Stefanos Yerasimos

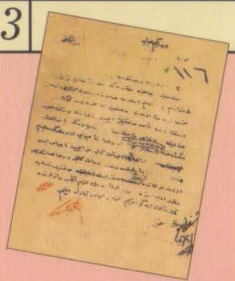
KURTULUŞ SAVAŞI'NDA
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ
1917-1923

Stefanos Yerasimos

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

1917-1923

BOYUT KİTAPLARI

Stefanos Yerasimos

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1917 - 1923)

Dizi Yayın Yönetmeni
Abdullah Özkan

1. Basım Ocak 1979 Gözlem Yayınları
2. Basım Kasım 2000 Boyut Yayın Grubu

Bu kitabın her türlü yayın hakkı, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince
Boyut Yayıncılık A. Ş.'ye aittir
Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Genel Yönetmen
Bülent Özükan

Genel Müdür
Nilgün Özükan

Genel Sanat Yönetmeni
Murat Öneş

Uygulama
Rabiye Çiçek

Boyut Matbaacılık A.Ş. tesislerinde basılmış ve ciltlenmiştir. Kasım, 2000

BOYUT YAYIN GRUBU

© Boyut Yayıncılık A.Ş., İstanbul

Matbaacılar Sitesi 1. Cadde, No. 115 34560 Bağcılar-İSTANBUL
Tel: 0212 629 5300 (Pbx) Faks: 0212 629 0574-75

www.boyut.com e-mail: info@boyut.com.tr

Stefanos Yerasimos

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1917-1923)

BOYUT KİTAPLARI

STEFANOS YERASİMOS

1942 yılında İstanbul'da doğdu. Mimarlık öğreniminden sonra 1966'da Paris'e gitti ve orada Şehircilik okudu. 1972'den bu yana Paris Üniversitesi'nde şehircilik ve jeopolitik profesörü olarak çalışmalarını sürdüren Yerasimos, 1994-1999 arası İstanbul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı.

Yayımlanan başlıca eserleri:

- Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, 3 cilt, İstanbul, 1974-1977.
- Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devrimi'nden "Millî Mücadele"ye, İstanbul, 1979.
- Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri, İstanbul, 1992.
  Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul, 1994.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 7

I. BÖLÜM

Ekim Devrimi'nden Mondros Bırakışması'na

(Kasım 1917 – Ekim 1918) 11

Belge 1 – Belge 32 35-99

II. BÖLÜM

Mondros Bırakışması'ndan Ankara Hükümeti'nin Moskova'ya İlk Önerisi'ne

(Kasım 1918 – Nisan 1920) 101

Belge 33 – Belge 38 123-137

III. BÖLÜM

Ankara Hükümeti'nin Moskova'ya İlk Önerisi'nden Moskova Anlaşması'na

(Nisan 1920 – Mart 1921) 139

Belge 39 – Belge 93 223-311

IV. BÖLÜM

Moskova Anlaşması'ndan İzmir'in Geri Alınması'na

(Mart 1921 – Eylül 1922) 313

Belge 94 – Belge 186 341-468

V. BÖLÜM

İzmir'in Geri Alınması'ndan Lozan Anlaşması'na

(Eylül 1922 – Temmuz 1923) 469

Belge 187 – Belge 252 499-611

SONUÇ 613

TABLO 615

YARARLANILAN KAYNAKLAR 621

YER ADLARI DİZİNİ 628

KİŞİ ADLARI DİZİNİ 632

Bu kitabın 1. basımı
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ
Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye
adıyla Ocak 1979'da yayımlanmıştır.

Kitapta yer alan belgelerden bir kısmı dilimize Güneş Bozkaya tarafından aktarılmıştır.

Giriş

Bu araştırmanın başlangıçtaki amacı, Türk-Sovyet ilişkilerine ait, bugüne kadar Türkçede yayımlanmamış belgeleri okurlara ve araştırmacılara sunmaktı. Türk, ya da Rus kaynaklı bu belgelerin hemen hemen tümü Rusça yayımlanmıştır. Ve büyük çoğunluğu bir belgeler dizisinde yer almaktadır. "SSCB Dış Politika Belgeleri" **(Dokumenti Vneşney Politiki SSSR)** adını taşıyan bu dizi, Sovyetler Birliği'nin tüm dış ülkelerle ilişkilerini kapsar ve Ekim 1917 Devrimi'nden başlayarak günümüze doğru gelir. 1957'de yayımlanmaya başlayan bu dizinin yayımı bugün de sürdürülmektedir (1979). Bunun yanı sıra Rus iç savaşına (*) federatif ve özerk cumhuriyetlerin, özellikle Kafkaslarötesi cumhuriyetlerinin, tarihine ait belge dizileri (**) de konuya ilişkin tamamlayıcı bilgiler getiren belgelerdir.

(*) "Dokumenti po istorii grajdanskol voyni v SSSR" (SSCB İç Savaş Tarihine Ait Belgeler), Cilt 1. Moskova 1941.

(**) "Borba za Pobedu sovietskoi viasti V 1917-1921 gg. Dokumenti i materiali" (Acaristan'da Sovyet İktidarının Zaferi İçin Mücadele, 1917-1921 Yılları, Malzeme ve Belgeler), Batum 1961.

Bu yayınlarda ve özellikle "Dış Politika Belgeleri"nde Türkiye ile ilişkilere geniş bir yer verilmiştir. Hem bu özelliğinden hem de Türk-Sovyet ilişkileri tarihinden bütün oluşturan bir dönemi ele alabilmek için seçim yapmak zorundaydık ve bu seçimi, en ilginç, en hareketli dönem olan 1917-1923 yıllarını, çalışmanın kapsamına alarak yaptık. Ekim Devrimi'nden Lozan anlaşmasının imzalanmasına kadar uzanan bu dönem Osmanlı-Sovyet ilişkilerini ve daha sonra Moskova ile Ankara Hükümetleri arasındaki ilişkileri içerir.

Ne var ki buraya kadar somutlaştırdığımız çalışma planı iki önemli sorunu beraberinde getiriyordu. Birincisi, büyük çoğunluğu bir tek diziden alınan bu belgelerin seçimi bize ait değildi. Onun için de seçim ölçütlerini denetlememize olanak yoktu. Böyle bir durum, uygulamada, olaylar dizisinde boşluklar bırakıyor, olup bitenin anlaşılmasında güçlükler yaratıyordu. Bu sorun da bir ikincisini getiriyordu. Daha önce bilinenlerin, bu konuda yayınlanmış olanların, doğrudan doğruya bileşimini yapamayan okuyucu, verilen yeni belgelerin getireceği yeni unsurları kavrayamamak, yeni gelen taşları mozaiğin içine yerleştirememe tehlikesine düşüyordu. Bütün bu sorunlar, sunulan belgelerin yanı sıra bu dönemdeki Türk - Sovyet ilişkileri konusunda daha önce bilinen unsurların bileşimini yapma gereğini getiriyordu.

Böylece araştırmanın kapsamı büyüyor, bu konudaki Türkçe ve Batı Avrupa dillerindeki kaynaklardan başka Rus kaynaklarının taranması zorunluluğu da ortaya çıkıyordu. Ve aynı zamanda belgelere eşlik edecek olan metin, bir sunuş olmaktan çıkıp bu bileşimi gerçekleştirmeye çalışan bir araştırma haline geliyordu.

"Borba za pobedu sovietskoi vlasti v Azerbaycane 1917-1920 gg. Dokumenti i materiali" (Azerbaycan'da Sovyet İktidarının Zaferi İçin Mücadele, 1917-1920 Malzeme ve Belgeler), Bakû 1967

"Borba za pobedu sovietskoi vlasti v Gruzii 1917-1921 gg. Dokumenti i materiali" (Gürcistan'da Sovyet İktidarının Zaferi İçin Mücadele, 1917-1921 Yılları. Malzeme ve Belgeler), Tbilissi 1958.

"Borba za sovietskuyo vlasti v severnom Osetii 1917-1920 gg. Dokumenti i materiali" (Kuzey Oset'lerde Sovyet İktidarı İçin Mücadele, 1917-1921 Yılları, Malzeme ve Belgeler), Orconikidze 1957.

"Borba za ustanovlenie i uprotsenie sovietskoi vlasti ve Dagestane 1917-1921 gg." (Dağıstan'da Sovyet İktidarının Kurulması ve Güçlenmesi İçin Mücadele, 1917-1921 Yılları), Moskova 1958.

Böyle bir araştırmayı sürdürürken yararları ve sınırları hemen ortaya çıktı. Beliren ilk şey, bu dönemdeki Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde olsun, "Millî Mücadele" tarihinin diğer yönlerinde olsun, 1978'de, belli başlı Avrupa arşivlerinin açılmasından sonra, gereken ham kaynakların, -bilgilerin değil- işlenmesi, bileşimiydi. Ve bu işlem, birkaç örnek dışında, eksiksiz bir şekilde yapılamamıştır. Hemen söyleyelim ki bu çalışma da bir bütün olduğu savında değildir. Çünkü, birkaç Amerikan arşiv belgesi dışında, yayınlanmamış kaynakları araştıramamıştır. Ancak böyle bir işlemin, ilk amacı bazı belgeleri Türk okurlarına tanıtmak olan bir çalışmanın sınırlarını kat kat aşacak nitelikte olduğu apaçıktır.

Araştırmanın bu şekilde derinleştirilmesi, sınırlamayı da birlikte getirir. Çünkü sorunlar arasında beliren sayısız bağlantılar eninde sonunda bir soyutlama olan, bir konu seçiminin sınırlarında kalamaz ve bir yerden sonra her sınırlandırma keyfi olma zorunluluğunda kalır. En dolaysız örnekse: Türk Sovyet ilişkilerinin o dönemin Türk-İngiliz ya da Türk-Fransız ilişkilerinden ayrılmasıdır, çünkü birbirlerine doğrudan doğruya etkileri vardır. Ayrıca İttihat ve Terakki liderlerinin Rusya'daki faaliyetleri, Türk komünistlerinin yurt içinde ve yurt dışındaki çalışmaları, Ankara yönetici kadrosunun iç çekişmeleri, bu ilişkilerin önemli bir unsurudur. Ancak bütün bu konulara girmek "Millî Mücadele"nin tarihini yazmak demektir. Bundan dolayı onlara hemen hemen dokunmadık, ama böyle bir çalışmanın artık gündemde olduğuna da inanıyoruz.

Çalışmanın bir bileşime doğru yönlenmesi tutarlığını sağlamak için belgelere daha önce Türkçede yayımlanmış olan bazı metinleri eklemek zorunlu oldu. Bunlar, hem çalışmayı bütünleştiren hem de bu ilişkilerin önemli unsurlarını kapsayan bir el kitabı haline gelmesini sağlayan metinlerdir. Ancak o günün Türkçesiyle yazılmış olanlar, günümüz Türkçesine uyarlandı. Dileyen araştırmacıların günümüz Türkçesine uyarlanmaya çalışılan bu metinlerin asıllarını ilk yayımlandıkları yerde bulabilmeleri olanağı ve o günkü dille günümüz dili arasında hızla büyüyen ayrılık, metinlerin kolayca okunabilirliğini sağlamak amacıyla bizi bu yola yöneltti.

1

Ekim Devrimi'nden Mondros Bırakışması'na (KASIM 1917 - EKİM 1918)

1917'de Rusya'da Ekim Devrimi başladığı zaman 1. Dünya Savaşı üçüncü yılını dolduruyordu. Türkiye bu savaşa, Almanya ve Avusturya Macaristan İmparatorlukları yanında katılmıştı. Bunların karşısında ise günün en güçlü devleti İngiltere ile Fransa ve Rus İmparatorluğu vardı. Türkiye, Çanakkale'de direnmesine rağmen Suriye, Irak ve Doğu Anadolu'da sürekli toprak kaybediyordu. Rusya'da ise Şubat 1917 Devrimi ile çarlık yıkılmış, bir burjuva geçici hükümet kurulmuş, ancak bu hükümet halkın direnişine rağmen savaşı sürdürmüştü.

1917 Ekim'inde Rus cephelerinde durum kabaca şu görünümdeydi: Kafkas cephesinde; Çarlık ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlemiş, Trabzon'un batısından, Erzincan Kemah yolundan, Dersim ve Murat Suyunun güneyinden Van Gölüne ve Başkale'ye kadar uzanan bir hattı tutmaktaydı. Bu çizginin doğusunda ve kuzeyinde kalan topraklar 1916 yazından beri ele geçirilmiş, ancak 1917 Şubat Devrimi yeni bir ileri harekâtı engellediğinden cephelerin yeri değişmemiş ve durum bu şekilde Ekim Devrimi'ne kadar sürmüştür.

Öte yandan Türkiye'nin bağlaşıkları Almanya ve Avusturya - Macaristan orduları Rus Polonya'sını işgal edip Ukrayna önlerine dek gelmişlerdi. Böylece Sovyetler'in Petrograd'da iktidarı ele geçirmelerinin ertesi günü, 8 Kasım 1917 (eski takvimle 26 Ekim)'de yayınlanan barış dekreti (kararnamesi) tüm savaşan devletlere, "hemen savaşa son vermeleri, bırakışma imzalamaları, hiçbir toprak parçası ilhak etmeksizin ve savaş tazminatı ödemeksizin, tam anlamıyla demokratik ve adil bir barışa varmaları" (1) çağrısında bulunduğunda, bağlaşıkların tepkisi doğrudan doğruya cephe durumlarına, bunun yanı sıra savaş güçleriyle böyle bir devrimin kendi iç işlerine yansıması endişelerine bağlı olmuş ve bu nedenle de farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır.

İç sorunları ve savaş gücü en kötü durumda olan Viyana hükümeti bu öneriyi destekleyip bir an önce doğu cephesinden kurtulmak çabasındadır. Bu yönde hükümetinden talimat alan İstanbul elçisi Marki Pallavicini 12 Kasım'da Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'le görüşerek aynı durumda olan Osmanlı hükümetinde bir destek arayacaktır (2). Ahmet Nesimi Bey, Sovyet önerisini bir an önce kabul edip hiç olmazsa bir bırakışma imzalama gereğine inanmış olacak ki, ertesi gün Alman elçisiyle görüştükten sonra Berlin'deki Osmanlı elçisi İbrahim Hakkı Paşa'ya, Rusya'yı bağlaşıklarından ayırmak için ortaya çıkan bu fırsatın değerlendirilmesi ve Alman hükümetinin bir an evvel Ruslarla görüşmelere başlaması yolunda çaba harcamasını yazacaktır (3).

Ama Alman hükümeti böyle düşünmemektedir. Rusya'daki iç karışıklıklardan yararlanmak ve çıkmasını beklediği bir iç savaş umuduyla Ukrayna içlerine ve Don Havzasına kadar yürümek niyetindedir. Bu nedenle Viyana ve İstanbul'un acelesinden tedirgin olmakta, beklemeyi önermektedir (4). Ancak Sovyet iktidarının Rusya'da hızla yayılması ve

(1) "Dokumenti Vnesney Politiki SSSR" (SSCB Dış Politika Belgeleri), Cilt 1, Moskova 1957, s. 12.

(2) Ahmet Nesimi'den İbrahim Hakkı Paşa'ya. (Osmanlı hükümetinin Berlin elçisi) 13 Kasım 1975. Aktaran; KURAT, Akdes Nimet, "Türkiye ve Rusya" Ankara 1970, s. 354.

(3) KURAT, Akdes Nimet, "Türkiye ve... s. 355

(4) İbrahim Hakkı Paşa'dan Ahmet Nesimi'ye. 15 Kasım 1917 Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 357

hükümetleri aşarak savaşan ülkelerin halklarına çağrıda bulunması, Berlin'in fikir değiştirmesine neden olacaktır. Bu arada Sovyet hükümeti, Rusya'daki ve tüm Doğu'daki emekçi Müslümanlara da bir çağrı yayınlayacaktır (Belge 1).

Ancak bırakışmaya gidilmesi bağlaşıklar arasında yeni bir anlaşmazlık doğuruyordu. Türk hükümetinin ilk hedefi, işgal edilen toprakların boşaltılmasıydı, ama kendi işgal ettiği toprakları boşaltmak istemeyen Almanya buna yanaşmıyordu. Görüşmelerin yapılacağı Brest Litovsk kentine doğru yola çıkmadan önce Alman Doğu Ordusu Kumandanı General Hoffman, Berlin'deki askerî ataşe Zeki Paşa'ya Ruslar tarafından Anadolu'da işgal edilmiş yerlerin boşaltılması koşulunun bırakışma maddeleri arasına konması konusunda Alman Başkumandanlığından şimdilik bir emir almadığını bildiriyordu (5). Oysa daha sonra, 16 Aralık'ta Brest Litovsk'ta Sovyet heyetinden Kamenev'le görüşen Zeki Paşa Sovyetler'in ilke olarak işgal altındaki Türk topraklarının boşaltılmasını kabul ettiklerini öğrenecekti (6).

Bu durumda Brest - Litovsk'ta imzalanan ve Doğu Avrupa cephesinde çarpışmalara son veren anlaşmadan üç gün sonra, 18 Aralık'ta Erzincan'da imzalanan belge bir bırakışmadan çok bir ateşkes anlaşmasıydı. Amaç iki ordunun da aşmayacağı bir çizgiyi saptamaktı (Belge 2). Böylece tüm sorunlar erteleniyordu. Sorunların düğümlendiği yer ise, petrolü, hammaddeleri, stratejik durumu ve iç içe yaşayan çeşitli halkları ile Kafkasya bölgesiydi. Gerçekten de Kafkasya tüm ele aldığımız dönem boyunca Türk - Sovyet ilişkilerinin odak noktasını oluşturacaktır.

Türk - Sovyet yetkililerinin ilk karşılaşması olan Brest Litovsk'taki 16 Aralık tarihli Zeki Paşa - Kamenev görüşmesinde Sovyet temsilcisi Doğu Anadolu'nun boşaltılması için bir koşul ileri sürmüştü: Bu bölgelerden göçmüş ya da başka yerlere sürülmüş kimselerin, milliyet ve mezhep farkı gözetilmeksizin eski vatanlarına dönmeleri (7). Bu istekle

(5) Zeki Paşa'dan Enver Paşa (?)'ya. Berlin 14 (?) Aralık, 1917 Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 363 - 364.

(6) Zikreden; KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 364.?

(7) KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 363.

Ermeni sorunu gündeme geliyordu. Ancak, bu sırada Kafkaslarötesi'nin (Manevraikafkas), merkezi Tiflis'te bulunan ve İngiltere ve Fransa'yla ilişkilerini hiçbir zaman kesmemiş olan Ermeni Taşnak Partisi ile Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra Gürcü olan başlıca idarecileri Kafkaslara çekilen Gürcü Menşevik Partisi ve Türkiye'den medet uman Azeri Müsavat Partisi, Sovyet Rusya'dan kopma eğilimindeydiler. Bu durumu fırsat bilen İngiltere, Fransa ve Amerika, Osmanlı ordularına karşı Tiflis'teki temsilcileri aracılığıyla çökmekte olan Rus cepheleri yerine Kafkas ve Doğu Anadolu Hristiyan halklarından oluşan bir set kurma çabasındaydılar. Kurulmak istenen bu cephenin başlıca gücü Ermeniler olacağına göre, Sovyet hükümetinin Doğu Anadolu halklarının yurtlarına dönmelerini istemeleri halkların kendi kaderlerini belirleme ilkesi yanı sıra Ermenilere bir ödün vermek gereği ile de açıklanabilir. Bunlara İttihat ve Terakki idarecilerinin ve özellikle Enver Paşa'nın 1914 ve 1878 sınırlarını aşan bir Kafkaslar ve Türkistan rüyalarıyla belirlenen son Osmanlı emperyalizmi de eklenirse Kafkasya sorununun ne denli önemli olduğu ortaya çıkar.

Brest Litovsk'ta yapılacak görüşmelere katılmak üzere İstanbul'dan yola çıkan Türk heyetine yazılı olarak verilen ve bağlaşık hükümetlere de bildirilen talimatta işgal edilmiş yerlerin boşaltılmasından başka toprak istekleri yoktu. Ancak Enver Paşa, heyet başkanı Ahmet Nesimi Bey'e 1878'de Rusya'ya bırakılan Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum sancakları)'nin geri istenmesi için sözlü talimat vermiş olacak ki, 20 Aralık'ta Berlin'den yazan Ahmet Nesimi Bey, bu konuyu Alman Dışişleri Bakanı von Kühlmann'a açtığını fakat destek görmediğini söyler. Üstelik von Kühlmann bazı genel konular hariç, Ruslarla görüşmelerin ayrı yapılmasını isteyecektir (8). Böylece, savaş durumunda Türkiye ile Almanya ve Avusturya arasında fark olduğuna dikkati çeken Türkiye'nin bağlaşıkları (9) bu öneri ile ayrı anlaşmalar yaparak

(8) Ahmet Nesimi Bey'den Halil Bey'e. (Hariciye Nazırı Vekili) 20 (?) Aralık 1917, Aktaran; DURAN, Tülay, "I. Dünya Savaşı Sonunda Türk Diplomasisinin İlk Başarısı: Brest - Litovsk Hazırlıkları "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi", No. 67 - 68, s. 45.

(9) Pallavicini - Halil Bey görüşmesi. Pallavicini'den Kont Czernin'e. (Avusturya Dışişleri Bakanı) 18 Aralık 1917, Aktran; KURAT, A. N, "Türkiye ve... , S. 360 - 361.

Rus ordularının Doğu Anadolu'dan çekilmesini isterken kendi ordularının Rus topraklarında kalmasının yollarını arıyorlardı.

Ahmet Nesimi Bey'in telgrafından telâşlanan Enver Paşa bu defa Brest - Litovsk'da bulunan Zeki Paşa'ya yazarak isteğinde ısrar eder: "Gerek Padişahın hükümranlık hakkını kanıtlamak, gerek şimdiki hükümetin memlekette durumunu güçlendirmek ve gerekse vazife dolayısıyla genel savaşın yönetiminde en büyük sorumluluğu üstüme almış olmaklığım dolayısıyla, kendi mevkimin korunması ve güçlendirilmesi için, Rusya ile olan Kafkas sınırımızda küçük bir düzeltme isteğinde bulunmak zorunluluğu doğmuştur.." (10). 22 Aralık'ta da İstanbul'da Hariciye Nezaretine vekâlet eden Halil Bey, Ahmet Nesimi Bey'e gönderdiği telgrafında "Almanlar ve Avusturyalılar arazi aldıkları takdirde, bizim de arazi isteğinde bulunmamız zaruri ve hakkımız" olduğunu belirterek "Almanya ve Avusturya orduları tarafından işgal altında bulundurulan Rusya arazisi tahliye edilmeden evvel, Rusya işgali altında bulunan arazilerin tahliye edilmesinin temini" (11) ni istemektedir. Ancak Almanlar, Avusturyalıların da desteğiyle görüşlerini kabul ettirdiklerinden, Türk temsilcileri, Sovyet temsilcileri ile yalnız başlarına görüşme yapmak zorunda kalmışlardır.

İlk çatışmanın Doğu Anadolu'nun boşaltılması ve ona bağlı olarak Ermeni sorunu konusunda olacağı belliydi. Osmanlı hariciyesi Sovyet temsilcilerini "kendi silahlarıyla vurmak" için halkların kendi kaderlerini belirleme ilkesine karşı "her devletin kendi iç işlerini ilgilendiren sorunların o devletin Anayasasına göre çözülmesi" ilkesini öne sürüyorlardı (12). 24 ile 26 Aralık arasında yapılan ilk görüşmeler sırasında Sovyet temsilcilerinin "İşgal altında bulunan doğu illerinde halkın oyuna başvurulması" önerisini Türk heyeti "kesinlikle" reddederek

(10) Enver Paşa'dan Zeki Paşa'ya. 21 Aralık 1917 Aktaran; AYDEMİR,Şevket Süreyya, "Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa", Cilt III (1914 - 1922), s. 392 - 394, İstanbul 1972.

(11) Halil Bey'den Ahmet Nesimi Bey'e. 22 Aralık 1917. Aktaran; DURAN, T., "I. Dünya...", No. 67 - 68, s. 46.

(12) Ahmet Nesimi Bey'den Halil Bey'e. 24 Aralık 1917 Aktaran; DURAN, T., "I. Dünya...", No. 67 - 68, s. 48,

"Ermeni sorununun aslında varolmadığını" öne sürer (13). Aynı zamanda Almanlar da Doğu Avrupa'nın boşaltılmasını Kafkaslar'ın boşaltılmasına bağlayınca, Sovyet heyeti yeni talimat almak üzere Petrograd'a döner. Bu heyetin Petrograd'da bulunduğu sıralarda 31 Aralık'ta Milliyetler Komiseri Stalin'in "Türk Ermenistan"ı üzerine bildirisi yayınlanır. Bu bildiri gittikçe merkezden kopan Ermenilere bir çağrı niteliğindedir: "Yurtlarının yiğit savunucuları olan, fakat kesinlikle uzak görüşlü siyaset adamları olmayan ve emperyalist diplomatların soyguncuları tarafından tekrar tekrar aldatılmalarına izin veren Ermenistan'ın evlatları, şimdi eski diplomatik ayarlamalar yolunun, Ermenistan'ı kurtuluşa götürecek yol olmadığını anlamak zorundadırlar. Ezilen halkları kurtuluşa götüren yolun, Ekim'de Rusya'da başlayan işçi devriminden geçtiği açıklığa kavuşuyor" denen bu bildiride "Türk Ermenistanı'nın özgür olarak kendi kaderini tayini üzerine özel bir kararname çıkarmaya" karar verildiği açıklanıyordu (14). Söz konusu kararname 11 Ocak 1918'de yayınlanacaktır (Belge 3).

Olaylarla karşılaştırılacak olursa, bu kararnamenin gerçekçi olmaktan uzak olduğu görülür: Birincisi, sadece Ermenilerden oluşturulacak bir 'halk milisi'nin, orada yaşayan tüm halkların çıkarlarını savunacağı şüpheliydi. İkincisi, sürülmüş olan Ermenilerin geri getirilmesi için Sovyet makamlarının Osmanlı hükümeti üzerinde hiçbir baskı olanağı yoktu. Üçüncüsü, düzenli orduların cephelerden çekilmesinden sonra Türk ordularını durduracak hiçbir olanak yoktu. Son olarak Ermeni milisleri Taşnak Partisi'nin elindeydi, arkalarında İngiltere ve Fransa vardı ve bu durum da Şaumyan'ın yönetimini kabul edemezlerdi. Ancak 11 Ocak 1918'de Kafkas cephesi kendiliğinden çözülmüştü ve bölge Petrograd'dan değil Tiflis'den yönetiliyordu. Böylece kararname bir iyi niyet gösterisinden ileri gidemezdi.

(13) Ahmet Nesimi Bey'den Halil Bey'e. 26 Aralık 1917 Aktaran; DURAN, T., "I. Dünya...", No. 69, s. 22.

(14) Bildirinin Türkçe metni için bk. "LENİN, STALİN, MAO, DİMİTROV: Türkiye Üzerine", İstanbul 1977, s. 112-111.

Osmanlı hariciyesi ve harbiyesi, bu kopmayı ocak ayının başından beri çok iyi değerlendirmiş ve kullanmasını bilmişti. Dolayısıyla stratejisini iki doğrultuda kurmuştu. Bir yandan Brest -Litovsk'ta Sovyet hükümeti ile hukuki bir dayanak oluşturacak bir anlaşma imzalamak, öte yandan da Kafkaslarda Azeri Ermeni Gürcü burjuvazisinin çelişkilerinden yararlanarak ilerlemek. Bunu başarmak için de Brest Litovsk'ta Alman askerî gücünün arkasına sığınarak Kafkaslarda kendi gücünü kullanmak.

Hariciye Komiseri Troçki'nin başkanlığında 7 Ocak 1918'de Brest - Litovsk'a dönen Sovyet heyeti ile görüşmek için bizzat sadrazam Talât Paşa gelmişti. Burada yapılacak şey, Sovyetlerin Alman ültimatomlarına boyun eğmelerini beklemek ve sonra ültimatoma Türk isteklerini de eklemekti. Zaten bu sıralarda Almanya ve Avusturya ile anlaşmazlıklar ikinci plana itilmiş, Rusya'ya karşı ortak bir cephe kurulmuştu.

14 Ocak'ta Enver Paşa'dan aldığı talimat üzerine III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, karşı taraf ordularının fiilen başında bulunan General Odişelidze'ye, Enver Paşa'nın barış yapmak amacıyla "Bağımsız Kafkas Hükümeti ile" nasıl ilişki kurulabileceğini sorduğunu yazıyordu (15). Bu, Tiflis'tekilere atılan bir "çengel"di, çünkü o tarihte kendileri bile "bağımsız" olduklarını iddia etmemişlerdi. İki gün sonra Vehip Paşa daha ileri gidecek, onları Brest Litovsk konferansına davet edecekti (16). Böylece Osmanlı siyaseti, Kafkaslarda egemenliğini kurmak için yerel partileri merkezden koparmaya çalışırken, İngiltere ve Fransa bu egemenliği önlemek için, aynı amacı güdüyorlardı.

Bu arada Talât Paşa, Enver Paşa'ya savaşta işgal edilen yerlerin boşaltılmasıyla yetinilemeyeceğini yazıyordu. "Almanlardan gerekli kuvveti isteyerek Karadeniz yolu ile Batum'a asker çıkarmak ve eğer mümkün olur ise Kafkasya'daki Müslümanlarla birleşerek harbin başlangıcındaki fikrimizi tatbik etmekten başka çare yoktur. Ruslar bütün Rusya adına sulhu

(15) "Dokumenti i Materiali po vneşnei politike Zakavkaz'ia i Gruzii" (Kafkaslarötesi ve Gürcistan'ın Dış Politikasına Ait Malzeme ve Belgeler). Tiflis 1919, Belge No. 15.

(16) Vehip Paşa'dan General Odişelidze'ye. 16 Ocak 1918. "Dokumenti i Materiali... , Belge No. 34. (Bu mektup her nedense Tiflis'e Şubat ortalarında ulaşmıştır).

imzaladıklarına göre şeklen kendilerine asi vaziyette kalan Kafkasya Cumhuriyetine karşı yapılacak bu harekete itiraz etmemeleri gerekir"(17).

Bu durumda Sovyet temsilcileri ile yapılan görüşmelerden yeni gelişmeler beklenemezdi. 19 Ocak'ta Ahmet Nesimi Bey Troçki'yle görüşürken, Ermenistan kararnamesinin birinci maddesini protesto etmiş, Troçki de bunu savunarak, Kafkasya'da hiçbir hükümeti tanımayacaklarını söylemiş ve görüşme her iki tarafın iyi niyet gösterileriyle sona ermişti. Bu görüşmeyi İstanbul'a nakleden Talât Paşa da şu sonuca varır: "Ruslar Ermenileri silahlandırıp çekilecektir, ona göre hazırlanmalıyız" (18).

Aynı gün Almanların ilhaksız barışa razı olmayacakları anlaşılınca Troçki yeniden Petrograd'a döner ve böylece durum ayın sonuna kadar bir gelişme göstermez. Tiflis'deki partilerin aralarında anlaşmaları ise o kadar zordu ki, Vehip Paşa'nın bağımsız Kafkas Hükümeti ile nasıl ilişki kuracaklarına ilişkin 14 Ocak tarihli telgrafına ancak 28'inde cevap verildi ki bu da ancak üç haftalık bir düşünme süresi istemek içindi (19).

Troçki, Brest - Litovsk'a 29 Ocak'ta döner. Bu sırada görüşmeler sürüyordu, fakat Rus heyetinin Alman şartlarını kabul edemeyeceği belli olmaya başlamıştı. Bu arada 4 Şubat'ta Kafkas cephesi konusunda Türklerle Ruslar arasında yapılan yeni bir görüşme de sonuçsuz kalır (20). 10 Şubat'ta Troçki savaş durumunun sona erdiğini, ancak toprak ilhaklarını içeren bir anlaşmayı imzalamayı reddettiğini bildirir ve Sovyet heyeti Brest - Litovsk'u terk eder.

Görüşmelerin kesilmesi üzerine Berlin'de, 17 Şubat'ta, harekâta yeniden başlanması kararı verilir (21). Ama Osmanlı ordusu çok daha

(17) Talât Paşa'dan Enver Paşa'ya. Brest - Litovsk,17 Şubat 1918. Aktaran; DURAN, T., "I.Dünya...", No. 69, s. 26.

(18) Talât Paşa'dan Enver Paşa (?)'ya. 19 Ocak 1918. Aktaran; BAYUR, Yusuf HİKMET, "Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış ve Anlaşmalarımız", "Belleten", Cilt 29, Temmuz 1965, s. 510 -511. Ayrıca; KURAT, A. N., "Türkiye ve ", s. 371-372.

(19) General Odişelidze'den Vehip Paşa'ya. 28 Ocak 1918. "Dokumenti i Materiali... Belge No. 22.

(20) BAYUR, Y.H., "Birinci Genel... , s. 511-512.

(21) İbrahim Hakkı Paşa'dan Halil Bey'e. 17 Şubat 1918. Aktaran; BAYUR, Y. H., "Birinci Genel...", s. 513.

çabuk davranacaktır. Vehip Paşa 11 Şubat'ta General Odişelidze'ye Ermenilerin Müslüman halka uyguladığı kıyımların durdurulması için bir tel çeker (22). Gerçekten de olaylar bu protestoyu gerekli kılmıştı ve üstelik bu konuda gönderilen ilk protesto değildi (23). Ancak bu son nota harekâtın başlangıç işaretiydi. Ve ertesi gün ikinci bir nota ile harekâtın başladığı bildiriliyordu (24).

13 Şubat'ta Erzincan'ın geri alınmasından sonra Türk ordusu Erzurum yolunda biraz duraklar. Bu arada Tiflis'de toplanan "Kafkaslarötesi kurucu Meclisi" (Seym) uzun süren tartışmalardan sonra Türklerle görüşmeyi kabul eder ve görüşme yeri olarak hâlâ Rus işgalinde bulunan Trabzon seçilir. Ancak Kafkaslarötesi heyetinin Trabzon'a doğru yola çıkacağı gün Sovyet Hariciye Komiseri yardımcısı Karahan'dan bir tel gelir: Brest-Litovsk'ta anlaşma imzalanmıştır ve bu anlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'ye bırakılmıştır (25).

Anlaşma imzalanana dek olaylar şöyle gelişmişti: Brest Litovsk'ta görüşmelerin kesilmesinden sonra Berlin'de Sovyetlere verilmek için hazırlanan ültimatomun 5. maddesi "Rusya'nın Doğu Anadolu illerinin düzenli biçimde Osmanlı devletine geri verilmesi için elinden geleni yapması"nı öneriyordu (26). İçeriği Babiâli'ye 20 Şubat'ta bildirilen bu madde Osmanlı hükümetini tatminden uzaktı. Berlin'e gönderilen karşı öneride 5. maddenin daha kesin olması ve Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılması isteğinin eklenmesi öngörülüyordu (27). Fakat bu cevap her nedense ancak 25 Şubat'ta Berlin'e iletilebilir ki, bu arada Alman hükümetinin ültimatomu Sovyetlere verilmişti (28). Türk isteğinin ül-

(22) "Dokumenti i Materiali... , Belge No, 29,

(23) Vehip Paşa'dan General Odişelidze'ye. 22 Ocak 1918. "Dokumenti i Materiali...", Belge No. 26. Vehip Paşa'dan General Przevalskiy'e. (Kafkas cephesi komutanı). Şubat 1918. "Dokumenti i Materiali... , Belge No. 28.

(24) Vehip Paşa'dan General Odişelizde'ye. 12 Şubat 1918. "Dokumenti i Materiali... , Belge No.31

(25) KURAT, A, N., "Türkiye ve.." ve HOVANNİSSİAN, Richard, "Armanla to the Road to Independence", 'Bağımsızlık Yolunda Ermenistan), Berkeley, California 1969, s. 126-130

(26) Kont Bernsdorff'dan (Almanya'nın İstanbul elçisi) Babiâli'ye. 20 Şubat 1918, Aktaran; BAYUR, Y H., "Birinci Genel...", s. 514.

(27) Halil Bey'den İbrahim Hakkı Paşa'ya. 25 Şubat 1918. Aktaran; BAYUR, Y H., "Birinci Genel...", s. 514.

(28) İbrahim Hakkı Paşa'dan Halil Bey'e. 27 Şubat 1918. Aktaran; BAYUR, Y H., "Birinci Genel...", s. 515.

timatoma nasıl ekleneceği düşünülürken bu kez G. V. Çiçerin'in başkanlığında Brest-Litovsk'a gelen Sovyet heyetinin silah zoru ile kabul ettirilen bu anlaşmanın metnini protesto ettikten sonra olduğu gibi imzalamaya yetkili oldukları anlaşıldı. Artık her şey istenebilirdi ve istendi de. Sovyet heyeti anlaşmayı imzalamadan önce okuduğu bildiride, Kafkasya konusunda şunları belirtti: "Kafkasya'da, bizzat Alman hükümeti tarafından kaleme alınan 21 Şubat tarihli ültimatomun koşullarını bütünüyle ihlal eden ve Kars, Ardahan ve Batum sancakları halkının gerçek isteklerini hiçe sayan Almanya, bu toprakları, buraları orduları ile hiçbir zaman fethetmeyen Türkiye'nin yararına (Rusya'dan) ayırmaktadır" (29). Ve böylece 3 Mart'ta Kars, Ardahan ve Batum'u Türkiye'ye bırakan Brest-Litovsk anlaşması imzalanmış oldu (Belge 4 ve 5).

Böylece Osmanlı diplomasisi ikili stratejisinin ilk sonuçlarını alıyordu. Elinde, bazı koşullara bağlı da olsa, Türkiye'nin Elviye-i Selâse'deki egemenliğini tanıyan bir anlaşma vardı. Ayrıca Rusya ile bir barış imzalanmış, bir düşman eksilmişti. Şimdi sıra Kafkaslara geliyordu.

Aslında Kafkaslarötesi, tüm Rusya Türk ve Müslümanlarını kapsayan bir politikanın bir parçası ve ilk adımı idi. Rusya'daki Şubat 1917 Devrimi aynı zamanda Rus İmparatorluğu halklarının burjuva demokratik devrimi idi. Ancak Ekim Devrimi işçi sınıfının daha çok gelişmiş olduğu merkezden başlayınca, ilk önce Rus Sovyet iktidarı ile diğer halkların egemen ve yönetici sınıf niteliğini koruyan burjuvazisinin çeşitli kesimleriyle çelişkiler keskinleşmiş ve karşıtlıklar ortaya çıkmıştır. Bu koşullarda Osmanlı politikasının amacı eski Rus İmparatorluğunun Müslüman burjuva, hatta feodal unsurlarını Sovyet iktidarına karşı destekleyerek İstanbul'a bağlı rejimler kurmaktı. Mondros Bırakışmasına kadar Osmanlı ordusu ve diplomasisi kendisini bu amaca adayacak ve Sovyet hükümeti ile ilişkileri bu sorunlar etrafında şekillenecektir.

Mart 1918'den başlayarak Osmanlı Kafkas politikası çok basit bir şemaya dayanır. Sovyet Moskova hükümeti ile Kafkasya'daki burjuva partiler arasındaki çelişkiden yararlanmak ve her şeyden önce III. Ordu-

(29) Aktaran; HOVANNİSSİAN, R., "Armania to The road... 109.

nun gücüne dayanmak. 3 Mart'tan sonra ilerleyen Türk orduları Brest-Litovsk anlaşmasını uygulamaktadırlar. 12 Mart'ta Erzurum geri alınır ve iki gün sonra 1914 sınırına varılır. Öyle ki bu sınıra varmadan önce 10 Mart'ta Vehip Paşa "Maverai Kafkas Hükümetinden" -bu terimi hâlâ yalnızca Vehip Paşa kullanmaktadır- askerî güçlerini Brest-Litovsk anlaşmasına uygun olarak Elviye-i Selâse'den çekmesini ister (30). Buna cevap veren Kafkas Kurucu Meclisi Başkanı Kafkaslarötesi'nin Rus Sovyet Hükümetini ve dolayısıyla Brest - Litovsk barışını tanımadığını söylemek zorunluluğunda kalır (31). Bu arada Kafkaslarötesi heyeti görüşmelere başlamak üzere Trabzon'a geldiğinde, kenti Türklerin eline geçmiş bulur. Rauf Bey başkanlığındaki Türk heyeti de gelir ve 14 Mart'ta görüşmeler başlar. Rauf Bey'in görüşü çok açıktır: Kafkaslarötesi Rus Sovyet Hükümetini tanımadığına göre ilk önce kendisini tanımlamalıydı ve ancak hukuki bir varlık edindikten sonra Osmanlı hükümeti temsilcileriyle görüşebilirdi ve bu koşul yerine getirilinceye kadar ortada bir tek hukuki varlık vardı: Sovyet hükümeti ve Brest Litovsk barışı (32). Bu arada Osmanlı, İngiliz, Fransız, Alman etkileri arasında bocalayan Menşevikler, Taşnaklar, Müsavatçılar, Trabzon ve Tiflis'te bitmez tükenmez tartışmalara dalarken Türk Orduları ilerlemeye devam ediyordu. 5 Nisan'da Sarıkamış alınır ve ertesi gün Trabzon'da Rauf Bey tartışmaları keserek Kafkas heyetine bir ültimatom gönderip "Hem Brest - Litovsk barışının tanınmasını, hem de Türkiye ile kesin görüşmelerde bulunabilmek için Kafkaslarötesi Cumhuriyetinin kendini bağımsız bir devlet olarak, Rusya'dan ayırdığını kesin bir biçimde açıklamasını" ister (33). Kafkaslarötesi heyeti Tiflis'e döndüğünde partiler bir on beş gün daha birbirilerine girmeye devam ederler. Sonunda 26 Nisan'da "Kafkaslarötesi Cumhuriyeti"nin ilk hükümeti kurulduğu

(30) Vehip Paşa'dan General Lebedinski'ye (Rus Kafkas ordulan kumay başkanı). 10 Mart 1 9 1 8 "Dokumenti i Materiali...", Belge No. 49.

(31) N. Çheidze'den (Seym Başkanı) Vehip Paşa'ya. 11 Mart 1918. "Dokumenti i Materiali... Belge No. 51.

(32) Trabzon konferansı için bk. KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 467-473; HOVANNİSSİAN, R., "Armenia to the Road... , s. 138 - 141, "Dokumenti Materiali...",

(33) "Dokumenti i Materiali...", Belge No. 72.

zaman Batum ve Kars düşmüş, Türk orduları 1877 sınırına dayanmışlardı. 28 Nisan'da Vehip Paşa, hükümetinin yeni cumhuriyeti tanıdığını Tiflis'e bildirip onları Batum'da yeni bir konferansa çağırmaktaydı (34). 11 Mayıs'ta başlayan Batum konferansında Halil (Menteşe) Bey'in başkanlığındaki Türk Heyetinin görüşü Trabzon'daki kadar açıktır. Brest - Litovsk barışı artık tarafları bağlamamaktadır ve iki tarafın üç aydan beri savaş halinde bulunmaları Osmanlı hükümeti için yeni isteklere yol açmaktadır. Böylece Ahıska ve Ahılkelek'in, Iğdır'ın, Gümrü'nün ve Gümrü - Culfa demiryolunun istenmesiyle 1828 sınırına varılmak istenecektir (35). Ve Kafkaslarötesi Cumhuriyeti delegelerinin şaşkınlığına bakmadan Türk Ordusu 15 Mayıs'ta Gümrü'ye girecektir.

Bu arada İstanbul ve Moskova hükümetleri diplomatik ilişkiler kurmak çabasındadırlar. Sovyet Rusya'ya gönderilen ilk resmi Osmanlı temsilcileri bırakışmadan hemen sonra tutsakların değiştirilmesi sorununu görüşmek üzere Petrograd'da toplanan Karma Komisyon'a katılan, Hilaliahmer (Kızılay) adına Yusuf Akçura, Hariciye adına Galip Kemalî (Söylemezoğlu) ve Maliye Müfettişi Turhan Bey Ocak ayının ilk günlerinden beri Petrograd'da bulunmaktaydılar (36). Brest Litovsk barışının imzalanması ve Berlin hükümetinin Moskova elçiliğine Kont Mirbach'ı atamasıyla, İstanbul Hükümetince "Türkçü" niteliklerinden dolayı tercih edilen Galip Kemali Bey de Osmanlı hükümetinin Sovyet hükümeti katında ilk ve son elçisi olarak Moskova'ya gönderilmiştir [37]. Üstelik bu konuda yapılan yazışmalara rağmen, İstanbul'a hiçbir zaman bir Sovyet resmi temsilcisi gönderilmemiştir. Alman ve Türk heyetleri Berlin'den birlikte yola çıkarak 23 Nisan 1918'de Moskova'ya varmışlardır (38).

---

(34) Vehip Paşa'dan A. Çhenkeli'ye (Kafkaslarötesi Cumhuriyeti Başbakanı). 28 Nisan 1918. "Dokumenti i Materiali... Belge No. 122.

(35) Batum konferansı için bk. KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 474 - 478; HOVANNİSSİAN, R., "Armenia to the Road...", s. 173 - 175, "Dokumenti i Materiali..."

(36) KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 396 - 399.

(37) KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 399-400.

(38) Galip Kemali Bey'in Moskova elçiliği hakkında bk. SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, "30 Senelik Siyasî Hatıralarım", 3. Cilt, 1. Kısım, İstanbul 1953.

Galip Kemali Bey ayağının tozuyla Moskova'ya iner inmez kendisini orada geçireceği dört ay boyunca uğraştıracak olan sorunların içinde bulur. İtimatnamesini sunduğunun ertesi günü 27 Nisan'da, belki de yalnızca bir rastlantı olarak açıklanamayacak bir isabetle, Moskova Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesinin Türkçe "nâşir-i efkârı" (yayın organı) "Yeni Dünya" gazetesinin ilk sayısı çıkar. Gazetenin birinci sayfasında İttihat ve Terrakki'ye şiddetle çatan Mustafa Suphi'nin uzun bir yazısı vardır. Galip Kemali Bey Moskova'dan Hariciye'ye yazdığı ilk mektubunda "Rusya ve özellikle Türkiye içinde Bolşeviklik düşüncelerini yaymak amacıyla" kurulan "Yeni Dünya" konusunda bilgi vermekte. Bolşeviklerin Rusya Türklerinin "millî" kurumlarına karşı aldıkları önlemleri bildirmektedir (39). Bu iki konu, Moskova'daki Türk Sosyalistlerin eylemleri ve Rusya'daki Türk egemen sınıfların durumu Galip Kemali Bey'in temel uğraşlarını oluşturacaktır.

30 Nisan'da Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'le görüştüğünde, "Beni iş başında göreceksiniz" diyen Galip Kemali Bey (40) Mustafa Suphi'nin "Yeni Dünya"nın üçüncü sayısında "Paşalar Hükümeti"ne karşı yaptığı sert eleştiriden dolayı 22 Mayıs'ta Çiçerin'e ilk notasını gönderir. Bu gibi yayınların Brest Litovsk anlaşmasının ikinci maddesine aykırı olduklarından durdurulmalarını ister (41). Bu notaya komiser yardımcısı Karahan ertesi gün, "Yeni Dünya" ise 30 Mayıs'ta cevap verecektir (Belge 6 ve 7). Bu yazılara Galip Kemali Bey 3 Haziran'da karşılık verecek (Belge 8) ve 6 Haziran'da Çiçerin'e giderek olayı sözlü olarak protesto edecektir (42). Bu konuda Osmanlı elçisi 19 Temmuz'da Moskova'da toplanması düşünülen Türk Sosyalistlerinin konferansını protesto etmek için de bir nota göndermiştir (43).

---

(39) Galip Kemali Bey'den Ahmet Nesimi Bey'e. 29 Nisan 1918. Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 495-496.

(40) Bk. Belge 32.

(41) KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 434. Notanın tam metni elimizde olmadığından bel gelere alınamamıştır. Sözü edilen 2. Madde ortak metnin ikinci maddesidir. İlgili cümle ise şöyledir: "Bağıtlı taraflar, karşı tarafın hükümeti ve askerî kurum ve düzenlerine karşı her türlü kışkırtma ve propagandadan sakınırlar."

(42) KURAT, A, N., "Türkiye ve... , s. 439

Rusya Müslümanları konusunda Ufa'dan gelen bir Kazan Türkleri heyetini kabul ettikten sonra (44) Çiçerin'le görüşen Galip Kemali Bey Sovyetlerin "ahkâm-ı şer'iyye"ye (dinî yasalara) aykırı kanunlar çıkardıklarından, özellikle veraset ve boşanma kanunlarının şeriata uygun olmayışından, Rusya'daki Müslüman ulemasının bunlardan yakındıklarından söz eder ve bu kanunların kaldırılması gerektiğini söyler (45). 29 ve 30 Haziran tarihli iki nota ile Rusyalı Türklerin millileştirme kararnamelerinin dışında bırakılınasını da isteyince Halk Komiserliğinden çok sert bir karşılık alır: "Türk hükümetinin, kendi ülkesinde, yabancı kapitalistlere Türk vatandaşlarına göre ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonları kaldırdığını biliyoruz. Türk hükümetinin diplomatik temsilcisi Türk kapitalistlerin Rusya'da ayrıcalıklar elde edeceklerini sanıyorsa yanılmaktadır. Fakat Türk hükümetinin temsilcisi Brest - Litovsk barışının Rus iktidarının mülkiyeti millileştirme, elkoyma vb. haklarını yok ettiğini sanıyorsa, yine ciddi bir şekilde yanılmaktadır, Türk hükümetinin Brest - Litovsk barışının, kendisine, Kafkaslara el koyma hakkını verdiğini düşünürken yanıldığı gibi" (46).

Ancak Sovyet hükümetini en çok telaşlandıran konu Kafkaslardaki durumdu. Çünkü Batum konferansında öne sürülen isteklerle Brest-Litovsk sınırları aşılıyor, Türk ordusu Kafkasların içlerine kadar ilerliyordu. Çiçerin, Kont Mirbach'a gönderdiği 11 ve 15 Mayıs tarihli iki notada Kafkaslarötesi hükümetini tanımadığını bildirmekte birlikte Batum konferansına katılmayı önermektedir (Belge 9 ve 10). Ancak Türk ordusunun baskısı ile Kafkaslardaki direnme hızla çözülecek ve 28 Mayıs'ta "Kafkaslarötesi Cumhuriyeti" Azerbaycan, Eremenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerine ayrılacaktır, yani Müsavatçılar, Taşnaklar ve Menşevikler

(43) Aktaran; KHEİFETS, A.N., "Sovietskaya Rossiya i Sopredelnye Strani Vostoka v Godi Grajdanskoi Voini 1918-1920" (1918-1920 İç Savaş Yıllarında Sovyet Rusya ve Komşu Doğu Ülkeleri), Moskova 1964, s. 54.

(44) 12 Mayıs 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve... , S. 482

(45) Galip Kemali Bey'den Ahmet Nesimi Bey'e. 19 Mayıs 1918. (Çiçerin-Galip Kemali görüşmesi, 18 Mayıs 1918). Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 420 - 421.

(46) Galip Kemali Bey'den G. V. Çiçerin'e. 29 ve 30 Hazian 1918 ve G. V Çiçerin'den Galip Kemali Bey'e. 2 Ağustos 1918. Aktaran; KHEİFETS, A. N., "Sovietskaya Rossiya...", s. 54. Ayrıca; Galip Kemali Bey'in bu konudaki faaliyetleri için bk. Belge 32..

İngiltere'nin, Almanya'nın ve Türkiye'nin kışkırtmaları yüzünden anlaşamayınca başlarını alıp gidecekler; Müsavatçılar Türkiye'nin, Menşevikler Almanya'nın himayesine sığınacak, Taşnaklar ise şimdilik ufukta pek görünmeyen İngiliz himayesini beklemeye koyulacaklardır. Böylece Batum konferansı 4 Haziran'da bu üç cumhuriyetle Osmanlı hükümeti arasında imzalanan üç ayrı barışla sona erecek, Osmanlı toprakları doğuda Ahıska ve Ahılkelek'in katılması ile 1828 sınırına varacak, Gümrü-Culfa demiryolu Osmanlı denetimine geçecektir. Ayrıca Azerbaycan'la imzalanan anlaşmanın 4. maddesine göre: "Azerbaycan Cumhuriyet Hükümeti tarafından istenildiğinde Osmanlı Hükümeti iç düzen ve güvenliği sağlamak ve geri getirmek için gerekli görüldükçe silah gücü ile yardımda bulunacaktır" (47). "Fütühat"ın devamı için diplomatik "taş" gediğine konulmuştur.

O sıralar Osmanlı diplomasisi Kuzey Kafkasya'daki ve özellikle Dağıstan'daki Müslüman-Türk millî hareketleri de denetimi altında toplamaya çalışıyordu. Trabzon konferansında Kuzey Kafkasya'dan delegeler gelmişti. Batum konferansı başladıktan sonra "Kuzey Kafkas Hükümeti" Osmanlı hükümetine resmî bir başvuru gönderir (Belge 11). Sovyet Dışişleri bunu öğrenir öğrenmez uzun bir protesto yazar (Belge 12 ve 13). Ancak bu nota 8 Haziran'da Batum'da Kuzey Kafkasya ile Osmanlı hükümeti arasında bir anlaşma imzalanmasını engellemez ve bu anlaşmanın 2. maddesi Azerbaycan anlaşmasının 4. maddesinin aynıdır (48).

Rusya Merkez Yürütme Kurulu ve Moskova Sovyeti'nin 14 Mayıs 1918 tarihli ortak toplantısında Lenin, sunduğu dış politika raporunda Kafkaslarda o günkü durumun çözümlenmesini yaparken oradaki partilerin beceriksizliğini açığa vurur ve Türkiye'yi Almanya'nın bir uydusu olarak gösterir (49). Oysa o sıralar Kafkaslarda durum değişmeye yüz tutmaktadır. Almanya Türkiye'nin tek başına Kafkaslara ve özellikle Bakû petrolüne el koymasından çekinmektedir. Bunu önlemek için

(47) "Azerbaycan ile Devlet-i Aliyye Arasındaki Muahede", 4 Haziran 1918. Madde 4. Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve..."; s. 664.

(48) KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 673.

(49) Metin için bk. LENİN, V İ., "Eserler" Fransızca baskı, Cilt 27, s. 394, Moskova 1961.

Gürcistan Menşevik hükümetinin koruyucusu durumuna girecek, onu Osmanlı hükümetine karşı destekleyecek hatta Tiflis yolunda, Kutayis'te, bağlaşık Alman ve Türk orduları çarpışacak, iki taraf kayıplar verecek ve esir olacaktır. Bu durumu kavrayan Sovyet Dışişleri Alman İmparatorluk Hükümeti ile anlaşarak Osmanlı ordularını durdurmaya çalışacaktır. Bunlara bir de Bakû Sovyeti'nin Taşnak askerî gücü ile ayakta kalabildiği, Taşnakların ayrıca İran ve Hazar Denizi yolu ile Bakû'ye doğru ilerleyen İngiliz birlikleriyle ilişkide oldukları , Tebriz'e kadar ilerleyen Türk ordusunun Kuzey İran'daki Küçük Han kumandasındaki Cangali kabilelerini İngilizlere karşı kullandığı, buna karşı da İngilizlerin Hakkâri ve Urmiye'deki Hristiyan Nasturileri Türklere ve Kürtlere karşı kışkırttıkları, İran'da bulunan Beyaz Rus Kazakların İngilizlerle anlaşarak Bakû'ye geçip Bakû Sovyeti'ni Türk ordusuna karşı savunmaları da eklenirse Bakû mücadelesinin önemi hakkında küçük bir fikir edinilmiş olur.

Bakû Sovyeti, Kafkaslarda Sovyet Rus hükümetine bağlı tek bölge idi. Ermenistan kararnamesiyle Kafkas Komiserliğine atanan Stepan Şaumyan Bakû Sovyeti'nin başında bulunuyordu, diğer üyeler Azeri, Türk, Ermeni, Gürcü ve Rus'tu; tabanı ise Bakû petrol işçilerine dayanıyordu. Ancak örgütlenmiş tek askerî güç Taşnakların elinde olan Ermeni milisleriydi ve bu durum aynı zamanda Bakû Sovyeti'nin güçsüzlüğünü oluşturuyordu.

Bütün bunları gözönüne alan Lenin 14 Mayıs'ta Şaumyan'a şunları yazıyordu: "Güçlükler sınırsızdır. Bizi şimdilik kurtaran emperyalistler arasındaki çelişkiler, çatışmalar ve mücadelelerdir. Bu çatışmaları kullanmasını bilin, şimdilik diplomasi öğrenmek gerek" (50). Birkaç gün sonra da Tiflis'teki Menşeviklerle bir cephe kurmaya çalışmasını, olmazsa askerî durum düzelinceye kadar zaman kazanmanın yollarını aramasını yazıyordu (51). Bu durumda 29 Mayıs toplantısı kararı (Belge

(50) V. İ. Lenin'den S. G. Şaumyan'a. 14 Mayıs 1918; LENİN, V. İ., "Eserler" Fransızca baskı, Cilt 35, Moskova 1964, s. 335

(51) V. İ. Lenin'den S. G. Şaumyan'a. 24 Mayıs 1918; LENİN, V. İ., "Eserler" Fransızca baskı, Cilt 44, Moskova 1970, s. 70.

14) ve 1 Haziran çağırısı (Belge 16)'nın içeriği devrimci olabilirdi ama diplomatik nitelikli değildi. Üstelik Müsavat hükümetinin yerleştiği Gence'ye kadar yapılması kararlaştırılan ve 12 Haziran'da başlatılan harekâtın büyük bir bölümünün Taşnak milisleriyle yapılması onu amacından saptırmış, kendilerini Sovyet askerî olarak tanıtanlar Müslüman köylülerini beylerden ağalardan kurtaracak yerde intikam duygularıyla hareket ederek baskı unsuru olmuşlardır (52).

Ancak Gence harekâtından önce de Osmanlı ordusu hazırdı. Azerbaycan hükümeti 4 Haziran Osmanlı - Azerbaycan anlaşmasına ek olarak ve yukarıda içeriği verilen 4. maddesine dayanarak, Osmanlı Hükümetine bir askerî müdahale çağrısı yapar: "Azerbaycan arazisinden büyük bir kısmı isyan bayrağı kaldırmış ve kendilerine "Bolşevik" adını takmış olan eşkiya çeteleri memleketin yönetim merkezi, zenginlik kaynağı, tek kelimeyle can noktası bulunan Bakû'yu, kent ile birlikte Bakû ilini de ellerine geçirerek halkı yağma ediyor. Yüce Hükümetinizin Osmanlı askerî gücü aracılığı ile Bolşevik eşkiya çetelerinin cezalandırılması ve yola getirilmesi konusunda hükümetime yardımda bulunmalarını istemeye cesaret ederim" (53). Böylece diplomatik zincirin son halkası da tamamlanır, artık Bakû seferi başlayabilecektir.

Sovyet Dışişleri bu konuda Galip Kemali Bey'e bir nota gönderir, Brest-Litovsk sınırının aşılmasını protesto eder (54). Galip Kemali Bey hiçbir şeyden haberi olmadığını söyler (55), artık doğrudan doğruya Almanlara başvurmaktan başka çare kalmamıştır, Çiçerin konuyu Berlin'deki Sovyet elçisi Joffe'ye iletir (Belge 15). Haziran ayı içinde Joffe ile Alman Dışişleri arasında Bakû konusunda görüşmeler yapılır

(52) Bk. KAZEMZADEH, Firuz, "The Struggle for Transcaucasia 1918-1921" (Kafkaslarötesi İçin Mücadele 1918-1921), New York 1951, s. 130-131. Bu harekâtın yanlış bir harekât olduğunu Bakû Sovyeti'ne katılanların kendileri de kabul etmişlerdir. Bk. ŞAUMYAN, Süren, "Bakinskaia Kommuna 1918 goda" (1918 Yılında Bakû Komünü), "Proletarskaia Revolutsiia" Dergisi, No. 12, 1926.

(53) KURAT. A. N., "Türkiye ve...", s. 669-670.

(54) G.V Çiçerin'den Galip Kemali Bey'e. 28 Mayıs 1918. Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve... s. 529 - 530,

(55) Galip Kemali Bey'den G. V Çiçerin'e. 29 Mayıs 1918. Aktaran; KHEİFETS, A. N., "Sovi etskaya Rossiya... , s. 48.

ve ayın sonunda Dışişleri Bakanı Von Kühlmann Joffe'ye Rusların vereceği petrol karşılığında Almanların Türkleri Brest-Litovsk sınırında durdurabileceklerini söyler. Joffe bu haberi Lenin'e yazar, o da Çaritsin'de bulunan Stalin'e iletir, bu "değiş-tokuşu" kabul ettiğini, haberin Şaumyan'a iletilmesini yazar (56). Stalin'in cevabında bunun bir oyun olabileceği endişesi sezilir, ona göre Almanlarla Türkler elele hareket etmektedirler (57).

Bu ilk önerinin oyun olup olmadığı belli olmadan önce Almanya'nın Moskova elçisi Kont Mirbach öldürülür (Belge 17). Almanya ile Rusya savaşın eşiğine gelirler ve ilişkiler az çok düzelinceye kadar Türk ordusu Bakû'ye doğru yol alır.

Stalin bu haberleri Şaumyan'a iletir, Sovyet hükümetinin ona olan güveninden söz eder (58), ancak yardım gönderilememektedir. Şaumyan, Stalin'e gönderdiği cevabında, acele yardım ister, İngilizlerin de yaklaştığını yazar (59). Öte yandan haziran ayının sonundan bu yana Bakû'nun batısında Gökçay ve Şemahi bölgelerinde yapılan çarpışmalarda Bakû Sovyeti ordusu gerilemektedir (60). Bu durumda Taşnaklar, İran'ın Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli (bugünkü Pehlevi) limanına gelen, General Dunsterville kumandasındaki İngiliz birlikleri ile görüşmeler yaparlar, onları Bakû'ye çağırmak niyetindedirler. Şaumyan durumu Stalin'e bildirir. Stalin buna kesinlikle karşıdır (Belge 18). Lenin de onu destekler (Belge 19). İki emperyalist devlet arasında bir se-

(56) V İ. Lenin'den J. V. Stalin'e. 30 Haziran 1918. LENİN, V İ., "Eserler", Cilt 44, s. 91. Çaritsin sonradan Stalingrad adını aldı, bugünkü adı ise Volgograd kentidir.

(57) J. V. Stalin'den V. İ. Lenin'e. 1 Temmuz 1918. "Dokumenti po Istorili Grajdanskoi Voyni V SSSR" (SSCB İç Savaş Tarihine Alt Belgeler), Cilt 1, Moskova 1941, Belge No. 297.

(58) J. V Stalin'den S. G. Şaumyan'a. 8 Temmuz 1918. "Dokumenti po Istorii...", Belge No. 299.

(59) S. G. Şaumyan'dan J. V Stalin'e. 13 Temmuz 1918 "Dokumenti po Istorii... , Belge No. 300.

(60) Bakû savaşı hakkında, Türk tarafı için: RÜŞTÜ (Kaymakam) "Büyük Harpte Kafkas Yol larında 5. Kafkas Fiyade Fırkası", İstanbul 1934 (askerî Mecmuaya ek), Sovyet tarafı için: MİKOYAN, Anastas İvanoviç, "Une Vie de Lutte" (Bir Mücadele Hayatı), Fransızca çeviri, Moskova 1973, Ermeni tarafı için: KORGANOFF, Gabriel, "La Participationdes Armeniens à la Guerre Mondiale Sur le Front du Caucase 1914 - 1918" (Ermenilerin Birinci Dünya Savaşına Kafkas Cephesinde Katılmaları 1914 - 1918), Paris 1927, İngiliz tarafı için: DUNSTERVILLE, L. C. (General) "Advantures of Dunsterforce" (Dunsterforce'un Macera ları), Londra 1920.

çim yapmak kaçınılmazsa en zayıfını seçmek gerekir, çünkü ondan kurtulmak daha kolay olacaktır. Bakû'nun İngilizlerin eline geçmektense Türkler tarafından alınması ehveni şerdir. Aynı zamanda Çiçerin Moskova'daki Alman temsilcisi ve Joffe aracılığıyle Alman hükümetini uyarmaya çalışmaktadır (Belge 20 ve 21). Kesilen Sovyet - Alman görüşmeleri de yeniden başlar ama artık çok geçtir. Bakû Sovyeti, Bolşevik fraksiyonun aldığı karara rağmen İngilizlerin çağrılmasını onaylar (Belge 22). Bolşevikler birkaç gün daha tutunmaya çalışacaklar fakat Taşnaklar kendi güçlerini cepheden çekecek ve sonunda bir darbe Bakû Sovyeti'ni devirip "Orta Kafkas Diktatörlüğünü" kuracak ve İngilizleri Bakû'ye çağıracaktır (61). Moskova ise sonuna kadar Bakû Sovyeti'ni desteklemesine rağmen (62) onun düşüşünden sonra "Orta Kafkas Diktatörlüğü" ile General Dunsterville'i Türklerle başbaşa bırakarak sorunu Berlin'le görüşerek çözmeye çalışacaktır. 29 Temmuz'da Çiçerin Joffe'ye "Alman - Türk kuvvetlerinin geri çekilmesini" yazar (63). Joffe Alman Dışişleri ile görüşür ve Türklerin Alman isteklerine boyun eğerek ilerlemelerini durduracaklarını öğrenir (64). Ertesi gün Joffe'ye İstanbul'dan Alman elçisi Kont Bernsdorff'un göndermiş olduğu bir telgraf gösterilir. Bu telgrafta "elçinin Bakû sorunuyla ilgili bilgiler üzerine, Enver Paşa ve Sadrazam Talât Paşa'dan başka Hariciye Nazırı Nesimi Bey ile de görüştüğü" ve hepsinin de Nuri Paşa'ya Bakû üzerine yürümemesi için kesin bir emir gönderildiği hakkında teminat verdikleri yazılıdır (65). Oysa Bakû'ye varan Türk ordusu aynı gün (1 Ağustos) Bakû kuşatmasının ilk büyük savaşını verecektir. Burada kimin kimi oyaladığı belli değildir. Berlin İstanbul'un arkasına saklanmaktadır, İstanbul Hükümetine gelince; Nuri Paşa Azerbaycan Cumhuriyetinin emrindedir de-

(61) Bu günler için bk. MİKOYAN, A. İ., "Une Vie de... 116-132.

(62) Bk. Lenin'in Rus Merkez Yürütme Kurulu, Moskova Sovyeti, Fabrika ve Atölye Komiteleri ve Moskova Sendikalarının Ortak Toplantısındaki Konuşması, 29 Temmuz 1918. LENİN, V İ., "Eserler", Cilt 28, Moskova 1961, s. 14-17

(63) Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 545.

(64) A Joffe'den G. V Çiçerin'e. 30 Temmuz 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 545-546.

(65) A. Joffe'den G. V Çiçerin'e. 1 Ağustos 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 546.

yip işi idare etmeye çalışmaktadır. Ancak İngilizlerin Bakû'ye çıkmasından sonra, daha önce Türk ordusunun harekâtına karşı çıkan Almanlar harekâtın gerekliliğine inanmaya başlamış gibi görünmektedirler.

İngilizlerin gelmesi Bakû kuşatmasını uzatmıştır, ancak Şaumyan ve arkadaşları Sovyetlerin çizgisinde kalarak İngilizlerle işbirliği yapmayı reddederler ve bir bildiri yayınladıktan sonra Bakû'yu deniz yoluyla terk etmek isterler (Belge 23), fakat yakalanıp hapsedilirler. Bakû'nun alınmasından sonra Hazar Denizi'nin karşı kıyısındaki Krasnovodsk'a götürülüp orada Şaumyan'la birlikte 26 komiser kurşuna dizilecektir. Yerli karşıdevrimcilerin düzenlediği bu kıyıma İngiliz subayları kayıtsız kalmamıştır.

Çiçerin 19 Ağustos'ta Moskova'daki Alman Konsolosuna gönderdiği notada Sovyet-Alman ilişkilerinde petrolün önemini belirtir (belge 24). 27 Ağustos'ta ise Berlin'de Brest-Litovsk anlaşmasına ek anlaşma imzalanacaktır (Belge 25 ve 26). Fakat bu belge olayların akışına bir değişiklik getirmez ve 15 Eylül'de İngiliz birliklerinin çekilmesinden birkaç saat sonra Türk orduları Bakû'ye karşı hareketlerinin Almanlar tarafından muhakkak durdurulacağı hakkında" Joffe'ye teminat vermişti (66).

Bakû'nun alınması ile Mondros Bırakışmasının imzalanması arasında geçen bir buçuk ay boyunca Sovyet Hükümeti, Bakû'yu geri almak için, son bir diplomatik girişimde bulunur. Şimdi artık asıl endişeleri Bakû'de Türklerin kalması değil, kentin İngilizlere teslim edilmemesidir.

Sovyet Dışişleri Komiserliği Osmanlı Hükümetine bir protesto notası kaleme aldıktan sonra (Belge 27), Berlin'deki Osmanlı elçisine verilmek üzere Joffe'ye yollar (67). Moskova'daki Alman Konsolosluğuna da 27 Ağustos ek anlaşmasının yerine getirilmemesini protesto ettiklerini bildirir (Belge 28). Aynı gün Karl Radek'in "İzvestia"da çıkan bir yazısında Türklerin Bakû'yu İngilizlere teslim edebileceklerinden endişe edildiği açığa vurulduktan sonra, "Bakû Rusya'nın elinde kalırsa,

(66) A. Joffe'den G. V Çiçerin'e. 14 Eylül 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 546.

(67) G. V Çiçerin'den A. Joffe'ye. 20 Eylül 1918. Aktaran; KHEİFETS, A. N., "Sovietskaya Rossiya... , s. 69.

Almanya'nın Bakû neftinden (petrolünden) fazlasıyla yararlanabileceği" yazılır. Görüldüğü gibi Bakû sorununda hâlâ Almanya'nın aracılığından medet umulmaktadır (68).

Joffe protestoları Alman Dışişleri Bakanı Von Hinze'ye iletir (69). Ancak Talât Paşa ve Ahmet Nesimi Berlin'dedirler ve aynı gün Joffe ile görüşürler. Talât Paşa işi tatlıya bağlamak ister, Türkiye'nin Rus toprağını kendi ülkesine katmak isteğinde olmadığını, Nuri Paşa'nın Bakû'yu almakla resmen görevlendirilmediğini anlatır ve bu görüşmeden hiçbir sonuç çıkmaz (70). Ertesi gün ikinci bir görüşme yapılır. Joffe'nin suçlamaları üzerine Talât Paşa, Türkiye'nin Rusya hesabına asla toprağını genişletmek istemediğini" tekrarlar ve "Kafkaslardan Türk güçlerini hemen çekeceğini" söyler. Joffe bu önerileri yeterli görmez ve Bakû'deki tüm Türk kıtalarının, gönüllülerin ve askerî malzemenin de boşaltılmasını ister. Talât Paşa bunu da kabul eder ve "Türkiye'nin Rusya ile barış içinde yaşamak istediğini ve Bakû anlaşmazlığını bu şekilde tatlıya bağlamayı düşündüğünü" ekler (71). Ancak Sovyetlerin Türk diplomasisinden ağzı yanmıştır. Çiçerin cevap olarak önerinin kabul edilmesi için "Bakû'nun Türk kıtaları tarafından Sovyet makamlarına teslimi maddesinin" eklenmesini şart koşar (72). Çünkü bu olmazsa Türk ordularının Azerbaycan ordusu adını alarak yerlerinde kalacakları açıktır. Gerçekten de Joffe, Talât Paşa ile iki gün sonra üçüncü kez görüştüğünde bu karşı öneriyi iletince Talât Paşa "Türklerin herhangi bir sahayı Sovyet Rusya'ya teslim edemeyeceklerini, çünkü Kafkaslardaki milletlerin iç işlerine asla karışamayacaklarını" bildirir. Görüşmelerin bu noktada çıkmaza gireceği belli olur. Ancak Talât Paşa o gün İstanbul'a döndüğünden görüşmelerin Berlin elçisi Rıfat Paşa ile sürdürülmesi kararına varılır. Joffe bu görüşmelerden edindiği izlenimlerle bir öneri projesi hazırlayıp Çiçerin'e sunar. Buna göre:

(68) VİATOR (Karl Radek), "Türkiye", "İzvestia" gazetesi, 21 Eylül 1918.

(69) A. Joffe'den G. V. Çiçerin'e. 21 Eylül 1918. Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 554.

(70) A. Joffe'den G. V Çiçerin'e. 21 Eylül 1918. Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 554.

(71) A. Joffe'den G. V Çiçerin'e. Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve..., , s. 554-555.

(72) G. V Çiçerin'den A. Joffe'ye. Aktaran; KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 555.

1) Türkler tüm düzenli ve düzensiz kıtaları ile askerî malzemeyi, sivil personelini de almak şartıyla, Brest-Litovsk'ta saptanan çizginin gerisine çekilecektir.

2) Yapılan zarar ve ziyanın ödenmesi konusunda milletlerarası bir komisyon kurulmasını kabul edecektir.

3) Koşulların yerine getirilmesi konusunda Almanya'nın güvencesi alınacaktır. Sovyetlerin bu toprakları ele geçirmeleri hareketi bitinceye kadar, Alman güçleri belli noktalara yerleştirilecek ve Türk güçlerinin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediklerini gözeteceklerdir (73).

Çiçerin cevabında Türklere bu önerilere cevap vermeleri için 30 Eylül'e kadar süre tanındığını yazar (74). Bu süre zaman darlığından iki gün daha uzatılır. 3 Ekim'de Rıfat Paşa, Joffe'ye, Türk ordularının geri çekilmeye başladıklarını bildirir. Oysa o tarihte, bazı birliklerin Bulgar bırakışmasından sonra Trakya'yı korumak için geri çağrılmalarına rağmen Türk ordusu Bakû'den Dağıstan'a doğru ilerlemektedir (75). Aynı gün Alman Dışişleri İstanbul elçisi Bernsdorff'un Talât ve Enver Paşa ile görüştüğünü ve her şeyin yoluna gireceği haberini verir (76). Joffe, Rıfat Paşa'ya yazarak önerisine cevap beklediğini bildirir (Belge 29).

Sonunda 5 Ekim'de Rıfat Paşa'dan gelen bir yazı Kafkasya'nın 4 hafta içinde Türk Ordusu tarafından boşaltılacağını bildirir (77). Çiçerin, Bakû'nun Sovyet makamlarına teslim edilmesi konusunda diretir (78). Bundan iki gün sonra Lenin, Joffe'ye bir telgraf çekerek Bakû doğrudan doğruya Sovyet makamlarına teslim edilmeden Türklerle hiçbir protokol imza edilemeyeceğini yazar. Lenin, Türklerin Bakû'yu İngilizlere teslim etmek için İngilizlerle gizli bir anlaşma yaptıklarından şüphe-

(73) Talât Paşa - Joffe görüşmesi ve Joffe'nin önerileri: A. Joffe'den G. V Çiçerin'e. 24 Eylül 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 555-556.

(74) G. V Çiçerin'den A. Joffe'ye. 24(?) Eylül 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 556-557

(75) Bu olaylar için bk. BERKUK, İ., "Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırka'nın Harekâtı ve Muharebeleri 1334 (1918)", İstanbul 1934 (Askerî Mecmuaya ek).

(76) A. Joffe'den G. V Çiçerin'e. 3 Ekim 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 558-559.

(77) A. Joffe'den G. V Çiçerin'e. 5 Ekim 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 559-560.

(78) G. V. Çiçerin'den A. Joffe'ye. 5 Ekim 1918. KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 560.

lenmektedir (79). Aslında böyle bir anlaşma yoktur ama sonuç farklı olmayacaktır, çünkü bir ay sonra İngilizler, Bakû'ye çıkınca Müsavatçılar onların elinde bir kukla hükümet olmaktan ileri gidemeyeceklerdir.

Bütün bunlardan sonra son anlaşma olanağı da ortadan kalkar. İki hükümet kendi görüşlerini tekrarladıkları birer nota daha kaleme alırlar (Belge 30 ve 31). Ne var ki üç hafta sonra gerek İstanbul üzerine yürüme kararı alan Anlaşık (İtilâf) devletlerin Bulgarlarla anlaşma yapmaları ve Doğu Trakya sınırına yaklaşmaları, gerekse güney cephelerindeki bozgun ve içteki huzursuzlukların yanı sıra imparatorluğun bağlaşıkları Almanya ve Avusturya'nın yenilgileri sonucu barış istemeleri üzerine İstanbul Hükümeti de bırakışma kararı alır ve 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması imzalanır. Bu anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu son rüyalarıyla tarihe karışır. Çiçerin bu konuda son söz niteliğindeki görüşlerini toparlayan son bir notayı 15 Şubat 1918'da yayınlayacaktır (Belge 32).

Bir yıldan az süren bu dönemde, son İttihat ve Terakki hükümeti Rusya'nın yüzyıllardan sonra Osmanlı devletine karşı birden bire zayıf düşmesinden yararlanarak, son Osmanlı emperyalizmi olan Turancılık tasarılarını uygulamaya çalışmış, ancak bununla Kafkaslarda ve daha ötede karşıdevrimci gruplar ve hükümetler kurarak ve besleyerek bu bölgelere Batı emperyalizminin yolunu açmıştır. Bir zaman gelecek son bağımsız Osmanlı hükümetinin Sovyet Rusya'ya karşı kurduğu bu hükümetleri ilk bağımsız Türkiye hükümetinin Sovyet Rusya ile birlikte ortadan kaldırması gerekecektir.

(79) V İ. Lenin'den A. Joffe'ye. 7 Ekim 1918. LENİN, V İ.. "Eserler", Cilt 44, s. 134.

BELGE 1

Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine (1)

3 Aralık 1917

Arkadaşlar, kardeşler.

Rusya'da büyük çapta olaylar cereyan ediyor. Başkalarının memleketlerini paylaşmak uğruna patlak veren kanlı savaş bitmek üzeredir. Dünya milletlerini boyunduruk altına almış olan soyguncuların saltanatı yıkılıyor. Rus devriminin darbeleri altında kölelik ve kıyım yapıları sarsılarak çatırdamaktadır. Sömürü ve zorbalık dünyası son günlerini yaşıyor. Yeni bir dünya, özgürlük isteyenlerin, emekçilerin dünyası doğuyor. Bu devrimin başında, Rusya'nın İşçi ve Köylü Hükümeti, Halk Komiserleri Sovyeti bulunmaktadır.

Tüm Rusya'da devrimci Sovyetler yayılmış, işçi, asker ve köylü temsilcileri seçilmiştir. Memlekette egemenlik halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkının gönlü bir tek arzu ile yanmaktadır: Onurlu bir barışın sağlanması ve ezilen dünya milletlerine özgürlük için savaşlarında yardımcı olmamız.

Bu kutsal görevin yerine getirilmesi yolunda Rusya yalnız başına değildir. Rus devriminin ulu kurtuluş çağrısına tüm Batı ve Doğu emekçileri katılıyor. Savaştan bezmiş, yorulmuş Avrupa milletleri, barışmak üzere bize elini uzatan Batının işçileri, askerî emperyalizmin kalelerini yıkan sosyalizm bayrakları altında birleşmektedir. Avrupa'nın "aydın" soyguncularının yüzyıllar boyunca boyunduruk altında bulundurdukları uzak Hindistan bile devrim bayrağını kaldırmış, nefret ettiği kölelik zincirini kırmış ve Doğu ülkelerini özgürlük savaşına çağırarak, kendi temsilcilerinden Sovyetler kurmuştur.

Kapitalizmin soygun ve zorbalık saltanatı yıkılıyor. Emperyalist soyguncularının bastıkları toprak ayakları altında çöküyor.

Bu büyük olaylar karşısında, Rusya ve Doğunun ezilen emekçileri, size hitap ediyoruz.

Camileri, minberleri, inanç, örf ve adetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayak altında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibirya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkaslarötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar!

---

(1) "Dokumenti Vneşney Politiki SSSR" (SSCB Dış Politika Belgeleri), Cilt 1, Moskova 1957, Belge 18. Türkçesi "Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov: Türkiye Üzerine", İstanbul 1977, s. 120-123.

Bundan böyle inançlarınız, örf ve âdetleriniz, millî kültür yapılarınız dokunulmaz ilân ediliyor. Millî hayatınızı dilediğiniz biçimde, serbestçe kurunuz. Bu, sizin kutsal hakkınızdır. Gerek sizin haklarınızı, gerekse Rusya'da yaşayan tüm milletlerin haklarını devrim ve devrim organları olan İşçi, Asker ve Köylü delegeleri Sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır.

Siz de devrimi ve meşru devrim hükümetini destekleyiniz. Doğu Müslümanları, Türkler, İranlılar, Araplar ve Hintliler; hayatları ve varlıkları ile, özgürlük ve anavatanları ile Avrupa'nın gözü doymaz soyguncularının yüzyıllarca alçakça ticaret yaptıkları sizler; soyguncuların kendi aralarında paylaşamadıklarından birbirleriyle savaşan memleketlerin asıl sahipleri sizler; hepiniz.

Tahtından indirilmiş Çar'ın imzaladığı ve devrilmiş Kerenski hükümetinin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. Rusya Cumhuriyeti ve Hükümeti, Halk Komiserleri Sovyeti, başkalarına ait olan toprakların ele geçirilmesine şiddetle karşıdır. İstanbul, Müslümanların elinde kalmalıdır.

İran'ın parçalanıp bölünmesine ait anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. Askerî harekât kesilir kesilmez ordular İran'dan uzaklaştırılacak ve İranlılara, kendi yazgılarının kendileri tarafından belirlenmesi hakkı sağlanacaktır.

Türkiye'nin parçalanmasına ve Ermenistan'ın elinden alınmasına ait anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. Askerî harekât kesilir kesilmez, ermenilere siyasî yazgılarını diledikleri gibi belirleme hakkı sağlanacaktır.

Köleliğiniz hiçbir zaman Rusya ve Rusya'nın devrimci hükümeti tarafından istenmemektedir; köleliğiniz, ancak Avrupa'nın emperyalist soyguncularından, memleketlerinizi paylaşamadıklarından birbirine düşerek bugünkü savaşa sebep olanlardan, memleketlerinizi soyguna ve türlü haksızlıklara uğratarak "sömürge" haline getirmek isteyenler tarafından beklenebilir.

O halde bu soyguncuları, memleketinizi kendilerine köle edenleri deviriniz, yıkınız. Savaş ve yıkımları eski dünyanın dayanaklarını köklerinden sarsarken, tüm dünya emperyalistlerin soygununa karşı isyan ederken, her kızgınlık kıvılcımı hemen yüce bir devrim haline gelirken, yabancıların boyunduruğu altında can çekişen Hindistan Müslümanları bile sömürücülere karşı ayaklanırken susmak olmaz. Zaman kaybetmeyiniz ve topraklarınıza yüzyıllar boyunca el koyanları sırtınızdan silkip atınız. Tüten enkaz haline gelmiş anavatanınızın daha fazla soyulmasına izin vermeyiniz. Kendi ülkelerinizin öz sahibi olunuz. İnsanlığınıza yaraşır, insanlığınıza uygun yaşamlarınızı kendiniz kurunuz. Bu, hakkınızdır çünkü yazgınız kendi elinizdedir.

Arkadaşlar, kardeşler.

Dürüst ve demokratik barışa doğru sert ve kararlı adımlarla yürüyelim.

Biz, bayraklarımızla tüm dünyanın ezilmiş ve köle milletlerine özgürlük götürüyoruz.

Rusya Müslümanları!

Doğu Müslümanları!

Dünyanın yenilenmesine götürecek olan bu yolda biz, sizden, duygularımıza katılmanızı ve yardım bekliyoruz.

Milliyetler İşleri Halk Komiseri
J. V. Cugaşvili - Stalin

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı
V. İ. Ulyanov - Lenin

BELGE 2

Kafkas - Türk Savaş Alanında Rus ve Türk Hareket Orduları Arasında Ateşkes Anlaşması(*) (1) (Erzincan Bırakışması)

Kafkas - Türk savaş alanındaki Rus ve Türk hareket orduları arasında, en kısa bir süre içinde, her iki savaşan taraf için de onurlu bir barış anlaşmasına ulaşmak amacıyla, askerî hareketlerin kesilmesi konusunda, aşağıdaki anlaşma yapılmıştır:

1) Bu anlaşma, kesin barış anlaşması imzalanıncaya kadar, her iki tarafı, 5 Aralık 1917 günü saat 1'den başlamak üzere bağlar. (Türk takvimine göre 18 Aralık 1333) (**)

Taraflardan biri, bu anlaşmayı, ancak savaş harekâtına başlamadan 14 gün önce karşı tarafı uyararak, bozabilir.

2) Bu anlaşma hükümleri yürürlüğe girer girmez, her iki taraf, Kafkas - Türk cephesinin tüm bölgelerinde, her türlü düşman hareketini keser (***).

Karşılıklı olarak, yalnız karşı tarafın yerleşmiş olduğu bölge üstünden değil, aynı zamanda her iki tarafın demarkasyon hatlarından 10 verstlik (2) mıntıkada, her türlü uçuşlar kesilecektir.

3) Demarkasyon hatları, bu anlaşma ekini teşkil eden özel bir belge ve şemada saptanmış bulunuyor (3).

7'inci Kafkas ve 1'inci Kafkas süvari kolorduları cephesindeki gereken demarkasyon hatları iki tarafın anlaşması üzerine, bu kolorduları ile bunlara karşı savaşmış olan Türk güçlerine atanacak, özel komisyonlarca saptanacaktır.

4) Bu anlaşma yürürlüğe girdiği andan başlayarak, her iki taraf, karşılıklı olarak, savaş hattındaki birliklerin yedek birliklerle değiştirilmesi gibi olağan hareketlerin dışında, operatif stratejik nitelikte olan hiçbir, yer değiştirmesi, grup değiştirmesi veya bir yerden başka bir yere taşınması gibi hareketlerde bulunmayacaklarını ve özelikle, askerî birliklerin Mezopotamya - Suriye cephesine aktarılması amacıyla hiçbir büyük taşıma hareketinde bulunmayacaklarını

(*) Karadeniz'den Mervane - Çarçalan hattına kadar.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt 1, Belge 30.

(**) Parentez içindeki Türk takvimiyle ilgili tarihler metnin aslına aittir.

(***) Mevkilerin fişeklerle ve projektörlerle aydınlatılmasına izin verilmiştir.

(2) Eski Rus uzunluk ölçüsü. 1 verst 1067 metreye aittir.

(3) Bu belge ve şemayı burada yayınlamıyoruz.

taahhüt eder (4). Bu maddenin ihlali, askerî harekâtın yeniden başlanması anlamına gelir.

Askerî birliklerin yerleştikleri mevzilerin değiştirilmesi ile ilgili, 2 Aralık 1917 günü saat 18.00'e (15 Aralık 1333, saat 06.00) kadar verilmiş emirler yürürlüktedir. 2 Aralık 1917 günü saat 18.00 (15 Aralık 1333, saat 06.00)'den sonra verilmiş olan emirler hükümsüzdür.

5) Her iki tarafın orduları (bugünkü duruma göre tümen kollarının takviye edilmemesi şartıyla) demarkasyon hatları ile sınırlanmış topraklar dahilinde bulunmak ve bu yerler dahilinde hareket etmek hakkına sahiptir.

6) Her iki taraf, bu anlaşmanın geçerli olacağı sürece, hiçbir hücum hazırlığında bulunmayacaklarını taahhüt eder. Ancak bugün mevcut olan istihkâmların onarılmasına izin verilir.

Talim atışları şu koşullarda yapılabilir: Tüfek ve makineli tüfek sınıfları, 5 verstten daha yakın olmamak üzere ve ağır top atışları ön cephe siper hatlarından 15 verstten daha yakın olmamak üzere talim atışlarını yapabilir. Ancak bu gibi talim atışlarının yapılacağını, taraflar birbirine önceden ve gecikmeden haber verirler.

7) Taraflar ne devriye, ne keşif kollarını, ne de teker teker keşif ve istihbaratla yükümlü olan kişileri demarkasyon hatları dışına gönderemezler.

8) Bu anlaşma süresince, demarkasyon hatları ile sınırlı bulunan tarafsız mıntıkaya ne askerî memurlar ne de yerli sivil halk çıkabilir.

Demarkasyon çizgileri ile çevrilmiş bulunan tarafsız mıntıkaya çıkmış, askerlik yaşını doldurmuş bütün erkekler, askerî tutsak sayılacaktır.

Bu maddenin dışında olmak üzere, karşılıklı anlaşmalarla, her iki tarafın erlerinin, savaş sırasında tarafsız mıntıkada belirli noktalarda bulunan su ve yakıtın alındığı yerlere kadar gitmesine izin verilir.

9) Bu anlaşmanın uygulanması sırasında meydana gelebilecek tüm anlaşmazlıklar, her iki tarafın yetkililerince çözümlenmeğe çalışılır. Bu yetkililerin toplantı yeri ve zamanı, her olayda ayrı ayrı olmak üzere, parlamenterler aracılığı ile saptanır.

Ordu karargâhları arasında bir görüşme yapılması ihtiyacı duyulduğu zaman, parlamenterler Erzincan - Refahiye şosesine gönderilir.

10) Tarafsız mıntıkalarda yaşayan yerli halkın güvenliğini ve huzurunu bozabilecek suçlar, gene yerli halktan olan kimseler tarafından işlendiği takdirde, suçlu, her iki tarafın varacağı karara göre cezalandırılacaktır. Taraflar, kaçak suçluları karşı tarafın ilk uyarmasında derhal teslim etmek zorundadır.

---

(4) Bu cümle Tiflis'teki İngiliz temsilcisinin isteğiyle Menşeviklerin elinde bulunan Kafkas Komiserliği tarafından konmuştur

11) Türk kumandanlığı, bu anlaşma hükümlerine, Kürtlerin de aynen ve harfiyen uymaları için elinden gelen gayreti gösterecektir. Kürtler herhangi bir düşmanca harekete geçtikleri takdirde, Rus orduları kendi demarkasyon çizgileri içinde onlara, hiçbir hükümet tanımak istemeyen haydutlara karşı davranıldığı gibi davranacaktır.

12) Her iki taraf, bu anlaşmanın bazı hükümlerinin değiştirilmesini veya genişletilmesini isteyebilir; bunun için her iki tarafın temsilcilerinden oluşan komisyona başvurulur.

Rusya Cumhuriyeti ile Merkez devletler (5) arasında bir genel ateşkes anlaşması yapıldığı takdirde, böyle bir anlaşmanın bütün hükümlerine Kafkas cephesi de mecburen uyacaktır.

13) Karadeniz'de savaşan büyük devletlerin filoları arasında da ateşkes anlaşmasına varılmak amacıyla, denizcilik uzmanlığına ait ateşkes anlaşmasının bütün ayrıntılarını, her iki tarafın filo yetkililerince kurulacak bir komisyon hazırlayacaktır.

Savaş gemileri ile tüm uçan (havalanan) araçlar, karşı tarafın sahiline 10 verstten daha yakın bir mesafeye yaklaşmayacak ve hangi türden olursa olsun, askerî hareketlerle bulunmayacaktır.

14) Bu anlaşma Rusça ve Türkçe dillerinde düzenlenerek, her iki bağıtlı tarafa, her iki dilde yazılı ve her iki tarafın yetkililerince imzalanmış birer suret verilmiştir.

Erzincan kenti 5 Aralık 1917 (18 Aralık 1333) saat 15.00

Kafkas Ordusu
Karargâh Başkanı
Tuğgeneral Vişinski 156.
(Piyade) Yelizvetinsk
Alay Kumandanı
Albay (İmza Okunamadı)
Er : Al. Smirnov
(İmza okunamadı)
Doçent V. Tavzaya
Kafkas Ordusu
Tercüman - Subayı
Yüzbaşı Vedrinski

3. Ordu Genelkurmay Başkanı
Albay (İmza okunamadı)
3. Ordu Genelkurmay İrtibat
Kolu Başkanı (Binbaşı)
(İmza okunamadı) (7)
3. Türk Ordusu Tercümanı
Yüzbaşı Yakup

(5) Sovyet Rusya ile Almanya, Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye arasında genel bir barışma 15 Aralık'ta Brest - Litovsk'ta imzalandı.

(6) Ankara Harp Tarihi Dairesi Arşivindeki nüshadan adın Albay Ömer Lütfi Bey olduğu anlaşılıyor. KURAT,Akdes Nimet, "Türkiye ve Rusya", Ankara 1970, s. 332.

(7) Aynı yerden okunamayan imzanın Hareket Şubesi Müdürü binbaşı Hüsrev Bey olduğu anlaşılıyor. KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 332.

BELGE 3

Ermenistan Kararnamesi (1)

11 Ocak 1918

Rusya'nın işgali altında bulunan "Türk Ermenistan"ındaki Ermenilerin kendi kaderlerini, tam bir bağımsızlığa varıncaya kadar bile olsa, serbestçe belirleme konusundaki haklarını "Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti'nin desteklediğini, Halk Komiserleri Sovyeti Ermeni halkına ilan eder. Halk Komiserleri Sovyeti'ne göre bu hakların gerçekleştirilmesi ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlayacak birtakım önlemlerin önceden alınması ile olanaklıdır. Halk Komiserleri Sovyeti bu önlemlerin şöyle olacağı düşüncesindedir:

1 Rus Ordusu'nun "Türk Ermenistan"ı topraklarının dışına çıkması ve "Türk Ermenistan"ındaki halkın kişisel mal ve mülkünün güvenliğini korumak amacıyle hemen bir Ermeni Halk Milisinin kurulması.

2 Ermeni göçmenleri ve çeşitli memleketlere dağılmış olan Ermeni göçmenlerinin "Türk Ermenistan"ı ülkesine herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönebilmeleri .

3 - Savaş sırasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç illerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin "Türk Ermenistan"ına serbestçe dönmelerinin olanaklı kılınması; Türk makamları ile barış görüşmeleri yapılırken Halk Komiserleri Sovyeti bu konunun üstünde ısrarla duracaktır,

4 - "Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti" adıyla "Türk Ermenistan"ında geçici bir yönetimin kurulması kararlaştırılmıştır. Kafkas İşleri Geçici Olağanüstü Halk Komiseri Stepan Şaumyan (2) "Türk Ermenistan"ı halkına, 2. ve 3. maddelerin uygulanması ve "Türk Ermenistan"ı topraklarından Rus askerlerinin çıkarılması (Md. 1) işini düzenleyerek karma komisyonun kurulması konusunda her türlü yardımda bulunmakla görevlendirilmiştir.

---

(1) "Dokumenti Vneşney , Belge 43. Türkçesi, KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 336-337

(2) Stepan Georgieviç Şaumyan, (ölümü 1918): Ermeni asıllı Rus devrimcisi. Rus Komünist (Boşevik) Partisi Merkez Komitesi Üyesi ve Kafkas Olağanüstü Komiseri. 15 Kasım 1917'de Bakû Sovyeti'nin Ekim Devrimi'ne katılmasıyla bu Sovyet'in başına geçmeştir. 25 Temmuz 1918'de alınan kararla 29 Temmuz'da Bakû Sovyeti devrilmiş Şaumyan ve diğer komiserler tutuklanmıştır. Bakû'nun Osmanlı ordusu tarafından alınmasından sonra Krasnovodsk'a götürülüp oradaki karşıdevrimci makamlara teslim edilmişler. Birkaç gün sonra Şaumyan da aralarında olmak üzere 26 Komiser kurşuna dizilmiştir.

Ek:

"Türk Ermenistan"ının coğrafi sınırlarını, demokratik esaslara göre seçilen Ermeni Halk temsilcileri ile, komşu ve Münakaşalı (İslam ve başka) illerin halkından demokratik esaslara göre seçilen temsilciler Kafkas İşleri Olağanüstü Geçici Komiseri ile birlikte kararlaştırırlar ve saptarlar.

Halk Komiserleri
Sovyetleri Başkanı
V. İ. Ulyanov-Lenin
Milliyetler İşleri Halk Komiseri
J. V. Cugaşvili - Stalin

Halk Kom. Sov. Kalem Amiri
V. Bonç - Brueviç
Halk Kom. Sov. Sekreteri
N. Gobunov

BELGE 4

Brest - Litovsk Anlaşması (Ortak Metin) (1)

3 Mart 1918

(...)

(...) Madde IV

(...)

(2. Paragraf)

Doğu Anadolu illerinin boşaltılması ve bunların güvenliğinin sağlanması yolunda Rusya, elinden gelen her şeyi en kısa bir sürede yapacaktır.

Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri de hemen Rus askerî tarafından boşaltılacaktır. Bu bölgelerin yeni kurulacak yönetim, yasal ve uluslararası işlerine Rusya karışmayacak ve bu bölgeler halkının, komşu ülkeler ve özellikle Türkiye ile uyuşmakla, yeni yönetim biçimini kurması kabul edilecektir.

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt 1, s. 121

BELGE 5

Brest - Litovsk Anlaşması Türk - Rus Anlaşması (1)

3 Mart 1918

Madde 1:

Ortak anlaşma metninin IV. maddesi ve ikinci paragrafında söz konusu olan yerlerin boşaltılması ve geri verilmesi konusunun ayrıntılarını saptamak ve düzenlemek amacıyla aşağıda yazılan kararlar kabul edilmiştir:

1 Bu amaçla Rusya Cumhuriyeti, adı geçen illerde bulunan tüm güçlerini savaştan önceki sınırların gerisine çekmeyi kabul eder; aynı biçimde tüm sivil ve askerî görevliler de geri alınacaktır ve bu yükümlülük anlaşmanın imzasından sonraki 5 ile 8 hafta içinde gerçekle;tirilecektir.

2 Asya cephesindeki Rus ve Türk askerî güçlerin başkumandanları, 1. paragrafta söz edildiği biçimde, böyle bir boşaltma ve Rus askerlerinin sınırın öte yanına geçirilmesi işinin biçim ve yöntemleri ve bir ordunun güvenliğini sağlayacak önlemleri saptarlar.

3 İşgal edilmiş olan yerlerin boşaltılması sırasında, Rusya Cumhuriyeti buraların Türk güçleri tarafından yeniden işgaline kadar güvenliği sağlamayı yükümlenir. Rusya Cumhuriyeti öç alma olayları, yağma, öldürme ve diğer yasa ve düzene aykırı olaylara yer vermemek için gerekli önlemleri alır. Öyle ki yukarıda adı geçen yerlerde bulunan bina ve kurumlar, bu arada askerlikle ilgili olanları da içermek üzere, ve aynı biçimde taşınan ve taşınmayanlar da, sapasağlam kalmalı, yıkılmaktan kırılmaktan korunmalı. Anlaşmanın bağladığı tarafların ordu kumandanları bu önemli sorunları yerinde çözümleyecektir.

Bu yerlerde yapılmış olan ulaşım yolları ve demiryolları, vagonlar, lokomotifler ve köprüler, halkın yiyecek içeceğinin sağlanması için oldukları gibi korunacaktır. Aynı şey askerlik kurumları için de geçerlidir.

4- Rusya Cumhuriyeti sınır boyunun korunması için her 150 km. için aşağı yukarı 1 tümen asker kullanacaktır. Ordunun geri kalanını terhis edecek ve ülkenin içine gönderecektir.

5 Rusya Cumhuriyeti gerek Rusya'da ve gerek işgal edilen Türk illerinde, Türk ve Rus uyruklu Ermeni çetecilerin terhisini yükümlenir ve bu gibi çeteleri tümüyle dağıtır.

6 Barışı imza eden her iki taraf, adı geçen illerde olağan durum geri gelinceye kadar, halkın yiyecek içecek sorunlarını düzenlemek amacıyla bir anlaşma yaparlar.

---

(1) "Dokumenti Vneşney , Cilt 1, s. 199-204.

7 - Genel barışın imzalanmasına kadar, Rusya Cumhuriyeti, kendi sınırlarında ya da Kafkaslarda, talim için bile olsa, bir tümenden fazla askerî yığınak yapmayacaktır.

Eğer, iç güvenlik düşüncesiyle, böyle bir yığma gerekiyorsa, bu konuda dörtlü ittifak devletlerine (2) önceden haber vermek gereklidir.

Buna karşılık, Türkiye diğer düşmanlarına karşı savaşı sürdürmek zorunluluğunda olduğundan, ordusunu savaş durumunda bırakmak zorundadır.

Madde II:

Bu anlaşmanın onaylanmasından sonraki üç ay içinde, iki karma Türk-Rus komisyonu kurulacaktır. Birinci komisyonun görevi Türkiye ile Rusya'yı birbirinden ayıran sınır çizgisini saptamaktır; bunun başlangıç noktası her üç sınırın, Türk, Rus ve İran sınırlarının bir araya geldiği yerden başlayarak, üç sancağın, yani Kars, Ardahan ve Batum sancakları sınırına kadardır. Komisyon, bu sorun üzerinde, savaştan önceki sınır çizgisini göz önüne alarak hareket eder. Savaş zamanında yok edilen sınır işaretleri, 1800 yılı sınır komisyonunca hazırlanan harita ve tutanaklara uygun olarak, yeniden yerlerine konur ve onarılır.

İkinci komisyon ise, ortak barış metninin 4. maddesinin 2. paragrafına uygun olarak Rusya Cumhuriyetince boşaltılması gereken üç sancak ile Rusya arasındaki sınırı saptayacaktır. Oradaki sınır çizgisi 1877-1878 Rus-Türk savaşı öncesindeki sınırın aynı olacaktır.

Madde III:

Bağıtlı taraflardan bir kişiye ya da topluluğa ait mal ya da taşınmaz eşya sınırın öbür yanında kalırsa, bu gibilere bu mal ve mülkten yararlanmak ya da kullanmak ya da kiralamak ve genellikle bunları doğrudan doğruya ya da aracılar dolayısıyla işletmek ya da gerektiği gibi işlemek hakkı tanınır.

Bu gibi kişilerin ya da topluluk temsilcilerinin pasaportları verilerek sınırı geçmelerinde her hangi bir zorluk çıkarılmaz; pasaportlar ise yerel makamlarca verilir ve karşı makamlarca vize edilir.

Sınırı geçerken, adı geçen kişilere ve topluluk temsilcilerine, birlikte götürdükleri ürünlere, ziraat aletlerine, geçimleri için gerekli yiyecek maddelerine, gübre, tohum, yapı malzemesi ve işte kullanılan hayvanlara gümrük resminden bağışık tutulmaları yolunda hak tanınır.

Yukarıdaki iki pragraftaki kararlarda bulunan ayrıntıları düzenlemek için, bağıtlı taraflar ayrı bir anlaşma imzalama hakkını saklı tutarlar.

---

(2) Dörtlü İttifak: Almanya, Avusturya Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye'den oluşmak-

Madde IV:

Bağıtlı taraflar bu anlaşmanın onaylanmasından sonra hemen tüm limanlar, kentler ya da diğer oturulan yerlerde, ilgili başkonsoloslara ya da ikinci konsoloslara tanıma hakkı (exequatur) verilecektir; ancak adı geçen kimselerin bırakılması olanaksız olan yerler bunun dışında bırakılacak ve bu kural tüm yabancı devletlere de uygulanacaktır.

Adı geçen kişilerin 6. maddede saptanan geçiş dönemindeki ayrıcalıklar ve yetkilerine gelince, bu gibilere, aynı durumdaki kimselere en elverişli duruma erişme hakkı (en ziyade mazhar-ı müsaade) (3) tanınan milletlerin durumu uygulanacaktır.

Madde V:

Bağıtlı taraflardan her biri, savaş boyunca, kendi topraklarında görevli bulunan kimseler ya da halk tarafından, konsolosluk binalarına ya da eşyasına ve aynı biçimde karşı tarafın resmi kişilerine ve konsoloslukta görevli olanlara verilen zarar ve ziyanı ödemeyi yükümlenir.

Madde VI:

Bağıtlı taraflar arasında daha önce geçerlikte olan tüm sözleşmeler, anlaşmalar ve diğer uzlaşmalar savaşın meydana çıkmasıyla kendiğilinden geçersizliğini yitireceklerinden, yasal ilişkileri düzenleme amacıyla, Rusya Cumhuriyeti hükümetiyle Osmanlı Devleti hükümeti arasında konsolosluk sözleşmesi ve gerekli gördükleri diğer anlaşmaları imzalamak zorunluluğundadırlar. Bu sözleşmeler ortak anlaşmanın ticarete ve denizciliğe ait 5 numaralı ekinde saptanan süre içinde yapılır. 4. Maddenin sonuncu paragrafındaki kararların uygulanması ile bağlı geçici süre ve aynı biçimde her iki tarafa tanınan ihbar hakkı, adı geçen ekte nasılsa, öyle olacaktır.

Madde VII:

Bu anlaşmanın onaylanmasından hemen sonra Rusya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki posta ve telgraf haberleşmeleri yeniden kurulacak ve bu konuda uluslararası posta ve telgraf birliğinin posta ve telgraf sözleşmeleri ve anlaşmalarındaki tüzük ne ise, aynen uygulanacaktır.

Madde VIII:

Ortak barış metninin VII. maddesinde açıklanan ilkeye göre, her iki bağıtlı taraf, İran'da etki alanı ve ayrı çıkarlar sağlamak amacıyla, daha önce imzalanan uluslararası her türlü anlaşmaların geçersiz kaldığını kabul ederler. Her iki

(3) Bir uluslararası anlaşmada bu hakkı elde eden taraf diğer tarafın yapmış olduğu ve yapacağı diğer anlaşmalarla başka devletlere tanıdığı haklardan da faydalanır.

devlet İran topraklarından askerlerini boşaltacaktır. Onlar bu amaçla İran hükümeti yle ilişki kurarak, boşaltmanın ayrıntıları ve önlemleri üzerinde anlaşmaya varırlar; öyle ki, bu işler yürütülürken İran'ın siyasî ve ekonomik bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne başka devletler tarafından da saygı gösterilmesi için gereken koşullar sağlanmış olsun.

Madde IX:

Bağıtlı taraflardan birine ait topraklarda savaş zamanında, karşı taraf uyruklularına uygulanmakta olan ve bunların kişisel haklarına zararlı savaş zamanı kanunları, ortak anlaşmanın uygulanması üzerine yürürlükten kalkacaktır.

Bir tarafın çıkardığı yerel kanunlarla, diğer taraf milliyetine bağlı olduğu kabul edilen tüzel kişiler ve topluluklar yine diğer tarafın vatandaşları sayılırlar.

Madde X:

Bağıtlı taraflardan birine ait vatandaşlardan, özel kişiler ve topluluklardan karşı tarafın topraklarında bulunanlar, savaştan önceki durumlarına döneceklerdir.

Her iki taraf vatandaşlarının borçluluk yükümlülükleri, Brest - Litovsk'ta 3 Mart 1918'de imzalanan Rus - Alman anlaşmasının 2. ve 3. paragrafının 7. madde ve 19. maddesindeki kararların aynı olacaktır.

Her iki tarafın vatandaşlarından savaş olayları nedeniyle ya da kendi haklarını savunmak için zamanında varlıklarını kanıtlamayanların, çıkarlarının korunması yolunda bağıtlı taraftan her birinin, korunmasını yararlı gördüğü, birçok bağışıklıklardan yararlanacaktır.

Madde XI:

Rus uyruğunda olan İslam halk, kişisel mal ve mülklerini elden çıkararak ve taşınır mallarını birlikte götürerek Türkiye'ye göç edebilirler.

Madde XII:

IX. Maddede sözü edilen askerî yasalara göre zarara uğrayan kimselerin, eski hakları olanaklar elverdiğince geri verilir.

Bu anlaşmanın onaylanmasından sonra, her iki taraf, adı geçen kanunlara göre el konan ve alıkonan mal ve mülkün geri verilmesine aynı zamanda girişirler.

Uygulanan elden çıkarma, haciz, el koyma, alıkonarak ya da zor kullanılarak ellerinden taşınır ve taşınmaz malların alınması biçiminde meydana gelen durumlar sonucunda hayatları ve sağlıklarına zarar gelen karşı taraf vatandaşlarının zarar ve ziyanlarını aynı zamanda ödemeyi bağıtlı taraflardan her biri yükümlenir. Yukarıda sözü edilen durumda meydana gelen zarar ve ziyan ve buna ilişkin diğer sorunlarda ve bu amaçla izlenmesi ve bu gibi durumlarda uygulaması gereken yöntem ve işlem, her iki bağıtlı tarafça, 3 Mart 1918 tarihli Rus - Alman tamamlayıcı anlaşmanın 14, 15 ve 16. maddelerine göre düzenlenir.

Madde XIII:

Bütün savaş tutsakları, sakatlar ya da askerlik yapamayacak olanlar, hemen vatanlarına geri gönderilecektir. Bütün diğer tutsaklar ya da askerî ve sosyal nedenlerle alıkonmuş olanlar, en kısa zamanda değiştirilmeye tabi tutulurlar. Böyle bir değiştirilme, bu anlaşmanın onaylanmasından hemen sonra, her iki tarafça, yalnız bu iş için atanan komiserler aracılığıyla yürütülecektir.

Tutsakların, gemiye bindirilecekleri limana ya da sınıra kadarki taşıma giderleri, bunları tutsak alan ülkeye aittir.

Sivil tutsaklar hemen serbest bırakılacaktır. Bu sivil tutsakları tutuklayan ya da gözaltına alan taraf, bunları tutuklu ya da gözaltında bulundukları yerden tutsak edildikleri yere kadar taşıma giderlerini üzerine alır.

Madde XIV:

Bağıtlı taraflardan her biri kendi topraklarında bulunan savaş ve gözaltına alınan sivil tutsaklara ve de karşı tarafın vatandaşlarına, Brest -Litovsk'ta 3 Mart 1918 tarihli Rus-Alman tamamlayıcı anlaşmasının genel affa ait 23. maddesindeki esaslar uygulanır.

Madde XV:

Bu tamamlayıcı anlaşma, yeni bir değişiklik yapma kararı alınmazsa 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovks'ta imzalanmış olan ortak barış anlaşması ile aynı zamanda yürürlüğe girer. Bu anlaşma onaylanacak ve bunun teatisi yukarıda adı geçen ortak anlaşmanın teatisi ile birlikte Berlin'de yapılacaktır.

Bunların onaylanması konusunda her iki tarafın temsilcileri bu tamamlayıcı sözleşmeyi imza etmişlerdir.

Brest-Litovsk, 3 Mart 1918

İşçi, Asker ve Köylü Sovyetleri
Merkez Komitesi üyesi
G. J. Sokolnikov
İşçi, Asker ve Köylü Sovyetleri
Merkez Komitesi üyesi
L. M. Karahan
İçişleri Halk Komiseri
G. İ. Petrovskiy
Dışişleri Halk Komiseri
Yardımcısı
G. V. Çiçerin.

Sabık Sadrazam, Senatör ve
Berlin Büyükelçisi
İbrahim Hakkı Paşa
Süvari Paşası ve Sultanın yaveri
Zeki Paşa

BELGE 6

Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı L. Karahan'dan Moskova Büyükelçisi Galip Kemali Bey'e (1)

Moskova, 23 Mayıs 1918
No. 74

Sayın Elçi.

Sosyalist Müslüman yayın organı "Yeni Dünya" gazetesi tarafından yürütülen ajitasyondan yakınmış olduğunuz 22 Mayıs tarihli mektubunuza cevap olarak Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesi ve yayın organının çalışmalarının ve bu yayın organının Osmanlı İmparatorluğunun dış ve iç politikasına karşı yönelttiği sert eleştirilerin hoşunuza gitmemesi durumu karşısında üzüntülerimizi belirtmek isteriz, ancak Müslüman sosyalistlerin görüşlerini değiştirmek ya da dile getirmelerini önlemek bizce olanaksızdır. Ülkenizde Sovyet hükümetinin politikasını daha da sert bir biçimde eleştiren bir basın vardır.

Bu durumda Brest-Litovsk anlaşmasının 2. Maddesi uygulanamaz, çünkü bu madde bağıtlı tarafların karşılıklı siyasal kurumlarına karşı her türlü kışkırtmadan kaçınacaklarını açıkça belirtir ancak bu ülkelerdeki basın özgürlüğünü hiç bir şekilde sınırlamaz.

Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı
Karahan

(1) KURAT, A. N., "Türkiye ve... s. 678. (Fransızca yayınlanmıştır.)

BELGE 7

"Osmanlı Elçisinin Notasına Cevap" (1)

"Yeni Dünya" Sayı 3
30 Mayıs 1918

23 Mayıs tarihli basında Türkiye elçisi Galip Kemali Bey tarafından Moskova'da yayınlanmaya başlayan "Yeni Dünya" gazetesi hakkında Rusya Sovyetler hükümetine verilen protesto notasını hayret ve teessürle okudum.

Galip Kemali Bey protestosunda, Türkiye hükümetine karşı uygun görülmeyecek biçimde ve sistemli olarak kışkırtmalarda bulunan "Yeni Dünya"nın Brest-Litovsk anlaşmasının 2. maddesine dayanarak, susturulmasını ve zincire vurulmasını istiyor.

"Yeni Dünya", Rusya Müslüman Sosyalistleri Komitesi'nin koruması altında tarafımdan yayınlanan özel bir gazete olduğundan, Brest-Litovsk anlaşmasının içeriğiyle ilgili olmadığı gibi, elçinin isteği her türlü siyasî hukuk temellerinden yoksun ve yalnız İstanbul hükümetine karşı bir bağımlılık ve bağlılık manifestosundan başka bir şey değilse de, bununla ilgili olarak basında gerek "Yeni Dünya" hakkında, gerekse şahsım hakkında bazı bilgiler ileri sürülmüş olduğundan kısa bir açıklamada bulunmak zorunluluğunu duyuyorum.

"Yeni Dünya" her şeyden önce, amaç bakımından Karl Marx'ın bilimsel kuramlarını yayan bir sosyalist gazetesidir. siyasî uygulama görüş açısından ise: Uygarlık ve toplum düzeyi diğer milletler derecesinde olmayan, çoğunluğu yoksul ve ezilmiş, işçi ve çiftçi halklardan meydana gelen Müslüman toplumsal hayatının şimdiki uygarlık dünyasında, açık kalpli ve iki yüzlü olmayan tek kurtarıcı güç olan Sosyalist devrimcileri ile katışarak ve bu gibi devrim hareketlerine elinden geldiği kadar yardım ederek, Avrupa'nın kan içici emperyalist ve sömürgeci saldırganlığından diğer ezilmiş benzerleriyle birlikte kurtulması amacını güder.

"Yeni Dünya"nın bu ekonomik uğraş ve siyasî amacı dışında değil fakat bunun düzeyinde, Türkiye hükümetine karşı gerçekten göze çarpacak derecedeki saldırılarına gelince: Bunun nedenlerini "Yeni Dünya"dan çok Osmanlı hükümetinin durum ve davranışlarında aramak gerekir. Bu saldırılar doğrudan doğruya, Türkiye'de hükümetin gerici, Jön Türkler elinde en korkunç ve karanlık ve baskı aracı olmasından ileri geliyor.

---

(1) KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 435 - 437

Jön Türk adı altında meşruti bir hükümet olarak kabul edilen bu günkü Osmanlı yönetimi, yalnızca bir Sosyalist Müslüman gazetesi için değil, en sağ ve en tutucu burjuva sınıfları tarafından bile çekilmez bir duruma gelmiştir.

Türkiye'de on yıl önce Abdülhamid'den geri alınan "Kanun-u Esasi"nin, insanlık hukukuna ilişkin düşünce, söz ve toplantı özgürlüklerine ait en ilkel maddeleri bile gün görmeden militarizm-emperyalizm nöbetleri içinde yıkılıp yok olmuştur.

Bugünkü durumda Türkiye basınında herhangi bir düşünce ve siyasî inancı yayınlamak olanaksız olduğu gibi halk içinde gezip kışkırtmalarda bulunmak da eski dönemde olduğu gibi bir suç oluşturuyor. İstanbul'daki Meclis-i Mebusan ise ısmarlama milletvekilleri ile doludur. Ne basında, ne de Meclis-i Mebusan'da ayırt edilebilecek nitelikte bir kişiye rastlanılabilir. Tüm gazetelerde ve tüm milletvekillerinde yalnız Talât Paşa'nın ve takımının siyasî kişiliği görülebilir.

"Yeni Dünya" için Rusya Halk Sovyetleri Cumhuriyeti'ne protesto notası veren Galip Kemali Bey, o ezilen milyonlarca Osmanlı halklarını temsil edebilecek bir Türkiye'nin değil işte böyle bir "Paşalar Hükümeti"nin elçisi sıfatıyla İstanbul"daki özgürlükçü basın gibi, bugün ta Rusyalarda çıkan "Yeni Dünya"yı da kapatmak, bu kadar uzaklardan gelen zayıf, ancak özgür bir sesi de kısmak istiyor.

Fakat bizim daha önce Türkiye'de yayınladığımız gazetelerde nasıl istediysek, şimdi de Rusya'da, yarın da belki Hindistan'da ve daha başka yerlerde isteyeceğimiz: Halk için "özgürlük, uygarlık ve mutluluk" tan başka şey değil.

Gazetemizin her satırı buna açık seçik bir tanıktır.

Bu durumda Türkiye elçisi bizleri Osmanlı sancağının egemen olmadığı Rusya'da bile özgürlük ve uygarlık istemekten önlemek davasında mı bulunuyor? Onun için biz Galip Kemali Bey'e, "gökte ve yerde, sizin felsefenizde hayal bile edilemeyen gerçeklerin bulunduğunu" bildirmek isteriz.

Bu gerçekler, arası çok geçmeden Türkiye'de patlak verecek olan devrim ile kedini bizzat gösterecektir. Fakat şimdilik biz, suçu, ait olduğu millet için özgürlük ve mutluluk istemek olan bir gazeteyi susturmak amacıyla yirminci yüzyıl uygarlığının ortalarına doğru kaleme alınan bir Türk notasına karşı yine bir Türk özgürlük yanlısı sıfatıyla ve tüm uygarlık ve insanlık dünyası önünde protestoyu bir vicdan borcu sayıyoruz.

İstanbul Yüksek Ticaret Okulu "Medeni Hukuk"
ve "Darül-muallimin-i aliye" "İktisat" profesörü
ve kapatılmış "İfham" Gazetesi Siyasî Müdürü :
Mustafa Suphi

BELGE 8

Galip Kemali Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

Moskova, 3 Haziran 1918

Sayın Komiser,

Sosyalist Müslüman gazetesi "Yeni Dünya"nın yayınlarıyla ilgili 23 Mayıs (1918) tarihli cevap mektubunuzu aldım.

Temel sorun olan Rus Cumhuriyeti Hükümeti'nin kendi öz topraklarında yerli bir basın organı tarafından Osmanlı İmparatorluğuna karşı yapılan ajitasyon ya da propagandayı durdurma hatta susturma zorunluluğunda olup olmadığı sorununa girmeden önce, "Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesi ve organının çalışmalarının..hoşuna gitmemesi.."nin üzücü olduğunu belirten yukarıda adı geçen mektubunuzun bir cümlesine değinmek isterim.

Aslında yakınmalarım şu ya da bu partinin ya da siyasal kuruluşun tutumunu değil bir gazetenin kötü niyetli ve taraf tutan ajitasyonunu hedef alıyordu. Halk Komiserliği, iki kurumu birleştirmekle eylem birliğini kabul etmiş oluyor. Bu durumu gözönüne alarak resmi bir niteliği olan söz konusu kurulun Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ajitasyon yapmasının önlenilmesini istiyorum.

Şimdi de yukarıda adı geçen mektubunuzda geliştirilen görüşleri izleyerek Rus topraklarında Sovyet hükümetinin politikasını daha da sert bir biçimde eleştiren bir basının varolması olgusunun siyasal bir partiye ait bir gazetenin düşmanca ve kararlı tutumunu haklı gösterip gösteremeyeceği sorununa geliyorum.

Aslında "Yeni Dünya"nın yarı resmi niteliği olan bir gazete olduğu ortaya çıkmıştır.

Ancak, özel ya da bağımsız bir yayın organı olsaydı bile, basın özgürlüğüne rağmen, birçok gazete yerel makamlar tarafından sık sık yayından alıkonulduğuna hatta kapatıldığına göre, bunun da devlet denetiminden kurtulamaması gerekirdi.

Üstelik, burada, bir gazetede yayınlanmış genel konulara değinen bir yazı ya da durum muhakemesi yapan bir eleştiri değil, tümüyle bir ajitasyon ve propaganda yapılması söz konusudur. Çünkü adı geçen gazete, her şeyden önce, Türkiye'den kaçıp Rusya'ya sığınan siyasal bir tutuklu tarafından yöneltilmektedir; yönetimi Müslüman İşleri Halk Komiserliği ile aynı çatının altında bulunmaktadır; ve yöneticisinin bu gazeteyi yayınlamaya gerekli para kaynaklarını nereden bulduğunu anlamak güç olmasa gerek.

---

(1) KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 679-681 (Fransızca yayınlanmıştır).

Üstelik, bu yayın düzenli bir biçimde kamplara gönderilip Osmanlı tutsaklarına dağıtılmaktadır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, Sovyetler Hükümeti'nin, ne olursa olsun, bir barış ve dostluk anlaşması imzaladığı İmparatorluğa karşı kendi topraklarında bir ajitasyon nüvesinin oluşmasını önleme konusundaki resmi ve açık yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğidir.

Cumhuriyet Hükümetinin, Hükümetime karşı dürüst duygu ve eğilimlerinin açık kanıtlarını şahsıma göstermek lütfunda bulunacağınızın kesin umudu ile ve bu vesileyle size olan derin saygılarımı bir kez daha yinelerim, Sayın Komiser.

Galip Kemali

BELGE 9

Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının Almanya'nın Diplomatik Temsilcisi Mirbach'a Gönderdiği Nota. (1)

11 Mayıs 1918
No. 1369

Alman diplomatik temsilcisi ve İmparatorluk elçisi sayın Kont Mirbach'ın Dışişleri Halk Komiserliğine vermiş olduğu 8 Mayıs tarihli notaya karşılık (2) olarak, Komiserlik, Tiflis'te sözde kendini Kafkas hükümeti sayan örgütün, geniş halk kitlelerince hiç bir şekilde desteklenmeyen bir avuç insandan ibaret olduğuna işaret etmek ister.

Kafkaslarötesi'nin bağımsızlığını ilan etmesine karşılık, Rus hükümeti vaktinde Tiflis'den bir açıklama yapmalarını istemişse de, buna cevap alamamıştır. Herhangi bir Kafkaslarötesi bölgesi, Rus Sovyet Hükümeti'nce ne daha önceleri ne de şimdi tanınmamıştır.

Bu nedenle, Dışişleri Halk Komiserliği, Brest-Litovsk anlaşması hükümlerinin uygulanması yolunda Türk sınırında yapılacak görüşmelerin yalnız ve yalnız Rus Sovyet Hükümeti ile yapılmasını önerir.

Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı
(Çiçerin)

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt 1, Belge 170.

(2) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 10

Dışişleri Halk Komiseri Geçici Yardımcısının Almanya Diplomatik Temsilcisi Mirbach'a Gönderdiği Nota. (1)

15 Mayıs 1918
No. 1447

Dün, Almanya diplomatik temsilcisi, İmparatorluk elçisi sayın Kont Mirbach tarafından bize iletilen, sahte Kafkaslarötesi hükümeti ile ilgili Alman hükümeti nezdinde aracılık hizmetlerinin Rus hükümetince kabul edilmesi ve bu sorunla ilgili taleplerimizin ve isteklerimizin yazılı olarak kendisine verilmesi yolundaki önerisine karşılık, Halk Komiserliği kendi fikrince, Batum'da, bir taraftan Alman ve Osmanlı hükümetleri, diğer taraftan kendisine Kafkaslarötesi hükümeti adını yakıştıran sahte bir örgüt arasında düzenlenen görüşmelere katılmak üzere, Rus Hükümetinin de tam yetkili temsilcisinin davet edilmesinin yerinde bir hareket olacağına işaret etmek ister.

Halk Komiserliği, kendisine Kafkaslarötesi hükümeti süsünü veren bu örgütün Kafkaslarötesi bölgelerinde hiç tanınmadığını ve bütün bu bölgelerde geniş halk kitleleri tarafından asla desteklenmediğini, bunlara karşı çıkıldığını bildirmekte yarar görür ve bunu açıklamayı görev sayar. Tiflis ve Kutayis eyaletlerindeki halk, bu bölgelerin Rusya'dan kopmasını şiddetle protesto etmektedirler. Suhumi, Poti, Kutayis, Gori, Tiflis, Duşet ve öteki Gürcü kent ve kasabalarında düzenlenen büyük mitinglerde, Millî Meclis (Seym), iktidara göz dikme ve sahtekârlıkla suçlanarak referandum talep edilmekte ve bununla ilgili kararlar alınmaktadır. Bu kararlarda, Millî Meclis (Seym) üyelerinin, Tüm Rusya'yı kapsayan Kurucu Meclise yalnız ve yalnız devrim başarılarını sağlama bağlamak amacı ile seçildiklerine, bunlara bölgelerin Rusya'dan kopmaları yolunda hiç bir hak ve yetki verilmiş olmadığına işaret edilmektedir (2). Ermeni şehir, kasaba ve köyleri daha da çok ısrar ederek, referandumun derhal öne alınmasını istiyor ve kendi temsilcilerinin Kurucu Meclis'ten ayrılmalarında ısrar

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt 1, Belge 170.

(2) Tüm Rusya'yı kapsayan Kurucu Meclis için Kasım 1917'de yapılan seçimlerde Kafkaslarötesi'nde, Menşevikler, oyların % 27,50'sini, Müsavatçılar % 25, 50'sini ve Taşnaklar % 23,50'sini aldı. Bu Kurucu Meclis 5 Ocak 1918'de dağıtılınca Kafkaslar'da oyların dörtte üçünü alan üç parti temsilcileri Tiflis'e dönüp Kafkas Millî Meclisi'nin kurulmasına önayak oldular.

ediyorlar. Birçok Gürcü ve Ermeni temsilci Kurucu Meclis'i terk ettiler. Bakû, bir avuç Kurucu Meclis üyesinin iktidara göz diktiğini ve sahtekârlık yaptıklarını açıkça ilan ediyor, Lenkoran, Aliyati, Derbent, Petrovsk, Acıkabul, Kürdamir, Yelizavetpol (3) ve genellikle tüm Doğu Kafkaslarötesi bölgeleri aynı suçlamalarda bulunuyor.

Batum'da sürdürülen görüşmelere Rus Hükümet temsilcilerinin katılmaları gereğinde ısrar eden Halk Komiserliğimiz, bununla sahte Kafkaslarötesi hükümeti adını taşıyan örgütün Rus Hükümetince asla tanınmayacağını özellikle hatırlatır ve Rus Hükümeti katılmadan imzalanacak olan herhangi bir anlaşmanın hiçbir şekilde tanınmayacağını önemle ekler.

Dışişleri Halk Komiseri Geçici Yardımcısı
(Çiçerin)

(3) Bu kentlerden Derbent ve Petrovsk (bugünkü Mohaçkale) Dağıstan'da diğerleri Azerbaycan'dadır. Yelizavetpol'un Türkçe adı Gence, bugünkü adı Kirovabad'dır.

BELGE 11

"Kuzey Kafkasya Hükümeti'nin Türkiye'ye Başvurusu" (1)

Yüce Sadrazamlık katına,
Kullarımızın dileğidir ki,

Rusya'da çıkan devrim üzerine "Kuzey Kafkasya" Müslüman halkı, genel oylama usulüyle işleri yürütmek amacıyla bir hükümet kurmuş ve milletin çoğunluğuna dayanan adı geçen hükümet de ülkenin tarihi sınırları içinde bağımsızlığını ilan ederek bu konudaki resmi belgeleri daha sonra Yüce Osmanlı Hükümetine ve diğer hükümetlere bildirmişti.

Böylece bugünkü kaderini ve geleceğinin yönetimini eline geçirmiş olan Kuzey Kafkasya Müslüman halkı ülkenin mutluluk ve refahını sağlamak için ve bağımsızlık duygusunun dürtüsüyle İslam halifeliği ve Yüce Osmanlı saltanatı ile bu kez bir barış anlaşmasının imzalanmasını istemekle şeref duyar. Ancak Rusya'da hükümetin gücü Bolşeviklerin eline geçtiği günden beri, adı geçenlerin ilan ve iddialarına göre, ülkeye mutluluk ve refah getirmek şöyle dursun eski imparatorluğun geri kalan topraklarını kan ve ateş içine attıkları ve bu zulüm ve karışıklık alevlerinin Güney Kafkasya'nın Bakû ve çevresine olduğu kadar Kuzey Kafkasya'nın bütün bölgelerine de yayıldığını ve altı aydan beri tüm İslamların oturdukları yerlerde ve özellikle "Terek" ilinde öldürme ve yağma emelleri ile, birçok çetelerin devamlı üşüştükleri tüm dünyaca bilinen bir gerçek olduğundan, vatandaşlarımızın can ve mal güvenliği, sözünü ettiğimiz barış anlaşmasının resmi ve kesin biçimini almasını beklemeye zaman ve olanak bırakmamakta ve Yüce Osmanlı Hükümetinin hemen askerî ve siyasal yardımını istemeye ve dilemeye yöneltmektedir. Gerçekten de Kuzey Kafkasya hükümetinin henüz çok genç oluşu, eldeki askerî örgütle silah ve cephanelerin saldırıya karşı koymak için yeterli bulunmayışı, eskiden beri bağlı bulunduğumuz ulu hilafetin ve Yüce Osmanlı Devleti hükümetinin böyle haklı bir isteği, böyle tarihi bir günde esirgemeyeceğini ummak ve inanmak için yeterli bir kanıt oluşturduğundan, hangi biçimde ve hangi yolla olursa olsun, yeterli derecede düzenli ve donatılmış bir askerî gücün hemen Kuzey Kafkasya'ya yollanmasını ve durumdan aşağıda imzaları bulunan ve hükümetimizin tüm yetkilerini

(1) KURAT, A. N., "Türkiye ve...", s. 671-672.

ve tam güvenini taşıyan ve Kuzey Kafkasya Müslüman halkının içtenlikli amaçlarını temsil eden temsilcilere lütfen haber buyrulmasını arz ve rica ederiz. Bu konuda karar size aittir.

İstanbul, 12 Mayıs 1334 (1918)

Kuzey Kafkasya Hükümeti Temsilcisi
Haydar Bammatov (2) yerine
Mehmed Karı

Kuzey Kafkasya Hükümeti
Temsilcisi
Abdülmecid Çermoyev (3)

(2) Haydar Bammatov, Dağıstan eşrafındandır. 1918 Kasım'ında İngiliz himayesi altında kurulan Dağıstan Cumhuriyeti'nin Başbakanı olmuştur. Bu ünvanla Şubat 1918'de Bern'de toplanan İkinci Enternasyonal Konferansına katılmış, oradan da Barış Konferansına katılmak üzere Paris'e geçmiştir. Denikin Beyaz Rus ordularının Dağıstan'ı Mayıs Haziran 1918'de İşgal etmelerinden sonra bu Cumhuriyet ortadan kaldırılmış, Bammatov, Avrupa'da kalmıştır.

(3) Abdülmecid (Tapa) Çermoyev, Paris barış Konferansına Kuzey Kafkasya Temsilcisi olarak gitmiştir. Dağıstan eşrafından ve petrol kuyları sahibiydi.

BELGE 12

Dışişleri Halk Komiserliği'nin Türkiye Elçisi Galip Kemali Bey'e Verdiği Nota. (1)

30 Mayıs 1918

Sayın elçi,

Dışişleri Halk Komiserliğimiz, Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'da, Dağlılar İttifakı adını taşıyan bir örgütün temsilcileriyle bağlantı kurduğunu öğrenmiş olduğundan, Osmanlı Hükümeti'nin dikkatlerini, bu politik örgütün Kuzey Kafkasya halklarınca hiçe sayıldığına, halkların bu örgüte güveni olmadığına ve bu örgüte karşı olduklarına çeker; bunu, Komiserliğimizin elinde bulunan belgeler kanıtlamaktadır. Elimizdeki belgelerin içerikleri ekte bilginize sunulur.

Dışişleri Halk Komiserliği

"18 Nisan Perşembe günü, Terek bölgesi Halk Sovyeti toplantısında, aynı zamanda Milletler Meclisinde Çeçenler Fraksiyonu başkanı olan Çeçen Millî Sovyet Başkanı Yeldarhanov aşağıdaki açıklamada bulundu:

"Yalnız Millî Sovyet değil, Terek bölgesinin tüm halkı, Çeçen halkı temsilcilerinin neden bugüne kadar Milletler Sovyet çalışmalarına katılmadıklarını bilmek istiyor. Çeçen Millî Sovyet başkanı olarak, sizlere, Çeçen'de Mozdok kongresinden hiç kimsenin haberi olmadığını ve Piyatigorsk kongresinin toplanacağının ancak 15 Şubat günü öğrenildiğini söylemek zorundayım.

"Bu ikinci kongreye gönderilecek heyeti hemen kurduk. Ancak Çeçen halkının, başka halk gruplarından mesafe bakımından hayli uzakta olması yüzünden, heyet Piyatigorsk'a zamanında varamadı. Yalnız bir tek temsilci kongreye yetişip, Çeçen halkını savunmak için bir konuşma yapabildi.

"Bu toplantıda bir kez daha, savaş değil, barış önerisini getirdiğimizi açıklıyoruz. Bazı insanların, ama kötü niyetle, ama kasıtsız olarak, Çeçen'i suçladıklarını biliyoruz. Birtakım demeçlerde Çeçen halkının bir karşıdevrim ocağından başka bir şey olmadığını iddia edenler olduğunu da biliyoruz. Buna karşılık olarak, bütün bu iftiraları, bu sözleri söylemek cüretinde olanlara aynen iade ederiz. Şunu tekrarlamak istiyorum: amacımız barıştır, ortak gayretlerimizle bölgemizle ilgili çelişkili, kritik bir hale gelen ve ciddileşen sorunları ortadan kaldırabileceğimizi kuvvetle umuyoruz.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt 1, Belge 211

"Bu kongrede, sosyalist blokun ve başka grupların nasıl çalıştıklarını, neler düşündüklerini öğrendik, bunların izledikleri yol, bizim de yolumuzdur, bunu açıkça bildiririz.

"Doğal olarak bugünlerde Çeçen'deki durumu öğrenmek isteyeceksiniz. Açık olarak söyleyeyim: Çeçen halkı bir zamanlar imtiyazlı sınıfların baskısı altında idi, ama bugün, Çeçen halk kitleleri aydınlığa kavuşunca, kendi çıkarlarını çok iyi bilen demokratik yönetimimiz, bütün halk düşmanlarını kovdu. Çeçen halkı emekçileri adına, sizleri ve Halk Komiserlerini candan selamlar ve yalnız sözle değil, girişeceğimiz eylemle, Terek bölgesinin bütün demokratik kitleleriyle birlikte tek bir vücut olarak barış uğruna çalışmak ve mücadele etmek azmimizi kanıtlamak için, elimizden geleni yapacağımızı, hiç bir gayreti esirgemeyeceğimizi açıklarız."

Yeldarhanov'un demeci alkışlarla karşılandı.

Bunun ardından ihtiyar bir Çeçen kendi dilinde konuştu. konuşması dinleyicilere tercüme edilmeden önce, Şeripov bazı tamamlayıcı açıklamalarda bulundu.

"Ben Piyatigorsk'ta bulunduğum sıralarda, Çeçen'e barış heyetinin başında Dağıstan'dan Şeyh uzun Hacı'nın (2) geldiğini öğrendim. Ama aynı zamanda, Milletler Sovyeti toplantısına gelen Dağıstan demokrat temsilcilerden, Uzun Hacı'nın aslında imtiyazlı sınıfların çıkarlarını savunduğunu ve karşıdevrim propagandası yaptığını da öğrendim. Bu durumu Çeçen Millî Sovyeti'ne olduğu gibi anlattım ve Çeçen demokratlarının Uzun Hacı hakkında ne düşündüğünü herkesin merak ettiğini de belirttim."

İşte, ihtiyar Çeçen'in demeci bu konularla ilgiliydi. İhtiyar Çeçen anarşiden iç kargaşalıklardan ve sürekli savaş tehdidinden yorgun düşmüş Çeçen halkının daha önce, şeyhin samimi olarak barış uğruna mücadele ettiğine inanarak, Uzun Hacı'nın ardından yürüdüğünü, ancak kısa bir süre sonra politik oyunların gerçek anlamını öğrenince, Çeçenlerin şehten yüz çevirdiklerini anlattı. Bunun için bugünlerde, Çeçen halkının merkezi iktidar organının fonksiyonları Milletler Sovyeti ve Millî Sovyet'teki Çeçen Fraksiyonu tarafından yürütülmektedir. İleride de, Çeçen halkı ile hangi konuda olursa olsun ilişki kurmak isteyenlerin, yukarıda sözü geçen iki organın aracılığı ile hareket etmelerini kesinlikle isteriz. Şeyh Uzun Hacı ya da başka birinden gelecek bildirilere ve ültimatomlara karşı tutumunuz bizim tutumumuz gibi olmalı: onlara hiç önem verilmemeli.

---

(2) Şeyh Uzun Hacı, Dağıstan eşrafındandır. 1919 sonbaharında Denikin'in Beyaz-Rus ordularına karşı yapılan ayaklanmaya katılacak, Bolşeviklerle birlikte bir cephe kuracaktır. Ancak 1920'nin ilk aylarında Nuri Paşa ile birlikte Dağıstan'ı İngiltere'nin denetimi altında Müsavatçı Azerbaycan'la birleştirmek uğruna Bolşeviklerle arası açılacaktır.

Öte yandan sizlere şunu da açıklamak zorundayım: Tapa Çermoyev (3), Ahmet Han Mutuşev ve bunlara benzer temsilcilerin sözüm ona Çeçen halkının resmi temsilcileri oldukları ve Çeçenler adına hareket ettikleri yolunda birtakım söylentiler dolaşmaktadır. Bu konuda Milletler Meclisindeki Çeçen Fraksiyonunun açıklamasını sunuyoruz:

"Tapa Çermoyev, Ahmet Han Mutuşev ve başka kimselerin, Çeçen halkı adına hareket etme yetkisine sahip olduklarını iddia etmelerini dikkate alarak, 4 Nisan (eski takvime göre) tarihli toplantısında, Çeçen Fraksiyonu, Çeçen halkının gerçek temsilcilerinin, Terek Bölgesinin Milletler Meclisindeki Çeçen Fraksiyonu ile Goyiti köyünde düzenlenmiş olan 22 Mart tarihli kongrede seçilen Çeçen Emekçi Halk Sovyeti olduğunu açıklar.

"Bu nedenle Tapa Çermoyev, Ahmet Han Mutuşev ve Çeçen halkının özel yetkisini taşıyan bir temsilci olduğunu iddia edenlerin ellerinde, bunu kanıtlayan bir belge yoksa, bunların hiçbir hakka ve yetkiye sahip olamayacakları açıktır ve Çeçen halkının bunlarla hiçbir ilgisinin olmadığı da anlaşılmış olur. Çeçen halkı adına ileride konuşacak kişilerin veya heyetlerin elinde ya Terek Bölgesi Milletler Meclisi Çeçen Fraksiyonunun vekâlet belgesi olacak ya da 29 Mart 1918'de (eski takvime göre) seçilmiş Çeçen Emekçi Halk Sovyeti bunu özel bir belge ile onaylamış olacaktır."

Paşkovski bu bildirinin telgrafla Grozniy kentine gönderilmesini önerdi. Çeçen Fraksiyonu temsilcisi bunun çoktan yapılmış olduğunu söyledi, fraksiyon meğer daha önce buna benzer bir telgrafı Çeçen bölgesi sınırları dahilinde bulunan bütün kasaba ve köylere yollamış.

Aynı zamanda İnguşlar Fraksiyonu Millî Sovyet'te aşağıdaki bildiriyi kaleme aldı:

"Terek bölgesi Milletler Sovyeti İnguşlar Fraksiyonu, Çeçen Fraksiyonunun kararına katıldığını belirtir ve birtakım kişilerin ve hatta örgütlerin İnguş halkından aldıkları yetki ve özel haklara sahip olduklarını ileri sürdüklerini doğrular. İnguşlar Fraksiyonu 2 Nisan tarihli Kongrede seçilen Millî Sovyetin ve Terek bölgesi Milletler Sovyetinin İnguş halkının tek yasal temsilcisi olduklarını ilan eder.

"Bu nedenle bundan böyle, her İnguş heyetinin elinde yukarıda sözü geçen kuruluşlardan özel vekâlet belgesi almaları ve üzerinde bulundurmaları gerekmektedir."

Terek Bölgesi Milletler Sovyeti ve özellikle bu Sovyet'e dahil olan Dağıstan temsilcileri, Osmanlı hükümetinin kendilerine Dağıstan Birliği hükümeti

(3) Tapa Çermoyev, Belge 11'i imzalayan Abdülmecid Çermoyev'dir.

temsilcisi süsünü veren kimlerle bağlantı kurduğunu öğrenince (4), aşağıdaki bildiriyi yayınladı:

"Terek Bölgesi Sovyeti, bir telgraftan, İstanbul'da, kendisinin hiç tanımadığı bir takım temsilcilerin bulunduğunu ve bunların, Kuzey Kafkasya'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığı yolunda birtakım gerçek dışı sözler yaydıklarını haber almıştır. Terek Bölgesi Sovyeti temsilcileri olduklarını iddia ediyorlarsa, bunlar sahtekârlar ve kalpazanlar çetesinden başka bir şey değildir.

"Terek bölgesi Milletler Sovyeti, Kafkaslarötesi hükümetinin, Kuzey Kafkasya'yı, Kafkaslarötesi'nin Rusya'dan ayrılma eylemine katma arzusunu şiddetle protesto eder."

(4) Bkz. Belge 11.

BELGE 13

Dışişleri Halk Komiseri Tarafından Almanya'da RSFSC Büyükelçisine Çekilen Telgraf. (1)

31 Mayıs 1918
No. 281

Kuban-Karadeniz Özerk Sovyet Cumhuriyeti, bölgenin istisnasız tüm bölge ve çevrelerindeki halkların yüzde doksanını kapsamına almaktadır. Kuban-Karadeniz bölgesinin bu yıl nisan ayında düzenlenmiş olan ve Çeçenlerle İnguşların da katıldıkları, çok kalabalık kongresi, bölgenin Rusya'dan asla kopmayacağını topluca alınan kararla onaylayarak, Sovyet Rusya düşmanlarıyla maceralara atılmak isteyenleri de yasa dışı ilan etmiştir. Terek'te, Terek Bölgesi Milletler Sovyeti vardır, bu Sovyet tüm kentlerle birlikte, bölgede ne kadar köy, ocak, bucak, yayla, kışlak, çiftlik ve yer varsa, hepsini kapsar ve birleştirir. Bu yıl, ocak ayında düzenlenen birinci bölge kongresinde, tüm temsilciler Sovyet iktidarı ve Rusya'ya kopmaz bağlarla bağlı olmaları lehine oy kullanmışlardır. Nisan ayında düzenlenen ikinci kongre, daha da kalabalıktı, bu kongre, Rusya'ya bağlılığını bir kez daha doğrulayarak, bu bölgeyi Rusya Federasyonu Özerk Kuban-Karadeniz Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etmiştir. Bugün hâlâ devam eden üçüncü bölge kongresi bütün vatandaşları, davetsiz misafirlerin saldırılarına karşı silah altına çağırmıştır.

Terek Milletler Sovyetindeki Çeçenler ve İnguşlar Fraksiyonu aşağıdaki kararı aldılar: "Terek Milletler Sovyeti, Çeçen-İnguş Fraksiyonunun olağanüstü toplantısı, Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı sorununu görüştükten sonra, oybirliği ile aşağıdaki şıkları karar altına almıştır: Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığının ilanı son derece önemli bir harekettir, böyle bir harekette bulunabilmesi için önceden tüm ilgili halkların bundan haberdar edilmesi ve onaylarının alınması gerekir. Çeçen-İnguş Fraksiyonu ne Trabzon'daki Osmanlı heyetiyle, ne de İstanbul'daki Osmanlı hükümeti ile herhangi bir görüşmede bulunmak üzere Çeçen İnguş halkı tarafından herhangi bir temsilcinin gönderilmediğini, Çeçen-İnguş halkının arzusunu ifade eden hiçbir organ veya toplantıda da bu bağımsızlık konusunun görüşülmediğini tespit etmiştir. Bunun için, kendilerini seçmemiş olan halk adına konuşmak cüretinde bulunan kişilere, Çeçen-İnguş Fraksiyonu halk düşmanı ve sahtekâr gözü ile bakmaktadır. Çeçen-İnguş

(1) "Dokumenti Vneşney..." 1, Belge 213.

Fraksiyonu, Kuzey Kafkasya dağlık mıntıkasında yaşayan tüm dağlı halkların ve devrimle kazanılan özgürlüklerin korunması ve kurtarılması için tek çare olarak, Rus devrimci demokrasisi ile aynı saflarda birleşmesini kabul eder. Bunu, sadece doğuştan var olan bir özgürlük sevgisi gerektirmiyor, aynı zamanda, son on yıllık dönemde Kuzey Kafkasya'yı Orta Rusya ile parçalanmaz tek bir bütün haline getiren ekonomik ilişkiler de zorunlu kılıyor."

Terek Bölgesi Milletler Sovyeti toplantısında İnguşlar ve Çeçenler adına konuşan Şeripov'un demecinden kısa bir özeti aktarıyoruz:

"Yüce Rus devrimi sayesinde dedelerimizin ve büyük dedelerimizin yüzyıllar boyunca uğruna savaşıp süngülere göğüs gerip elde ettikleri bu eşsiz özgürlüğe kavuştuk. Bugün, kaderimizi kendi irademizle belirleme hakkının garantisini de elimizde tutarken, halkımız bu hakkı asla kimseye kaptırmaz. Bugün Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını konuşan derebeyleri, prensler, provokatörler, casuslar ve Şeyh Şamil'in elli yıl boyunca ölüm - kalım kavgasını sürdürdüğü bu gibilerin soyudur. Bu halk düşmanları, Kafkasya'nın bağımsızlığını ve dini yönetimini ilan etmek için, tek tük girişimlerde bulunuyorlar. Ama sizleri temin ederim ki, Şamil bütün bu halk düşmanı prens ve soyluların kellelerini nasıl kopardıysa, bugün yaşamış olsaydı yine aynı şeyi yapardı. İnguş ve Çeçen halklarını temsil eden fraksiyonumuz, olağanüstü toplantısında görüşülen Kuzey Kafkasya'nın ayrılması ve bağımsızlığı sorunu ile ilgili görüşlerini özel bir kararda ifade etmiştir."

Bu karar size zamanında iletildi.

Dışişleri Halk Komiserliği
Çiçerin.

BELGE 14

Bakû İşçi, Er ve Denizleri Sovyeti Temsilcileri ile Bakû Kazası Müslüman Köylü Temsilcileri Kongresinin Olağanüstü Toplantısında Alınan Karar. (1)

29 Mayıs 1918

Bakû İşçi, Er ve denizleri Sovyeti temsilcileri ile Bakû kazası Müslüman Köylü temsilcileri kongresinin olağanüstü toplantısı, Kafkaslarötesi'ndeki politik durumla ilgili raporu dinledikten sonra, Tiflis Kurucu Meclisinde beyler, hanlar ve uşakları olan Menşevikler, Ermeni milliyetçi Taşnaklardan oluşan çetenin, Tiflis'deki oturumları sırasında Kafkaslarötesi'nin bağımsızlığını ilan etme küstahlığında bulunması ile yetinmeyerek, bir de kendi temsilcileri aracılığı ile Batum'daki Alman - Türk ordularının Bakû'deki Sovyet iktidarına karşı seferber edilmesi yolunda görüşmeler yapmalarına karşı çıktığını ve bunları şiddetle protesto ettiğini açıklar.

Bizler, Bakû proletaryası temsilcileri, Kurucu Mecliste Kafkaslarötesi'nin Rusya'dan kopması lehine oy veren düşmanlarımıza, bütün dünya ve tüm Rus demokrasisi önünde şunları açıklarız: Birincisi: Bakû demokratları da, tüm Kafkaslarötesi işçi ve köylüleri de hiçbir zaman Kafkaslarötesi'nin devrimci Rusya'dan ayrılmasına boyun eğmeyecek ve ellerindeki silahlarla hem Türk Alman çetelerine hem de bağlaşıkları olan vatan hainleri Çhenkeli (2), Yendzehanov ve yandaşlarına karşı şiddetle direnecektir. Bu bir avuç sahtekârla yapılacak herhangi bir barış anlaşması bizlerce asla tanınmayacak ve topraklarımız, Büyük Rus Federatif Cumhuriyetinin bir parçası olarak kalacaktır; bizler, yalnız Merkez Sovyet İşçi-Köylü Hükümetince imzalanan bir barış anlaşmasını tanıyabiliriz. Bakû proletaryası ve Bakû kazası ve tüm bölgesi köylülüğü Sovyet iktidarını savunacak, ona hücum eden kurucu meclis ve yabancı çetelere karşı kararlılıkla, silahla karşı koyacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt 1, Belge 208.

(2) Akakii İvanoviç Çhenkeli, Gürcü Menşevik lideri. Trabzon Konferansında Kafkaslarötesi Heyeti'nin başında bulunmuş, 22 Nisan 1918'de kurulan Kafkaslarötesi Cumhuriyeti'nin ilk ve son başbakanı olmuştur. 26 Mayıs'ta kurulan Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilk dışişleri bakanı olan Çhenkeli, Şubat 1919'da II. Enternasyonal'in Bern Kongresi'nde Gürcü Menşevik partisi'ni temsil etmiştir.

Kendisine Kafkaslarötesi Cumhuriyeti süsünü veren kuruluşun yıkılması ve kurucu meclisin dağıtılması konusuna gelince, Bakû Sovyeti ve Köylü Temsilcileri Kongresinin olağanüstü toplantısı, eli kana bulanmış Menşevikler, Müsavatçılar ve Taşnaklardan oluşan karşıdevrimci blokun sonunun geldiğini onaylıyor.

Yeni yeni maceralara, Kafkaslarötesi demokrasisine yeni yeni darbeler indirme girişimlerine karşı, kongremiz, karşıdevrimcilere karşı mücadelesini azimle sürdürmeye kararlıdır. Kongremiz, Kafkaslarötesi, Batı Kafkasya'dan koparılmış Bakû kazası proletarya ve köylülüğünün, Gürcü ve Ermeni köylülüğü ile kardeşçe birleşerek, Kafkaslarötesi'nde Sovyet iktidarını silahla koruyacağı ve Büyük Devrimci Rusya ile kopmaz bütünlüğünü yeniden kuracakları günlerin pek uzakta olmadığını bildirir.

BELGE 15

Dışişleri Halk Komiseri Tarafından Almanya'da RSFSC Büyükelçisine Çekilen Telgraf. (1)

31 Mayıs 1918
No. 279

Doğu Kafkaslarötesi Bakû ile birlikte bizimdir. Şimdi Türk komutanlığı Kafkaslarötesi'ndeki bütün demiryollarının kendilerine teslim edilmesini kesinlikle talep etmekte ve Bakû'ye doğru ilerlediklerini, sözde oradaki Müslümanların onlardan yardım beklediklerini bildirmektedir. Oradaki her türlü soydan ve milliyetten oluşan halk kitleleri bizden yanadır. Bu hareket, anlaşmanın açıkça ve kabaca ihlâlidir. Almanya'nın verdiği teminatlara aykırıdır.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt 1, Belge 212.

BELGE 16

Bakû Halk Komiserleri Sovyeti'nin Kafkaslarötesi Tüm İşçi ve Köylülerine Çağrısı (1)

1 Haziran 1918

İşçi ve köylü yoldaşlarımız!

Rus devrimi on beş ay önce başladı. Devrimin ilk günlerinde Rusya'da bütün iktidarı büyük toprak sahipleri ve burjuvazi ellerine geçirip eski Rus politikasını yürütmeye devam ettiler. Onlara Kerenski (2), Çeretelli (3), Çheidze (4) gibi sahte sosyalistler yardım ediyorlardı.

Ama Rusya'da işçi ve köylüler düşmanlarını çok geçmeden anladılar ve özgürlük adı altında kendilerine vurulan yeni zincirleri koparıp attılar. Rusya'dan kovulan Gürcü soyluları Çeretelli, Çhenkeli, Çheidze gibileri, Kafkaslarötesi'nde yerleşip bu kez Müslüman beyzadeler ve hanları, Ermeni milliyetçi Taşnakları ile birleşerek, Kafkaslarötesi emekçi sınıflarına karşı en adi, iğrenç ve hain politikalarını yürütmeye başladılar.

Toprakları köylülere dağıtmak yerine, hemen kendi savunmaları için silahlı kuvvetlerden birlikler, tümenler meydana getirmeye koyuldular, bunları donatıp köylüleri bastırmak üzere seferber ettiler. İşçilerin durumlarını iyileştirmek yerine, barışçıl amaçla düzenlenen işçi mitingleri Tiflis'de bu tümenler tarafından kanla bastırıldı.

Kafkasya Kurucu Meclisi (Seym) oluşturuldu ve bu meclis her milletten oluşan emekçi sınıfına karşı utanç verici, hain ve rezil bir politika uygulamaya başladı. Bu politikanın sonucu olarak...(5) Kafkaslarötesi Rusya'dan koparılarak Türk savaşçılarının ellerine teslim edildi. Kendilerine sosyalist süsü veren Menşevikler, beyzadelere karşı ayaklanan Müslüman köylülerle birleşmek yerine, bu beylerle anlaşarak, bunları silahla donattılar, durumlarını düzelttiler ve onlarla birlikte Kafkaslarötesi'ni Türk paşalarına satarak teslim ettiler. Kafkaslarötesi'nin

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt I, Belge 216.

(2) Aleksandr Feodoroviç Kerenski (1881-1970) Ağustos-Kasım 1917 arasında Rus geçici hükümetinin başkanı.

(3) İrakii Georgiyeviç Çeretelli, Gürcü Menşevik lideri. Şubat-Ekim 1917 arasında Petrograd Sovyeti'ne katılmış. Kasım 1917'de Rus Kurucu Meclisine seçilmiş, bu meclisin dağıtılmasından sonra Kafkas Millî Meclisi'nin kurucularından olmuş. 1919 Paris Barış Konferansı'na Gürcistan temsilcisi olarak katılmıştır.

(4) Nikolai Semenoviç Çheidze, Gürcü Menşevik lideri. Şubat devriminden sonra Petrograd Sovyeti'nin başkanı olmuş, Kafkas Millî Meclisi'nin başkanlığına getirilmiş, Paris Barış Konferansında Gürcistan temsilcisi olarak katılmıştır.

(5) Atlama asıl metindedir.

Rusya'dan koparılması gibi rezil bir anlaşmaya Taşnaklar da katılıp yaptıkları ihanetleri, Ermeni halkının geleceğinden endişe duydukları iddiasıyla örtmeye, gizlemeye çalıştılar. Evet, Menşevikler Müsavatçılardan korkuyor, Taşnaklar Menşeviklerden çekiniyor, Müsavatçıların ise Taşnaklardan ödleri patlıyor. Bunlar kendilerini haklı çıkarmak için bunu ileri sürüyorlar.

Gerçek olan şudur ki, bu partilerden hiçbiri halkların öfkesinden korkmuyor. Türkiye'ye sattıkları Kafkaslarötesi'nde yaşayan işçi ve köylülerin öç almalarından çekinmiyorlar.

Bakû proletaryası herkesten önce, Rusya işçi-köylü Ekim Devrimi'ni desteklediğini, onunla dayanışma içinde olduğunu açıkladı, Kafkaslarötesi komiserliğine ve kurucu meclisine karşı mücadele edeceğini ilan etti. Bakû proletaryası bugün de şerefle elinde tuttuğu Sovyet iktidarı bayrağını yükelterek, Kafkaslarötesi'nde yaşayan işçi ve köylülerin özgürlüğü ve mutluluğu için savaşmaya hazırdır.

İşte, Müslüman beyzadeler ve hanlarla, başlarında Çhenkeli ile Çheidze olmak üzere Gürcü prensler ve soylu kişiler, Bakû proletaryasından böylesine nefret ediyorlar. Bunun için Batum'da Türk-Alman eşkiya çeteleri ile görüşmelere başlar başlamaz, ağızlarına ilk aldıkları şey Bakû olmuştur.

Köylü kardeşlerimiz, Müslümanlar, Ermeniler, Gürcüler ve Ruslar! Tüm Kafkarlarötesi işçi yoldaşlarımız!

Sizlere bir çağrıda bulunuyoruz: henüz vakit varken, sizi ezen zalimlere ve hainlere karşı ayaklanınız! Beylere, hanlara, bunların uşakları olan Menşeviklere karşı, Ermeni köylülerinin en zorlu günlerinde mevzilerini korkakça teslim ederek, halklarını uçurumun kenarına iten Taşnaklara karşı ayaklanınız!

Kardeşler ve yoldaşlar!

Bakû işçileri milliyet farkı gözetmeden, Rus olsun, Ermeni olsun, Müslüman olsun, Gürcü olsun, hepsi de elindeki silahla ölmeye hazır olup iç ve dış saldırganlara, ve de kendilerini boyunduruk altına almak isteyenlere karşı kanının son damlasına kadar savaşacak, işçi ve köylülerin özgürlüklerini savunacaktır!.

Köylü kardeşler!

Yalancılara inanmayın, Türk ordularını Bakû'ye Müslüman köylüleri savunmak için çağırdıklarına sizleri inandırmaya çalışan Müsavatçılara ve Menşeviklere inanmayınız! Beyleriniz, hanlarınız, Gürcü prensleriniz Türklerin gelişini niçin sabırsızlıkla bekliyorlar? Müslüman ve Gürcü asıllı köylülerin daha rahat yaşamaları için mi sanıyorsunuz? Asla! Türk hâkimiyetinden sadece derebeyleri yararlanacaktır; bunlar elbetteki köylülerin elinden tekrar toprağı alacak ve emekçi halkı eskisi gibi ezecek ve sömürecektir. Türk hâkimiyeti, derebeylerin zaferi ve tüm Kafkaslarötesi işçi ve köylülerinin mahvolması demektir.

Bakû proletaryası Kafkaslarötesi'nde beysiz, prenssiz, Ermeni milliyetçiler olmadan işçi ve köylü, Sovyetler hükümetini kurmaya çalışıyor. Bu hükümet tüm Rus proletaryası ve köylülüğü ile birleşerek Kafkaslarötesi'nin Rusya ile olan bağlarını savunacak, hangi milliyetten olursa olsun derebeyler ve kapitalistler iktidarını yıkacak ve tüm Kafkaslarötesi'nde işçi - köylü kardeşliğini kurabilecektir.

Ama yüzyıllar boyu kanınızı emen derebeyleri bunu istemiyorlar, Türkleri imdatlarına çağırdılar, Kafkaslarötesi'ni devrimci Rusya'dan kopardılar... halkı mahvolmaya terk ettiler.

Tüm Kafkaslarötesi'nin köylü kardeşleri, işçi yoldaşları!

Düşmanlarımız bize karşı savaş açtı, bize karşı yürüyorlar!

Zalimler - beyler, prensler, ağa ve tüccarlar cephesine karşı siz de her milliyetten ezilenlerin birliğini kurunuz.

Bakû proletaryası üzerine yürüyen kana susamış canilere karşı ayaklanınız!

İçimizdeki hainleri yok edersek, güçlerimizi kardeşçe bir birlik içine toplarsak, hiçbir Türk gücü bizi yenemez.

Silah başına, köylü kardeşler!

Bakû Sovyeti'ne karşı, Kafkaslarötesi'nin tek özgür toprak parçasına karşı ne kadar karanlık güçler varsa, hepsi de silahlanmış ve saldırıyor.

Bakû Sovyeti bayrağı, özgürlük bayrağı, emekçilerin kardeşlik bayrağıdır. Hepiniz kızıl bayrağımızın altında toplanınız!

Beyleri, hanları, prensleri, kapitalistleri alaşağı edelim!

Yaşasın her milliyetten işçi ve köylülerin kardeşliği!

Bütün topraklar köylülere, bütün iktidar emekçilere!

Kahrolsun Türk boyunduruğu, yaşasın devrimci Rusya ile ittifak!

Bakû Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı
S. Şaumyan
İçişleri Halk Komiseri
P. Caparidze
Deniz-Savaş İşleri Halk Komiseri
G. Korganov
Şehircilik İşleri Halk Komiseri
N. Nerimanov

Halk Ekonomi İşleri Komiseri
İ. Fioletov
Adalet Halk Komiseri
A. Karinyan (Gabrielyan)
Tarım Halk Komiseri
M. Vezirov
Eğitim Halk Komiseri
N. N. Kolesnikova (6)

---

(6) Bu komiserlerin 3'ü Ermeni asıllı (Şaumyan, Korganov, Karinyan), 1'i Gürcü (Caparidze), 2'si Azeri Türk (Nerimanov, Vezirov), 2'si Rus'tur (Fioletov, Kolesnikova).

Neriman Nerimanov Azerbaycan Komünist Partisi kurucularından ve Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk başbakanıdır.

BELGE 17

V. İ. Lenin'in Çaritsin (1)'de Bulunan J. V. Stalin'e Telgrafı. (2)

7 Temmuz 1918
Gece, saat 01.00

Bugün öğleden sonra saat 3 sularında sol Es-Er'lerden (3) biri bomba atarak Mirmach'ı öldürdü. Bu cinayetin monarşistler veya Anglo-Fransız kapitalistlerin işlerine yaradığı apaçık. Sol Es-Er'ler katili ele vermek istemediklerinden, Dzerjinski (4) ile Latsis'i tutuklayarak bize karşı bir ayaklanma düzenlemeye çalıştılar. Hemen bu gece amansız bir tasfiyeye başlıyoruz ve halka gerçeği olduğu gibi açıklayacağız: savaşla burun burunayız. Yüzlerce sol Es-Er'leri rehin tutuyoruz. Karşıdevrimi tezgâhlayanların ellerinde, bize karşı çevrilen silah haline gelmiş bu zavallı ve isterik maceracıları her yerde bastırmamız gerek. Savaşa karşı olan herkes bizden yana olacak.

Bakû'ye gelince, en önemli şey, sizin muhakkak Şaumyan ile sürekli bağlantıda kalmanız gerek, üstelik Şaumyan'ın Almanların Berlin'deki elçiniz Joffe'ye yaptıkları öneriyi de bilmesi gerek: Almanlar Türklerin Bakû'ye saldırısını durdurmaya hazırdır ama bunun karşılığında petrolümüzün bir kısmının Almanlara verileceğini garanti etmemiz isteniyor. Elbette ki buna razı olacağız. Bundan böyle sol Es-Er'lere karşı acıma göstermeyin ve daha sık bilgi veriniz.

Lenin

---

(1) Çaritsin, daha sonra, Stalingard adını almıştır. kentin bugünkü adı Volgograd'dır.

(2) "Dokumenti Vneşney... , Cilt 1, Belge 256.

(3) Es-Er'ler (bu ad "Sotsialist - Revolyutsioner" -Sosyalist-Devrimci- kelimelerinin baş harfleri olan S. R. harflerinin Rusça söylenişinden gelir) iki Rus ana Sol partilerden biridir, (İkincisi Menşeviklere ve Bolşeviklere ayrılan ve sonradan Komünist Partisi adını alan Sosyal Demokrat Parti'dir.) Bunlar da sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılmıştı, sol Es-Er'ler kendilerini Bolşevikler'in solunda görmekteydiler. 1918'in ilk yarısında Brest Litovsk anlaşmasına karşı çıkarak ve Alman emperyalizmine karşı sonuna kadar savaşı önererek, Bolşeviklere muhalefet ediyorlardı. Ancak Almanya'ya karşı Doğu Cephesinin yeniden açılmasını isteyen ingiltere ve Fransa, Moskova temsilcileriyle, Es-Er'leri bu yolda kışkırtmaktan geri kalmıyorlardı. Bu durumda Rusya'yı Almanya ile yeniden savaşa sokmak için bir dizi provokasyonlara girme kararı alan parti Alman Elçisi Kont Mirbach'ı öldürmeyi planlamıştı.

(4) Feliks Edmundoviç Dzerjinski. Aralık 1917'de kurulan "Olağanüstü Komisyon"un (Çrezviyçaynaya Komissiya, baş harflerinden Çe-Ka olarak bilinmektedir) başına getirilmiştir. Kont Mirbach'ın öldürülmesi Çe-Ka'nın Es-Er yanlısı üyelerince planlanmış ve elçiliğe girmek için Dzerjinski imzalı sahte bir belge gösterilmiştir. Olaydan sonra Çe-Ka'daki Es-Er'lere karşı çıkmak isteyen Dzerjinski yardımcısı Latsis'le birlikte tutuklanmıştır.

BELGE 18

J.V. Stalin'in Çaritsin'den V. İ. Lenin'e Bakû'deki Durumu Anlatan Telgrafı. (1)

21 Temmuz 1918

Şaumyan'ın Bakû'den bildirdiğine göre, meclisteki Es-Er Taşnaklar (2) İngilizleri Bakû'ye yardım için çağırmakta ısrar ediyorlar. İngiliz-Fransız ajanlarının yaptığı ajitasyonun etkisiyle, ordu ve filonun bir kısmı da bunu istiyor. Şaumyan benden hükümetin bu konudaki fikrinin acele olarak ve resmen bildirilmesini rica ediyor. Ben de Bakû'ye aşağıdaki telgrafı göndermek gereğini duydum: En son alınan bilgiye göre, Bakû Sovdep (temsilciler Sovyeti) narodnik (3) fraksiyonu İngilizlerin sözümona Türk işgalcilerine karşı yardıma çağırılması için büyük gayretler gösteriyorlar. Ama, böylesine bir yardımın ne olduğunu Murmansk ve Uzak Doğu'da Anglo-Fransızların yardıma çağırılması deneyini gözönünde bulundurursak, güvenle diyebiliriz ki narodnikler, farkına varmadan, Bakû ve tüm bölgelerinin işgalini kendi eliyle hazırlıyorlar. Aynı zamanda şu da muhakkak ki, narodnik partilerinin, Tüm Rusya Sovyetleri V. Kongresi kesinlikle Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin politikasının bundan böyle ne Almanlara, ne de İngilizlere bağlı kalacağı bir zamanda, uluslararası politikanın bu sorununu böyle derme çatma, esnafça bir biçimde çözümlemeye çabalamaları, bir avuç Anglo-Fransız emperyalistlere yaranmak için gayret göstermeleri Rusya'nın örgütlenmiş güç ve iradesinin kaba bir biçimde ihlâl edilmesi anlamına gelir. Tüm Rusya Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi ile Halk Komiserleri Sovyeti adına, bütün Bakû Sovyetleri, ordu ve filodan tüm Rusya işçi ve köylülerinin iradelerine harfiyen uymalarını emrediyorum. Beşinci Sovyetler Kongresi kararlarına uyularak, Bakû Sovnarkomundan (4) kayıtsız şartsız olarak bağımsız uluslararası politikasından sapılmamasını ve yabancı sermaye ajanlarına şiddetle karşı konulmasını, gerekirse söz konusu komisyon üyelerinin tutuklanmasını bildiririm.

Halk Komiserleri Sovyeti'nden
alınan yetkiye dayanarak Halk Komiseri
J. V. Stalin

---

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt 1, Belge 276.

(2) Es-Er'ler için Bkz. Belge 17, not 3, 25 Temmuz'da İngilizlerin Bakû'ye çağrılması için alınan kararda sol Es-Er ve sol Taşnaklar Bolşeviklerle birlikte kararın aleyhine oy vermişlerdir, Bkz. Belge 22.

(3) Narodnik'ler (Popülistler) 19'uncu yüzyıl Rusya'sının devrim öncesi sol partisidir. Ancak burada "Narodnik" terimi daha yukarıdaki "Es-Er - Taşnaklar" terimi gibi tüm sağ partileri kapsıyor.

(4) SOVyet NARodniy KOMissariat (Halk Komiserleri Sovyeti), Sovnarkom: Bakanlar kurulunun kısaltılmış şekli.

BELGE 19

V. İ. Lenin S. G. Şaumyan'a Telgrafı. (1)

22 Temmuz 1918

Tek yapacağım şey, Stalin'in Bakû Sovdep'i (2) narodnik fraksiyonuna (3) karşı çıkan Tüm Rusya Sovyetleri Beşinci kongresinin iradesi ile ilgili telgrafını tamamen desteklemek olacaktır.

Sovnarkon (4) Başkanı
Lenin

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt 1, Belge 277

(2) Sovdep: SOVyeti DEPutatov'un (Milletvekilleri Sovyeti) kısaltılmışı.

(3) Bkz. Belge 18, not 3.

(4) Bkz. Belge 18. Not 4.

BELGE 20

Dışişleri Halk Komiserince Almanya'nın Geçici Diplomatik Temsilcisine Sunulan Nota. (1)

25 Temmuz 1918
No. 4014

Sayın Müsteşar,

Sovyet Hükümeti'nin Almanya ile dostluk ilişkilerinin kurulması yolunda sürekli çalışmalarına ve Alman Hükümeti'nin bir kez daha verdiği teminata rağmen, Alman-Türk kuvvetleri Bakû'ye doğru ilerliyor ve bugün Şemahı'ya girmiş bulunuyor. Sovyet Hükümeti'ne sarsılmaz bağlarla bağlı ve sadık olan Bakû bölgesine yönelik bu saldırıyı ve Brest anlaşmasının ihlâlini şiddetle protesto ediyoruz. Alman Hükümeti'nin, bu orduların ilerlemesinin durdurulması için gerekli emirler verip devlet topraklarımızın dokunulmazlığına yapılan saldırıya son vereceğine inanmaktayız.

En yüksek saygılarının kabulünü dilerim, sayın Müsteşar

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt 1, Belge 284.

BELGE 21

Dışişleri Halk Komiseri'nin RSFSC'nin Almanya Büyükelçisine telgrafı. (1)

25 Temmuz 1918

Alman-Türk orduları Bakû'ye saldırıyorlar. Bu ordular Şenahı ile Kirdam (2) bölgelerinde üslenmiştir, bu bölgelerde öteden beri birkaç tümen ve topçu birlikleri hazır bulunuyordu. Saldırıyı derhal durdurmamız gerek. Bakû'yu ciddi bir tehlike bekliyor.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt 1, Belge 285.

(2) Kirdam: Bakû'nun 80 km. kadar batısında bir bölge.

BELGE 22

S. G. Şaumyan'ın V.İ. Lenin'e çektiği Telgraf. (1)

27 Temmuz 1918

Cephedeki durum gün geçtikçe vahimleşiyor. Şemahı'daki ordularımız Bakû'ye kadar geriledi ve şimdi demiryolu hattı boyunca yeni bir mevzi tutuyor. Kuzeyde Pirsagat yönünden, güneyden Soloyan yönünden kuşatılan ordularımız Aliyat istasyonuna kadar çekildiler. Durum son derece ciddidir. Genişletilmiş Sovyet'te dün, 25 Temmuz tarihinde, başarısızlık ve panik etkisiyle tüm sağ partiler, İngilizlerin çağrılması konusunu tekrar ileri sürdüler. Beşinci Sovyetler Kongresinde alınan karar ve Stalin'in, İngilizlerin çağrılmasının söz konusu bile olamayacağını istedim. Az bir oy farkıyla bu talebim reddedildi, bu durumu şiddetle protesto ettim. Konu görüşüldükten sonra Bolşeviklerin 226 oyuna karşı sağ Es-Er'ler, Taşnak'lar ve Menşevik'lerin 259 karşı oyuyla, sol taşnak'lar ile sol Es-Er'lerin karşı oylarına rağmen İngilizlerin çağrılmasına ve hükümetin yalnız Sovyet partileri ile değil, mevcut, tüm partilerden kurulmasına karar verildi. Ben, merkez iktidar temsilcisi olarak bu kararı kesinlikle protesto ettim. Oylama sırasında bizlere ihanette bulunan özellikle Taşnaklardı. Bunların sol grubu ise, alınan kararın bağışlanmaz bir ihanet ve işçi-köylü Rusya'sına büyük bir nankörlük olduğunu ve alınan bu kararlardan dolayı hiç bir sorumluluğu kabul etmeyeceğini bildirdi.

Bu karar alındıktan sonra, şehirdeki hava son derece gerginleşti. Ortalıkta iç savaş kokusu var. İngiliz yardımı daha çok şüphelidir, ama İngilizlerin çağrılması lehine verilen karar ordunun moralini tamamen bozduğu gibi, cephe gerisinde de bir çözülme belirdi ve böylece tehlike kat kat arttı. Bakû'yu ne pahasına olursa olsun, Rusya için kurtarmak gerek. Rusya'dan acele olarak ordu birliklerinin gönderilmesi kaçınılmaz bir zorunluk oluyor. Muvazzaf ordu birliklerinin buraya hemen ulaşması için gereken bir tedbirin alınmasını rica ederim. Bize karşı Muvazaf Türk ordu birlikleri çatışıyor. Aralarında Alman uzmanlar var. Ordu birliklerinin yola çıkarılması ile ilgili acele talimatınızı ve İngilizlerin çağrılması yolundaki karar hakkında düşündüklerinizi ve emirlerinizi rica ederim.

Kafkasya İşleri
Olağanüstü Komiseri
Şaumyan

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt 1, Belge 287

BELGE 23

Bakû Komiserlerinin, Bakû Kentinin Uzlaşmacıların Ellerine Düşmek Üzere Olması ile İlgili Bakû İşçilerine Yaptıkları Çağrıların Özeti. (1)

12 Ağustos 1918

...Bakû'nün proleter, sosyalist güçler tarafından savunulması yerini iki emperyalist koalisyonu arasındaki savaşa bıraktı.

Bakû'de artık devrimci cephe yok, yalnız emperyalist cepheleri hüküm sürmektedir.

Rusya İşçi-Köylü Sovyet iktidarına aynı derecede düşman olan iki güç birbiriyle savaşıyor.

Bugünden itibaren, ne Rus Sovyet iktidarının askerî temsilcileri, ne Rusya'dan gönderilen askerî birlikler Bakû'de kalamaz, İngiliz emperyalistlerinin yardımcısı olamaz ve ne de sağ Es-Er'ler, Menşevikler ve Taşnakların katkılarıyla gerçekleşen bu ihanete katılamazlar.

...Türklerin saldırısına karşı koymaya yetecek kadar askerimiz yok, şimdi de ne Almanlara ne de İngiliz emperyalistlerine direnecek gücümüz yok, bunun için Sovyet iktidarı temsilcileri Bakû'de kalamazlar.

Buraya Bakû işçileri ile birlikte savaşmak ve onlarla birlikte ölmek için gelen bu temsilciler yürekleri kan ağlayarak, hainleri lanetleyerek, Bakû'yu terk etmek zorunda kalıyor...(2)

...Ama İşçi-Köylü Rusya'sının bir gün Bakû'ye tekrar döneceğine, Bakû proletaryasının yeniden öz yurdumuz devrimci Rusya ile bağlantı kuracağına ve yine Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bayrağı altında birleşeceğine olan güvenleri tamdır.

Kafkasya İşleri
Olağanüstü Komiseri
S. Şaumyan
Merkez Sovnarkom Temsilcisi
Bakû Bölgesi askerî Komiseri
G. Petrov

Hazer Denizi Savaş Filosu
Komiseri Merkez
Sovnarkom Temsilcisi
Poluhin
Rusya Komünist Partisi
(Bolşevik) Bakû
Komitesi Temsilcisi
P. Çaparidze

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt 1, Belge 301.

(2) 14 Ağustos'ta yola çıkan komiserler ve Bolşevik birlikleri tutuklanarak geri getirilmiştir.

BELGE 24

Dışişleri Halk Komiserinin Alman Başkonsolosu Hauschild'e Verdiği Nota. (1)

19 Ağustos 1918
No. 4388

Hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın, güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre, Türk ordusu, Alman ve Türk Hükümetleri tarafından verilen bütün teminatlara rağmen, son birkaç hafta içinde Bakû'ye saldırmaya devam ederek artık doğrudan doğruya kentin kapılarına dayanmıştır. Kısa bir süre önce Bakû'den buraya gelen ve güvenilir bir kişinin verdiği bilgiye göre, Türk ordusu Temmuz başında Kürdamir'i işgal etmiş, Temmuz'un ortalarına doğru ise ordularımız Türkleri Gökçay'a kadar geri püskürtmüştür. Ancak 22 Temmuz'a kadar bu ordular salgın hastalıklar, sussuzluk ve çeşitli zorluklar yüzünden Aliyat mevkiine kadar çekilmek zorunda kaldılar; 28 Temmuz tarihinde Türkler, Balacarı'ya vardılar. Bakû'de Türklerin ilerlemeleriyle normal hayat alt üst oldu, bu durum, Türklerin 18 Temmuz tarihinde Şemahı'yı da ele geçirmeleri sırasında oradan kaçanların anlattıkları ile daha da ileri boyutlara ulaştı. Temmuz sonlarına doğru şehrin durumu ümitsizdi. Ama buna rağmen, 31 Temmuz günü artık Bakû varoşlarında Şihovo ile Bibieybat tepelerini işgal etmiş olan Türklere karşı Bolşevik ordu birlikleri toplarla müthiş bir direnme gösterince, 4 Ağustos'a kadar Türk birlikleri Balacarı'yı terk ederek geri çekildi.

30 Temmuz tarihinde Bakû'ye, Türk orduları komutanı Şevket Paşa'nın (2) şehri teslim etme çağrısı ulaştırıldı. Türkler, Müslüman halk arasında "biz barbar değiliz, biz sizleri barbarlardan kurtarmaya geldik" gibi açıklamaları içeren propaganda bildirileri dağıtıyorlar. Bu son günlerde bölgedeki durum hakkında henüz haber alamadık, ama en son aldığımız bilgiye göre şehrin durumu son derece kritiktir. Bir kez daha, gerek Brest-Litovsk anlaşmasının İhlâli, gerekse Alman ve Türk Hükümetlerinin bize defalarca verdikleri teminatların hiçe sayılmasını şiddetle protesto eder, sizden, bir kez daha, Alman Hükümetine, Bakû'nun Türklerin eline düşmesinin gerçek bir facia olacağını ve büyük bir yağma ve maddi manevi değerlerin yok edilmesi ile sonuçlanacağını hatırlatmanızı rica ederiz. Bir kez daha, Alman Hükümetinin bu facianın önüne geçeceğine

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt 1, Belge 306.

(2) Sözü edilen Şevket Paşa, III. ordu Komutanı Yakup Şevket Paşa'dır.

olan ümitlerimizi bildiririz. Özellikle Bakû petrollerinin tüm Rusya'nın millî ekonomisinde oynadığı önemli role, dolayısıyla da ekonomik ilişkiler kurmak üzere olduğumuz ülkeler için petrolün önemine işaret etmek isteriz (3).

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

(3) İçeriği buna benzer bir nota da RSFSC Berlin elçisi Joffe tarafından 19 Ağustos'ta Alman Dışişleri'ne verilmiştir. "Dokumenti Vneşney...", Cilt 1, Belge 308.

BELGE 25

Brest - Litovsk Anlaşmasına Ek (1) (Berlin'de 27 Ağustos 1918'de iki nüsha olarak imzalanmıştır.)

(...)

Bölüm VI - Kafkasya

Madde 13: Rusya, Almanya'nın, Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımasını kabul eder.

Madde 14: Almanya, Gürcistan'ın dışındaki Kafkasya'da ve barış anlaşmasının 4. maddesinin 3. paragrafında adı geçen bölgelerde (2), hiçbir üçüncü devletin askerî harekâtına yardım etmemeyi kabul eder. Aynı zamanda hiçbir üçüncü devletin askerî güçlerinin Kafkasya'da aşağıda belirtilen çizgiden öteye geçmemesi için önlemler alır: Kura ırmağının ağzından Petropavloskoye'ye; oradan Şemahi kazasının sınırlarından Ağrıoba'ya; Bakû, Şemahi ve Kuba kazaları sınırlarının birleştiği noktaya; oradan da Bakû kazasının kuzey sınırını izleyerek denize kadar (3).

Rusya Bakû kazasında ham petrol ve ham petrol ürünleri üretimini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacak ve üretilen miktarın dörtte birini, ya da en azından daha sonra kararlaştırılacak belli bir miktarı her ay Almanya'ya sağlayacaktır. Bakû kazası üretiminin bu miktarı karşılayacak durumda olmaması, ya da başka yerde kullanılması halinde, bu miktar diğer bölgelerin üretimiyle karşılanacaktır. Fiyatı, 12. Maddenin 3. paragrafına uygun olarak Rusya'ya verilmesi kararlaştırılan kömürün fiyatı (4) ve bugün imza edilen Almanya-Rusya mali anlaşmasının 3. Maddesinin 2. Bölümüne uygun olarak Rusya'nın Almanya'ya sağlayacağı maddelerin miktarına göre hesaplanacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney , Cilt 1, belge 319.

(2) Kars, Ardahan ve Batum; bu madde için bk. Belge 4.

(3) Bu çizgi Bakû kenti çevresinde, Hazar Denizi'ndeki kısmı 140 km. derinliği ortalama 80 km.'lik bir alanı çevreler.

(4) Bu maddeye göre Almanya, işgal altında bulunduğu Rus toprağı olan Donetz havzasından, Rusya'ya kömür satacaktır.

BELGE 26

27 Ağustos 1918 Tarihli Alman-Sovyet Ek Anlaşmasının Gizli Protokolü: A. Joffe'den Alman Dışişleri Bakanı von Hinze'ye. (1)

27 Ağustos 1918

(...)

7- 13. Madde ile ilgili olarak Rus Hükümeti, Alman Hükümeti'nin, bu konuda yapılacak özel bir anlaşmaya uygun olarak, Rusya'nın Gürcistan'dan ihraç edilen manganez cevherinin dörtte birini sağlayacak biçimde etkisini kullanmaya hazır bulunduğunu belirtir.

8- 14. Maddenin 1. paragrafı ile ilgili olarak Rus Hükümeti, Gürcistan ya da barış anlaşmasının 4. Maddesinin 3. paragrafında sözü edilen bölgelerin (2) dışında, Rus askerî birlikleri ile üçüncü bir devlet arasında herhangi bir çatışma, Rus askerî birliklerinin Türk sınırını, yukarıda adı geçen bölgelerin sınırını, ya da Gürcistan sınırını aşmaması şartı ile, Almanya için müdahale nedeni oluşturmayacağını belirtir.

9- 14. Maddenin 2. paragrafı ile ilgili olarak Rusya Hükümeti, 30 Eylül 1918 tarihinden önce, Alman Hükümeti'ne, Rusya'nın her ay sağlayabileceği en az ham petrol ve ham petrol ürünleri miktarları konusunda, öneriler sunacaktır.

---

(1) DEGRAS, Jane "Soviet Documents on Foreign Policy" (Sovyet Dış Politika Belgeleri), Cilt 1, 1917 - 1924, Londra 1951, s. 97 Bu belgede sözü geçen maddeler için bk. Belge 25.

(2) Kars, Ardahan, Batum, bu madde için bkz. Belge 4.

BELGE 27

G. V. Çiçerin'den Ahmet Nesimi Bey'e (1)

20 Eylül 1918

Brest Litovsk'ta 3 Mart 1918'de imzalanan Barış Anlaşmasıyla Rusya ile Türkiye arasında yeni toprak ve politika ilişkileri saptanmıştı.

Brest-Litovsk anlaşmasının 4. maddesi ile daha önce Rus Cumhuriyetinin sınırları içinde olan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının halkına "komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşarak" yeni bir düzen kurma hakkı tanınmıştı (2).

Bu sancakların kaderi ve uluslararası statüsü, oranın halkı tarafından referandum yoluyla kararlaştırılacaktı. Fakat, barışın imzalanmasından hemen sonra, bu bölge Türk askerî birlikleri tarafından işgal edildi ve masum halka karşı dayanılmaz şiddet ve zorbalık uygulayan askerî bir işgal rejimine bağlı kılındı. Türk idaresinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte 19 yaşını aşan bütün erkekler zorla askere alındı.

İradesini serbestçe kullanarak yeni düzeni belirlemesi gereken bu üç sancak halkı, ilk önce yıldırıldı ve öyle durumlarla karşı karşıya bırakıldı ki kendilerine verilen haklar bir aldatmaca olmaktan öteye geçemedi. Oylamadan önce, oyları Türkiye yararına olmayacağı düşünülen, saygıdeğer vatandaşlar sürüldü, tutuklandı, hatta bazı durumlarda kurşuna dizildi. Oylamanın denetimi açıkça Türk makamlarının elindeydi, böylece ilerde doğabilecek misillemeler için kıyım adayları mimlenebilir, bu koşullarla oylamanın sonuçları önceden kestirilebilirdi.

Rusya'dan koparılan bu sancakların halkına karşı uygulanan bu zulmü, anlaşmanın 4. maddesini hiçe saymak olarak kabul eden Sovyet Hükümeti, bu notayla, Kars, Ardahan ve Batum sancakları halkının sözümona referandumunun sonuçlarına katılamayacağını ve buralardaki halkın sancaklarında yeni bir düzen kurma haklarını kullanılmamış sayarak bu sancaklarda yeni düzen sorununun hâlâ halledilmemiş olduğunu açıklar.

Barışın imzalanmasıyla Türkiye ve Rusya arasındaki savaş durumu sonuçlanmıştır; ancak, barışın imzalanmasından hemen sonra, Türkiye, askerî harekâtı yinelemiştir ve halen de sürdürmektedir. Düzenli Türk güçleri, eşkıya çeteleri ile birlikte, Sovyet Cumhuriyeti'ne ait toprakları işgal etmekte, kent ve köy-

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt 1, Belge 346. Türkçesi: KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 690-692.
(2) Bk. Belge 4, metinler farklıdır.

leri yağmalamakta, yakıp yıkmakta, Hristiyan halkı, kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere, öldürmekte ya da her türlü baskı ve zulüm altında tutmaktadır.

Sovyet Hükümeti Türkiye tarafından girişilen bu askerî hareketlerin sürdürülmesi üzerine birçok defa protestoda bulunmuş ve de bunlar hiç dikkate alınmamıştır. Sonunda, bu yılın Temmuz'unda, Türk ordusu Bakû'ye karşı harekete geçmiş ve Sovyet askerlerinin, üstün düşman güçlerine karşı yiğitçe direnmelerine rağmen, düşman, Rusya Cumhuriyeti'nin en önemli kentlerinden biri olan Bakû'nun yolunu kendisine açmıştır.

Sovyet Hükümeti'nin tüm protestolarına karşı Osmanlı Hükümeti temsilcileri ya Türk saldırısının varlığını açıkça reddettiler ya da Bakû yakınlarında yerli halk tarafından oluşturulan sözümona çete hareketlerinden söz ettiler, oysa gerçekte Bakû'ye karşı saldırı düzenli Türk ordusu tarafından yapılmıştır ve 30 Temmuz'da Şevket Paşa (3) halktan kentin teslimini istemiştir.

Şimdi, Bakû kentinin Türk birlikleri tarafından alınması ve işgal edilmesiyle, savunmasız halkın ve tüm kentin birkaç gün süreyle Türk birlikleri ve onlara katılan Tatar (Azeri) çeteleri tarafından kıyım ve yağmanın olanca vahşetine uğramasıyla, Türk temsilcilerinin Bakû saldırısına ancak yerli çetecilerin katıldığı iddialarıyla şiddet eylemlerini örtbas etmek istemesi, Türkiye'nin, Brest-Litovsk anlaşmasını kasıtlı ihlâlini ve Rusya Cumhuriyeti topraklarına açıkça el konmasının düzenlenmiş olduğu ve hâlâ sürdürüldüğü gerçeğini yoketmemektedir.

Geçen altı ay içinde Osmanlı Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin tüm protestolarına rağmen, Brest-Litovsk anlaşmasını ısrarla ihlâl etmiştir. Ve şimdi de tüm sınırı aşıp, Rusya Cumhuriyeti'nin en önemli kentlerinden birini işgal ederek tamiri zor bir yıkıma uğratmıştır. Osmanlı Hükümeti bu hareketi ile Rusya ve Türkiye arasındaki Brest-Litovsk anlaşmasının artık yürürlükte olmadığını ortaya koymuştur. Rusya Federatif Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin tutumunun aslında Brest-Litovsk anlaşması gereğince iki devlet arasında kurulan barışçı ilişkileri yok ettiğini kabul etmek zorundadır.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

(3) Yakup Şevki Paşa olacaktır

BELGE 28

Dışişleri Halk Komiseri'nin Alman Başkonsolosu Hauschild'e Verdiği Nota. (1)

21 Eylül 1918

Sayın Başkonsolos,

"Allgemeine Nordeutsche Zeitung" gazetesinin memnuniyet ve sevinçle söz konusu ettiği Bakû'nun Türk orduları tarafından işgali konusuna, Almanya Hükümeti temsilcisi sıfatıyla dikkatinizi çeker, Rusya Cumhuriyeti'nin bu en büyük kentlerinden birinin işgali, Almanya'nın Ek anlaşmanın 14. maddesi gereğince (2), bu anlaşmayı 27 Ağustos günü imzalayarak, 3'üncü devletin askerî kuvvetlerinin Kura nehrinin ötesine geçip ilerlememesi ve Türk ordularının Kura hattının gerisine çekilmeleri için gereken girişimleri yapacağı yolunda taahhütlerde bulunduktan sonra meydana geldiğini önemle belirtiriz. Alman hükümeti bu taahhütleri üstlendiği zaman, İngiliz silahlı kuvvetlerinin Bakû'de olduklarından söz edilmekte idi ki, bu kuvvetler aslında önemsiz bir birlikten ibaretti ve biz bu birlikleri çok kısa zaman içinde püskürtebilirdik.

Şunu da hatırlatmak isterim ki, biz defalarca Alman Diplomatik temsilciliğine Türklerin Bakû'ye saldırma tehlikesinin gittikçe arttığına işaret ettiğimiz halde, Alman tarafı buna karşı sürekli olarak Türk saldırısı ihtimalini inkâr ediyor ya da, böyle bir saldırı yapıldığı takdirde, buna derhal son verileceği yolunda birtakım vaatlerde bulunuyordu. Almanya'nın, Türkiye'ye karşı kendi kararlarını rahatça uygulayabilecek kadar güce sahip olduğunu gözönünde bulundurarak, bütün bu gerçeklerden kendiliğinden anlaşılan sonuçları çıkarmanızı size bırakıyor, zamanı gelince bunları ortaya koyma hakkını da saklı tutuyoruz.

Saygılarının kabulünü rica ederim.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt 1, Belge 347

(2) Bk. Belge 25.

BELGE 29

RSFSC Almanya Büyükelçiliğinin, Almanya'daki Türk Elçisi Rıfat Paşa'ya Verdiği Nota. (1)

3 Ekim 1918

Sayın Elçi,

Ekselansın bildiği gibi, Bakû Türk orduları tarafından işgal edildikten sonra, İşçi-Köylü Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'ne, Rusya ile Türkiye arasındaki barış ilişkilerinin kesildiğini bildiren bir nota göndermiştir. Bunun üzerine Sadrazam Talât Paşa, ortaya çıkan ihtilaflı durumu barış yoluyla çözümlemek üzere, benimle görüşmelerde bulunmak istedi. Uzun süren görüşmelerden sonra, Altes'e, Rusya'nın kabul edebileceği şartları sundum, şöyle ki:

1) Türkiye tüm muvazzaf ve yedek ordularını, tüm donatımını, cephanelerini ve tüm Türk askerî gönüllüleri ve sivil memurlarını Brest-Litovsk anlaşması ile saptanan sınırlara kadar geri çekecek ve belirtilen toprakları Rus ordularına teslim edecektir.

2) Brest-Litovsk anlaşmasının Türk orduları tarafından çiğnenmesiyle, Rusya'nın uğradığı zarar ve ziyanı saptamak üzere bir komisyon kurulacaktır.

3) Her iki taraf Almanya İmparatorluğu Hükümeti'ne başvurarak, bu taahhütlerin yerine getirilmesi garantisini isteyecektir.

Arkadaşlarının görüşlerini almadan bir cevap veremeyeceğini bildiren Altes, İstanbul'a hareket etmeden önce, Osmanlı Hükümeti'nin cevabının, siz sayın Ekselans aracılığı ile, 30 Eylül 1918 Pazartesi günü ulaştırılmış olacağını söyledi. Sadrazamın telgrafla ricada bulunarak, bu sorunun İstanbul'da etraflıca görüşülmesi için zamanın oldukça sınırlı olduğunu belirtmesi üzerine, bu süre 2 Ekim 1918 tarihine kadar uzatılmıştır.

Bugün siz, sayın Ekselans bana, Osmanlı Hükümeti'nin ordularına, Brest-Litovsk anlaşması ile saptanmış bulunan sınırlara kadar çekilmesi emrinin verildiğini ve bu geri çekilme işinin de başladığını bildirdiniz. Ancak bunun, tarafımızca ileri sürülen şartların Türkiye tarafından kabul edildiği ve Türk yedek birliklerinin geri çekilip çekilmedikleri, geri kalan şartların kabul edilip edilmediği anlamına gelip gelmediği yolundaki soruma, siz, Ekselans, Osmanlı Hükümeti'nden gerekli talimat almadan hiçbir cevap veremeyeceğinizi bildirdiniz.

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt 1, Belge 358

Bu durumda, Sadrazamın arzusu üzerine, aracılık görevini üstlendiğim görüşmeleri sona ermiş sayıyor, Hükümetimin bana verdiği yetki ve görevime dayanarak, ekte siz, Ekselansa, İşçi-Köylü Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'ne hitaben yazdığı notayı sunuyorum (2).

(2) Sözü geçen nota 21 Eylül'de Rıfat Paşa'ya verilmesi gereken, ancak Talât Paşa ile yapılan görüşmelerin ve yapılan önerilere beklenen cevap yüzünden verilmesi geciktirilen 20 Eylül 1918 tarihli notadır. Bk. Belge 27.

BELGE 30

Ahmet Nesimi Bey'den G.V. Çiçerin'e (1)

İstanbul, 6 Ekim 1918
Tel. No. 175

Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı, Rus Dışişleri Halk Komiseri tarafından 20 Eylül 1918 tarihinde yayınlanan radyo-telgrafını almış olduğunu bildirmekle şeref duyar. Bu telgrafta, Osmanlı Hükümeti'nin, Brest-Litovsk anlaşması hükümlerine karşı davranışı hakkında Sovyet Hükümetince bazı görüşler öne sürülmüştür. Olayların doğru olarak aydınlatılması amacıyla Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı aşağıdaki düşüncelerini sunmakta acele eder:

3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk'daki ortak barış anlaşması hükümlerinin 4. paragraf, 2. bendinde (2) : "Anadolu'nun doğu illerinin boşaltılması ve bu yerlerin düzgün bir biçimde Türkiye'ye geri verilmesini olanaklı kılmak için Rusya'nın elinden gelen her şeyi yapacağı" saptanmıştır. Diğer yandan, aynı tarihte imzalanan Türk-Rus ek barış anlaşmasının 1. maddesinde: Rus işgali altındaki sahanın boşaltma işinin ayrıntıları ve Türk yönetimine devrini adı geçen ortak barış anlaşmasının 4. maddesine dayanılarak saptanan diğer maddeler arasında bir de "Asya cephesindeki hareket halinde bulunan Türk ve Rus Ordularının Başkumandanları bu boşaltmanın biçimini saptayacaklar, ve Rusya Cumhuriyeti işgal altındaki yerlerin boşaltılması sırasında, buraların Osmanlı güçlerince işgaline kadar, güvenliği sağlayacak, ve Rus Cumhuriyeti, öc almak ve yağma etmek olaylarının meydana gelmemesi için gerekli önlemlere başvuracaktır, ve son olarak, gerek Rusya sınırları içinde ve gerekse işgal altındaki yerlerde bulunan çeteleri dağıtmayı yükümlenecektir" (3) denilmektedir.

Fakat, Rus Hükümeti bu hükümlere göre hareket edeceği yerde, işgal altındaki yerlerden askerî güçlerini çekiverdi ve oralarda düzensiz çeteler bıraktı; bu çeteler oradaki İslam halkının hayatı, namusu ve mal-mülklerine karşı yaptıkları her türlü caniyane hareketlerini sürdürdüler. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, kendine ait olan illeri silah gücüyle geri almak zorunluluğunda kalmış, ve bu çeteleri oralardan kovarken, kuzeydoğu sınırında, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan milletlerince kurulan bir "Konfederasyon" ile karşılaşmıştır. Bu Konfederasyon, Rusya ile Türkiye arasında Brest-Litovsk'ta imzalanan

(1) KURAT, A. N., "Türkiye ve.. 693-695,

(2) Bk. Belge 4.

(3) Bk. Belge 5.

barış anlaşmasını tanımak istememiş ve Rusya'dan savaş durumunun kendisine miras kalmış olduğunu öne sürerek, yukarıda adı geçen üç bölgenin Elviye-i Selâse'nin- boşaltılmasına kesinlikle karşı çıkmış ve bu federasyon Osmanlı Devleti ile savaşa başlamıştır.

Kafkaslarda olup biten bu olaylara karşı, üzerine almış olduğu yükümlülüklere rağmen Rus Hükümetince gösterilen umursamazlık üzerine, geri verilmesi gereken ve Barış anlaşmasının başlıca koşullarından birini oluşturan Kars, Ardahan ve Batum sancakları topraklarının, Osmanlı ordusunca işgali tümüyle yasal nitelikte olduğu gibi, bu yeni Federasyona karşı kendini savunması ve sözü geçen üç sancak topraklarında güvenliğin sağlanması için de böyle bir harekete gereklilik duyulmuştur. Bu yerlerde bulunan Osmanlı askerlerine karşı yöneltilen haksız suçlamalar hiçbir esasa dayanmamaktadır; aksine bu askerlerin oralarda bulunmasının başlıca amacı, işte bu çeteler tarafından işlenen yolsuzluklara bir son vermekti.

Yerli halkın zorla orduya alınması, referandum yapılırken yerli halktan bazılarının tutuklanması, halkın kendi iradesini açıkladığı zaman Türk makamları tarafından denetimi ve baskı yapılması gibi olayların meydana geldiği Sovyet Hükümetince öne sürülmüştür. Oysa bu yoldaki suçlamaların hiçbiri gerçeğe uygun değildir. Kars, Ardahan ve Batum halkı Osmanlı makamlarının hiçbir baskısı olmaksızın tümüyle özgür bir biçimde oylarını kullanmışlardır. İlhaka karşı oy verenler ise, bu siyasal görüşleri yüzünden hiçbir baskıya uğramadan oralarda yaşamaktadırlar. Bundan başka, bu üç sancak halkının büyük çoğunluğunun Türk ve Müslüman oluşu (319.996 kişiden 273. 691'i Müslümandır) baskı düşüncesini mantıksal açıdan gereksiz kılmaktadır. Çünkü böyle bir baskı tümüyle anlamsızdır.

Rus Hükümeti'nin, ortak anlaşma metninin 4. maddesi uyarınca, "Bu bölgelerde meydana çıkan yeni duruma hiç karışmayacağını kabul etmiş olması" ile, kamu ve uluslararası hukuk bakımından, ve bura halkının komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşarak, bu yeni düzeni kurmak hakkını Rus Hükümeti tanımışken, "buraları ile ilgisi olmayacağına ait" açıklamasından sonra, bu üç sancakta yapılan referandumu onaylayıp onaylamaması hakkına sahip olduğu konusunda hangi yasal dayanaklara sahip olduğunu kestirmekte, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı güçlük çekmektedir.

Osmanlı askerî harekâtı, sabık Federasyon ve Kafkas devletlerinin düşmanca davranışlarının bir sonucu ve düşman güçlerinin saldırılarından, barış içinde yaşayan yerli halkı savunma kaygısından ileri gelmişti; bu hareket yasal bir savunma niteliğinde olup, barış koşullarını bozduğu söylenemez. Eski Çarlık

Rusya'sı uluslarına özgürlük sağlamak ilkelerine bağlı olduğu halde, Sovyet-Rus Hükümeti, Brest-Litovsk barış anlaşmasının saptadığı resmi biçimlerin aksine Kafkas Devletlerine, kendilerinin (Rus Hükümeti'nin) diledikleri hareket çizgisini Türkiye'ye karşı da uygulamayı uygun görüyorsa, o halde Türkiye de, gerek bu Kafkas Devletlerine ve gerekse, Kafkaslarda yeni cephe açmak yolunda tüm çabalarını harcayan Batılı düşman devletlere karşı kendini savunmada tümüyle haklı olduğu kanısındadır.

Bu düşüncelerin ışığı altında, İngilizlerin Bakû'den kovulabilmelerinin askerî bir zorunluluk olduğunun açıklanması gereksizdir. Osmanlı askerleri tarafından bu kentte (Bakû'de) zulüm ve yıkım yapıldığının öne sürülmesi ise, yukarıdaki suçlamalar gibi, tümüyle asılsızdır. Tüm bu açıklamalardan sonra, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı, Federatif Cumhuriyet Hükümeti'nin (Rusya'nın), kendine ulaşan haberlerin doğru olmadığına inanacağına güvendiği gibi, Osmanlı Hükümeti'nin, Brest-Litovsk barış anlaşmasına her zaman uymaya çalıştığı ve Rusya ile dostça ilişkilerin sürdürülmesini arzuladığına inanması gerektiğini bildirir ve Kafkaslardaki askerî hareketlerin de ancak Osmanlı topraklarının güvenliğini tehdit eden çetelere ve İngiliz güçlerine karşı yapılmış olduğunu belirtmek ister. Bu amaçlar elde edilir edilmez, Osmanlı Hükümeti kendi askerlerine ve bu arada öne sürüldüğüne göre, eğer böyleleri varsa, Osmanlı Ordusuna katılan gönüllülere de, tüm askerî malzemeyle birlikte Brest-Litovsk barışı çizgisine, yani Osmanlı sınırına kadar çekilmeleri emri verilmiştir.

Şimdiden kısmen yerine getirilen ve en yakın bir gelecekte sonuçlandırılacak olan bu önlem Osmanlı Devleti Hükümeti'nin Rus Federatif Cumhuriyeti'ne karşı katıksız ve dostça uygulamalarının en açık bir belirtisidir.

Dışişleri Bakanı
Ahmet Nesimi

BELGE 31

G. V. Çiçerin'den Ahmet Nesimi Bey'e (1)

Moskova, 10 Ekim 1918

Dışişleri Halk Komiserliğimiz, Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın 6 Ekim 1918 tarihli radyo-telgrafını almış olduğunu bildirmekle şeref duyar. Bu telgraf, Halk Komiserliğimizin 20 Eylül 1918 tarihli radyo-telgrafının cevabı niteliğindedir. Yazık ki, Halk Komiserliğimiz, Osmanlı Dışişleri Bakanı tarafından öne sürülen görüşlerin yeter derecede inandırıcı olmadığını ve dolayısıyla, Türkiye'nin hareket tarzı ve bundan doğan sonuçlar hakkındaki Halk Komiserliğimizce ifade edilen görüşleri değiştiremeyeceğini de belirtmeden geçemez. Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Türk makamlarına devredilmelerinde Brest-Litovsk barışı kararlarının, Sovyet Hükümetine tüm ayrıntılarıyla yerine getirilip getirilmemesi sorununun hiçbir değeri yoktur, çünkü Türk askerî güçleri, barış koşullarını hiç hesaba katmadan, herhangi bir tarih kararlaştırmadan ve Rus makamlarıyla da anlaşmadan, Kars, Batum ve Ardahan bölgelerine zorla girmeye başlamışlardır. Üstelik buralardaki yerli halka karşı akıl almaz bir biçimde katliama giriştiler. Berest-Litovsk anlaşmasını izleyen dönemde Kafkaslarötesi'nin Gürcülerin oturduğu kesimlerinde, geniş halk yığınlarının istekleri göz-ardı edilerek, Sovyet egemenliğine karşı duran asiler oldukça güç kazanmışlar ve asi bir hükümet kurmuşlardı; bu sözde hükümet, önceleri Brest-Litovsk barışını varsaymamıştı bile. Durum böyle olunca Sovyet Hükümeti, Tiflis'te tutunmakta olan asileri, eylemlerinden doğacak tüm sonuçlardan hiçbir şekilde sorumlu olmayacağı konusunda uyarmıştı. Fakat Osmanlı Hükümeti'nin, kendi hareket hattını haklı çıkarmak için Tiflis'teki asilerin yasadışı davranışlarını neden olarak göstermeye hiç mi hiç hakkı yoktur; çünkü Türk Hükümeti onlarla görüşmelere girişmekle bizzat kendisi bu asilere siyasal destekte bulunmak ve Rusya Cumhuriyeti ile varolan dostça ilişkilere aykırı olarak, bu asileri, anlaşma imzamala hakkına sahip "yetkili" bir devlet olarak tanımıştır. Türk Hükümeti'nin, böylesi asi hareketleri desteklemesi ve bunları kışkırtması gözönünde tutulursa, Sovyet egemenliğine karşı ayaklanan Kafkaslarötesi halkının birtakımının eylemlerinin sorumluluğunu Sovyet Hükümeti üzerine yıkmaya hiçbir hakkı yoktur.

---

(1) KURAT, A. N., "Türkiye ve... , s. 696 - 699.

Sahtekârlık yaparak kendilerine yerli hükümet süsü vermiş olan ve bu şekliyle İstanbul'a ve orada kendilerine her türlü yardım gösterilmiş olan bu sahtekârların hareketlerinden ötürü duyulan öfkeyi dile getirmek ve protestolarını bildirmekle birlikte Kafkasların gerek güneyinden, gerekse kuzeyindeki çeşitli yerlerden çok sayıda temsilciler Sovyet Hükümeti nezdinde buluşmuşlardı. Kars, Batum ve Ardahan sancaklarındaki yerli halkın referandum ile ilgili konularda, Sovyet Hükümeti'nin bir değerlendirmede bulunamayacağına dair Osmanlı Dışişleri Bakanlığının görüşlerinin gerçek dışı olduğu düşünülebilir. Brest-Litovsk barış anlaşmasında, hiçbir kuşkuya meydan vermeyecek bir biçimde kabul edildiği gibi, bu ülkelerin halkı, komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşarak, ancak hiçbir zaman yalnız Türkiye ile değil, kendi geleceklerine ait kararları kendileri vereceklerdi. Brest-Litovsk anlaşmasındaki, Rus devletinin bu referanduma karışmamasına ait kayıt ise, bu referanduma Rus Hükümeti ya da temsilcilerine hiçbir baskı yapılmaması ya da genellikle buna karışmamasını sağlamak içindi; bu konuya bugüne dek saygı gösterilmiştir. Dahası yerli Müslüman halk temsilcileri acı yakınmalarla Rus Hükümeti'ne başvurdular; onların bu başvurmaları gerçekten meydana gelen olaylara ait çok sayıda malzeme ile haklılık kazanmakta ve doğrulanmaktadır; buradaki (Kars, Ardahan ve Batum) halkın kaderini belirlemek amacıyla yapılmış olan bu sözde referandum sırasında, yani bu halkın iradesini belirlediği evrede akıl almaz hileler yapıldığı belirtilmiştir. Genellikle, bu yerlerdeki gerek Türk makamlarının davranış biçimi, gerekse Türklerin tüm Kafkaslarötesi'ndeki siyasal tutumları ve askerî eylemleri Brest-Litovsk barışını ve Rusya Cumhuriyeti ile dostça ilişkileri devamlı bir ihlâl niteliğindedir.

Bakû'ye saldırının ise, Türkiye'ye komşu yerlerin halkından bazı grupların davranışlarından ileri geldiği konusundaki iddialara hiçbir biçimde kanıt bulunamaz, çünkü Bakû'deki durumun bu hareketlerle hiçbir ilgisi yoktur. Osmanlı Dışişleri Bakanının, Bakû'de İngiliz birliklerinin bulunmasıyle Türk Ordusunun harekete geçtiği konusundaki iddiası ise, şu basit gerçekle çelişmektedir ki, Türk Ordusunun Bakû'ye karşı harekete geçmesi, oralara tek bir İngilizin ayak basmasından çok önce başlamıştı, ve daha Temmuz'un sonunda Şevket (Yakup Şevki) Paşa tarafından Bakû'lülere teslim olmaları istenmişti; Bakû'ye İngiliz birlikleri ancak Ağustos'ta girmiştir. Aslında Bakû kentine Türk Ordusunun yaklaşması kent üzerine karanlık bulutların çökmesiyledir ki, o güne kadar Sovyet Hükümeti'ne bağlılığını sarsılmaz bir biçimde koruyabilmiş olan Bakû halkı arasında, İtilâf Devletleri tarafından (2) (rüşvetle) elde edilmiş olan asilerin yalanlarına

(2) I. Dünya Savaşında İtilâf Devletleri diye anılan devletler İngiltere, Fransa, İtalya ve Birleşik Amerika Devletleri'dir.

inananlar çoğalmış ve (bu asiler tarafından) Bakû'ye bir İngiliz askerî birlik çağrılmıştır. Bakû'ye giren İngiliz birlikleri ancak Türk Hükümeti ve ajanlarına, Bakû'ye saldırmak konusunda sözümona uygun bir bahane oluşturmuş; -fakat bu birlikler kenti savunacak durumda değildi- ve Bakû'ye Türk saldırısı başlayınca hemen kentten çekip gitmiştir.

Sayın Osmanlı Dışişleri Bakanı, Türk askerî güçlerinin işgal etmiş oldukları ülkenin boşaltılmasına başladıklarını söylüyorlar. Ne yazık ki bu emrin uygulandığı bizce şimdilik bilinmemektedir ve bu yerlerden hiç birisi, gerek düzenli Türk güçleri, gerekse onlarla birlikte hareket eden düzensiz çeteler tarafından boşaltılmış değildir. Rusya ile imzalanan anlaşmaların uygulandığına ve dostça ilişkilerin, Türk Hükümetince gerçekten arzulandığına dair hiçbir olay Rus Hükümetince bilinmemektedir. Osmanlı Hükümeti Rus Cumhuriyeti'ne bu ülkede (Bakû bölgesinde) işlemiş olduğu kötülükleri kısmen olsun düzeltmekle ancak böyle bir dostluk arzusunda olduğunu kanıtlayabilir; bu ise ancak Türk makamlarının, zor kullanarak işgal etmiş oldukları Bakû kentinin ve Brest-Litovsk anlaşması ile saptanan sınıra kadar olan yerlerin resmen Sovyet makamlarına aktarılması ve geri verilmesiyle somutlaşır. Bu boşaltma ve devir teslim işlemi Rus Sovyet makamlarına ve özellikle bu amaçla tarafımızdan oluşturulacak temsilciler aracılığıyla yürütülecektir; bu arada, Türk saldırısı sonucu ortaya çıkan zarar ve ziyan tümüyle ödenecektir. İşte ancak bunlar yerine getirilince Osmanlı Dışişleri Bakanının telgrafının sonunda söylediklerinin kanıtlanmış olduğuna Rus Hükümetince inanılacaktır. Bakû kentinin ve Almanya tarafından tanınan Gürcistan'ın Osmanlı sınırına kadar uzanan topraklar ile Brest-Litovsk barışında saptanan Kafkaslarötesi'ndeki Osmanlı sınırına uzanan toprakları makamlarımıza geri verirken, dolayısıyla Osmanlı Hükümeti, bu yerlerdeki Türk güçleriyle birlikte oralarda faaliyette bulunan tüm düzenli ve düzensiz çeteleri, askerî eğitimcileri ve kumandanlarını da geri çekecektir. Ancak bunlar yerine getirilirse, Brest-Litovsk barışı ile bu bölgelerde kurulmuş olan düzen, eski haline kavuşmuş sayılabilir.

Dışişleri Komiserleri
G. V. Çiçerin

BELGE 32

Muhtıra
(Osmanlı Devleti Hükümetine, İstanbul) (1)

Moskova, 15 Şubat 1919

Sovyetler Cumhuriyeti kurulduğu sıralarda, Türkiye, fetihçi ve saldırgan Alman emperyalizmi ile işbirliği halinde idi. Brest Litovsk barışı ile Kars, Ardahan ve Batum sancakları, Sovyet Hükümetince Türkiye'ye bırakılmıştı. Sovyet Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin Brest-Litovsk'ta saptanan yükümlülüklere bağlı kalabileceğini ummuştu.

Ne yazık ki bu umutlar tümüyle boşa çıktı. Kafkas sorunlarıyla ilgili olarak iki ülke temsilcileri arasında geçen yaz yapılan görüşmeler sırasında, Osmanlı temsilcisi hiç durmadan süregelen Türk saldırılarını, Brest-Litovsk'ta saptanan ve Türkiye'ye bırakılan yerlerin boşaltılmasına ait esasların, sözde Rusya tarafından yerine getirilmemiş olmasından ileri geldiği biçiminde açıklamaya kalkışmıştı. Kars, Ardahan ve Batum sancaklarında Türk yönetiminin kurulması sorununun Sovyet yöneticilerince harfi harfine yerine getirilip getirilmediği yönünün hiçbir önemi yoktur, çünkü barışın imzalanmasından hemen sonra, herhangi bir biçimde karşılıklı yükümlülüklere girişmeden, Sovyet makamları ile bu konuda en küçük bir anlaşma yapmadan, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını Türk birlikleri işgal etmişler ve yerli halka karşı aşırı şiddet ve baskı yapmışlardır.

Brest-Litovsk barışını izleyen dönemde, Kafkaslarötesi'nin Gürcülerin oturduğu yerlerde, Sovyet egemenliğine karşı isyan edenlerin önemli bir güç haline geldikleri doğrudur; bunlar geniş halk yığınlarının isteklerine karşı, sözümona Kafkaslarötesi hükümetini kurmuşlar ve bu hükümet giderek, şimdilerde sahnede olan Gürcü hükümetine dönüşmüştür. Sovyet Hükümetine düşman olan ve geniş halk kitlelerine değil, sadece küçük bir gruba dayanan bu hükümet, önceleri Brest-Litovsk barışını tanımayı reddetmeşti. Gürcü Menşeviklerden kurulmuş olan bu grup, Brest-Litovsk barışına karşı tutumları nedeniyle Sovyet Hükümeti tarafından uyarılmış ve bu yüzden doğacak sonuçlardan hiçbir biçimde sorumlu olmayacağı bildirilmişti. Osmanlı Hükümeti'nin kendi davranışının, Tiflis'teki anti Bolşeviklerin eylemlerinin bir sonucu olduğunu öne sürmeye hiçbir hakkı yoktur; çünkü, aslında, karşıdevrimci gruplarca desteklendiğinden ötürü

(1) SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali; "30 Senelik Siyasî Hatıralarım" 3. Cilt 1. Kısım, İstanbul, 1953, s. 59 ve devamı.

Osmanlı Hükümeti bu asilerle resmi ilişkilere girişmek ve onlara anlaşma imzalamak yetkisini tanımakla gerçekten ilk desteği yapmış ve Rusya ile dostça ilişkilerin bu gibi davranışlarla bağdaşmayacağını düşünmemişti.

Yalnız Gürcistan'da değil Kafkasların güneyinde ve kısmen kuzsey Kafkasya'da bile bu gibi eylemleri ve ayaklanmaları destekleyip, kışkırttıktan sonra Osmanlı Hükümeti'nin Kafkaslarötesi'nde Sovyet egemenliğine karşı siyasî mücadelede bulunan grupların eylemlerinin sorumluluklarını Sovyet Hükümeti üzerine yıkmaya hiçbir biçimde hakkı yoktur. Sovyetlere karşı düşman ve karşıdevrimci Alman grupları ve Osmanlı Hükümeti de böyledir. Aynı biçimde, kendi ülkesinde maddi temelden yoksun ve halk yığınları tarafından nefretle karşılanan sözümona "Kafkas Dağlıları Meclisi" denen bir kurul da kendi içinde ancak halka zulmedenlerin temsilcilerini barındırmış bulunuyordu; bu kurul derhal Osmanlı Hükümetince tanınmış ve bu sözde hükümete siyasî ve her çeşit destekte bulunulmuştur.

Kafkasların çeşitli bölgelerinden birçok temsilci Sovyet Hükümeti'ne başvurarak, bu dolandırıcı karşıdevrimcilerin davranışlarından duydukları üzüntüyü ve kızgınlığı belirterek, bu karşıdevrimcilerin düzmece bir hükümet kurmayı başararak İstanbul'a başvurduklarını ve oradan her türlü yardım gördüklerini anlatmışlardı. Bu dönemde Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilen ajanların, askerî birliklerin, Kafkaslardaki resmi temsilcilerinin tüm davranışları sistemli bir karşıdevrimci girişim olup, Sovyet Hükümeti'ne ve Sovyet düzenine karşı yöneltilmişti. Osmanlı Hükümeti'nin, antibolşevik ve antisovyetik Gürcü, Ermeni ve başkalarınca uygulanan ve Rus Sovyet Hükümeti'nin isteklerine ters düşen davranışları, Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun yönetimindeki Kafkas illerine karşı Türkiye tarafından girişilen yeni saldırıları haklı çıkarmak bahanesiyle öne sürmesi kesinlikle yersiz ve haksızdır. Osmanlı Hükümeti temsilcileri, aynı yerdeki Hristiyanlar tarafından Müslümanların öldürülmesi gibi belli üzücü olaylar üzerinde duruyorlar, oysa Kafkaslarötesi'nin uzak bölgelerinde Müslümanlar tarafından bu dönemlerde mücadeleler yapılırken daha çok sayıda Hristiyan öldürülmüştür ve dolayısıyla bu öldürülen Müslümanların sorumluluğunu Sovyet Hükümeti üzerine yıkmak kesinlikle olanaksızdır.

Buna benzer iddia ve kanıtların, ancak Türkiye'nin 1918 yazında giriştiği fetihler döneminde Türk temsilcilerinin ağızlarından çıktığını da anımsamak yerinde olur. 1918 yılı ilkbaharında Osmanlı Hükümeti Galip Kemali Bey'i Moskova'ya elçi olarak göndermişti. Galip Kemali Bey kendini tanıtmak için Dışişleri Komiserliğine geldiğinde, kendisinin Türkiye ile Rusya arasında değişmez dostluk bağlarının kurulmasına çalışmak üzere ayrıca görevlendirilmiş olduğunu

belirtmiş ve "beni iş başında göreceksiniz" diye heyecanla bağırmaktan kendini alamamıştı. Elçi, o günlerde, Sovyet Hükümeti'nin ya da temsilcilerinin Türkiye'nin tepki göstermesine yol açacak herhangi bir eylemde bulunduklarına dair en ufak bir şikâyette bulunmamıştı.

Doğruyu söylemek gerekirse Brest-Litovsk barışı Türkiye tarafından yok sayılmış ve Türkiye'nin davranışı devamlı olarak bu anlaşmayı çiğnemek olmuştur. Türkiye yalnızca, Sovyet Rus Cumhuriyeti'ne ait illerde ve kendine komşu olan yerlerde yaptıklarıyla değil, antisovyet sözde bir hükümet kurdurmak ve onu desteklemekle, Kafkas dağlarının kuzeyindeki olaylara karışmakla da bu anlaşmayı çiğnemiştir. Şöyle ki, Brest-Litovsk anlaşmasının bu konudaki kararına göre, Kars, Ardahan ve Batum bölgeleri halkı kendi geleceğini, komşu devletler ve özellikle Türkiye ile -fakat yalnızca Türkiye ile değil- anlaşmakla kendisinin kararlaştırması gerekmekte idi. Brest-Litovsk barışında Rusya'nın halkın oyunu kullanmasına karışmaması koşulunun konması ise, bu oy verme işinde Sovyet Hükümeti ya da temsilcilerinin herhangi bir baskı ya da etkiden uzak kalmasını sağlamak içindi. Bu karara Sovyet Hükümeti titiz bir biçimde uymuştu. Aslında bu bölgelerin Müslüman halkı Rus Hükümeti'ne başvurarak çok acı yakınmalarda bulunmuşlar ve yakınmalarını birçok belgelerle desteklemişler, ve halkın kendi geleceğini belirlemek konusunda yapılan sözde oylama sırasındaki sahtekârlıkları belirtmişlerdi.

Barış anlaşmasının imzasından hemen sonra, Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı birlikleri tarafından işgal edilmiş ve oralarda askerî yönetim uygulamasına başlamış ve aynı zamanda, yağma, yakıp yıkma ve kendi halinde yaşayan halka karşı her türlü kıyıcılık yapılmıştır. Osmanlı yönetiminin kurulmasıyla birlikte, halkın isteğine aykırı olarak, yerli halktan erkek nüfusun 19 yaştan yukarısı zorla askere alınmıştı. Halk sürekli olarak baskılara uğratılmış, korkutulmuş ve bununla kendi geleceğini belirleme hakkı sadece bir aldatmaca olmaktan öteye gitmemişti. Oy vermeden önce, oyları Türkiye'den yana olmadığı bilinen eşraf ya oralardan sürülmüş, ya da tutuklanmış, hatta bunlardan bir çoğu kurşuna dizilmişti. Oy verme işi açıkça Türk makamlarının görevlilerinin gözetimleri altında yürütülmüştür; bu yapılırken ilerde kıyıma, baskı ve zulme uğratılacak kişilerin de listesi yapılmaktaydı. Bu koşullar altında oylamanın sonuçları da baştan belliydi.

Rusya tarafından bırakılan bu bölgeler halkının uğratıldığı bu tür baskıların, Brest-Litovsk barışının 4. maddesinin esaslı bir biçimde çiğnenmesi olduğunu Sovyet Rus Hükümeti elbette gözönüne almadan geçemezdi. Dışişleri Komiserliği 20 Eylül tarihli notasında, Kars, Ardahan ve Batum sancakları

halkının kendi geleceğini belirleme konusunda kendisine tanınmış olan hakkı kullanmamış olduğunu ve oralarda kurulacak düzen sorununun hâlâ çözüm beklediğini açıklamıştı.

Türkiye elçisi Galip Kemali Bey Moskova'da bulunduğu zamanda, Rusya'nın doğusundaki Müslümanlar arasındaki türlü sosyal gruplar arasında meydana gelmiş olan mücadele çerçevesinde, alışılmış diplomatik çalışma sınırlarını fazlasıyla aşan bir ilgi göstermiştir. Rusya'daki geniş halk yığınlarının bütün baskılardan kendilerini kurtarmak hareketleri, Müslüman halk yığınlarını da aynı yola yöneltmişti; yani Rusya'nın doğusundaki Tatar'lar da, Hristiyan komşuları gibi bu hareketlere katılmışlardı. Geniş halk yığınlarının kurtuluşları ve daha iyi bir gelecek için giriştikleri mücadelenin, ağırlığını duyuran tarihi kriz dönemlerine özgü kesin çizgiler çizmesi kaçınılmaz bir durumdu. Müslümanların oturduğu yerlerdeki halk Sovyetleri, büyük halk kitlelerinin umutları ve Müslüman halkın ezici ve sömürücülerine karşı yapılan mücadelede onların temsilcisi idiler. Bu ezici ve sömürücü gruplar Türk elçisi Galip Kemali Bey'in kişiğinde, kendilerini bağlayan ilişkiler buldular. Onlar sürekli olarak Galip Kemali Bey'e başvurmakla yakınmalarını bildirdiler ve acılarını anlattılar. Yabancı diplomatların diplomatik ilişkilerinin sınırını çiğneyen Galip Kemali Bey, Müslüman Tatar gruplarından sömürücü unsurların büyük halk yığınlarına karşı mücadelelerinde, sömürücülerin koruyucusu kesildi. Mayıs ayında Müslüman Sovyetleri Kongresi toplanıp, Tatar ve Başkırtların yaşadıkları illerde geniş ve yerli bir özerklik kurulmak istenince, sömürücü gruplar, yığınların üzerindeki etkilerini artırarak, Doğu Rusya'daki Müslüman halkın böylesi yeni bir düzen kurmasını baltalamak yolunda ellerinden gelen çabayı harcadılar. Galip Kemali Bey bunların yakınmalarının tercümanlığını yapmak görevini üzerine aldı ve Dışişleri Komiserliğine gelerek, Müslümanların oturduğu yerlerdeki geniş halk yığınlarının sömürüden kurtulmaları için işçi ve köylülerin yürüttükleri siyaseti engellemek istedi. Şu olgu da önemle belirtilmelidir ki, bir Tatar-Başkırt özerk ili kurulması ve bu yeni yönetim düzeninin sömürücü grupların egemen olduğu eski düzenin yerine geçmesi düşüncesi, geniş Müslüman sosyal tabakalarından gelmiş ve Müslüman Komiserliği de bu düşünceyi gerçekleştirmek görevini üstlendiğinde Müslüman halk yığınlarının dileklerini yerine getirmekten başka bir şey yapmamıştır.

Bu sıralarda, Rusya'da kabul edilen, Kilise'nin devletten ayrılması olgusunun her yerde uygulamaya konulması, öbür milliyetlere olduğu gibi, Müslümanlara da uygulanınca, Doğu Rusya'daki İslam halkının tutucu unsurlarının birçok yakınmalarına yol açmış ve bu yakınanlar ve diğerleri Galip Kemali Bey'in kişiliğinde gerçek koruyucularını bulmuşlardı.

Açıkça söylemek gerekirse, Sovyet Rus Hükümetinin izlediği gerçekten halkın yararına olan siyasetin sonuçları, Müslüman halka uygulanmış olan siyasette tümüyle haklı olduğunu göstermiştir. Çek-Slovak ayaklanmasını izleyen ve Rusya'nın doğu bölgelerini yerle bir eden kanlı mücadeleler arasında, Kızılordu'da sadece Müslümanlardan oluşan ayrı alaylar kurulmuş ve bu alaylar, karşıdevrimle ve karşıdevrimcilerle yapılan savaşta ve Sovyet düzenini savunmada en yürekli en sadık askerler olarak yer almışlardır. (2)

Galip Kemali Bey'in Moskova'da iken davranışlarının Doğu Rusya'daki Müslüman halkın üst tabakasının çıkarlarını korumak olduğunu söylemek yerinde olur; Rusya'daki mücadele zamanında bu yüksek tabakanın örgütlenmesi işine Galip Kemali Bey fiilen katılmıştır.

Sonraları, bu iki Devlet arasında daha büyük ve daha acı sorunlar meydana çıkmıştır. 1918 yılının ilk aylarında Rusya'nın Kafkas illeri güç bir dönemi yaşamaktayken, Sovyet Hükümeti, tümüyle kendi yönetiminde kalan illerde, yerli halkın birbirlerine düşman olan gruplarını barıştırmak ve buralarda güvenliği, düzen ve barışı kurmak üzere, Sovyet ilkesine dayanan düzenli ve güçlü bir yönetim meydana getirmek istemişti. Bakû hükümeti kendisinin egemen olduğu çevrede geniş Müslüman sosyal tabakaları tarafından olduğu gibi, Hristiyan tabakalarınca da desteklemişti. Türkiye'nin Bakû'ye karşı saldırısı hiçbir şeyle haklı çıkarılamaz ve yeni fetihler yapmak arzusundan başka bir şey değildir. Şevket Paşa (Yakup Şevki Paşa) ve Nuri Bey'in (Nuri Paşa) orduları, Sovyet düzenine bağlı kalan illere girdiler ve ilerlediler; buralara yıkım ve perişanlık getirdiler. Sovyetlerin Bakû'deki küçük ordusu iki ay boyunca, saldırganların çok üstün güçlerine karşı eşi görülmemiş bir kahramanlıkla karşı koydu; fakat onların büyük güçleri karşısında direnişin uzun zaman sürmesi olanaksızdı. Sovyet hükümeti, Türkiye tarafından girişilen bu haksız saldırıyı birkaç defa protesto ettiyse de, daima sonuçsuz kaldı. Sovyet Hükümetinin tüm protestolarına Osmanlı Hükümetinin gerek Moskova'daki gerek Berlin'deki ve Almanya aracılığıyla Rusya'nın başvurduğu İstanbul'daki Alman temsilcileri, her zaman, ya bu saldırı olayını tümüyle ve doğrudan doğruya reddetmek yolunu, ya da Bakû önünde ancak yerlilerden kurulmuş olan çetelerin bulunduğu biçimde yalan söylemek yolunu seçtiler. Şevket Paşa (Yakup Şevki Paşa) 30 Temmuz tarihinde, kentin kayıtsız şartsız teslim olması için öneride bulundu. Ağustos ayı başında,

(2) Birinci dünya Savaşında Avusturya-Macaristan ordusu saflarında savaşırken esir düşen Çekoslovak asker ve subayları 1918 yazında Ural bölgesinde ayaklanıp karşıdevrimci güçlerin saflarına geçmişlerdir. İlk olarak bunlara karşı savaşmak için meydana getirilen Müslüman-Türk halktan kurulu Kızılordu birlikleri daha sonra Anadolu'da yayılacak olan Müslüman Kızılordu-Yeşilordu efsanesinin bir kaynağını oluştururlar.

kenti Türklere karşı savunmak bahanesiyle, kente küçük bir İngiliz birliği girdi. Bu Türk saldırısı, hiçbir biçimde İngilizlerin oraya geldiği iddiası ile haklı çıkarılamaz; çünkü İngilizler kente karşı Türk bombardımanı başladıktan sonra oraya girdiler. İngilizlerin müdahalesi ancak bir gösteriş biçiminde idi ve İngilizlerin oraya gelişleri Türklerin fetih ve yıkımları için yalnızca bir bahane idi. 14 Eylül'ü izleyen günlerde asıl saldırı başladı ve birkaç gün sürdü. (3) İngilizler kenti hemen terk ederek, kendi haline bıraktılar. Savunmasız kalan halk ve Rusya'nın en önemli kentlerinden olan bu kent Türk askerleri ve onlara katılan yerli Tatar (Azeri) çeteleri tarafından işlenen yağma, kıyım ve her türlü şiddet gibi sayısız baskılara uğradılar. Bununla ilgili olarak Sovyet Hükümeti 20 Eylül tarihli notasında Osmanlı Hükümetinin bu davranışıyla, Rusya ile Türkiye arasında Brest-Litovsk barışını fiilen geçersiz saydığını, bildirmişti.

O tarihten sonra siyasî durum kökünden değişmiştir. Kafkaslarda Türk saldırısını desteklemiş olan Alman emperyalizmi artık yok olmuştur. Bakû İngilizler tarafından yeniden işgal edilmiştir, ve İngilizler Osmanlı İmparatorluğunun genişlememesi için çok sıkı önlemler almışlardır. Kafkas dağlarının ötesinde Müslümanların oturduğu illerde geniş halk yığınları yerli feodal beyler ve sömürücülerin boyunduruğu altına Türk fetihçileri tarafından sokulmuşlardı; onlar şimdi, Sovyet idaresinin halk yığınlarının çıkarlarını daha iyi koruduğunu anlamaya ve kendilerini sömürenlere karşı nefret duyguları beslemeye başlamışlardır. Sovyet Rus Hükümeti, her biri sahte bir cumhuriyet olan ne Gürcistan Cumhuriyetini, ne Ararat Cumhuriyetini (Ermenistan Cumhuriyetini) ve ne de Kafkas Dağları Birliğini (4) hiçbir zaman tanımamıştır. Bütün bu kukla kuruluşlar, halk yığınlarının arzularına aykırı olarak ancak yabancıların desteğiyle yaşayabilmişlerdi. Sovyet Rusya'sı ise tüm komşuları ile ve bu arada Türk halkı ile olduğu gibi Avrupa ve Asya'daki diğer uluslarla barış içinde yaşamak arzusundadır. Türkiye'nin Sovyet Rusya tarafından herhangi bir saldırıya uğramasından korkması yersizdir. Rus ve Türk halklarını artık hiçbir şey birbirinden ayıramaz, ve Türk halkı Rus halkının çoktan beri arzuladığı biçimde, dostluk ve kardeşlik elini uzatırsa, gerçek çıkarlarına en uygun bir biçimde davranmış olacaktır. Sovyet Rusya Hükümeti, Osmanlı ülkeleri ve başka ülkelerle ilişki konusunda, yalnızca bütün işçi ve köylü yığınlarının çıkarlarından ve haklı taleplerinden güç alarak işbirliğinden yanadır ve her zaman da öyle kalacaktır;

(3) Aslında Bakû 15 Eylül'de alınmıştır, son hücum 14'ünde başlamıştır.

(4) Kafkas Dağlıları Birliği, Dağıstan, Çeçen, İnguş, Kabardin, Balkar, Oset ve Çerkes halklarının oturduğu bölgelerden meydana gelmiştir. Bu yedi bölgeden biri olan Dağıstan'la karıştırılmamalıdır.

Sovyet Hükümeti işçi ve köylülerin refahını sağlamak, tüm Rusya'yı yeniden kurmak ve sosyal hayatı yeni baştan düzenlemek gibi çok büyük işler karşısında bulunuyor. Sovyet Rus Hükümeti, her şeyden önce barışı, bütün milletlerle barışı arzu etmektedir ve Türkiye'nin de aynı duygularla karşılık vereceğini ve bu iki ülke arasındaki barışın sağlam ve köklü temellere dayanacağını ümit etmektedir.

Dışişleri Halk Komiseri
G.V. Çiçerin

2

Mondros Bırakışması'ndan Ankara Hükümetinin Moskova'ya İlk Önerisi'ne

(KASIM 1918-NİSAN 1920)

Osmanlı ordusunun Kafkas hareketi diğer cephelerdeki durum ile tam bir çelişki idi. Orduları Derbent ve Petrovsk'a giderken Şam ve Halep'in yitirilişi ve Bulgaristan'ın yenilmesinden sonra İngiliz-Fransız ordularının İstanbul üzerine yürümesi tehlikesi, Osmanlı Hükümeti'ni barış istemeye zorlar. İngiliz amirali Caltrophe ile yapılan görüşmelerden sonra Mondros Bırakışması 30 Ekim 1918'de imzalanacaktır.

Mondros Bırakışmasından sonra Moskova ile İstanbul Hükümetleri arasındaki resmi ilişkiler kesilmiştir ve Türk-Rus ilişkileri ancak Ankara Hükümeti'nin kurulmasıyla yeniden başlayacaktır. Aradaki bu bir buçuk yıllık süre, bir ilişki kurma girişimleri dönemidir. Bunun için de bu döneme ilişkin aydınlatıcı belgeler azdır ve birçok konuda varsayımlardan ileri gidilememektedir.

Kasım 1918'de Boğazların İngiliz ve Fransız donanmalarına açılması Sovyet Rusya'yı savunması en zayıf yerinden, Karadeniz kıyılarından vurma olanağını veriyordu. İngilizler Kuzey -Doğu Karadeniz'de Kuban bölgesinde Çarlık taraftarı Beyaz Rus ordularının başında bulunan Amiral Kolçak ve General Denikin'e silah, cephane ve para yardımı yapıyor, Fransızlar ise Odesa'ya asker çıkararak Ukrayna "milliyetçi" hükümetini desteklemeye çalışıyorlardı. Ancak her iki devlet de dört buçuk yıllık bir savaştan sonra askerlerini terhis etmek zorunluluğundaydı. Bunun için de Rusya'ya gönderilecek asker aranıyordu. İzmir'e çıkma izninin bedelini önceden ödeme zorunluluğunda bulunan Venizelos, Fransızların emrine birkaç Yunan birliği vermişti, ama bunlar yeterli olmaktan uzaktı. İşte bu dönemde 1919 baharında, Türk askerini Sovyet Rusya'ya karşı kullanma isteğinin ilk girişiminde bulunulur. Bu girişime ait bilgilerimiz dağınıktır. Odesa'daki Türk konsolosu, herhalde o sıralarda oralarda bulunan, İtilâf ordularının Başkomutanı General Franchet d'Esperey'e, Osmanlı Harbiye Nezaretinin bir telgrafını iletir. telgraf Generalin bir önerisine cevaptır, ve bu cevaptan anladığımıza göre Franchet d'Esperey, Osmanlı Hükümeti'nin Bolşeviklere karşı kullanılması için emrine 3 Türk kolordusu vermesine karşılık barış koşullarının yumuşatılabileceğini yazıyordu. Harbiye Nezareti de cevabında: 'Ordunun ve halkın eğilimleri hakkında alınan bilgilere dayanarak hükümet bu isteği reddetmek zorunluluğundadır" diyordu (80). İstanbul'da nisan ayında İngiliz İstahbarat servislerinde çalışan J. G. Bennett, Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyaret eder. Türkiye'ye, İstanbul ve Trakya'nın bırakılması şartıyla Denikin'le birlikte Bolşeviklere karşı çarpışacak bir Türk ordusunun gönderilmesinden söz edilir (81). Bu tasarıların ötesinde de İngilizlerin, İstanbul'da devrimci hareketlere katıldıkları gerekçesiyle tutukladıkları 300 kadar Türk askerini Odesa'ya gönderdikleri

(80) Sovyet arşivlerinden. Aktaran; KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya.. 80. Bu yazışmanın tarihi verilmemiştir. Şubat ya da Mart 1919 olmalı.

(81) J. G. B. (John Godolphin Bennet), "Mustafa Kemal" "The Contemporary Review" dergisi, Londra, Kasım 1922, s. 590-594. Lozan konferansının açıldığı sırada yayınlanan bu yazının Rusya ile İngiltere'nin arasını açmak amacını gütmüş olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

sanılıyor. Bunlar Odesa'nın boşaltılmasından sonra Kızılordu'ya katılırlar (82).

Bütün bunlar en azından böyle bir tasarının varolduğunu gösterir. Ve böyle bir olasılık Sovyetleri endişelendirmektedir. Bu nedenle de ilk bağlantı ve ilişki kurma girişimleri o dönemde ve o bölgede başlar.

Kırım, Güney Rusya'daki İngiliz ve Fransız işgal bölgeleri arasında Moskova'ya bağlı bir ada gibidir. Tüm Rusya Müslüman İşleri Merkezi Ocak 1919'da tüm "Yeni Dünya" ekibini Kırım'a gönderir. Mustafa Şuphi ve arkadaşları 22 Ocak 1919'da Kırım'a varırlar. Orada Kırım Türkleri arasında çalışır. Bu arada Karadeniz'in güney kıyılarıyla da bağlantı kurulur. Ancak Denikin'in yaptığı saldırı karşısında buradan ayrılmak zorunda kalan ekip 23 Nisan'da Kırım'dan hareket eder (83).

Aynı gün "İzvesita"nın başyazısı "Türk Devrimi"ne ayrılmıştır. Gazeteye göre Osmanlı topraklarında gelişen huzursuzluk "Asya'daki ilk Sovyet devrimi" idi. Bu devrim, İtilâf devletlerini Sovyet Rusya'yı boğmak için kullandıkları üslerinden yoksun kılacaktı. Yazı, "Türk devrimi bize önemli bir bağlaşık sunmaktadır" (84) diye sonuçlanmaktaydı.

Kırım'dan yola çıkan "Yeni Dünya" ekibi Mayıs başında, ekiptekilerin "önemli bir kısmını Türkiye'ye taşımak üzere," Odesa'ya varır. Orada Türkiye'ye gönderilmek üzere Üçüncü Enternasyonal Manifesto'su basılır. Mustafa Suphi "O zaman başlıca arkadaşlarımız, daha bir kısım amele ve rençber esirlerle iki gemi içinde memlekete sevkolundular ki, bu meyanda merkezi heyet azasından iki arkadaş İstanbul'a gitmişler ve beni murahhas olarak Rusya'da bırakmışlardı" (85) diye sözetmektedir. Demek oluyor ki, yola çıkan iki geminin biri İstanbul'a, ikincisi başka

(82) Aktaran; KHİFİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 88.

(83) "Türkiye Komünist Teşkilâtı Merkezi Heyeti'nin Faaliyeti Hakkında Bakû Kongresi'nde Mustafa Suphi Yoldaş'ın Layihası"; Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri", Birüksel 1974, s. 69-70

(84) "İzvestia" gazetesi, 23 Nisan 1919. Aktaran; HOVANNİSİAN, Richard, "Armenia and the Caucasus in the Genesis of the Soviet-Turkish Entente" (Türk-Rus İttifakının Doğuşunda Ermenistan ve Kafkasya), "International Journal of Middle East Studies" dergisi, 1973, No. 2, s. 133.

(85) "Mustafa Suphi Kavgası ve.. 70-71.

bir yere, yani Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki bir limana gitmiştir. Bu limanın Samsun olması olasılığı büyüktür. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey'e "Hariciye Nezaretine devamlı gelen haberlere göre bir takım bolşeviğin Osmanlı kıyılarını geçerek Samsun ve Trabzon yoluyla Anadolu'ya girdikleri anlaşılmaktadır.." diye yazar (86). Şu halde bu yolculuğun tarihi Mayıs'ın ikinci yarısı olsa gerek. Oysa 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Samsun'a çıkmış, 25 Mayıs'ta oradan Havza'ya geçmiştir. Bu durumda Mustafa Kemal'in Havza'da Albay S. M. Budienniy başkanlığında bir Sovyet heyetiyle görüştüğüne ilişkin söylenti yerini bir Mustafa Kemal Mustafa Suphi temsilcileri görüşmesi varsayımına bırakabilir (87). Anadolu'ya gelenler orada Mustafa Kemal'in girişimlerini öğrenirler ve onunla Haziran'ın ilk günlerinde Havza'da görüşürler. Konuşma herhalde Anadolu hareketinin özellikleri ve yardım olasılıkları konuları çevresinde döner. Mustafa Kemal bu temsilciler ve Odesa'daki grup aracılığıyla Moskova Sovyeti ile ilişki kurmak ister (88). Temsilciler Odesa'ya döner, bu haberleri oradakilere iletirler. An-

(86) 19 Eylül 1919 tarihli telgraf. KARABEKİR, Kâzım, "İstiklâl Harbimiz" İstanbul 1969, (2. Baskı), s. 266. Ancak bu telgrafın tarihi 19 Eylül olmasına rağmen verilen bilgiler Dahiliye'den değil Hariciye'den gelmektedir, yani İngilizlerin yerel ajanlarından kaynaklanıp İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden dolaşarak gelmiştir ve birçok haberin toplamıdır. Ayrıca Ağustos'tan beri Denikin ordularının Moskova kapılarına dayanmasıyla Karadeniz yolu kesinlikle kapanmıştır. Son olarak; bu telgrafın amacı herhangi bir bilgi vermek değil, Sivas Kongresi'nden ve Ali Galip olayının fiyaskosundan sonra Anadolu hareketini bolşeviklikle suçlayarak karşı saldırıya geçmektir.

(87) Birçok yerde geliştirilmesine rağmen bu bilgi tek bir kaynaktan gelmektedir: TANSÜ, Samih Nafiz, (Anlatan: ERTÜRK, Hüsamettin), "İki Devrin Perde Arkası", İstanbul 1957, s. 338-342. Oysa Badiyenni'nin anılarına göre kendisi o sıralarda Volga kıyısında Çaritsin çevresinde çarpışmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal Samsun'a çıkalı iki hafta olmuştur. Hâlâ İstanbul çizgisinden açıkça çıkmış sayılmaz, üstelik Rusya'nın içlerinden gelecek bir heyetin Anadolu'ya varması o dönemin koşullarında birkaç haftalık bir zaman istediğine göre bu heyetin Mustafa Kemal İstanbul'dayken yola çıkması gerekirdi. Ancak Mustafa Kemal'in Amasya'dan ve onunla birlikte bulunan Hüsrev (Gerede) Bey'in Havza'dan Kâzım Karabekir'e Bolşeviklerle ilişkiler hakkında yazdıkları mektuplar böyle bir görüşmeyi gerektirir. Ve de Fevzi Çakmak'ı ve Havza'da bulunan Mustafa Kemal'in yaveri Cevat Abbas (Gürer)'ı tanık gösteren H. Ertürk'ün bu olayı uydurması için akla yakın bir neden yoktur. Bütün bunlardan bir görüşmenin olduğu ama bunun resmi bir Sovyet heyetiyle olmadığı varsayımı çıkmaktadır.

(88) Mustafa Kemal Paşa'nın takriben bir yıl önce bize, Odesa'da iken bildirdiği kıyamcılığa razı ve taraftar olduk." Mustafa Suphi, "Tarihi Vazife" başlıklı yazısı. Tarihsiz (1920 yazında Bakû'de "Yeni Dünya" gazetesinde çıkmış olmalı). "Mustafa Suphi Kavgası... , s. 39.

cak Denikin'in saldırısı yoğunlaşmaktadır. Grup Ağustos'ta Odesa'yı terk etmek zorunluluğundadır. 12. Kızılordu'ya katılarak bin bir güçlükle kuzeye doğru bir yol açarlar ve Moskova'ya varırlar (89). Orada Mustafa Kemal'in önerisi Rus Komünist Partisi'nin Genel Merkezi'ne sunulur, yapılan tartışmalardan sonra öneri kabul edilir (90). Ancak Karadeniz yolu kesinlikle kapanmıştır, Mustafa Suphi grubunun Türkiye'ye yakın olabilmek için Türkistan'dan dolaşıp Hazar Denizi'ni aşarak Bakû'ye gelmesi gerekecektir.

Havza'da ise Mustafa Kemal'le birlikte bulunanlardan Hüsrev (Gerede) Bey, 7 Haziran'da Kâzım Karabekir'e uzun bir mektup yazar, "her şeyden önce Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılmak.. nasıl kabul olunacağını nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hemhudut olup, düşman taarruzatına karşı mukabeleyi temin etmek için silah, cephane, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lâzımdır.." (91).

Mustafa Kemal ve yanındakiler 12 Haziran'da Havza'dan Amasya'ya geçer. Oradan Mustafa Kemal, 16 Haziran'da Kazım Karabekir'e bir telgraf çeker, harekete geçme olasılıklarından söz eder (92). Ancak Kâzım Karabekir, Hüsrev Bey'in mektubunu ve Mustafa Kemal'in telgrafını aynı gün, ayın 17'sinde alır ve bu iki haber arasında bir bağ kurar. Hemen Mustafa Kemal'e çok acele ve özel bir telgraf çekerek acele edilmemesini, önce Bolşeviklerle yakından ilişki kurulmasını bekleyip şimdilik İtilâf'la Bolşevikler arasında tarafsız kalınmasını önerir (93).

Bu yazışmadan birkaç gün sonra Amasya görüşmeleri yapılacak ve ilk kez hareketin ilkeleri saptanacaktır. Mustafa Kemal, alınan kararları Kâzım Karabekir'e bildiren uzun telinin 3. maddesinde Sovyet Rusya ile ilişkilerin ilk değerlendirmesini yapar (Belge 33). Ancak, Karabekir

(89) ROZALİYEV, Y. N., "Mustafa Suphi" "Mustafa Suphi Kavgası... 15.
(90) "Türkiye Komünist Teşkilâtı... "Mustafa Suphi Kavgası... 71
(91) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 50-61.
(92) KARBEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 49-50.
(93) 17 Haziran 1919. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 50.

bütün bunlara aynı gün bir tek cümle ile cevap verir: "Vakit ve zamanıyla ilişki olanağı düşünülerek önlemler alınmıştır" (94). Bu bir geçiştirme cümlesidir. Çünkü bildiğimiz kadarıyla hiçbir önlem alınmamıştır. Böylece bu girişimler bir sonuca varılmadan öylece kalır.

Fakat Odesa'dan yola çıkan gemilerden biri İstanbul'a ulaşmış olmalı ki, gelenler oradaki en radikal ve en etkin kuruluş olan "Karakol" cemiyeti ile ilişki kurarlar. Mondros Bırakışmasının ilk günlerinde kurulan ve ittihatçı egemenliğinde olan cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, temmuz başında Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya bir mektup yazarak Kırım'dan gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesinin bir temsilcisiyle görüştüğünü, bu temsilcinin bir anlaşma yapmak için iki temsilcinin gönderilmesini istediğini bildirir (95). Ali Fuat bu haberi hemen Erzurum'a iletir (96). Mustafa Kemal ve Rauf Bey oradadırlar, bu konu tartışılır. Kâzım Karabekir kurulacak her ilişkinin Erzurum'dan, yani kendisinden geçmesini şart koşar. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ile ilişkisi bilinen "Karakol" cemiyetinin bu işle uğraşmasını istemediğinden bu şartı kabul eder. Bunun üzerine ikisi de askerî doktor olan Ömer Lütfi Bey, Bakû'ye, Fuat Sabit Bey ise Moskova'ya gönderilirler (97). Ömer Lütfi ve Fuat Sabit, birlikte Bakû'ye giderler. Bakû'deki görevini bitiren Dr. Ömer Lütfi 2 Eylül'de Erzurum'a döner. Verdiği raporda fazla bir bilgi yoktur. Rapora göre, Azerbaycan Müsavat Hükümeti İngilizlerin oyuncağıdır ve oradaki komünistler gizli olarak örgütlenmektedirler. Ancak bu raporda, orada herhangi bir ilişki kurulduğunu gösterir bir haber yoktur (98).

Ömer Lütfi Bey'in dönüşü Sivas Kongresi'nin açılış günlerine rastlar. Kongrenin kapanışından iki gün sonra, 13 Eylül'de Çiçerin, "Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrı"sını yayınlar (Belge 34). Bu çağrı genel bir nite-

(94) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 57

(95) CEBESOY A. F. "Millî Mücadele Hatıraları" İstanbul 1953, s. 94-95.

(96) Ali Fuat'tan Kâzım Karabekir'e. 8 Temmuz 1919, KARABEKİR, K., "İstiklâl harbimiz" 73.

(97) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 73

(98) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s.163.

liktedir ve, Moskova'da bulunan Mustafa Suphi grubu ile yapılan görüşmelerin bir sonucu olması olasılığından başka, Anadolu hareketi ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Sivas Kongresi ile ilgili olarak yayınlandığını söyleyebiliriz.

Bu dönemde Sovyetlerle ilişki kurma girişimlerinde epeyce yol alan "Karakol" cemiyetidir. Ekim 1918'de Enver ve Nuri Paşalar tarafından Azerbaycan'da ve Elviye-i Selâse'de bırakılan Türk subayları ve Teşkilât-ı Mahsusa üyeleri az çok "Karakol Cemiyeti"yle bağlantıdadırlar. Böylece Kafkaslarda yeniden örgütlenmeye başlayan komünistler ilk önce bunlarla karşılaşırlar. Bu sırada İngilizler tarafından, İstanbul'da ve Batum'da tutuklu bulunan Halil ve Nuri Paşa'lar (Enver Paşa'nın amcası ve kardeşi) aynı günde, 7 Ağustos'ta kaçırılırlar. Bu, açıkça "Karakol Cemiyeti"nin işidir. Nuri Paşa Elviye-i Selâse'de bir hareket oluşturmak is ter, ancak başlarına bela açacağından korkan Kâzım Karabekir onu Azerbaycan'a gönderir (99). Halil Paşa da biraz Anadolu'da dolaştıktan sonra, Anadolu hareketinin bir İttihatçı hareketi olarak tanınmasından çekinen Mustafa Kemal onu Savak'a çağırır, ancak orada da Halil Paşa'yı kongreye gelen temsilcilerden saklamak gerekecektir. Sonunda Mustafa Kemal onu Sivas'a çağırır, ancak orada da Halil Paşa'yı kongreye gelen temsilcilerden saklamak gerekecektir. Sonunda Mustafa Kemal onu "Bolşeviklerle bağlantıyı sağlamak için" Doğu'ya gönderir (100). Bu görev verme işinde bir uzaklaştırma isteği seziliyorsa da Halil Paşa Türk-Sovyet ilişkilerinde en önemli rolü oynayacak kişilerden biri olacaktır.

Aynı dönemde Denikin kuvvetleri Kızılordu'nun önünde gerilemeye başlar, bu gerileme kış başında kesin bir bozguna dönüşecektir. Beyaz orduların ilk bozgunlarından yararlanan Dağıstan ve Kuzey Kafkasya ayaklanır. İngilizler himayesinde Kasım 1918'de kurulan Dağıstan Cumhuriyetine Denikin orduları Haziran 1919'da son vermişlerdi. Ağustos ayında başlayan ayaklanmaya Müslüman feodal toprak sahip-

(99) Nuri Paşa'dan Kâzım Karabekir'e. 9 Eylül 1919; Kâzım Karabekir'den Nuri Paşa'ya 12 Eylül 1919. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 180 ve 182.

(100) Bk. SORGUN, Taylan M., "Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen Savaş" İstanbul 1972, s. 303-305 ve CEBESOY, Ali Fuat "Moskova Hatıraları" İstanbul 1955, s. 134.

lerinden Çeçen bölgesine sığınan komünistlere kadar herkes katılıyordu. Böylece geniş bir cephe ve bu cepheyi örgütleyecek subaylar gerekliydi. Anadolu hareketi ile Kafkaslardaki komünistler arasındaki ilişkiler bu koşullar altında başlayacaktır. Ancak böyle karışık dönemlerde ittifaklar da o denli karışıktır. Azenbaycan'da hükümeti elinde tutan Müsavat Partisi "sol" ve milliyetçi olarak tanınır, onun için de o bölgede tampon bir devlet isteyen İngilizlerin elindedir. Sağcı İttihat Partisi ise panislâmist olduğundan Anadolu hareketine daha yakındır ve şiddetli bir antibolşevik olmasına rağmen, Dağıstan hareketine yardım eder. Böylece Türk subaylarının Dağıstan'a gelmesi İttihat Partisi'nin aracılığı ile olur. Dağıstan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin Eylül ya da Ekim 1919 tarihli bir raporunda şöyle denilmektedir: "Azerbaycan'ın panislâmist İttihat Partisi.. adamlarını ve maddi yardımını göndermektedir ve "Karakol" adındaki Türk devrimci komitesi.. Dağıstan'a Türk subayları göndermektedir. "İttihat" bolşevizme karşı açık bir düşmanlık gösterir, oysaki "Karakol" cemiyetinin Türk subayları, Doğuda İngiltere'nin nüfuzunu yıkmak istediklerinden, Dağıstan'a İngiltere ile mücadele aracı gözü ile bakmaktadır ve İngiltere'nin baş düşmanının Sovyet Rusya olduğunu iyice bildiklerinden, Bolşeviklerle elele verip anlaşarak çalışmaktadırlar" (101).

İttihat Partisi Dağıstan'a, ilk önce, Nuri Paşa'nın adamlarından assubaylıktan yetişme teğmen Çerkes Kâzım Efendi'yi yollar, ve Kâzım Efendi oradaki güçlerin komutanlığını ele geçirir (102). Bu arada Bakû'de bulunan Dr. Fuat Sabit, Rus Komünist Partisi kafkas Bölgesel Komitesi üyelerinden Viktor Naneyşvili ile görüşür (103). Fuat Sabit:

(101) Dağıstan Komünist (Bolşevik) Partisi ile Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Kafkasya Bölgesel Komitesi'nin, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'daki Durum ve Dağıstan Ordusunun Örgütlenmesi İle İlgili Toplantıda Okunan Raporu", "Borba sa Ustanovlenle İ Uprotsenie Sovvetskol Vlasti ve Dagestane 1917-1922 gg. (Dağıstan'da Sovyet İktidarının Kurulması ve Güçlenmesi İçin Mücadele, 1917-1922 Yılları), Moskova 1958, Belge 369.

(102) Bk. "Borba zo Ustanovlenie.., ve KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 576.

(103) Bk. V İ. Naneyşvili'den S. M. Kirov'a, 20 Ekim 1919, "Borba za Ustanovlenie... , Belge 378 ve Dr. Fuat Sabit'ten Trabzon'daki 9. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e (Trabzon'da telgrafın şifresi çözülemediğinden Amasya'da bulunan Rauf Bey'e ve oradan 5. Fırka Kumandanı Cemil Cahit Bey eliyle Kâzım Karabekir'e gönderilmiştir. Telgraftaki 19 Ekim 1919 tarihi Amasya'dan gönderilme tarihidir). KARABEKİR, K. "İstiklâl Harbimiz" 342.

"Bolşevizmin ülkemizde kurulması için sosyal, ekonomik hiçbir temel olmadığı gibi halkın anlayışı ve gelenekleri de buna karşı olduğundan hiç bir toplumsal reform çağrısına girişmeden ne biçimde yardım edeceklerini" sorar. Şimdilik yol olmadığından ancak paraca yardım edebilecekleri cevabını alır.

Naneyşvili 19 Ekim'de Nuri Paşa ile de görüşür. Haberi verdiği mektubunda, Halil Paşa'nın da beklendiğini yazar (104). Böylece iki tarafın da birbirine beslediği güvensizliğe rağmen ortak düşman İngilizler ve Denikin ordusuna karşı Dağıstan'da bir cephe kurulur ve bunun başına Nuri Paşa getirilir. Bu anlaşmalar Astrahan'da bulunan S. M. Kirov aracılığıyla Moskova'ya bildirilir (105).

Amacı sınırlı olan bu anlaşma gene "Karakol Cemiyeti"nin aracılığıyla gelişecek, daha geniş kapsamlı bir anlaşma tasarısına dönüşecektir. Ekim ayı içinde Kafkaslardan bir komünist temsilcisi İstanbul'da "Karakol"cularla görüşür. Bu temsilcinin adı Türk kaynaklarında Şalva Eliava olarak geçer (106). Oysa Şalva Eliava 1918'den 1920'nin Temmuz'una kadar Türkistan'dadır. Bu nedenle sözü edilen temsilci o olamaz (107). Belki de sözü edilen temsilci başka kaynaklarda adı geçen Albay İlyaçef'dir (108). Ancak temsilci kim olursa olsun bazı görüşmelerin yapılmış olması gerekir, çünkü bir ay sonra "Kafkastaki yoldaşlarla her konuda görüşmelere girişmek üzere "Karakol Cemiyeti tam yetkili temsilcisi Baha Sait yoldaş" Bakû'ye varacaktır (109).

Baha Sait, "Karakol Cemiyeti" temsilcisi olduğunu gösteren itimatnamesini sunduktan sonra kendisini Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcisi olarak da gösterir. Böylece Kafkas Bölgesel Komitesi tüm Anadolu hareketi ile anlaştığını sanmaktadır (110).

---

(104) Naneyşvili'den S. M. Kirov'a. 20 Ekim 1919. "Borba za Ustanovlenie... Belge 378.

(105) HOVANNİSİAN, R., "Armenia and the Caucasus... 141.

(106) CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları" s. 60.

(107) Bk. PAÇKORİA. V. "Şalva Eliava" Tbiliss! 1974.

(108) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 593.

(109) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 98.

(110) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 99

Baha Sait'in Bakû'ye geldiği dönemde Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi Moskova'ya "Karakol gizli cemiyeti hakkında bilgiler" ve "Türk ayaklanma hareketi" başlıklı ve 19 Kasım tarihli iki rapor yollar (111). Bu raporlardaki bilgiler Baha Sait'den ya da Kafkaslarda bulunan "Karakol Cemiyeti"ne bağlı diğer kişilerden kaynaklanmış olmalı ki tüm Türkiye'deki hareketin başlangıç ve odak noktası olarak bu cemiyet gösterilir. Buna bir de Eylül ayından beri Berlin'de Enver Paşa ile Karl Radek arasında yapılan görüşmeler eklenirse (112) Sovyetlerin ilk önce İttihat ve Terakki ve ona bağlı kuruluşlarla ilişki kurduğu görülür. Bunun bir nedeni bu kuruluşların o tarihte daha çok tanınmış ve örgütlenmiş olması ise de Mustafa Kemal grubundakilerin ve özellikle tek düzenli askerî gücü elinde tuttuğu için ağırlığı büyük olan Kâzım Karabekir'in duraksamalarını hatta engellemelerini de göz önünde tutmak gerek. Aynı zamanda Sovyetlerin elinde o tarihte İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal grubu arasındaki ayrılığı değerlendirmek için yeterli malzeme yoktu. Bununla birlikte elimizde, Ankara Hükümetiyle kurulan ilişkilerden önce Sovyet Merkez yönetiminin İttihatçılarla Türkiye üzerinde herhangi bir anlaşmayı onayladığını gösterir hiçbir kanıt yoktur.

Bakû'deki görüşmeler Karakol Cemiyeti (ve Uşak Kongresi) ile Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi adına 11 Ocak 1920'de bir anlaşmanın parafe edilmesiyle sonuçlanır (Belge 35). O güne kadar kurulmuş olan ilişki ve bağlarla tümüyle orantısız olan bu anlaşmayı tarafların merkezleri tanımayacaktır. Ancak 1920 yılının başında Kafkaslar ve Güney Rusya'daki durum da önemli bir şekilde değişmiştir. Denikin ordularının günlerinin artık sayılı olduğu açıkça belli olmuştur. Kuzey Kafkasya'nın doğusundaki Dağıstan ayaklanması ve

(111) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 96.

(112) Bu görüşmelere ilişkin olarak Radek'in anlattıkları için bk. SCHÜDDERKOPF, Otto Ernst, "Karl Radek in Berlin. Ein Kapital Deutsch Russischer Bezlehungen in Jahre 1919" (Karl Radek Berlin'de. 1919 Yılında Belli Başlı Bir Alman - Rus ilişkisi), "Archiv für Sozialgeschichte" dergisi, Cilt II, Hannover 1962, s. 152. Enver ve Talât Paşa'ların mektuplarında bu görüşmelerden çok kısa ve kapalı olarak söz edilmektedir: "Tarihi Mektuplar", Tanin, 15.10 1944-31.3.1945.

batısındaki Yeşilordu hareketi (113) gittikçe gelişir ve sola kayarak Denikin'i arkadan vurur. Bu durumda Bakû petrollerini elde tutmak, İran ve Irak yolunu kapamak ve Sovyetlerle Anadolu hareketinin birleşmesini önlemek için İtilâf devletlerinin elinde bir tek yol kalmaktadır; Taşnak, Menşevik ve Müsavatçılara dayanan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la bir set kurmak. İtilâf devletlerinin bu Kafkas seddi politikası Türk-Sovyet ilişkilerinin, Boğazlarla birlikte en önemli unsurunu oluşturacaktır.

Ancak İtilâf Devletlerinin emperyalist politikasının olanaklarını aştığı belli olmaya başlamıştı. İngiltere Ağustos - Eylül 1919'da Kafkasları boşaltmak zorunluluğunda kalıyor ve yalnız Batum'da kuvvet bulunduruyordu. Ama o sırada tüm umudunu Denikin'e bağlamıştı: 1920'nin başında ise o umut da sönmek üzereydi. Bu yüzden o tarihlerde tüm gözler Kafkaslara çevrilir.

3 Ocak'ta İngiltere'nin Kafkaslardaki komiseri Oliver Wardrop, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir telgraf göndererek Kafkas seddi politikasını önerir (Belge 36). 2 Ocak' ta ise Çiçerin Tiflis ve Bakû'ye bir radyotelgraf gönderir ve oradaki hükümetlere, Denikin'e karşı ortak bir cephe kurulmasını önerir. Bu telgrafı alır almaz Menşevik ve Müsavat yöneticileri yerel İngiliz temsilcilerine koşarak hep bir ağızdan Bolşeviklere karşı savaşmak için yardım isterler (114). Wardrop tüm bu görüşmeleri, kendi görüşlerini de tekrarlayarak Londra'ya iletir. Haberler Londra'ya varır varmaz Curzon Paris'e geçerek İtilâf'ın Dışişleri Bakanları ile

(113) Rusya'daki Yeşilordu hareketi Doğu Karadeniz kıyılarında Soci ve Suhumi bölgelerinde çıkan bir Rus Hristiyan küçük köylü hareketidir. 1919 baharında Denikin'e karşı patlayan fakat Bolşeviklere de karşı çıkan bu ayaklanma 1920 başlarında radikalleşmiş ve Kuzeyden inen Kızılordu ile birleşmiştir. Sancağı kırmızı zemin üzerinde yeşil bir haç olan bu hareketin ne İslamlıkla, ne Dağıstan'daki hareketle ne de Anadolu ile bir ilgisi vardır. Ancak 1920 yılının başında Kızılordu ile Karadeniz kıyısında bağlantı kurmak umudunda olan Anadolu bu hareketle yakından ilgilenmiş, ancak bunun niteliğini propaganda amacıyla bir İslam hareketi olarak yansıtmıştır. bk. YERASİMOS, Stefanos, "Sur les Origines du mouvement de l'Armée Verte en Anatolie" (Anadolu'da Yeşilordu Hareketinin Kökenleri Üzerine), "Etudes Balkaniques" Dergisi, No. 1, sayfa 1977

(114) 6 Ocak 1920, Gürcistan Savunma Bakanı - Mr. Wardrop görüşmesi (Wardrop'tan Curzon'a, 6 Ocak 1920); Azerbaycan Dışişleri Bakanı - Albay Stokes görüşmesi (Stokes'tan Wardrop'a, 7 Ocak 1920 ve Wardrop'tan Curzon'a, 8 Ocak 1920); "Documentts on Brittish Foreign Policy" (İngiliz Dış Politika belgeleri), I. Seri, 3. Cilt, Londra 1949, Belge 631.

10 Ocak'ta görüşür ve Gürcistan ile Azerbaycan hükümetlerinin "de facto" (fiilen) tanınması kararı alınır (115). Toplantıdan hemen sonra Curzon Londra'da dışişlerinde kendisine vekâlet eden Lord Hardinge'e bir telgraf çekerek Kafkas seddi hakkında bir karar alınmasını ister (116). Emperyalist ve petrolcü çevrelerin baş temsilcisi olan Curzon Kafkasların İngiliz denetiminde kalması için çırpınmaktadır. Versailles'da toplanan İtilâf'ın en yüksek askerî kurumu olan Bağlaşıklararası askerî Kurul'a sunulmak üzere bir nota hazırlayarak Wardrop'un önerilerini ele alır ve geliştirir: "Bolşevikler Avrupa'yı altüst etmeyi başaramayınca Doğu'ya saldırmak için Müslümanlarla anlaşmaya vardılar. Denikin'in bozguna uğramasıyla Kafkaslarötesi'nin bu iki sürünün birleşmesini önlemek için bağlaşıklar tarafından savunulması gereken bir köprü haline gelmekte" olduğunu belirterek, şimdiye kadar Denikin'e gönderilen tüm malzemenin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a gönderilmesini, ayrıca para silah ve yiyecek yardımı yapılmasını, Batum ve Bakû'ye asker gönderilmesini ve Hazar Denizi donanmasının elde bulundurulmasını ister (117). Ancak 12 Ocak'ta toplanan Versailles askerî Kurulu o kadar hızlı değildir. Böyle bir seddin kurulması Avrupalı birlikler gerektirecektir ve bu konudaki maddi ve mali sorunlar çözülse bile bunların oraya gönderilmesi en azından üç ay alacaktır (118).

Fakat en sert tepki İngiltere'nin İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığından gelecektir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Wilson 12 Ocak tarihinde günlüğüne: "Paris'te olan Curzon, Gürcistan ve Azerbaycan hakkında gülünç bir telgraf gönderdi" diye başlıyor (119). Aynı gün öğleden

(115) "Paris quai d'Orsay'da (Dışişleri Bakanlığı) Dışişleri Bakanları Arasındaki 10 Ocak 1920 Öğle Toplantısı Tutanakları"; "Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919. The Paris Peace Conference." (Birleşik Amerika Devletleri Dış İlişkileri İle İlgili Belgeler. 1919. Paris Barış Konferansı.), Cilt 9, Washington D. C. 1942.

(116) Curzon'dan Harding'e 10 (?) Ocak 1920. Telgrafın metni elimizde değildir, ancak içeriği, bu telgrafa cevap olan Belge 37'den anlaşılıyor.

(117) "İngiliz temsilciliği tarafından hazırlanan nota", 12 Ocak 1920. 19 Ocak 1920, saat 10.30 toplantısına ek; "Papers Relating... Cilt 9, Belge ICP 121

(118) "Versailles Bağlaşıklararası Askerî Kurul Raporu", 12 Ocak 1920. 19 Ocak 1920, saat 10.30 toplantısına ek; "Papers Relating... Belge ICP 121.

(119) CALLWELL., C. E., "Field-Marshall Sir Henry Wilson" (Mareşal Sir Henry Wilson). Londra 1927, s. 221.

sonra toplanan Bakanlararası Doğu Komitesinde Wilson, Kafkasların boşaltılması İngiliz kuvvetlerinin Filistin-Musul-Hanakin-Bijand hattına çekilmeleri gerektiğini söyler (120) ve akşam, günlüğüne şu notu düşer: "Paris'teki deliler onları daha dün "de facto" tanımalarına rağmen Gürcistan ve Azerbaycan'ın Bolşevik olacakları apaçıktır" (121). Ertesi gün Lord Hardinge, komitenin kararlarını Paris'e bildirir (**Belge 37**).

Ancak petrolcüler grubu kolay kolay boyun eğmeyecektir. Tüm İngiliz Hükümeti ve Genelkurmayı Paris'e taşınır. Orada art arda toplantılar yapılır (122), üç görüş birbiriyle çarpışır. Birinci görüş, petrol işletmecilerinin görüşüdür. Dışişleri Bakanı Curzon, Amirallik Birinci Lord'u Walter Long ve Birinci Deniz Lordu Amiral Lord Beatty (123)'den oluşan bu grup ayrıca Hindistan Bakanı Sir Edwin Montagu tarafından destekleniyordu (124). Bunlara göre, İran, Irak ve Bakû petrollerini "korumak" için Kafkasları tutmak ve Hazar Denizi'nde donanma bulundurmak gerekirdi. İkinci görüşün savunucusu Harbiye Nazırı Churchill idi. Ona göre önemli olan Hindistan'ı Bolşeviklerden korumaktı, onun için de onlara yalnız Kafkasya'dan değil, her yerden, Polonya'dan, Finlandiya'dan saldırmak gerekti. Üçüncü görüş Başbakan Lloyd George'undu. Buna göre en önemli sorun Bolşeviklere karşı bir set kurmaktı, ancak bu, yalnızca askerî set olmamalı aynı zamanda ideolojik ve ekonomik bir set de olmalıydı.

Sorunu dördüncü bir görüş çözdü, İngiltere'de kalmış olan Çalışma Bakanı Sir Robert Horne 18 Ocak'ta Paris'e bir rapor gönderdi. Buna göre İngiltere'deki ekonomik ve sosyal durum çok kötüydü, sendikalar

(120) Bk. Belge 37,

(121) CALLWELL, C. E., "Field-Marshall,.. , s. 222.

(122) Bu toplantılar için bk. ULIMAN, Richard H., "Anglo-Soviet Relations 1917-1921" (İngiliz-Sovyet İlişkileri 1917-1921), 2. Cilt, Princeton N.J. 1968, s. 331-334.

(123) Bu ünvanların birincisi Bahriye Nazırı, ikincisi Deniz Kuvvetleri Kumandanı karşılığıdır. İngiliz Hükümeti savaş gemilerinde petrol kullanmak amacıyla İran petrollerini işleten Anglo-Persian Petroleum Company (bu günkü British Petroleum, B.P.) hisselerinin çoğunluğunu elde etmişti. özel hissedarların en önemlisi ise Burmah Oil Company idi ki bunda Curzon'un hisseleri olduğu söylenir. Diğer yandan Anglo-Persian, Musul Petrollerini işletmek için Turkish Petroleum Company, I.P.C.'yi kurmuştu.

(124) Bu nokta için bk. Mareşal Wilson'un 16 Ocak günlüğü. CALLWELL, C.E., "Field-Marshall... , s. 223.

büyük grevlere hazırlanıyordu. Bu durumda denizaşırı seferlere asker harcamak söz konusu olamazdı (125). Böylece 19 Ocak'ta Paris'teki İtilâf hükümetleri toplantısında Kafkaslara asker gönderilmemesi, yalnız silah ve cephane gönderilip oradaki "canlı malzemeden" faydalanılması kararı alınır (126). Ancak Mareşal Wilson umutsuzdur, ona göre Menşeviklere ve Müsavatçılara silah vermek, bu silahları Bolşeviklere hediye etmek demektir (127).

Bu durumda Bolşevik ve Müslüman "sürü"lerinin birleşmesini önlemek için İngiltere'nin kullanacağı araç "Sosyalist" Gürcistan ve Müslüman Azerbaycan olacaktır. Bu gelişme o dönemde Türkiye'den Kafkaslara faaliyet göstermek üzere gidenler üzerinde etkisini gösterecektir. Kızılordu'nun Kuzey'den inmesi ve Dağıstan'daki ayaklanmanın radikalleşmesiyle Nuri Paşa ve emrindekiler var güçleriyle oradaki feodal güçleri desteklemeye koyulurlar. Bakû'de bir "Şimali Kafkas Başbuğluğu Bakû Murahhaslığı" kurulur (128). Şubat ayında Nuri Paşa'nın İngilizlerle anlaştığı söylentileri çıkar (129). 5 Mart gecesinde ise Nuri Paşa'nın adamlarından Çerkes Kâzım Bey Dağıstan Savunma Şûrasını basar ve şûranın ileri gelenlerinden S.S. Kasbekov'u öldürür (130). Artık Dağıstan cephesi dağılmıştır. Nuri Paşa ve çevresinin karşı devrimci nitelikli bu eylemlerinden Anadolu temsilcileri Fuat Sabit ve Halil Paşa, Bakû komünistlerine daha çok yanaşmaya başlayacaktır.

Bu dönemde Anadolu hareketinin tutumu nedir? Bir yandan Kızılordu'nun ilerlemesi büyük dikkatle izlenir. Ama öbür yandan da tüm İngiliz yetkilileri Türkiye'yi Kafkas seddinin bir parçası haline getirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar ve Erzurum'da bulunan ve o

(125) ULLMAN, R., "Anglo-Soviet... , s. 335.

(126) "Paris quai d'Orsay'da Mr. Pichon'un odasında (Dışişleri Bakanı) 19 Ocak 1920, saat 10.30'da yapılan bir toplantının tutanakları"; "Papers Relating..." Cilt 3, Belge ICP 121.

(127) 19 Ocak günlüğü. CALLWELL, C. E., Field-Marshall... 224.

(128) Eski Reşt Şehbenderi Yakup Bey'den Kâzım Karabekir'e. 5. Ocak 1920. KARABEKİR, K. "İstiklâl Harbimiz", s. 468-470.

(129) Boris P Şeboldayev'den partizan birlikleri kumandanı Gikolo'ya. 20 Şubat 1920. "Borba za Ustanovlenie.." Belge 438.

(130) "Kâzım Bey müfrezesinin Dağıstan Savunma Sovyeti Sosyalist Grubuna saldırması ve S.S. Kasbekov'u öldürmesi"; "Borba za Ustanovlenie... , Belge 443

bölgedeki silahları toplamakla görevli Yarbay Rawlinson bu iş için hayli çaba harcamaktadır. Kâzım Karabekir'in o dönemdeki görüşlerinde Yarbay Rawlinson'un etkileri sezilir. Örneğin Karabekir 22 Ocak'ta Ankara'ya yazdığı raporda: "Şimdiden direniş karar ve harekâtına girişmek ya da söz vermek bile Bolşeviklerin kazanmaları halinde yok olmamız demektir. Bolşevikler kazanmasalar bile vatanımızı kendi elimizle İtilâf hükümetlerine teslim etmek demektir.. Şu halde en doğru yol, tarafsızlığı tüm gücümüzle korumamız gerektiğidir. Fakat bu tarafsızlık siyasetini o kadar ustalıkla yönetmek gerekiyor ki, İtilâf devletleri bu işin kendilerine gerçekten çıkar sağlayacağına inansınlar." Bu ustalık şöyle olacaktı: "İtilâf'a anlatılacak ki Bolşevizmi hiçbir şekilde istemeyen Türkiye İtilâf tarafından rahat bırakılırsa tarafsızlığıyla bir set meydana getirecektir. Ancak ne olursa olsun, durum açıklığa kavuşmadan tüm eylem ve olaylar fiilen sınırlarımıza kadar dayanmadan ve hatta dayandığı halde bile güç ve etkilerinin derecesi inandırıcı bir biçimde belirmeden Bolşeviklerin tarafını tutmak, memleketin yok olmasıdır." (131).

Mustafa Kemal bu telgrafa, "yüksek görüşlerinize tümüyle katılırız" diye cevap verecektir (132). Ancak bu cevabın samimi ya da diplomatik bir cevap olup olmadığı belli değildir. Çünkü 5 Şubat tarihli durum değerlendirmesinde Mustafa Kemal uzun bir analizden sonra farklı sonuçlara varacaktır (Belge 38). 23 Haziran tarihli Amasya mektubundan sonra Mustafa Kemal'in bu konudaki ilk yazısı olan bu belge, hem o dönemin değerlendirilmesi, hem de Kafkas seddi sorununun kavranması bakımından çok ilginçtir. Bu yazı tüm kumandanlara ve İstanbul'da toplanmış bulunan Meclis'e katılan Rauf Bey'e gönderilir. Bütün bu yerlerden cevap gelir, kimse Bolşeviklerle anlaşmaya taraftar değildir. Ancak en ilginç tepkiler Erzurum ve İstanbul'dan gelir.

Rauf Bey bu raporu aldıktan sonra 11 Şubat'ta, Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa ile görüşür. Ondan, "İngilizlerle açıkça konuşarak bağımsızlığımızı onaylamak şartıyla Kafkas durumuna bizim etkili olabi-

(131) KARABEKİR, K. "İstiklâl Harbimiz", s. 427-428.

(132) KARABEKİR, K., "İstikâl Harbimiz", s. 428-429.

leceğimizi ve Bolşevik akımının Kafkas dağları kuzeyinde durdurulması olasılığını anlatmasını" ister. Fevzi Paşa ise daha da ileri giderek: "Birinci ve Onbeşinci (Kâzım Karabekir Kolordusu) kolorduların Bolşeviklere karşı savunma amacıyla seferber edilmesi için İtilâf Devletleri katında girişimlerde bulunmaya Vekiller Heyetini teşvik etmektedir" (133). Böylece bir süre sonra Ankara'da Başbakan ve Genelkurmay Başkanı olacak kişiler, Mustafa Kemal'in önerilerinin tam tersini yapacak ve bunları anlatan Rauf Bey'in telgrafının kenarına bir el, telgrafın bu içeriğine rağmen "İstanbul'un rapora cevabı hemfikirdir" diye not düşecektir (134). Bu dönemde yapılacak başka bir şey yoktu.

Kâzım Karabekir ise raporu alınca Rawlinson'la uzun bir görüşme yapar, Rawlinson Aras nehri ve Soğanlı dağlarının iyi bir savunma hattı olacağını, İngiliz kuvvetlerinin gerekirse onları destekleyebileceğini söyler. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in 5 Şubat tarihli telgrafına cevap yerine bu görüşmeyi teller (135). Ankara 14 Şubat'ta bu görüşmenin metnini aldığını bildirir ve rapordaki soruları bir daha tekrarlar (136). Sonunda Karabekir cevap verir, Rawlinson'la yaptığı görüşmenin, Kafkas seddinin artık söz konusu olmadığını gösterdiğini yazar. Oysa Rawlinson, olsa olsa İngilizlerin bu seddi kurmak için asker gönderemeyeceklerini söylemiştir ve zaten Türklerden yardım istenmesi de bu nedenledir. Bunun için, Karabekir, doğuda bu seddi yıkacak bir harekâtı gereksiz bulur. Daha sonra da 22 Ocak'ta yazdığı "ustalıklı tarafsızlık" konusundaki düşüncelerini tekrarlar ve bu yıllarda bir Türk-Sovyet ittifakına karşı olanların kullandığı beylik bahaneyi öne sürer: 'Eğer Sovyetlerle ittifak yapılırsa İtilâf Devletleri kızacak, Türkiye'yi yutacaktır.' Oysa tüm Anadolu hareketi İtilâf'ın Anadolu'ya gönderecek kendi askerî olmadığı olasılığı ve gerçeği üzerinde kurulmuş ve kazanılmıştır. Karabekir telin

(133) Her iki alıntı için bk. Rauf Bey'den Mustafa Kemal'e. 12 Şubat 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 389.

(134) "Harp tarihi Vesikaları Dergisi" Belge No. 389.

(135) Kâzım Karabekir-Rawlinson görüşmesi. 11 Şubat 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 440 441.

(136) Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e. 14 Şubat 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 444.

sonunda da karşı saldırıya geçer: Kafkaslara gönderilmiş olan İtilâf'ın bir tek kıtası yokken bu Kafkas seddi hikâyesinin nereden çıktığının "lütfen" bildirilmesini ister (137). Buna karşılık olarak Mustafa Kemal durum değerlendirmesi için kullanılan haberlerin dikkatle denetlendiği karşılığını vermekle yetinecek (138) ve durum yine bu noktada kalacaktır.

Ancak olaylar hızla gelişmektedir. Baha Sait'in Bakû'de imzaladığı anlaşmayı, Kızılordu'dan Albay İlyaçef, İstanbul'a, Kara Vasıf Bey'e getirir. Kara Vasıf da bir mektupla anlaşmayı onaylanmak üzere Ankara'ya gönderir (139). Anadolu dokuz aydan beri tereddüt ederken İttihat ve Terakki'nin bu işe girişmesi ve o kadar ileri gitmesi Mustafa Kemal'i endişelendirir. Gerçi bundan 15 gün önce Talât Paşa Ankara'ya yazdığı bir mektupta Bolşeviklerle ilişkide olduğunu ve Enver Paşa'nın Rusya'ya hareket etmek üzere olduğunu bildirmişti ama yine de olayların bu kadar hızlı gelişeceği tahmin edilmiyordu (140). Mustafa Kemal, Kara Vasıf'a gönderdiği cevapta, Karakol Cemiyeti'ni ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul merkezi olarak tanıdıklarını ve bu durumda Baha Sait'in temsilciliğini ve bu anlaşmanın geçerliğini tanıyamayacaklarını bildirir. Aynı zamanda Rauf Bey'e yazdığı bir mektupta da Albay İlyaçef'le görüşmesini ve eğer yetkili bir kimse ise onunla kısa bir anlaşma metni hazırlayıp Ankara'ya göndermesini söyler (141). Ayrıca olup bitenleri, bu son cümle hariç, Kâzım Karabekir'e haber verir ve Halil Paşa'ya Baha Sait'in Anadolu'yu temsil etmediğini yazmasını bildirir (142).

Kâzım Karabekir'den gelen cevapta düşüncelerinde bir değişiklik olduğu sezilir: "Bolşevizmin bulaşıcı olan güç ve harekâtı.. er geç memleketimizi de sürükleyecek ve tek aman ve kurtuluşun o güçle beraber ka-

(137) Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e. 14 Şubat 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 394.

(138) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 16 Şubat 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 446.

(139) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 3 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 482.

(140) Talât Paşa'dan Mustafa Kemal'e. 22 Aralık 1919 (varış tarihi 15 Şubat 1920); İLKİN, Selim - TEKELİ, İlhan, "Mustafa Kemal - Talât Paşa Mektuplaşması", "Milliyet" gazetesi, 15-23 Mayıs 1976.

(141) M. Kemal'den Kara Vasıf Bey'e ve M. Kemal'den Rauf Bey'e. 3 (?) Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 593-594.

(142) M. Kemal'den K. Karabekir'e 3 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 482.

der birliği yapılmasını gerektirecektir." Ancak bu böylece bilindikten sonra acele davranmamak gerekecektir. "Bu kesin olarak bilinmelidir ki Bolşevizmin bizi kurtaracak bir biçimde girmesi ve onun gerektirdiği harekâtın yapılması ancak ve ancak doğu illerinden yani Erzurum kapısından olabilir" (143). Böylece Karabekir bir anlaşmanın kaçınılmazlığı karşısında hiç olmazsa denetimi elinde tutma çabasında görünmektedir. Birkaç gün sonra Ankara'ya çektiği başka bir telde en önemli işin, "şimdiden hiç bir yükümlülüğe girmemek şartı ile Bolşeviklerin bir an önce Güney Kafkasları aşmasını sağlamak için kendilerini bir kurtarıcı gibi bekleyen milyonlarca halkın olduğunu kendilerine anlatmak" olduğunu yazar (144).

Kâzım Karabekir'in vetosundan kurtulduğuna inanan Mustafa Kemal bu fırsatı kaçırmaz ve hemen ertesi gün gönderdiği telde Bolşeviklerle ilişki kurmak için bir heyet gönderilmesini önerir (145). Aynı gün Dr. Fuat Sabit'ten de Erzurum'a haber gelir. Dağıstan'dan Bakû'ye yeni dönmüş olan Fuat Sabit, Nuri Paşa'nın Müsavatçıların emrinde Bolşeviklere karşı çalıştığını ve Müsavatçıların İngilizlerin elinde oyuncak olduğunu anlatır (146). Ancak Kâzım Karabekir'deki gelişme göründüğü kadar hızlı değildir. Halil Paşa'ya Azerbaycan Hükümeti'nin bu tavrının İngilizlerin gözünü boyamaktan başka bir şey olmadığına inandığını yazdıktan sonra (147), Mustafa Kemal'e cevap vererek ayrıca bir heyet göndermenin gerekli olmadığını, kendisinin Bakû ile devamlı ilişkide bulunduğu ve yapmak istediği önerileri Erzurum'a yazarsa kendisinin iletebileceğini söyler (148).

Ama artık duraksamaların zamanı değildir. 16 Mart'ta İngilizler İstanbul'u işgal ederler. Bu olay Anadolu'nun tutumunda bir değişmenin başlangıcıdır. Mart'ın 16'sında bir yandan İstanbul'a ait haberler yayılır-

(143) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 5 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 482-483.

(144) K. Karabekir'den M. Kemal'e 10 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 488.

(145) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 11-12 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 489-490.

(146) Fuat Sabit'ten Trabzon 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey aracılığıyla K. Karabekir'e. 7 Mart (Trabzon'dan 11 Mart) 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 492.

(147) K. Karabekir'den Halil Paşa'ya. 12 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 495

(148) K. Karabekir'den, M. Kemal'e 14 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 491.

ken diğer yandan da Ankara ile Erzurum arasında hızlı bir yazışma devam ediyordu. Mustafa Kemal Doğu'ya taarruz düşüncesinin ne zaman gerçekleşebileceğini sorduğunda (149), Karabekir İstanbul'daki durumun şimdilik açıklığa kavuşmadığını, Bolşevik ordularıyla ilişki kurulamadığını ancak şimdilik Karadeniz kıyılarından bir bağlantı kurmak üzere Batum'da, oradaki yerli hareketten yararlanarak, Bolşeviklik ilan edilebileceğini yazar (150). Mustafa Kemal hemen: "Batum ve çevresinde Bolşeviklik ilanı konusunda yüksek görüşlerinize tümüyle katılırız" diye cevap verir (151).

Ertesi gün Karabekir, Halil Paşa'ya yazdığı mektupta İstanbul olaylarını anlattıktan sonra şöyle der: "Bunun için, Bolşevizmin zaten hazır olan memleketimize ve sınırlarımıza fiilen dayanması için, hemen Kafkasların istilâsı ve hatta Bolşeviklerin küçük bir kuvvetle Azerbaycan'a gelerek Azerbaycanlılarla birlikte sınırımıza doğru hareketi amaca varmak için yeterlidir.. Azerbaycan ve Dağıstan'da Bolşeviklik düşüncesinin egemen olması ve gereğinde Batum Bolşeviklerine yardım edilebilmesinin ve Gürcistan'ın da Bolşevik grubuna sokulmasının sağlanılması çok yerinde olur." (152)

Ancak Kızılordu'nun ilerlemesi ve İtilâf'ın doğrudan doğruya müdahale edememesi Kafkaslarda bir boşluk yaratır ve bununla birlikte Anadolu'da Bolşeviklerle birlikte ya da onlara karşı, bu boşluğu doldurma arzusu belirir. Trabzon'daki 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey 21 Mart'ta Karabekir'e, "Bolşeviklik kisvesi altında" Ermenistan'a karşı bir harekât yapılmasını ve böylece güneye doğru inen Kızılordu ile birleşilmesini önerir (153). Karabekir cevabında bu ilkeyi benimsediğini ancak biraz daha beklenilmesi gerektiğini bildirir (154). Birkaç gün sonra Mustafa Kemal'e çektiği telde ise Kızılordu'nun en çok bir aya kadar Güney

(149) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 16 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 505.

(150) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 16 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 505.

(151) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 16 Mart 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 505

(152) K. Karabekir'den Halil ve Nuri Paşa'lara. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 508.

(153) Rüştü Bey'den K. Karabekir'e. 21 Mart 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi" Belge No. 673.

(154) K. Karabekir'den Rüştü Bey'e. 22 Mart 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 674.

Kafaslar'a ineceğini haber verir: "Biz bunları kendi sınırlarımızda beklersek maneviyatımız üzerinde olumsuz bir etki yapacak ve gelen orduyu bize göre üstün duruma getirecektir. Bundan başka Ruslarla imzalamış olduğumuz Brest-Litovsk anlaşmasıyla belirlenen sınırımızı işgal fırsatını kaçırmakla millet ve tarih gözünde sorumlu oluruz." Ve bu durumda, "zamanı gelince" kolordusunun, Elviye-i Selâse'yi işgal edeceğini bildirir(155). Mustafa Kemal buna tümü ile katıldığını bildirir (156).

10 Nisan'da Kâzım Karabekir'in 17 Mart tarihli mektubunu Halil Paşa'ya götüren kurye subay Trabzon'a döner, haber ve mektuplar getirir. Bakû'de Fuat Sabit ve Baha Sait, Halil Paşa'yı da yanlarına alarak yerel komünistlerle birlikte çalışan ve adı da Türk Komünist Fırkası olan bir grup kurmuşlardır. Bunlar Kızılordu'nun yaklaştığını, Azerbaycan'da devrimin çok yakın olduğunu, Ermelilerin bir saldırısını önlemek için Türk ordusunun müdahalesinin yerel komünistlerce arzulandığını yazmaktadırlar. Kaybedecek zaman olmadığı için Sovyetlerle görüşmek üzere bir temsilcinin gönderilmesini de eklemektedirler (157). Bunun üzerinde Mustafa Kemal şimdiye kadar yapılan girişimlerin bir sonuç verip vermediğini sorar (158). Kâzım Karabekir buna çok uzun bir cevap verir, Kızılordu ile birlikte hareket edilmesi gereğinden söz eder ve eğer Kızılordu Gürcistan'a girecek olursa.. "biz de Ermenistan'ı çiğnemekle birlikte Azerbaycan'ı ayaklandırmaya ve komünist yönetimini kurmaya söz veririz" diyerek sonunda Moskova'ya bir heyet gönderilmesi gereğini de kabul eder. Buna göre heyete verilecek talimatın ilkeleri de şunlar olacaktır: "Memleketimiz kapitalist değildir. Çiftçi memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan İngiltere ve Fransa, İslam dünyasını Asya'da ve Afrika'da boğmuş ve her yerde esir mertebesine getirmiştir. Dolayısıyla Bolşevik amaçlarında bir milletin diğer milletin

(155) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 28 Mart 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 684.

(156) M. Kemal'den K. Karabekir'e 29 Mart 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 685.

(157) Rüştü Bey'den K. Karabekir'e, 10 Nisan 1920. T. K. F.'den M. Kemal'e. 5 Nisan 1920. (Rüştü Bey'den K. Karabekir'e. 10 Nisan 1920), Baha Sait'ten K. Karabekir'e. 8 Nisan 1920 (Rüştü Bey'den K. Karabekir'e. 11 Nisan 1920); KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 573-581.

(158) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 11. Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 583.

toprağına göz dikmemesi ve emperyalist tahribatının yıkılarak tüm milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve özellikle İngilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda Bolşeviklerle sonuna kadar birlikteyiz.. Bizde ne padişahlık ne de hilafet ile oynanmamalıdır.. İslam kuralları yanını da tümüyle özgür ve özerk bırakmalı çünkü Kur'anı Kerim yoksullara, işçilere ve emekçilere ait ve bizce bilinen ne kadar Bolşevik ilkesi varsa hepsini içeriyor.." (159). Böylece anlaşmanın gerekliliğine inanılması sınırlarının saptanmasını da beraberinde getirir. Bu, ortak bir düşmana karşı ve ortak düşman olduğu sürece kurulacak bir ilişkidir.

Nisan ayının ikinci yarısında roller değişir, Bakû'de İttihat ve Terakki'nin Bolşeviklerle birlikte Azerbaycan'da devrim hazırladıklarını gören Kâzım Karabekir, Anadolu temsilcilerinin gönderilmesi için acele ederken Ankara'da meclisin toplanmasını ve hareketin yasallaşmasını bekleyen Mustafa Kemal zaman kazanmak ister. Karabekir, 18 Nisan'da, acele temsilci seçilmesini teller ve bir öneri taslağı sunar (160). Bu taslakta Moskova'ya gönderilecek olan ilk resmî önerinin, ilk iki maddesi hemen hemen aynen vardır (Belge 39). Karabekir, 22 Nisan'da hâlâ cevap beklediğini teller (161). Ertesi gün: "Bugün Anadolu'nun kurtuluşu için Bolşevik ordularıyla elele vererek hareketten başka bir çaremiz kalmamıştır" diyerek acele bir heyet gönderilmesini ister (162). Ayın 26'sında ise Bolşeviklerin Azerbaycan sınırına geldiklerini, kolordusunun hazır beklediğini, eğer Büyük Millet Meclisi bir karara varamıyorsa kendisine hareket özgürlüğü tanımasını ister (163). Bu son tel Ankara'ya varmadan Moskova'ya yapılan ilk önerinin metni Erzurum'a gelir.

Böylece bu dönemin bir duraksama dönemi olduğu görülür. Anadolu hareketi herşeye rağmen İtilâf'tan umudunu kesmek iste-

(159) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 13 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 584-587.
(160) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 18 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 595-596.
(161) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 22 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 612.
(162) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 23 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 614.
(163) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 26 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 625.

memekte, âdeta Sovyetlere yaklaşmamak için bahane aranmaktadır. Burada Mustafa Kemal ile diğer kumandanlar ve hareketin ileri gelenleri arasında, özellikle 1920 yılının ilk günlerinden başlayarak bir ayrılık olduğu görülür. Mustafa Kemal hareketi başarmanın tek çaresinin Sovyetlerle ilişki kurmakta olduğunu görür, diğerleri İtilâf'la uzlaşma umudundadırlar. Ancak İstanbul'un alınması, Kızılordu'nun Kafaslara inmesi ve Türk-Sovyet ilişkilerini İttihat ve Terakki'nin yürütmesi tehlikesinin belirmesinden sonradır ki bir değişme olur. Bu değişmede Kafkasları Sovyetlerle paylaşmak ve Taşnak Ermenistan'ı ortadan kaldırmak düşüncesinin de önemli bir payı vardır.

Bu dönemde Moskova Hükümeti de Anadolu hareketi ile doğrudan doğruya bir ilişkiye girişmemiştir. Ancak Komünist Partisi'nin Kafkas Bölgesel Komitesi Kafkasya'daki Türklerle bazı anlaşmalar yapmıştır. Birincisi Dağıstan cephesiydi. Ancak burada komünistlerin güçlenmesi ve Nuri Paşa'nın tutumu sürtüşmelere yol açmıştır. İkincisi Baha Sait'le imzalanan anlaşmaydı. Fakat bunu ne Ankara ne de Moskova tanımıştır. Üçüncüsü "Türk Komünist Fırkası" adını alan Bakû'deki grubun yerel Bolşeviklerle yaptığı işbirliğidir. Bütün bunlar yerel girişimler niteliğindedir ve Ankara ile Moskova'nın bu girişimlerden haberi olmasına rağmen oluşmasında doğrudan etkileri yoktur ve hatta bu girişimleri denetlemedikleri de görülmektedir.

BELGE 33

Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'ya 23 Haziran 1919 tarihli, Amasya Telgrafı (1).

Amasya, 23 Haziran 1919

Şifre
Kişiye özeldir
15. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.
(...)

3 Bolşevizmin kavranış ve belirme tarzı dahi görüşülerek aslında Kazan, Orenburg, Kırım vb. gibi İslam halkı bunu kabul ederek din, gelenek gibi işlerle zaten ilgilenmediğinden bunun memleket için bir sakıncası olamayacağı düşünüldü. Yalnız 17 Haziran 1335 (1919) ve numarasız şifre ile (2) (iletilen) yüksek görüşleriniz etrafında düşünülerek gerçekten Bolşeviklerin daha etkili bir duruma girmeleri halinde tarafsız görünmek çabasıyla İtilâf güçlerini memleketimizden uzaklaşmaya zorlamak, bu olmazsa vatanımızın Bolşevik payi istilasına uğramak tehlikesine neden olacaklarını iddia etmek ve ona göre gereken eylemlere girişmek uygun olacaktır. Diğer yandan ilk önerinin herhangi bir biçimde Bolşevikler tarafından yapılmasına bakmayarak hemen o bölgeden içerilere doğru kılık değiştirerek gönderilecek birkaç değerli kişinin aracılığıyla hemen görüşmelere girişmek anlaşmak pek uygun olur. Bu durumda Bolşeviklerin bizim memleketimizin içine çok sayıda ve kuvvetle girmelerine gerek kalmaz. Bu amaç için zaten bu memleketin millî gücünün hazır olduğunu söylemekle yalnız, şimdilik tanınmadan, örneğin bazı temsilcilerin kabulü ve gelecekteki durumumuz için, silah, savaş gereçleri, araçlar, para ve gerekli görülürse insan vermek gibi işler üzerinde görüşmeler yapılabilir. Bu şekilde anlaştıktan sonra kendilerini sınırda tutmak ve İtilâf güçlerinin memleketi boşaltmaları için bir silah gibi kullanmak, söylediğiniz gibi, pek yerinde olur. En son durumun, Bolşeviklerin kendilerine karşı İngilizlerle birlikte düşman durumu alan Ermeniler konusunda ne düşündüklerinin ve Bolşevizm ve buna ait hedefler uğrunda nakdi fedakârlığa gerek olacağına göre bu amaca kullanılacak paranın ve vilayete sonradan ayrılacak örtülü ödenekten faydalanma olasılığının var olup olmadığının bildirilmesini rica eder, bu telgrafın varış tarihinin bildirilmesini dilerim, efendim.

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

---

(1) KARABEKİR, Kâzım, "İstiklâl Harbimiz", İstanbul 1969, (2. Baskı),s. 56-57

(2) Bu telgraf için bk., s. 110 ve not 98.

BELGE 34

Çiçerin'in Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrısı (1)

13 Eylül 1919

Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar. Ülkeniz her zaman bir savaş meydanı olmuştur. Sizden hep "hasta adam" diye söz eden büyük Avrupa Devletleri, sizi iyi etmeyi hiçbir zaman düşünmemişler, aksine bile bile sağlıksız durumunuzun iyileşmesini istememişlerdir ve hepsi de Boğazları ele geçirmek için sizi Avrupa kıtasından atmaya ya da en azından kanınızı emmeye, kişiliğinizi yok etmeye, sizi köleleştirmeye uğraşmışlardır.

Aranızda anayurdunuzun Avrupa kıtasındaki yerini kendi gücüyle koruyabildiğine inananlar varsa yanılıyorlar.

Hayır.

Avrupa kıtasındaki ancak görünüşte özgür olan varlığınızı coğrafi konumunuz yüzünden ve size saldıran eşkiyanın çekişmesinden dolayı koruyabildiniz.

Size egemen olmak için uğraşan büyük devletlerin her biri, bu yolda, bu işle en az kendisi kadar ilgilenen, diğer bir büyük devletin önüne çıkardığı engellerle karşılaşıyor ve böylece anavatanınızın ölüm fermanı daha uygun bir zamana erteleniyordu.

Bu zaman şimdi gelip çatmış bulunuyor.

Dünya Savaşı başladı ve egemen sınıflarınız, anavatanınızın kaderini, sizi ilk fırsatta köleleştirmeye hevesli olan, Almanya'nın kaderine bağladılar.

Aslında, egemen sınıflarınızın Almanya ile savaşa girmelerinin açık bir nedeni vardı: savaştan çok zaman önce, Fransa, İngiltere ve Rusya arasında İstanbul'un, savaşa katılmasının karşılığı olarak, Rusya'ya hediye edilmesi pazarlığı yapılmıştı.

İstanbul'un kaderi daha önce kararlaştırılmıştı.

Hatta bu pazarlıktan önce bile istanbul sorunu, tarihi bir miras olarak, Rus Çarlarının fetih planlarına giriyordu. Bundan daha kötüsü II. Nikola'nın tahttan indirilmesinden sonra sahte sosyalist Kerenski'nin hükümeti "İstanbul Rusya'nındır" sloganı altında savaşı sürdürmek istemiştir.

Sovyet Rusya'nın işçi ve köylü hükümeti, bir yandan Çarlık Rusyası diğer yandan İngiltere ve Fransa arasındaki tüm gizli anlaşmaları tüm dünyanın gözü önünde yayınlayarak, bunları yırtıp attı ve "bundan böyle Rusya işçi ve köylü

(1) DEGRAS, Jane, "Soviet Documenst on Foreign Policy" (Sovyet Dış Politika Belgeleri), Cilt 1, 1917-1924, Londra 1951, s. 164-167

hükümetinin tüm ezilen halkların dünyanın kapitalist sömürücülerine karşı özgürlük mücadelelerinde yardım edeceğini, genel olarak hiçbir gizli anlaşmayı tanımadığını ve özellikle İran ve Türkiye hakkındaki gizli anlaşmaları tanımadığını" bildirdi.

Sonunda kardeşin kardeşi vurduğu dört yıllık savaş sona erdi ve yöneticilerinizin, çilekeş yurdunuzun kaderini, kaderine bağladıkları Almanya, kendisini İtilâf eşkiyasının acımasız çelik penceleri arasında buldu. Yöneticilerinizin son umudu, Almanya, parçalanmış kanlar içinde yatıyor ve büyük acılar içinde kıvranıyor. İtilâfın soyguncu emellerinin Avrupadaki tek rakibi, Almanya, İtilâfın yolunda süpürülmüştür.

Küçüklü büyüklü İslam ülkelerine, köleleştirmek amacıyla el koyma yolu, İngiltere'ye açılmıştır. Şimdi İran'da, Afganistan'da, Kafkasya'da ve ülkenizde işleri keyfince yürütüyor. Hükümetinizin Boğazları İngilizlere verdiği gün, özgür bir Türkiye'nin, Avrupa kıtasındaki tarihi Türk kenti İstanbul'un ve özgür bir Osmanlı halkının sonu gelecektir.

Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar.

Anavatanınızın bu en tehlikeli anında kendi kendinize sordunuz mu; anavatanınız ve sizler neden bu ağlanacak hale geldiniz? Asya'nın ve Avrupa'nın en korkusuz savaşçı halklarından birisiniz. Hayatınız boyunca özgürlük için kanlarınızı döktünüz; çaresiz kalınca en sonunda en güçlü müstebiti, Sultan Hamid'i, tahttan indirerek bir meşrutiyet hükümeti kurdunuz, ancak bütün bunlar bir işe yaramadı ve bugün İngiliz boyunduruğu altında inlemektesiniz.

Bütün bunlar neden böyle oldu?

Çünkü her zaman olduğu gibi bugün de anavatanınızın kaderini bir avuç gözü doymaz, para düşkünü adama teslim ettiniz ve bunlar ülkenizi, ülkenizle birlikte sizi, kadınlarınızı ve çocuklarınızı, hak ve namusunuzu, en fazla parayı veren büyük Avrupa devletine satıyorlar ve satmaktadırlar.

Sadrazam İngiltere'den altın alırsa, ülkenin politikasını İngiltere nasıl isterse ona göre ayarlıyor.

Neden yöneticileriniz son zamanlarda Türkiye'nin kaderini bugün harap olmuş bir Almanya'nın kaderine bağlamışlardır?

Çünkü gene başınızda, ülkeyi İslamlığın sahtekâr savunucusu, kendi ülkesini yıkıma götüren, şerefsiz Wilhelm'in götürmek istediği yere götüren bir avuç adam vardı.

Böylece ülkeniz de kendiniz de her zaman bir avuç sömürücü paşalar grubunun elinde oyuncak oldunuz. Ve zavallı meclisiniz de aynı sömürücü paşaların elinde altın, mevki, unvan.. kölesi oldu.

Kurtuluşunuz nerede?

Ülkenizin ve haklarınızın iç ve dış saldırganlardan kurtuluşu sizin elinizdedir. Ne savaş sırasındaki partiniz, ne de başka bir sözde demokrasi partisi, sizi kurtarabilir, Scheidemann'ın Sosyal-Demokrat Partisi'nin Almanya'yı Fransız ve İngiliz eşkiya-kapitalistlerinden kurtaramadığı gibi. İttihad ve İttilâf partileriniz (2) yalnız sizi kurtaramamakla kalmayacak, özgürlüğünüzün mezarını daha da derinleştirecektir.

Ülkeniz aç gözlü paşalar ve ilkesiz partiler tarafından yönetildiği sürece kurtuluşunuz olanaksızdır.

Siz emekçiler, anavatanınızın bedeni ve canı olduğunuzu artık kesin olarak anlamalısınız. Ülkeyi besleyen, zenginliğe kavuşturan ve tehlike anında kanlarınızı akıtarak düşmanlara karşı savunan siz, işçiler ve köylülersiniz.

Bundan çıkan sonuç ülkenin kaderinin ellerinizde olması gerektiğidir; topraklarınızın öz sahipleri siz olmalısınız, ve siz, yalnız siz ülkenizin çıkarı için kendi yasalarınızı kendiniz koyabilirsiniz; emekçi sınıfların sefaletini düşünmek bile istemeyen, asalak sömürücüler, toprak sahibi paşalar, işadamları ve fabrikatörler, ilkesiz ve kararsız partiler değil.

Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar.

Rusyalı işçi ve köylü kardeşleriniz, Rusya'yı yabancı haydutlara, Avrupa eşkiyasına satan bu yerli soyguncu - kan emicilerinin iğrençliğini anladıkları için hükümet yönetimini kendi ellerine almaya karar verdiler. Ve şimdi, yaklaşık iki yıldır, kendi hükümetleri, emekçiler hükümeti için mücadele ediyorlar. Sovyet Rusya'da emeğin sermaye üzerindeki kesin zaferi yakındır ve emek düşmanlarının saldırılarının sonu gelmiştir.

Ama bu yeterli değildir. Dünya halklarını köleleştirmek isteyenlere karşı, tüm dünya emekçilerinin birliği gereklidir.

Böylece Sovyet Rusya işçi ve köylü hükümeti, bütün bunları yaşayan siz Türkiyeli işçi ve köylülerin, böylesine zor ve tehlikeli bir günde, güçleri birleştirip Avrupalı soyguncuları dışarı atmak ve ülkenin içinde mutluluklarını mutsuzluğunuzun üstünde kurmak alışkanlığında bulunanları yıkmak ve zararsız kılmak için kardeşçe bir el uzatacağınızı umuyor.

(2) Söz konusu olan İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf partileridir

BELGE 35

Baha Sait'in Bakû'de İmzaladığı Anlaşma (1)

Suret

Rusya Federatif Sovyetler Cumhuriyeti adına hareket eden halk komiserleri Sovyeti'nin Kafkasya'daki İştirakiyun Fırkası Kafkas Yerel Merkez Komiseti Temsilcisi ile Türkiye devrim hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu adına hareket eden Kafkasya'daki temsilci Baha Sait arasında aşağıdaki anlaşma yapılmıştır.

1 Bağıtlı taraflar gerek kendi ülkelerindeki karşıdevrimlere, gerekse dıştaki Batı Avrupa fetihçi hükümetlere karşı tüm araç ve güçleri ile birbirlerine yardım ilkesi çerçevesinde bir savunma ve saldırı anlaşması yaparlar.

2 Bağıtlı tarafların bu anlaşmayı yapmaktaki başlıca amaçları:

a) Tüm İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtarılması;

b) İran, Arabistan, Mısır, Hindistan vb. gibi İslam ülkelerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve özellikle Asya ve Afrika'daki İngiliz emperyalistlerine karşı mücadele;

c) Bugün kurulmuş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mücadele sonucunda kurulacak olan Sovyet yönetim biçiminin kabul ve sağlamlaştırılmasından ibarettir.

3 Bu amaca varmak için Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti yukarıda adı geçen Türkiye devrimci örgütüne silah, gereç ve para ve diğerlerini bulmak ve sağlamak konusunda elinden geleni yapmayı yükümlenir.

Türkiye devrimci örgütü bu anlaşma metninin imzasından sonra silah, gereç ve para gereksinmelerini Rusya Sovyetlerine bildirecek ve adı geçen Sovyetler bu istekleri yerine getirmeyi kabul edecek ve zamanında gerçekleştirecektir.

4 - Adı geçen Türkiye örgütü Rusya Cumhuriyeti'nin isteyeceği sayıda silahlı askerî güçleri Denikin, Kolçak ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti'nin diğer düşmanlarına karşı savaşmak için hazırlamayı yükümlenir.

---

(1) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 591 - 592. Elimizdeki metin Baha Sait tarafından imzalandıktan sonra Albay İlyaçef tarafından İstanbul'a götürülüp Kara Vasıf Bey'e verilmiş, Kara Vasıf Bey, 26 Şubat tarihli mektubuna ek olarak Ankara'ya, Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş ve Mustafa Kemal Paşa da 15 Nisan tarihli telgrafıyla Erzurum'a, Kâzım Karabekir Paşa'ya iletmiştir. Karşılaştırma olanağı verecek başka bir nüshası yoktur.

5 - Türkiye geçici devrim hükümetini temsil eden Karakol devrimci cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltereye karşı bir ayaklanma meydana getirmek için gerekli girişimlere hemen başlayacaklardır ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti de gereken para, gereç ve silahları tümüyle sağlamakla yükümlüdür.

6 - Batı Avrupa emperyalistlerine karşı İslam ülkelerinde yapılacak bu millî devrimleri koruyacak olan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti bu Müslüman memleketlerinden her birinin tam özgürlüğünü tanıyacağına ve iç işlerine kesinlikle karışmayacağına ve yerli halkın arzusuna muhalif sosyal ve siyasî örgütler kurulmasının önüne geçeceğine söz verir.

7 Rusya Sovyet Cumhuriyeti batı emperyalistlerine karşı ayaklanan tüm Müslüman memleketlerini ve bu hareketlerin başındaki her hükümeti bu savunma ve saldırı anlaşmasını kendisi imza etmişcesine bağlaşık olarak tanıyacağı ve kabul edeceğini taahhüt eder.

8 Sözü geçen memleketlerdeki siyasî ve sosyal yönetim biçiminin kurulması ve örgütlenmesi, halklarının özgür seçim ve kararlarına bağlı olup, bağıtlı taraflar adı geçen halkların seçimlerini güçleştirmemeye söz verirler.

9 Türkistan'da kurulmuş olan Sovyetler yönetiminin güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılması için gereken önlemlerin alınmasını Türkiye geçici devrim hükümeti kabul eder ve yükümlenir.

10 - Denikin ve Kazaklara karşı Dağıstan'da yapılan mücadele, Dağıstanlılar, Sovyetler biçimi yönetime eğilim gösterdiklerinden bu memleketteki işçi ve köylü ve halkın özgür arzusuna bağlı olarak kurulan Sovyetlere yardım etmeye Türkiye geçici devrim hükümeti söz verir. Dağıstan Hükümeti'nin biçiminin kararlaştırılmasına gelince, bunu tayin etmek, Dağıstan işçi ve köylü kongresinin hakkı olup bağıtlı taraflar bu soruna kesinlikle karışmayacaklarına söz verirler.

11 - Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti ve Türkiye devrim hükümetinin İngiltere ve Rusya emperyalistlerine karşı Kafkasya'da açacağı ortak hareket, Avrupa emperyalistlerinin buyruk ve nüfuzu altında, adı geçen sözleşmenin öngördüğü amaçlara karşı hareket eden ve bugün bağıtlı tarafları birbirlerinden ayıran Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bugünkü hükümetleri tarafından engellendiğine göre, Türkiye geçici devrim hükümetini temsil eden Uşak Kongresi Yürütme Kurulu ve Karakol Devrim Cemiyeti, yukarıda adı geçen üç hükümeti, gerek Rus emperyalistleri gerek İngiltere ve gerekse Batı Avrupa'nın diğer istilacı devletlerine karşı ve bağıtlı taraflar ile birlikte hareket edecek hükümetlerle bu konuda Kafkas yerel örgütüne yardım etmeye ve korumaya söz verir. Bu hükümet darbesini Azerbaycan'da uygulamak için Türkiye geçici devrim

hükümeti Azerbaycan Türk halkının ırkçı eğiliminden ve Azerbaycanlılarca tanınmış Türk milliyetçilerinin nüfuzundan ve kişiliklerinden yararlanma yollarını arar. Azerbaycan devrim hükümetinin kuruluş biçimi Azerbaycan işçi ve köylü kongresinin özgürce vereceği karar çerçevesinde olacağından bağıtlı taraflar kongre kararlarına karşı gelmemeye söz verir.

12 - Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Şimali Kafkas gibi tüm Kafkas hükümetlerinin tam özgürlükler bağıtlı taraflarca kabul edilmiş olduğundan, bunların birbirlerinden ayrı bir biçimde bağımsız olarak ya da Kafkas Birliğine katılarak ya da federasyon biçiminde hükümet kurmaları konusunda ilgililerin tamamıyla özgür bırakılacaklarını ve bu soruna hiçbir şekilde karışmayacaklarını bağıtlı taraflar kabul eder ve yükümlenirler.

13 Bu anlaşma metninin iki nüshası önce bir yandan Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti Hükümeti'nin Kafkasya'daki temsilcileri yani Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin yerel komitesi ve diğer yandan da Karakol Devrim Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcileri tarafından imza edilecektir. Bu şekilde imza edilmiş nüshalardan biri Karakol Devrim Cemiyeti Uşak Kongesi genel merkezi tarafından onaylanacak, diğeri Dışişleri Halk Komiseri ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin merkez yürütme kurulu başkanı tarafından onaylandıktan sonra imza edilen anlaşma teati edilecektir.

14 Bu anlaşma 13. maddede belirtildiği gibi imza edildikten sonra kesinleşecektir. Bağıtlı tarafların Kafkasya'daki temsilcileri kendi imzalarından sonra anlaşmayı yürürlüğe koyacak ve bağlı oldukları hükümetlerin onaylamasını beklemeyerek ortak harekete girişeceklerdir.

15 - Bu anlaşma Baha Sait Bey tarafından 1920 yılının 11 Ocak'ında Bakû kentinde yapılmış ve imza edilmiştir.

Hey'eti Temsiliye Adına
M. Kemal

BELGE 36

İngiltere'nin Kafkasya Temsilcisi Mr. Wardrop'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a (1)

Tiflis, 3 Ocak 1920

Telgraf No. 3 167947 (1015) 58 (Alınış tarihi 6 Ocak)

Denikin'in yakın bir gelecekte tümüyle çözmesi olasılığını göz önünde bulundurmak ihtiyatlı bir davranış olacaktır.

Bunu, hemen Kafkaslarötesi'ne güçlü bir Bolşevik saldırısı izleyecektir. İran'la ulaşımımızı elde tutmak için aşağıdaki eylemleri önermekteyim:

Batum'da hiç olmazsa yeterince donatılmış birliklerden bir tümen gerekmektedir.

Sivil yönetim, eğitim görmüş sivillerin katılmasıyla güçlendirilmeli ve istenmeyen mülteciler sınır dışı edilmelidirler; mevcut nüfusun içinde çok sayıda Bolşevik ajanları ve yandaşları vardır. Yiyecek sorununu karşılamak için etkili önlemler alınmalıdır, çünkü birkaç gün sonra ekmek kalmayacak ve açlık isyanları baş gösterecektir.

"Kuzey İran Gücü" güçlendirilmeli ve Bakû'yü bir Bolşevik saldırısına karşı korumak üzere hazırlanılmalıdır, aynı zamanda İttihat ve Terakki kışkırtıcıları ya da silahlı güçlerinin baskınlarını önlemek için Kuzey-Batı İran'a hatta Kuzey Doğu Asya Türkiye'sine birlikler ayırmalıdır.

Bir deniz saldırısına karşı bir savunma olanağı yaratmak için Bakû'deki toplara hemen iki kama payı bulunmalıdır. Enzeli'ye uçak gönderilmelidir. Parça halinde denizaltı gönderilip Bakû'de monte edilmelidir. Kafkaslarötesi demiryolları uzun zamandan beri gerekli malzemeyi beklemektedirler. Hazar filosunun en azından bir kısmı donanma yetkililerimiz tarafından değerlendirilebilir. Gürcistan ve Azerbaycan, tarafımızdan teşvik edilirse, iyi çarpışabilirler, ancak maddi, mali ve manevi yardım gerekecektir. Dağıstan da kendilerini hiç sevdirmeyen Nuri Paşa ve Türkleri sınır dışı etmeye ikna edilebilir.

Çıkarlarımız açısından Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın olduğu gibi Dağıstan'ın da fiilen (de facto) varlığını tanımak ve gelecekteki bağımsızlık davalarını destekleyeceğimize söz vermenin gerekli olacağı sanılmaktadır.

Acele önlemler alınmazsa Kafkaslarötesi'nin Bolşevikler tarafından ele geçirilmesi tehlikesi an meselesidir ve ondan sonra bunlar isteklerini İran'a Hazarötesi'ne ve daha öteye kabul ettireceklerdir.

---

(1) "Documents on British Foreign Policy" (İngiltere Dış Politika Belgeleri), Seri I, Cilt III, Londra 1949, Belge No. 630.

BELGE 37

İngiltere Dışişleri Bakanı Vekili Lord Hardinge'den İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'ye (1)

13 Ocak 1920

Telgraf No. 44 169528 (1015) 58

19 No.lu telgrafınıza cevaptır (2).

Lord Curzon'un dikkatine:

Doğu Komitesi dün öğleden sonra toplanmıştır.

İmparatorluk Genelkurmay Başkanı (3) Harbiye Nezaretinin Bolşevik saldırısı olasılığına karşı üç savunma hattı düşündüğünü açıkladı:

a) İstanbul, Batum, Bakû, Krasnovodsk, Merv (4). Bu hat, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin denetimini sağlayacak, Kafkasya'da iki tümen ve Krasnovodsk'dan Merv'e kadar beş tümen gerektirecektir.

b) İstanbul, Batum, Bakû, Enzeli, Tahran, Maşad (5). Bu hat, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin denetimini gerekli kılmayabilir. Yaklaşık olarak yedi tümene gerek vardır.

c) Kuzey Filistin, Musul, Hanakin'den 50 ya da 100 mil uzaklıkta bir nokta, Maşad'daki kuvvetler, eğer saldırıya uğrarsa Birjand'a çekilmek şartıyla (6). Bu hat, Harbiye Nezareti tarafından gerçekten düşünülen tek seçenektir ve bu durumda bile Musul ya da Maşad'ın elimizde kalacağı tartışmalıdır.

(a) ve (b) seçenekleri için verilen rakamlar yalnız İngiliz birlikleri içindir. Bağlaşıklarla işbirliği daha da önemli güçler gerektirecek ve sayılar arttıkça bunların desteklenmesi ve yerinde tutulması daha da güçleşecektir. Durum ne olursa olsun Harbiye Nezareti temsilcilerinin kuvvetle savundukları görüş şudur: Eğer çok sayıda güç kullanılması söz konusu olacaksa bunlar, Batum - Bakû

---

(1) "Documents on Brittish... , Seri I, Cilt III, Belge 640.

(2) Lord Curzon'un Lord Hardinge'e mektubunu ileten 10 (?) Ocak 1920 tarihli telgraf, bk. s. 115 - 116.

(3) Mareşal Sir Henry Wilson.

(4) Krasnovodsk Bakû'nun karşısında, Hazar Denizi'nin doğu kıyısında bir liman ve Orta Asya demiryolunun başlangıç noktasıdır; Merv, Krasnovodsk'un 800 km. doğusunda Türkmen S.S.C.'nin bir kentidir. Bu hat Paris'teki toplantılarda Lord Curzon grubunun savunduğu hattır. Bk. s. 117

(5) Enzeli, İran'ın Hazar Denizi'ndeki limanı ve bugünkü Pehlevi kentidir; Maşad, İran'ın kuzeydoğusunda ve Horasan eyaletinin merkezidir. İngiliz emperyalizminin bu ileri hatları İstanbul'dan da geçtiği için, bunların savunucuları Türklerin İstanbul'dan çıkarılmalarını önermekteydiler.

(6) Hamakin, Bağdad'ın 150 km. kuzeydoğusunda İran sınırında bir Irak kentidir; Birjand, Horasan'da Maşad'ın 400 km. güneyindedir. Bu hat aşağı yukarı İngiliz emperyalizminin İkinci Dünya Savaşına kadar kalacağı hattır.

hattını tutacak iki tümen kadar bile olsa, bunları daha iyi bir sonuç alacak ve tüm cephelerdeki antibolşevik unsurları yüreklendirecek biçimde kullanmak daha doğru olacaktır; örneğin Polonya'dan Moskova üzerine bir yürüyüş yapmak ya da Güney Rusya'da Denikin'i desteklemek gibi (7).

Bahariye Nezareti Hazar Denizi'nin denetimi için Bakû'nun elde tutulmasını istiyor, bununla birlikte Enzeli'deki petrol stokları Hazar filosunu belli bir süre için elde tutmayı olanaklı kılmaktadır. Bakû elde tutulursa Hazar Denizi'ni denetlemeye hazırdırlar ve böyle bir fırsatın bir daha elimize geçmeyeceğini söylüyorlar (8).

Hava Kuvvetleri Bakanlığı şimdilik Mısır ve Hindistan'da bulundurdukları uçakları elden çıkarmak istemediklerinden havadan bir yardımı düşünmüyorlar. (9).

Komite (a) ya da (b) hattını tutmak için gereken güçleri bulmak olanaksızlığını, Hazar Denizi'nin güney ve doğusundaki birlikleri takviye güçlerini ve böyle bir gücün başka bir yerde saldırı amaçlarıyla daha faydalı bir şekilde kullanılabileceği askerî görüşünü gözönüne alarak (c) seçeneğine çekilmeyi kaçınılmaz buluyor.

Bununla birlikte herhangi acele bir geri çekilme öngörülmemiştir. İlk önce Denikin güçleri artıklarının Bolşeviklere karşı bir set olmayı sürdüremeyecekleri tartışmasız kanıtlanmalıdır.

Komite telgrafımızdaki 11 soruya şu cevapları önermektedir:

1) Birlikler şimdilik Batum'da kalabilir, ancak Fransızların Odesa'da düştükleri duruma düşmeden kent boşaltılmalıdır (10).

2) Gürcü birliklerine ne kara, ne deniz, ne de hava yardımı yapılmalıdır.

3) Denikin sahnede kaldığı sürece eğer onun ödeneğinden bir miktar kesilecekse (Kafkas) Cumhuriyeti'nin Bolşeviklerin kucağına düşme tehlikesini önleyecek ve böylece onun işine yarayacak miktarın altına düşmeyecek kadar bir para yardımı kısılabilir.

4) Bakû'nun korunması ancak (a) ya da (b) seçeneklerinin kabul edilmesiyle düşünülebilir.

---

(7) Bu, Harbiye Nazırı Churchill'in Paris toplantılarında savunduğu görüştür. bk. 117

(8) Bahriye Nezareti'nin tutumu için bk. s. 117 ve not 123.

(9) İngiltere, askerini terhis etmek zorunluluğunda kalınca Mısır, Irak, Hindistan gibi yerlerde ayaklanmalara karşı koyabilmek için yerli halka karşı kullanılan uçak birlikleri yerleştirmişti.

(10) 1919 Nisan'ında Fransızlar Odesa'da Kızılordu'nun hücumuna uğrayıp kenti güç belâ boşaltabilmişlerdir.

5) Denikin'in İngiliz denizcilerinin Hazar'a dönmelerini kuşkusuz iyi karşılamasına rağmen, bu, ancak Bakû elde tutulacaksa yapılmalıdır. Denikin herhalde donanmasının yok edilmesini kabul etmeyecektir, buna biz de ısrar edemeyiz (11).

6) Kazvin'deki ileri İngiliz birlikleri tehdid edilirse geri çekilmeli, tabii ki zor durumda kalırlarsa (12).

7) Uçak gönderilmesi olanaksız.

8) ve 9) General Malleson'a, yeni subaylarla Horasan sınırını denetleyip denetlemeyeceği sorulmalı.

10) Maşad'daki gücün takviyesi ancak (a) ya da (b) seçenekleri kabul edilirse düşünülebilir, böyle bir durumda gücün denetimi Harbiye Nezaretine geçecektir. (c) (13) seçeneği durumunda Malleson tehdit edilirse Birjand'a çekilmeli.

11) Demiryolu'nun Neh'e kadar uzatılması ancak Malleson takviye edilecekse gereklidir (14). Eğer Birjand'a çekilecekse gereği yoktur. Ayrıntılı rapor bugün kuryeyle gönderiliyor.

---

(11) 1918'in ortalarında İngilizler Enzeli'de Hazar'daki savaş ve ticaret gemilerinden bir filo kurmuşlardı, bununla Ağustos 1918'de Bakû'ye çıkılmış Kasım'da yeniden Bakû işgal edilmişti. Sonradan Denikin'e devredilen bu filo 1920'nin başında Kızılordu'nun inmesiyle kara güçleriyle bağlantısını kaybetmiş, Azerbaycan hükümetine sığınmıştı.

(12) Kazvin, Tahran, Enzeli yolunda bir İran kentidir.

(13) Malleson gücü 1918 ortalarında Maşad'a ve oradan Merv Aşkabad Krasnovodsk demiryolunu tutmak ve oradaki karşıdevrimci güçleri desteklemek üzere Rus Türkmenistan'a gönderilmişti. Bu güç Hindistan Bakanlığına bağlıydı.

(14) Neh, Horasan'da ve Birjand'dan 200 km. kadar güneyde bir kenttir.

BELGE 38

Mustafa Kemal Paşa'nın Durum Değerlendirmesi (1)

Ankara, 5 Şubat 1920

Çok aceledir
Şifre
I, III, XII, XIII, XV, XX'inci Kolordu K.
İstanbul'da Rauf Beyefendi'ye
Bursa'da Miralay Bekir Sami Beyefendi'ye
Nazilli'de Refet Beyefendi'ye
Erzincan'da Halid Beyefendi'ye (2)

Ocak 1336 (1920) sonunda siyasî durumun değerlendirilmesi: Bağlaşık Devletlerin Türkiye ile barış yapılması için Aralık sonlarına doğru gösterdikleri aşırı ilgi ortadan kalkmış ve Türkiye barışı belirsiz bir zamana yeniden ertelenmiştir. Bağlaşık Devletlerin bir buçuk yıldan beri fiilen yarattıkları oldu bittileri bizim barışımız için esas saymak istedikleri anlaşılmıştır. Bu durumda şimdilik işgal altında bulunan Kilikya, Urfa ve Maraş hattı ve Aydın ili ile bu iki işgal edilmiş bölgeye paralel bir Antalya iç bölgesinin herhangi bir maske altında işgal eden devletlere bırakılması ve Boğazların İngiliz egemenliğine verilmesi amacı güdülmekteydi. Boğazlardan başka diğer koşullar Bağlaşıklar arasında bir yıldan beri görüşülmüş ve anlaşılmış şeyler idi. Ancak Boğazların İngiltere'ye bırakılması gibi bu kadar açık olarak beliren sorun, tüm Türkiye ve Karadeniz egemenliğinin İngiltere'ye bırakılması demek olduğundan İslam uyruklularının protestoları ve Türklerin umutsuzlandırılması gibi görünüşteki nedenlerden dolayı Fransa ve İtalya kesinlikle karşı çıkmıştır. Bundan dolayı Boğazlar için Bağlaşıklar arasında düşünce birliğinin oluşmaması barışımızı erteleyen bir neden olmuştur. Bolşevik savaş başarıları da barışımızın yapılmasına en önemli bir engel oldu. Bu olasılık, Aralık ayı boyunca barışımızın hızlanmasına bir neden sayılırken başarının umulanın üstünde bir hızla genişlemesi aksine bir erteleme nedeni olmuştur. Bolşevik harekâtının bizim

(1) "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 388. Aynı belge, 6 Şubat 1920 tarihli olarak K. Karabekir'in "İstiklâl Harbimiz" s. 441-43'te verilmiştir.

(2) Aynı dergide 1260 No.lu belge olarak Ali Fuat Paşa'ya gönderilmiş bir metin vardır. Bunun tarihi 7.1.1920 olarak gösterilmesine rağmen, yukarıdaki metnin, bir iki kelime dışında, aynıdır. Ve içerikten de anlaşılacağı gibi bir ay önce yazılması olanaksızdır. Bu durumda kanımızca tarihin 7.2. 1920 olarak düzeltilmesi gerekir.

barışımızın yapılmasını etkilemesinin nedeni barış koşulları ne olursa olsun onları tam bir boyun eğme ile kabul edeceğimizin kuşkulu olmasıdır. Gerçekten işgal edilmiş bölgelerin terk edilmesi konusundaki bir barışa silahla karşı çıkacağımıza dair Yunanlılarla süren millî savaş ve Anadolu'daki heyecan ve hazırlıklar gibi kanıtlayıcı belirtiler vardır. Maraş olayları varolan kuşkuları daha fazla giderecek olsa gerektir. Diğer yandan bizim barışımız yapılmış olsa bile Bolşevik başarıları bize temas ettiği zaman Avrupa'nın durumu yeniden kritik olacaktır. Çünkü Bolşeviklerle ilişki kuran millet ya sosyal ya da siyasî bir harekât birliğine ya da onun seline silahla karşı gelme zorunluluğunda kalmıştır. Bizim de iki şıktan birini seçmemiz gerektir ki Bağlaşık Devletlerin bizim Bolşeviklere silahla karşı çıkmamızı ümit edebilmeleri için birçok fedakârlıklarda ve en azından bir yıldan beri geçici olarak işgal altında bulundurdukları Arap olmayan bölgeleri bize geri vermeleri gerekir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan için esaslı bir fekakârlığı gerektiren böyle bir sonuca ancak tam bir zorunluluk altında karar verebileceklerdir. Ve bugün İtilâf Devletlerinin kendilerini böyle bir zorunluluğun içinde görmedikleri açıktır. Bizi tatmin etmek söz konusu olmazsa bizi yok etmeye ve onun için de ilk önce tüm direniş olanaklarımızı kırmaya karar vermeleri gerekir. Türkiye'nin direniş olanaklarını yok etme önlemleri; Türkiye'nin kesin bir biçimde çember içine alınması ve kuşatılmasıdır. Türkiye bugün Adalar denizi ve karadeniz kıyılarında ve Avrupa cephesinde güçlü bir biçimde çember içine alınmıştır. Suriye cephesi Hicaz'dan İskenderun'a kadar ingiltere ve Fransa tarafından kuvvetle, zorla, bozgunculukla ve halkın kadere boyun eğmesiyle çembere alınmış sayılabilir. Irak ve İran cephelerinin aslında tam kapalı olmayan durumları nitelikleri bakımından hızlı ve geniş bir yararlanmaya uygun değillerdir. Uzaklıklar büyük, ulaştırma yok, halklar uyanmamış ve zaten ülkelerin içi de işgal altındadır. Türkiye'nin diğer cephesi Kafkasya'dır ki uygun olmayan barış koşullarına karşı silahlı direnişe en uygun olan cephe orasıdır. Türkiye Kafkasya'da Bolşevik yayılmasını kolaylaştırma ve onunla harekât birliğine girmekle batıdan doğuya doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını dehşetli bir biçimde açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapamak için Bağlaşıklar bir saldırı hareketi stratejisini uygulayacak güçleri hemen bulamazlar. Dayanak oluşturacak hareket üslerini de ellerinde bulundurmuyorlar. Böyle bir harekât ancak Batum'dan söz konusu olur ki bu durumda bile Kafkasya ile Hazar Denizi'nin arasını tıkamak için Batum'dan başlayarak dört yüz kilometreden fazla uzaklaşmak gerekir. Bu durum karşısında İtilâf Devletleri Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri aracılığıyla kesmek planını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki de Kuzey Kafkasya hükümetlerinin bağımsızlıklarını onaylayarak onları kendile-

rine çektiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını oldu bittiye getirmek için onları her yandan kışkırtıp donatmaktadırlar. Bundan başka da doğrudan kuvvet göndermeye de başlamışlardır ki bu kuvvetin etkisiyle hem Bolşeviklerle çarpışmayı hızlandırmak ve hem de Kafkas milletlerinin Türklerle Bolşeviklerin herhangi bir ilişkilerini önlemek ve denetlemek düşüncesindedirler. Plan büyük bir ciddiyet ve aşırı acele ile uygulanmaktadır. Eğer bu plan başarılır, Kafkas milletlerinin bize karşı kesin bir set durumu almalarıyla memleketimiz kuşatılmış kalırsa artık Türkiye için direniş nedenleri temelinden yıkılmış olur, ondan sonra siyasî varlıklarını tümüyle yitirecek olan Anadolu Türkleri İtilâf Devletleri subayları komutası altında sömürge askeri olarak ordular kuracak, hem Kafkasya milletlerinin itilâf boyunduruğunda tutulmasını hem de Bolşevik yayılmasının durdurulmasını sağlamak için kan dökeceklerdir (3). Bu durumda İtilâf Devletlerine tam bir teslimiyet halinde bile Türklerin hayatlarını yitirmekten kurtulacaklarına güvenilemez.

Dolayısıyla Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiye'nin kesin yok edilmesi projesi sayıp, bu seddi İtilâf Devletlerine yaptırmamak için en son çarelere başvurmak ve bu uğurda her türlü tehlikeleri göze almak zorunluğundayız. Direniş olanaklarımızı yok edecek önlemlerin ikincisi fiilen varolan ortak yönetimden yararlanarak Türkiye'yi içten oyarak çökertmektir. Bu konuda memlekette varolan siyasî bozgunculuk İtilâf elinde ne iyi bir araçtır. İtilâfçılar bu araçtan ve bazı yetkililerin tam teslimiyet eğilimlerinden yararlanarak çalışmaktadırlar. Tabii ilk işleri Kuvayı Milliye'nin çözülmesi, Türkiye'nin elinde kalan silah ve cephanenin kullanımının olanaksız kılınmasını en başta sağlamaktır. Birinci derecede Kafkasya planını ve ikinci derecede iç çöküntüyü sağlamaya gerekli zamanı İtilâf Devletleri ancak zayıf, kararsız hükümetlerin yardımıyla sağlayabilirler. Çünkü bu gibi hükümetler İtilâf'ın baskılarına baş eğerek iç güçlerin gelişmesini pek çok sınırladığı gibi, kamuoyunu da devamlı korku ve endişe içinde tutarak resmi ve resmi olmayan kararların alınmasını kesin bir biçimde engeller. Bundan başka İtilâf Devletleri İstanbul'un tüm gözde kişileriyle iç ve dış, akla gelebilecek tüm görüşülecek yerlerde doğrudan doğruya ilişki kurarak millete durmadan belirsiz ve yanlış umutlar aşılamaktadırlar. Ve bütün bunlar da zayıf bir hükümetin verdiği zamanı kolaylaştırmakta ve artırmaktadır. Bu durumda kazanılan zamandan yararlanarak İtilâfçılar sonunda Türkiye'nin kuşatılması ve iç çöküntü önlemlerini tamamlayacaklar ve ondan sonra da maskelerini birdenbire atarak İstanbul'da geniş çapta tutuklamalara, kuşatılmış Türkiye'nin çeşitli cephelerinde güç yığma ve abluka önlemlerine başlayacaklar, aynı

(3) Bu cümlenin Rauf Bey'in verdiği cevaptaki tutumla karşılaştırılması ilginçtir, bk. 120

zamanda idam hükmü niteliğinde barış koşullarını bildireceklerdir. İşte 5 Şubat 1336 (1920)'da bize karşı uygulanmakta olduğunu gördüğümüz plan budur. Bu planın açıklanması bize düşen önlemler ve ödevleri göstermektedir. Bu önlemler şunlardır: Doğu cephesinde resmi ya da resmi olmayan seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak güçleri yığmaya başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi İslam hükümetleriyle acele olarak ilişki kurarak İtilâf planına karşı kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde saldırı harekâtımızı birleştirmek için Bolşeviklerle anlaşmak ve içten millî örgütlemeyi son derecede genişletmek ve güçlendirmek, silah, cephane ve malzememizi vermemek için silah kullanmaktır. En önemli görev ise İtilâf'ın zaman kazanmasına meydan vermemek ve onun maskesini atıp memleketin tüm direniş unsurlarını birleştirecek bir neden yaratmaya zorlamaktır. Bunu ancak, durumu bu biçimde değerlendirebilen ve kesin karar alabilen bir hükümet yapabilir. Zaten Doğu cephesinde kuvvet hazırlığı ve şiddetle direniş gibi bazı noktalar yalnızca böyle bir hükümetle gerçekleştirilebilir. Böyle bir hükümet hudutlar konusundaki barış koşullarımızı ve bu koşulların kabulünü ertelemeye gücümüz kalmadığını resmen açıklamakla birlikte Doğu bölgeleri konusunda yukarıdaki önlemlere ve memleketin gerektiği zamanda Anadolu'dan yönetimini olanaklı kılacak diğer hazırlıklara da doğrudan giriştiğini gösterir. Buna karşılık İtilâfçılar kesin düşüncelerini göstermek zorunluluğundadırlar. Eğer bu, bizimle çarpışmayı kabul biçiminde belirirse biz bu çarpışmaya, iki ay sonra olacağından daha uygun koşullar içinde ve İtilâf topluluğunun hazırlığını daha tamamlamamış bulunduğu zamanda gireceğiz. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için de acele bir görev, siyasî durumun gereklerine uygun önlemleri, hükümetle düşünce uygunluğu içinde kabul etme olasılığının var olup olmadığını bir an önce kestirmektir. Eğer böyle bir hükümet kurma olanağı yoksa yazık ki ümitli olmaya neden görülmüyor. Aldanmayarak bu durumu şimdiden gözlemeli ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine alacağımız önlem Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızı hemen İstanbul'dan çekmek ve derhal Kafkas milletlerine başvurmak ve derhal yukarıda bildirilen önlemlere resmi ya da gayri resmi olmakla birlikte, ancak fiilen girişmektir. Bu hareket doğrultusunda iç ve dış ilişkilerin kesilmesinin ne zaman ve ne biçimde meydana geleceğini önceden kestirmek olanaksızdır. Ancak işler bu yola girdikten sonra ilişkilerin kesilmesi herhalde uzak görülmemelidir.

Heyet-i Temsiliye Adına
Mustafa Kemal

3

Ankara Hükümeti'nin Moskova'ya İlk Önerisi'nden Moskova Anlaşması'na

(NİSAN 1920 - MART 1921)

I - İlk Öneri ve Cevap

Sovyet Hükümeti'ne gönderilen ilk resmi önerinin hazırlık dönemini önceki bölümde açıklamaya çalışmıştık. Şimdi bundan sonraki gelişmeleri izleyelim.

Kızılordu'nun Azerbaycan'a yaklaşması ile Kâzım Karabekir'in gösterdiği aceleciliğe karşı Mustafa Kemal, bu öneriye resmi bir nitelik kazandırabilmek için, gönderilmesini Büyük Millet Meclisi'nin açılışına dek geciktirecektir. Ancak bu geciktirişin nedeni, sorunun, seçilmiş bir kurul olan meclisle tartışılması ya da sorumluluğu bir hükümetle paylaşmanın ötesinde bu öneriye bir dayanak gösterebilmek olsa gerek. Çünkü ilk TBMM Hükümeti'nin ancak 3 Mayıs'ta kurulması bir yana önerinin taşıdığı tarih olan 26 Nisan'a kadar Meclis'in açık oturumlarında

böyle bir tartışma yapılmamıştır. Yapılan gizli oturumlardan ise böyle bir tartışmanın yapılmadığı anlaşılıyor. Yalnız bu konuda Mustafa Kemal'in, hazırlık niteliğinde bir konuşması vardır. Bu konuşmadaki ifadeye göre yakın zamana kadar ilkelerini diğer ülkelere kabul ettirmeye çalışan Bolşevikler, görüşlerini geliştirmişlerdir diyen Mustafa Kemal, şöyle devam etmektedir: "...biz, Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını ve bizim, Bolşeviklerle düşünce ve eylem birliği kuracağımızdan her zaman kuşkulanmakta olduklarını göz önünde bulunduruyoruz." Ve aynı zamanda "millî sınırlarımızın içinde.. varlığımızı koruyabilirsek başka bir şey istemek bence doğru değildir. Yalnız her olasılığa karşı hayat ve varlığımızı korumak için dışardan kuvvet, bir kuvvet kaynağı aramak gerekirse yine her zaman kendi görüş açımızdan şaşmadan her kaynaktan yararlanmayı da uygun gördük.

"İşte ancak bu nokta, daima Bolşeviklerin durumunu, harekâtını ve kendilerinden gerektiğinde ne dereceye kadar yardım görebileceğimizi anlamaya çalıştım. Bu girişimler sonucunda kuşkusuz, bazı ilişkiler meydana gelmiştir. Ancak bu ilişkilerimiz, şimdiye kadar bazı Bolşevikler bizimle az önce anlattığım gibi manevi ve maddi olarak birlikte olan Dağıstan'a kadar ilişki kurduğu halde hiçbir kesin konuya dayanan bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak olanağı vardır. Eğer kaçınılmaz bir gereklilik görülürse yüksek heyetiniz, yüksek Meclisiniz bu konuda daha esaslı önlemlere girişir." (164)

Böylece bu öneri, 26 Nisan'da Kâzım Karabekir'in hazırladığı taslak esas tutularak yazılır ve aynı gün Erzurum'a tellenir (165). Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzalı olan bu metnin başlığı yoktur, nereye ve nasıl gönderileceği de pek belli değildir. İlk amaç Bakû'ye Halil Paşa grubunun kurduğu Türk Komünist Fırkası'na göndermek ve onların aracılığıyla Moskova'ya iletmektir. Kâzım Karabekir kendisine ulaşan bu metne bir başlık bulur: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova

(164) TBMM'nin 2. Birleşiminin 4. Oturumu, 24 Nisan 1920, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması; Aktaran: BORAK, Sadi, "Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları" İstanbul 1977, s. 17-18.

(165) M. Kemal'den K. Karabekir'e, 26 Nisan 1920, KARABEKİR, K., "İstiklâl harbimiz" s. 626.

Sovyet Hükümeti'ne Birinci Önerisidir." (166) Karabekir ayrıca "Bakû Türk Komünist Fırkası'na" da bir mektup yazarak bunları Trabzon'a 3. Fırka kumandanlığına teller (167). Verdiği talimata göre metin orada kağıda geçirilecek ve Fırka mührü ile mühürlenerek Binbaşı Ali Rıza Bey eliyle Bakû'ye götürülecektir. Ancak aynı gün, 28 Nisan'da, Kızılordu Bakû'ye girer ve Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti kurulur. Bunun üzerine İngilizler Batum yolunu kapatır. Bu nedenle kurye subayı da geçemez. Kâzım Karabekir de metnin ikinci bir kopyasını hazırlar. Bakû'dekilere ikinci bir mektup yazar ve bunları Bayezıt'taki 11. Fırka'ya göndererek fırkanın iki subayı aracılığıyla Nahçivan yoluyla Bakû'ye iletir (168). Diğer nüsha ise doğrudan doğruya Moskova'ya gönderilir. Kurye, Teğmen İbrahim Efendi, 8 Mayıs'ta Novorossisk'e gitmek üzere Trabzon'dan motora biner, ayın yirmisine doğru Moskova'ya varır ve öneri Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in bürosuna ulaştırılmış olur. İşte ilk önerinin hikâyesi budur (Belge 39) (169).

Ancak önerinin gönderilmesi, yapılması kararlaştırılan girişimlerin yalnızca birincisidir ve de en önemlisi değildir. Çünkü Moskova'ya

(166) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 28 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 627

(167) K. Karabekir'den Türk Komünist Fırkası'na. 28 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 629 ve K. Karabekir'den 3. Fırka Kumandanlığı'na. 28 Nisan 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 630-631.

(168) K. Karabekir'den Türk Komünist Fırkası'na. 5 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 658-659. Bayezıt kuryeleri Teğmen Kâmil ve Celâl Efendiler 6 Mayıs'ta Bayezıt'tan yola çıkarak 5 Haziran'da Bakû'ye varırlar. Fakat orada TKF'nin başında Mustafa Suphi'yi bulurlar. Onun verdiği mektup, kitap ve broşürlerle geri dönerken Şuşa çevresinde eşkıyalar tarafından öldürülürler. Bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 658; ÜNÜVAR, Veysel, "İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920 - 1921)", İstanbul 1948, s. 5; İngiliz gizli haberleşme servisinin 25 Eylül 1920 tarihli, CX/1205 No.lu politik raporu. Aktaran: ŞİMŞİR, Bilâl "İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919 1938" Cilt 2, Nisan - Aralık 1920, Ankara 1975. Belge No. 121, Ek 1.

(169) Bu belgenin varlığı çok önceden bilinmesine rağmen, metni ilk kez Kâzım Karabekir'in kitabında, 1961'de yayınlandı ve 1964'te Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yayınlanan "Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri"ne Enstitü arşivi kaynak gösterilerek alındı. Buna rağmen bazı çalışmalarda Atatürk'ün Lenin'e mektubu olarak geçmesini ve Rus arşivlerinde Mustafa Kemal'in kendi el yazısı imzasını taşıyan bir belgenin bulunmayışını bahane ederek 1970'de bile böyle bir önerinin var olmadığı iddia edildi. Bk. Prof. Dr. KURAT, Akdes Nimet, "Kurtuluş Savaşının Başlarında Mustafa Kemal Tarafından Lenin'e yazıldığı iddia Edilen Bir "mektub"un Mevcut Olmadığı Anlaşıldı"; "Tarih Kültürü" sayı 92, Kasım 1970, s. 26-28. Bunun nedeni de öneride geçen ve Türkçüleri rahatsız eden "Türkiye Hükümeti Azerbaycan Hükümetini de Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenir" yolundaki cümle olsa gerektir.

görüşmeler yapacak bir heyetin de gönderilmesi gerekecektir. Fakat bu iş için de ilk Ankara Hükümeti'nin kurulmasını beklemek zorunluluğu vardır. Hükümet 3. Mayıs'ta kurulur, Dışişleri Bakanlığı'na Bekir Sami Bey getirilir, Yusuf Kemal Bey de (Tengirşek) İktisat Bakanı olur. İlk Bakanlar Kurulu 5 Mayıs'ta toplanır ve Bekir Sami ile Yusuf Kemal'in Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılır (170). 8 Mayıs'ta heyete talimat verilir (Belge 40). Bu talimattaki önemli noktalar, "kader birliği" konusundaki biçimsel sayılabilecek cümlelerin ötesinde, "şimdiki millî sınırlar" denip Misak-ı Millî'den söz edilmemesi ve Boğazların birlikte savunulması önerisidir. Bunlar da o günlerdeki Anadolu hareketinin bunalımlı durumunu ve Sovyet ilişkilerine verdiği önemi belirtir.

Heyet 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkar, fakat Erzurum'a varması ayın 25'ini bulur. Bu arada Kâzım Karabekir sabırsızlanmaktadır. Kızılordu'nun Azerbaycan'a girmesinden sonra Karabağ'a doğru ilerlediği haberinin gelmesi, Gümrü'de Taşnak Hükümeti'ne karşı Ermeni komünistlerinin ayaklanması, ve Erzurum'a gelen Kâzım Bey'in (Orbay) Kara Vasıf'ın Enver Paşa'yla, Mustafa Kemal'in de Talât Paşa'yla, Sovyetlerle ilişkiler konusunda yazıştıklarını anlatması Karabekir'i tümüyle endişelendirir. Bu endişelerini 5 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e, uzun bir telgrafla bildirir ve heyetin bir an önce gönderilmesini ister (171). Ertesi gün bir tel daha çeker, Gürcü ve Ermenilerin Bolşeviklerle anlaşmak niyetinde olduklarını bildirerek: "Bu durumlar bizim de harekete tamamen hazır olmaklığımızı ve gereğinde hemen harekete geçmekliğimizi gerektirmektedir. Bu konuda kaçırılacak fırsat ve yitirilecek bir gün bizim için çok zararlı olacak ve Ermenilerle birlikte tüm Kafkas halklarının Bolşeviklerle anlaşması olasılığı karşısında kazanılmış haklarımızı da yitireceğiz." (172) diye yazar.

Bu arada Ankara'da Bakanlar Kurulu toplanır ve yapılan görüşmelerden sonra Bolşeviklerle ilişkilerin açıklığa kavuşmadan Ermenistan'a

(170) TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, "Vatan Hizmetinde" İstanbul 1967, s. 145-146.

(171) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 659 - 661.

(172) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 6 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 661 - 662.

karşı harekât yapılmaması kararı alınır (173). Ayrıca Karabekir'in yukarıdaki iki teline de cevap olarak Mustafa Kemal aynı kararı yineler (174). Ancak Karabekir kolay teslim olmaz, çok uzun bir telgrafla bir kez daha görüşünü öne sürer: "Ermenistan'daki bu iç dönüşüm ve eğilimler hızlı bir akım sonucunda genel bolşeviklik ilan ettirirse, büyük bir ihtimalle yakın günlerin birinde kırmızı bayraklı bir tren Sarıkamış'a gelecek ve Ermenistan'ın bolşevikliği ilan edilmesinden ötürü sakıca korunmuş bulundukları bildirilecek ve bizi bulunduğumuz duvarın arkasında eli bağlı bırakacak ve Ermenistan yine başımızda bugünkü biçimi ile ve bizim için gelecekte de tehlikeli durumda bir bela gibi kalacak..tır." Ve Brest-Litovsk anlaşmasına dayanarak Elviye-i Selâse'nin bir an önce işgalini ister (175). Bunun üzerine Bakanlar Kurulu yeniden toplanır ancak kararında ısrar eder: Kızılordu'dan hiçbir yardım önerisi gelmediğine göre Avrupa'da barış koşullarının hazırlandığı bu anda oradaki kamuoyunu bize karşı ayaklandıracak bir Ermenistan hareketinden kaçırılmalıdır (176). Karabekir bir kez daha ısrar eder ama cevap alamaz (177).

Kâzım Karabekir, yazışmalarında Ermenistan hareketini 26 Nisan önerisinde verilen sözün yerine getirilmesi ve Kızılordu'ya yardım gibi göstermek ister. Oysa Sovyetlerin Anadolu yönünden çekindikleri şey de budur, Kafkaslarda Sovyet düzeni yerleşmeden Türklerin bir ileri harekâta geçmeleri, Sovyetlerin Türkiye ile toprak anlaşmazlıkları belli başlı iki noktada toplanır: Ermenilere Doğu Anadolu'da toprak verilmesi ve Batum sorunu. Ancak bu iki sorun aynı ağırlıkta değildir. Birincisi, Sovyetler için halkların kendi kaderlerini belirleme ilkesinden çıkan bir sorun; ikincisi ise, vazgeçilmez bir şeydir. Bütün bir dönem boyunca yapılan tartışmalar bu konular çerçevesinde dönecektir.

---

(173) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 6 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 663.
(174) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 10 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 682.
(175) K. Karabekir'den M. Kemal'e 9 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 670 - 673.
(176) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 12 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 682-683.
(177) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 15 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 683-684.

Bu durumda Moskova'nın Tiflis ve Erivan Hükümetleriyle anlaşmak istemesi olağandır. Müsavatçıların başına gelenleri gören Menşeviklerle Taşnaklar da İngiltere'nin kışkırtmalarına rağmen anlaşmaya yönelirler. Böylece ilk kez 7 Mayıs'ta Moskova'da Menşevik Hükümetiyle bir anlaşma imzalanır. Bu anlaşmanın dördüncü maddesinin birinci paragrafına göre Sovyet Hükümeti Batum bölgesinin Gürcistan'a ait olduğunu kabul eder. Ermenistan'da o günlerde patlak veren ayaklanma ise ilişkileri geciktirir ve ancak bu ayaklanmanın başarısızlığından sonra 21 Mayıs'ta Çiçerin bir Taşnak heyetini Moskova'ya çağırır.

Ama bu arada yollar açılmıştır ve 9 aydan beri Moskova ile Anadolu arasında kurulmak istenen ilişkiler hemen kurulur. Halil Paşa ile Fuat Sabit 16 Mayıs'ta Bakû'den Moskova'ya gelir, birkaç gün sonra Ankara'nın ilk resmi önerisini getiren kurye İbrahim Efendi de Moskovaya ulaşır. Ayın 27'sinde ise Enver Paşa ve öteki İttihatçılarla birlikte Almanya'ya kaçmış bulunan Cemal Paşa, Dr. Bahattin Şakir ve Bedri Beyler Almanya'dan Moskova'ya gelirler. Böylece ilişkisizlikten peşpeşe kurulan ilişkilere ve bunun getirdiği kaçınılmaz çelişkilere geçilir. Yine aynı gün yani 27 Mayıs 1920'de Türkistan'da faaliyet gösteren Mustafa Suphi ve arkadaşları Azerbaycan'da Sovyet Devrimi yapılması üzerine Türkistan'dan Bakû'ye geçerler.

Halil Paşa Moskova'ya gelir gelmez Çiçerin ve yardımcısı Lev Mihailoviç Karahan ile görüşür. Antiemperyalist bir cephe önererek silah ve maddî yardım ister, Ayrıca Anadolu'dan bir heyetin dostluk ve ittifak anlaşması yapmaya geleceğini müjdeler. Çiçerin doğudaki millî hareketlere yardım etmeye kararlı olduklarını, ancak verecekleri silahların bir gün kendilerine karşı yöneltilmesinden çekindiklerini belirtir. Bunun üzerine Halil Paşa ile birlikte bulunan Fuat Sabit, Anadolu hareketinin niteliği konusunda ayrıntılı açıklamalara girişir, ilerde Kemalist ideolojinin temelini oluşturacak olan değerlendirmeler yaparak, Anadolu hareketini sınıfsız bir toplumun tümü ile emperyalistlere karşı verdiği bir mücadele olarak nitelendirir. Çiçerin bu konuda bir rapor ister, Fuat Sabit'in hazırlayıp 24 Mayıs'ta Çiçerin'e vereceği bu rapor Anadolu hareketinin ideolojisini gösteren ilk belgelerden biri olması nedeniyle çok önemlidir (Belge 41).

Daha sonra yardımın niteliğini kararlaştırmak için Harbiye Komiseri Kamenev'le görüşülür, bir milyon altın lira, 60.000 tüfek, 180 milyon fişek, 108 sahra topu ve 12 ağır top yardımı yapılmasına karar verilir ve bu yardımın açıklanmaması, gizli tutulması kararlaştırılır.

Bu görüşmeler yapıldıktan sonra Teğmen İbrahim Efendi de Moskova'ya varır ve Ankara'nın önerisini sunar. Çiçerin askerî yardım önerisinden endişelenir, Ermenistan'a karşı bir hareket yapılmamasını söyler. Buna karşı tek çare Sovyetlerin Ermenistan ile Türkiye arasında arabuluculuk yapmasıdır. Ve Çiçerin'in Taşnak heyetini Moskova'ya çağırması da bu günlere rastlar.

Bu sırada Almanya'dan Moskova'ya gelmiş bulunan Cemal Paşa ve öteki İttihatçı grubu Berlin'de tanışıp ilişki kurdukları Karl Radek'le görüşürler. 3. Enternasyonal'in genel sekreteri olan Radek onlara o güne kadar yapılan görüşmeleri anlatır ve sonra kaldıkları yerde Halil Paşa ve Fuat Sabit'le görüşürler. Cemal Paşa, Mustafa Kemal - Talât Paşa arasındaki yazışmalarda kararlaştırıldığını öne sürerek Anadolu hareketini temsil ettiğini söyler, Fuat Sabit ise buna karşı çıkar. Buna rağmen Cemal Paşa Sovyetlerle bir anlaşma projesi hazırlar. Baha Sait'in 11 Ocak 1920'de Karakol Cemiyeti adına imzaladığı anlaşmanın ve İttihat Terakki özlemlerinin doğrultusunda olan bu proje İran'da ve Hindistan'da devrimler öngörür.

Ancak Mayıs'ın 20'sine doğru alınan Ankara önerisinin cevabı 3 Haziran'a kadar geciktirilir. Bunun nedeni Cemal Paşa'nın gelişinden çok Ermeni heyetinin gelişiyle ilgili olsa gerektir. Ermeni Taşnak heyeti temsilcisi Şant (Schanth)'ın başkanlığındaki bu heyet 30 Mayıs'ta Moskova'ya varır ve ertesi gün Karahan'la görüşmelere başlar. Sovyet Dışişleri'nin arabuluculuğu şu esaslar üzerinde gelişir: Ermenistan Hükümeti Sevr anlaşması projesinde öngörülen Büyük Ermenistan'dan vazgeçerse Sovyetler, yerlerinden sürülmüş olan Ermenilerin, yerleşmesi için Ankara Hükümeti'nden Van ve Bitlis vilayetlerini isteyecektir. Böylece Avrupa başkentlerinde Büyük Ermenistan hayali peşinde koşan Taşnak Hükümeti ise Moskova'da ikinci bir savunma hattına çekilerek Kafkaslara sığınmış olan 300.000 Anadolu Ermenisinin yerleştirilmesi için toprak ister.

3 Haziran'da Dışişleri Doğu İşleri Müdürü Voznessenski ile Halil Paşa ve Fuat Sabit arasında bu önerilerle ilgili görüşmeler yapılır. Türk temsilcileri bu konuda kesin bir cevap veremeyeceklerini söylerler. Oysa Voznessenski aynı gün Cemal Paşa ve Bahattin Şakir'le de görüşmüştür. Bu görüşmede Cemal Paşa'ca sunulan Doğu devrimi projesinde Halil Paşa'nın İran başkumandanı olacağı belirtilmiştir. Bu durumda Halil Paşa, Van ve Bitlis konusunda bazı yükümlülüklere girmiş olabilir. O günün akşamı Radek, Voznessenski, Cemal ve Halil Paşalar, Bahattin Şakir ve Bedri Beyler'in katıldığı bir toplantı yapılır. Sovyet Dışişleri'nin Ankara'ya vereceği cevap okunur. Radek, Ermeni sorununa değinir ve batı kamuoyunu yatıştırmak için bazı fedakârlıklar yapılması gereğinden söz eder. Cemal Paşa bu konuda Sovyetlerin arabuluculuğunu kabul eder ve söz konusu illere bir karma komisyonun gönderilmesini önerir. Bu konuyu Mustafa Kemal'e açmayı üzerine alır (178).

Ertesi gün yani 4 Haziran 1920'de Sovyet Hükümeti'nin cevabını ve orada bulunan Türk ileri gelenlerinin özel mektuplarını götüren İbrahim Efendi Moskova'dan yola çıkar ve 14 Haziran'da Trabzon'a varır.

Ermeni sorunundan özellikle söz etmeyen bu resmi cevapta pek açık olmayan bir nokta var (Belge 42). Resmi cevapla Türk Hükümeti dış politikasının temel ilkelerinin öğrenildiğinden söz edilir. Oysa Ankara'nın gönderdiği 26 Nisan tarihli mektupta bu ilkelerden söz edilmemektedir. Bu mektuba bir de Misak 1 Millî örneğinin eklenmiş olabileceğini düşünsek bile metinde sözü bile geçmeyen bir ekin cevap zorunluluğu doğurmayacağı açıktır. Üstelik cevapta sıralanan ilkeler Misak-ı Millî'den çok, Sovyet görüşünü içermektedir ve Misak-ı Millî'ye Sovyet Dışişleri'nin bir karşı önerisi niteliğindedirler.

---

(178) Bu görüşmelerle ilgili kaynaklar şunlardır: SORGUN, Taylan M., "Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e. Bitmeyen Savaş", İstanbul 1972, s. 328; CEBESOY, Ali Fuad, "Moskova Hatıraları", İstanbul 1955, s. 136; Dr. Fuat Sabit'ten 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e. 3 Haziran 1920; KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 739-740; Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya 3 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 744-746; Halil Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya. 4 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz s. 749; Bahattin Şakir'den Rüştü Bey'e. 4 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 750-751; Cemal Paşa'dan Talât Paşa'ya 11 Haziran 1920. YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Tarihi Mektuplar" "Tanin" gazetesi, 23-26 Aralık 1944.

Bu cevaba Sovyetlerin Kafkasya temsilcilerinden tepkiler gelecektir. R.K.P. Kafkas Komitesi'nin başında bulunan Grigori Kostantinoviç Orconikidze 27 Haziran'da Çiçerin'e yazdığı bir mektupta yukarıda sözünü ettiğimiz cümleye değinerek bunun Misak-ı Millî'nin kabulü anlamına gelebileceğinden ve böylece Batum sorununun açıklığa kavuşmadığından yakınır (179). Haziran ayı içinde de Çiçerin, o sırada Tiflis'te Sovyet elçisi olarak bulunan Sergei Mironoviç Kirov'a gönderdiği bir telgrafında görüşünü savunarak söz konusu cümlenin Sovyetlerin Misak-ı Millî'yi ancak bir ilke olarak kabul ettikleri anlamına geldiğini, bunun, Batum'da bir plebisit yapılmasını destekleyecekleri demek olmadığını, bu konuda Gürcistan Hükümeti'ne güvence verebileceğini yazar (180). Böylece ilk ilişkilerin kurulması anlaşmazlıkların açığa vurulmasına neden olur.

Moskova'da görüşmeler sürerken Mustafa Kemal de Ankara'da, Meclis'in Sovyet-Ermeni anlaşması söylentilerinden duyduğu endişeden yararlanarak Meclisi, Türk-Sovyet ilişkilerine alıştırmaya çalışır. 29 Mayıs tarihli gizli oturumda Savunma Bakanı Fevzi Paşa "Doğu'dan bir güneşin doğmasının beklendiğini" söylemesinden sonra Mustafa Kemal, ilişki kurulması gereğinden söz ederek şunları söyler: "..önce kendi gücümüze önem veriyoruz. Fakat kendi gücümüze, düşmanlarımızın sayısının çokluğunu göz önüne alarak güç eklemek doğru olur. Bu durumda Doğu'dan gelmesi beklenen olumlu güçleri kabul etmemiz olağandır. Ancak, bu noktada iki konuyu birbirinden ayırmak gerekir. Biri, Bolşevik olmak; diğeri, Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmek. Biz, Bakanlar Kurulu, Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmekten söz ediyoruz. Yoksa, Bolşevik olmaktan söz etmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir sorundur. Böyle bir sorun ile bizim uğraşmamıza gerek yoktur. Fakat ittifak sorunu büyük bir ciddiyet ve önemle izlenmektedir ve başaracağımıza ümidimiz tamdır." (181)

(179) KHİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 112.

(180) KHİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya...", s. 112-113.

(181) Aktaran: BORAK, S., "Gizli Oturumlarda... , s. 89-90.

II - Moskova'ya Gidecek Heyetin Yola Çıkışı ve İlk Yardımın Ulaştırılması

Bu arada, 25 Mayıs'ta, Meclis tarafından Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılan Bekir Sami ve Yusuf Kemal'in bulunduğu heyet Erzurum'a varır. Burada heyete İbrahim Tali Bey (Öngören) de katılır (182). Ancak heyetin doğuya doğru yoluna devam etmesi olanaksızdır, çünkü yollar Ermeniler tarafından kapatılmıştır. Bunu fırsat bilen Kâzım Karabekir, Ankara'dan, yolun açılması için hiç olmazsa Sarıkamış'ın işgal edilmesini ister, aynı zamanda Ermeni kumandanlığına da bir ültimatom gönderir (183). Karabekir'in önerisi Bakanlar Kurulu'nda incelenir, ancak cevap yine olumsuzdur. "Bolşeviklerle siyasî bir anlaşma yapıp, karşılıklı harekât ve ilişkileri saptamadan önce kesin bir harekete geçmeyeceğiz," denir. Nedeni de şudur: "Böyle bir hareketin Bolşeviklerce nasıl görüleceğini bugün bilememekteyiz." (184) Karabekir yine kolay teslim olmaz, stratejik nedenler öne sürerek hiç olmazsa Soğanlı dağları geçidinin işgal edilmesini iser (185). Ve sonunda Ankara bu öneriyi kabul eder (186).

Ankara'nın bu duraksamalarını yalnızca Sovyetlere karşı bir dürüstlük duygusunun sonucu olarak ele alınamayacağı doğaldır. Ankara'da, Fevzi Paşa ve diğerleri sonuna kadar İtilâf'la uzlaşma taraftarları olarak kalmışlar ve Sevr anlaşmasının Türkiye yararına değiştirilebileceğini ummuşlardır. Bu arada Meclis açılır açılmaz Fransız temsilcileri Ankara'ya gelmiş ve 30 Mayıs'ta imzalanan geçici bir bırakışma yürürlüğe girmiştir. Bu durumda bir Ermenistan harekâtının İtilâf Devletlerini de kızdırabileceği gözönünde tutuluyordu.

Ankara'dan izin alındıktan sonra Kurmay Yarbay Seyfi Bey (Düzgören)'in de katıldığı Moskova'ya gidecek olan heyet Kâzım Karabekir'le

---

(182) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 30 Mayıs 1920. KARABEKİR, K. "İstiklâl Harbimiz", s. 711.
(183) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 30 Mayıs 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 714-715.
(184) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 1 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz." 716-718.
(185) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 4 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s 721-724.
(186) M. Kemal'den K, Karabekir'e. 6 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 717.

birlikte 12 Haziran'da doğuya doğru yola çıkar. Ancak iki gün sonra Moskova kuryesi Trabzon'a gelir, getirdiği mektuplar telgrafla Ankara'ya iletilir. Böylece Moskova'daki görüşmeleri 20 gün sonra öğrenen Ankara, silah ve para yardımı haberleri yanı sıra Sovyetlerin Ermeni harekâtına karşı olduklarını ve arabuluculuk yapmak istediklerini de öğrenir. Ayrıca bu görüşmelerin İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından yürütülmesi büyük bir endişe yaratır. Ve ortaya çıkan bu duruma karşı üç önlem alınır.

İlk olarak Mustafa Kemal Çiçerin'e bir cevap yazarak, arabuluculuk önerisini kabul ettiklerini bildirir (Belge 43). Aynı zamanda herhalde Mustafa Kemal'den talimat almış olan Bekir Sami Bey de Dışişleri Bakanı olarak Çiçerin'e aynı doğrultuda bir mektup yazar (Belge 44) (187). İkinci olarak Karabekir'e Ermenistan harekâtını durdurması emri verilir (188). Üçüncü olarak da Talât, Cemal ve Enver Paşaların hiçbir yetkileri olmadığı ve Halil ve Nuri Paşalara verilmiş olan yetkilerin de sona ermiş olduğu ve bunların yetkilerinin ancak yaptıkları işler hakkında verecekleri bir rapordan sonra uzatılabileceği bildirilir (189). Bu mektup ve talimatları yüklenen teğmen İbrahim Efendi bir kez daha 28 Haziran'da Trabzon'dan Tuapse'ye doğru yola çıkar. Ayrıca Bekir Sami heyetinin gecikmesi halinde Moskova'ya gitmek üzere hazır bulunması için Lazistan milletvekili Osman Bey'e de bir mektup yazılır (190).

Gerçekten de heyetin yolculuğu tehlikeye girmiştir. Bekir Sami Bey yolun açılması için Ermeni Hükümeti'ne bir ültimatom gönderdikten sonra heyet yoluna devam eder, 28 Haziran'da Karaköse'ye ulaşır, 1 Temmuz'da İran sınırını aşar ancak Nahcivan yolunun kapalı olduğu

(187) Yalnızca Rus kaynaklarından elimize geçen bu mektup, bu kaynaklarda Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli mektubuna karşılık olarak gönderilen cevap olarak gösterilmekte, ama M. Kemal'in bu mektuptan önce gönderdiği 20 Haziran tarihli mektubundan (Belge 43) söz edilmemektedir.

(188) M. Kemal'den Karabekir'e. "Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri" Cilt IV, Ankara 1964. Belge 321.

(189) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 21 Haziran 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi" Belge No. 1262. Ancak bu emrin yazı biçiminde değil de kuryeye verilen sözlü talimat olarak iletildiği anlaşılıyor; bk. Cemal Paşa'dan Talât Paşa'ya. 5 Temmuz 1920 mektubunun 11 Temmuz tarihli eki: YALÇIN, H. C., "Tarihi Mektuplar" 26 - 31, Aralık 1944.

(190) M. Kemal'den K. Karabekir'e. 20 Haziran 1920 ve İsmet (İnönü) Bey'den Osman Bey'e. 30 Haziran 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi" Belge No. 1262. Osman Bey o günlerde Rize'de bulunuyordu.

haberi üzerine geri döner. Deniz yoluyla gitmekten başka yol kalmamıştır, sonunda heyet Ankara'dan yola çıkışından tam iki ay sonra, 2 Temmuz'da Trabzon'dan Tuapse'ye doğru bir taka ile yola çıkar (191).

Ancak bu arada olaylar da hayli gelişir. Fuat Sabit 3 Haziran'da yazıp İbrahim Efendi'yle gönderdiği mektubunda, Moskova'nın Ankara temsilcisi olacak kişi ve ilk maddi yardımla birlikte bir hafta sonra yola çıkacaklarını yazıyordu. 4 Haziran'da ise Cemal Paşa ve Bahattin Şakir, Çiçerin'le görüşürler; Afganistan ve İran'da devrim yapılması ve buraları İngilizlerden kurtarma önerileri sunarlar. Bu öneriler 8 Haziran'da R.K.P. Merkez Komitesi'nde görüşülür ve ertesi gün Karahan'la görüşen Cemal Paşa bunların kabul edildiğini öğrenir. Ayın onunda da Voznessenski ile görüşülerek ayrıntılar konuşulur ve Ankara'ya giderek ilk yardım kafilesinin Halil Paşa ile birlikte 16 Haziran'da Bakû'ye doğru yola çıkması kararlaştırılır (192). Bu arada Sovyet Dışişleri'nin Ermeni heyetiyle yaptığı görüşmeler de ilerlemektedir. 10 Haziran'da heyet başkanı Şant, Erivan'a anlaşmanın birkaç günde hazır olacağını yazar (193). Ve o günlerde Radek, bu konuda Cemal Paşa ile yeniden görüşür, Ermenistan Cumhuriyeti'ne sığınmış bulunan 300.000 Ermeni'nin yerleştirilmesi için Doğu Anadolu'dan bir bölüm toprak verilmesini ister. Cemal Paşa bu önerileri Mustafa Kemal'e iletir (194). Ayrıca Şalva Eliva'nın Ankara elçisi olarak atandığını da ekler.

Ancak bundan sonraki günlerde Moskova'da bir duraksama baş gösterir. Elçilik heyeti ve yardım yola çıkmaya hazırken bu yolculuk Temmuz başına kadar ertelenir. Bunun birçok nedeni vardır. İlk olarak, Ankara'nın Fransızlarla bir bırakışmayı imzalamış olduğu haberi Moskova'ya ulaşınca bir endişe ve kuşku dönemi yaşanır. Halil Paşa,

(191) Bu yolculuk için bk. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 147-150.

(192) Cemal Paşa'dan Talât Paşa'ya. 11 Haziran 1920. YALÇIN, H. C., "Tarihi Mektuplar" s. 23-26, Aralık 1944.

(193) JAESCHKE, Gotthard, "Die Sowjetisierung Armeniens" (Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi); "Mimtteillungen der Ausland Hochscule am der Universitat Berlin" Yıl 39, Kısım 2; "Batı Asya Çalışmaları" Berlin 1936, s. 50.

(194) Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya. 11 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 798-800. Bu mektubun elimizde bir de taslağı vardır. (YALÇIN, H. C., "Tarihi Mektuplar" 27 Ocak 1945) Radek'le yapılan görüşme konusunda iki örnek arasındaki ayrımlar bu konuyu M. Kemal'e açmasında Cemal Paşa'nın duraksamalarını gösterir.

Çiçerin'le görüşüp bu kuşkuları gidermeye çalışır. (195) Öte yandan o günlerde Sovyet ülkeleriyle Anadolu arasında tek bağlantı yolunu oluşturabilecek bölgelerde, Karabağ, Zengizor ve Nahcivan'da durum karışıktır. Kızılordu'nun Bakû'ye girmesinden sonra mayıs ayının sonuna doğru Gence'de Sovyet düzenine karşı bir ayaklanma olur. Bunun elebaşıları İngilizlerden ve Taşnaklardan yardım gören Müsavat ordusunun kalıntıları ve onların başında bulunan Nuri Paşa ve öteki Türk subaylarıdır. Amaç ise Kızılordu ile Anadolu ordusunun birleşmesini önlemektir. Bu durum da Anadolu'nun niyetleri hakkında kuşkular yaratır.

Nuri Paşa 9 Haziran'da yenilir ve Aras'ı geçerek İran'a sığınır, Kızılordu da Karabağ'a girer. Ancak durum bununla yatışmamıştır. Bir yandan Nahcivan'daki feodal unsurların kışkırtılması öte yandan da Ermeni ordusunun baskısı ile o noktada son bir set oluşturulmaya çalışılır. Bu seddin varlığı yardımın gecikmesinin en önemli nedenidir. İran ve Anadolu yolunu kapamak isteyen İngilizlerin etkisiyle Taşnak Hükümeti Karabağ'da bulunan 6.000 kişilik Kızılordu birliklerinin Zengizor ve Nahcivan'a geçmesini, engellemektedir (196). Bunun üzerine Moskova'da Ermeni heyeti ile yapılan görüşmeler Haziran ayı boyunca sürer. Sonunda Rusların Doğu Anadolu konusunda arabuluculuk yapması koşuluyla yolun açılması kararlaştırılır ve Şant, 1 Temmuz'da bu öneriyi Erivan'a iletir (197). Ertesi gün de Halil Paşa Bakû'ye doğru yola çıkar. Yanında elçilik kâtibi Y.Y. Upmal - Angarski başkanlığında Sovyet heyetinin ilk ekibi, Ermenistan'la görüşmeleri yürütmekle görevli B. V. Legran, Bahattin Şakir ve Anadolu'ya ilk para yardımı olarak 125.000 altın Türk Lirası karşılığı 500 kilo altın ve Çiçerin'in Mustafa Kemal'e bir mektubu vardır (belge 45).

---

(195) Halil Paşa'dan Kâzım Karabekir'e. 3 Ağustos 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 784-787.

(196) İngiltere'nin Tiflis'teki geçici temsilcisi Luke'un 15 Haziran tarihli raporu, bk. LUKE, Harry Charles, "Cities and Men an Autobiography. Vol. 2, Aegean, Cyprus, Turkey, Transcaucasia and Palestine 1914-1924" (Kentler ve İnsanlar Bir Yaşamöyküsü. Cilt 2, Ege, Kıbrıs, Türkiye, Kafkaslarötesi ve Filistin. 1914-1924), Londra 1953, s. 155.

(197) JAESCHKE, G., "Die Sowjetisierung... 51.

Bu arada Kafkaslarda gelişen durum karşısında Kâzım Karabekir de bazı önlemler alır. Moskova'ya ikinci kuryenin gönderildigi günlerde bir kurye de Bakû'ye doğru yola çıkarılır. Bakû'ye giden kurye Karabekir'in üç mektubunu götürür. Birincisi, 11'inci Kızılordu Kumandanı Levandovski'yedir. Karabekir, İngilzlerin maşası olan Osmanlı subaylarıyla hiç bir ilgisi olmadığını yazar ve iki ordunun bir an önce birleşmesi için 11'inci Kızılordu'nun Zengizor'u, Türk birliklerinin de Nahcivan'ı işgal etmelerini önerir (198). Azerbaycan Hükümeti Harbiye Komiserliğine yazdığı ikinci mektupta, Ermenilerin saldırılarına karşı ortak bir hareket önermektedir (199). Üçüncü mektup, Halil Paşa'yadır. İran ve Hindistan devrimlerinden önce en önemli işin Türk - Sovyet yolunun açılması olduğunu yazan Karabekir, bu yolun yine Türkler tarafından kapatılması sonucu Sovyetlerde doğabilecek kuşkuları gidermesini Halil Paşa'dan ister (200). Ankara'dan Doğu seferinin ertelenmesi için alınan emirden hemen sonra yapılan bu girişimin Ankara'nın talimatı üzerine yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Ancak aynı zamanda Temmuz ayının ilk günlerinde Bayezıt'taki 11'inci fırkaya bağlı Veysel Bey kumandasında bir müfreze Nahcivan'a gönderilir.

Fakat Halil Paşa'nın kafilesi yolda iken Taşnak Hükümeti İngilizlerin etkisiyle Zengizor ve Nahcivan'ı Kızılordu'ya açmayı reddeder (201) O günlerde Paris'e giderken İstanbul'a uğrayan Ermenistan Başbakanı Hatisyan da oradaki İngiliz yüksek komiserine Yunanlıların Batı Anadolu ve Trakya'da o sıradaki saldırıları yanı sıra Ermeni ordularının da Eleşkirt'e doğru yürümelerini önerir (202). Bu durumda Ermenilerin anlaşmaya pek yanaşmamakta oldukları görülür. Ve 5 Temmuz'da 11. Kızılordu Kumandanı Levandovski 32'nci piyade tümenini Şuşa'dan Zengizor'daki Gerus kentine doğru ilerletir, tümen 8 Temmuz'da Gerus'u

(198) 24 Haziran 1920. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 34.

(199) 23 Haziran 1920. CEBESOY, A. F "Moskova Hatıraları" s. 33.

(200) 24 Haziran 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 759.

(201) Luke'den Curzon'a. 5 Temmuz 1920. LUKE, H. C., "Cities and Men...

(202) Amiral Sir John de Robeck'den Lord Curzon'a. 4 Temmuz 1920. "Documents on British Foreign Policy" (İngiliz Dış Politika Belgeleri), Cilt XII, Londra 1962. Belge No. 590.

alır, Ermeni kuvvetleri batıya doğru çekilirler. Ancak Moskova bu hareketa taraftar görünmez. Bu arada İtilâf devletleri Polonya ordusu aracılığıyla yeni bir saldırıya geçmişlerdir. Kafkaslardaki birliklerin büyük bir kısmı Polonya cephesine gönderilmiştir, Kafkasya için geçici de olsa barışçıl bir çözüm bulunmalıdır. Zengizor ve Nahcivan'ın Ermenilere bırakılmasına karşılık, Ermenilerden Gümrü - Şahtahtı - Culfa demiryolunu kullanma izninin alınması düşünülerek bu talimatla o sırada Moskova'da bulunan G. K. Orconikidze acele Bakû'ye gönderilir. Bu arada Kâzım Karabekir'in gönderdiği kurye teğmen Şerif Efendi de 8 Temmuz'da Bakû'ye varır ve ertesi gün Levandovski ile görüşerek Karabekir'in mektubunu verir. Verdiği haberler arasında Halil Paşa'nın Ankara tarafından yetkilendirilmemiş olduğu ve bu hükümeti temsil etmediği de vardır (203). 11'inci Kızılordu kumandanı ise Şerif Efendi'ye Orconikidze Bakû'ye varmadan Gerus'tan ileri gidilemeyeceğini anlatır.

Aynı günlerde Erzurum'dan Halil Paşa'nın yanına giden Paşa'nın eski yaveri Naim Cevat Bey Gerus'a varır ve Nahcivan'daki Türk müfrezesinin yardım isteğini oradaki Kızılordu Kumandanına iletir. Tümen, Türk birlikleriyle ilişki kurmak için bir müfrezenin öne sürülmesini kararlaştırır ancak Levandovski, Orconikidze gelmeden bir şey yapılmamasını emreder (204). Bu sırada Nahcivan'da durum hepten karışır, İran'a sığınmış olan Müsavatçı birlikler Aras'ı geçerek Nahcivan'a gelirler ve yoğun bir Anti Sovyet propagandasına girişirler. Bunun sonucu olarak yerli milis güçlerinin başında bulunan feodal unsurlar Türk müfrezesine düşman gözüyle bakmaya başlarlar. Bunun üzerine 11 Temmuz'da Ermeni ordusu saldırıya geçince milis güçleri savaşmaya yanaşmaz ve Türk müfrezesi Şahtahtı'ya çekilmek zorunluluğunda kalır. Nahcivanlılar da Ermenilerle anlaşmak üzere Erivan'a bir heyet gönderirler (205).

---

(203) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya...", s.110. Şerif Efendi'nin yolculuğu için ayrıca; K. Karabekir'in Ankara'ya 17 Ağustos 1920 tarihli raporuna bakınız. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 801-802.

(204) Halil Paşa'dan K. Karabekir'e. 3 Ağustos 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 791-792.

(205) ÜNÜVAR, V. "İstiklâl Harbinde... 25-30.

Bu arada Bakû'ye varan Halil Paşa kafilesi de Orconikidze'yi beklemeye koyulur. Orconikidze, Temmuz'un 15'ine doğru gelir. Yapılan görüşmelerde Halil Paşa, Zengizor ve Nahcivan'ın Ermenilere bırakılması esası üzerinde yapılacak bir anlaşmayı reddeder. Sonunda şimdilik Gerus-Nahcivan yolunun açılmasına çalışılması kararlaştırılır (206) ve B. V. Legron, Ermenilerle görüşmek üzere Tiflis'e gönderilir. Ayın 17'sinde ise Orconikidze, kurye Şerif Efendi ile de görüşür ve Halil Paşa ile birlikte yolun açılması için önlemlerin alınmış olduğunu söyler (207). Ertesi gün Şerif Efendi, Levandovski'nin Kâzım Karabekir'e gönderdiği bir mektupla Bakû'den yola çıkar. Bu mektupta Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı saldırılarını durdurmadıkça Rusya tarafından tanınmayacağı bildirilmektedir (208). Ancak Karabekir, sabırsızlanmaktadır ve Kızılordu ile ilişki kurmak için 12. Fırka kumandanı Reşat Bey başkanlığında yeni bir heyet gönderir. Heyet Şuşa'ya 32'inci tümenin karargâhına kadar gider ve Reşat Bey kendisini "Kızıl Osmanlı Ordusu Temsilcisi" olarak tanıtır. Yolun açılmasına karar verildiği günlerde heyet İran yolu ile geri döner (209). 23 Temmuz'da da Karabekir, Halil Paşa'ya bir mektup daha gönderir, Yunanlıların Bursa'yı işgalini anlattıktan sonra şöyle devam eder: "Bağlaşığımız olan Ruslara karşı tüm yüreklerde içtenlik ve saygı sonsuzdur. İttifakımız ve Rus-Türk kardeşliği artık ebedi olacaktır. Dolayısıyle Sovyetlerin bizden pek çok emin olmaları ve düşüncemizin Türk birliği değil Rus-Türk birliği olduğunu bilmeleri gerekir." (210)

(206) Halil Paşa'dan K. Karabekir'e. 2 ve 3 Ağustos 1920 tarihli mektuplar. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 784-787 ve 791-792 Sovyet merkez yönetimi o sırada Kafkaslarda bir savaşın açılmasından o kadar çekinmektedir ki Orconikidze bu kararı Rostof'daki Genel Cephe Kumandanı ile telgraf başında yaptığı tartışmalardan sonra kabul ettirebilir.

(207) K. Karabekir'in Ankara'ya 17 Ağustos 1920 tarihli raporu. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 801-802. Orconikidze'nin bu ifadesi Halil Paşa'nın Sovyet gözlerinde hâlâ güvenilir ve yetkili bir kişi olarak sayıldığını gösterir.

(208) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 121. Şerif Efendi 18 Temmuz'da Bakû'den yola çıkacak, yolda Halil Paşa kafilesine katılacak, 15 Ağustos'ta Erzurum'a varacaktır.

(209) Bu heyet için bk. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 121; KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 772-773; ÜNÜVAR, V "İstiklâl Harbinde... 35.

(210) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 772.

Bakû'de alınan kararlara göre, 19 Temmuz'da, Gerus'taki Kızılordu birlikleri takviye edilir ve V. Tarhov kumandasındaki Kafkas süvari alayı Halil Paşa kafilesine yol açmak üzere Nahcivan'a doğru yola çıkar (211). Aynı gün Ermenilerle anlaşma yapmak üzere Erivan'a gitmiş bulunan Nahcivanlıların temsilcileri de Ermenilerin verdikleri ültimatomla geri dönerler. Ancak koşular o kadar ağırdır ki ertesi gün toplanan şûra bunları reddeder. Ültimatomun süresi ayın 22'sinde son bulur, ertesi gün Ermeniler Şahtahtı'da saldırıya geçer ve ayın 24'ünde tüm yerli Müslüman halkla birlikte Türk müfrezesi de Aras'ı geçerek İran'a sığınır (212).

Tarhov kumandasındaki alay ise yavaş ilerlemektedir. Çünkü vardığı her yerde halkla mitingler düzenleyip devrimci komiteler kurmaktadır. Şahbuz'a varışının üçüncü günü Şahtahtı olaylarını haber alır. Ondan sonra hızla yol alarak 28 Temmuz'da Nahcivan'a varır, orada Türk müfrezesine ait iki subay bulur. Tarhov, bir Türk birliğinin Nahcivan'a gönderilmesini önerir (213). Aynı gece de İran'da Maku bölgesinde bulunan Türk müfrezesi kumandanı Veysel Bey'e Kâzım Karabekir'den gelen bir telgrafta, Kızılordu alayı ile birlikte Nahcivan-Şahtahtı hattı üzerinden Ermenilere karşı saldırıya geçilmesi emredilir (214).

Bu arada Halil Paşa ve elçilik heyeti yanlarındaki 500 kg. altınla Bakû'den yola çıkarak 26 Temmuz'da Gerus'a varır, ondan sonraki yolun pek güvenilir olmayışı nedeniyle Halil Paşa tek başına devam eder ve ayın 29'unda Nahcivan'a gelir (215). Oradan Veysel Bey'e iki haberci göndererek onu Nahcivan'a çağırır. Veysel Bey 300 kişilik bir kuvvetle yola çıkar ve 31 Temmuz akşamı Nahcivan kentinin dışında Anadolu ordusu ilk kez Kızılordu ile karşılaşır (216).

---

(211) TAHOV, V. "Zaniatye v Nahçevani i pervaya vatretsa Krasnoi Armii s voiskami Kemal-paşi" (Nahcivan'ın İşgal Edilmesi ve Kızılordu'nun Kemal Paşa'nın Ordusu ile İlk Karşılaşması"; "Voennii Vestnik" dergisi, Moskova 1922, sayı 8, 14 Nisan 1922, s. 33; ayrıca bk. Halil Paşa'dan K. Karabekir'e 3 Ağustos 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 791-792.

(212) ÜNÜVAR, V. "İstiklâl harbinde... , s. 30-35.

(213) TARHOV, V. "Zaniatye v Nahçevani... 34.

(214) ÜNÜVAR, V., "İstiklâl Harbinde... , s. 36.

(215) SORGUN, T. M., "Halil Paşa... 333-334.

(216) ÜNÜVAR, V. "İstiklâl Harbinde... 39-49; TARHOV, V. "Zaniatye v Nahçevani... , s. 34.

Ancak bu karşılaşma ile sorunlar bitmez. Aynı gün Ermeni milis güçleri Gerus-Nahcivan arasındaki yolu Angelavut'un batısından keserler. Yolda olan elçilik heyeti Angelavut'a kaçar, manda arabalarına yüklenmiş olan altınlar orada bırakılır. Ertesi gün Ermeniler Angelovut'a girer, elçilik heyeti Gerus'a çekilir (217).

Fakat aynı gün Legran Tiflis'te Ermenilerle görüşmelere başlar ve bu görüşmeler 10 Ağustos'ta Taşnaklarla Sovyet Rusya arasında imzalanan tek anlaşma ile son bulur. Bu anlaşmaya göre Karabağ, Zengizor ve Nahcivan Sovyetlerin geçici denetimi altında kalacak, Gümrü-Şahtahtı demiryolu ise yalnızca sivil malzeme aktarımına açık kalacaktı (218). Böylece 12 Ağustos'ta Gerus-Nahcivan yolu açılır ve kafile yoluna devam eder, ancak heyet 27 Ağustos'ta Karaköse'ye varığında yanlarında getirdikleri altınlar 400 kiloya inmiştir.

Böylece Sovyet Rusya ile Anadolu arasında bir yol açılır, ancak bu yol uzun ve tehlikeli, silah ve ağır malzeme yollamaya elverişli değildir. Dolayısıyle ulaşım sorunu yine de Sovyet yardımını engelleyen önemli bir neden olmaya devam eder.

Nahcivan olaylarında Sovyet merkez yönetimi çoğu kez yerel yöneticilerin girişimlerini de frenleyerek çatışmalardan kesinlikle kaçınmıştır. Bunun bir nedeni Polonya cephesindeki durum ise de bir diğer neden de Moskova görüşmelerinde güçlükle elde edilen arabuluculuk hakkının yitirilmemesi çabasıdır.

Bu olaylar Ankara'da heyecan ve aynı zamanda endişe ile izlenirken Mustafa Kemal 3 Temmuz tarihli gizli Meclis oturumunda Türk-Sovyet ilişkileri konusunda ilk kez bilgi verir. İlk önce yatıştırıcı bir giriş yapar: "Bizim için, milletimiz için Bolşevik olalım, olmayalım sorunu söz konusu değildir. İlle Bolşevik olmak için bir sorun yoktur. Yine bu konuda kraldan çok kral yanlısı olanlar da var. Görüyorum ki bazı arkadaşlar "İlle Bolşevik olalım" gibi bir düşüncededirler. Biz bir milletiz, kendimize

(217) TARHOV, V. "Zaniatye v Nahçevani... , s. 35; Halil Paşa'dan K. Karabekir'e, 2 ve 3 ağustos 1920 tarihli mektuplar. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 784-787 ve 791-792.

(218) JAESCHKE, G., "Die Sowjetisierung... , s. 51-52.

özgü adetlerimiz vardır, ilkelerimiz vardır ve biz bunlara bağlıyız. Biz, Bolşeviklerden söz ettiğimiz zaman bir Bolşevik Rusya'sı, Sovyet Cumhuriyeti var, ve onların araçları var, kaynaklarımızı kurtarmak için bunlarla birleşiriz. Yoksa kendi amaçlarımızı bırakıp da onlara köle olalım sorunu söz konusu değildir." (219) Ondan sonra, Azerbaycan konusuna değinmekten kaçınarak, 26 Nisan'da gönderilen önerinin (Belge 39) içeriğini anlatır, Çiçerin'in 3 Haziran tarihli cevabının (Belge 42) çözümlemesini yaparak Misak-ı Millî ile karşılaştırır. En önemli anlaşmazlık konusu milli sınırların içindeki İslam "unsur"ların plebisit hakkıdır. Mustafa Kemal bunu kesinlikle reddetmektedir. Ermenistan konusunda ise kesin bir ifade yoktur. Sonunda 20 Haziran'da yazdığı cevabı da (Belge 43) Meclis'e okur (220).

III - Birinci Moskova Görüşmeleri

Bu görüşme yapılırken Moskova'ya gönderilen heyet daha Anadolu'dan çıkmamıştı. Söz konusu heyet 11 Temmuz'da Trabzon'dan yola çıkarak, ertesi gün Tuapse'ye ve 19 Temmuz'da Moskova'ya varır. O sırada ise Çiçerin yolu açmak için Ermenilerle yeni bir uzlaşmanın peşindedir. Birkaç gün önce Bakû'deki Orconikidze - Halil Paşa konuşması Moskova'da önerilen önlemleri değiştirmektedir. Yolun askerî güçle ancak savaştan kaçınarak açılmasına karar verilince Çiçerin 19 Temmuz'da Erivan'a, Anadolu'da seferberlik yapıldığını, onları savaştan ancak Sovyet Rusya'nın da katılacağı barışçıl bir çözümün kurtarabileceğini yazar ve Legran'ı anlaşmak üzere gönderdiğini bildirir (221). Bu arada da durum açıklığa kavuşuncaya kadar Moskova'ya varan heyet ile görüşmeler geciktirilir.

Böylece heyet, orada karşılaştığı Dr. Fuat Sabit'le birlikte, ancak 24 Temmuz'da Çiçerin ve Karahan'la ilk kez görüşür. Çiçerin, Fransızlarla

(219) BORAK, S., "Gizli Oturumlarda... 106-107

(220) BORAK, S., "Gizli Oturumlarda.., 107-110.

(221) Aktaran: "Pobeda sovietskoi vlasti v Zakavkazye" (Kafkaslarötesi'nde Sovyet İktidarının Zaferi), Tbilissi 1971, s. 495-496.

yapılan bırakışmadan dolayı endişesini belirttikten sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin esaslarını Cemal ve Halil Paşa ile görüştüklerini söyler. Burada sözkonusu olan Cemal ve Halil Paşaların pek karşı çıkmadıkları anlaşılan Ermenistan'a toprak verilmesi sorunudur. Bekir Sami Bey, bu öneriye karşı her iki Paşa'nın da resmi bir görevi olmadığını bildirir.

Heyet aynı gün Dışişlerinden Voznessenski ile ve o günün akşamı tekrar Karahan'la görüşür. Tartışmanın konusu yolun açılmasıdır. Karahan o güne kadar olup bitenlerden söz eder, Bekir Sami de yolun bir an önce açılması için diretir. Bu ilk ilişkiden sonra ayın 26'sında yeniden görüşülmeye karar verilir (222). Bekir Sami bu görüşmeleri kısa bir telgrafta Moskova telsizi aracılığıyla Ankara'ya bildirir.

Ancak Nahcivan durumunun açıklığa kavuşmaması görüşmeleri yeniden geciktirir. Bir hafta bekledikten sonra Bekir Sami 31 Temmuz'da Çiçerin'e bir nota gönderir (Belge 46). Bir cevap gelmeyince Moskova'ya ikinci gelişinden beri bekleyen kurye İbrahim Efendi Karahan'ın yanına gönderilir. İbrahim Efendi Karahan'a, Ankara'ya eli boş dönmek istemediğini söyler. Bunun üzerine Karahan ertesi gün heyetle görüşeceğine söz verir (223).

4 Ağustos'ta Karahan'la uzun bir görüşme yapılır, Karahan ilk önce Türk ve Sovyet birliklerinin Nahcivan'da karşılaştıklarını müjdeler. Ancak gönderilen altınlara el koydukları için Ermenilere bir ültimatom verildiğini ve yolun birkaç güne kadar açılacağını ekler. Bununla birlikte Ankara Hükümeti'nin 7 Temmuz'da Ermeni Hükümeti'ne gönderdiği ve Brest-Litovsk anlaşması sınırına çekilmesini istediği notayı uygun bulmadığını, çünkü bu anlaşmanın artık geçerli olmadığını bildirir. Anlaşma konularına gelince Türkiye'ye askerî yardım yapılabilmesi için bir askerî komisyon kurulmasını önerir. Türk heyeti, bunu kabul etmekle birlikte Moskova'ya yalnız yardım istemeye değil, bir anlaşma imzalamaya geldiklerini hatırlatır. Ve bu arada Baha Sait'in Bakû'de

(222) Bu görüşmeler için bk. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 151-152; CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 62-63.

(223) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 158.

imzaladığı anlaşmayı tanımadıklarını açıklar. Karahan da bu açıklamayı memnuniyetle karşıladığını söyler (224). Türk heyeti bundan başka Kızılordu ile Anadolu ordusu arasındaki ilişkinin sürekli olabilmesi için Sarıkamış ve Şahtahtı'nın Türkler tarafından işgal edilmesi gerektiğini belirtir. Bu öneri Çiçerin'in Orconikidze ile telgraf görüşmesi yapmasından sonra kabul edilir (225). Bekir Sami de yapılan bu uzun görüşmeden sonra Ankara'ya gönderdiği raporda, Sarıkamış'ın işgalinde Sovyetlerin bir sakınca görmediklerini yazar (226).

Bu raporu götüren kurye İbrahim Efendi, Trabzon'a 13 Ağustos'ta varır. Bu arada Moskova'dan bir haber alamayan Ankara hayli endişelenmiştir. Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin gönderdiği ilk telgraftan sonra ona hemen cevap verecek, Yunan saldırısı sonunda Anadolu'da durumun her gün daha kötüye gittiğini, bu durumda Sovyetlerle bir an önce bir anlaşma imzalanması gerektiği bildirir (227). Mektubu götüren kurye teğmen Kâmil Efendi, 28 Temmuz'da Trabzon'dan yola çıkarak Tuapse'ye varır ve mektubu Moskova'ya teller, ancak telgraf dört gün sonra 9 Ağustos'ta ulaşır (228). Ertesi gün de Bekir Sami bu telgrafın içeriğini Çiçerin'e bildirerek görüşmelerin bir an önce başlamasını diler (229). Bu arada biraç gün önce, 7 Ağustos'ta Çiçerin'e, Rostov'daki Kafkas Cephesi kumandanından bir telgraf gelmiştir. Telgrafta, Mustafa Kemal'in yaveri Rauf Bey başkanlığında yeni bir heyetin Rostov'a geldiği ve acele silah yardımı istediği bildirilmektedir. Bunu öğrenen Bekir Sami, Rauf Bey'in hemen Moskova'ya gönderilmesini ister (230). Yine aynı günlerde Halil Paşa'nın Kâzım Karabekir'e Nahcivan'dan gönderdiği ve 500 kilo altın getirdiğini ve ilk silah yardımının Bakû'den

(224) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 158-161; CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 64-66.

(225) KHEİFETS A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , S. 131.

(226) Bekir Sami'den Mustafa Kemal'e 4 Ağustos 1920. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", 66-68.

(227) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 116.

(228) Kâmil Efendi'nin Trabzon 3 Eylül tarihli raporu. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 818-820.

(229) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 116.

(230) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , Kheifets bu bilgiyi Sovyet arşivlerini kaynak göstererek vermektedir. Ancak Türk kaynaklarında böyle bir olaydan söz edilmediği gibi yaver Rauf Bey hakkında da bir şey bilinmemektedir.

taşınması için iki yüz arabanın hazırlandığını yazdığı mektubu Ankara'ya ileten Kâzım Karabekir (231) ertesi gün Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü) Bey'den çok telâşlı bir şifre alır: "Halil Paşa[nın].. 3 Haziran tarihli mektubu milyon liradan söz ediyor ve birkaç güne kadar sınırımıza heyetlerin ve paranın geleceğini bildiriyordu. Onların yazdıkları ile şimdiki durum arasındaki fark ne derece? Bu adamlar bizi hepten aldatmışlar mıdır? Bunu açıklamak zorunluluğundadırlar.." (232)

Böylece Ankara'nın tutumu kaygıdan kuşkuya doğru kayarken 13 Ağustos'ta Moskova'da ilk Türk-Sovyet resmi görüşmesi yapılır. Ancak Türk heyeti bu görüşmede ilk önce Sovyetlerin 10 Ağustos'ta Tiflis'te Ermenistan Cumhuriyeti ile bir anlaşma imzaladıklarını öğrenir. Bu anlaşma gerçekte Sovyet Dışişleri için, o günün olanaklarıyla yapılabilecek en iyi anlaşmaydı. Çünkü herhangi bir çatışmayı gerektirmeden bir ulaşım yolu açabiliyordu. Bunun böyle olduğunu gösteren en iyi kanıtlardan biri de, İngiliz temsilcisi Luke'ün gösterdiği şaşkınlık ve kızgınlıktı (233). Fakat en kısa sürede büyük çapta bir yardım gereğini duyan ve bunun için demiryolunun açılmasını gerekli gören Türk heyeti büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Türkler için çok önemli olan acil bir yardımın Karabağ ve Nahcivan dağlarından manda arabalarıyla yapılamayacağını ve ayrıca Ermeni tehlikesinin her zaman varolduğunu gören Kirov, Çiçerin'e yazarak yardımın deniz yoluyla Novorossisk ile Trabzon arasında yapılmasını önerir (234).

Aynı toplantıda Ermenistan sorunu da gündeme gelir. Çiçerin, Anadolu Ermenilerinin yerleşmesi için Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinin bazı kısımlarının ayrılması konusunu Halil Paşa ile görüştüklerini anlatır. Türk heyeti, Ermenilerin Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunlukta olmadıklarını bildirir. Çiçerin ise Anadolu'da yayılmış, sürülmüş ya da Kafkasya'ya sığınmış Türkiye Ermenilerinin Erivan Cumhuriyeti ile

(231) Halil Paşa'dan K. Karabekir'e. 3 Ağustos tarihli telgraf ayın 5'inde Erzurum'a varmış ve aynı gün Ankara'ya iletilmiştir. KARABEKİR. K., "İstiklâl Harbimiz", s. 784-787

(232) İsmet Bey'den K. Karabekir'e. 6 Ağustos 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 789

(233) Bk. Luke'dan Curzon'a. 11 Ağustos 1920. "Documents... Cilt XII, Belge No. 599.

(234) KHEİFETS. A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 118.

birleştirilebilecek bir yere yerleştirilebileceğini ve oradaki Müslüman halkın Anadolu'nun diğer taraflarına aktarılabileceğini öne sürer. Sorun, bu toplantıda bir sonuca bağlanmaz ve Türk temsilcileri Moskova'ya aynı zamanda bir anlaşma imzalamaya geldiklerini yeniden bildirerek bu anlaşmayı hazırlayacak bir komisyonun kurulmasını isterler. Çiçerin bu öneriyi kabul eder ve aynı gün Türk heyetine konuya ilişkin bir nota gönderir (Belge 47) (235). Bekir Sami Bey bu görüşmeleri Ankara'ya bildiren raporunda Sovyetlerin Türkiye'ye yardım etmek ve onu desteklemek niyetinde olduklarını, ancak Polonya ve Kırım'da Beyaz Rus generali Vrangel'in açtığı cephelerle uğraştıklarını, bu arada Azerbaycan'daki Sovyet düzenine güvenmediklerinden başlarına bir de Ermenistan ve Gürcistan belasını çıkarmaktan çekindiklerini yazar (236).

13 Ağustos toplantısından çok kötümser çıkan Türk heyeti, hemen Lenin'le bir görüşme yapmak ister ve ertesi gün onu görmeye gider. Görüşme genel konularda kalmakla birlikte Lenin, Ermenilerle yapılmış olan anlaşmanın bir başarı sayılamayacağını belirterek değiştirilmesi gereğini kabul eder ve sorunların Ermenistan ve Gürcistan'da Sovyet düzeninin yerleşmesi ile çözülebileceğine işaret eder (237).

Çiçerin'le yapılan toplantıda oluşturulması kararlaştırılan komisyon, çalışmalarına 17 Ağustos'da başlar ve ayın 24'ünde ilk sekiz madde komisyon üyeleri tarafından parafe edilir (Belge 48). Anlaşmanın tamamlanması için 4 madde kalmıştır: Posta-telgraf ilişkileri, bir ticaret anlaşması yapılıncaya kadar geçici ticaret ilişkileri, tutsak değişimi ve Rus Müslümanlarının Türkiye'ye göçü. Ancak Rus heyeti başkanı Sabanin'in başka yere atanması gerekçesiyle görüşmeler durur (238). Bu atamanın görüşmelerin durmasının gerçek nedeni olamayacağı gibi sorunun geri kalan dört maddede de olmadığı açıktır. Bu arada Çiçerin'in

(235) 13 Ağustos 1920 görüşmeleri için bk. CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları", s. 68-72; TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" s. 162.

(236) 14 Ağustos 1920 tarihli rapor. Aktaran: CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları" 74-75.

(237) Görüşme hakkında bak. CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları", s. 72-73.

(238) Bu bilgiler hakkında bk. Yusuf Kemal'den M. Kemal'e. Trabzon, 18 Eylül 1920. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 178-182.

Ermenistan hakkındaki önerisinden vazgeçmediği ve Türk heyetinin de bu konuda kesin bir cevap vermemiş olduğu bir gerçektir. Ancak Bekir Sami Bey'in durumu da kuşku yaratacak bir şekilde gelişir. Bekir Sami, Kuzey Kafkasya'nın halklarından olan Oset (Asetin)'lerin en büyük feodal ailelerindendir. Oysa 1920 baharında Kızılordu Dağıstan'a girince, orada Denikin'e karşı kurulmuş olan feodal-bolşevik cephesi parçalanmış, feodal güçlerin bir kısmı dağlara çekilerek Sovyet düzenine karşı direnişe geçmişlerdi. Bunların Haziran'ın ortalarına doğru Tiflis'e gönderdikleri temsilciler, İngiliz temsilcisi Luke'ten yardım istemişler ve Luke de bu dileği Londra'ya iletmiş, ancak Lord Curzon red cevabı vermişti (239). Yusuf Kemal Bey'in anlattıklarına göre, Moskova'da anlaşmanın hazırlandığı günlerde Bekir Sami Bey, Kafkasyalı gençlerle serbestçe konuşabilmek amacıyla odasını değiştirerek heyetin diğer üyelerinden ayrı kalır ve bu gençlerle konuştuktan sonra Yusuf Kemal'e, Çiçerin'le yalnız başına konuşması gerektiğini bildirir (240). Ve gerçekten anlaşma maddelerinin parafe edilmesinden birkaç gün sonra Bekir Sami, Çiçerin'le uzun bir görüşme yapar (241). İlk önce bazı ayrıntılar saptanır: İtilâf Devletleri'nin her iki tarafa yapacağı önerilerin taraflarca birbirlerine bildirilmesi, Karadeniz'deki deniz ulaşımının kıyı devletlerinin düzenleyeceği bir konferansta konuşulması, silah ve para yardımının ilk bölümünün heyetle birlikte Moskova'da bulunan Osman Beyle gönderilmesi gibi. Çiçerin bunlardan başka anlaşmanın geri kalan dört maddesinin de görüşüldüğünü ve birkaç gün içinde cevap verileceğini bildirir. Yolun açılmasına gelince, Nahcivan yolunu gerekirse kuvvet yoluyla açık tutacaklarını söyler ve Sarıkamış ile Şahtahtı'nın Türkler tara-

(239) Luke'dan Curzon'a. 16 Haziran 1920 ve Curzon'dan Luke'a. 27 Haziran 1920. "Documents...", Cilt XII, Belge No. 581 ve No. 586.

(240) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 164.

(241) Bekir Sami Bey bu görüşme konusunda M. Kemal'e yazdığı raporda Çiçerin'le yapılan görüşmenin 27 Ağustos'u 28'ine bağlayan gece yapıldığını anlatır. (TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 165) Sovyet arşivlerine dayanan Kheifets ise bu görüşmenin ayın 25'inde yapıldığını yazar. (KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 123 124). Aynı şekilde Bekir Sami, görüşmenin, Çiçerin'in isteği üzerine yapıldığını, Yusuf Kemal ise aksini söyler. Rıza Nur'a göre ise Bekir Sami, Çiçerin'e, Oset'lere özgürlük verilmesi karşılığında Van - Bitlis önerisini destekleyeceğine söz vermiştir.

fından işgal edilmesini kesinlikle kabul ettiklerini açıklar. Böylece tüm sorunların çözüm yolunda olduğu görülür. Ayrıca Çiçerin, Ankara Hükümeti'ne İtalya'dan silah satın alması için para vermeyi de kabul eder.

Ancak Bekir Sami bu noktada anlaşmanın birinci maddesine değinerek, buradaki "Türkiye" kelimesinin Misak-ı Millî sınırlarını ve dolayısıyle Elviye-i Selâseyi kapsadığı görüşünü savunur. Bu görüş Brest - Litovsk anlaşmasına değinmektedir ve Sovyet yetkilileri, silah zoru ile bir ültimatom olarak imzaladıklarını belirtmiş oldukları ve dünya savaşından hemen sonra tanımadıklarını açıkladıkları bu belgenin anılmasını, kendilerine yapılan bir hakaret kabul ederek tepki göstermekteydiler. Bundan başka bu anlaşmaya değinmenin bir ucu Batum konusuna dokunmaktaydı. Oysa Sovyet Dışişleri bu konuda hiçbir ödün vermek niyetinde değildir. Bu durumda Çiçerin, Bekir Sami'nin görüşlerine karşı çıkmak için halk çoğunluklarına bağlı sınırlardan söz eder ve tartışma Ermenistan konusuna gelip takılır. Bu konuda taraflar bilinen görüşlerini tekrarlar ve sonunda Bekir Sami, bu kararın sorumluluğunu yüklenemeyeceğini bildirerek Ankara'dan talimat istemek zorunluluğunda olduğunu bildirir (242).

Bu görüşmeden sonra Bekir Sami, Yusuf Kemal'le görüşür ve Yusuf Kemal'in Ankara'ya gidip talimat istemesi kararlaştırılır. Ve ertesi gün Bekir Sami Çiçerin'e bir mektup yazarak, Sovyet Hükümeti'nin parafe edilen maddeleri yeniden tartışma konusu yaptığından, hükümetinden yeni talimat almak zorunluğunda olduğunu ve bunun için Yusuf Kemal Bey'i Trabzon'a gönderdiğini bildirir (243).

Bu görüşmeler konusunda elimizdeki bilgiler bunlardır ve bu durumda görüşmelerin kesilmesinin hangi tarafın girişimiyle olduğunu kesinlikle saptama olanağı yoktur. Ancak bu görüşmelerin kesilmesi tüm ilişkilerin kesilmesi demek değildir. Son Çiçerin - Bekir Sami görüşmesinden birkaç saat sonra askerî uzmanların ilk toplantısı yapılır ve askerî yardımın deniz yoluyla yapılması kararlaştırılır. Ertesi gün Türk heyetinin

(242) Bekir Sami'den M. Kemal'e. 30 Ağustos 1920. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 164 - 171; KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya...", s. 123 - 124.

(243) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya...", s. 124.

askerî danışmanı Seyfi Bey verdiği raporda, 200 bin tüfek, 5 milyon fişek, 400 top, 75 bin mermi, 500 mitralyöz, 100 kamyon, 100 bin asker elbisesi, ayda 600 ton benzin ve daha bir sürü malzeme ister (244). Bundan başka Moskova'dan 2 Eylül'de ayrılan Yusuf Kemal Bey beraberinde bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği götürür, sekiz vagon da Moskova garında hazır bekler ve bunları yollama işini Osman Bey üstlenir (245).

IV - Kuşku Dönemi

Ağustos ayı boyunca Moskova'da görüşmeler ilerlerken, Ankara'nın Sovyetlere karşı tutumu değişmeye yüz tutar. Bekir Sami'nin 4 Ağustos'ta yazdığı ve Sarıkamış'ın işgal edilebileceğini bildirdiği raporun Ankara'ya varmasından sonra yapılan, Meclis'in 14 Ağustos tarihli toplantısında Mustafa Kemal Türk - Sovyet ilişkilerini anlatan uzun bir konuşma yapar. Bu konuşmasında Sovyetlerin Polonya cephesinde karşılaştıkları güçlüklere rağmen, yolun açılması ve Türkiye'ye yardım edilmesi için ellerinden geleni yaptıklarını anlatır ve bir anlamda Meclis önünde Sovyetlerin Türkiye'ye karşı izlediği politikanın bir savunmasını yapar (246).

Ancak Ermenistan'da Sovyet düzeninin yerleşmesi olasılığı Kâzım Karabekir'i endişelendirmektedir. 19 Ağustos'ta İsmet Bey ile telgraf makinesi başında yaptığı bir görüşmede tekrar Ermenistan seferi için diretir (247). Fakat İsmet Bey, Bakanlar Kurulu'nun kararı olmadan herhangi bir harekete girişilmemesini bildirir (248).

Durum, Bekir Sami'nin 14 Ağustos tarihli raporunun Ankara'ya varmasıyla değişir. Bu raporda 13 Ağustos toplantısında Çiçerin'in Van ve Bitlis konusundaki istekleri ve Sovyet Ermeni anlaşması hakkında bilgi vardır. Oysa bu bilgiler Ankara için yeni değildir. Anlaşmanın haberini Kâzım Karabekir 12 Ağustos'ta almış ve herhalde Ankara'ya

(244) CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları" 78 - 79.

(245) Bk. Yusuf Kemal'den M. Kemal'e. 18 Eylül 1920. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 178 - 182.

(246) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt III, s. 185 - 190.

(247) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 803 - 804.

(248) İsmet Bey'den K. Karabekir'e. 22 Ağustos 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 804.

iletmişti. Çiçerin'in önerisi ise Halil ve Cemal Paşaların mektuplarından az çok biliniyordu. Ancak yine de bunların resmi bir ağızdan duyulması şok etkisi yapar ve 2 Eylül'de Bekir Sami'ye yazılan Hükümet kararının kaleme alınmasına neden olur (Belge 49).

Bu karar, Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya karşı sürdürdüğü politikanın altüst olması demektir. Çünkü Sovyet Hükümeti'ni ağır bir biçimde suçlamak bir yana Vrangel'in Beyaz Rus ordularıyla işbirliği yapılabileceğini ima etmeye kadar gitmektedir. Üstelik bu karar, sağcı unsurların ağır basmış olabileceği bir meclis oturumu sonucu da değildir. Çünkü 29 Ağustos ile 2 Eylül arasında bu konuda gizli ya da açık bir oturum yapılmamıştır. Bakanlar Kurulunda ise Mustafa Kemal'in kişiliği ağır basmaktadır. Ancak, kararın üslubundan batı yanlısı ve Türkçü grubun -ki genellikle aynı kişilerdir- o sırada ağır bastığı görülmektedir. Bu metnin başka bir özelliği, bir propaganda bildirisi niteliğinde olmakla birlikte, Moskova'ya, Bekir Sami'ye talimat olarak gönderilmesidir. Bu durumda metnin Moskova'ya ulaşmasından önce Bekir Sami'nin oradan ayrılması ve içeriğinin, bildiğimiz kadarıyla, Sovyet Dışişlerine iletilmemesi, ilişkilerin geleceği bakımından hayırlı bir olay sayılabilir.

Bu metin, o sırada Ankara'daki havayı yansıtan tek belge değildir. 30 Ağustos'ta ilk Sovyet elçilik heyeti Hasankale'ye varır ve Kâzım Karabekir'le görüşür (249). Karabekir bu haberi Ankara'ya iletir ve üç gün sonra İsmet Bey'den çok heyecanlı bir tel alır. Yazı şöyle başlar: "Gelen Rus heyeti bir elçilik heyeti değil, ülkemizde örgütlenme ve devrimlerle ülkenin yönetimini eline almakla görevlendirilmiş bir heyet görünümündedir.." ve şöyle devam eder: "Bakanlar Kurulu'nun 2 Eylül tarihli görüş ve kararından (Belge 49) da anlaşıldığı gibi komünist devrimi yapmakla ülkeyi kayıtsız şartsız Sovyet emellerine bağlı satılık bir tutsak haline getirmek için çalışmalar vardır. Hükümet aracılığıyla olmayan devrimci çalışmaların kesinlikle yasaklanması.." (250)

---

(249) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 810.

(250) İsmet Bey'den K. Karabekir'e, 2 Eylül 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 815 - 817

Ancak bu tepkinin yalnızca Bekir Sami Bey'in 14 Ağustos tarihli raporundan doğduğunu sanmak yanlıştır. Rapor olsa olsa bu tepkinin ifade edilmesine yardımcı olmuştur, nedenler ise çok daha derindir.

Birincisi, Anadolu hareketi yöneticilerinin büyük çoğunluğu, en azından bu ilişkilerden çekinmekte hatta bazıları kesinlikle karşı çıkmaktadır. Mustafa Kemal ise salt bir siyasî ve askerî değerlendirmeden yola çıkarak bu ilişkilerin gerekliliğine inanmaktadır. Ancak bu ilişkilerin takıldığı her noktada karşı taraf ağır basmakta, Mustafa Kemal azınlıkta kalıp gerilemek zorunda kalmaktadır.

İkincisi, İtilâf güçleri, gerek Ankara ile Moskova arasında, gerek Ankara'daki yöneticiler arasında kuşkular yaratmak ve Batı yanlısı olanları kendilerine çekip hareketi bölmek amacıyla bir yandan Sevr anlaşmasını hazırlamaya ve uygulamaya çalışırken bir yandan da Anadolu ile ilişki kurma çabasındadır. Ve Ankara yöneticilerinin bu çabalara karşı kayıtsız kaldıkları da pek söylenemez. Gerçekten de Meclis kurulur kurulmaz Ankara'ya birçok Fransız temsilcisi gelmiş ve bunun sonucu olarak Adana cephesinde bir bırakışma imzalanmıştı Bu ilişkiler de Türk-Sovyet ilişkilerine gölge düşürmüş, ancak pek gelişmemiştir. Bu arada İngilizler, Ankara katında hayli itibarlı olan İzzet Paşa'yı kullanarak Mustafa Kemal'e, Anadolu'da tutuklu bulunan İngiliz subaylarının salıverilmesi hakkında İstanbul'daki İngiliz karargâhının bir mektubunu iletirler (251). 6 Haziran'da yazılan bu mektup birçok maceradan sonra Ankara'ya ağustosun başlarında varacaktır. Ancak bu arada İngiliz Askeri Haber alma Servisi Ankara ile yakından ilgilenmektedir. İngiliz Haber Alma Servisi'nin 6 Temmuz tarihli raporunda, başlarında Kâzım (İnanç) ve Fevzi (Çakmak) Paşaların bulunduğu "ılımlı" milliyetçilerin Sovyet ilişkilerinden endişeli olduklarını ve Mustafa Kemal'den uzaklaşarak hareketin başına İzzet Paşa'yı getirmek istediklerini yazar (252). İki gün sonra ise İstanbul'daki İngiliz yüksek komiserinin Londra'ya ilettiği Haberalma Servisi raporlarında "ılımlı" milliyetçi

(251) ŞİMŞİR, Bilâl, N., "Malta Sürgünleri" İstanbul 1976, s. 376 - 377

(252) ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde Atatürk" Cilt II, Belge No. 65.

grubuna Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın ve İsmet (İnönü) Bey'in de katıldığı, bunların Moskova ile ilişkilerin bir an önce kesilmesini ve İtilâf'la görüşmelere girilmesini istedikleri ve lider olarak da İzzet Paşa'yı seçtikleri yazılır (253). Ayın sonunda ise İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Yunanlıları Anadolu'nun içerlerine sürmekle Ankara Hükümeti'nin yok edilemeyeceğini belirtirler ve en iyi çare olarak Anadolu'ya bir uzlaşma heyeti gönderilmesi ve bu yolla "ılımlı" milliyetçileri kendilerine çekmeyi önerirler (254). Londra, Paris ve Roma arasındaki çekişmeler bu önerinin gerçekleşmesini geciktirir. Ancak bu arada İzzet Paşa'nın mektubunu alan Mustafa Kemal, 12 Ağustos'ta cevap verir. Bu cevap tarihi, Moskova'dan uzun süredir haber beklendiği günlere rastlamaktadır. Mustafa Kemal, İngilizlerin tutumunu sertçe eleştirmekle birlikte daha ciddi bir biçimde yapılacak ikinci bir önerinin göz önüne alınabileceğini yazar (255). Bu cevaptan sonra İngiliz subay Van Millingen aracılığıyla Kâzım (İnanç) Paşa'ya bir mektup yazılarak ilişki olanakları aranır. Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'in bilgisi ile, Millingen'e cevap vererek Karadeniz kıyısında bir görüşme önerir. Bu görüşmenin aracılığını da İzzet Paşa yapacaktır (256). Ayrıca bu dönemde Avrupa'da bazı kişilerin kendilerini Mustafa Kemal'in temsilcileri olarak tanıtarak İngilizlerle ilişki kurmaya çalıştıklarını da belirtmek gerekir. (257).

Sovyetlere karşı tutum değişikliğinin üçüncü bir nedeni, Türkçü görüşlerin Doğu'ya doğru yayılma emelleri ve bu emellerin Kafkaslardaki

(253) ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde... Belge No. 73'e ek.

(254) J. de Robeck'ten Lord Curzon'a. 30 Temmuz 1920 ŞİMŞİR, B.,"İngiliz Belgelerinde... Belge No. 87

(255) ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde...", S. 367 (Belge 145'e not).

(256) Bu konuda bk. Ali Fuat'tan M. Kemal'e. 14 Eylül 1920 ve M. Kemal'den Ali Fuat'a. 16 Eylül 1920 CEBESOY, A. F., "Millî Mücadele Hatıraları", s. 471-472 ve 472-475. Burada Van Millingen adı "Miliçi" diye geçiyor. Lord Curzon'dan Sir John de Robeck'e. 17 Eylül 1920. "Documents... , Cilt XIII, Londra 1963. Belge No. 138. Curzon bu görüşmeyi Sevr anlaşmasının kabul edilmesine bağladığından gerçekleşmemiştir.

(257) Cenevre'de bulunan Celâl Nuri (İleri)'nin aracılığını yapan François Stern adında bir Romanyalının İngilizlerle görüşmesi hakkında bk. ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde... Belge No. 89, 94, 97- 98, 107.

feodal ve karşıdevrimci unsurlar tarafından sürekli olarak beslenmesidir. Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in bu görüşlerin sözcüsü olması ve Kuzey Kafkasya ile ilgilenmesi yanı sıra o yöreden başka haberler de gelmektedir. 1920 baharında Dağıstan feodal - komünist cephesi zamanında cephenin sağ kanadı İstanbul'a temsilci gönderip yardım istemiş ve o sırada İstanbul Hükümeti'nin Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa, Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin başkanlığında, Dağıstan'a bir heyet göndermişti. Kızılordu'nun Kafkaslara inmesinden sonra Çeçen bölgesinde ayaklanan feodal unsurlar Aziz ve İsmail Hakkı Beyleri yardım istemek üzere Tiflis'e göndermişlerdi. Bunlar orada İngiliz temsilcisi Luke'le görüştükten ve Londra'nın böyle bir yardıma yanaşmadığını gördükten sonra (258) Temmuz sonunda Trabzon'a gelmişler ve oradan Kâzım Karabekir'e yazdıkları bir raporda Dağıstan'ın bağımsızlığı için yardım istemişlerdi (259). Karabekir bu haberi Ankara'ya iletince, Mustafa Kemal Aziz ve İsmail Hakkı Beylerin Ankara'ya gönderilmesini ister. Ankara'ya gelen Aziz Bey verdiği bilgilerde Vrangel'in Kafkaslılara ilişki kurması olasılığından söz eder ki, Meclis'in tavır değiştirdiği 2 Eylül kararında yer alan Kafkaslarla ilgili bilgiler buradan kaynaklanmaktadır (260).

Diğer bir neden Türk-Sovyet ilişkilerinin İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından başlatılması ve bunların aracı görevlerinin sürdürülmesidir. Oysa Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasındaki ayrılık gittikçe büyümektedir ve Sovyet yöneticilerinin İttihatçıları Mustafa Kemal'e karşı kullanabileceği kuşkusu o dönem Türk-Sovyet ilişkilerini devamlı tedirgin eden bir unsur olmuştur. 1920 yazında Anadolu'da kurulan solcu örgütlerin bir kısmı İttihatçıydı ve solculukları Enver ve Cemal Paşaların Sovyetlerle ilişkilerinden kaynaklanmaktaydı. Meclisteki Halk Zümresi grubu Berlin'deki Talât Paşa ile ilişkidedir, bunun

(258) Bk. Not 78.

(259) 3. Fırka kumandanı Rüştü Bey'den K. Karabekir'e. 29 Temmuz 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 775-778.

(260) Bk. Aziz Bey'in raporunu ileten İsmet Bey'den K. Karabekir'e 7 Eylül 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 824 - 827

yanı sıra Teşkilât'ı Mahsusa üyeleri ise çoğunlukla Mustafa Kemal ile İttihatçı liderler arasında ikili bir oyun oynamaktadırlar. Bunlardan da önemlisi Enver Paşa'yla ilişkide olan Halil ve Cemal paşalardan sonra, Türk heyetiyle görüşmelerin devam ettiği sırada Enver Paşa'da Moskova'ya gelir. Bekir Sami'nin 14 Ağustos tarihli raporunu getiren kurye, Enver Paşa ile görüştüğü ve Paşa'nın ilkbaharda bir süvari tümeni başında Anadolu'ya geleceği haberini de getirir (261).

Ancak tüm bu nedenlerin ötesinde, belgelerden de görüldüğü gibi, Ankara'yı en çok endişelendiren konu Anadolu'da bir komünist hareketin doğması ve gelişmesidir. Böyle bir hareketin en önemli çekirdeğini ise Bakû'deki Mustafa Suphi grubu oluşturmaktadır. Bakû'ye varışından sonra Mustafa Suphi orada Halil Paşa ve Fuat Sabit tarafından kurulmuş olan Türk Komünist Fırkası'nı ele geçirir, İttihatçıların çoğunu atar ve fırkayı yeniden örgütler, bu işlemlerden sonra 15 Haziran'da Mustafa Kemal'e bir mektup yazılır. Bu küçük mektupta ancak Fırka'nın Sevr anlaşmasına karşı olduğu yazılır ki bu, üzerinde en kolay anlaşmaya varılabilecek bir konudur. Diğer bilgileri mektubu götüren Süleyman Sami Verecektir (262). Süleyman Sami 16 Haziran'da Trabzon'a varır ve getirdiği mektup, verdiği bilgilerle birlikte Ankara'ya iletir. Süleyman Sami, Fırka'nın kuruluşu ve üyeleri hakkında bilgi verir, Anadolu'da örgüt kurulmasına izin verilmesini ister ve Sovyetlerin tüm yardımlarını bu Fırka'nın merkez Komitesi aracılığıyla yapacaklarını söyler (263). Gerçeklere uymayan bu son bilgi Ankara için büyük bir endişe ve kuşku kaynağıdır. Daha sonra Bakû'den Nahcivan yoluyla gelen Talipzade Yusuf Ziya Bey de, 17 Temmuz'da Hasankale'de Kâzım Karabekir'le karşılaşır, Mustafa Suphi tarafından yazılmış bir mektup sunar ve fırka konusunda genel bilgiler verir. Aynı gün de başka bir heyetin Nahcivan'a doğru yola çıktığı haberi gelir (264). Merkezi Heyet

(261) Kurye Kâmil Efendi'nin 3 Eylül 1920 tarihli raporu. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 818 - 820.

(262) CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları" s. 36.

(263) Bu rapor için bk. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıralarım", s. 36- 37

(264) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 770-771.

üyelerinden Salih Zeki başkanlığındaki bu heyet, 2 Ağustos'ta gelir ve Kâzım Karabekir'le görüşür, örgüt kurulması için izin ister. Karabekir, bunun meclisin bilgisi dışında yapılmamasını ister ve Ankara'ya gitmesini önerir. Salih Zeki aynı zamanda 1 Eylül'de Bakû'de bir kongrenin toplanacağı haberini getirmiştir. Karabekir, bu haberleri Ankara'ya iletir ve komünistlerin "idare" edilmesini önerir (265).

Bakû kongresi ve buna katılmak üzere Anadolu'nun her yerinden temsilcilerin çağrılması Ankara için başka bir endişe kaynağıdır. Karabekir Bakûya gidecek heyeti seçmek için Erzurum'a 12 Ağustos'ta gelir ve heyetin üyeleriyle konuşmalar yapar (266). 14 Ağustos Meclis oturumundaki konuşmasında ise Mustafa Kemal bu konuda sert bir çıkış yapar: "...efendiler biz her yandan, dışardan ve dışarının etkisiyle içerden sonsuz saldırılar, hücumlar etkisi altında bulunmaktayız. Bu durum içinde bizim için esas, sessizce birliği korumaktır.. Dolayısıyla, falan yerde filan, filan ve filan yerlerde yapılan kongrelere filan, filan ayrı ayrı çağrılırlar ve bunlar oraya gider ve orada söz konusu olan ilkeleri kabul eder, ülke içinde uygulamaya başlarsa, bu, doğru bir yol olmaz. Biz kongrelere de gideriz, her tarafa gideriz, her şeye katılırız. Yalnız biz katılırız.." (267) bundan birkaç gün sonra da Erzurum'a ulaşan Cemal Paşa'nın 11 Haziran'tarihli mektubunun 2 Temmuz tarihli ekinde Bakû kogresinden söz edilerek bunun önemi belirtiliyordu (268). İttihatçıların bu kongreye de karışmalarından kuşkulanan Kâzım Karabekir hemen Ankara'ya yazarak Bakû kongresine resmi bir temsilcinin görevlendirilmesi ve ayrıca Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bir elçilik heyetinin gönderilmesini önerir (269). Ankara ise herhalde kongre konusunu daha önce düşünmüş ve Moskova'da heyetle birlikte bulu-

(265) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 780.

(266) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 793.

(267) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt III. s. 189.

(268) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", 789-799. Burada 2 Temmuz tarihli ekin Bakû'den yazıldığı belirtilirse de Cemal Paşa o günlerde Moskova'daydı ve ayrıca Bakû'ye da hiç uğramamıştır.

(269) K. Karabekir'den M. Kemal'e. 17 Ağustos 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 800 - 801.

nan İbrahim Tali'yi bu iş için görevlendirmişti. Karabekir'in mektubu alınır alınmaz ise Memduh Şevket (Esendal) Bey Bakû elçiliğine atanır ve 19 Ağustos'ta Ankara'dan yola çıkarılır.

Ancak Kâzım Karabekir kuşkularında haklı çıkar. 26 Ağustos'ta Moskova'dan Bakû'ye doğru kalkan trende İbrahim Tali, bildirisinde Anadolu hareketinin bir burjuva hareketi olmadığını Anadolu devrimcilerinin kızıl devrimin doğan güneşine yöneldiklerini ve kaderlerini 3. Enternasyonale bağladıklarını söyler (270). Ankara'nın 2 Eylül kararından iki gün sonra okunan bu demecin sonunda kongre, Türkiye hakkında bir karar kabul eder. Kararın birinci maddesinde, kongrenin "Doğu'nun ezilen halklarını yabancı emperyalizmin boyunduruğundan kurtarmak isteyen ulusal devrimci hareketleri desteklediği" bildirilir. Ancak 2'inci maddede yalnız yabancı sömürücülere karşı yönelmiş olan Türk ulusal devrimci hareketinin, işçi ve köylüleri tüm sömürenlerden kurtaramayacağına dikkati çeker. Kararın 3'üncü maddesi ise işçi ve köylüleri kendi öz örgütlerinde toplanmaya ve zenginlere, bürokratlara, paşalara güvenmemeye çağırır. (271).

Tüm bu olaylara karşı Mustafa Kemal'in tutumunu en iyi gösteren belge, 16 Eylül'de batı Cephesi kumandanı Ali Fuat Paşa'ya yazdığı mektuptur. Ali Fuat Paşa, ayın 14'ünde Ankara'ya yazarak Moskova ile görüşmelerin ne durumda olduğunu sorar (272). Mustafa Kemal'in görüşleri şu doğrultudadır: Rusya'nın Polonya'ya karşı durumu güçtür ve Ermenistan'a karşı bundan dolayı yumuşak davranmaktadır. Bize verecek fazla malzemesi olmamasına rağmen yardım yapmaya başlamıştır. Ancak Polonya savaşından sonra Batı ile uyuşmak düşüncesinde olduğundan bizi oyalamakta, aynı zamanda Anadolu'da Bolşevik örgütü kurmak için olağanüstü faaliyet göstermektedir. Buna karşı Ankara Hükümeti komünist örgütlere karşı çıkmak, Moskova yardım olarak ne

(270) "Doğu Halkları Birinci Kongresi. Bakû 1920", Fransızca Basım. Paris 1971. Dördüncü birleşim, 4 Eyül 1920, s. 110 - 111, Türkçesi, "Birinci Doğu Halkları Kurultayı", İstanbul 1976

(271) "Doğu Halkları Birinci... 111-113, s. 108. Koral Yayınları, İstanbul 1976.

(272) Ali Fuat'tan M. Kemal'e. 14 Eylül 1920. CEBESOY, A. F., "Millî Mücadele... , s. 471-472.

verirse almak ve Ermenistan'da bir olup bitti yaratmak kararı almıştır. Diğer konulara gelince "Rus sorunu kesin bir sonuca bağlanıncaya kadar İngilizlerle böyle çok hafifbir ilişki olanağını sürdürmek" ve İttihatçı ve komünist muhalefete karşı koymak niyetindedir. Ayrıca Mustafa Suphi'ye de bir mektup gönderdiğini yazar (273).

13 Eylül'de Mustafa Suphi'ye, 15 Haziran'da gönderdiği mektubuna cevap olarak yazılan mektup, Karabekir'in "idare etme" öğütlerine uygundur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin her köyde kurulmuş ve halk tarafından seçilmiş örgütler olduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nin bunlardan doğduğundan, bu düzenin bir Sovyet örgütünden farksız olduğunu belirttikten sonra Bakû'deki fırkanın Türkiye'de uygulayacağı her çeşit örgütlenme ve devrim hareketinin ancak bu meclisin kanalından geçerek yapılabileceğini yazar (274). Mektup Erzurum'a tellenerek oradan Bakû'ye doğru çıkan Memduh Şevket Bey'e verilir. Memduh Şevket Bey aynı zamanda Kâzım Karabekir'in Halil Paşa'ya yazdığı bir mektubu da götürür. Bu mektupta, Karabekir batıdaki Yunan saldırılarından başka, İstanbul'da kurulacak iki tümenin Karadeniz kıyılarına çıkarılacağını ve padişahın da İngilizlerin işlerini kolaylaştırmak için Anadolu'ya geçeceğini yazarak Azerbaycan'da, Türkiye'yi Ermenistan'a karşı destekleyecek bir ordunun kurulmasını ve bunun kumandanlığını Enver ya da Halil Paşa'nın almasını önerir (275). Sonuçta görüşmelerin kesilmesiyle Moskova ile ilişki kurulamayınca yeniden İttihatçılara başvurmak zorunda kalınmıştır.

Sovyetlerin ilk para yardımını getiren Rus heyetiyle 2 Temmuz'da yola çıkan Halil Paşa 27 Ağustos'ta Rus heyeti ile birlikte Karaköse'ye kadar geldikten sonra, Ankara Hükümeti'nin onu Anadolu'ya sokmaması kararı üzerinde Nahcivan'a döner. Oradan da Enver Paşa'nın çağrısı

---

(273) M. Kemal'den Ali Fuat'a. 16 Eylül 1920. CEBESOY, A. F. "Millî Mücadele... 472-475.

(274) M. Kemal'den Mustafa Suphi'ye. 13 Eylül 1920. TEVETOĞLU, Fethi, "Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1919-1960)" Ankara 1967, s. 331-332.

(275) 13 Eylül 1920. KAREBEKİR, Kâzım, "İstiklâl Harbinde Enver Paşa", İstanbul 1967, s. 18-20. Mektupta sözü edilen İstanbul Hükümeti'nin Karadeniz çıkarması gerçekten İstanbul'daki İtilâf yüksek komiserleri tarafından tartışılıyordu. bk. J. de Robeck'ten Curzon'a. 30 Temmuz 1920. ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde Belge No. 87

üzerine Bakû'ye geçer (276). Yolda iken Kızılordu kumandanlığına yazdığı bir mektupta yardımın hızlandırılmasını ve Rostov'dan deniz yoluyla yapılacak yardımın Nahcivan'dan yapılacak yardımdan ayrı tutulmasını ister (277). Bu arada Enver Paşa, Bakû'de, Sovyetlerin olağanüstü Türkiye temsilcisi Şalva Eliava ile görüşür ve Mustafa Kemal'e bir İslam Kızılordusu'nun başında geleceğini müjdeler (278). Aynı zamanda Karabekir'e yazdığı bir mektupta da Kızılordu'yu beklemeden Ermenilere karşı saldırıya geçilmesini önerir (279). Eylül'ün 8'inde de İbrahim, Tali Bey'le birlikte Bakû'den Moskova'ya doğru yola çıkar. Böylece Halil Paşa ayın 14'ünde Bakû'ye vardığında Enver Paşa'yı bulamaz, ancak birkaç gün sonra Karabekir'in 13 Eylül tarihli mektubunu alır. Bu mektup üzerine Bakû'de önemli bir toplantı yapılır. Bu toplantıya Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi adına Neriman Nerimanov, R.K.P. Merkez Komitesi Kafkas Bürosu adına Ş. Z. Eliava, Dağıstan Sovyeti adına Celâl Korkmazov ve Halil Paşa katılır. Toplantıda Nerimanov ve Eliava tarafından sunulan öneri kabul edilir ve Eliava tarafından Çiçerin'e telgraf edilir. Bu telgrafa göre İngiltere İstanbul Hükümeti'ni kullanarak Kafkaslara saldırmak ve Bakû'yu almak niyetindedir. Bu amaçla tüm İslam bölgelerinde halifelik propagandası yapmakta ve Gürcülerle Vrangel, Dağıstan'daki karşıdevrimi beslemektedirler. Buna karşı önerilenler ise Anadolu'ya yardım etmek ve aynı zamanda Ermenistan ve Gürcistan'a karşı bir hareket yapmaktır (280). Bu öneride Karabekir'in yazdığı mektubun ve Halil Paşa'nın etkisi büyüktür. Ancak Moskova aynı düşüncede değildir. Bir gün önce, Moskova'ya gelir gelmez Radek'le görüşen Enver Paşa'ya Rusya'nın dünya kamuoyu önünde

(276) KARABEKİR, K., ...Enver Paşa" 16.

(277) Halil Paşa'dan 11. Kolordu (Kızılordu) Kumandanlığına. 8 Eylül 1920. KARABEKİR, K., ...Enver Paşa" 296-297

(278) Enver Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya. 8 (?) Eylül 1920. CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları", s. 52-54.

(279) Enver Paşa'dan K. Karabekir'e 7 Eylül 1920. KARABEKİR, K., ...Enver Paşa" s. 40-41.

(280) Toplantı ve telgraf için bk. Halil Paşa'dan K. Karabekir'e. 18 Eylül 1920. KARABEKİR, K., ...Enver Paşa", s. 131; GÜLİEV C.V. "Borba Kommunistiçeskoi Partii za Osusçestlenie Leninskoi Natsionalnoi Politiki v Azerbaycane" (Azerbaycan'da Leninist Millî Politikanın Gerçekleştirilmesi İçin Komünist Partisi'nin Mücadelesi), Bakû 1970, s. 56,5.

Türkiye ile birleşerek Ermenistan'a karşı savaş açamayacağı bildirilmiştir (281). Bakû'dekilerin önerilerine de şimdilik bir şey yapılmaması gerektiği bildirilir ve Eliava, Korkmazov ve Halil Paşa'nın hemen Moskova'ya gelmeleri istenir (282).

Halil Paşa trenle Moskova'ya doğru yol alırken, Bekir Sami'nin raporuyla Moskova'dan yola çıkan Yusuf Kemal Bey de motorla Tuapse'den Trabzon'a gelir. Oradan Eylül'ün 18'inde Ankaraya çektiği telgrafta, parafe edilen anlaşmayı ve ondan sonra olup bitenleri anlatır (283). Yusuf Kemal Bey'in getirdiği anlaşma ve raporlarda yer alan gerek Van ve Bitlis hakkındaki istekler gerekse Sarıkamış'ın işgali için varılan uzlaşma, Ankara'ya birkaç haftadan beri kararını vermiş olduğu Ermenistan harekâtına geçme olanağını verir. Aynı günlerde Taşnak Hükümeti de Sevr ve Tiflis anlaşmalarına dayanarak kendi yönünden oldu bittiler yaratmak çabasında ve Elviye-i Selâse'deki küçük İslam şûralarını ortadan kaldırmakla meşguldür. Böylece Ankara Hükümeti, 20 Eylül'de bir yandan Yusuf Kemal'i bilgi vermesi için Ankara'ya çağırır (284), bir yandan da Ermenistan'a karşı harekete geçilmesi ve Kağızman hattının tutulması kararını alır (285). Bu karar, Moskova görüşmelerinin "lafz"ına aykırı değildir ancak bundan böyle olaylar gittikçe hızlanacak ve Kafkaslar yeniden uluslararası çatışmaların odak noktası olacaktır.

(281) Enver Paşa'dan M. Kemal Paşa'ya. 17 Eylül 1920. CEBESOY, A. 1., "Moskova Hatıraları", s. 54-55.

(282) Halil Paşa'dan K. Karabekir'e. 18 Eylül 1920. KARABEKİR, K., "...Enver Paşa", s. 39-40.

(283) TENGİRŞEK, Y K., "Vatan Hizmetinde", s. 178-182.

(284) İsmet Bey'den 3. Fırka kumandanı Rüştü Bey'e. 20 Eylül 1920. TENGİRŞEK, Y K., "Vatan Hizmetinde", s. 182.

(285) "Türk İstiklâl Harbi. Cilt III. Doğu Cephesi", Ankara 1965, s. 149.

V - Bunalım Dönemi: Birinci Ermenistan Harekâtı

20 Eylül'de Ankara kararının Kâzım Karabekir'e bildirilmesiyle birlikte ondan Gürcülerle ilişki kurması ve tarafsızlıklarını kazanması istenir (286). Böyle bir ilişkinin temeli Batum sorunudur ve Karabekir, Kurmay Talât Bey'i Tiflis'e göndermeden önce, Ankara yolundaki Yusuf Kemal Bey'i telgrafla arayarak bu konuda Moskova'da bir şeylerin konuşulup konuşulmadığını sorar. Yusuf Kemal, Türk heyetinin Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye ait olduğunu ancak Batum kent ve limanının Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın denize tek çıkışı olduğunu da unutmadıklarını bildirmesi üzerine, Rus heyetinin Batum'un 7 Mayıs anlaşmasıyle Gürcistan'a bırakıldığını hatırlatarak buna karşı çıktığını cevap olarak yazar (287).

20 Eylül'ü 21'e bağlayan gece Bakû'den gelen Eliava'nın telgrafı üzerine R.K.P. Merkez Komitesi toplanarak Kuzey Kafkasyadaki durumu yatıştırmak ve Sovyetlerin Kafkas ve Doğu politikalarını bir düzene sokmak için J.V. Stalin'in Kafkasya'ya gönderilmesini kararlaştırır (288).

Aynı gün İstanbul'da Damat Ferit Paşa, İtilâf yüksek komiserlerine Ankara'ya karşı Anadolu'ya 15.000 asker, 25.000 jandarma gönderebileceğini yazar. Ertesi gün yüksek komiserler toplanarak böyle bir girişimin sonuç veremeyeceğine ve Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi gerektiğine karar verirler. Sadrazam buna karşı gelince iş, hükümetin değişmesine ve İstanbul'da Ankara ile Avrupa arasında aracılık yapabilecek İzzet Paşa'nın başında bulunacağı bir hükümetin kurulmasına kalır (289).

---

(286) İsmet Bey'den K. Karabekir'e. 20 Eylül 1920. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 830-831.

(287) K. Karabekir'den 11. ve 15. Fırka Kumandanlıkları eliyle Yusuf Kemal'e Erzurum'dan 22, Trabzon'dan 25 Eylül 1920 ve Y. Kemal'den K. Karabekir'e Sinop 30 Eylül 1920. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 184-185 ve 188-189.

(288) GÜLİEV, C.V., "Borba kommunistiçeskoi...", s. 563.

(289) J. de Robeck'ten Curzon'a 23, 24, 25 ve 28 Eylül 1920 tarihli mektuplar. İngiliz yüksek komiserliği tercümanı Ryan'ın 23 Eylül 1920 tarihli raporu; Damat Ferit Paşa'nın J. de Robeck'e 20 (?) Eylül 1920 tarihli notası. ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde...", Belge No. 117, 119-120, 122, 120'ye ek ve 122'ye ek.

26 Eylül'de Ankara Hükümeti Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey, genel bir nota yayınlayarak, yapılacak olan hareketin gerekçelerini açıklar ve bu hareketin amacının yalnızca bazı stratejik noktaların alınması olduğunu bildirir (290). Bu noktanın ayrıca Moskova'ya gönderilip gönderilmediği bilinmemektedir. Ancak Moskova'da bir Türk temsilciliği de yoktur. Yusuf Kemal Anadolu'ya dönmüştür. Bekir Sami 11 Eylül'de Moskova'dan ayrıldıktan sonra üç ay boyunca gözden kaybolur, ancak orada Çeçenistan'da, Dağıstan'da karşıdevrimciler arasında ajitasyon yaptığı haberleri Moskova'ya ulaşır (291). Ankara adına Bakû kurultayına katılan İbrahim Tali, Bakû'den Moskova'ya döndükten sonra Enver Paşa ile Berlin'e gider. Moskova heyetindeki Lazistan Milletvekili Osman Bey, Tuapse'dedir, Seyfi Bey ise Bakû'ye gitmiştir. Karşı tarafta da 4 Ekim'de Ankara'ya varacak Sovyet elçilik kâtibi Upmal - Angarski'nin elinde telgraf olanağı yoktur. Böylece bu kritik dönemde ilişkilerin kopuk olması yanlış anlaşılmaları daha da artırır.

Ahmet Muhtar'ın notasından iki gün sonra, 28 Eylül'de, Doğu ordusu hücuma geçer. Ermeni güçleri hiçbir direnç gösteremez, ertesi gün Sarıkamış alınır ve ayın 30'unda kararlaştırılan hatta varılır (292). Bu arada Gerus'taki 28. Kızılordu tümeninin, Ordubad'a gelmesi için Nahcivan müfrezesinden yardım istediği haberi, 24 Eylül'de, bu müfrezenin kumandanı Veysel Bey'e ulaşır. Ancak Bayezıt'taki fırka komutanlığı Ermenilere karşı yapılacak harekât ileri sürülerek bu yardımı geciktirir ve 27 Eylül'de izin verildiğinde ise 28. tümenin Ermeni güçlerinin direnişi karşısında geri çekildiği haberi gelir (293).

---

(290) Nota için bk. "Echos de l'Islam" gazetesi, sayı 21, 1 Şubat 1921.

(291) Bekir Sami'nin Moskova'dan ayrılış tarihi için bk. BIYIKLIOĞLU, Tevfik, "Atatürk Anadolu'da", Ankara 1959, s. 69. Kafkasya'daki faaliyetleri için BIYIKLIOĞLU, T., "Atatürk Anadolu'da"; G. K. Ordonikidze'den V.İ. Lenin'e, Ekim 1920 ve G.V. Çiçerin'den G.K. Ordonikidze'ye, Kasım 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 124-125; RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım", s. 679.

(292) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 833.

(293) ÜNÜVAR, V., "İstiklâl Harbinde... 46-47. Veysel Bey'e göre bu hareketin amacı Ordubad-Meğri Bölgesini işgal edip orada bir Sovyet nüvesi kurmak idi. ÜNÜVAR, V "İstiklâl Harbinde..."

Bu sırada Eliava, Korkmazov ve Halil Paşa, Moskova'ya 26 Eylül'de varırlar ve iki gün sonra önemli bir toplantı yapılır. Bu toplantıda, Harbiye Komiseri Kamenev, Dışişleri Komiseri Çiçerin, Troçki'nin yardımcısı Sklianski, Enver Paşa, Halil Paşa ve İbrahim Tali Bey hazır bulunurlar. Toplantı, yardım konusu ele alınarak başlar. Enver Paşa esaslı bir yardımın ancak demiryolu ile yapılabileceğini ve yolun açılması gerektiğini söyler, Halil Paşa da Kafkastaki Kızılordu'nun bu işi başaracak güçte olduğunu ekler. Ancak Çiçerin bunun şimdilik olanaksız olduğunu, Sarıkamış ve Şahtahtı'nın işgali için zaten karara varıldığını ve yardımın şimdilik deniz yoluyla yapılabileceğini söyler. Gerçekten de 19 Eylül'de Osman Bey'in Tuapse'den yazdığına göre bir miktar silah kayıklara yüklenmişti (294). Toplantının yapıldığı gün Lenin, Kafkasya'daki durum hakkında telgraf başında Kirov'la görüşür ve ertesi gün Lenin'in de hazır bulunduğu R.K.P.'nin Merkez Komitesi toplanarak "Anadolu hareketine gerçek ve acele bir yardım yapılmasına" karar verir. Aynı zamanda Sovyetlerin Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmaları için ilk önce Ermenistan'la anlaşılması gerektiği sonucuna varılır (295). Bu toplantıdan sonra 1 Ekim'de İbrahim Tali Bey'le Seyfi Bey, Kamenev'e giderek yardımın ayrıntılarını görüşürler. Kamenev 15 bin tüfek, 31 milyon fişek ve üç batarya sahra topu için söz verir. Tuapse sevkiyatı ile Osman Bey'in, Bakû sevkiyatı ile Seyfi Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırılır (296).

Ekim ayının başında İtilâf Devletleri Ankara Hükümeti'ni Sovyetlerden ayırmak amacıyla ilişki olanakları ararken, Anadolu ikinci bir Ermenistan harekâtını Moskova'ya kabul ettirmek çabasındadır. Ancak günler geçip de İtilâf'ın Taşnak Hükümeti'ni kurtarmak için hiçbir davranışta bulunmayacağı anlaşılınca Ankara bu harekâta karar verir, Rusya ise İtilâf'ın bu kayıtsızlığını Ankara ile yapılmış gizli bir uzlaşma-

(294) İbrahim Tali Bey'in 1 Ekim 1920 tarihli raporu ve Enver Paşa'dan K. Karabekir'e. 28 Eylül 1920. KARABEKİR, K., ...Enver Paşa", s. 65-68 ve s. 48.

(295) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 131-133.

(296) İbrahim Tali Bey'in 1 Ekim 1920 tarihli raporu, KARABEKİR, K., ...Enver Paşa", s. 68.

ya yorar ve kuşkusu gittikçe artar. Ermenistan'a gelince, her şeyin bittiğini anlayıncaya kadar Rusya ile İngiltere arasında ikili bir oyun oynayabileceğini sanır. 30 Eylül'de Taşnak Dışişleri Bakanı Ohancanyan, Çiçerin'e bir mektup göndererek, Türk saldırısını protesto eder ve Rusya'dan bu saldırının durdurulmasını diler (297). Ohancanyan, 3 Ekim'de Erivan'a çağrılan Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Albay Stokes'a ise, İngilizlerin Trabzon'a bir çıkarma yapmalarını önerir. Ancak Stokes, bunun bir işe yarayamayacağı karşılığını verir (298).

Aynı günlerde Çiçerin, Tiflis'teki Sovyet elçisi Şeynman'a yazarak Türklerin Sarıkamış-Şahtahtı hattında kaldıkları sürece müdahale için bir nedenin bulunmadığını, ancak daha ileri giderlerse herhangi bir şekilde önlem alınması gerektiğini bildirir. Ayrıca Ermenistan'ın son zamanlarda gittikçe İtilâf'ın saldırı politikasının bir aracı haline gelmesine rağmen ezilmesine izin veremeyeceklerini yazar (299). Orconikidze'ye gönderilen bir telgrafında da Çiçerin, bir buhranı engellemek için Kafkaslarda bir barış politikasına gidilmesini ve bunun için Ermenistan, Gürcistan ve Ankara Hükümetleri ile ilişki kurulmasını ister. Buna göre Gürcistan'a da ayrıca arabuluculuk önerilecek, Ankara'ya da "İtilâf Hükümetlerince provokasyon sayılabilecek askerî hareketleri yersiz saydıkları" bildirilecektir (300). Ertesi gün de Sovyet Kafkas temsilcisi Legran, Erivan'a doğru yola çıkar ve oraya vardığında Taşnak Hükümeti'ne aşağıdaki önerileri sunar:

1 - Ermenistan, demiryollarının Sovyet Rusya, Azerbaycan ve Ankara Hükümeti birlikleri tarafından serbestçe kullanılmasına izin verecektir.

2 Ermenistan, Sevr anlaşmasını tanımadığını bildirecek ve İtilâf'la diplomatik ilişkilerini kesecektir.

---

(297) CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 93-94.

(298) "Pobeda...", s. 497.

(299) G. V. Çiçerin'den Şeynman'a. 3 (?) Ekim 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 133.

(300) G. V Çiçerinden Orconikidze'ye 5 Ekim 1920. KHEİFETS. A. N. "Sovyetskaya Rossiya...", s. 133.

3 Türkiye ile olan sınır anlaşmazlıklarını Rusya'nın arabuluculuğuna bırakacaktır.

4 Buna karşı, şimdilik Sovyetlerce işgal edilmiş bulunan Zengizor ve Karabağ Ermenistan'a bırakılacaktır (301).

Taşnak Hükümeti'nin ilk tepkisi bu önerileri Erivan'dan Tiflis'e dönmüş olan İngiliz temsilcisi Albay Stokes'a iletmektir.

Stokes da bunların bir "blöf" olduğunu söyleyince Ermeni Hükümeti önerilere red cevabı verir. (302).

Ancak Stokes, yalnız bununla kalmaz, bir Ermenistan, Gürcistan, Dağıstan cephesi kurarak eski Kafkas seddi projesini yeniden canlandırmayı tasarlamaktadır. 8 Ekim'de Lord Curzon'a Dağıstan'dan Şeyh Şamil'in torunu ile Fuad Bey adında birinin geldiğini ve Dağıstan ayaklanmasını geliştirmek için 20.000 İngiliz lirası istediklerini bildirir (303). 13 Ekim tarihli telgrafında ise Gürcü Hükümeti'nin Ermenistan'a her türlü yardımı yapacağını yazar (304).

Bu olaylar Moskova'nın kuşkusunu artırır. 9 Ekim'de Lenin, R.K.P.'nin Moskova örgütü militanlarına verdiği bir raporda, Kafkaslarda durumun çok karışık olduğunu ve Türklerin Batum'u belki de Bakû'yu işgal etmek niyetinde olduklarını söyler (305). Bu duruma öngörülen bir çare de Ermenistan'da bir an önce Sovyet düzenini yerleştirmeye çalışmaktır. Orconikidze bunu önerir ve Çiçerin de Lenin'in tam desteğiyle bu öneriyi R.K.P. Merkez Komitesi'ne iletir (306). Merkez Komitesi bu öneriyi kabul eder, ancak Çiçerin gene de 13 Ekim'de Orconikidze'ye yazarak, Ankara Hükümeti'nin dikkatini İtilâf'ın provokasyonlarına çekmesini isteyecektir (307).

---

(301) "Les relations russo-turques depuis l'avanement du Kemalisme" (Kemalizmin Ortaya Çıkışından Bu Yana Türk - Sovyet İlişkileri), "Revue du Monde Musulman" dergisi, Cilt 52, Paris, Aralık 1922, s. 198.

(302) Albay Stokes'tan Lord Curzon'a. 13 Ekim 1920. "Documents... , Cilt XII, Belge No. 608.

(303) Stokes'tan Curzon'a. 8 Ekim 1920. "Documents...", Belge No. 605. Curzon bu telgrafın altına "bu iş için bir penny bile bulamam" diye not düşer ve 22 Ekim'de red cevabı verir. "Documents...", Belge No. 609.

(304) "Documents... Belge No. 606.

(305) LENİN, V. İ., "Tüm Eserleri", (Fransızca baskısı), Cilt 42, Moskova 1969, s. 216.

(306) LENİN, V İ., "Tüm Eserleri" Cilt 44, Moskova 1970, s. 457 ve not s. 563.

(307) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya...", s. 133.

VI - Bunalım Dönemi: İkinci Ermenistan Harekâtı

Ankara ise, Sarıkamış harekâtının hiçbir yerden fiili tepkilere yol açmadığını görünce, daha ileri gitmeye karar verir. Sarıkamış'ın alınmasından hemen sonra Genelkurmay Başkanlığı Karabekir'e yazarak, "Kars'ın ve Kars'ın savunulmasına yarayan arazinin, aykırı bir düşüncesi yoksa ele geçirilmesini" ister (308). Karabekir şimdi tutulan hattın savunmaya en elverişli hat olduğunu, Kars'ın doğusundaki bir hattın Gürcü tehlikesine açık kalacağını ve Gürcüler ve Sovyetlerle anlaşılmadan böyle bir harekâtın yapılmamasını önerir (309). Bu cevap üzerine Bakanlar Kurulu, 7 Ekim'de toplanarak, harekâta karar verir. Harekâtın siyasî gerekçesi şudur: "Bu kesin darbe, Ermenilerle aramızdaki düşmanlığın gerek doğrudan doğruya ve gerekse Bolşeviklerin aracılığıyla barışçıl bir biçimde çözülmesi olanağını hazırlayabileceğine göre bu görüş açısından da faydalı olacaktır. Aslında Ermeni harekâtının siyasî amacı Ermeni sorununun çözümü için Ruslar ve Ermenileri ciddi görüşmelere yöneltmek olup, bu sonucun ise, tarafımızdan eylem ve baskı ile elde edilebileceği deney sonucu olarak meydana çıkmıştır" (310). Görüldüğü gibi burada fiili bir durum yarattıktan sonra görüşmelere girişme kararı ortaya çıkar. Diğer bir önemli nokta da rollerin değişmesi ve artık duraksamaya başlayan Karabekir'in, Ankara tarafından dürtülmesidir. Cepheye daha yakın olan Karabekir, Kızılorduya rağmen hareketlere girişmenin tehlikelerini görecek ve bundan böyle Ankara'ya karşı uzlaşmacı bir rol oynanmaya başlayacaktır.

Ankara ise, aynı zamanda, bu kararın yaratacağı tepkileri hafifletmek için diplomatik faaliyetlere girişir. Geçici Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey, 6 Ekim'de Bekir Sami aracılığıyla Çiçerin'e bir nota gönderir (Belge 50) (311). Bu notada yapılan ilk harekâtın gerekçeleri açıklanır

(308) İsmet Bey'den K. Karabekir'e. 1 Ekim 1920. "Türk İstiklâl Harbi", Cilt III, s. 181.

(309) K. Karabekir'den İsmet Bey'e. 2 Ekim 1920. "Türk İstiklâl Harbi" 181

(310) M. Kemal'den K. Karabekir'e 7 Ekim 1920. "Türk İstiklâl Harbi" 303.

(311) Bu nota Kafkaslarda bulunan Bekir Sami Bey'e iletilmiş ve oradan 27 Ekim'de Çiçerin'e ulaştırılmıştır.

ve bu harekâtla Ermenistan'da bir düzen değişikliği olacağının umulduğu belirtilip bu konuda Sovyetlerin yardımı istenir. Öte yandan Eylül ayı içinde Tiflis'e gönderilen heyetten bir haber çıkmayınca bu kez Ardahan Milletvekili Hilmi Bey, Gürcü işgalinde bulunan Ardahan'a gönderilir. Oradaki Gürcü mutasarrıfı ile görüşerek Türk ordusunun Kura ırmağının güneyinde serbestçe hareketi konusunda güvence alır (312).

Bu arada, Trabzon'dan Ankara'ya çağrılmış olan Yusuf Kemal Bey, 11 Ekim'de Ankara'ya gelir, ayın 12'sinden 14'üne dek Bakanlar Kurulu'nda Moskova görüşmeleri hakkında bilgi verir (313). Ayın 14'ünde ise İsmet Bey, dört cephe kumandanına bu görüşmelerin ve parafe edilen anlaşmanın bir özetini göndererek, ilk para ve silah yardımının geldiğini bildirir ve Van ile Bitlis'in Ermenilere verilmesi konusunda fikirlerini sorar (314). Bu mektuba karşılık olarak Kâzım Karabekir, 16 Ekim'de, "En iyi cevap Elviye-i Selâse'nin işgaline devam etmektir" diye yazar (315). Aynı gün yapılan ve ertesi gün de devam eden gizli meclis oturumlarında ise Yusuf Kemal Bey dinlendikten sonra Van ve Bitlis önerisi reddedilir (316). Bunun üzerine Mustafa Kemal hâlâ Moskova'da sandığı Bekir Sami Bey'e uzun bir talimat yazarak, alınan kararları bildirir (Belge 51). Bu kararlar özünde bir red cevabı olmasına rağmen, 2 Eylül kararları ile karşılaştırılınca, daha çok uzlaşmaya açık olduğu görülür ve karşı öneriler kabul edilirse anlaşmanın bir an önce imzalanmasını ister. Moskova'ya karşı tutumun değişmeye yüz tutmasının bir nedeni de İtilâf kuvvetlerinin İstanbul'dan yaptığı barış saldırısıdır. 16 Ekim'de Damat Ferit Paşa istifa eder ve ayın 21'inde İzzet Paşa'nın Dışişleri Bakanı olduğu bir Tevfik Paşa Hükümeti kurulur. Bunun üzerine İtilâf, Ankara ile Moskova'nın arasını açmak için bu yeni hükümet ve Anadolu'ya gönderilecek heyet konusunda gürültü koparmaya başlar. Bu durumda Ankara, yeni bir diplomatik girişim gerekliliğini duyar.

(312) Hilmi Bey'den K. Karabekir'e, 14 Ekim 1920. "Türk İstiklâl Harbi" Cilt III, s. 180.

(313) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 190.

(314) İsmet Bey'den Şark, Garp, Elcezire (Mezopotamya) ve Adana Cephesi kumandanlıklarına 14 Ekim 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi" Belge No. 1264.

(315) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 839.

(316) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 190.

22 Ekim'de Trabzon'dan yola çıkan bir kurye, Bekir Sami'ye gönderilen bir talimattan başka, Mustafa Kemal'in ve Ahmet Muhtar'ın Çiçerin'e yazdıkları mektupları götürür. Bekir Sami Bey'e gönderilen mektupta, İstanbul'da yeni bir hükümetin kurulmasının Bolşeviklerle Anadolu'nun arasını açmak amacını güttüğünü ve bu durumda bu oyunu kolaylaştıracak olan Van ve Bitlis önerisinden vazgeçilerek anlaşmanın bir an önce imzalanması istenir (317). Ahmet Muhtar da Çiçerin'e yazdığı mektupta, Ermenistan harekâtının nedenlerini açıklayarak, bu eylemi İngiliz emperyalizminin oyunlarına bağlamak ister (Belge 52). Mustafa Kemal ise genel olarak burjuvazi iktidarının bir gün yıkılacağına inandığını yazar (Belge 53). Ancak bu sırada Moskova'da Ankara Hükümeti'nin hiçbir temsilcisinin bulunmaması tüm bu girişimleri sonuçsuz bırakmaktadır (318).

İkinci Ermenistan harekâtına girişmeden önce Tiflis Hükümetiyle de bir uzlaşmaya varmak gerekliliği belirir. Gürcüler, Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'e güvence vermiş olmalarına rağmen, Kâzım Karabekir'in 17 Ekim'de bildirdiğine göre Ardahan'a kuvvet göndermişlerdir (319). Üç gün sonra da Gürcü Dışişleri Bakanı, Ankara'ya gönderdiği bir notada Ardahan, Artvin ve Batum'u kapsadığı öne sürülen Gürcü sınırının aşılmamasını ister (320). Bu notaya hemen ertesi gün cevap veren Ankara, Gürcistan Hükümeti'ni tanıdığını ve Gürcü notasında belirtilen sınırı aşmayacağını bildirir (321). İki gün sonra da Kâzım (Dirik) Bey Tiflis elçiliğine atanır. Böylece Gürcistan'ın tarafsızlığı sağlanmış olur ve birkaç gün sonra Stokes'un gayretleriyle Gürcistan'la bir askerî ittifak yapmak için Tiflis'e gelen bir Ermeni heyetini Gürcüler iş işten geçinceye kadar oyalarlar (322).

---

(317) Ahmet Muhtar'dan Bekir Sami'ye. 22 Ekim 1920. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 90-91.

(318) Mustafa Kemal'in Çiçerin'e mektubu Tuapse'ye götürüldükten sonra orada kasım ayının sonuna kadar bekler ve ancak 29 Kasım'da Osman Bey tarafından Moskova'ya tellenir. Bekir sami Bey'e gönderilen telgraflar ise herhalde hiçbir zaman eline geçmemiş ve Sovyet Dışişlerine iletilmemiştir.

(319) KARABEKİR, K., "İstiklâl harbimiz", s. 839.

(320) Noi Ramişvili'den Ahmet Muhtar'a. 20 Ekim 1920. "Türk İstiklâl Harbi" Cilt III, s. 177

(321) Ahmet Muhtar'dan Noi Ramişvili'ye. 21 Ekim 1920. "Echos de l'Islam" gazetesi, No. 21. 1 Şubat 1921.

Böylece diplomatik yönden önlemlerini almış olan Ankara harekete geçer. 20 Ekim'de Ankara'ya, harekâtın askerî yönlerini sunan Kâzım Karabekir, bir Ermeni harekâtına taraftar olmasına rağmen (323), Ankara çok daha kesindir. Ertesi gün İsmet Bey, Gürcülerin müdahalesine izin vermeden kesin bir sonucun alınmasının önemli olduğunu, bu nedenle Ermeni ordusunun Kars içinde ya da Kars'tan sonra izlenerek yok edilmesi gerektiğini yazar (324).

Bu arada Kâzım Karabekir'in isteği üzerine Kızılordu ile sürekli ilişkide bulunan Nahcivan Müfzeresi kumandanı Veysel Bey'i Sovyetlerin görüşleri hakkında bilgi vermesi için görevlendiren Bayezıt'taki II. Fırka kumandanı Cavit Bey, Karabekir'e gönderdiği raporda Moskova'nın, başlarında Anastas Mikoyan'ın bulunduğu Ermeni komünistlerin etkisi altında kaldığını ve bunlara göre Türkiye'nin Azerbaycan'daki karşıdevrimcilerle birleşerek Bakû üzerine yürümeye niyetli olduğunu ve bunun için de Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasında bir set olarak bulundurulması gerektiğini öne sürdüklerini yazar (325). Bunun üzerine Karabekir, Moskova'da olduğunu sandığı Enver Paşa'ya yazarak endişelerini açığa vurur ve yolun bir an önce açılmasını ister (326). Ertesi gün de birliklerine Kars'a taarruz emrini verir. Harekât 27 Ekim'de başlayacak, Kars 30 Ekim'de alınacaktır.

Moskova'nın ne dereceye kadar Ermeni komünistlerin etkisi altında kalabileceği bilinmemekle birlikte, Ankara ile bağlantısının kesilmesi üzerine, endişenin gittikçe arttığı bir gerçektir. R.K.P. Merkez Komitesi'nin 20 Eylül kararıyle Kafkasya'ya gönderilen Stalin, ancak 16 Ekim'de yola çıkar ve 26 Ekim'de Kuzey Kafkasya'dan Lenin'e gönderdiği bir telgrafta, Gürcülerin Batum'u yeniden İngilizlere teslim etmesi

(322) Stokes'tan Curzon'a. 7 Kasım 1920.Documents... Cilt XII, Belge No. 614; Stokes'tan Curzon'a. 22 Kasım 1920. ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde... , Belge No. 176. Bu oylamada Sovyetlerin de etkisi olmuştur. Çünkü Azerbaycan Hükümeti, Tiflis'e petrol satacağına söz vermiştir.

323) K. Karabekir'den M. Kemal ve İsmet Bey'e 20 Ekim 1920. "Türk İstiklâl Harbi", Cilt III, s. 182.

(324) İsmet Bey'den K. Karabekir'e 21 Ekim 1920. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 1138.

(325) Cavit Bey'den K. Karabekir'e. 22 Ekim 1920. KARABEKİR, K., ...Enver Paşa", s. 55-56.

(326) K. Karabekir'den Enver Paşa'ya. 23 Ekim 1920. KARABEKİR, K., ...Enver Paşa", s. 49-50.

olasılığından söz eder. Lenin, bunun gerçekleşmesinden ve bundan sonra da İtilâf kuvvetlerinin Bakû üzerine yürümesinden kuşkulanarak, Bakû'nun hemen savunmaya hazırlanmasını ister (327). Ve aynı zamanda Moskova yoğun bir diplomatik faaliyete girişir. Bir yandan Azerbaycan Dışişleri Bakanı M. D. Hüseynov, Tiflis'e giderek Gürcülere petrol verilmesi için bir anlaşma yapar, öte yandan da Moskova'nın aylardan beri uygulamaya çalıştığı Ermenilerle Türkler arasında arabuluculuk planı sürdürülür. Ancak Albay Stokes ve Taşnaklar iş işten geçinceye kadar engellemelerini de sürdürecektir.

Stokes, Gürcü-Ermeni askerî ittifakını oluşturmayı başaramayınca, Ermenilere, Sovyet temsilcisi B. V. Legran'a oyalayıcı bir cevap vermelerini önerir (328). Ancak 27 Ekim'de ikinci Türk harekâtı başlar ve gelişir. Ertesi gün Ermeni Hükümeti, büyük bir olasılıkla Stokes'tan gizli olarak (329), Legran'la bir protokol imzalamaya razı olur. Bu belgeye göre Taşnak Hükümeti aşağıdaki koşulların gerçekleşmesiyle Sovyet arabuluculuğunu kabul edecektir:

1 T.B.M.M. Hükümeti'nin, ordusunu 1914 sınırının gerisine çekmesi,

2 - Brest-Litovsk ve 4 Haziran 1918 tarihli Batum anlaşmalarını tanımadığını ilan etmesi ve,

3 Rus-Ermeni anlaşması çerçevesindeki sınırlar içinde Ermeni Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığının tanınması (330).

Fakat olaylar anlaşmayı geçersiz kılar. Ayın 30'unda Kars alınır. Taşnak diplomasisi son kozlarını oynamaktadır. 31 Ekim'de bir yandan Legran'a, İtilâf'ın kendilerine ciddi öneriler yaptığını, ancak Sovyetlerin yükümlülüğünü üstlendikleri koşulların gerçekleşmesini beklerken

---

(327) J.V. Stalin'den V İ. Lenin'e. 26 Ekim 1920 ve V İ. Lenin'den J. V Stalin'e. 29 Ekim 1920. LENİN, V İ., "Tüm Eserleri", (Fransızca baskısı), Cilt 31, Moskova 1961, s. 337 ve not.

(328) Stokes'tan Curzon'a. 22 Kasım 1920. ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde Belge No. 176.

(329) Çünkü Stokes, Legran'ın Ermenilerden cevap almadan, 29 Ekim'de Erivan'dan gittiğini yazar. ŞİMŞİR, B., "İngiliz Belgelerinde...

(330) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... s. 141 3. maddede adı geçen anlaşma sözü ile bu tarihten önce yapılmış olan ya da daha sonra yapılacak olan bir anlaşmanın söz konusu edildiği açık değildir.

bunlara cevap veremediklerini bildirirler, bir yandan da Stokes'a yazarak silah, cephane ve yakıt isterler ve bunlar bir an önce gönderilmezse Sovyetlerle görüşmelere girişeceklerini bildirirler (331). İki gün sonra da Taşnakların Tiflis temsilcisi Bekzadyan, hükümetinden aldığı talimat üzerine Stokes'u görmeye gider. Stokes, İtilâf'ın yardım edemediğini ya da etmek istemediğini belirttikten sonra durumun çıkmaza girdiğini ve artık Ermenistan'ın düşmanları ile anlaşma hakkına sahip olduğunu açıklar. Bunca yıllık savaşlardan ve yüz binlerce insanın ölümünden sonra İngiltere'nin bu "hak"kı balışetmesi üzerine, Bekzadyan, Stokes'a teşekkür eder ve Taşnakların tek başlarına işin içinden çıkmaları gerektiği sonucuna varır (332). Ve aynı gün Erivan Hükümeti ankara'ya bir görüşme önerisinde bulunur (333).

Ancak Kars'ın alınışının ertesi günü İsmet Bey, Kâzım Karabekir'e yazarak, "Kazanılan zaferden yararlanarak kesin sonuç alınması gereği"nden söz eder. Ve 2 Kasım'da Ankara'dan, Gümrü Harekâtı emri gelir (334). Bu harekâtla Brest-Litovsk anlaşması sınırları da aşılmakta, Türk ordusu Kafkas demiryolunu kesecek duruma gelmektedir.

O sırada Stalin de Bakû'ye varır. 4 Kasım'da Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Siyasî Bürosu ve R.K.P. Merkez Komitesi'nin Kafkas Bürosu ortak bir toplantı yaparlar. Bu toplantıda konuşan Stalin, Ankara ile bağlantının tümüyle kesilmiş olduğunu ve Mustafa Kemal'e harekâtı durdurmak için bir telgraf gönderilmiş olduğu halde bunun alınıp alınmadığını bilmediğini söyler (335). Bununla birlikte iki gün sonra Bakû Sovyetinde yaptığı açış konuşmasında, Anadolu Türkiye'sinden "burjuva-devrimci bir çekirdek" olarak söz eder (336).

---

(331) B. V. Legran'dan G. V. Çiçerin'e 31 Ekim 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya..." s. 142 ve Ermeni Hükümeti'nden Albay Stokes'a. 31 Ekim 1920. "Pobeda...", s. 498.

(332) Bekzadyan'dan Ermeni Hükümeti'ne. 3 Kasım 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya.. 142.

(333) A. Dianian'dan Ahmet Murtar Bey'e. 3 Kasım 1920. "Echos de l'İslam" gazetesi, sayı 21. 1 Şubat 1921.

(334) İsmet Bey'den K. Karabekir'e. 31 Ekim ve 2 Kasım 1920. "Türk İstiklâl Harbi", Cilt III, s. 204.

(335) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya.., 143. Burada sözü edilen telgrafın ne zaman gönderildiği, alınıp alınamadığı konusunda hiçbir bilgimiz yoktur.

(336) STALİN, J. V., "Proletarya Diktatörlüğünün Üç Yılı" 6 Kasım 1920. LENİN, STALİN, MAO, DİMİTROV, "Türkiye Üzerine", İstanbul 1977, s. 115.

Aynı gün Moskova'da yayınlanan bir yazısında Doğu Yetkilisi Pavloviç Veltman, Bakû'yu bekleyen tehlikeden söz ederek, bu tehlikenin İngilizlerden, Taşnak Ermenistan'dan, Gürcistan'dan hatta İran'dan gelebileceğini yazar, ancak bunlara Türkiye'yi katmaz (337). Böylece Sovyet Rusya, Ankara'ya ait kuşkularını açığa vurmaktan kaçınarak görüşlerini saklar. Bakû'deyken Mustafa Suphi aracılığıyla Türkiye'nin oradaki temsilcisi Memduh Şevket (Esendal)'le görüşen Stalin, Anadolu hareketine, "Tüm Doğu ülkelerince uygulanacak bir örnek ve önemli bir tarihsel olay olarak baktığını" söyleyerek aradaki ilişkilerin bozulmamasına dikkat eder (338).

Ancak, kuşkular, yalnız haberleşme olanaksızlıklarının pekiştirdiği bir yanlış anlamanın sonucu değildir. Bakû ya da Batum'un işgali, Londra ve Paris'te gündeme alınmış olmasa bile, İtilâf yoğun bir faaliyettedir. Curzon, 2 Kasım'da Stokes'a Fransızların Gürcistan'a 10.000 tüfek ve 8 milyon fişek taşıdıklarını haber verir (339). Birkaç gün sonra da Stokes, Curzon'a "kişiye özel" kayıtlı bir telgraf gönderir. Bu telgrafta, Türklerin Ermenistan'ı istila etmesinden sonra Bolşeviklerin Azerbaycan için endişelendiklerini ve Ankara ile Moskova arasında anlaşmazlığın kaçınılmaz olduğunu anlatan Stokes, artık Bolşeviklere karşı Türklerin desteklenmesi zamanının geldiğini öne sürer. Böyle bir politika, Yunanistan'ın terk edilmesi demek oluyorsa da bunun karşılığında tüm İslam âlemini İngilizlerin etki alanına sokacağını belirten Stokes, Mustafa Kemal'le ilk ilişkilerin Tiflis'ten kurulabileceğini de ekler (340). Kasım'ın 13'ünde Ankara Temsilcisi Kâzım (Dirik) Bey'in ve herhalde o günlerde Kuzey Kafkasya'dan gelen ve Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı sıfatını koruyan Bekir Sami Bey'in de Tiflis'e varmaları, bu kenti İtilâf ve

(337) VELTMAN, M. L. (Pavloviç M.), "Sovyetskaia Rossia i Anglofrantsuzskie intrigi na vostoka" (Doğu'daki İngiliz-Fransız Entrikaları ve Sovyet Rusya) "Kommunistiçeskoi Internatsional" Dergisi, sayı 14, 6 Kasım 1920.

(338) Mustafa Suphi'den M. Kemal'e Kasım 1920 ortalarına doğru. ÇORUHLU, Samih (Kurat, N. A.), "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti" "Yeni İstanbul" gazetesi, 12-13 Temmuz 1966.

(339) Curzon'dan Stokes'a. 2 Kasım 1920. "Documents... Cilt XII. Belge No. 612.

(340) Stokes'tan Curzon'a. 6 Kasım 1920. "Documents... Cilt XIII, Belge No. 171.

yerel karşıdevrimci entrikacılarının yuvası yapar. Ancak bu entrikalarda İngilizlerden çok Fransızların baş rolü oynadığı görülür. 1920 sonbaharından başlayarak, Fransa'nın Türkiye politikası İngiltere'ninkinden kesinlikle ayrılmaya başlar. Yunanistan'ın İngiltere'nin uydusu ve Yakın Şark'taki jandarması gibi kullanılmasından hoşlanmayan Fransa, eski Osmanlı topraklarındaki önemli ekonomik çıkarlarını kurtarmanın peşindedir. Ve aynı zamanda Rusya'daki çıkarlarını da yitirmesini bir türlü hazmedemediği için Türkiye aracılığıyla yeni bir Kafkas seddi meydana getirmek istemektedir. Böylece kasım ayının başında, daha sonra yapılacak olan tüm Türk-Fransız görüşmelerine katılacak olan, Franklin Bauillon, Paris Hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilir. Ayın 15'inde oradaki Fransız kuvvetleri kumandanı Nayral de Bourgon'la görüşen Franklin Bouillon, görüşlerini şöyle açıklar: "Mustafa Kemal, yalnız Bolşeviklerden yardım gördüğü için onların etkisi altında kalmaktadır, öte yandan İtilâf'ın Yunanistan'ı kullanma politikası ergeç iflas etmeye mahkûmdur. Aksine Ankara Hükümeti tanınırsa ve yardım edilirse İtilâf'ın çıkarlarına çok daha uygun sonuçlara varılabilir (341)." Bu görüş, Lozan Konferansına kadar sürecek ve İtilâf için kısmen başarıya ulaşacak bir politikanın başlangıcıdır.

Bu olayları dolaylı olarak haber alan ve gelişmeyi sezen Moskova, Kafkaslardaki durumu bir an önce düzene sokmak için çalışmaktadır. Çiçerin, 11 Kasım'da, Ankara ve Erivan Hükümetlerine resmi bir arabuluculuk çağrısı yapar (Belge 54). (342). Ahmet Muhtar Bey buna kaçamaklı bir cevap verir (343). Ankara için amaç, Sovyetler işe karışmadan Taşnaklarla olabildiği kadar çıkarlarına uygun bir anlaşma imzalamak

(341) MAYRAL de BOURGON P. E., "Dix ans de souvenirs 1214-1924. Septiéme Partie. Constantinople" (On Yıllık Anılar. 1914-1924. Yedinci Bölüm. İstanbul), Nimes 1933, s. 148-149.

(342) Kheifets, Taşnakların, Sovyetlerin arabuluculuk önerisini kabul eder etmez, Çiçerin'in diplomatik faaliyetlere giriştiğini yazar. (KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 142). Oysa bu önerinin kabul edildiği tarih 28 Ekim'dir, Çiçerin'in burada sözü geçen telgrafı ise 11 Kasım'da, yani 14 gün sonra, gönderilmiştir. Bu arada Çiçerin'in bazı nabız yoklaması girişimleri yaptığı sanılır. Stalin'in 4 Kasım demeci bunlardan söz etmektedir, ancak bir cevap alamayınca resmî ve açık (telgraf radyo ile yayınlanmıştır) bir çağrı yapmak zorunluluğunda kalır.

(343) Ahmet Muhtar Bey'den G. V Çiçerin'e. 14 Kasım 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 145. Telgrafın metni elimizde değildir.

ve bu anlaşmayla Sovyetlerle görüşme masasına oturmaktır. Böylece bir yandan Taşnaklar sıkıştırılırken, bir yandan da ilişkilerin yeniden kurulması için bazı hazırlıklar yapılır, Ali Fuat Paşa'nın Moskova elçiliğine atanması kararlaştırılır (344), Yusuf Kemal Bey de, izinli bulunduğu Kastamonu'dan, Ali Fuat Paşa'ya eşlik etmesi için, Ankara'ya çağrılır (345).

Ancak, kasım ayının ortalarına doğru bunalım doruğuna varır. Ayın 10'una doğru Tiflis'in Menşevik "Borba" gazetesi "Türk tehlikesini" öne sürerek Batum'un İtilâf Kuvvetleri tarafından işgal edilmesini ister (346). 13 Kasım'da Lenin telgrafla Stalin'den Bakû'nun iyi tahkim edilmiş olup olmadığını sorar (347). Üç gün sonra ise Çiçerin, Curzon'a İngiltere'nin Batum'u işgal etme niyetini protesto eden sert bir nota gönderir. Bunu İtilâf ülkeleri işçi ve köylülerine seslenen ve bu ülke hükümetlerinin emperyalist polikitasını suçlayan bir çağrı izler (348). Orconikidze ise Bakû'den Vladikafkas'da (bugünkü Orconikidze) bulunan Stalin'e, İtilâf'la Gürcülerin saldırı hazırlıkları yaptığını ve bunun Türklerin Ermenistan'daki ilerlemeleri ile ilgili olduğunu yazarak acele önlem alınmasını ister. Stalin, hemen telgraf başında Lenin'le görüşür ve direktif ister. Lenin, Merkez Komitesi'nin Siyasî Bürosunu toplamadan yeni kararlar alınamayacağını, ya kendisine verilmiş olan tam yetki çerçevesinde hareket etmesini ya da konuyu görüşmek üzere hemen Moskova'ya dönmesini söyleyince, Stalin, 20 Kasım'da Moskova'ya doğru yola çıkar (349). Ertesi gün ise, Lenin, R.K.P.'nin Moskova bölgesi toplantısındaki demecinde şöyle der: "...Kafkaslarda şu anda çok karışık bir durum oluşmaktadır; neler olup bittiğini kestirmek çok güçtür ve her

(344) Öneri 8 Kasım'da yapılır, 15 Kasım'da Meclis'e getirilir

(345) Ahmet Muhtar'dan Yusuf Kemal'e. 13 Kasım 1920. TENGİRŞEK, Y K., "Vatan Hizmetinde", s. 194-195.

(346) KHEİFETS, A.N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 148.

(347) V İ. Lenin'den J. V Stalin'e. LENİN. V İ., "Tüm Eserleri", (Fransızca baskısı), Cilt 31, s. 418.

(348) Çiçerin'in İngiliz Hükümeti'ne notası. 16 Kasım 1920. "Dokumenti Vneşney Cilt III, Belge No. 179; Çiçerin'in İtilâf ülkeleri işçi ve köylülerine çağrısı, 18 Kasım 1920. "Dokumenti Vneşney Belge No. 181.

(349) LENİN, V. İ., "Tüm Eserleri" Cilt 31, s. 422 ve not.

an savaşa sürüklenebiliriz. Karmakarışık bir durum oluşmaktadır, ancak işin içinde çıkacağımıza kesinlikle inanıyorum.." (350)

Stalin, Moskova'ya varır varmaz R.K.P. Merkez Komitesi'nin Siyasî Bürosu (Politbüro) toplanır ve Lenin'in önermiş olduğu kararları kabul eder. Bu kararlar şöyleydi: Azerbaycan'da Sovyet düzeninin yerleşmesini sağlamak, bunun için de Bakû'nun iaşesini %100 sağlamak, kırlarda yoksul köylü komiteleri kurmak ve bu işleri yönetecek "komünist Müslümanlar" bulmak; "Gürcistan, Ermenistan, Türkiye ve İran'a karşı mümkün olan en uzlaştırıcı politikayı izlemek, yani başlıca amaç olarak savaştan kaçınmak"; bu nedenle de hiç bir askerî harekâta girişmemek (351). Stalin, 30 Kasım'da "Pravda" muhabirine verdiği demecinde, ilk kez Sovyet yöneticilerinin Ankara Hükümeti hakkındaki kuşkularını açığa vurur: "İtilâf devletlerinin kesin "tarafsızlığı" ile, Ermenilerin Kemalistler tarafından yenilgiye uğratılması, Trakya ve İzmir'in Türkiye'ye verilmesi planı söylentileri, İtilâf Devletlerinin ajanı Sultan ile Kemalistler arasındaki görüşmeler üzerine söylentiler ve İstanbul'un boşaltılması planı ve son olarak Türk Batı Cephesindeki sessizlik; bütün bunlar, İtilâf devletlerinin Kemalistlerle ciddi olarak cilveleştiğini ve Kemalistlerin belirli bir sağa dönüş yaptıklarını gösteren belirtilerdir.

"İtilâf devletlerinin cilvelerinin ne şekilde sonuçlanacağını ve Kemalistlerin sağa dönüşlerinde ne kadar ileri gideceklerini söylemek zordur. Fakat birkaç yıl önce sömürgelerin kurtuluşu için başlayan mücadelenin her şeye rağmen güçleneceği Rusya'nın bu mücadelenin kabul edilen bayraktarı olarak bütün gücüyle ve bütün araçlarla bu mücadele taraftarlarını destekleyeceği, bu mücadelenin, ezilen halkların davasına ihanet etmedikleri sürece, Kemalistlerle birlikte, veya İtilâf devletleri cephesine geçerlerse Kemalistlere karşı zafere ulaşacağı yine de şüphe dışıdır.." (352)

(350) R.K. (B) P'nin Moskova bölgesi kongresindeki demeci. LENİN, V İ.."Tüm Eserleri", s. 430.

(351) LENİN, V İ., "Tüm Eserleri" Cilt 42. s. 229-230.

(352) Stalin, "Kafkasya'da Durum"; LENİN, STALİN, MAO, DİMİTROV, "Türkiye Üzerine", s. 129-130. Altı çizili yerler metnin aslında vardır.

Bu sırada, 28 Kasım'da, Çiçerin'in Türk-Ermeni görüşmelerinde arabulucu olarak atadığı Budu G. Mdivani, görüşmelerin yapıldığı Gümrü'ye varır. Ancak orada, Karabekir, ona, Ermenilerin Tüm Türk koşullarını kabul ettiklerini, böylece Sovyet arabuluculuğuna gerek kalmadığını, bununla birlikte bu durumun Türklerle Sovyetler arasındaki görüşme olanaklarını engellemediğini, söyler (353). Birkaç gün sonra da, 2 Aralık'ta, Ankara Hükümeti'nin yaptığı ilk anlaşma olan Gümrü Anlaşması, Taşnak Hükümeti ile imzalanır. Ancak üç gün önce Ermenistan'da Sovyet düzeni ilan edilmiş ve anlaşmanın imzalandığı gün Erivan'da kurulan yeni hükümet, B. V. Legran'la bir anlaşma imzalamıştır. Böylece Gümrü Anlaşması'nı imzalayan Ermeni Hükümeti aynı gün yasallığını yitirmiş olur.

Bu olaylar - durum karışıklığını korumasına rağmen- Türk -Sovyet ilişkilerinde bir dönemin sona erip, yeni bir dönemin başlamasına yol açar.Anlaşmazlık konusu olan iki toprak sorunundan birisi, Ermenistan'a toprak verilmesi sorunu, Ankara Hükümeti'nin istediği biçimde çözümlenmiştir. Oldu bitti politikasını başaran Ankara, Misak-ı Millî sınırlarına varmakla kalmamış, bu sınırı aşarak ilerdeki görüşmelerde pazarlık konusu edebileceği bir kısım toprak, özellikle Gümrü'yü, elde etmiştir. Ve üstelik bunu, tek yardım görebileceği yeri kuşkulandırmak ve yardımı geciktirmek pahasına yapmıştır. Şimdi yeni bir barış taaruzuna geçip yitirilen zamanı karşılamak gerekecektir. Ancak tam bu sırada İtilâf kuvvetleri de bir barış taarruzuna geçmiştir ki, bu durum Ankara diplomasisine yeni ufuklar açar ve ona Londra'da Bolşevizm tehlikesinden, Moskova'da emperyalizm sömürüsünden söz etmek olanağını verir. Bu politikalardan hangisi daha içtenliklidir? İçtenliğin ötesinde ise gerçekler vardır: Bir yandan Novorossisk'den, Tuapse'den, az da olsa, güç de olsa, silah, cephane, para gelmektedir; öte yandan İngilizler İstanbul'da, Fransızlar Adana'da, Yunanlılar Bursa ve Uşak'tadır. Ama gerçeklerin yanı sıra hülyalar da kurulmaktadır: Ya Londra, başını Türkiye'nin çekeceği bir Kafkas Konfederasyonu kurarsa, ya Dağıstan bir toprak ve

(353) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 145.

petrol ağası cumhuriyeti olursa, ya Türkistan.. Ve Ankara'da herkes gerçekle hayal arasındaki farkı pek öyle sağlıklı ayıramamaktadır. Moskova'da ise durum, ne de olsa daha açıktır. Belki orada da, özellikle III. Enternasyonal çevrelerinde, hayaller kurulmuştur. Müslüman ülkelerinde devrimin başını çekecek, Sovyet Rusya ile el ele mücadeleye atılacak bir Türkiye, İran'da, Hindistan'da Enver Paşalar, Halil Paşalar. Ama burada da tasarıların yanı sıra gerçekler vardır ve onlar belirleyicidir. Ankara Hükümeti İtilâf'la savaştığı sürece nesnel bir bağlaşıktır ve elden geldiği kadar yardım edilmelidir. Aradaki anlaşmazlıklara gelince, Ermeni halkı zamanında Taşnakları başından atıp kendisine daha geniş bir vatan yaratamadığına göre, bu sorun burada kapanmıştır. Geriye, ingilizler İstanbul'dan kovulup Boğazlar sorunu gündeme gelinceye kadar, yalnızca Batum sorunu kalmıştır. Ancak Batum'un durumu özel bir önem taşır. Türkiye için İzmir ne ise, Kafkasya, hatta petrol açısından bakarsak, Rusya için de Batum odur. Öyleyse, sonuç olarak, aradaki ilişkileri elden geldiği kadar zedelememeye çalışarak ve yardımı sürdürerek, Batum sorununu Sovyet Rusya yararına çözmek ve tüm noktaları bir anlaşma ile saptamak gerekmektedir. Moskova'nın bundan sonraki aylarda izleyeceği Türkiye politikası bu yolda gelişecektir.

VII- İlişkilerin yeniden Kurulması ve Konferans Hazırlıkları

Kasım ayının son günlerinde, Gümrü anlaşması imzalanmak üzereyken, Moskova, 27 Kasım'da alınan kararlar çerçevesinde ve Ankara, Gümrü anlaşmasının tepkisini azaltmak amacıyla, aynı anda ilişkileri yeniden kurmaya çalışırlar. Bu sırada Gümrü üzerinden bağlanan telgraf hattı bu ilişkilere büyük bir maddi kolaylık sağlar.

Ankara da bu arada, İstanbul'dan ve Tiflis'ten olanca hızıyla yürütülen İtilâf barış taarruzuna karşı Moskova'ya güvence verme zorunluluğunu duyar. 20 Kasım'da Gürcistan Dışişleri Bakanı Ramişvili, Ankara'ya bir nota göndererek görüşme önerir. İstanbul'da ise İzzet Paşa heyeti temmuzdan beri planlanan yolculuk hazırlıklarını yapmaktadır.

Bunun üzerine Ahmet Muhtar Bey, 30 Kasım'da, Kâzım Karabekir'e bir telgrafgöndererek, İngilizlerin, Türkiye'nin bir antibolşevik Kafkas cephesi kuracağı yolunda yaydıkları haberleri, Sovyetler nezdinde yalanlamasını ister. Karabekir de bu telgrafın bir kopyasını Mdivani'ye verir (354). 2 Aralık'ta ise, M. Kemal'in Bilecik'te İzzet Paşa heyeti ile görüşmek üzere Ankara'dan yola çıkmasından bir gün önce, Ahmet Muhtar, bu kez doğrudan Çiçerin'e bir nota göndererek, Kafkaslarda Sovyetlere karşı bir cephe kurmak konusunda Ankara'nın İngiltere ile herhangi bir görüşme yaptığını kesinlikle yalanladıktan sonra, sözü Türk-Sovyet anlaşmasına getirerek, Türk Hükümeti'nin "karşılıklı temsilcilerimizin parafe ettiği dostluk ve kardeşlik anlaşmasının imzalanması ve hükümetlerimiz arasında daha sıkı bağların kurulması ile halklarımız arasındaki tüm yanlış anlamaların dağılacağı" umudunu beslediğini belirtir (355). Bu notanın yazılışından bir gün önce de Çiçerin, Mdivani'ye bir telgraf göndererek görüşmelerin yeniden başlamasını ister (Belge 55). Aynı anlama gelen bu iki belge, tarihlerine bakılırsa, iki tarafın da birbirinden haberi olmadan yazılmıştır. Çiçerin'in telgrafı önce Bakû'ye, Orconikidze'ye çekilir, oradan 3 Aralık'ta Erivan'a, Legran'a gönderilir ve oradan da Gümrü'ye, Mdivani'ye iletilerek 5 Aralık'ta içeriği Kâzım Karabekir'e bildirilir (356). Ahmet Muhtar'ın 2 Aralık notası bu tarihten bir ya da iki gün önce Karabekir'den Mdivani'ye verilmiş olsa gerekir. Bu üst üste düşme önemlidir. Çünkü ilerde her iki taraf da ilk önerinin karşı taraftan geldiğini kanıtlamaya çalışacaktır.

Kâzım Karabekir bu haberi hemen Ankara'ya iletir. Mustafa Kemal de o gün Ankara'ya döner, Bilecik görüşmesi bir fiyasko ile sonuçlanmış, İzzet Paşa tutsak gibi Ankara'ya getirilmiştir. İtilâf'la bağların koptuğu bir anda Mustafa Kemal, masasında Çiçerin'in önerisini bulur. Ve hemen ona sarılır. Ankara'da bulunan Yusuf Kemal'le konuşarak Moskova'ya gidecek heyete başkanlık etmesi kararlaştırılır (357). Aynı gün

(354) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 161

(355) KHEİFETS, A.N., "Sovyetskaya Rossiya... 161-162. Bu bölge de elimizde değildir.

(356) Bk. Belge 55 ve KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 846

(357) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 198.

Ahmet Muhtar Meclis'te, "Doğal bağlaşığımız Bolşeviklerle dostluk" üzerine bir nutuk çeker (358) ve Çiçerin'e de bir nota gönderir. Bu notada Gürcülerin göndermiş oldukları 20 Kasım notasından söz ederek bu konuda Sovyetlerin ne düşündüklerini sorar (Belge 56). Böylece küçük bir ödün verilmiş, Sovyet dostluğuna Gürcistan dostluğu feda edilmiş olur. Ertesi gün, de Aralık'ta Moskova'ya gidecek heyete katılacaklar saptanır. Heyette Yusuf Kemal, Rıza Nur ve askerî danışman olarak Saffet (Arıkan) Bey vardır. Bu sırada Moskova'ya elçi olarak gönderilen Ali Fuat Paşa başkanlığında elçilik heyeti 1 Aralık'ta Ankara'dan yola çıkmıştı. 7 Aralık günü heyetin hazır olduğu haberi Mdivani'ye iletilmek üzere Kâzım Karabekir'e yazılır. 8 Aralık'ta da Bakanlar Kurulu toplanarak konuyu görüşür. Görüşmelerin Azerbaycan, Gürcistan ve gerekirse Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Cumhuriyetleri ile birlikte bir konferans biçiminde yapılması öngörülür. Böylece çıkacak olan tartışmalarda Türkiye kendisine bağlaşıklar bulabilecektir. Ermenistan'dan ise söz edilmemektedir, çünkü Gümrü anlaşmasıyla aradaki anlaşmazlıklar çözümlenmiştir (359). Ertesi gün meclisin gizli oturumunda Bilecik görüşmesi konusunda bilgi veren Mustafa Kemal bu durumun Sovyetleri kuşkulandırdığını ve yardımın kesilmesine neden olduğunu anlatır ve bunun, Sovyetlerin iç işlerimize karışması anlamına geldiğini söyleyen Karesi (Balıkesir) Milletvekili Vehbi Bey'e cevap vererek Sovyetlerin tutumunu savunur ve Anadolu'ya heyet gönderilmesini bir İtilâf provokasyonu olarak değerlendirir (360).

Bu arada Karabekir, görüşmeler için temsilcilerin atandığının haberini Mdivani'ye iletir ve bu görüşmelerin Kafkaslardaki tüm sorunları çözmekten başka İtilâf'a karşı askerî bir birliği amaçladığını da sözlerine ekler. Mdivani de bütün bunları 8 Aralık'ta Moskova'ya teller (361).

---

(358) 6 Aralık 1920 birleşimi. TBMM Zabıt Ceridesi. Cilt 7, s. 146.

(359) Ahmet Muhtar'dan Yusuf Kemal'e. 12 Aralık tarihli talimat. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 203, 206.

(360) BORAK, S., "Gizli Oturumlarda... 144 149. Burada toplantının tarihi yanlış verilmiştir. Bilecik görüşmesinden sonraki ilk gizli oturum olan 9 Aralık tarihli III. birleşimin 3. oturumu olmalı.

Ertesi gün de Çiçerin, Ahmet Muhtar'a yazarak, konferans önerisini kabul ettiğini ve bu konferansın Moskova'da, Türkiye, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılmasını gerekli bulduğunu bildirir (Belge 57). Bu öneri, 8 Aralık Ankara Bakanlar Kurulu kararının, bu karar henüz Moskova'ca bilinmemesine rağmen, tam karşıtıdır. Moskova'nın Ermenistan'ı konferansa sokmak istemesinin nedenleri Ankara'nın Ermenistan'ı konferansın dışında tutmak istemesinin nedenleriyle çakışır. Türkiye'nin silahla elde ettiği ve Gümrü anlaşmasıyla Taşnaklara giderayak onaylattığı çıkarların yeniden tartışma konusu edilip edilmemesi söz konusudur. Aynı nedenlerden dolayı Ankara, Gürcistan'ın katılmasını, Moskova ise katılmamasını istemektedir. Burada da söz konusu olan 7 Mayıs 1920 anlaşmasıyla Gürcistan'a ait olduğu tanınan Batum konusunun yeniden tartışılıp tartışılmayacağıdır. Ancak Sovyetlerin bu konuda ek bir kanıtları vardır, Gürcistan İtilâf'ın bir uydusu olduğundan antiemperyalist bir cephe oluşturan diğer ülkelerin konferansında yeri yoktur.

Böylece, Gümrü anlaşması ve onun sonuçları hakkındaki tartışma yoğunlaşır. Gümrü anlaşmasının imzalandığı gün Kâzım Karabekir, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrimci Komitesine, "dost ve bağlaşık Türk Ordusu" adına bir kutlama mesajı göndererek, ilişkilerin bir an önce kurulmasını diliyordu (362). Bunun üzerine Devrimci Komite, Orconikidze, Komite'ye Kars'tan söz etmeyip Türklerden Gümrü'nün geri istenilmesini önerir (363). Fakat Karabekir, Gümrü Anlaşmasının imzalanmasından sonra yeni görüşmelere girişmediğinden, bu konu öylece kalır. Ancak yeni Ermenistan Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekzadyan, Ankara Hükümeti'ne, Gümrü Anlaşmasının geçersizliği konusunda bir nota gönderir (Belge 58).

(361) B. P. Mdivani'den G. V. Çiçerin'e. 18 Aralık 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... , s. 162.

(362) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 159.

(363) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 160.

Ermeni sorunu Gümrü konusunda yoğunlaşırken Batum sorunu da gündeme girmeye başlar. 9 Aralık'ta, Tiflis'te, Sovyet elçisi A. L. Şeynman'la görüşen Ankara temsilcisi Kâzım Bey, Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye ait olduğunu söyler (364). Bunu haber alan Çiçerin, hemen Orconikidze'ye yazarak, toprak sorunlarının Moskova konferansında görüşüleceğinin Mdivani'ye iletilmesini, ancak bu arada Türklerin Batum'u işgal etmelerini engellemek gerektiğini söyler (365). Aldığı talimat üzerine Mdivani konuyu Karabekir'e açar, Karabekir de böyle bir şeyin akıllarının ucundan geçmediğini söyler (366). Çiçerin ise Şeynman'a bu konuda düşündüklerini yazar (Belge 59) ve ertesi gün Orconikidze'ye silah yardımının sürdürülmesi için emir verir (Belge 60). Bu iki belge, o andaki Sovyet politikasını saptadığı için önemlidir. Böylece herhalde Kars hareketinden sonra durmuş olan Novorossisk'den yapılan silah yardımı Orconikidze'nin de 12 Aralık'ta gönderdiği talimatla yeniden başlar (367). Batum konusuna gelince, şimdilik yerinde saymaktadır.

Bu sırada ise R.K.P.'nin Merkez Komitesinde Türkiye'ye karşı yürütülecek politika saptanmaktadır. 7 Aralık genel toplantısında Merkez Komitesi, Çiçerin'in, Türkiye ile anlaşma önerisini inceler ve Dışişlerini bir anlaşma taslağı hazırlamakla görevlendirir. 17 Aralık toplantısında ise Kafkaslarda bir barış politikası sürdürülmesini önerir (368). Böyle bir kararın alınması kuşkuların tümüyle giderilmiş olmasından değil, bunun en gerçekçi politika olduğuna inanılmış olmasından ileri gelir. 21 Aralık'ta 8. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde R.K.P. fraksiyonu toplantısında, hazır bulunanların sorularını cevaplandıran Lenin, Türkiye ile ilişkiler konusundaki bir soruyu şöyle cevaplandırır: "...Türk saldırısı

(364) A. L. Şeynman'dan G.V Çiçerin'e. 8 Aralık 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya diplomatiya i narodni vostoka 1921 1927" (Sovyet Diplomasisi ve Doğu Halkları 1921 1927), Moskova 1968, s. 94.

(365) G.V. Çiçerin'den G. K. Orconikidze'ye. 9 Aralık 1920. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya...

(366) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 94.

(367) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 163.

(368) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 163.

bize karşı hesaplanmıştı. İtilâf bize bir kuyu kazmıştı, ancak kendi kazdığı kuyuya kendisi düştü, çünkü biz bir Sovyet Ermenistan'ı kazandık.

"Türkiye'de yönetim bizi İtilâf'a satmaya hazır; Kadetlerin, Oktobristlerin, milliyetçilerin elinde (369). Ancak bizi satmaları çok güçtür, çünkü Türk halkı İtilâf'ın yaptığı zulme karşı ayaklanmıştır ve biz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine, feodalleri başlarından atmış olan Müslüman köylülerin haklı kurtarılışını gerçekleştirmek için yardımımızı sürdürdükçe, Sovyet Rusya'ya karşı yakınlığı artmaktadır..."(370)

Ertesi gün kongrenin tümüne sunulan Halk Komiserleri Konseyi Faaliyet Raporu'nda ise Lenin: "Türkiye ile aramızdaki dostluk ilişkilerinin adım adım kurulup güçlendiğini" belirtecektir (371).

Böylece karşılıklı barış taarruzu sonucu, bu dönemde ilişkiler de gelişir. Aralık ayının ilk günlerinde Azerbaycan Savunma Bakanı ve Stalin'in yakını Behbut Şahtahtinski, Gümrü'ye gelip Karabekir'le görüşür, büyük bir olasılıkla Mustafa Kemal için Stalin'den bir mektup getirir. Mustafa Kemal'de, Karabekir'in aracılığıyla, Şahtahtinski'ye 13 Aralık'ta Bakû'de "Komünist" gazetesinde yayınlanacak olan bir mesaj gönderir. Azerbaycan'daki durumun "devrimci Rusya tarafından olduğu kadar devrimci Türkiye tarafından da kesinlikle ve tümüyle arzu edilen biçimde saptanmış olduğunu" açıklayan bu mesaj bir bakıma Mustafa Kemal'in 26 Nisan'da Moskova'ya yazmış olduğu mektubun bir devamıdır, çünkü Azerbaycan'daki Sovyet rejiminin dokunulmazlığını kabul etmektedir (372). 14 Aralık'ta ise Mustafa Kemal, Stalin'e bir mesaj iletir (Belge 61) ve ayın 18'inde de Dağıstan Cumhuriyeti'nin kurulması nedeniyle Lenin'e bir kutlama telgrafı gönderir (Belge 63). Aynı günlerde, Gürcistan'ın barış önerileri konusunda Sovyetlerin düşüncelerini öğrenmek isteyen, 6 Aralık notasına cevap alamayan Ahmet Muhtar,

(369) Burada Lenin, Çarlık Rusya'sının sağ partilerinin adlarını sayarak bir benzetme yapıyor

(370) Sovyet 8. Kongresi R. K. (B) P. fraksiyonunda kapanış söylevi. 21 Aralık 1920. LENİN, V. İ., "Tüm Eserleri" Cilt 42, s. 249.

(371) Rusya Sovyetleri'nin 8. kongresinde sunulan Halk Komiserleri Konseyi Faaliyeti raporu. LENİN, STALİN, MAO, DİMİTROV, "Türkiye Üzerine" 130.

(372) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 166.

Türk dış politikasının genel olarak durumunu anlatan ve özellikle Gümrü Anlaşmasını savunan ikinci bir nota gönderir (Belge 62). Çiçerin bu iki notaya birden 19 Aralık'ta cevap verecektir. Aynı gün gönderdiği ikinci bir nota ile görüşmelerin Ankara tarafından önerildiği gibi Bakû'de değil Moskova'da yapılmalarını ister (Belge 65). Ahmet Muhtar ilk önce buna karşı gelir (Belge 66), ancak Çiçerin'in önerisini yinelemesi üzerine (Belge 67) konferansın Moskova'da yapılmasına karar verilir.

Yolu kapatan Taşnak Ermenistan'ın ortadan kaldırılması sonucu olarak ilişkilerin gelişmesi yalnızca telgrafların gidip gelmesiyle kendisini açığa vurmaz, her iki taraftan gelen haberciler, temsilciler, yöneticiler de karşı tarafa geçmek için, aralık ayı boyunca, Türkiye'nin yeniden Doğu kapısı haline gelen Kars'ta birleşir. Ve bir ara Kars, Türk-Sovyet ilişkilerinin merkezi olur. Kars'a ilk olarak Moskova elçisi Ali Fuat Paşa gelir ve 14 Aralık'ta Ankara'dan yola çıkmış olan Yusuf Kemal Rıza Nur heyetini beklemeye koyulur. Onlar ise 7 Ocak'ta Kars'a varacaktır. Ancak bu arada 16 Aralık'ta Tiflis'ten gelen Bekir Sami Bey ve o sırada Ankara'ya doğru yol alan bir Gürcü Menşevik heyeti de Kars'a uğrarlar. 28 Aralık'ta da, Gümrü'den gelen, başında Budu Mdivani'nin bulunduğu Sovyet elçilik heyeti ile Mustafa Suphi ve Türk Komünist Fırkası grubu da bu kente ulaşır (373).

Türk Komünist Fırkası, Bakû'de, Doğu Halkları Kongresi'nin kapanmasından birkaç gün sonra, 10 Eylül'de toplanan bir kongre sonunda kurulur. Bir Türk Komünist Fırkası olarak Türkiye'de yerleşmek istemesi doğaldır. Ancak, eylül ayının başından beri, Ankara'nın, Anadolu'daki komünist eylemlerinden kuşkulanmasından ve Moskova'yı, bu eylemlerle Anadolu hareketine el koyma niyetini beslemekle suçlamasından sonra, bu yerleşmenin tartışma konusu olacağı belliydi. Ankara ise, bu konuda örgütün Anadolu'da yerleşmesine kesinlikle karşı çıkmasına rağmen, açık bir red cevabı vermekten kaçınıyordu. Fırka, kurulur kurulmaz, Anadolu'ya geçmek için hazırlıklar yapmaya başlar, ancak

(373) Bu varış tarihleri için bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 851-852; TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 200; CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları" 111; RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım" 730-731.

Kars harekâtı ve onu izleyen bunalım, hareketi geciktirir. Ve Gümrü üzerinden yol açılınca Fırka yöneticileri Bakû'den yola çıkarak Sovyet elçilik heyeti ile birlikte Kars'a varırlar.

Kâzım Karabekir, Mustafa Suphi grubunun gelişini hemen Ankara'ya haber verir. Oradan da, hem Meclis Başkanlığından, yani Mustafa Kemal'den, hem de Dışişlerinden bunların Ankara'ya bırakılmamaları emri gelir (374). Ancak bu emrin kendilerine iletilmediği, aksine Sovyet heyeti ile T.K.F. heyetinin Ankara'ya gitme isteklerine olumlu cevap verildiği anlaşılıyor (375). Bu durumda Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gitmesinin başka bir yoldan engellenmesi gerekiyordu. Bu konuda Kâzım Karabekir ile Erzurum Valisi Hamit Bey arasında yapılan yazışmalarda, Mustafa Suphi grubuna karşı bir "halk galeyanının" yaratılması, ancak bunun Sovyetlere ya da komünizme karşı değil de gruptakilerin kişiliklerine karşı duyulan tepkiler olarak gösterilmesi ve çıkarılacak olaylar nedeniyle grubun Trabzon'a götürülerek oradan sınır dışı edilmesi kararlaştırılır (376).

Ancak Kars'ta söz konusu edilen tek sorun bu değildir. Kars'a Yusuf Kemal'den daha önce varan Bekir Sami Bey, orada Mdivani ile görüşür ve ondan, Moskova'nın artık Van ve Bitlis konusunda diretmeyeceğini öğrenir. Bekir Sami'nin bu durumu Ankara'ya iletmesi üzerine Ahmet Muhtar Bey, 27 Aralık'ta Çiçerin'e bir nota göndererek, bu konunun açıklanmasını ister, ancak cevap alamaz (377). Yusuf Kemal, Kars'a vardığında Mdivani ile görüşür ve bu sorunun yanı sıra bir ikincisinin de varlığı ortaya çıkar. Moskova, görüşmelere yeniden başlanılması öneri-

(374) K. Karabekir'den Erzurum valisi Hamit Bey'e. BAYUR, Yusuf Hikmet, "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar" "Belleten" Cilt XXXV, sayı 140, Ekim 1971, s. 642.

(375) Bk. Şerif Manatov'un anlattıkları. "27 29 Ocak 1921'i Unutma" Brüksel 1975, s. 26. Türkçe Yayını: Güncel Yayınlar, İstanbul 1977, s.

(376) K. Karabekir'den Hamit Bey'e. 2 Ocak 1921. BAYUR, Y.H., "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye... , s. 642; Hamit Bey'den K. Karabekir'e. 2 Ocak 1921 CORUHLU, S., "İstiklâl Savaşında... , 15 Temmuz 1966; K. Karabekir'den Hamit Bey'e. 3 Ocak 1921. ÇORUHLU, S., "İstiklâl Savaşında...

(377) Yusuf Kemal'den Ahmet Muhtar'a. Kars, 12 Ocak 1921. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde... , s. 207 - 208.

sinin Ankara'dan geldiği görüşündedir, Ankara ise aksini öne sürmektedir. Önerilerin birbirinden habersiz aynı tarihte yapılması, sorunu karıştırmaktadır. Moskova, Ahmet Muhtar'ın Çiçerin'e gönderdiği 2 Aralık tarihli telgrafın resmi bir nota niteliğinde olduğunu, oysa Çiçerin'in Mdivani'ye ilettiği 1 Aralık tarihli telgrafın bir bilgi alma niteliğinde olduğunu öne sürmektedir. Ancak diplomatik tartışmaların ötesinde, Kars'ta bulunan Türk heyeti için sorun, bu konuda Mdivani'den yazılı bir güvence alıp, bununla Çiçerin'e gitmek ve böylece görüşmeler başlamadan önce durumunu güçlendirmektir (378). Bütün bunlar Kars'ta, Ocak 1921'in ikinci haftasında Türk-Rus heyetleri arasında bir pazarlığın söz konusu olduğunu göstermekte ve bu pazarlığın Mustafa Suphi grubunu da kapsadığı anlaşılmaktadır.

Türk-Rus heyetleri arasında yapılan ilk görüşmenin ertesi günü, 11 Ocak'ta, Mustafa Suphi ve Ethem Nejat, Karabekir'le görüşüp, kendilerine Erzurum'da suikast yapılacağını öğrendiklerini söylerler ve bu konuda güvence isterler (379). Karabekir, bunun üzerine Vali Hamit Bey'e, herkese iyi niyetini gösterebilecek bir telgraf yazarak, Türk Komünist Fırkası heyetinin, Erzurum'dan gelen "söylenti"lerden endişe duyduğunu, gelmeleri için onlara güvence verilmesi gerektiğini bildirir (380). Hamit Bey'in istenen cevabı vermesi üzerine heyet, 14 Ocak'ta Erzurum'a doğru yola çıkarılır (381) ve aynı gün Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Budu G. Mdivani arasında yapılan karşılıklı yazışmalarla Mdivani istenen güvenceleri verir (Belge 72, 73 ve 74). Oysa Mdivani'nin bu güvenceleri verme zorunluluğu olmadığı gibi, bunları vermek için talimat da almadığı anlaşılmaktadır. Yusuf Kemal Bey'in anlattıklarına göre Çiçerin'in bu belgelerden haberi yoktu ve bunları Yusuf Kemal'den alınca "biraz bozulmuştur" (382). Böylece 22 Ocak'ta Kars'tan yola çıka-

(378) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde..." ve CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 117-118.

(379) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 852 - 853.

(380) K. Karabekir'den Hamit Bey'e, 11 Ocak 1921. BAYUR, Y. H., "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye..." s. 645.

(381) K. Karabekir'den Hamit Bey'e, 14 Ocak 1921. BAYUR, Y. H., "Mustafa Suphi ve..." s. 645.

rak 18 Şubat'ta Ankara'ya varan Mdivani, iki aya kalmadan geri çağrılacaktır. Elimizdeki belgelerin kesin bir yorum yapmak için yeterince açık olmamalarına rağmen böyle bir varsayımı öne sürmek için yeterli olduğu kanısındayız.

Kars'taki günlerden sonra herkes kendi yolunda devam eder. Türk heyeti, Mdivani ile yapılan karşılıklı yazışmaların ertesi günü yola çıkar. Ancak bu mektuplarla Moskova konferansından önce sürüncemede kalan tüm sorunlar çözülmemiştir.Gümrü'nün Türk ordusu tarafından işgal edilmesinden ve Gümrü Anlaşmasından doğan sorunlar varlığını sürdürmektedir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Bekzadyan'ın 10 Aralık tarihli notasına 19 Aralık'ta cevap veren Ahmet Muhtar, Ermenistan'da komünist düzeninin ciddi bir biçimde yerleşmediğinden Türk ordusunun Gümrü'yü boşaltmadığını söyler. Gümrü Anlaşmasına gelince, Ankara Hükümeti bu anlaşmayla topraklarına yalnızca çoğunluğu Türk olan bölgeleri katmıştır ve Ahmet Muhtar'a göre bu konuda fazla bir diretme, Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin kılık değiştirmiş bir Taşnak Hükümeti'nden başka bir şey olmadığını gösterir (383). Ancak Bekzadyan, Taşnak'a benzetilmesine aldırmamış olacak ki 8 Ocak 1921'de yeni bir nota ile Gümrü Anlaşmasını tanımadığını yineler (Belge 69). Bununla birlikte Çiçerin, Ahmet Muhtar Bey'e gönderdiği 13 Ocak 1921 tarihli ve 706 No.lu notasında Rusya'nın Türkiye ile Ermenistan arasındaki arabuluculuğunun kabul edilmemesini üzüntü ile karşıladığını bildirmekle yetinerek bu öneriden şimdilik vazgeçildiğini gösterir (Belge 70). Böylece Moskova Konferansına yalnızca Ermenistan değil diğer Kafkas Cumhuriyetleri de katılmayacak ve Türkiye ile Rusya arasında yapılacak olan Moskova Anlaşması, Ekim 1921'de Kars Konferansında bu cumhuriyetlerin onayına sunulacaktır.

Bu sorun da, böyle bir uzlaşmaya bağlandıktan sonra, geriye Gümrü'nün işgalinden doğan sorunlar kalmaktadır. Çiçerin 13 Ocak'ta Orco-

(382) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 215.

(383) Ahmet Muhtar'dan Bekzadyan'a. 19 Aralık 1920. Bu nota Ahmet Muhtar Bey tarafından Meclisin 3 Ocak 1921 tarihli 128. birleşiminin 2. oturumunda okunmuştur. Zabıt Ceridesi, Cilt VIII, s. 151 - 152.

nikidze'ye gönderdiği bir telgrafta Türklerin Gümrü'yü yağma etmelerinden yakınmakta, bu hareketleri 1918'deki Nuri Paşa'nın hareketlerine benzetmektedir (384). 18 Ocak'ta ise bu endişe ve suçlamalarını yineler (Belge 75). Ertesi gün ise Bekzadyan uzun bir nota ile bu sorunların ayrıntısına girer (Belge 76). Bekir Sami Bey 5 Şubat'ta bu suçlamalara cevap verecek ve Gümrü Anlaşmasını yeniden savunacaktır (Belge 78). Çiçerin ve Orconikidze'ye gelince bu arada yaptıkları yazışmalarda bu durumun sürmesinden yakınmaktadırlar (385). Sonunda bu konu da Moskova Konferansına aktarılacaktır.

Bu çekişmeler ve sorunlar o dönemde iki hükümet arasındaki resmi ilişkilerin bir dostluk havasına bürünmesine engel olmaz ve Lenin'in Mustafa Kemal'e yazdığı ilk mektup da bu döneme rastlar. Lenin, bu mektubuyla 7 Ocak'ta, Mustafa Kemal'in Dağıstan bağımsızlığını kutlama mesajına cevap vermiştir (Belge 68).

VIII - Moskova ve Londra Konferansları: Kafkas Sorunu

Ancak Türk heyeti Moskova'ya doğru yol alır ve ortadaki sorunlar bir uzlaşmaya bağlanırken Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir tehlike belirir, Londra konferansı ve bu konferansa Ankara Hükümeti'nin çağrılması. Kasım 1920'de İngiltere'nin güttüğü Ortadoğu politikasının aracı ve dayanağı olan Venizelos'un iktidardan düşmesinden ve Ermenistan'da Taşnakların etkisizleştirilmesinden sonra Ankara'ya karşı yalnızca baskı politikasının yürütülemeyeceği, baskı ve uzlaşmanın birlikte uygulanması gerektiği kesinleşir. Daha önce böyle bir politikayı öneren Fransa ve İtalya bu olaylardan yararlanarak İngiltere'ye baskı yaparlar ve Aralık'ta Sevr anlaşmasının yumuşatılmasına karar verilir. Bu konuda Londra'da bir konferansın toplanması ve buna çağrılacak olan İstanbul Hükümeti heyetine, Ankara Hükümeti'nden de temsilcilerin katılması önerisi, İz-

(384) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... s. 92.

(385) G.V Çiçerin'den G. K. Orconikidze'ye, 3 Şubat 1921 ve G. K. Orconikidze'den G.V Çiçerin'e 7 Şubat 1921. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... s. 92.

zet Paşa heyetiyle becerilemeyen, ılımlı milliyetçilere çengel atma politakasının daha geniş bir boyutta ele alınmasıdır. Ankara dış politika çizgisinin ve bu çizgiyi saptayan iç çekişmelerinin sonucu olarak böyle bir öneriyi geri çeviremezdi ve olsa olsa, Londra'ya İstanbul heyetinden ayrı bir heyet göndermek gibi, kendi yararına bazı düzeltmeler yapabilirdi, ki gerçekten de böyle olmuştur. Bu durumda, İtilâf'ın tuzağına düşmemek için, bu davranışı Moskova'ya açıklamak ve Batı ile kurulan ilişkilerin Türkiye'nin bağımsızlığından ödün verecek nitelikte olmayıp, Ankara'nın iyi niyetini tüm dünyaya kanıtlamak amacıyla başlatıldığını anlatmak gerekiyordu. Böylece Ankara Dışişleri Aralık ayının ortalarından itibaren bu işe girişir. Ahmet Muhtar Bey, 15 Aralık'ta Çiçerin'e yazdığı notada ilk olarak İngilizlerin sürekli önerilerde bulunduklarını yazar (Belge 62). Çiçerin buna karşı Sovyetlerin de İngiltere ile sürdürdükleri ilişkiler konusunda bilgi verir (Belge 64) ve bu notasına ek olarak gönderdiği 13 Ocak tarihli telgrafında da bilgi vermeyi sürdürür (Belge 71).

25 Ocak'ta, İtilâf, Londra Konferansına katılacak İstanbul Hükümeti heyetine, bir de Ankara temsilcisinin katılmasına karar verir ve resmi konferans çağrısı ertesi gün Tevfik Paşa'ya iletilir. Bunun üzerine temsilcilik konusunda İstanbul ve Ankara arasında bir yazışma başlar. Bu konuda Moskova'ya bilgi vermek gereğini duyan Ahmet Muhtar, 30 Ocak'ta Çiçerin'e bir nota yollar (Belge 77). Bu notanın genel görüşler düzeyinde kalmasına rağmen bu tarihten bir gün önce, Mustafa Kemal ve Tevfik Paşa arasındaki yazışmanın bir kopyası ve 31 ocak'ta da Ankara'nın İtilâf Devletlerine gönderdiği notanın metni Moskova'ya iletilir (386). Çiçerin de bunlara cevap olarak 8 Şubat'ta Sovyet-İngiliz görüşmeleri konusunda yeni bilgiler verir (Belge 79).

Ancak bu karşılıklı iyi niyet gösterileri Moskova'nın tüm kuşkularını giderecek nitelikte değildir ve Sovyetlerin Anadolu'daki temsilcilikleri Ankara'daki çekişmeleri sürekli olarak Moskova'ya iletmektedirler.

(386) Bk. Belge 79 ve KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 86. Aynı biçimde Ankara'nın Tuapse Konsolosu Sabri, 8 ve 10 Şubat 1921 tarihli telgraflarıyla Moskova'ya Ankara ile İstanbul'un diğer yazışmalarını da iletir. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya...

Ankara'da bulunan elçilik kâtibi Y. Y. Upmal - Angarski'ye göre Anadolu'da biri İtilâf'la anlaşma yanlısı, diğeri Sovyetlerle anlaşma yanlısı iki grup çekişmektedir (387). Trabzon Sovyet Haberleşme Bürosu başında bulunan G. Astahov da Ankaranın İtilâf tarafına geçmek için bir hazırlık yaptığını yazar (388).

Bu arada heyetler Moskova ve Londra'ya doğru yol alırlar. Ankara'dan 14 Aralık'ta yola çıkan Yusuf Kemal heyeti, Kars'taki uzunca moladan sonra, 17 Ocak'ta Tiflis'e varır. Menşeviklerin son günlerini yaşadıkları Tiflis, bir entrika merkezi olmaya devam etmektedir. Şimdi de Türklerle Gürcülerin Rusya'ya karşı kuracakları bir Kafkas Federasyonu söz konusudur (389). Böyle bir anlaşma olanağı, heyeti, Tiflis'te on gün alıkoyar; ancak Ankara'dan bu konuda herhangi bir talimat gelmeyince yeniden yola çıkarlar ve 29 Ocak'ta Bakû'ye varırlar. Bakû yöneticileriyle de görüşüldükten sonra 6 Şubat'ta hareket edilerek 18 Şubat'ta Moskova'ya varılır. Bundan bir gün önce ise Bekir Sami, Roma'ya varmış ve İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile görüşmüştür. 14 Şubat'ta ise bir ayaklanmanın sonucu olarak II. Kızılordu Gürcistan'a girer. Artık Kafkas mücadelesinin son perdesi başlamıştır.

Kafkas seddi sorunu İtilâf için, Azerbaycan ve Ermenistan SSC'lerinin kurulmasından sonra giderek bir Batum sorununa indirgenir. Kafkaslarda Sovyet düzeninin kurulmasından sonra Batı emperyalizmi için set sorunu Kafkasya'dan Türkiye'ye kayar. Türkiye seddinin ise iki hassas noktası vardır; Boğazlar ve Musul petrolleri. Bu durumda, Batı emperyalizmin amacı bu iki noktayı elinden geldiği kadar denetim altında bulundurmakla birlikte bağlaşık ya da en azından Sovyet Rusya'nın bağlaşığı olmayan bir Türkiye elde etmektedir. Ancak, Kafkasların cephenin ötesinde kalması, İtilâf için oranın önemini yitirmesine neden olmaz. Çünkü Kafkaslar aynı zamanda ve belki de her şeyden ön-

(387) Y. Y. Upmal - Angarski'nin telgrafını ileten G. K. Orconikidze'den V. İ. Lenin'e. 9 Şubat 1921. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 91.

(388) 12. Şubat 1921. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 87

(389) Yusuf "Kemal'den Ahmet Muhtar'a. Tiflis. 20 Ocak 1921. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" s. 208 - 213.

ce, petrol demektir. 1918 - 1920 döneminde İtilâf ne bu petrolü doğrudan doğruya ele geçirebilmiş, ne de Sovyetlerin kullanmasına engel olabilmiştir. Geriye bir tek bu petrolün ihracatını denetim altına almak kalır. Çünkü Sovyet Rusya petrol fazlasını ihraç edip makine, araç, gereç ithal etmek zorunluluğundadır. Petrol ihracatının yolu ise Batum'dan geçer. Ancak Batum'un halkın desteğine sahip olmayan, günleri sayılı Gürcü Menşevikler tarafından İtilâf hesabına uzun süre elde tutulamayacağı da açıktır. Öyleyse geriye Ankara Hükümeti kalmaktadır ve İtilâf bir defaya mahsus olmak üzere Misak-ı Millî'nin ateşli bir savunucusu olacaktır.

Böylece Londra Konferansının güncel konularından biri de Batum sorunu olacak ve Kafkaslardaki faaliyetleri ile eğilimlerini açığa vuran Bekir Sami Bey, Paris ve Londra'da bir Kafkas seddi yanlısı olarak çalışmalarını sürdürecektir. Bu tehlikeyi açıkça gören Sovyetler, bir yandan Ankara ile hemen bir anlaşmaya varmaya çalışacaklar, bir yandan da Gürcistan'da Sovyet düzenini kurmak için çaba harcayacaklardır. Ancak bu iki eyleme birden girişilmesi, Kafkaslardaki bunalımı, yeniden doruğa ulaştıracaktır.

16 Şubat'ta Ankara'nın Tiflis temsilcisi Kâzım Bey, Kâzım Karabekir'e uzun bir şifre yazarak, Kızılordu'nun Gürcistan'a girdiğini ve Doğu Cephesi Kumandanlığından alınacak yardımla bunların durdurulması gerektiğini söyler. Ancak bu arada Tiflis'le Ankara arasında işlerin daha ileri gittiği anlaşılmaktadır, çünkü Karabekir bu öneriye cevap verecek zaman bulamadan bir de Ankara'dan, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan emir gelir, "Hükümet bir Kafkas Konfederasyonu oluşturmaya karar verdiğinden, doğuya doğru harekete hazır bulunulması.." Kâzım Karabekir telgrafa sarılarak Mustafa Kemal'e, Fevzi Paşa'ya, Ahmet Muhtar'a böyle bir hareketin yanlış olacağı, Artvin ve Ardahan'ın işgali ile yetinilerek Gürcistan savaşında tarafsızlık ilan edilmesini önerir (390).

Artvin ve Ardahan konusunda Moskova ile bir anlaşmazlık söz konusu olmadığından, bunların alınması bir ilk aşama olarak ele alınır. 17 Şubat'ta da Tiflis'te Kâzım Bey'le görüşen Gürcistan Başbakanı Noe Jordania, Menşeviklere yapılacak yardım karşılığında Ardahan'ın Türki-

(390) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 863 - 864.

ye'ye bırakılmasını önerir (391). Ertesi gün de Ahmet Muhtar, Çiçerin'e nabız yoklama durumu konusunda açıklamalar diler (392). Ve ayın 20'sinde Fevzi Paşa, Karabekir'e yazarak Gürcüler Ardahan ve Artvin'i boşaltmazlarsa harekete geçmesini söyler (393). Ayın 21'inde Karabekir, yerel Gürcü kumandanına bir ültimatom gönderir (394) ve aynı gün Ankara'da Gürcü Menşevik elçisi Simeon Mdivani ile yapılan görüşmeler kesilir ve elçiden bu konuda ayın 22'si için kesin bir cevap istenir. Bu cevap gelmeyince Ahmet Muhtar, Simeon Mdivani'ye bir ültimatom vererek bölgenin 24 saat içinde boşaltılmasını ister (395). Bu arada Meclis de toplanarak Artvin ve Ardahan'ın işgali, Batum'un şimdilik işgal alanı dışında bırakılması konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki verir ve Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir'e bu konuda talimat gönderir (396). Ahmet Muhtar, 23 Şubat sabahı saat 4'te Simeon Mdivani'ye yazdığı ikinci bir notada eyleme geçildiğini bildirir (397). Ancak 22 Şubat gecesinde Tiflis'te toplanan Menşevik Partisi Merkez Komitesi (398) buraları boşaltmayı kabul eder ve Simeon Mdivani aldığı talimat üzerine, oldu bittiyi protesto ederek durumu kabul eder. (399).

Bu olaylar gelişirken Kafkaslardaki bunalım daha da yoğunlaşır. Ankara'nın Kafkas Konfederasyonundan söz etmesinden iki gün sonra, 18 Şubat'ta Ermenistan'da Taşnaklar ayaklanarak Erivan'ı ellerine geçirirler. 24 Şubat'ta da yeni hükümet başkanı Simon Vratzyan'ı görmeye giden Ankara temsilcisi "Ermenistan'ın kurtuluşu için sevincini" belirtir ve hükümetinin Erivan'da kurulan "Millî Birlik Komitesi"ni destek-

(391) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 96.

(392) Ahmet Murtar Bey'den G. Y. Çiçerin'e. 18 Şubat 1921. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 97

(393) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 866.

(394) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 866.

(395) 22 Şubat 1921. ABD Dışişleri Arşivi. No. 867.00/1400.

(396) Fevzi Paşa'dan K. Karabekir'e. 22 Şubat 1921. ÖZDER, Mustafa adil, "Artvin ve Çevresi, 1828 - 1921. Savaşları" Ankara 1971, s. 221 222.

(397) ABD Dışişleri Arşivi No. 867.00/1400.

(398) KHEİFETS A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... s. 96.

399) ABD Dışişleri Arşivi. No. 867.00/1400.

leyeceğini söyler, Vratzyan da Gümrü Anlaşmasından güç aldıklarını belirtir. 3 Mart'ta ise Taşnak gazetesi, "Azat Hayastan", "Ermenistan ile Türkiye arasında yeni diplomatik ilişkilerin kurulduğunu müjdeler. Aynı gün de Çiçerin'e gönderdiği telgrafında Orconikizde Zengizor'da Türklerin Taşnaklara yardım etmelerinden yakınır (400).

IX- Moskova Anlaşması ve Batum Bunalımı

Bu arada, 18 Şubat'ta Moskova'ya varan Türk heyeti aynı gün Çiçerin ve Karahan'la görüşür. İlk tartışma konusu, görüşme önerisinin kimin tarafından yapıldığıdır, ancak Mdivani'nin Kars'ta verdiği mektuplar gösterilince, Çiçerin durumu kabul etmek zorunluluğunda kalır. Sonra konferansa kimlerin katılacağı tartışılır. Gürcistan'daki durumun bu ülkenin konferansa katılmasına elverişli olmadığından ve Türk heyeti bir dizi Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri temsilcileri ile karşı karşıya gelmek istemediğinden söz edilerek, görüşmelerin Sovyetlerle başbaşa yapılması önerilir. Sonuçta, resmi görüşmeler başlamadan önce tartışmalı konuların giderilmesi için birkaç toplantının yapılması kararlaştırılır (401).

Bu görüşmelerin ilki, 21 Şubat'ta yapılır. Ancak bu arada Taşnak ayaklanmasının haberi Moskova'ya gelmiştir. Bu olay havayı daha da gerginleştirir. Çiçerin, Türk heyetini, Gümrü'nün işgali, Gümrü Anlaşmasını değiştirmeye yanaşmamaları ve Taşnaklara yardım etmeleri nedeniyle suçlar. Derken konu Mustafa Şuphi olayına ve Anadolu'da komünistlere yapılan kovuşturmalara gelir. Ve sonunda Çiçerin, Türkiye ile bir dostluk anlaşması yapamayacaklarını, ancak bir barış anlaşması imzalayabilceklerini ve bunun yanı sıra yardıma devam edebileceklerini söyler (402). Bu görüşmeden oldukça endişeli ayrılan Türk heyeti, Stalin'i görmeye karar verir.

(400) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya ... , s. 93.

(401) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde"; 215 216; CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları" 127 128, 137

Stalin'in Türk-Rus ilişkilerinin bu dönemindeki rolü önemlidir, ancak tam bir açıklığa kavuşmamıştır. Stalin'in bir Gürcü ve bir Milliyetler Komiseri olarak Kafkaslarla, Müslüman halklarla ve bu arada Türkiye ile ilgilenmesi doğaldır. Doğunun Emekçilerine Çağrı'yı, Ermenistan Kararnamesi'ni o imzalamıştır (Belge 1 ve 3). Ancak Türkiye ile yakından ilgisi olağanüstü temsilci olarak Ekim 1920'de Bakû'ye gönderilmesi ile başlar. Orada Ankara'nın elçisi Memduh Şevket Bey'le ve Mustafa Suphi ile görüşür, Gümrü'ye Kâzım Karabekir'in yanına Behbut Şahtahtinski'yi gönderir. Kars'ta ise, Türk heyeti ile görüşen Mdivani, onlara Moskova'da durumun değiştiğini, artık Türk-Sovyet görüşmelerinin Dışişlerine bırakılamayacağını, bunlarla Stalin'in uğraşacağını söyler ve bir güçlükle karşılaşırlarsa gidip Stalin'i görmelerini öğütler (403). Bu görüşmeden birkaç gün sonra, Mdivani'nin Ali Fuat Paşa'ya verdiği yazılı güvencede Stalin'in ilgisi konusunda yinelenen sözler bu kez Orconikidze'den aktarılarak verilir. Orconikidze'nin o dönemde Stalin'in en yakın yardımcılarından biri olduğu ve Çiçerin'in Mdivani'nin verdiği bu güvencelere yabancı görünmesi göz önünde tutulursa, Türk-Sovyet ilişkileri politikasında, bir Dışişleri (Çiçerin) Milliyetler Komiserliği (Stalin) karşıtlığı olabileceği düşünülebilir. Oysa Çiçerin, Lenin'in öngördüğü politikanın uygulayıcısıdır ve böylece karşıtlık bir Lenin-Stalin karşıtlığına indirgenir. O dönemde Gürcistan hareketi konusunda Lenin'le Stalin arasında bir anlaşmazlık olduğu bilinmektedir. Bu anlaşmazlık Kafkas sorununu ve buna bağlı olarak da Türkiye'ye karşı alınacak tutumu kapsayabilir. Ancak Moskova'da görüşmeler hızlanıp bir an önce sonuca varmak gereği duyulunca, Lenin, Çiçerin'in idealistliği ve Stalin'in gerçekçiliğinden birlikte faydalanarak Türk heyetini barışa zorlamayı bilecektir.

Böylece Türk heyeti Mdivani'nin öğütlerine uyarak 22 Şubat'ta Stalin'le ilk kez görüşmeye gider. Stalin dostluk anlaşmasının yapılamayı-

(402) CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", S. 138; Enver Paşa'dan Cemal Paşa'ya. 23 ve 27 Şubat 1921. YALÇIN, H. C., "Tarihi Mektuplar", 20-22 Ekim 1944.

(403) CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları" 117 118; RİZA NUR, "Hayat ve Hatıratım" 731.

şının nedenini bir ceza olarak değil de, yapılmakta olan İngiliz-Rus ticaret anlaşmasına İngilizlerin Türkiye'ye yardım edilmemesi konusunda ekledikleri bir kaydın gereği olarak gösterir ve yardımın açıktan yapılacağını söyler. Türk-Ermeni toprak sorunlarına karışmayacaklarını, ancak Gümrü'nün boşaltılmasının gerektiğini de ekler. Türk heyeti de bu konuda güvence vererek görüşmeden memnun olarak ayrılır (404). Çiçerin'le 23-24 Şubat gecesinde bir daha görüşüldüğünde hava yumuşamıştır. Böylece 26 Şubat'ta resmi görüşmelerin başlanmasına karar verilir. (405).

26 Şubat'ta başlayan görüşmelere, Ankara Hükümeti'nin temsilcileri olarak Yusuf Kemal, Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa katılırlar. Sovyetleri de G. V. Çiçerin ve Celâl Korkmazof temsil eder. Açılış konuşmalarından sonra, bir dostluk anlaşması ya da askerî bir ittifak yapılamayacağı önceden belirtilmiş olduğuna göre, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş anlaşma projesine gelinir ve Türk heyetine bunun hareket noktası olarak kabul edilip edilemeyeceği sorulur. Türk heyeti ise 28 Ağustos 1920'de Bekir Sami ile Çiçerin arasında yapılan konuşmaya dönerek bunun, Türkiye sözünden Misak-ı Millî Türkiye'si anlaşılması koşuluyla kabul edilebileceğini söyler. Bu Arada Mdivani, Stalin ve 23-24 Şubat görüşmesinde Çiçerin'in verdiği güvencelerle Van ve Bitlis sorunu aşılmıştır, ancak şimdi Batum sorunu vardır. Türk heyeti Batum'dan vazgeçerek karşılığında Arpaçay'ın batı kıyısını ve 1829 Edirne anlaşmasıyla Rusya'ya katılan Iğdır'ı istemek niyetindedir. Ancak bunu bir pazarlık konusu olarak son ana saklar. Böylece görüşmeler yine Elviye-i Selâse konusunda takılır. Ayrıca Gümrü Anlaşması sorunu vardır. Türk heyeti bu anlaşmayı redetmeye yetkili olmadığından güç duruma düşer. Böylece ilk toplantıdan elde edilen izlenim pek olumlu değildir (406). O gece Ali Fuat Paşa'nın dairesinde Moskova'da bulunan Halil Paşa ile görüşülür. Halil Paşa ve Berlin'den yeni dönen Enver Paşa, Çiçerin'le Türk heyeti arasında arabuluculuk görevini yükleneceklerdir.

---

(404) CEBESOY, A.F. "Moskova Hatıraları" 130 - 140.
(405) CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları" s. 140 - 141

Moskova'da görüşmelerin başladığı 26 Şubat günü, Tiflis temsilcisi Kâzım Bey, (Dirik) Kutais'ten Kâzım Karabekir'e telgraf çekerek Kızılordu'nun Tiflis'e girdiğini, Menşevik Hükümetin Kutais'e çekildiğini yazar, bu durumda Türk ordusunun Batum'u işgal edip etmeyeceğini sorar. Karabekir, bu konuyu Ankara'ya sormakla birlikte (407), Kızılordu Kafkas Cephesi Kumandanlığına hazırlık niteliğinde bir telgraf göndererek, İtilâf'ın Batum'a bir çıkarma yapma tehlikesini öne sürer ve Türk ordusunun bir ileri hareketi olanağından söz eder (408). Orconikidze bu telgrafa hemen tepki göstererek, Karabekir'in yanında bulunan Kızılordu irtibat subayına Batum'un Türklere bırakılamayacağını ve bu konuların başlamış bulunan Moskova Konferansında tartışılacağını yazar (409). Ancak 11. Kızılordu Kumandanı A.I. Hekker ile Ş. Z. Eliava, Karabekir'e yukarıdaki telgrafına cevap olarak gönderdikleri yazıda, Paşa'nın önerisine pek karşı çıkmayınca, Orconikidze 1 Mart'ta Eliava ile yaptığı telgraf konuşmasında, Türkleri Batum'a getirebilecek her türlü girişime karşı çıkılmasını ve acele olarak Ahıska-Batum yoluna Kızılordu birliklerinin gönderilmesini bildirir (410). Ve aynı gün Batum'un işgal edilmesi konusunda Ankara'dan bir emrin Kâzım Karabekir'e iletildiği anlaşılır; çünkü Karabekir, birliklerini Batum sınırına yaklaştırmakla birlikte (411), Fevzi Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta bu karara karşı çıkar, Baturn'un Türkiye için askerî ve ekonomik bakımdan önemli bir yer olmamasına rağmen Rusya için hayati önem taşıdığını ve bu nedenle de Türk ordusunun Batum'u elde tutmasının zor olacağını söyleyerek, bu durumda Çoruh ırmağının kuzeyine geçilmemesini önerir (412).

(406) Bu görüşmelerin tutanakları elimizde olmadığından, olayları toplantıya katılan Türk heyeti üyelerinin anılarından çıkarmak zorunluluğundayız. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları" 146 147; TENGİRŞEK, Y K., "Vatan Hizmetinde, s. 216-218; RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım", s. 765-768.

(407) KARABEKİR. K., "İstiklâl harbimiz" s. 867

(408) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 97.

(409) 27 Şubat 1921. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 97.

(410) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 97

(411) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 868.

Olaylar bu biçimde gelişirken, ilişkiler dostluk çerçevesinde kalır. 28 Şubat'ta Moskova İşçi ve Köylü Sovyeti'nin bir oturumunda konuşan Lenin, o sırada Moskova'da yapılan Türk-Sovyet görüşmelerine değinerek şöyle der: " şimdi burada bir anlaşmaya varma fırsatının belirdiği bir sırada, aramızda daha sıkı bir ilişki ve dostluğun son derece sağlam bir temel üzerinde gelişeceğine ve bunun kuşkusuz diplomatik dalavereler sayesinde değil.. son yıllarda her iki milletin de emperyalist devletlerden çekmediğinin kalmamış olması sonucu gerçekleşeceğine eminiz.. Bizim hiçbir art niyetimiz yok. Bu görüşmelerin çok kısıtlı bir çerçeve içinde yürüyeceğini biliyoruz; ama yine de önemlidirler, çünkü bütün ülkelerin işçi ve köylülerinin oluşturduğu emekçi kitleler, muazzam engellere rağmen adım adım birbirlerine yaklaşmaktadırlar; bugün içinde bulunduğumuz güçlükleri değerlendirirken bu noktayı akıldan çıkarmamalıyız.." (413)

Moskova görüşmelerinin ikinci resmi toplantısı 1 Mart'ta yapılır. Ancak Kafkaslardan gelen haberler havayı düzeltecek nitelikte değildir. Görüşme yine gelir, Misak-ı Millî ve Gümrü Anlaşması sorunlarına takılır. Yapılan tartışmalardan sonra yeni bir görüşme tarihi bile saptanmadan toplantı dağılır (414). İş, arabuluculuğa kalmıştır. Stalin'in arabuluculuğunu Behbut Şahtahtinski, Dışişleri Halk Komiserliğininkini de Enver Paşa yapar. Bunlar 2 Mart günü Türk heyetiyle görüşürler. Enver Paşa, Batum'un Ruslara bırakılmasının karşılığı olarak Iğdır'ın Türkiye'ye verilmesi önerisini getirir (415), Şahtahtinski ise Nahcivan'ın statüsü üzerine konuşur. Ve bu görüşmelerden sonra Türk heyeti ertesi gün gene Stalin'i görmeye gider. Stalin, önce Batum sorununu ele alır. Türk heyeti, Misak-ı Millî ilkesinin ve Arpaçay sınırının kabul edilmesine karşılık Batum kenti, limanı ve çevresindeki "bir nefeslik" yeri Sovyetlere bırakmayı kabul eder. Yapılan tartışmalardan sonra, Arpaçay'ın

(412) K. Karabekir'den Fevzi Paşa'ya. 2 Mart 1921. "Türk İstiklâl Harbi" Cilt III, s. 233.

(413) LENİN, STALİN, MAO, DİMİTROV, "Türkiye Üzerine", s. 116-117

(414) RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım" 770; Yusuf Kemal'den Ahmet Muhtar'a. 6 Mart 1921. TENGİRŞEK, Y K., "Vatan Hizmetinde", s. 220-221.

(415) Enver Paşa'dan Cemal Paşa'ya. 6 Mart 1921. YALÇIN, H. C., "Tarihi Mektuplar", 21 Ekim 1944.

öte tarafından Gümrü-Culfa demiryolu geçtiğinden, Türk heyeti sınır karakollarını beş kilometre geri çekmeyi de kabul eder. Şahtahtinski ile daha sonra Nahcivan sorunu tartışılır. Türk heyeti Nahcivan'ın Azerbaycan ve Türkiye denetimi altında bağımsız bir devlet olmasını önerir. Stalin, bütün bunları Çiçerin ve hükümetle konuşacağını söyler (416).

Bu arada Çiçerin, Ali Fuat Paşa'ya bir nota göndererek, Artvin ve Ardahan'ın işgalini bildirir (Belge 80). Ali Fuat Paşa, cevabında bundan haberi olmadığını, ancak bu işgalin Misak-ı Millî'nin gereği olarak yapılmış olabileceğini yazar (Belge 81).

Stalin, yapılan görüşmenin ertesi günü, tartışılan konuları hükümetle görüşür ve Türk heyetine Arpaçay ve Aras'ın 20 kilometre batısından geçen bir sınır üzerinden bir karşı önerinin yapılması kararlaştırılır. Çiçerin bu öneriyi Enver Paşa'nın aracılığıyla Türk heyetine iletir. Ancak Türk heyeti öneriyi reddeder. Batum çevresinde 10 kilometrelik bir arazi bırakabileceğini, ondan sonraki sınırın 1878 sınırını ve sınır karayollarının 5 kilometre geri çekilmesiyle Arpaçay ve Aras'ı izleyeceği cevabını verir. Türkiye'nin Batum'dan yararlanması koşullarının da ayrıca tartışılması gerektiği de ekler. Enver Paşa, bu cevabı Çiçerin'e iletir, Çiçerin de bunu, hükümetiyle görüşeceğini söyler. Ve görüşmeler bu noktada yeniden takılır.

Karabekir'in, Kızılordu ile çatışmanın tehlikeli olacağını belirten 2 Mart telgrafından sonra Ankara'da Bakanlar Kurulu toplanır ve Kızılordu'nun Ahılkelek ve Ahısha (Ahalçıh) yoluyla Batum üzerine yürümesi olasılığını göz önünde tutarak, Sovyetlerden bu iki kasabanın tarafsız kalmasını istemeye karar verir (417). Bu öneri Moskova'ya yapılmadan önce, 3 Mart'ta, Ahmet Muhtar, Çiçerin'in bir ay önce gönderdiği bir notaya cevap biçiminde, hazırlık niteliğinde bir nota verir. Bu notayla Londra Konferansı konusunda bilgi verilip, Sovyetlerle karşılıklı bilgi verme ilkesine bağlı kalındığı gösterildikten sonra, Kızılordu'nun Gürcü Müslümanlara karşı şiddet eylemleri söylentilerine değinilir (Belge

(416) Yusuf Kemal'den Ahmet Muhtar'a. 6 Mart 1921. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 221-222.

(417) Bakanlar Kurulu'nun 3 Mart 1921 tarihli kararı; Fevzi Paşa'dan Kâzım Karabekir'e. 3 Mart 1921. "Türk İstiklâl Harbi", Cilt III, s. 234.

82). Ertesi gün de 3 Mart notasına ek olarak ikinci bir nota gönderilerek, Kızılordu'nun Ahısha ve Ahılkelek'e girmemesi istenir (Belge 83). Bu telgraflar okunmaz bir halde 8 Mart'ta Çiçerin'e ulaşır. Çiçerin, bunların anlamını Ali Fuat Paşa'ya sorar (Belge 84). Ali Fuat Paşa da iki gün sonra cevap verir (Belge 85). Ancak bu arada olaylar gelişmektedir.

4 Mart'ta Bekir Sami Bey, Londra'da İngiltere Başbakanı Lloyd George'la başbaşa görüşerek, Sovyet Rusya'ya karşı bir Kafkas Federasyonun kurulmasını önerir (418). Ertesi gün Ahılkelek halkı Sovyet yönetimini kurarak Menşevik birliklerinin silahlarını toplamaya koyulur (419). Bunun üzerine Menşevik Hükümeti, Kâzım Beyden Türk ordusunun Ahısha, Ahılkelek ve Batum'u işgal etmesini ister. Ahısha ve Ahılkelek, Elviye-i Selâse'nin ötesinde ve dolayısıyle Misak-ı Millî'nin dışındadır. Menşevikler tutunamadıkları yerlerin bekçiliğini Türk ordusuna yaptırmak istemekte, Ankara ise, Londra'dan gelen seslere uyarak bu görevi kabul etmektedir. 6 Mart'ta Kâzım Bey bu isteği Ankara'ya ilettikten sonra (420), 8 Mart'ta Simeon Mdivani bunu bir daha yineler (421). Bunun üzerine Bakanlar Kurulu toplanarak 8 Mart tarihinde Ahısha, Ahılkelek ve Batum'un işgal edilmesine karar verir. Fevzi Paşa bu kararı Karabekir'e yazarken, gerekçe olarak Misak-ı Millî'yi ve iki kasabanın eskiden (1829'dan önce) Kars vilâyetine bağlı olmalarını gösterir (422). Ahmet Muhtar Bey de, Karabekir'e kurulacak olan Kafkas Federasyonunu müjdeler (423). Karabekir ise bu arada önlemlerini almıştı. 6 Mart'ta 11. Kızılordu Kumandanı Hekker'e, Ahısha ve Ahılkelek'in tarafsızlığı önerisini bildirdiği halde, birliklerini harekete geçirir ve ertesi gün bu birliklere, "Hükümetin izlediği siyasetten asıl amaç: Rus Sovyet Hükümeti'yle aramızda bir anlaşmazlık çıkarmamak ve Rus birlikleriyle hiçbir

(418) "Documents... Cilt XV, Londra 1967 Belge no. 33.

(419) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 868.

(420) Kâzım Bey'den Ahmet Muhtar'a. 6 Mart 1921. TANSEL, Selahattin, "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar", Cilt IV, Ankara 1974, s. 64.

(421) CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 151.

(422) "Türk İstiklâl Harbi" Cilt III, s. 234.

(423) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 868 - 869.

biçimde çatışmaya meydan vermemek olduğundan, bu esas amaç çevresinde..." ve Müslümanları korumak amacıyla, "...Ahısha ve Ahılkelek bölgelerinin düzen ve yönetiminin tarafımızdan sağlanacağı"nı duyurur (424). Ankara'dan gelen emirden sonra ise 9 Mart'ta Ahısha işgal edilir ve aynı gün Hekker'e Batum'un işgal edileceği bildirilir (425). Ancak iki tarafın kumandanı da bir çatışmadan son derece kaçınmaktadır. Türk birliklerinin Ahısta'ya girdikleri gün oraya bir de Kızılordu müfrezesi gelir ve Hekker, telgraf başında, "iki ordunun içtenlikli karşılaşması" nedeniyle Karabekir'i kutlar (426).

Olayların bu biçimde gelişmesi Moskova'da acele bir kararın alınmasını gerekli kılar. Lenin, 9 Mart'ta Çiçerin'e bir not gönderir: "Yoldaş Çiçerin. Orduları Batum üzerine yürürken, Türklerin bu kent sorununun bir karara bağlanmasını sürüncemede bırakmak için gösterdikleri gayret beni ciddi bir biçimde endişelendirmektedir. Bu ertelemelere izin vermemeliyiz. Şöyle bir önlem düşünün: Benimle görüşmek için konferansınıza yarım saat için ara verin ve bu arada Stalin Türk heyetiyle açıkça görüşerek sorunları bugün bir sonuca bağlasın" (427). Böylece Türk heyeti aynı gün Stalin'le üçüncü görüşmesini yapar. Ve 12 nokta üzerinde anlaşmaya varılır. Misak-ı Millî'nin Sovyet Rusya tarafından kabul edilmesi; sınırın Karadeniz'de Sarp köyünden başlaması, Ardahan ve Kars sancaklarının kuzeydoğu sınırını ve Oradan Arpaçay ve Aras'ı izlemesi; bu sınırın kuzeyinde 1878 sınırından artakalan Batum arazisine özerklik verilmesi şartıyla Gürcistan'a bırakılması; Arpaçay boyunca sınır karakollarının 8 kilometre geri çekilmesi; Nahcivan'a özerklik verilerek, haklarını başka bir devlete terk etmemek şartıyla, Azerbaycan'a bırakılması; Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la yapacağı anlaşmalara Rusya'nın karşı çıkmaması; Almanya'dan alınacak malzemenin Rusya'dan serbestçe geçmesi; Türk tutsak-

(424) "Türk İstiklâl Harbi", Cilt III, s. 236.

(425) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... s. 98.

(426) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 869.

(427) LENİN, V. İ., "Tüm Eserleri", (Fransızca Baskısı), Cilt 32, s. 68.

larının iki ay içinde memleketlerine dönebilmesi; diğer devletlerle yapılacak olan anlaşmaların karşılıklı bildirilmesi, bu noktaların başlıcalarıdır. Ayrıca yardım konusu da görüşülür. Rusya Müslümanlarının Türkiye'ye serbestçe göç etmeleri sorunu ise şimdilik karara bağlanmaz. Böylece esas sorunlar çözüldükten sonra o günün akşamı Çiçerin, Yusuf Kemal'e telefon ederek, Stalin'le yapılan anlaşmanın Sovyet Hükümeti tarafından kabul edildiğini söyler ve bu konuda Ankara'ya ortak bir telgrafın çekilmesini önerir. Amaç, Batum sorununun çözüldüğünü bildirip, Türk ordusunun hareketini durdurmaktır. Ancak Yusuf Kemal'in alınan kararların konferans tarafından onaylanması gerektiğini bildirmesi üzerine ertesi gün yeniden toplanılır. (428).

10 Mart toplantısında bir gün önce kabul edilen konular yeniden ele alınır. Türk heyeti bütün mallar için Batum limanından tam bir serbestlik ister, Çiçerin de bunun karşılığı olarak aynı şeyi Anadolu limanlarından ve özellikle Trabzon'dan isteyeceklerini söyleyince, bu konunun tartışılması orada bırakılır. Batum konusundaki diğer ayrıntıların, burada kabul edilen ilkeler çerçevesinde, Gürcistan'la yapılacak anlaşmada saptanması kararlaştırılır. Batum bölgesinin özerkliği kabul edilmekle birlikte, Türk heyetinin bu bölgedeki toprak mülkiyetinin saptanması önerileri reddedilir. Nahcivan konusuna gelince, Sovyet heyeti bu bölgenin Türkiye'nin himayesinde olup, Azerbaycan'a bırakıldığı ifadesini kabul etmek istememekle birlikte 9 Mart'ta alınan karar onaylanır. Bundan sonra sıra Türkiye'nin Kafkas Cumhuriyetiyle yapacağı anlaşmalara gelir. Türk heyeti Gümrü anlaşması sorununu yanı sıra birçok konuları daha sonra bu cumhuriyetlerle ayrı ayrı görüşmek üzere ertelemek isteyince, Rus heyeti toplantıda bir bildiri okuyarak, bu cumhuriyetlerin egemenliğini kısıtlayacak herhangi bir denetimi ya da silahsızlandırma gibi bir ilkeyi Sovyet Rusya'nın kabul edemeyeceğini açıklar (429).

---

(428) 9 Mart 1921 görüşmesi için bk. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 223

(429) Bu toplantı için bk. Resmi Sovyet tutanaklarından aktaran: KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 110 - 113 ve Yusuf Kemal Bey'in 10 Mart 1921 tarihli raporu. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 226 - 228 (tarihi yanlış olarak 1 Mart diye gösterilmiştir).

Bu toplantının sonunda Türk heyeti Ankara'ya şimdilik bir telgraf gönderilmeyerek kesin sonucun beklenmesini ister (430). Oysa Türk heyetinin Moskova'da, Batum'un Sovyet Rusya'da kalmasını resmen kabul ettiği gün Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nde Ahmet Muhtar Bey, "Batum liman, şehir ve livasının işgaline karar verilmiş" olduğunu açıklar (431). Aynı günün sabahında Orconikidze, Karabekir'in 9 Mart'ta Batum'un işgali konusunda Hekker'e gönderdiği telgrafı Çiçerin'e iletir ve Ahısha Batum şosesini işgal etme emrini de verdiğini ekler. Bu telgraf üzerine Çiçerin, Moskova'daki toplantı öğle üzeri sona erince sonucunu hemen Orconikidze'ye teller (432). Orconikidze de saat 14.30'da Karabekir'e yazarak Batum, Ahısha ve Ahılkelek'in Gürcistan'da kalacağını bildirir Doğu Cephesi birliklerine bu durum dikkate alınarak emir verilmesini diler. Kâzım Karabekir cevap olarak TBMM Hükümetinden emir aldığını, hükümetinin, Moskova'da kararlaştırılanlardan bilgisi olmadığını, ancak bu hareketin Müslümanları korumak amacıyle yapıldığını, bu bölgelerde Gürcü askerlerinin bile bulunmasına izin verilmeyerek geçenler olursa silahlarının alınacağını ve böylelikle dostumuz Sovyet Kızılordu'nun görevini kolaylaştıracaklarını yazar ve aynı zamanda Orconikidze'nin telgrafını Ankara'ya iletir (433). Genelkurmay, durumu Dışişlerine sorar ve şu cevabı alır: "Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile konuşularak kararlaştırıldığı üzere, Kızıllar tarafından sonradan düzeltilmesi mümkün olmayan bir oldu bittiye meydan bırakılmaksızın, zaman kaybetmeden bölgenin işgalinin tamamlanması için Doğu Cephesi Kumandanlığına gerekli emrin verilmesi..." (434) ve Fevzi Paşa, "Ahılkelek ve Batum'un mümkün olan hızla işgalini" emrederken Ahmet Muhtar da Karabekir'e şöyle yazar: "Moskova Konferansı'nın kararları hakkında temsilcilerimizden hiçbir

(430) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 112 - 113.

(431) Zabıt Ceridesi, Cilt IX, s. 67

(432) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... s. 98.

(433) "Türk İstiklâl Harbi" Cilt III, s. 238 - 239.

(434) Ahmet Muhtar'dan Fevzi Paşa'ya, 11 Mart 1921, "Türk İstiklâl Harbi", Cilt III, s. 239.

rapor alınamamıştır. Sözde konferansta saptandığı Orconikidze tarafından bildirilen Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına ait koşullar, bizce bilinmiyor ve buna bağlı kalmak da doğru değildir. Temsilcilerimizin elindeki talimat hükümlerine hiçbir şekilde uymayan kararları kabul etmesi uzak bir düşüncedir ve Orconikidze tarafından düzenlenmiş bir manevra olduğuna şüphe yoktur..." (435). Ve 11 Mart öğle üzeri 7. Piyade Alayının 3. Taburu Batum'a girer.

Tiflis'te bulunan Orconikidze ise 10 Mart'ta R.K.P.'nin Merkez Komitesi'ne yazarak, Türklerin her an Batum'a girebileceklerini haber verdikten sonra alınacak askerî önlemleri gözden geçirir, ancak savaştan kaçınmak gerektiği için Moskova'dan talimat ister. O gece Hükümet ve Merkez Komitesi toplanarak, Kızılordu birliklerinin Batum'a doğru "barışçıl" bir yürüyüşüne karar verir. Çiçerin de Orconikidze'den, "Türklerle ilişkimizin kardeşçe niteliğini" gözden kaçırmamasını ister (436). Ertesi gün de Stalin, Orconikidze'ye, Moskova Konferansının kararlarına dayanarak, Türklerle çatışmadan her ne pahasına olursa olsun kaçınılmasını ve gerekirse Batum, Ahısha ve Ahılkelek'in iki ordu tarafından birlikte ilgal edilmesini yazar (437). Orconikidze ise aldığı talimat üzerine 18. Kafkas Süvari Alayı kumandanı D.N. Jlob'a yazarak, hemen Batum'a yürümesini emreder (438).

Bu olayların yanı sıra Bekir Sami Bey'in 9 Mart'ta Londra'da Fransızlara ekonomik ayrıcalıklar da veren bir Türk - Fransız anlaşması imzalaması ve Fransız gazetelerine bir "Türk Polonya Romanya ittifakının kurulduğunu görmekle mutlu olacağını" bildirmesi, durumu daha da karıştırır (439). Çiçerin bu durumu Ali Fuat Paşa nezdinde protesto eder

(435) Fevzi Paşa'dan K. Karabekir'e ve Ahmet Muhtar'dan K. Karabekir'e. 11 Mart 1921. "Türk İstiklâl Harbi", Cilt III, s. 239

(436) G. K. Orconikidze'den G.V. Çiçerin'e. 10 Mart 1921 ve G.V Çiçerin'den G.K. Orconikidze'ye. 11 Mart 1921 KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 99-100

(437) J. V Stalin'den G. K. Orconikidze'ye. 12 Mart 1921. KHEİFETS, A. N , "Sovyetskaya Diplomatiya... 100.

(438) G. K. Orconikidze'den D. N. Jlob'a. 11 Mart 1921. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 99 - 100.

(439) Bk. Belge 86. Büyük Millet Meclisi bu anlaşmayı reddederek, Bekir Sami istifaya zorlanacaktır.

(Belge 86), herhalde Londra'da olup bitenden habersiz olan Ali Fuat Paşa da cevap vermeye çalışır (Belge 87). Bu koşullar altında açılan konferansın 12 Mart tarihli oturumunda, geçen oturumun tutanakları okunurken, Türk heyeti, geçen oturumda okunan Kafkas Cumhuriyetlerinin egemenliği hakkındaki Sovyet bildirisine karşı çıkar. Silahlanmanın sınırlandırılmasının ve bunun denetim hakkının egemenliği kısıtlayıcı olmadığını, buna bakılırsa her anlaşmanın egemenliği kısıtlayıcı olduğunu, bu bildirinin kabulü ile Türkiye Hükümeti'nin gelecekte yapacağı anlaşmaların kayıt altına alınamayacağını açıklar. Buna karşılık Sovyet heyeti, Sovyet Hükümeti'nin, egemenliklerinin zedelenmesi halinde, Kafkas Cumhuriyetlerine tüm diplomatik desteğini vereceğini bildirmekle yitinir. Bundan sonra Sovyet heyeti iki soruna daha değinir. Birincisi, iki ülkenin topraklarında diğer ülkeye düşman güçler ya da kuruluşların barındırılmaması. Bununla Menşeviklerin ya da Müsavatçıların Türkiye'de barınması olasılığı yanı sıra İstanbul ve Gelibolu çevresinde konaklamış olan Vrangel ordusu kalıntılarının yeniden Rusya'ya karşı kullanılması engellenmek istenir. İkincisi ise, taraflardan birinin diğerine haber vermeden bir anlaşma imzalamayacağı güvencesidir. Bu da, Bekir Sami'nin Londra'da imzaladığı anlaşmalarla ilgilidir. Oturumda son olarak anlaşma taslağı konferansa sunulur, ancak Türk heyetinin isteği üzerine, karar gelecek oturuma ertelenir (440).

Aynı gün Ankara'da, Bakanlar Kurulu, Ahısha, Ahılkelek ve Batum bölgesinde Ankara Hükümeti adına yönetime geçilmesi ve bunun için de memurlar atanmasına karar verir ve bunu Kâzım Karabekir'e bildirir. Ertesi gün de Menşevik Hükümetiyle birlikte Batum'a sığınmış olan Kâzım Bey, Karabekir'e, çevredeki Müslümanları da emrine alarak, 24 saat içinde aksi bir emir alınazsa Bolşviklere karşı İslam birlikleri kumandanı olarak Gürcülerle birlikte savaşa gireceğini bildirir. Karabekir, hemen ona, Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi demek olan böyle bir şeyin yapılmamasını yazar ve bu konuda Ankara'dan bir talimat alıp

(440) Resmi Sovyet tutanaklarından aktaran: KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... s. 113 - 114.

almadığını sorar. Ertesi gün Kâzım Bey'in doğrudan talimat almadığı, ancak ona Ankara'daki Gürcü elçisi ve Gürcü Dışişleri aracılığı ile bir takım haberlerin iletildiği anlaşılır (441).

Ayın 14'ünde Moskova'da Türk ve Rus heyetleri yeniden toplanarak anlaşma taslağını görüşürler. Anlaşmanın girişinde "kardeşlik anlaşması"ndan söz edilmesi kararlaştırılır. Ondan sonra Batum arazisinin Türkiye tarafından Gürcistan'a "bırakılması" konusuna geçilir. Çiçerin, Brest - Litovsk anlaşması tanınmadığına göre, Batum'un Türkiye'nin olmadığını, bu durumda da bırakılması söz konusu olamayacağını söyler. Türk heyeti de Misak-ı Millî'nin Brest - Litovsk anlaşmasından söz etmemesine rağmen, Bâtum'un Türkiye'ye ait olduğunu ilan ettiğini ve buna göre bırakılması söz konusu olduğunu açıklar. Sonunda Türkiye'deki "millî duygular" adına bu kelimenin olduğu gibi kalması kararlaştırılır. Sıra Türkiye'ye katılan Elviye-i Selâse halkının Rusya'ya göçme hakkına gelir. Türk heyeti bu maddeye Rusya'daki Müslümanlara Türkiye'ye göçme hakkını tanıyan bir paragraf eklemişti. Rus heyeti, böyle bir kayıtla Rusya'daki tüm devrimzede (!) sömürücü grupların hemen Türkiye'ye göçmek isteyeceklerini, dolayısıyle ulaşım araçlarında tıkanıklıklar olacağını ve bu konuda önce Federasyonun diğer Cumhuriyetlerinin düşüncelerinin sorulması gerektiğini söyler ve sonunda bu hak, ancak Batum arazisi halkı için tanınır. Bundan sonra oturum ayın 16'sına ertelenir (442).

O gün öğleye doğru Türk birlikleri Ahılkelek'e de girer, Jlob'un 18. Süvari Alayı ise Batum'a yaklaşmıştır. Ancak bu arada Tiflis'teki Sovyet Hükümeti ile Batum'daki Menşevik Hükümeti arasında yapılan bırakışma görüşmeleri bu ilerlemeyi durdurur. Bırakışma ayın 15'inde imzalanır, süresi 24 saattir. Bu süre içerisinde Menşevikler Batum'un yönetimini Batum ve yöresinin Devrimci Komitesi'ne (Revkom) devredip gideceklerdir (443). Fakat Kâzım Bey'in bu anlaşmaya karşı çıktığı anlaşı-

(441) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 869 - 870.

(442) Resmi Sovyet tutanaklarından aktaran: KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 114- 115.

lıyor. Batum'da Menşeviklere karşı bir darbe yapıp sağcı Nasyonalist Demokratları "iktidar"a getirmek söz konusudur. Bunlar Türkiye'nin himayesini isteyecekler ve Batum'da, Batum olmazsa Anadolu'da, çalışmalarına devam edeceklerdir (444). Bu darbe hikâyesinin sonu belli değildir, ancak 15 Mart'ın akşamında Batum Menşevik valisi, Menşevik "hükümeti"nin sığınmış olduğu tren vagonuna gelerek Kâzım Bey'in, Batum'un Türkiyeye katıldığı konusunda bildiriler bastığını ve Gürcü birlikleri silahlarını bırakmaya çağırdığını anlatır (445).

Oysa o gün Moskova'da Türk - Rus anlaşması karara bağlanır. O gün yapılan ilk toplantıda anlaşmaya eklenecek belgeler gözden geçirilir. Bunlar: Çiçerin'in Yusuf Kemal'e para yardımı hakkındaki mektubu (Belge 89); dış politikalarında yapacakları değişiklikleri birbirlerine haber vermeleri konusunda Çiçerin ile Ali Fuat Paşa arasında yapılan karşılıklı yazışmalar (Belge 90 ve 91) ve yapılacak anlaşmalar konusunda bilgi verilmesini öngören mektuplardır (Belge 92 ve 93). İkinci toplantıda ise anlaşmanın tümü kabul edilir (446). Ancak imza töreni ayın 18'inde yapılacaktır (447). Böylece Türk Rus anlaşması ya da 16 Mart tarihli Moskova anlaşması (Belge 88) aylarca süren görüşmeler ve maceralardan sonra imzalanmıştır. Ancak çözümlerini kapsadığı sorunlar 16 Mart günü çözülmüş değildi.

17 Mart'ın sabahında Batum'da bir Gürcü Menşevik Hükümeti, kurulmakta olan bir Gürcü Sovyet "Revkom"u, bir Türk Askerî Yönetimi ve bir Gürcü Menşevik ordusu vardır. Batum'un dışında ise Gürcü Sovyet Hükümeti, Gürcü Kızılordusu ve Sovyet Kızılordusu beklemektedir. O günün sabahında Menşevik "hükümet"in sığındığı vagona bir Türk subayı gelerek, Kâzım Bey'in bildirisini Dışişleri Bakanı Gegeçkori'ye sunar. Gegeçkori, bunu reddeder. Öğleden sonra ise halk hapishanelerin

(443) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 101 ve KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 870.

(444) Kâzim Bey'den K. Karabekir'e. 16 Mart 1921. KARABEKİR, K., İstiklâl Harbimiz", s. 873.

(445) KVİNİTADZE (General), "La verité sur la question de Batoum" (Batum Sorunundaki Gerçek), "Caucase" Dergisi, Paris, Mart 1938 sayısı, s. 13.

(446) Resmi Sovyet kaynaklarından aktaran: KHEİFETS, A. N., "Şovyetskaya Diplomatiya... 115.

(447) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 220.

kapılarını açarak tutuklu bulunan Gürcü komünistleri serbest bırakır. Bunun üzerine Menşevikler vagonlarını terk ederek bir gemiye binerler (448). Kentte bir Devrimci Komite kurulur ve Jlob'un süvari tümeni Batum'a doğru yeniden yürüyüşe geçer. Kâzım Bey ise kendisini Batum Mutasarrıfı ilan ederek, Türk birliklerine resmi binaları işgal etme emrini verir. Bu binalar hâlâ Menşevik ordusunun elindedir. Posta ve telgraf binası işgal edilirken iki Gürcü subayı öldürülür. Bunun üzerine Menşevik ordusu, Revkom'un saflarına kayar. Kâzım Bey'in Gürcü askerlerin silahlarını ellerinden almak istemesi bu kaymayı hızlandırır. Türk birlikleri Batum tabyalarını almaya çalışırken, Revkom'un birlikleri Kâzım Bey'in bulunduğu vilayet konağına bir baskın yaparlar, bir Türk subayı ve bir er şehit olur.

O sırada bir Türk subayı Jlob'un yanına gelerek Moskova Anlaşmasının geçerli olmadığını, yapılan yeni sözleşmelere göre Batum'un Ankara'nın geçici işgalinde kaldığını söyler. Jlob ilerlemeyi durdurarak Orconikidze'den bilgi ister. O arada 18 Mart günü boyunca kentte Türk ve Revkom birlikleri arasında çarpışmalar devam eder. Orconikidze ise Jlob'a yoluna devam etmesini yazdıktan sonra Karabekir'e uzun bir protesto gönderir ve aynı zamanda Türkiye'ye yapılan silah yardımının durdurulması için emir verir.

18 Mart'ta Moskova Anlaşmasının haberi Ankara'ya ulaşır, oysa Batum'da çarpışmalar devam etmektedir ve ertesi gün Kızılordu'nun Batum'a girmesiyle daha da şiddetlenir. Üstün kuvvetler karşısında kalan Türk birliklerinin bir kısmı teslim olur. çarpışmalar ayın 20'sinde de devam eder ve ancak 21'inde Batum'a gelen Kızılordu Kolordu Kumandanı N. V. Kuybişev, Kâzım Bey'le görüşerek, kentin boşaltılması için 20 saatlik bir süre tanır. Ertesi gün Kâzım Karabekir, boşaltma emrini verir. Boşaltma ayın 23'ünde başlar ve ertesi gün tamamlanır. Aynı zamanda Ahısha ve Ahılkelek de boşaltılır. Ve Batum hareketi böylece sona erer (449).

---

(448) KVİNİTADZE, "La verité sur la... 14.

İlk resmi ilişkilerin kurulmasından, ilk anlaşmanın imzalanmasına kadar süren bu 10 aylık dönem, Türk Sovyet ilişkilerin en karmaşık dönemidir. Boğazlar ve Kafkas gibi, en önemli bölgeleri kapsayan bu ilişkilere tüm dünyanın ve özellikle emperyalist güçlerin gözlerini dikmesi çok doğaldı. Ayrıca Sovyet devriminin ve Anadolu hareketinin toplumsal kaynaklarının ve dayanaklarının farklı oluşu, bu ilişkiyi ortak bir cepheden ileri götüremezdi. Oysa her iki yönetimin içindeki çelişkiler de dışındaki güçler, bu cephe dengesini güçleştirmektedir. Ankara'daki batıcı kanat, Türkçü kanat, İttihat ve Terakki liderlerine bağlı kanat bu ilişkileri sürekli baltalamaya, ya da kendisine mal etmeye çalışır. Bunların arasında ise Mustafa Kemal, bunalım dönemlerinde baskın çıkan gruba göre rota çizmek zorunluluğunda bulunan bir denge unsuru gibi görünür. Moskova'da ise İslam dünyasındaki devrimin başını çekecek devrimci bir Türkiye'yi düşünenler, belki de bu konuda bir ara İttihat ve Terakki liderlerine umut bağlayanlar bile olmuştur. Ancak, yalnız bu görüş değil, yıllarca kin ve ceset biriktiren Ermeni sorununa ideal bir çözüm bulacağına inanan Sovyet Dışişlerinin görüşü bile gerçeklere boyun eğme zorunluluğunda kalır.

Böylece aylar geçip bunalımlar birbirine eklenince her iki taraf da gerçeklerin çok basit birkaç ilkeye indirgenebileceğini görür. İstese de istemese de nesnel olarak antiemperyalist bir savaş veren Anadolu için, bu savaşı yadırgamayan, olsa olsa bunu yeterince kesin ve açık bulmayan, dolayısıyla nesnel bağlaşığı olabilecek tek bir güç vardır. Bu bağlaşık olma durumu ise maddi ve diplomatik bir destek içerir ve bu destek, mücadeleyi kazanmak, hayatta kalabilmek için vazgeçilmezdir. Öte yandan sürekli bir emperyalist saldırının tehlikesi altında yaşayan Sovyet Rusya için en savunmasız yöreleri olan Karadeniz ve Kafkasların önünde yatan Türkiye, kendisine bir kalkan olabileceği kadar, kendisine karşı yönelen bir namlu da olabilecek durumdadır. Türkiye'nin

(449) Bu olaylar için bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 873 - 874; KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... , s. 100 - 104; KVİNİTADZE, "La vertê sur la... 15; "Türk İstiklâl Harbi" Cilt III, s. 241.

emperyalistlere karşı korunması Sovyetlerin korunmasıdır. Bu gerçekler kavranılınca, tüm ayrılıklar, ortak çıkarlardan daha fazla önemli değildir. Ve böylece her şeye rağmen anlaşmaya gidilir. Nitekim de öyle olmuştur.

BELGE 39

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Hükümetine Birinci Önerisidir. (1) (2)

Ankara, 26 Nisan 1920

1. Emperyalist hükümetlere karşı harekâtı ve bunların egemenliği ve sömürüsü altında bulunan ezilen insanların kurtuluşu amacını güden Bolşevik Ruslarla çalışma ve hareket birliğini kabul ediyoruz.

2. Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askerî harekât yapar ya da izleyeceği politika ve göstereceği etki ve nüfuz ile Gürcistan'ın da Bolşevik birliğine girmesini ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak için bunlara karşı harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine bir askerî harekâtı yönetmeyi ve Azerbaycan Hükümeti'ni de Bolşevik devletleri grubuna sokmayı yükümlenir.

3. Önce millî topraklarımızı işgal altında bulunduran emperyalist güçleri kovmak ve ilerde emperyalizme karşı meydana gelecek ortak mücadelelerimiz için iç güçlerimizi kurmak üzere şimdilik, ilk taksit olarak, beş milyon altının ve kararlaştırılacak sayıda cephane ve diğer savaş makine ve araçlar ve sağlık araçlarının ve yalnız doğuda harekât yapacak güçler için yiyeceklerin Rus Sovyet Cumhuriyetince sağlanması rica olunur.

Üstün saygılarımızın ve içten duygularımızın kabul edilmesini dileriz. (3).

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

(1) "Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri", Ankara, 1964. Belge No. 288.

(2) Bu cümle 28 Nisan'da Kâzım Karabekir tarafından eklenmiştir.

(3) Bu cümle de 28 Nisan'da Kâzım Karabekir tarafından eklenmiştir.

BELGE 40

Rusya'ya Gidecek Heyete VerilenTalimat (1)

8 Mayıs 1920

Ruslarla kurulacak karşılıklı ilişkiler.

(1) Türkiye'nin Batı devletlerinin köleliğine düşmesini Rusya kendi temel çıkarlarına kesinlikle aykırı görüyorsa bize yardım etmesi ve bizimle anlaşması için temel bir dayanağımız var demektir.

(2) Türkiye'nin isteği, şimdiki millî sınırları içinde iç ve dış tam bağımsızlık içinde yaşamak ve bu temel isteğin sağlanması şartıyla Rusya ile kader ve gelecek birliğini kurmaktır.

(3) Türkiye, Batı devletlerinin saldırısından kurtulmak ve ikinci maddedeki amacını gerçekleştirmek için tüm hayati güçlerini kendi toprakları içinde kullanma zorunluluğunda olduğu gibi kendisine dışardan yardım da gerektir.

(4) Boğazlardan yararlanma tüm Karadeniz ülkelerine serbest olacaktır. Bunu sağlamak için Karadeniz Boğazında tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanmasının gelmesinin bizim takdir ve isteğimize bağlı olmak üzere Çanakkale Boğazı tahkimatını Ruslarla birlikte savunmamızdır. Bu koşullardan daha fazlası Rusların Çanakkale tahkimatını bağımsızolarak elinde bulundurmaları ya da İstanbul'a donanmalarını istedikleri zaman getirmeleridir ki her iki şık da İstanbul'un elimizde bulundurulması kuralını bozar. Ruslar için Boğazların tam özgürlüğünü yalnız anlaşma koşullarıyla sağlamak ya da Boğazın savunma ve denetimini tüm Karadeniz devletlerinin bir ortak sorunu olarak kabul ettirmek tabii ki çok daha uygun ve iyi bir çözüm yoludur.

(5) Ortak mücadelede başarı uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaş unsurlar arasında tüm manevi nüfuzundan yararlanma yoluna gidecektir.

(6) Dışardan yapılacak yardım: Para, savaş araçları, makineler, gerekirse askerî birlikler.

(7) Ruslarla kader birliği etmekten ve onların yardımından yararlanmak kaydından gerçek bir yarar elde edebilmekliğimiz bizimle onlar arasında ulaştırmanın engelsiz ve kesinlikle güvenilir olmasına bağlıdır.

---

(1) KARABEKİR, Kâzım, "İstiklâl Harbimiz" İstanbul 1969, (2. Baskı), s. 708.

BELGE 41

Fuat Sabit Bey'in G. V. Çiçerin'e Verdiği Rapor (1)

Moskova, 24 Mayıs 1920

Anadolu Devrim Hareketinin Niteliği

Anadolu hareketinin doğmasında ve büyüyüp genişlemesinde iki neden vardır: 1- İç, 2 Dış.

1 İç neden: Uzun süren bir savaşın yaptığı yönetimsizlik ve yolsuzluklardan ötürü halkın, hükümete ve hükümeti tutanlara karşı olan kini ve bunun giderilmesi çaresini araması.

2 Dış neden: Türkiye'nin kendilerine karşı savaşa karışmasını bahane ederek Anadolu'yu parçalama konusunda İtilâf Devletleri'nin verdikleri karar ve bunun uygulanmasına başlaması.

Bu iki neden Anadolu hareketinin gelişmesinde zaman zaman etkisini göstermiş ve niteliğini belirlemiş ve saptamıştır. Hareketin başında birinci neden güçlü idi. İtilâf'ın bu kadar insafsızca davranacağı ümit edilmiyor, herkes daha çok iç nedenle uğraşıyordu. Bunun düzeltilmesi için düşünülen çareler hiçbir fırka programında batıdaki anlamıyla sınıf mücadelesi ve toplumsal devrim yapmak, ezilen sınıfın egemenliğini sağlamak amacını izlemiyordu. Çünkü Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal durumu onu Avrupa hükümet ve milletlerinden tümüyle başka toplumsal ve ekonomik koşullar altında bulunduruyordu. Bunları özetleyeyim:

1. Bugüne kadar yükümlü bulunduğu Kapitülasyonlar nedeniyle ülkede büyük endüstri kurulamamış ve varolan madenler, demiryolları, bankalar, limanlar, tramvaylar, vapur şirketleri, fabrikalar gibi büyük endüstri ve ticaret kurumları ya yabancıların elinde ya da onlarla birlikte çalışan Ermeniler ve Rumların elinde idi. Küçük el sanayii de özel örgütlere sahip loncalar biçiminde olmayıp her sanatkârın çalışma ve kazanma hakkı tümüyle serbestti. Ekleyeyim ki son savaş yıllarında küçük paylardan oluşarak kurulan millî bir banka ile birkaç millî anonim ticaret ve endüstri şirketi İstanbul'un İtilâf tarafından işgali üzerine kapatılmıştı.

2. Büyük toprak sahibi beyler güçlü değildir. Çünkü demiryolları düzenli olmadığı için ihracat ve taşıma yeterli değildi. Tarım da ilmi ve makineleşmiş olmadığından toprak büyük bir kâr bırakmıyordu. Ve buna karşılık her köylünün büyük ya da küçük bir toprağı vardır ki her türlü hakkı kendisinindi. İsterse

(1) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 741 743

satar, isterse bağışlar, öldüğü zaman da yasal vârisi kim ise ona kalır. Toprağı olmayıp, beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf oluşturacak kadar güçlü olmadığı gibi aralarında örgütlenme de yoktu.

3. Avrupa'daki siyasal ve ekonomik mücadelelerin iki büyük temeli olan bu iki soruna karşılık, Anadolu halkının başında büyük bir belâ vardır ki, o da bürokrasi ve hükümetin zulmü sorunudur. Bugüne kadar dinsel ve sivil iktidarı kendisinde birleştiren halife - sultanlar ve sarayın çevresinde toplanan tufeyliler dalkavuklar, hükümeti yönetiyordu. Mutlakiyet döneminde Babiâli'nin hiçbir kişiliği yoktu. Her şey saraydan yönetiliyordu. 1908 devrimi buna kısmen bir darbe vurdu. Yalnız o da bir süre sonra aynı zihniyeti sürdürdü. Halkta siyasal eğitim olmadığını ileri sürerek fırka baskısını ve tufeyli sürüsünü artırdı. Devrimden önce ve sonra da merkeziyetçilik hükümetlerin belirleyici niteliği idi. Savaş, merkeziyetçiliği ve diktatörlüğü tümüyle ileri götürdü. Kumandanların ve valilerin içinden gerçek diktatörler çıktığı gibi savaş spekülasyonları da başladı. Hükümet siyasetinin etmenleri memurlar, ordu ve ulemadır. Memurlar doğuşlarından beli bir sınıfa bağlı değildirler. Yani yalnız zenginlerin ya da toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Her sınıf halktan toplanmış ise de çoğunlukla Rumeli ya da diğer alınmış yerlerin Türk olmayan halkından meydana gelmiş ve Anadolu halkına karşı birleşmiş ve çok defa saldırgan bir durumda olmaları bu özelliklerini oluşturur, diyebilirim. Türk ya da Türk olmayan, yoksul ya da varlıklı memurlar hükümet koltuğuna oturduktan sonra özel bir zihniyet "memur zihniyeti" kazanır ki, kendini halktan yüksek görür ve halka baskı için kendinde bir hak bulur. Subaylar ise yine her sınıf halktan alınır, hükümet mekanizmasının en temiz ve aydın unsuru olup devrim hareketlerinde her zaman ezilmiş halkın yanında bulunmuşlardır. 1908 devriminin başarılmasında ordunun büyük payı olduğu gibi Anadolu hareketinde subaylar çoğunlukla İstanbul Hükümeti'nden ayrılıp halk tarafına gitmiştir. Ulema sınıfı özel bir kast halinde değildir. Babadan oğula geçen vakıf yöneticiliği ve hatiplik gibi dini görevler var ise de önemsizdir. Ulema, bulundukları görevlere hükümet tarafından atanır. Bunların güç ve varlık sahibi olanları başkent ve çevresinde olup Anadolu'daki ulema yalnız hükümet ödeneği ile yaşayamaz. Halktan da yardım isterler. Ve çalışırlar. Bununla birlikte gerek başkent ve gerekse taşra kentlerinin ulaması, zihniyetleri bakımından hükümetteki mutlakiyet ve merkeziyetçiliğin dayanak noktalarıdır. Bu sınıfın da bir özelliği vardır ki o da bunlara önderlik eden aydın ulema, İslam dünyasının dört bucağından toplanmış çeşitli dil ve çeşitli renkli ulema olması, hilafet merkezindeki telkinleri ile halkı ve hükümeti İslam Birliği siyaseti izlemeye her zaman yöneltmiş olmalarıdır.

4. Halkı ezen ve gelişmesini durduran nedenlerden biri de kültürün din etkisinden kurtulamamasıdır. Eski Arap ve Fars kültürünün etkisi altında olan ulema, yeni hayatın yeni düşüncelerini kabul için uygun davranmıyorlardı. Kültürü, Arap ve Fars gibi yabancı etkilerden kurtarmak için çalışan aydınların çabaları, Türk geleneklerine dayanmak, halk ve köylü hayatını araştırmak, yani kültürü millîleştirmek ilkesine dayanıyordu. Bundan, Türkçülük yani kültürde milliyetçilik doğdu. Bu açıklamadan anlaşılır ki, endüstri ve ticaret nasıl yabancıların ve Ermeni Rumların elinde ise, hükümet ve kültür de çoğunlukla yerli halkla ilişkisi şüpheli yabancılar elinde idi. Bunun için kapitale karşı mücadele sınıfsal nitelikten çıkıp millî bir renk aldığı gibi, öte yandan hükümete karşı mücadele yani kültür ve hükümetin dinsel siyaset ve yabancıların etkisinden kurtarılması da milliyetçilik niteliğinde oluyor. Bu, Türkiye'deki milliyet hareketinin gücünü gösterdiği gibi Türk milliyetçilerinin neden Avrupa kapitalistlerine karşı ve Sovyet Hükümeti'ne eğilimli olduklarını ve Ermeni ve Rumların da İtilâfa koşulduklarını açıklar kanısındayım. Bu nedenlerden dolayı hareketin başında Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kurulan çeşitli gruplar (Millî Ahrar, Millî Türk, Millî Halk Fırkaları halinde) kuruldu ve sosyalist fırkaları siyasal hayatta da rol oynayacak durumda değildi. Halktaki kültür değişiminin gücü din ile dünya ilşerini tümüyle ayırdedecek ve halifenin dünya işlerine karışmasını tümüyle yasaklayacak, hükümetin Cumhuriyet ilkelerine göre kurulmasını sağlayacak nitelikte değildi. Onun için Cumhuriyet ilkesi şimdilik hiç bir fırkanın programında yoktur. Fakat olaylar bu konuda büyük bir etmen oldu. Padişahın İtilâf siyasetine alet olması Anadolu aydınlarını ve köylüsünü uyandırdı. Resmi programlarda yer bulmayan bu sorunun gönüllerde yer ettiği kuvvetle kestirilebilir. Bunlardan başka dünyadaki ekonomik ve siyasî mücadele, özellikle Rus proletarya devrimi, bu fırkalar üzerinde etkisiz kalmadı. Hemen hepsinde bir sollaşma başladı. Sosyalistlerde hatta sol milliyetçilerde Sovyet Şûra eğilimleri bile ortaya çıktı. Yalnız İtilâfla savaşın gerçekleşmesinin, bu sola doğru hareketin gelişmesini durdurduğu kuşkusuzdur. Hatta fırka mücadeleleri bile kaldırılmış olup, fırkaların birliği, koalisyon halinde hareket ediliyor. Hareketin başında İttihat ve Terakki üyelerine karşı bir kaynaşma varken, dış durumun bunalımının bunu gidermesi ve birçok nüfuzlu ittihatçıların Anadolu hareketine katılması bu nedenledir. Bununla birlikte bu, geçicidir. Dış düşman atıldıktan sonra fırka mücadelesi başlayacaktır. Ve eminim ki Rus devriminin Türkiye'de ve ezilen Doğu'da yapacağı etki, Fransa Büyük Devrimi'nin Avrupa'daki etkisinden büyük olacaktır.

Bakû Türk Komünist Fırkası Vekili
Doktor Fuat Sabit

BELGE 42

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Mektubu.(1)

3 Haziran 1920
No. 111551

Sovyet Hükümeti, her iki milleti tehdit eden ecnebi emperyalizme karşı ortak mücadeleye katılma isteğinizi açıklayan ve kendisi ile düzenli ilişki kurmak isteyen yazınızı aldığını doğrulamakla şeref duyar. Başında Ankara Büyük Millet Meclisi bulunan yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerini Rus Sovyet Hükümeti, büyük bir memnunluk duyarak öğrenmiş bulunmaktadır.

Bu ilkeler şunlardır:

1) Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı,

2) İtiraz edilmeyecek kadar Türk toprağı olan toprakların, Türk devletine bağlanması,

3) Arabistan ve Suriye'nin birer bağımsız devlet olarak ilanı,

4) Büyük Millet Meclisi'nce alınan karara göre, Türkiye Ermenistan'ının, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve bütün Türk Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendi eliyle tayin etme hakkının tanınması. Sovyet Hükümeti olarak, mültecilerin ve istekleri dışındaki sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan tüm göçmenlerin de bu bölgelerde serbestçe yapılacak bir referanduma katılabilmeleri için, bunların yerlerine geri getirilmesini doğal sayıyoruz.

5) Büyük Millet Meclisi yönetimindeki yeni Türk devletine ait topraklarda yaşamakta olan millî azınlıklara, Avrupa'nın en serbest hükümetlerinde millî azınlıklara tanınan tüm hakların tanınması.

6) Boğazlar sorununun çözümlenmesinin Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce toplanacak konferansa sunularak görüşülmesi.

7) Ecnebi devletlerin mali kontrolüne ve kapitülasyon rejimine son verilmesi.

8) Her türlü ecnebi nüfuz alanlarının ortadan kaldırılması.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt 2, Belge 372. Türkçesi: KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 735.

Rus Sovyet Hükümeti, ezilen halkların kurtuluşu gibi şanlı bir davaya dayanan askerî harekâtlarınızı emperyalist hükümetlere karşı sürdürürken, Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını ve bu ideallere göre davranma kararınızı dikkate alıyor. Rus Sovyet Hükümeti, kendi kaderlerini tayin etme olanağına sahip halkların hakları ve adil bir biçimde, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve İran arasında, kesin sınırların çizilmesine, diplomatik görüşmelerin, Büyük Millet Meclisi'ne yardım edeceğini umar. Rus Sovyet Hükümeti, ilgili tarafların çağrısı üzerine her an, bu işte arabulucu görevini üstlenmeye hazırdır.

Rus Sovyet Hükümeti, Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin ve sürekli bir dostluğun kurulması amacı ile, doğrudan doğruya diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasını önerir. Her halka kendi kaderini tayin etme hakkının tanınması ilkesine sonuna kadar bağlı olan Rus Sovyet Hükümeti, Türk milletinin bağımsızlığı ve egemenliği uğruna sürdürdüğü kahramanca mücadelesini, tüm dikkatiyle izliyor ve Türkiye için çok zor olan bu günlerde, Türk ve Rus halkını birleştirecek bir dostluğun sağlam temelini kurabilmekten büyük bir mutluluk duyuyor.

Sayın Büyük Millet Meclisi Başkanı!

Yukardaki konuları bilgilerinize sunarken, İşçi - Köylü Federatif Cumhuriyeti halkı adına, bağımsızlık için mücadele eden Türk uluslarına başarı dileğinde bulunmakla şeref duyarım.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

BELGE 43

Mustafa Kemal Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

Ankara, 20 Haziran 1920

Sayın Rusya Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiserine,

Rusya Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiserliği'nin 3 Haziran 1920 tarihiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı adına gönderdiği mektubun içeriğini sevinçle bilgi edindik. Cevabımızı aşağıda sunmakla şeref duyarız.

1- Türkiye'ye ilişkin olarak bildirilen ilkeler, aslında bizim içten ve ciddi ilkelerimizdir. Bu ilkelerin uygulanmasına engel olan Batı devletlerine karşı sadece bu nedenle mücadele ediyoruz.

2 - Ermenistan ve İran'la sınırlarımızı saptamak için Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin aracılığını sevinçle kabul ve siyasî görüşmeler ile bugün varolan güçlüklerin çözülmesi yolunu yeğleriz.

3 Ancak komşularımızın tartışma götürmeyecek biçimde Türk olan toprakları yakıp yıkıp ve halkı kılıçtan geçirdiklerinden ve Batı emperyalistlerine özgü yöntemlerle yapay yığınlar ve çoğunluklar yaratmakta olduklarından son derece rahatsız olmakta ve yakınmaktayız. Buna son verecek ivedi önlemlerden olmak üzere Elviye-i Selâse içinde bazı yerleri işgal için askerî harekât yapmaya karar vermek zorunluluğunda kalmış iken, mektubunuz üzerine harekâtı erteledik. Halkımıza karşı Ermeni saldırılarının durdurulmasını ve arabuluculuk için öne sürülecek önerilerin acele olarak ortaya konmasını dileriz.

4 Rus Sovyet Cumhuriyeti katına olağanüstü yetki ile gönderilen temsilcilerimiz yolda ve şimdilik Erzurum'da beklemektedir. Rus Sovyet Cumhuriyeti ile düzenli siyasî ilişki ve gelecekteki ilişkileri düzenlemek görevini almışlardır. Komşularımızın Rus Sovyet Cumhuriyeti'yle ulaştırmamıza engel olmaları nedeniyle ilişki gecikmektedir. Hızlanmasını büyük bir kıvançla dilediğimiz bu ilişkilerin kurulması için Rus Sovyet Cumhuriyeti tarafından da olabildiği kadar kolaylaştırılmasını diler ve şimdiden yetkili Sovyet temsilci ve heyetlerini bekleriz.

---

(1) "Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri" Ankara 1964. Belge No. 320. İlk olarak Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 8 Temmuz 1920 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

5 Biz Batı emperyalistlerine karşı yalnız kurtuluş ve bağımsızlığımızı korumakla yetinmiyoruz. Aynı zamanda Batı emperyalistlerinin güçleri ve bilinen her araçlarıyla Türk Milletini emperyalizme araç olarak kullanmak istemelerine engel oluyoruz. Bununla tüm insanlığa hizmet ettiğimize inanıyoruz. Rus ve Türk milletlerini birleştirecek sağlam barış temellerinin elverişli ve somut bir biçimde meyvelerini gösterebileceğinden umutlu olmakla mutluyum.

Sayın Dışişleri Komiseri, tam bir içtenlikle açıkladığımız yukarıdaki demecimizle Sovyet Cumhuriyeti ile kuracağımız ilişkilerde tarafların tam bir güvenlik içinde bulunmasına ne kadar önem verdiğimizi anlatabildiğini ümit eder ve içinde bulunduğumuz mücadeleye gösterilen iyi niyetli ilginin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk milletince heyecan ve sevinçle karşılandığını size bildirmekle şeref kazanırım.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

BELGE 44

Bekir Sami Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

23 Haziran 1920 (2)

3 Haziran tarihli, Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına hitaben yazılmış mektubunuzun alındığını bildirmekle şeref duyuyorum. Büyük Millet Meclisi, mektubunuzda bildirdiğiniz hususları memnunlukla öğrenmiş bulunuyor. Aşağıdaki hususları derhal Meclis adına size bildiriyoruz:

1 Türkiye Millî Hükümeti, Sovyet Cumhuriyeti'nin, Ermenistan ile İran arasındaki sınırlarımızın saptanması önerisini son derece olumlu karşılamıştır. Hiçbir saldırgan amacımız olmadığı gibi, emperyalist yayılma amaçlarımız da yoktur ve kesinlikle düşünülmemektedir; adalet ve eşitlik ilkelerine dayanacak bir aracılık, tarafımızdan da alınan ve Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce uygulanmaya başlanmış olan kararlara ve ilkelere tamamen uymaktadır. Bizler, belirli sınırlar dahilinde, Ermeni Hükümeti'ni tanımamıza dayanak olan Brest - Litovsk Barış Anlaşması ile Batum Anlaşmasının imzalanmasından beri eşitlik ve adalet ilkelerini uyguladık. Bu hükümetle yukarıda sözü geçen anlaşmalarla, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini sürdürmek ve bunları korumak istediğimizi taahhüt etmiş bulunmaktayız.

Türkiye Millî Hükümeti, Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile yapılacak dostluk anlaşmasına gereken önemi vererek, diplomatik ilişkilerimizin belirlenmesi ve iki ülke arasında, gelecekteki ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla, Büyük Millet Meclisi'nce oluşturulan komisyona başkanlık yapmak ve sizden gelecek cevabı beklemeden, Moskova'ya gitmek görevi bana verildi. Ancak komşularımız olan Ermenilerin bütün ulaşım yollarını kesmeleri nedeniyle bizler, 1 aya yakın bir zamandan beri Erzurum'da mahsur kalmış bulunmaktayız.

2 İtilâf ajanlarına karşı batı illerimizde yoğun çatışmalar nedeniyle Türkiye'nin içinde bulunduğu ve gittikçe ağırlaşan durumu yüzünden, endişe ve huzursuzluk içinde bulunan heyetimiz, Moskova'ya bir an önce varıp, gereken görüşmelere başlamakla bahtiyar olacaktır; bu amaçla Rusya Sovyet Hükümeti'nden, Ermeni Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerde bulunarak,

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt 2. Belge 372'ye ek.

(2) Rusça metinde bu mektubun alınış tarihi 4 Temmuz olarak kayıtlıdır. Ancak 23 Haziran'da yazıldığı anlaşılıyor (KARABEKİR, K., İstiklâl Harbimiz" 758). Trabzon'a tellendikten sonra teğmen İbrahim Efendi tarafından 28 Haziran'da yola çıkarılmış ve Tuapse'den 4 Temmuz'da Moskova'ya telgrafla iletilmiştir.

heyetimizin en kısa zamanda Ermenistan'dan serbestçe geçebilmesi için gereken iznin alınmasını önemle rica ederiz.

Türk Millî Hükümeti, varlığımızın ve millî bağımsızlığımızın korunması için İtilâf ajanlarına karşı giriştiğimiz mücadeleyi sürdürürken, aynı mücadeleyi sürdüren Sovyet Rusya'nın da temsilcilerini ülkemize göndermesinden ve bu temsilcileri burada kabul etmekten son derece memnun kalacaktır. Biz, aynı zamanda dünyaya yayılmak ve Doğu'nun tüm özgür halklarını boyunduruk altına almak hevesinde olan batılı kapitalistlere karşı, bu amaçlarına engel olmak için çarpışıyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi eşit olmayan kuvvetlerle giriştiği ve sonucuna hem kendi hayatı hem de ezilen halkların ortak davası bağlı olan bu savaşta, büyük Rusya Sovyet Cumhuriyeti tarafından her yönden desteklenecceğini umuyor. Çünkü bu ülke kendisinin, ezilenlerin kurtarıcısı ve kapitalistlerle emperyalistlerin amansız düşmanı olduğunu açıkça ilân etmiştir.

Sayın Rusya Halk Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri, izninizle sözlerime son verirken, Büyük Millet Meclisi'nin minnettarlığını, Sovyet Cumhuriyeti'nin bize göstermiş olduğu iyi niyet ve ilgiye olan şükran borcumuzu tüm Türkiye halkı adına şahsınız aracılığıyla iletir ve Türk Milleti adına büyük ve yüce Rus milletine zulmün her türlüsüne karşı giriştiği dev mücadelesinde içtenlikle başarılar dileğinde bulunduğumuzu ve teşekkürlerimizi iletmenizi dilerim.

BELGE 45

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Mektubu. (1)

2 Temmuz 1920

Sayın Meclis Başkanı,

Üstün değer verdiğimiz sayın dostumuz Halil Paşa'nın Türkiye'ye dönüşünü memnunlukla fırsat sayarak, bir kez daha size, Sovyet Rusya'nın, gitgide gücünü artıran emperyalizm kurbanı, varlığını ortaya koymak ve kendi kaderini kendi eliyle tayin etmek için kahramanca mücadele eden Türk halkına coşkun ve içten sempatisini iletmek isterim.

İşçi ve köylü devleti, her türlü baskı ve zulme düşman olan Sovyet Rusya, Anadolu'da cereyan eden büyük savaşların kahramanı, emekçi Türk halkına kardeş elini uzatarak, milliyet farkı gözetmeksizin emekçi kitlelerin hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmeleri ve kendi kaderlerini belirleme ilkesinin tanınması için dayanışma içinde olduğunu belirtir. Halil Paşa'yla birlikte heyetimizdeki elçilik müsteşarının ve ardından büyükelçimizin Türkiye'ye gelmelerinin, iki hükümeti birleştiren bağları artıracağından ve Rusya ve Türkiye halklarının daha büyük refah ve üstünlük sağlayarak gelişmesine hizmet edeceğinden kuşkumuz yoktur.

En üstün saygılarının kabulünü dilerim, sayın Meclis Başkanı.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

(1) "Dokumenti Vnesney" Cilt III, Moskova 1959, Belge 2.

BELGE 46

Bekir Sami Bey'in G. V. Çiçerin'e Notası. (1)

31 Temmuz 1920

Yoldaş Karahan'la son görüşmemizden bu yana tam bir hafta geçmiş bulunmaktadır. Oysa ikinci görüşme günümüz olarak geçtiğimiz pazartesi günü saptanmıştı. Durum böyle iken, bir haftadan beri hiçbir sonuç alınmadan, söz verilen daveti beklemekteyiz. Dört yandan İtilâf kuvvetleri ile sarılı ülkemizin kritik durumu, görüşmelerimizin derhal bitirilmesinin bizler için ne kadar önemli olduğuna bütün açıklığıyla sizi inandırmalıdır.

Türk heyeti olarak, Sovyet Rusya Cumhuriyeti'nin dostluk duygularına güvenerek, emperyalistlere karşı sürdürdüğümüz bu mücadelede yardımlarınızı bizlerden esirgemeyeceğine olan inancımızı belirterek, siz sayın Dışişleri Halk Komiseri'nden, iç durumumuzun ağır koşulları göz önünde bulundurularak, bu günlerde başlanması gereken görüşmelerimizin nerede ve hangi gün başlayacağını en kısa sürede belirlemenizi dilerim.

Olumlu cevabınızı beklerken, yüksek saygılarının kabulünü rica ederim, Sayın Dışişleri Halk Komiseri.

(1) "Dokumenti Vneşney ... Cilt III. Belge 62'ye ek.

BELGE 47

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova'daki Heyet Başkanı Bekir Sami'ye Verdiği Nota. (1)

13 Ağustos 1920

Sayın Başkan,

Aramızda ortaya çıkan bazı politik sorunların görüşülmesini yürütecek komisyon, Ekonomi - Hukuk İşleri Şubesi Yöneticisi yoldaş Sabanin ile Doğu İşleri yetkilisi yoldaş Adamov'dan oluşmuştur. Kendilerine sizinle ilişkiye geçip ilk toplantı gününün belirlenmesi görevi verilmiştir.

Üstün saygılarımın kabulünü rica ederim.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney" Cilt III, Belge 62.

BELGE 48

24 Ağustos 1920'de Türkiye ile Rusya Heyetleri Arasında Parafe Edilen Maddeler. (1)

Milletlerin kardeşliği ilkesini birlikte kabul eden ve aralarında iki ülkenin karşılıklı çıkarlara dayanan yürekten bağları ve içtenlikli dostluk ilişkilerinin sürekli egemen olduğunu görmek isteği ile hareket eden Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Sosyalist Federatif Sovyet Rusya Cumhuriyeti, bu ilişkinin sürdürülmesini sağlamlaştırmak için bir dostluk ve kardeşlik anlaşmasının yapılmasına karar vermişler ve bu amaçla (2)...

1) Bağıtlı taraflardan her biri, tarafların diğerine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış anlaşmasını ya da uluslararası bir belgeyi tanımamayı ilke olarak kabul ettikleri için Rusya Cumhuriyeti, Türkiye ile ilgili olan ve bugünkü durumda Büyük Millet Meclisi'nin temsil ettiği Türkiye Millî Hükümeti tarafından onaylanmamış bulunan hiçbir uluslararası belgeyi asla tanımamayı kabul eder.

2) Bağıtlı taraflar şimdiye kadar iki ülke arasında yapılmış tüm anlaşmaların gerçek karşılıklı çıkarları karşılamamakta olduğunu onaylar ve dolayısıyla bunların hiç olmamış ve yürürlükten kaldırılmış kabul edilmesine karar verirler.

3) İki ülke arasındaki ilişkinin sürdürülmesi ve kesilmemesini herhangi bir durumda sağlamak amacıyla bağıtlı taraflar iki ülke arasındaki demiryolu ulaşımının her türlü engelden arınmış olarak mümkün olduğu kadar çabuk sağlanması ve Türkiye ile Rusya arasında insan veya eşya taşınmasına uygun ulaşım araçlarının en kısa zamanda gerçekleştirilmesi için gereken her türlü önlemleri birlikte almayı kabul ederler.

4) Bağıtlı taraflardan birinin diğer taraf ülkesinde yaşayan vatandaşları, oturdukları ülke yasalarının tanıdığı hak ve görev kuralları çerçevesinde işlem göreceklerdir. Millî Savunmaya ilişkin hükümler, bundan ayrı tutulup dokunulmazlıkları olacaktır.

Her iki taraf vatandaşlarının aile, miras ve mülkiyet haklarına ilişkin sorunlar da bu maddenin hükmünden ayrı tutulmuştur. Bu sorunların çözüm biçimi ayrı bir anlaşma ile belirlenecektir.

5) Bağıtlı taraflar, taraflardan birinin diğer taraf topraklarında oturan vatandaşları hakkında en elverişli duruma erişme hakkı (en ziyade mazharı müsaade millet muamelesi) nı uygulamakta anlaşmışlardır.

---

(1) TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, "Vatan Hizmetinde" İstanbul 1967, s. 178 - 180.

(2) İmza edenlerin adları için boş yer bırakılmıştır.

6) Bağıtlı taraflar, Boğazların tüm milletlerin ticari ulaşımına açılmasını ve serbestçe geçişi sağlamak amacıyla Karadeniz'in ve Boğazların bağlı olacağı uluslararası hükümlerin kesin bir biçimde belirlenmesini, kabul edeceği kararların Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliğine ve gerek Türkiye'nin gerek İstanbul'un güvenliğine kesinlikle dokunmayacak bir biçimde, kıyı devletlerin temsilcilerinden ileride kurulacak bir konferansa bırakılmasını birlikte kabul ederler.

7) Bağıtlı taraflar mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda bu anlaşmanın girişinde yer alan iki ülke arasındaki barış ilişkilerinin güçlenmesine ilişkin iktisadi, mali ve tüm diğer sorunları düzenleyecek sözleşmeler yapılmasını birlikte kabul ederler.

8) Bu anlaşmanın onaylanmış nüshalarının karşılıklı sunulmasından sonra elçilik ve konsolosluk ilişkileri başlayacak ve mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda konsolosluk anlaşması yapılacaktır.

BELGE 49

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 Tarihli Kararı. (1)

Moskova'daki temsilci heyetimizin en son 29 Ağustos 1920'de gelen raporlarından ve genel durumdan anlaşıldığına göre, Bolşevik Rusya'nın kalbinde yeniden İslam ve Türk memleketlerinde kayıtsız şartsız egemenlik özlemleri hüküm sürmektedir. Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslam ülkeleriyle coğrafi ve siyasî bağlantısını kolaylaştırmaktan sakınmaktadır. Bir de savaş araçları ve teknik açıdan çok yoksullaşmış olduğundan bu konuda büyük bir kısmı Müslüman olmak üzere dünyanın her yanından gelen başvurmaları is'af edemeyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak iç durumu bakımından İslam dünyasını tatmin etmek ihtiyacından henüz vazgeçmediği gibi Batı devletleriyle güç dengesi meydana getirmek için İslam dünyasında provokasyonlar yapmak gücünü koruma ve gösterme zorunluluğu da Batılılarla anlaşmasına kadar kalacaktır.

Bu çeşitli etmenlerin etkisi ile Türkiye hakkında bugüne kadar görünen davranışları şöyledir: Diğer İslam milletleri üzerindeki olumsuz etkiyi engellemek, özellikle İngiltere'ye karşı nüfuz ve gücünü duyurmak için Türkiye'nin mücadelesine yardımcı görünmek, kendisinden istenen ve büyük kısmı ile verecek güçte olmadığı araçların sağlanmasını savsaklayarak geçiştirmek ve bununla birlikte verebileceklerini de mümkün olduğu kadar ertelemek.

Batı devletleri ile anlaşma karşılığında Türkiye'nin terk ve fedası imkânı ve gözden çıkarılması olasılığını muhafaza için bizimle kesin bir sözleşmeye girişmemek, İslam milletlerinin Türkiye'den etkilenmemesi için aralarındaki bağlantıyı engellemek. Ermeniler nedeniyle Batı Hristiyan dünyası katında Türkiye'ye karşı yerleşen kasıtlı haberleri kışkırtmaktan kaçınmak, kendilerine ve Batı devletlerine karşı Türkiye'nin bağımsız bir politika kurmasını engellemek için Bolşevizmi Türkiye içinde oldu bittiye getirip Türkleri bağımsız olarak uyuşamayacak bir hâle sokmak, ülkenin yöneticilerini yok ederek Türkiye gücünün yönetimini Moskova'ya bağlamak gibi hususlardır.

Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azeriler ve Kuzey Kafkasyalılarla bağlantı kurarak güçlü bir duruma geçerlerse, bu durum gerek Batı devletleri ve gerekse Bolşevik Rusya için kesin bir darbe vurabilecek gücü

(1) CEBESOY, Ali Fuat, "Moskova Hatıraları", İstanbul 1955, s. 75 - 78.

göstereceğinden, bu durumda Türkler kendilerine en çok çıkar sağlayan tarafı tutarak mücadeleden vazgeçebilirler. Asıl nüfuz sahibi olan Türkiye'nin en önemli çıkarları ise Batı'da ve Avrupa'nın baskısı altındadır.

İşte bu programı izleyen Bolşevikler, bugüne kadar, karşılığında hiçbir fedakârlık olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde olduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta değerli bir değişim malı olarak kullanmışlardır. Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler (2), Azerbaycan'ı kolayca işgal edip sömürmüşler, Türkiye'nin Müslümanlarla bağlantısını fiilen engellemekle birlikte Ermeni isteklerini Ermenilere uygun bir biçimde çözebilecek bir durumda olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Batı dünyasına göstermişler ve kanıtlamışlardır. Bu arada ümit ettikleri gibi Polonya saldırısına dayanılabilirse ve sonra Vrangel'i (3) bastırarak iç engeller de yok edilirse Batı devletleriyle görüşmelere ve temel sorunlar konusunda hiçbir yükümlülük ile bağlı bulunmadıkları Türkiye ve yıkıntısı üzerinde genel bir pazarlığa girişebileceklerdir.

Bolşevikler bu programda kimsenin, yani bizim yakınlıklarını çekmek için kabul ettiğimiz davranıştan yararlanmışlar ise de aslında henüz varlığımızı gerekli saymayacak duruma gelememişler ve gerek sınırlarımızda ve gerek komşu ülkelerde Türkiye'yi Bolşevikleştirecek örgütü tümüyle hazırlamakla birlikte ülkemizi Bolşevik devrimi ile henüz ellerine geçirememişlerdir.

Aksine Polonya saldırısı konusunda haberler (4) onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi, Vrangel saldırısı sonucunda Müslümanların Bolşevik iç durumu üzerindeki etkisi de yeniden kendisini duyuracak bir etmen yerine geçmiştir. Anapa (5) yöresinde karaya çıkarılmış olan Vrangel güçlerinin Kuban Kazakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan Kuzey Kafkasya İslam halkı ile de iyi ilişkileri vardır. Vrangel ileri yürüyüşü ile Kafkas demiryollarını keserse, Moskova'yı yaşatan Bakû petrolü ile kara bağlantısı yeniden kesilecek ve Müslümanların Vrangel'e fiilen yardımları durumunda ise, Bolşevik dünyasının Doğu'ya ulaşması ve Asya tehlikesi silahı yok edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri

(2) Halil Paşa kafilesiyle gelen 400 kilo altın 27 Ağustos'ta Karaköse'ye, 30 Ağustos'ta Kâzım Karabekir-'in bulunduğu Hasankale'ye varmıştı. Ankara'nın bunu bilmesi gerekiyordu.

(3) Vrangel karşıdevrimci ordusu, İngiltere ve Fransa'nın Güney Rusya'da Sovyet düzenine karşı yaptıkları son girişimdi. 1920 yazında Kırım'a ve Kuzey Karadeniz kıyılarına çıkarılan bu güçler yılın sonunda kesin bir yenilgiye uğrayıp İstanbul'a sığınmışlardı.

(4) Varşova önlerine kadar gelen Kızılordu, ağustosun ikinci yarısında yenilerek geri çekilmiş ve Polonya ile barış imzalanmıştır.

(5) Anapa: Karadeniz kıyılarında, Novorossisk'in kuzeyinde bir kıyı kentidir.

bugün Bolşevikliğe bir yıl önceki gibi yatkın olmayıp son aylar boyunca meydana çıkan olaylar ve kötü yönetim ile ondan çekinmişler ve zarar gördüklerinden Bolşeviklere karşı meydana gelecek kışkırtmalara kolayca katılabilirler.

Bu olasılıklar karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de komünist devrimi meydana getirmeyi acil ve uygulanması gerekli bir çare sayacaklar, ancak bunu başaramadıkları, yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla yetinerek gerçek bir ittifak temelini sağlamaya ve araştırmaya girişeceklerdir.

Bu görüşlerden sonra, bugün, Bolşevik Rusya'ya karşı bizim izleyeceğimiz davranış ortaya çıkmaktadır.

1) Doğu sınırlarımızdan ve çeşitli bölgelerden gizli örgüt ile sokulmaya çalışan komünist kışkırtmalarına karşı koymak ve bu akımı açık ve ılımlı bir biçimde hükümetin yönetimi altında bulundurmak, özellikle ordu içine Bolşevik gizli örgütlerinin girmesini engellemek gereklidir.

2) Bolşeviklere sorunu anlattığımızı söylemek gerekir. Bolşeviklere karşı akımların önünde Kuzey Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint ve tüm Müslümanların dost ya da düşman bir davranışın kararlaştırması için bizim Bolşeviklerle bağlaşık olup olmadığımızı sorduklarını bildirmek gerekir. Gerçekten resmi olmayarak ve demeçlerimizden anlam çıkararak tüm Doğu milletleri bizim Bolşeviklerle bağlaşık olduğumuzu sanmakta ve Bolşevik Rusya'dan umut ve kurtuluş beklemektedir. Gerçeğe uymayan bu durumun sürdürülmesi olanaksızdır. Dolayısıyla istediğimiz gibi bağlaşık olabileceksek bunu hemen bir sonuca bağlayıp ilan etmek gerekir. Eğer ittifak yapmak olanaksız ise bunu da çabuk bilmek ve ona göre davranmak zorunluluğundayız.

3) Azerbaycan ile bağlantı kurmak için Ermenilere karşı bir olup bitti yaratmak konusunda Moskova'nın onaylamasına bağlı hareket etmeyerek, ilk olanaktan faydalanmak.

4) Ruslardan birçok değerli istekleri beklemeyerek bir kuruştan ve bir fişekten başlayarak Karadeniz'den taşımaya başlattırmak gerekir. Savaş araçları yeterli olmasa bile verecek altınları bulunduğu kuşkusuzdur.

BELGE 50

Ahmet Muhtar Bey'den Bekir Sami Bey'e. (1)
Ankara, 6 Ekim 1920

Taşnak Ermenistan Hükümeti'nin ve ona mensup çetelerin gerek kendi halklarına ve gerekse bizim topraklarımızdaki İslam halka yaptıkları zulümler, bize sığınan göçmenlerin yoksulluğu ve küçük müfrezelerimize karşı yapılan sürekli saldırılar tüm halkımızı ve özellikle sınır halkımızı olağanüstü kaynaştırmasına rağmen yaz mevsiminde Moskova Hükümeti'nin istek ve ısrarı üzerine buna karşı bir cezalandırma hareketi yapmaktan vazgeçmiştik. Fakat, Taşnakların, İtilâf devletlerinin dolaplarına alet olmaktan vazgeçmeyip, Batı'daki Yunanlılara yardım etmek ve Doğu cephesindeki ordumuzun başka bölgelerde kullanılmasını engellemek için bize karşı sürekli saldırıda bulunmaları ve bizimle barış yapmaya yanaşmamaları, Sevr'de İstanbul Hükümeti'ne imza ettirilen anlaşma hükümlerine dayanarak Doğu illerimizi işgal için fırsat kollamaları ve böylece Basra körfezinden Karadeniz'e kadar Doğu ile Türkiye arasında İtilâf devletleri nüfuz ve himayesi altında büyük yığınak oluşturup Yunanistan'ın Rumeli ve Batı Anadolu'da oynadığı rolü Kafkasya, Doğu Anadolu ve İran'da oynamaya karar vermiş olmaları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni kış mevsiminin tümüyle gelmesinden önce Taşnaklara sert bir ders vermek ve istila ümitlerini yok etmek mecburiyetinde bırakmıştır.

Taşnakların yenilmesinden sonra Ermeni milletinin gerçekleri göreceğini ve Ermenistan'da günün gereklerini ve Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkileri kavrayan bir hükümetin işbaşına geleceğini umut eder ve Moskova Hükümeti'nin de bu konuda yardımını bekleriz.

(1) CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 92 - 93.

BELGE 51

Mustafa Kemal Paşa'dan Bekir Sami Bey'e. (1)
Ankara, 16 Ekim 1920

Uzun tartışmalardan sonra Rus temsilci heyeti ile kararlaştırılan ve her birinin altında aslı gibi olduğu parafe edilen maddeleri içeren barış anlaşması taslağı ve bu konudaki yüksek görüşlerinizi içermiş olan rapor, Trabzon'dan telgrafla alınarak Bakanlar Kurulunca enine boyuna görüşülerek tartışmalardan sonra incelendiği gibi, Yusuf Kemal Bey'in buraya gelmesiyle yaptığı ayrıntılı açıklamalar da dinlenerek, daha önceki incelemeler bir defa ya da birlikte derinleştirildi. İçindekileri tarafların çıkarlarına ve amaçlarına her yönden uygun görülen sözü geçen maddelerin kesin kabulü için Van ve Bitlis illerinden belli bir parçayı ayırarak Ermenilere bırakılması konusunun şart kılınmış olması durumu, Ankara Hükümeti'ni, emparyalizm ve kapitalizme karşı çetin bir mücadeleye katılması nedeniyle şimdiye değin kendisine doğal bir bağlaşık saymakta haklı bulunduğumuz Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin bu konudaki düşüncesinin ve duygularının içtenliğinden hakçası kuşkuya düşürdü.

Kuruluş niteliği bakımından aynı zamanda yürütme gücüne de sahip bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, bu konudaki görüş ve duygularını bilmeyi görev sayan Bakanlar Kurulu'nun sorusuna karşılık olarak, Millî Meclis'in de açıkça ve oybirliğiyle belirttiği duygular, sözü geçen şartın Türkiye milletince kesinlikle kabul edilemeyecek bir nitelikte bulunduğunun bildirilmesinden ibaret olmuştur.

Gerçekten de bırakışmayı izleyen bekleyiş döneminde, baş gösteren olaylar sonucunda, emperyalist devletlerin Türkiye hakkındaki suikastlerinin kesinlikle gerçekleşmesi üzerine, özellikle Anadolu'da bu emperyalist dünyaya karşı beliren azim ve direniş ve mücadelenin, Misak-ı Millî'de kararlaştırılmış ve saptanmış olan, millî sınırlara indirgenmiş bağımsız bir Türkiye devletinin ne olursa olsun savunma ve korunması kutsal andı olduğundan, gerek Büyük Millet Meclisi'nin ve gerek onun emniyet ve güvenine sahip bulunan Bakanlar Kurulu'nun, coğrafi, askerî ve ekonomik hiçbir ilke ile açıklanmayan ve uzlaştırılmayan adı geçen öneriyi her ne pahasına olursa olsun kabul edemeyeceği bir olgudur.

---

(1) "Atatürk'ün Tamim... , Belge No. 334.

Van ve Bitlis illerinin yabancı ve tarafsız bilirkişiler tarafından yapılmış ve her tarafta geçerli sayılan istatistiklere göre, gerek geçmişte ve gerek günümüzde bir Ermeni çoğunluğunu içermediği anlaşılmış ve aksine o bölgede İslam halkının çok ezici bir çoğunlukta olduğu bilinen bir şey iken, böyle bir Ermeni azınlığına anavatandan ayrılacak bir toprak parçasının bırakılması isteği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden gelse bile emperyalist bir düşüncenin ürünü olmak lekesinden hiçbir biçimde kurtulamaz ve hiçbir yorumla kabul edilemez.

Ankara Hükümeti'nin kuruluş nedeni, yukarıda anlatıldığı gibi, Misak-ı Millî'de saptandığına ve millet tarafından da bugünkü hükümete ancak bu emanete bağlı kalması koşulu ile kendiliğinden yardım edildiğine göre, adı geçen sınırın kapsadığı yerlerden bir avuç toprağın bile bırakılması tüm düşman dünyasına karşı sabırla savunduğumuz kutsal davanın yıkılmasına ve sonuç olarak millî direnişin çöküşüne ve bu durumun da İstanbul gerici hükümetinin ve onu hain amaçlarına alet eden İngiltere'nin Anadolu'da etkisinin ve egemenliğinin yayılmasına ve yerleşmesine neden olacağına kuşku yoktur.

Kendi isteği ile ayrılmasını kabul etmeyen ülkenin bir parçasından, her ne amaç ve zorunlulukla olursa olsun, Ankara millî hükümetince vazgeçilmesi durumunda, bu hükümetin de birkaç büyük ilimizi doğuda, kuzeyde ve güneyde Ermenilere ve Yunanlılara hiç yoktan bırakmakla milletin gözünde her zaman için lânet ve nefretle anılacak olan İstanbul Hükümeti'nden mantık olarak da hiçbir farkı kalmayacağı ve böyle bir durum gerçekleşmesi ile tüm Anadolu halkının Ankara Hükümeti'ne emniyet ve güveni tümüyle yok olacağının açıklanması bile gereksizdir.

Bununla birlikte Rusya Sovyetler Cumhuriyetiyle daha sıkı bir barış ilişkisini kurmayı ve sürdürmeyi içtenlikle isteyen Ankara millî hükümeti, gerek Lenin ve gerekse Çiçerin tarafından şimdiye kadar verilen demeçlerinden ve dostluk güvencelerinden Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin de aynı katıksız amacı beslediği güçlü kanısında bulunduğuna göre Dışişleri Komiseri'nin bu içtenlikli ve dostça güvencesine sonuna kadar bağlı kalarak bugünkü durumumuzu daha yakından inceleyerek ve Büyük Millet Meclisi'nin bildirilen duygularını da gereken değer ve önemle göz önüne alarak yaptığı öneriden vazgeçeceğine kuvvetle inanmaktadır.

Dolayısıyla, Bakanlar Kurulu durumun uzun uzadıya incelenmesinden sonra aşağıdaki iki maddede açıkladığı karşı önerinin yüksek aracılığınızla Çiçerin'e bildirilmesine karar vermiştir.

Madde 1- Van ve Bitlis illerine ilişkin olarak daha önce ve bugün yerli ve yabancı bilirkişiler tarafından yapılmış olan istatistiklere göre Ermeniler adı geçen illerde oranın İslam halkına oranla hiçbir zaman çoğunlukta bulunmamışlardır. Dolayısıyla belli bir toprak parçasının bir azınlığa bırakılmasını istemek, emperyalist bir özel düşünce ile hareketten başka bir şey değildir. Ankara millî hükümeti emperyalizme karşı savunma ve mücadele amacı ile kurulmuş bir hükümet olduğundan, emperyalizmin bilinen kılıklarından olan böyle bir istek ve iddiayı kabul edememek zorunluluğundadır.

Madde 2 - Ankara millî hükümeti Türkiye'den göçmüş olan Osmanlı Ermenilerinin göçten önce oturdukları yerlere dönmelerine engel olmamayı ve böylece gelecek halka diğer ülkelerde azınlıklara sağlanan hakları tümüyle vermeyi görevlerinden biri olarak kabul eder.

Bu telgraf vardığında hiç zaman yitirmeden Çiçerin'den bir görüşme isteğinde bulunup sözü geçen kararı bildirmenizi ve yukarıdaki düşüncelerden esinlenerek sözlü olarak desteklemenizi dilerim.

Kuvvetle umut edildiği gibi adı geçen, Ankara Hükümeti'nin bu konudaki görüşünü kabul ederse ve yaptığı öneride diretmekten vazgeçerse iki devlet Dışişleri Komiserleri katında teatisi kararlaştırılmış olan mektuplarla maddeleri iki taraf komisyon üyeleri arasında kararlaştırılmış ve yetkilerine dayanarak parafe edilmiş bulunan anlaşmayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına imzalamaya yetkilisiniz.

Yüksek girişimlerinizin sonucunu hemen telgrafla haber vermeyi esirgememenizi ve anlaşmanın sözü edilen biçimde imzalanması durumunda Ankara'ya dönmenizi ve aksi halde yeni talimat beklemek üzere bir süre daha Moskova'da kalmanızı ayrıca dilerim.

BELGE 52

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e (1) 22 Ekim 1920 (2)

Sayın Komiser

Bu ayın 6'sındaki telgrafımıza ek olarak, Erivan Hükümeti tarafından gerçeklerin sürekli olarak çarpıtılmasına ve bize karşı yaydığı iftiralara cevap vermek amacıyla Ermenilere karşı harekâtımızın nedenlerini yeniden açıklamak gereğini duyuyoruz.

Taşnaklar, Batılı bağlaşıklarının zaferinden bu yana ve en küçük bir nedenin varolmamasına rağmen egemenlikleri altında bulunan İslam halka karşı düzenli bir yok etme politikasına girişmişlerdir. Geçen 24 Haziran'dan bu yana, Zengi Basar (Zengizor?), Şuha (Şuşa?), Koleb küçük şûra hükümetlerine (3) karşı sürekli saldırılara girişerek onları yok ettiler, Rus Sovyet Hükümeti Taşnakların bu arada giriştikleri korkunç vahşetin bilincindedir. Nahcivan'da bulunan Kızılordu müfrezesi Ermeni sürülerinin önünden kaçan çok sayıda göçmenin perişanlığına tanık olmuştur.

Düşmanlarımız aynı marifetleri Doğu illerimizin halkına karşı da uygulamak ve bu amaca ulaşmak için ileri hatlarımıza saldırmaya başlayınca, onlara boşuna barış çağrısında bulunduk. Bize, Sevr Anlaşmasını imzaladıklarına göre, onun uygulanması için ellerinden geleni yapacaklarını söylediler ve hemen sonra, Ermenilerin, Yunan saldırılarından faydalanarak ve onlara bağlı olarak, tüm dünyayı bir oldu bitti ile karşı karşıya bırakmak ve başarı durumunda, Fırat ve Dicle vadilerinin ötesinden, Mezopotamya'daki İngiliz birliklerinin güç durumunu (4) bir an önce düzeltebilmek için onlara el uzatmak amacıyla dört Doğu ilimize el koymak istedikleri bizce açıkça anlaşıldı. Kuzey Mezopotamya'ya kadar uzanan bir İngiliz mandasına karşı İngiliz parlamentosunda meydana gelen tek ciddi muhalefetin Asquith'çi liberaller (5) tarafından sürdürüldüğünü ve

(1) "Echos de l' İslam" Gazetesi. Sayı 21, 1 Şubat 1921.

(2) Yukarıda adı geçen gazetede yayınlanan bu belge tarihsizdir, ancak içeriği (21 Ekim'de kurulan Tevfik Paşa Hükümeti'nden söz etmesi ve 22 Ekim'de Bekir Sami Bey'e gönderilen talimatla aynı konulara değinmesi gibi) bu tarihte yazılmış olması gerektiğini gösterir.

(3) Mondros Bırakışmasından sonra gerek Elviye-i Selâse'de gerekse Türk ve Ermeni halklarının karışık yaşadığı Nahcivan gibi bölgelerde Anadolu hareketi tarafından desteklenen meclis (şûra)lere dayanan küçük hükümetler kurulmuştu.

(4) 1920 Ağustos'unda Irak'ın Arap kabileleri arasında patlak veren bir ayaklanma İngiliz birliklerini güç duruma sokmuş Ankara Hükümeti'yle uzlaşma eğilimlerinin bir nedeni oluşturmuştur.

bunların başlıca kanıtlarının bu bölgeyi Karadeniz'e kadar uzanmadan elde tutmanın olanaksızlığından kaynaklandığını düşünürsek, İngiliz emperyalizminin kuklası olan Taşnakların, Batı Anadolu'da bir yeni İngiliz - Yunan saldırısı ya da kıyılarımızdaki bir çıkartma gibi uygun bir fırsatı kollayıp, karanlık emellerini eyleme geçirmelerine göz yummakla, Doğu'nun tüm ezilen halklarının davasını ne büyük bir tehlike ile karşı karşıya bıraktığımız anlaşılıyor.

Öte yandan, General Denikin'in zaferinin sonuç olarak Ermeni bağımsızlığını tehlikeye düşürüceği apaçık iken, Taşnakların bu maceracıya gösterdikleri sınırsız destek, Ermenistan'ın bugünkü efendilerinin, İngiliz politikasının ne denli uşağı olduklarını gösterir.

Batı emperyalistlerinin bizi tümüyle güçsüz sandıkları bir anda Kafkas cephesindeki ileri harekâtımız ve Batı cephesindeki kararlı direnişimiz, 1919'da, kurduğu birinci hükümetin ilk günlerinde, ülkemizde İngiliz denetimini kabul eden ve halifeliğin manevi etkisini Lonrda kabinesinin emrine veren Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin İstanbul'da devrilmesine yol açmıştır.

Türkiye'nin, ordularının ve tüm halkının kahramanlığıyla, İngiliz emperyalizmini, geçen 16 Mart darbesiyle (6) hiç çekinmeden devirdiği adamların yeniden İstanbul Hükümeti'ne alınmalarına katlanacak derecede küçük düşürdüğü bir anda ve Ermenilerin birliklerimize karşı hazırladıkları son umutsuz saldırıyı püskürtmeden önce, Rusya'daki dostlarımıza, ezilen kardeşlerimizin kurtarılışını amaçlayan kutsal davaya ödün vermez bağlılığımızın güvencesini tekrarlar, ortak direnişimizi bozmak amacıyla İstanbul'da girişilmiş olan son manevralarla İngiliz diplomasisinin tezgâhladığı bu karanlık oyunların sonuçsuz kalacağına inanmalarını dileriz.

Taşnaklara karşı mücadelemizde Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin kayıtsız manevi desteğine erişeceğimizi umar, İngilizlerin kiralık yayın organlarının tüm dünyaya yaydıkları ve saldırgan Ermenileri suçsuz kurbanlar gibi göstererek, varlığımızı ve barışsever Türk ve Ermeni halklarının güvenliğini Taşnak çetelerinin kıyınlarına karşı savunan, bizi Kafkaslarda yeniden alevlenen savaşın sorumlusu olarak göstermek isteyen, kasıtlı haberlerine karşı Rus basınında savunulacağımızı bekleriz.

Bu umutla, sayın komiser, saygılarımı kabul etmenizi dilerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Dışişleri Halk Komiseri
Ahmet Muhtar

---

(5) Herbert Asquith, kendisi gibi liberal olan Lloyd George'dan önce İngiltere Başbakanı idi.

(6) 16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul'u işgal ederek Anadolu'ya yakın Salih Paşa Hükümeti'ni devirirler.

BELGE 53

Mustafa Kemal Paşa'dan G. V. Çiçerin'e. (1)

22 Ekim 1920 (2)

Sayın Komiser,

Türkiye'deki heyetinizin kâtibi tarafından bana iletilmiş olan 2 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu (3) aldığımı doğrular, Batılı emperyalistlerin ittifakına karşı giriştiğimiz savaş konusundaki içten görüşlerinize candan teşekkür etmekle şeref duyarım.

Kendi zincirlerini kırmakla yetinmeyip, dünyanın kurtuluşu için iki yıldan fazla süren, benzeri olmayan bir savaşı sürdüren ve sömürünün sonsuza dek yeryüzünden silinmesi uğruna, büyük bir istek ve heyecanla, seve seve, duyulmamış acılara katlanan Rus milletine karşı Türk milletinin duyduğu hayranlığı size anlatabilmek, bana çok büyük bir kıvanç vermektedir.

Rus milletinin insanlığın kurtuluşu için katıldığı fedakârlığın büyüklüğünü, milletimiz layıkıyla değerlendirmektedir. Çünkü milletimiz de, Avrupalı emperyalistlerin göz diktikleri Müslüman memleketlerin yardımına koşarak, yüzyıllar boyunca Avrupalı emperyalistlere karşı savaşmıştır. Bir yandan Batılı emekçiler, diğer yandan ise Asya ve Afrika'nın sömürülen milletleri, uluslararası kapitalin, emekçilerin birbirlerini yok etmeleri ve efendilerine en fazla çıkarı sağlamaları, sömürülmeleri için kullanıldığını anlayacakları ve dünya emekçi yığınlarının yüreklerinde ve akıllarında, sömürge politikasının bir cinayet olduğu gerçeğinin yerleşeceği gün, burjuvazi iktidarı yıkılacaktır. Buna kesin olarak inanıyorum ve bu inancıma tüm vatandaşlarımız katılmaktadır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt III. Bege 2'ye ek. Türkçesi için bk. ATAÖV, Türkkaya, "Atatürk ve Lenin Arasındaki Yazışmalar", "Vatan", 24 Mayıs 1976.

(2) Bu belgenin tarihi "SSCB Dış Politika Belgeleri" isimli Rusça yayında 29 Kasım olarak gösterilmiştir. Ancak Rus arşivlerinde bulunan Fransızca aslında 22 Ekim 1920 tarihiyle Ali Rıza imzası ve bir Türkçe mühür vardır. Ali Rıza Bey'in o tarihte Trabzon'daki 3. Fırka'nın kumandan vekilliğine atanmış olduğuna göre ve Moskova'ya gönderilen yazıların o tarihlerde Ankara'dan Trabzon'a tellenerek orada yazıya geçirildikten sonra Fırka'nın mührü ile mühürlendiğine göre bu mektubun en geç 22 Ekim'de yazılmış olduğu anlaşılır. Bu tarihten sonra Tuapse'ye gönderilen bu mektup her nedense orada bir aydan fazla beklemiş ve oraya uğrayan Lazistan milletvekili Osman Bey tarafından 29 Kasım'da Moskova'ya tellenmiştir. Osman Bey telgrafında aslını ekspres posta ile gönderdiğini de eklemiştir. Bk. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Rossiya... 136

(3) Bk. Belge 45. Burada sözü edilen elçilik kâtibi Y Y Upmal Angarski Ankara'ya 4 Ekim'de varlığına göre, bu mektubun Mustafa Kemal'in eline cevabın yazılmasından epey bir zaman önce geçmiş olması gerekir.

Bir yandan R.S.F.S.C.'nin Avrupa emekçi çevrelerindeki üstün manevi yetkisinin ve öte yandan da Müslüman dünyasının Türk milletine karşı duyduğu sevginin, bugüne kadar sabır ve bilgisizliklerinden ileri gelen bir kadercilikle Batı emperyalizmini destekleyenlerin sıkı işbirliğimiz çerçevesinde emperyalizme karşı birleşeceklerine kuvvetle inanıyoruz.

En derin saygılarımın kabul edilmesini dilerim, sayın Komiser.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

BELGE 54

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e, Türkiye Doğu Cephesi Kumandanı Karabekir'e, Ermenistan Bakanlar Kurulu S. Vratsiyan'a, RSFSC'nin Ermenistan Büyükelçisi B. V. Legran'a Radyo Mesajı. (1)

11 Kasım 1920

Ermeni Hükümeti'nin Sovyet Rusya'dan, Ermenistan ile Türkiye arasında arabuluculuk yapması ricası üzerine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilciliğinin buna rıza göstermesi üzerine (2) Sovyet Hükümeti size, arabuluculuğu üzerine aldığını ve bu amaçla askerî hareket bölgesine kendi elçisi olan Mdivani'yi gönderdiğini bildirir.

Sovyet Hükümeti bundan böyle askerî harekâtın bir ara durdurulacağını umar.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

---

(1) "Dokumenti Vneşney , Cilt III, Belge No. 173.

(2) Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın arabuluculuğunu kabul ettiğinin kanıtı olarak, Rusça baskıda bu belgeye ek olarak Bekir Sami'nin Çiçerin'e yazmış olduğu 26 Ağustos 1920 tarihli bir mektuptan bir parça alınmıştır. Bu alıntıda arabuluculuğun kabul edilmesi söz arasında geçmektedir. Oysa Mustafa Kemal'in 20 Haziran 1920 mektubunda bu kabul çok daha açıktır (Belge 43). Ancak yukarıdaki belgede sözü edilen TBMM "Temsilciliğinin" kabulüdür. Kheifets'e göre de Çiçerin, Legran'ın 28 Ekim'de Erivan'da Taşnaklarla yapmış olduğu anlaşmanın haberini alır almaz Moskova'daki Ankara temsilcisi ile görüşüp arabuluculuk konusunda rızasını almıştır (KHEİFETS, A. N. "Sovyetskaya Rossiya... 142). Burada söz konusu olan bu olsa gerek.

BELGE 55

Kafkas Cephesi Devrimci Askerî Sovyet Üyesinin RSFSC'nin Ermenistan Büyükelçisi B. V. Legran'a Telgrafı. (1)

3 Aralık 1920
No. 935

Çiçerin'in telgrafını Mdivani'ye iletmeniz için aynen gönderiyorum. No. 115: "Mdivani'yi, Türklere, anlaşmaya varılmak üzere bir komisyon gönderdiğimizi ve Türk Hükümeti'nden, bu amaç için kendi komisyonunun ne zaman ve nereye gönderileceğinin ve komisyonun kimlerden kurulacağının bize bildirilmesini rica ettiğimizi iletmek üzere görevlendiriyoruz. Kendi komisyonumuzun kimlerden oluşacağını da önümüzdeki günlerde bildireceğiz.

Türk Hükümeti'nden aynı zamanda, anlaşma için bize hangi önerilerde bulunacağının bir an önce bildirilmesini rica ederiz. Bekir Sami ile birlikte hazırladığımız ve Yusuf Kemal ile Ankara'ya gönderdiğimiz anlaşma taslağının alınıp alınmadığının da tarafımıza bildirilmesini rica ederiz. Türk Hükümeti bu taslağı uygun buluyor mu ve Bekir Sami'nin kesin karara varamadığı ve iki tarafın anlaşmaya varamadığı noktalar hakkında ne düşünüyor?

Şimdilik bu kadarla yetiniyoruz. Mdivani'ye gerekli talimat en kısa sürede gönderilecektir. Çiçerin. 1 Aralık 1920. No. 9979."

Orconikidze

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt III, Belge 204.

BELGE 56

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e. (1)

6 Aralık 1920

Ankara'da 3 Aralık 1920 tarihinde alınmış olan 29 Kasım 1920 tarihli notası ile, Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, tarafımızdan Rusya ile Gürcistan arasında Moskova'da 7 Mayıs tarihinde imzalanmış barış anlaşması ile saptanan sınırlar dahilinde, Gürcistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun tanınmasına dayanarak, iki halk arasında karşılıklı ilişkilerin kesin olarak aydınlanması için görüşmelere başlanmasını istemiştir.

Bu notaya cevap vermeden önce TBMM Hükümeti, tek bağlaşığı olan Rus milletine karşı beslediği dostluk duygularını kanıtlamak üzere, Sovyet Cumhuriyeti'nden, yukarıdaki konu hakkındaki görüşlerini lütfen bildirmesini ve ayrıca Rus çıkarlarına değinecek olan noktaların neler olabileceklerine işaret edilmesini rica eder. Hükümetlerimiz arasında bu hareket tarzının ileride gelenek haline geleceğini ve ortak gayretlerimizin birbirine uydurulması ile dünya emperyalizmine indirdiğimiz darbelerin gittikçe güçlenerek şiddetleneceğini ümit ederek, siz, sayın Komiserden, cevabınızın en kısa zamanda verilmesini ve aynı zamanda Moskova'da 7 Mayıs 1920 tarihinde imzalanan Rus - Gürcü anlaşmasının resmi metninin tarafımıza iletilmesini rica ederim.

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt III, Belge No. 229'a Ek 1.

BELGE 57

RSFSC Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti'ne Gönderdiği Nota. (1)

9 Aralık 1920

Türk Hükümeti'nin Moskova'da Türkiye ile Rusya arasında bir konferans düzenlenmesi yolundaki önerisini alan ve bu girişimi sevinçle karşılayan (2) Rus Sovyet Hükümeti, bu konferansa Ermeni ve Azerbaycan Sovyet Hükümetlerinin de katılmasını zorunlu bulmaktadır. Çünkü bir yandan Türkiye ile Rusya, bir yandan da sözü geçen iki devlet aralarındaki toprak ve başka sorunları birbirleriyle görüşmek zorunluğundadır. Kafkasya'daki halkların barış ve sağlam bağlara dayanan kardeşçe yan yana yaşaması, Sovyet Hükümeti'nin en büyük dileğidir. Taşnak Ermenistan'ı bu son günlere kadar halklar arasında kardeşliğin yerleşmesi yolunda bir engeldi. Ermenistan, Türkiye ile Rusya arasında bir set iken, Ermeni işçi ve köylülerin kararlılığı ve çabalarıyla Rus ve Türk halklarını birbirine bağlayan bir zincirin halkası haline getirilmiştir. Ermeni emekçilerinin ne Türk, ne de Rus halklarına karşı bir düşmanlığı yoktur ve Türk ve Rus halkları Ermenistan devlet topraklarında dostluk ve kardeşlikten başka bir şey aramamaktadırlar: Aynı şekilde Rusya emekçi kitleleri ile sıkı bir kardeşlik kurmuş olan Azerbaycan emekçileri de, Ermeni devlet topraklarında kardeşlik ve dostluktan başka bir şey aramamaktadır. Sovyet Hükümeti, Moskova'da düzenlenecek olan konferansa Azerbaycan halkı temsilcilerinin de katılması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü bu halk, konferansa katılacak olan öteki ulusların dostu ve kardeşidir.

Sovyet Hükümeti, Moskova'da dört devletin katılacağı konferansın Doğu'nun Avrupa militarizminden kurtulmasına yararlı olacağını ve sonuçlarının büyük ölçüde bu davayı etkileyeceğine olan inancını belirtirken şimdiden gerçek değerinin biçilmesi güç olan bu konferansın bir an önce başlamasını diler.

Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti temsilcilerinin Moskova'ya hiçbir engele rastlamadan, en kısa sürede ve en kısa yoldan gidebilmeleri için gerekli talimat ve emirlerini vermiş bulunuyor.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." , Cilt III, Belge No. 210.

(2) Bununla hangi belgenin sözü edildiği açık değildir. Ahmet Muhtar Bey'in, görüşmelere yeniden başlanılmasını öneren, 2 Aralık 1920 notası ya da Kâzım Karabekir'in, heyetin hazırlandığına ilişkin, Mdivani'ye gönderdiği 8 Aralık 1920 tarihli bildirisi olabileceği gibi her ikisi birden de söz konusu olabilir.

Sovyet Hükümeti, aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Hükümetlerine de birer davetiye göndermiş bulunmaktadır.

Çiçerin

BELGE 58

Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti'ne Notası. (1)

10 Aralık 1920

İcevan bölgesinde başlayan ayaklanmanın bütün Ermenistan'ı sardığı, Taşnak partisinin cani liderlerinin, kiminin ayaklanan halk tarafından tutuklandığı Sovyet Ermenistan'ın sınırları dışında kurtuluş yollarını arayarak kiminin de şerefsizce kaçtıkları zaman, Taşnakların barış heyeti, Aleksandropol (2)'de, Taşnakların Ermenistan halk kitlelerine şerefsizlik, sefalet ve onursuzluktan başka bir şey veremeyeceklerini bir kez daha kanıtlayan şartlarla bir barış anlaşmasını imzaladı.

Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermenistan'daki devrimci darbe haberini içten bir sevinçle karşıladığından kuşkusu yoktur; bu ülke, son günlere dek İtilâf emperyalistlerinin ellerinde uysal bir araçtı. Sovyet Hükümeti, bugünden başlayarak, Türkiye ile Ermenistan halkları arasında artık hiçbir düşmanca çatışma olasılığının kalmadığına, iki halk arasında yepyeni ilişkilerin ve karşılıklı olarak adil hakların tanınmasına ve her iki halkın bundan böyle serbest ve hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmesine olanak sağlanılacağına kesinlikle inanmaktadır. Birbirini yok etmekten başka bir şey düşünülmeyen kanlı savaş çığlıklarıyla dolu, karanlık geçmişin yerini halkların kardeşçe işbirliği almalıdır.

Sovyet Hükümeti, Taşnaklarca imzalanan anlaşmanın geçersiz olduğunu resmen açıklamanızı bekler ve iki halk arasında yeni ilişkilerin en kısa zamanda kurulabilmesi ve halkın barış içinde mutlu yaşamasını sağlamak amacıyla derhal bir konferansın toplanmasını ve Ermenistan'daki devrimci hükümet darbesi ile ortaya çıkan koşullara uygun yeni bir anlaşmanın hazırlanmasını önerir.

Eldeki verilere göre, ortaya çıkan yeni duruma rağmen, Türk kumandanlığı, Ermenistan'ın işgal olunan bölgelerinde yeniden harekâta başlamıştır. Bu harekâtın tek anlamının, Ermenistan'a karşı amansız düşmanlığının devam etmesi demek olduğuna inanan Sovyet Hükümeti, Taşnakların iktidarında böyle bir düşmanlığın doğal sayılacağını, ancak şimdi, Sovyet iktidarı kurulduktan sonra, hiçbir özür öne sürülemeyeceğinden bu yeni anlaşmanın bir an önce

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 217.

(2) Aleksandopol'un Türkçe adı Gümrü, bugünkü adı Leninakan'dır.

hazırlanmasının özellikle önem kazandığına inanmaktadır. Bu harekâtın sonucu olarak, Aleksandrovks eyaletindeki köylülerin bütün hayvanları kaçırılıyor, kentlerde yetim ve evleri barkları yıkılmış çocukların beslenmesi için korunan erzak depoları yağma ediliyor ve böylece, Taşnakların işledikleri suçlardan zarar görmekten başka hiçbir suçu olmayan sivil halk açlıktan ölmeye terk ediliyor.

Sovyet Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce yukarıda sözü geçen hareketlerin derhal kesilmesi ve kurtulmuş Ermenistan halkları ile dostça ilişkilerin kurulması için gereken tüm önlemlerin alınacağını ümit eder.

Sovyet Hükümeti, görüşme yeri olarak Erivan, Bakû ya da Aleksandropol'ü isteğinize bırakıyor.

Sovyet Ermenistanı Dışişleri Komiseri
Bekzadyan

BELGE 59

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, RSFSC Gürcistan Büyükelçisi A. L. Şeynman'a Telgrafı. (1)

10 Aralık 1920

Eldeki tüm bilgiler, itilâf ile Kemalistler arasındaki barış girişimlerinin bir türlü düzene giremediğini gösteriyor. İngiltere istenen ödünü vermekten kaçınıyor, buna karşılık, Kemalistlerin Sovyetlere olan eğilimi tekrar artıyor. Haberlere göre, Türkiye halk kitleleri arasında prestijimiz o kadar yüksek ki, Kemalistlerin sağcı kanadı şu anda uygulanan politikayı birdenbire bize karşı yönlendirmeyi başaramaz, ancak entrikalarla ve zararlı diplomatik hareketlerle bize engel olabilirler.

Ama bu durum gelecekte bu taraftan daha da büyük tehlike olasığının bulunmayacağı anlamına gelmez. Özellikle Batum'un Türklerin eline geçmesine asla göz yumulamaz. Kemalistlere karşı izlediğimiz dostça politikadan vazgeçmemeliyiz ama öte yandan da onları istemediğimiz hareketlerden alıkoymalıyız. Onları dostluğumuza doğru iten pek çok neden var ortada ama biz de tutumumuzdan dönmemeliyiz. Silah ve altın gönderilmesine devam edilmesi yolunda Sergo (2)'ya talimat verildi. Altın elinizde olduğu için, Sergo'nun vereceği direktiflere uyarak azar azar teslim ediniz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt III, Belge No. 213.

(2) "Sergo" Grigori Kostantinoviç Orconikidze'nin takma adıdır.

BELGE 60

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyet Üyesi G. K. Orconikidze'ye Telgrafı. (1)

11 Aralık 1920

Silah teslimatı hiç gecikmeden yenilenmeli, ancak Gümrü eyaletinin (işgal birliklerinden) temizlenmesini ve Kars'a çekilmelerini şart koştuğumuzun da eklenmesi gerekiyor. Silah teslimatı işinin bu şartımız yerine getirilinceye kadar bekletilmeyeceğini, ancak bu isteğimizin en kısa sürede yerine getirilmesini de karşılık olarak beklediğimizi bildirin. Mdivani, Türklere bunun, bir güvenlik işaretinin ve dostluk kurmak arzumuzun ifadesi olduğunu özellikle vurgulasın.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt III, Belge No. 218.

BELGE 61

Mustafa Kemal Paşa'dan J. V. Stalin'e (1)

14 Aralık 1920

Yoldaş Behbut Şahtahtinski, Bolşeviklerle Müslümanlar arasındaki ilişkileri güçlendirmek için yaptığınız çalışmaları bize anlattı. Avrupa proletaryası ile köleleştirilmiş sömürge halklarının ortak düşmana karşı savaşlarının ne denli önemli bir gereksinme olduğunu bilerek, bu tabakalar içinde birlik düşüncesini yaymak için gösterdiğiniz çabalardan ötürü size içtenlikle teşekkür ederim.

Yeryüzü sömürücüleri, bugün maalesef yapabildiklerinin aksine, bu iki grup emekçiyi siyasal ve ekonomik bakımlardan karşı karşıya getiremediği gün hükümranlıkları son bulacaktır. Kuşkum yoktur ki, Müslüman halklara karşı izlemekte olduğunuz liberal siyaset olumlu sonuçlar doğuracak, Rusya, ortak düşmanlarımızın aramıza serpmekte oldukları bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak ve kapitalizmin yok edilmesi için zorunlu olarak Batı emperyalizmini yıkmayı başaracaktır.

Bu umut içinde, sayın Yoldaş, içtenlikle.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

(1) ATAÖV, T., "Atatürk ve Lenin", Vatan, 21 Mayıs 1976.

BELGE 62

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

15 Aralık 1920

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bildiğiniz gibi, kendisini RSFSC Hükümeti'nin doğal bir müteffiki saymaktadır. Çünkü ikisi de ortak düşmana karşı savaşmakta ve halkların özgürlük ilkelerini Batılı emperyalistlerin baskısına karşı savunmaktadırlar; bu amaçla Türkiye, Rusya ile ilişkiler kurulur kurulmaz, yetkili temsilcilerini, Rus - Türk ilişkileri ve Doğu sorunları ile ilgili tüm sorunların çözümlenmesi için göndermiştir. Tam görüşmelere başlayacağımız sırada Gürcistan'dan iki halk arasında barış görüşmelerine başlamamız çağrısında bulunan bir nota aldık. Bu konuda Sovyet Hükümeti'nin görüşlerini rica ederek, Gürcistan'la yapılacak görüşmeler sırasında Sovyet görüşünü göz önünde bulundurmak istedik. Ancak notamızı yoldaş Mdivani'ye ulaştırdığımız 22 Kasım 1920'den (2) bugüne dek Moskova'dan herhangi cevap almış değiliz. Aynı şekilde Tiflis Hükümeti de bugüne dek barış önerisine bizden cevap beklemektedir: Bundan başka yoldaş Mdivani'yi Karabekir aracılığı ile İstanbul Hükümeti bakanlarının, İngilizlerin izni ile, bize yaptıkları barış önerilerine karşı tutumumuzdan da haberdar ettik. Bütün bu veriler, Hükümetimizin Rusya ile bir yakınlaşmayı nasıl bir samimiyetle aradığının birer kanıtıdır, çünkü biz Hükümetinizle, çağdaş kapitalist rejimlerin yıkılmasının tek yolu, dünya emperyalizminin yok edilmesi davasında sıkı bir işbirliği arzulamaktayız. Bu yolda sonuna kadar yürüyebilmek için Ankara Hükümeti her an gerek Büyük Millet Meclisi'ne, gerekse doğrudan doğruya Türk halkına Rus - Türk ilişkilerinin durumu hakkında gerekli açıklamalarda bulunabilmelidir ve bu açıklamalar halklarımız arasında tam ve samimi güvenin kurulması için gereklidir; bu ise böyle bir işbirliğinin verimli sonuçlarını her şeyden fazla etkileyecektir.

Bu nedenle, Moskova Hükümeti'nden, güttüğü politika hakkında her bilgi isteyişimizde, aramızda iyi bir anlaşmanın sağlanması ve gelişmesine yardım ettiğimizi umuyorduk.

Bir an önce aydınlatmak istediğimiz ve hemen Bakû'ye hareket edecek temsilcilerimize vereceğimiz talimatı da bağlayan sorunlar şunlardır:

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No 229'a Ek 2.

(2) Burada sözü edilen nota, 6 Aralık 1920 notası (Belge 56) olduğuna göre, bu tarih yanlış olmalıdır

Erivan'da Sovyet iktidarı kurulduktan sonra Ermeni konusunda Moskova'nın izleyeceği politika nasıl olacaktır? Bununla ilgili olarak şunu belirtmek gereğini duymaktayız: Türk-Ermeni barışı asla zoraki bir barış değildir, bu barış, halkların kendi kaderini bizzat belirleme hakkına dayanmaktadır: Bizim tek istediğimiz şey, Taşnakların sizce de bilinen tüyler ürpetici cineyetleri işledikleri çoğunlukla Türklerin oturdukları bölgelerdir. Kulağımıza gelen haberlere göre, rejimin değişmesi ile Ermenistan'la ilgili söz konusu anlaşmayı gözden geçirecek ve Ermenistan'a Türk halkının yaşadığı toprakları geri vermek isteyebilecekmişsiniz. Oysa böyle bir karar, Türk halkının çok yakın bir gelecekte yok edilmesine başlangıçtan başka bir şey olmayacaktır.

Biz Rusya'nın Gürcü sorunu ile ilgili görüşlerinin bildirilmesini dostça istedik ama şu ana kadar hiçbir cevap alamadık. Öte yandan, bilgi edindiğimize göre, Kızılorduları ile Gürcü birlikleri arasında çatışmalar çıkıyormuş, bu haber doğru ise, olası anlaşmazlıkları önlemek amacıyla, Hükümetinizin düşüncesini öğrenmek isteriz.

İstanbul Hükümeti aracılığı ile İngiltere bize sürekli olarak tekliflerde bulunuyor ama biz, sizinle imzalamak istediğimiz anlaşmayı göz önünde bulundurarak hiçbir cevap vermiyoruz. Oysa, bütün Avrupa basını ve bizim Batı'da bulunan ajanlarımız, Rusya ile İngiltere arasında imzalanmak üzere olan ve Millet Meclisi'nde uzun uzadıya tartışılan anlaşmadan hararetle söz ediyor.

Bu söylentilerle tedirgin edilmiş Türkiye kamuoyunu yatıştırmak için bizlere bu anlaşmanın şartları ve anlamı hakkında bilgi vermenizi rica ederiz ve bunun için minnettar oluruz.

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri, Türk limanlarına sık sık ajanlarını gönderip onlara, Birleşik Devletler'in savaşa girmeleri ile kesilmiş bulunan ilişkilerin yeniden başlatılması yetkisini vermektedir.

Bütün bunlardan sizi dostça haberdar eder, bu ülkenin Ankara Hükümeti'ni, Anadolu'nun ekonomik ve politik bağımsızlığını tanıması halinde ticari ilişkilerimizi yenileyeceğimizi ve Rusya Hükümeti'nin İngiltere'ye karşı davrandığı gibi davranma eğiliminde olduğumuzu dostça bildiririz.

BELGE 63

Mustafa Kemal Paşa'dan V. İ. Lenin'e (1)

18 Aralık 1920 (2)

Moskova Halk Komiserleri Meclisi Başkanı Lenin Yoldaş'a,

Başkan Yoldaş, telsiz telgrafla Moskova'dan ulaşan bir bildiri ile Sovyet Rusya'sı tarafından Dağıstan'ın bağımsızlığının tanındığını öğrendik. Bu mutlu kararın Bolşevizm dünyasıyla Müslüman dünyası arasındaki ilişkilere olağanüstü iyi bir etki yapacağından ve böylece bizleri bugünkü kapitalist düzeninin yaşamının ve gücünün kaynaklandığı Batı emperyalizmini devirmek olan ortak amacımıza daha fazla yaklaştıracağından kuşkum yoktur. Bu mutlu sonucun ancak sıkı sıkıya birlikte çalışmamızla elde edilebileceğine inandığımdan dolayı bizi birbirimize bağlayan bağları daha da çok güçlendirecek ve sağlamlaştıracak her olayın, bir sevinç ve kıvanç nedeni olduğunu bildirir ve Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin sizden esinlenerek Doğu'da kurduğu uzakgörüşlü ve akıllıca politikadan ötürü teşekkürlerimi sunarım, Doğu'da ve tüm dünyada hak ve adaletin yakın zaferine olan tüm inancımla saygılarının kabulünü dilerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

(1) "Atatürk'ün Tamim... Belge 350.

(2) Bu belgenin alındığı eserde tarihi 5 Ocak 1921 olarak verilmektedir. Lenin'in 7 Ocak tarihli cevabının metni verildiği "Dokumenti Vneşney... de Mustafa Kemal'in telgrafının tarihi 18 Aralık 1920 olarak gösterilmektedir. 5 Ocak, 7 Ocak tarihli bir cevap için çok kısa göründüğünden 18 Aralık tarihi alınmıştır.

BELGE 64

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

19 Aralık 1920
No. 11261

Radyo ile bildirilmiştir.

Türkiye Millî Hükümeti'nden alınmış olan son iki notadan dolayı (2) Sovyet Hükümeti duyduğu büyük memnunluğunu belirtmek ister. Sovyet Hükümeti, Avrupa emperyalizmine karşı savunmada doğal bağlaşık olan Türk ve Rus emekçi halkları arasındaki karşılıklı anlayışın somutlaştığını görmekten mutluluk duyar. Sovyet Hükümeti, Rusya'ya karşı olan duygularınızın içtenliğinden hiçbir zaman kuşku duymuş değildir ve karşılıklı güven ve anlayışın sağlamlaştırılması amacıyla Türkiye Hükümeti notalarında değinilmiş olan konularla ilgili kendi görüşünü açıklamaya hazırdır. Kafkaslarötesi'nde barış ve huzur yalnızca iki halkın istek ve onayı ile kurulabilir. Bu nedenle karşılıklı olarak birbirimizi Avrupa'daki politikamızdan haberdar etmekle, düşmanlarımızın hiç kuşkusuz Türk ve Rus halkı arasında ekmek isteyecekleri ve şimdiden ekmeye çalıştıkları anlaşmazlık tohumlarını önleyebileceğimizden, Hükümetimiz bu açıklamayı özellikle ve seve seve yapacaktır.

Ermenistan ile ilgili birinci konuda Sovyet Hükümeti, sizin gibi, Ermenistan ile Türkiye arasındaki barışın, halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme hakkına dayanan bir barış olması gerektiğini kabul eder. Sovyet Hükümeti, Taşnak Hükümeti'nin Ermenistan sınırlarında, Türk kumandanlığını kayıtsız bırakamayacak, dehşet ve zulüm hareketlerine göz yumduğunu kabul eder. Ancak bununla birlikte Sovyet Hükümeti, Ermenistan'ın yeni Sovyet Hükümeti'nin komşu uluslarına ve bunlar arasında Türk halkına da yalnızca dostluk duyguları beslediğine, Ermenistan'ın Müslüman halklarına karşı politikasını kökten değiştirmiş olduğuna ve Müslüman halkını da kendisine kardeş kabul ettiğine inanmaktadır. Rusya Hükümeti, Türk hükümeti'nin ve halkının Ermenistan Sovyet Hükümeti'ni ve işçi ve köylülerini dost Hükümet ve dost halk olarak kabul edeceğinden ve gerek onlara, gerekse tüm Sovyet Cumhuriyetlerine bu

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, belge No. 229.

(2) Burada sözü edilen iki nota 6 ve 15 Aralık 1920 tarihli notalardır. (Belge 56 ve 62).

dostluk duygularını ortaya koymak için gereken önlemleri alacağına, Türk ordusunun Aleksandropol (Gümrü) bölgesiyle, Kars'ın kuzeyinde ve doğusunda bulunan öteki mevzilerden çekileceğine inanmakta ve bu işgali Türk-Ermeni sınırının kesinleşmesi olarak kabul edemeyeceğimize inandığından emin bulunmaktadır.

Başka bir Kafkaslarötesi devleti olan Gürcistan'a gelince. Sovyet Hükümeti 7 Mayıs 1920 tarihinde Gürcistan'la bir anlaşma imzalamıştır. Size bu anlaşmanın tam metnini iletmek üzere, bizce gerekli talimat verilmiştir. Ankara'ya ulaştırmak üzere bu anlaşma metinlerini aşağıdaki temsilcileriniz alacaktır: Tiflis'te Kâzım Bey, Ermenistan'da Kâzım Karabekir. Sovyet Hükümeti, Türkiye ile Rusya'nın çıkarları açısından, Gürcistan ile Türkiye arasındaki barış anlaşmasının daha çok Rusya - Gürcistan anlaşması esaslarına göre imzalanmasını istiyor.

İleri sürmüş olduğunuz konular arasında en önemli sorun, Rusya ile İngiltere arasındaki görüşmeler sorunudur. Türk Hükümeti'nin İtilâf hükümetleri ile görüşmelerin tekrarlanmasının kabule şayan olup olmadığını soruyorsunuz. Bu sorularınıza tamamen kardeşçe ve apaçık cevap vereceğiz. Size, gerekmiş olsaydı, kendi kendimize vereceğimiz cevabın aynısını vermiş oluruz. İtilâf'a karşı ilişkileriniz ile bizim İtilâf'la ilişkilerimiz arasında bir benzerlik mevcut olduğundan, bunu kolaylıkla yapabiliriz.

Bizler Sovyet iktidarının hemen ilk günlerinden başlayarak, tüm dünya ile barışmaya hazırdık. Devlet topraklarımıza saldıran, Kuzey'de, Ukrayna'da, Kırım'da ve genellikle erişebildikleri her köşe ve bucakta saklanan eski rejim taraftarlarını destekleyen İtilâf hükümetlerine birçok kez başvuruda bulunduk. Ama bu başlangıç devresinde bizim yenileceğimize kuvvetle inandıkları için, bu hükümetler bizimle görüşmek bile istemiyorlardı. Daha sonra, zaferlerimiz ve başarılarımızın etkisiyle, bizimle yarı resmi bir dille konuşmaya yanaşıyorlardı. Ancak bugün, Rusya'da Sovyet Hükümeti'nden başka bir hükümetle görüşme umutları ilelebet suya düşüp, Rus halkının onlardan asla çekinmediğini ve Rus halkının egemenliğinin ve dokunulmazlığının savunmasını korkusuzca yaptığına kanaat getirince, bu hükümetler, yine de büyük tereddütler içerisinde, bizlerle barışçı ilişkiler kurmaya yanaşıyor. Şimdilik yalnız İngiltere ve İtalya bu yoldan yürüyorlar. Londra'daki ticaret heyetimiz, İngiltere ile şimdilik sadece ticaret anlaşmasının imzalanması konusundaki görüşmeleri sürdürüyor. İngiltere Hükümeti bizlerle kesin bir barış anlaşması konusunda politik görüşmeler yapmaktan kaçınıyor ve sadece ticari ilişkilerin yenilenmesi ile yetiniyor. Ancak, bizi tanımaktan çekine çekine, ticaret anlaşmasına son derece önemli politik esasları da katmak istiyor. Bu esaslar aşağıdaki gibidir (bunları aynen resmi İngiliz metninden aktarıyoruz):

"Anlaşmayı imzalayan taraflar birbirine karşı herhangi bir düşmanca hareketten veya girişimden kaçınacakları gibi, kendi sınırları dışında karşı tarafın kurul ve kurumları aleyhine doğrudan doğruya veya dolaylı propagandadan kaçınırlar ve özellikle Sovyet Hükümeti, Britanya İmparatorluğu Birleşik Krallığı'nda ve Britanya İmparatorluğu'nun başka bölgelerindeki kurul ve kurumlarına karşı yönelik herhangi bir düşmanca eylem veya propagandadan çekinmesini yükümlendiği gibi, aynı şekilde herhangi bir Asya, Kafkas, Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan halklarının düşmanca ve Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarını baltalayıcı hareket ve propagandalarına yardımcı olmaktan kaçınmayı yükümlenir."

Gördüğünüz gibi, İngiltere bize hiçbir zaman savaştan zaferle çıkmış bir ülkeye değil, yenilmiş bir ülkeye şart koşulabilir politik yükümlülükleri yüklercesine birtakım yükümlülükler yüklemektedir, oysa biz, eşit olmayan ve aşağı yukarı bütün dünyaya karşı sürdürdüğümüz savaştan zaferle çıktığımızı kabul ederiz. Bütün bu esasları kabul etmek şöyle dursun, görüşmeyi bile reddettik. Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, İngiltere bizim bütün Doğu devletleriyle, bu arada Türkiye ile de ilişkilerimizin kesilmesini istiyor. Böylece her yerde Britanya çıkarları ile karşılaşıyoruz ve bunlara karşı en ufak bir diplomatik girişim yapma olanağımız olmuyor. Bütün bu esasları görüşmekten vazgeçtik ve İngiliz Hükümeti'nin bu red cevabımıza göstereceği tepkiyi henüz bilemiyoruz. Daha Temmuz 1920 tarihinde tek kabul ettiğimiz şey, İngiltere ile Rusya arasında gelecekteki politik anlaşmada karşılıklı düşmanca hareketlerden ve propagandadan gerek her iki ülke içinde gerekse dışında vazgeçilmesidir. İngiltere ile olan ticaret anlaşmasına gelince, bunun görüşülmesi, hâlâ sürdürülüyor ve bu anlaşma taslağının tam metni de size aynı zamanda ilişikte sunuluyor.

İngiltere ile ilişkilerimiz bundan ibarettir. Görünüşe göre İngiltere ticaret anlaşmasının imzalanması konusunda da pek acele etmiyor, çünkü heyetimiz sekiz aydan beri hiçbir sonuca varılmadan Londra'da bulunuyor. İngiliz Hükümeti Rusya'nın ekonomik hayatının diriltilmesi için, zaman geçtikçe yurtdışından daha fazla makine ve mal satın alma zorunluluğu ile karşı karşıya geleceğimizi, ve bu durumda, daha uysal olacağımızı ve resmi bir barış anlaşması olmadan da politik bağlantılara girişmek zorunda kalacağımızı umuyor. Ancak, bu kez de, daha önceleri olduğu gibi, İngiltere'nin çok yanıldığını bilmenizi isteriz.

İtalya tarafından bize karşı gösterilen düşmanca eylemden, İtilâf'ın başka hükümetlerine oranla çok daha az rahatsız olduk. Bize karşı mücadelede İtalya en pasif kalmış bir ülke sayılır. İtalya ile Rusya karşılıklı ticaret temsilcilikleri

kurulması konusunda anlaştılar, ancak İtalyan Hükümeti, temsilciliğimizin Roma'da mümkün olduğu kadar geç bir tarihte kurulması için elinden geleni yapmaktadır.

Fransa'ya gelince, bu ülke hâlâ düşmanlığını sürdürüyor: Fransa ile ne herhangi bir görüşmemiz, ne de bu yakınlarda herhangi bir temasın yenileneceğini ummamız için herhangi bir belirti vardır.

İngiltere'nin size, kendi teklifleri ile hitap ettiğini bildiriyor, sizin ile İtilâf devletleri arasındaki ilişkilerinin yenilenmesi konusunda fikrimizi soruyorsunuz. Bizce, sizin yaptığınız gibi, başarı ile İtilâf emperyalizmine karşı kahramanca savaşırken, Türkiye'nin bağımsızlığını, egemenliğini ve dokunulmazlığını savunmuş oluyorsunuz. Bu mücadele Türkiye topraklarında iki şekilde sona erebilir: Ya Türk milleti mücadele sonucu olarak elindeki silahla ana topraklarından Avrupalı saldırganları kovacak ve her şeyden önce İstanbul'u kurtaracak, ya da İtilâf devletleri Türkiye'ye karşı sürdürdükleri bu çatışma sürecinde, Türk halkının kendi onurunu ve bağımsızlığını sonuna kadar savunmaya azimli olduğuna inanacak ve bu mücadele içinden çıkmak için herhangi bir çare aramak isteyecektir. Ancak Sovyet Hükümeti, emperyalist hükümetlerin ele geçirdikleri durumları hiçbir zaman mücadelesiz terk etmediklerini biliyor. Ne hakkın, ne hukukun, ne de adaletin onlar için önemi var, boyun eğdikleri tek şey kaba güçtür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İngiltere'den aldığı öneriler varsa, bunun, İngiltere'nin içtenlikle Türkiye ile barışmak istediği anlamına geleceğini sanmıyoruz. Daha çok İngiltere kahramanca savaşan Türk halkının saflarına düzensizlik ve yozlaşma getirip böylece direnme gücünü zayıf düşürmek istemiş olmalıdır. Ya da bu önerilerde İtilâf'ın başka bir kötü niyeti olabilir: Türk milleti ile barış pahasına, kendisinin Sovyet Rusya'ya karşı sürdürdüğü savaşta Türkiye'yi kendi tarafında bilmek istiyor. Sanırız ki böyle bir planın gerçekleşmesine pek umut yoktur.

Türkiye ile Rusya'nın günün birinde birbiriyle olabilecek bir çıkar çatışması yoktur; aksine, iki halkın arasındaki dostluk ve birlik gelecekte yalnızca ve yalnızca daha da sağlamlaşabilir. Buna rağmen, Türkiye'nin, bunun bir hile olmadığına, bu önerilerin savaşa son vereceklerine ve Türk milletine barış içinde bir hayata geçip, yedi yıl süren bu savaşın açtığı yaraları tedavi etme olanağını vereceğine en ufak bir umut varsa, İtilâf hükümetlerinden gelecek hiçbir öneriyi reddetmemesi gerektiğine inanıyoruz.

Ama Türk Hükümeti bizce, her şeyden önce bütün önerilerin açık ve resmen yapılmalarını isteyebilir. Bunun dışında sanırız ki Türk Hükümeti bütün devlet topraklarından hangi türden olursa olsun bütün yabancı orduların çekil-

mesini istemelidir ve bu işin İstanbul'dan başlanmasında ısrar etmelidir. Görüşmeler sırasında yabancı ordu birliklerinin Türkiye'nin devlet topraklarında bulunması, toprakları yabancı ordularca işgal edilmiş olan tarafın diplomatik durumunu daima zayıf düşürecektir.

Rusya, ancak kendi topraklarından yabancıları ve karşıdevrimcilerin topunu defettikten sonra uluslararası ilişkilerde politik durumunu sağlamlaştırıp ağırlığını ortaya koyabilmiştir. Rusya'nın başkenti yabancılar tarafından işgal altında tutulmuş olsaydı, Londra'daki görüşmelerde, böyle görüşmeler genellikle yapılmış olsa da, kendi egemenliğimizin ve dokunulmazlığımızın kabul ettirilmesini ve sayılmasını asla elde edemezdik.

Genel çizgilerle çizmeye çalıştığımız bakış açımız budur. Görüşümüzü daha ayrıntılı olarak açıklayabiliriz ve açıklanmasını istediğiniz bütün sorunlarınızı bize bildirmenizi rica ederiz. Sözümüzü bitirirken, böyle bir görüş alışverişinin son derece önemli olduğuna ve Türk Hükümeti'nin ileri sürmek istediği bütün sorularda buna devam etmek istediğimize işaret etmek isteriz.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

BELGE 65

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

19 Aralık 1920
No. 11260

Telgrafla ulaştırılmıştır.

Türkiye, Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinin katılacakları konferans, Sovyet Hükümeti açısından, ilgili ülkeler arasındaki dostluk ve karşılıklı anlayışın kurulması için olağanüstü önem taşımaktadır.

Sovyet Hükümeti, bu konferansa son derece önem verdiğinden, başkanlığımda, Narkomindel'in (Dışişleri Halk Komiserliği) tam yetkiye sahip Kollegyumu'nu konferansa temsilci tayin etmiştir.

Görüşmelerin Bakû'de yapılması halinde, dış politikamızın tüm yöneticileri günlük çalışmalarından alıkonulmuş olacak. Bugünkü durumda ise buna imkân yoktur. Bu nedenle Sovyet Hükümeti, konferansın Bakû yerine Moskova'da toplanmasını önerir. Hükümetimiz Ermenistan ve Novorossisk üzerinden Ankara ile sürekli bağlantının kurulması için gerekli bütün tedbirleri almaktadır.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

Dokumenti Vnesney [illegible] Cilt III, Belge No.

BELGE 66

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

22 Aralık 1920

Sayın Komiser,

Türkiye Büyük Millet Meclisi, gerek Rusya gerekse Türkiye'nin emekçi halkları tarafından kendi çıkarlarının iyice kavranması sayesinde, emperyalist devletlerin ustaca olduğu kadar haince de olan, aramızı açma ve aramıza güvensizlik tohumları ekme girişimleri kesinlikle boşa çıkmıştır. Bu nedenle aramızda daha da pekişen dostluk bağlarımız gün geçtikçe daha güç kazanmaktan başka hiçbir değişmeye uğratılamayacaktır. Çıkarlarımızın birbiriyle karşılaştıkları ve kaynaştıkları sorunların esaslı bir incelemesini yapabilmek amacıyla, Hükümetim, RSFSC temsilcileriyle buluşmak üzere Ekonomik Sorunlar Halk Komiseri olan ve sizin de çok iyi tanıdığınız Yusuf Kemal Bey'i, Eğitim İşleri Halk Komiseri Rıza Nuri (Nur) Bey'i ve Moskova Elçisi General Ali Fuat Paşa'yı Bakû'ye göndermek istiyor.

Moskova ile Ankara arasında yarı yolda bulunan bu kentin seçilmesi sayesinde heyetlerimiz karşılıklı olarak kendi hükümetleri ile ilişki kurabilecek ve bu ilişkiler eşit haklarla yapılabilecektir. Bu nedenle Rusya tarafından görüşmelere katılacak olan kişilerin adlarını ve Bakû'de bulunabilecekleri yaklaşık tarihi bildirmenizi rica ederim.

Türk temsilcileri, önceden hesaplanmayan bir engel çıkmazsa, en geç bir ay içinde Azerbaycan başkentinde olacaklar.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 238'e Ek.

BELGE 67

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

28 Aralık 1920
No. 11807

Radyo ile bildirilmiştir.

Rusya Sovyet Hükümeti, 22 Aralık tarihli telgrafımızla ifade olunan ve milletlerimizi birleştiren değişmez dostluk teminatını çok büyük bir memnunlukla karşılıyor. Hükümetimiz büyük bir içtenlikle Türkiye elçisi olarak General Ali Fuat Paşa'yı ve belirtmiş olduğunuz gibi, Halk Komiseri Yusuf Kemal Bey, Halk Komiseri Rıza Bey ve General Fuat Paşa'dan oluşturulan heyetinizi karşılayacaktır.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Dışişleri Halk Komiserliği Kollegyumu, Hükümetinizin heyeti ile görüşmesi hakkında Rus Hükümetinden gerekli emir ve talimatı almıştır. Bu durumda Bakû ve Tuapse ile sürekli radyo bağlantısı olan Moskova'da karşılaşmamız için Hükümetinizin onayını almamız gerekmektedir. Bir evvelki notayla tarafımdan belirtilen bu ricamızı bugün bir kez daha tekrarlayarak, karşılaşmamızın, milletlerimiz arasındaki ilişkilerin bundan sonraki gelişmesine olumlu katkılarda bulunacağını umuyorum.

Dışişleri Halk Komiserliği
Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt III, Belge No. 238.

BELGE 68

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı V. İ. Lenin'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Telgrafı (1)

7 Ocak 1921

7 Ocak tarihli, Dağıstan halkları özerkliğinin (2) ilan edilmesi ile ilgili bildirinizi sevinçle aldık (3). Sovyet Hükümeti bildirinizden, Rusya Federasyonu'na giren milliyetlere uyguladığı politikasının tarafınızdan onaylandığı kanısındadır. Sovyet Rusya, kendi devlet topraklarında bulunan tüm halklara özerklik vermekte ve bu halklarca, her halkın kendi kaderini bizzat belirleme hakkına dayanarak bölgesel cumhuriyetler meydana getirmelerini desteklemektedir. Yalnız bu ilke sayesinde, Sovyet Rusya'ya giren tüm milliyetler arasında karşılıklı anlayış ve güvene dayanan kardeşçe ilişkilerin kurulması sağlanabiliyor. Yalnız böyle bir politika Rusya'nın tüm milliyetlerini bir tek büyük ve güçlü ailede birleştiriyor ve kökleştiriyor ve bunun sayesinde bu aile bizi çevreleyen sayısız düşmanlara karşı direnip mücadelesini sürdürebiliyor. Büyük, sağlam bir bütün oluştururken, düşmanlarımızın dolayısız saldırılarını püskürtmekle de yetinmeyerek, ortak düşmanlarımızın giriştikleri her türlü entrikaların uzağında kalıyoruz. Küçük halklarla olan ilişkilerimizde uyguladığımız önlemlerin sizce doğru yorumlandığını ve tarafımızdan bunların kolaylaştırılması şeklinin mükemmel bir karşılıklı anlayış ve güvenin kurulmasını olumlu biçimde etkilediğini memnunlukla görüyorum.

Bildirdiğiniz için size bir kez daha minnettarlığımızı belirtir, ülkesinin bağımsızlığı ve refahı için tükenmez bir enerji ile mücadele eden Türk halkı ve Hükümetine en içten dileklerde bulunmak isterim.

Lenin

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt III, Belge No. 249.
(2) Mustafa Kemal'in telgrafında "bağımsızlık" kelimesi geçmektedir.
(3) Belge 63.

BELGE 69

Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

8 Ocak 1921

19 Aralık 1920 tarihli notanız bana kurye ile 31 Aralık günü iletildi (2). Hükümetim, Ankara Hükümetince Sovyet Ermenistan'ın kaderi ve iç politikasına karşı gösterilen canlı ilgiyi son derece büyük bir memnunlukla karşılıyor. Öte yandan genç Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti de aynı ilgi ve heyecanla Anadolu'da halk devriminin gelişmesi sürecini izlemektedir. Türkiye'nin millî kurtuluş hareketi bugünlerde devrimci ilkelerini biçimlendirmeye çalışırken, Sovyet Rusya tarafından meydana getirilen, onun ideolojisini benimseyen Ermenistan da işçi köylü diktatörlüğünü uygulayan bir ülke olarak, bundan böyle Türkiye'nin Batılı emperyalizme karşı sürdürdüğü mücadelede sağlam bir cephe gerisi ve dayanağı olmak isteğindedir.

Ermenistan Komünist Hükümeti bu tarihsel görevini iyice bilerek, kendi ülkesinde devrimin başarılarını sağlamlaştırırken, komşu Doğu ülkelerindeki devrimin her an koruyucusu olacaktır. Tarihsel olarak kaçınılmaz olan bu görevini uygularken, gözlerini III. komünist Enternasyonali'ne ve Sovyet Rusya'ya çevirecek ve onun onayı veya eleştirisi kendi başarı ya da başarısızlıklarının ölçütü olacak, konumunun doğru veya yanlışlığını gösterecektir. Bunun yanı sıra Doğu'dan gelecek bütün eleştiriler bizce sevinçle karşılanacaktır. Çünkü bu eleştiri, ülkemizin içinde ve dışındaki devrimci sorunlarımıza karşı içtenlikli ve gayretli ilginin kanıtı olacaktır.

Türkiye'nin millî kurtuluş hareketi İtilâf emperyalizmine karşı ayaklanan, ezilmiş emekçi halkı şahsında, bize ruhen yakındır ve biz hal ne olursa olsun bu hareketi desteklemek için onunla dayanışma içinde olacağız. Bize karşı halen güvensizlik kalıntıları varsa, bunun nedeni bizim dışımızda aranmalıdır. Bunlar henüz tamamen yok edilmemiş milliyetçiliğin yıkıntılarında aranmalıdır. Ama kesinlikle eminiz ki, bu güvensizlik ister istemez eriyecek, silinecek ve birbirini devrimci görevler zemininde birleştiren devrimci ilişki ve yakınlaşma sürecinde yok olacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 251.

(2) Bu nota için bk. s., 209, not 383.

Hükümetinizce ileri sürülen görüşlerin özüne geçelim; Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, eski anlaşmazlıkların kesin bir biçimde ortadan kaldırılması ve çözümlenmesi, iki emekçi halk arasında sağlam, sarsılmaz bir dostluğun kurulması gibi, her iki ülkeye de düşen tarihsel sorumluluk konusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasına dayanmak ve bu anlaşmayı temel almak istemesini hayretle karşıladığını belirtmekten kendini alamıyor. Çünkü bu anlaşma, ancak bir yandan Türkiye'nin askerî başarılarına, öte yandan ise Taşnak milliyetçiliğinin ölmek üzere iken girdiği koma hali gibi belirli ve çok özel koşullara dayandırılabilir.

Hükümetinizin, Türk orduları tarafından ele geçirilen ve dolayısıyla işgal olunmuş bölgelerindeki, halkın Türkiye'ye katılması lehine oy kullandığı, bir süre önce yapılan plebisiti ileri sürmesi pek inandırıcı değildir, çünkü bu plebisit askerî işgal şartları altında, tek taraflı olarak yaptırılmıştır. Yukarıda değinilen konuların dışında ve Hükümetinizin üstünde durduğu plebisit sonuçlarının da, söz konusu bölgelerdeki halkın milliyet açısından dağılımı göz önünde bulundurulursa, son derece ilginç ve kendine özgü olmalarına da bakmaksızın, Ermenistan SSC Hükümeti plebisitin devlet toprakları anlaşmazlıklarının çözümlenme yollarından biri olup, ekonomik ve coğrafi niteliklerin yanı sıra bu koşulların boşluklarını doldurmak için uygulanan referandumun, her zaman ve meydana gelebilecek her durumda devlet toprakları anlaşmazlıklarının tek doğru çözümlenme yolu olarak kabul edilemeyeceğine işaret etmek gereğini duymaktadır. Böylece, Ermenistan ve Türkiye arasındaki sınır bölgelerinde dünya savaşı ve sultan hükümetinin son yıllarda Ermeni halkına giriştiği tüyler ürpertici zulüm ve baskı karşısında, plebisit bir çok yönden doğal politik anlamını olduğu kadar, uygulanmasının pratik olanaklarını da yitiriyor. Ermenistan SSC Hükümeti aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Sovyet Ermenistan ile ilgili olarak, silahlanmanın kısıtlanması konusunda Aleksandropol (Gümrü) Anlaşması şartlarının da muhafaza edilmesi isteğini anlayamamıştır. Ermenistan SSC Hükümetince bu istek yalnız, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilan ettiği toplumsal ve politik amaç ve hedeflerinin Sovyet Cumhuriyetleri ve onun doğal bağlaşıklarınca dünya emperyalizmine karşı mücadelelerinde güttükleri genel amaç ve hedeflerle bağdaşamaması gibi şartlar altında anlaşılabilirdi.

Aynı şekilde Ermenistan SSC Hükümeti, Ermenistan'da Sovyet düzeninin kurulması ile değişen koşullarda, bundan böyle ordularımızın Aleksandropol (Gümrü) eyaletinde ve buna bitişik komşu bölgelerde, Ermeni asıllı halkın etnik dağılım yörelerinde bulunmalarını haklı çıkarabilecek herhangi bir neden

görememektedir, kaldı ki bu halk askerî işgalin bütün ağırlığına katlanmak, barışçıl uygar çalışma ve uğraşıya dönmek olanağını kazanmış ve milliyetçilerin boyunduruğundan kurtulmuş bir ülkede, özgür emekçi yaşamına geçmek haklarından yararlanmak gibi olanaklarından da yoksun ediliyor.

Bugünlerde Moskova'da düzenlenecek olan konferansta, iki Hükümet arasında halen çözümlenemeyen sorunların tüm ayrıntıları ile ortadan kalkacağından asla kuşkusu olmayan Ermenistan SSC Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin gerek Ermenistan, gerekse RSFSC'deki Sovyet düzenine karşı dostça niyetlerinin içtenliğini kanıtlamak üzere, ordularını Aleksandropol (Gümrü) eyaletinden ve bu eyalete komşu Ermeni halkının etnik dağılım bölgelerinden çekeceğini umar. Aynı şekilde Hükümetim, Ankara Hükümeti'nin, kısmen nereye götürüldüğü belli olmayan, kısmen de, Ermenistan SSC Hükümeti'nin elindeki bilgilere göre çoğunlukla Erzurum ilinde toplanarak en ağır koşullarla karşılaşan, hemen hemen en gerekli besin ihtiyacından yoksun, en ağır işlerde çalıştırılan askerî tutsakların serbest bırakılması ve anayurtlarına dönmeleri hususunda gerekli emir ve talimatın derhal verilmesini esirgemeyeceğinden de emin bulunmaktadır. Ermenistan SSC Hükümeti, bu tutsakların bundan böyle daha fazla alıkonulmasının Türkiye Büyük Millet Meclis'inin Sovyet Ermenistan'a vermekte olduğu dostluk teminatı ile bağdaşamayacağını ve herhangi bir haklı nedene de dayanmayacağını belirtir. Çünkü Taşnaklarla barış anlaşmasının imzalanmasından bu yana 35 günden daha fazla bir zaman geçmiş bulunuyor.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri
Bekzadyan

BELGE 70

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

13 Ocak 1921
No. 706

Rus Hükümeti, Kafkas heyetlerinin geldiği günlerde gelmiş olan heyetinizi doğrudan doğruya Moskova'da karşılamak ve ağırlamakla büyük bir mutluluk duymaktadır. Bununla Rusya ile Türkiye arasındaki bütün anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması ve sağlam, uzun vadeli temeller üzerinde sağlam dostluk ve sıkı işbirliğinin kurulması mümkün olacaktır. Son zamanlarda meydana gelen bazı durumlardan dolayı tasarlanan bu konferansın yapılması ertelenemeyecek bir zorunluluk olmaktadır.

Türkiye ile aramızda sağlam temele oturtulmuş iyi ilişkiler göz önünde bulundurularak, Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapma önerimizin tarafınızdan kabul edilmemesini büyük bir hayal kırıklığı ve üzüntüyle öğrenmiş bulunuyoruz (2), kaldı ki Moskova'daki temsilcileriniz bu önerimize bugüne kadar hiçbir zaman herhangi bir itirazda bulunmuş değildi.

Yabancı basında Türkiye'nin sözde yön değiştirmesiyle ilgili olarak yayılan düşmanca söylentiler bizi hiçbir şekilde etkilemediği gibi, görüşlerimizi doğrulayan tutumunuz da bu konuda belirli bir düşünce edinmemize yardım etti. Geçmiş dönemde meydana gelen bütün anlaşmazlıklar Moskova'da açılacak olan konferans sırasında iki ülkenin temsilcileri arasında çözümleneceği gibi, aramızdaki halen çözümlenemeyen sorunlar da ayrıntıları ile görüşülecektir.

Konferansın iki ülkenin geleceği için ve halkların kendi kaderlerini kendi elleriyle belirleme haklarına ve halkların özgürlüklerine göz dikilmesine ve her türlü zorbalığa karşı protestoya dayanan sarsılmaz, sıkı işbirliğine hayırlı sonuçlar getireceğinden emin bulunmaktayız.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt III, Belge No. 258.

(2) Burada sözü edilen belgenin hangisi olduğu anlaşılamamıştır. Bekir Sami'nin Mdivani ile Ermenistan sorunu üzerine Kars'ta yaptığı görüşme sonucunda Ahmet Muhtar Bey tarafından yazılan, ancak metni elimizde olmayan, 29 Aralık 1920 tarihli notası olabilir.

BELGE 71

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

13 Ocak 1921
No. 710

19 Aralık tarihli telgrafıma ek olarak (2), Londra'daki Rus ticaret temsilcisi Krasin'in İngiltere'nin önerisini görüşmek üzere Moskova'ya çağrıldığını bilginize sunarım. Karşı tarafla politik temaslar hakkında sürekli olarak bilgi edinmeniz amacıyla durumu bildirir, sizden de aynı içtenliği bekleriz.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 259.
(2) Belge 65.

BELGE 72

Kâzım Karabekir Paşa'dan B. G. Mdivani'ye (1) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Doğu Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanlığı (Siyasî) Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Tarafından Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisi Yoldaş Mdivani'ye

Karargâh, 14 Ocak 1921

Aralık ayının üçüncü günü Gümrü'de sizinle yapmış olduğum bir görüşmede, Lenin ve Stalin'den aldığınız bir şifrede Sovyet Rusya'nın hükümetimizle siyasî bir anlaşma ve bir de askerî sözleşme imzalamak konusundaki isteği belirtilmiş ve görüşmeler için görevlendirilecek heyetimizle ilkelerimiz konusunda alınacak bilginin Moskova'ya ulaştırılmasına aracılık edileceği açıklanmıştı. Büyük Millet Meclisi Dışişleri Bakanlığı'na, aynen sunmuş olduğum yüksek açıklamanızı Büyük millet Meclisi Hükümeti içtenlikle karşılayarak kabul etmiş ve gösterilen istek çerçevesinde görüşmeler için görevlendirilen heyetimiz Moskova'ya doğru yola çıkmıştır. Lenin ve Stalin'den alındığından 3 Aralık 1920'de sözünü etmiş olduğunuz şifrede (2) bildirilen isteğin özet olarak, yazı ile bildirilmesini rica ederim.

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

---

(1) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde ... 200 - 202.
(2) Bk. Belge 55.

BELGE 73

B. G. Mdivani'den Kâzım Karabekir Paşa'ya (1)

14 Ocak 1921
No. 421

Sayın Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi Kumandanı,

Bugünkü mektubunuza cevap olarak (2), adı geçen mektubunuzda, geçen 3 Aralık'ta, Gümrü'de, Lenin ve Stalin imzalı bir telgrafesas tutalarak (3) sizinle yaptığım görüşmenin içeriğini aslına uygun olarak yazıya geçirdiğimizi hemen size bildirmek isterim. Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle haberleşmenin ve adı geçen hükümetin (TBMM Hükümeti'nin) Türkiye ile Rusya arasında siyasî hatta askerî bir sözleşmenin yapılması konusundaki eğilimlerinden haber almasının olanaksızlığı karşısında, hükümetinizin eğilimleri ve gerekirse bu sözleşmeye varacak görüşmelerin yürütüleceği ilkeler konusunda bilgi edinmeye görevlendirilmiştim. Açıkça bu sorularla size başvurdum ve aynı zamanda, hükümetime iletmek üzere, sözleşmeye varacak görüşmelerin ilkelerini hükümetinize sormanızı diledim. Hükümetinizin de bu sırada böyle bir askerî sözleşmenin imzalanmasını istemekteyken verdiğiniz cevabı hükümetime iletmekte kusur etmedim ve bu görüşmemiz, iki hükümetin Türk Rus sözleşmesini görüşmek üzere bir konferans düzenlemeleri kararına varan ilerideki görüşmelerimizin temelini oluşturmuştur.

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği
Türkiye Temsilcisi
B. Mdivani

(1) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 202 - 203 (Fransızca yayınlanmıştır).
(2) Belge 72.
(3) Belge 55.

BELGE 74

B. G. Mdivani'den Ali Paşa'ya (1)

14 Ocak 1921
No. 420

Moskova'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Büyükelçisi Sayın Ali Fuat Paşa,

Van ve Muş'un Ermenistan'a bırakılması konusunda sizinle ve Moskova Konferansına gitmek üzere bulunan sayın heyet arkadaşlarınızla meydana gelen görüşmelerimi onaylamak ve pekiştirmek amacıyla görüşmelerimin metnini direkt bir telgraf hattıyla Moskova'dan henüz dönmüş bulunan Soyet Hükümeti'nin Kafkas temsilcisi Yoldaş Orconikidze'ye bildirdiğimi size açıklamayı gerekli görüyorum. Yoldaş Orconikidze, bana, Moskova'da Yoldaş Çiçerin'le her sorun üzerine görüştüğünü ve Türkiye Dışişleri Bakanı Vekili Ahmet Muhtar Bey'in son defa vermiş olduğu notada söz konusu ettiği sorunlar konusunda da görüşmüş olduğunu bildirdi. Bu arada Çiçerin'in, Orconikidze'ye dediğine göre, eğer Türk temsilci heyeti geç kalmayıp daha çabuk gelebilirse, tüm sorunlar hızlı bir çözüm yolu bulabilecektir. Çiçerin, Bekir Sami Bey'le olan konuşmasının çok önceye dayandığını ve o konuşmasının amacı resmi olmayan ve ancak sürekli ve doğal bağlaşıkları bulunan Batı Avrupa proletaryasının dikkatini çekmeyi amaçladığını söylemiştir. Aynı zamanda Türk notasında ileriye sürülen sorunların Moskova ile Ankara arasındaki dostluğa engel olmayacağını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin anlayacağı umudunu açıklamıştır. Yoldaş Orconikidze, bunlardan başka bana, Sovyet Rusya Hükümeti'nin Rus - Türk ilişkileri konusunda size bildirmiş olduğum görüşümü tümüyle kabul etmiş olduğunu ve Yoldaş Stalin'in Moskova Konferansı çalışmalarına aktif bir biçimde katılacağını bildirmiştir.

Kendi adıma da şunu açıklamak isterim ki, Kâzım Karabekir Paşa'ya daha önce bildirmiş olduğum gibi, Türkiye'ye hareketimden önce ne bana verilmiş olan talimatta ve ne de Yoldaş Stalin'le yapmış olduğum görüşmelerde Ermenistan'a Türk topraklarından herhangi bir parçanın bırakılacağı konusunda tek kelime bile yoktur.

Tarafımdan resmi ve fakat tümüyle gizli olarak verilen bu açıklamanın Sovyet Hükümeti'nin gerçek niyetleri konusundaki kuşkularınızı giderebileceği umuduyla üstün saygılarımın kabulünü büyükelçiden dilerim.

Rusya Sovyetler Federatif
Sosyalist Cumhuriyeti'nin
Dışişleri Komiserliği'nin
Türkiye Temsilcisi
B. Mdivani

(1) CEBESOY, A. F. "Moskova... 118 - 119.

BELGE 75

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyet Üyesi G. K. Orconikidze'ye Telgrafı (1)

18 Ocak 1921

Yoldaş Mdivani, özellikle Ermenistan'ın şu sıradaki feci durumdan kurtarılması işini yüklensin. Türkler, kardeş Sovyet Cumhuriyeti'ne yardım etmek şöyle dursun, onu abluka altına alıyor, yağma ediyor, açlığa mahkûm ediyor. Her Sovyet Cumhuriyeti'nin davası bizim öz davamızdır ve kardeş Sovyet Cumhuriyeti'nin mahvına, elimizi kolumuzu bağlayarak seyirci kalırsak, kendi kendimize ihanet etmiş oluruz.

Yoldaş Mdivani, Türkleri, İngiltere ile yapılan görüşmeler konusunda yatıştırsın, zaten o ne yapacağını biliyor. Batum söz konusu edilecek olursa, Türklerin Batum'u işgal etmelerine asla razı olmayacağımızı unutmasın, ama bunun dışında bütün devlet toprakları sorunlarını nasıl olsa Moskova'da çözümleyeceğiz. Silahların düzenli bir biçimde tesliminden siz sorumlusunuz, ama Mdivani bunun teknik yönünü bir düzene koysun.

Türklere İngiltere ile olan görüşmeler hakkında bir açıklamada bulunuyoruz; onlar da bizi İtilâf ve İstanbul ile sürdürdükleri görüşmelerden haberdar etsinler. Mdivani, bizim Ankara ile bağlantı işimizi üzerine alsın, Türk notalarına cevap vermiyorduk çünkü hiçbir nota almış değiliz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney" Cilt III, Belge No. 267

BELGE 76

Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

19 Ocak 1921

Ermenistan Sovyet Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, dikkatinizi işgal altında bulunan bölgelerimizde meydana gelen ve giderek müzminleşip genelleşen anormal duruma çekmek ister. Ermenistan Sovyet Sosyalist Hükümeti'nce alınan ve kesinlikle güvenilir haberlere göre, Kars ve Aleksandropol (Gümrü) illerinde, tarafsız bölgelerde işgal kuvvetlerince eskiden olduğu gibi şimdi de barışçı emekçi halka zorbalık yapılıyor, yağma ve katliamlar sürüyor. Ordularınızın işgali altında bulunan tüm bölgelerde Ermenistan SSC'nin devlete ait malı mülkü el konularak Türkiye'ye taşınmıştır. Özel mülkiyette olan mallar yağma ediliyor, hayvanlar kaçırılıyor, halkın elindeki son erzağa el konuyor. Son ayın içinde Aleksandropol (Gümrü) kentinden kelimenin tam anlamı ile her şey alınıp götürülmüş; tüm tarım makineleri, lokomotifler, telgraf ve telefon cihazları ve donatım, otomobil yedekleri, tüm taşınır mallar vs. Koca bölge bomboş kalmış, bütün hayvanlar kaçırılmıştır. Nalbant İstasyonu'na Türkiye'ye gönderilmek üzere civar köylerden yağma edilen büyük ölçekte hububat yığılıyor. Böylece halk açlıktan ölüme mahkûm edilmiştir.

18 yaşından 50 yaşına kadar bütün çalışabilen erkekler alınıp götürülmüştür. Üstleri başları ellerinden alınarak, bunun yerine onlara çuvallar verilmiştir. Bütün bu sivil halk Sarıkamış ve Erzurum'a ağır işlerde çalıştırılmak üzere götürülüyor. İşgal birliklerinizce Karakilise'ye getirilen katar katar göçmen halk Erzurum'a yukarıda söz konusu edilen koşullarda çalıştırılmak üzere gönderiliyor.

Kars'ta, ordu birliklerinizce kentin işgali sırasında ilk üç gün boyunca yağmalar, zorbalık ve katliamlar genel bir karakter alarak sürdürülmüş yağma ve kitle katliamı halini almıştır. Bu canice hareketler ilk günlerdeki gibi geniş ölçüde değilse de, hâlâ devam ediyor. Bütün yakıta el konuldu, bu el koymadan yoksul çocukların okudukları okul ve yetimhaneler de nasiplerini aldılar. Tüm erkekler Sarıkamış ve Erzurum'a götürüldü, tüm erzak yağma edildi, hayvanlar kaçırıldı. Atbulak ve Hamamlı bölgelerinde silahlı asker bölükleri Ermeni köylere hücum edip, köyleri yağma, kadınlara tecavüz edip bütün köy halkını öldürüyorlar.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt III, Belge No. 270.

Örnek olarak 13 Aralık günü Kuluça köyünde olup bitenleri gösterebiliriz. 26 Aralık günü, 36. Türk avcı piyade alayının bir birliği tarafından Kaftalı kasabası işgal olunduktan sonra, bu kasaba sakinlerinden olan dokuz genç komünist (Vard Ter - Petrosyan, Petros Manasyan, İgnados Vartanyan, Martin Muradyan, Stepan Muradyan, Manuel Hamamyan, Tomas Atoyents, Haçetur Kuzikyants ile Manuel Aslanyants) bu Türk birliklerinin yerleştirilmesi işinin düzenlenmesi için çağrılanlar arasında olup, kendilerine verilen işleri bitirdikten sonra köyün bir ahırında hunharca öldürülmüşler. Bu zavallıların cesetleri Stepan Boyadiyan'ın arabası ile götürüldükten sonra, aynı köyün köylüsü olan Boyadiyan da, katliamın tanığı olduğundan boğazlanarak öldürüldü.

13 Ocak günü bir bölük asker ortada hiçbir neden yokken, Kanlar köyüne hücum ederek yaylım ateşi açtı. Tarafsız bölgeye sınır bölgelerde sivil Ermeni halkın katli, zorbalıklar, yağmalar artık günlük işlerden sayılır oldu. Yalnız Dördüncü Vilâyet Komiserliğinde iki yüzü aşkın katliam kaydedildi. Bütün il halkı terör altında yaşıyor, evleri barkları yıkıldı, yakıldı, yağma edildi, hayvanlar kaçırıldı ve sürekli vergi toplama bahanesiyle en vazgeçilmez ihtiyaçları olan ev eşyası ellerinden alındı. Tarafsız bölge içinde de silahlı birliklerin yağmaları süreğen bir karakter aldı ve bunların devamı ile bu bölgeler de Aleksandropol (Gümrü) gibi bomboş kalacak; Aleksandropol (Gümrü) ilinde 55 köy tamamen soyuldu.

Aleksandropol (Gümrü) halkına gelince, tarafınızdan yaratılan bütün ulaşım zorluklarına, telgrafla haberleşme denetimine, hatta Devrimci Komite'nin haberleşmesinin denetimine rağmen, arkadaşlarımıza geçiş izninin tarafınızdan verilmediği halde, biz gene de birliklerinizce işgal olunan kentteki Devrimci Komite'nin iktidarının sadece görünüşte bırakıldığını ve gerçek bir iktidar olması için sizin askerî kumandanlığınızın bunu gerekli görmesi gerektiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Devrim Komitesi'ne verilen sürekli ültimatomlar ve ileri sürülen türlü çeşit talepler yüzünden, bu gibi isteklerle hiçbir ilgisi olmayan bir işlevle görevlendirilmiş bu Sovyet organı (zorla çalıştırılmak ve başka yerlere aktarılmak üzere insan talebi, 10.000 tüfek talebi, kimin, nerede ve ne zaman öldürdüğü belli olmayan bir askerin öldürülmesinden sanık kişilerin teslimi vs.) Aleksandropol (Gümrü) Devrimci Komitesi halinden çıkmış, işgalci bölüklerin elinde bir araç olmuştur, bundan dolayı Ermenistan Devrimci Komitesi, bundan sonra böyle bir organın varlığının emekçi kitlelerle sivil halkın gözünde Sovyet iktidarı düşüncesini küçük düşürmekten başka bir işe yaramayacağını kabul etmek zorunda kaldı. Bunun için Ermenistan Devrimci Komitesi bu organın bundan böyle iş başında kalmasına gerek görmüyor. Böylesi esaret ve

yağmacılık hareketine göz yuman askerî işgalin bulunduğu yerlerde işçi ve köylü iktidarına yer yoktur.

Yukarıdaki gerçeklerin tarafsızca incelenmesi şunu ortaya koymaktadır: Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti kendisine ait olan topraklarda ülkenin ekonomisinin yağma edilmesine ve sivil halkının imha edilmesi ile açlığa terk edilmesine bundan böyle asla tahammül edemeyecektir. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, yukarıda belirtilen durum karşısında, kumandanlığınızın hareketinin, Türk ordularının başarıları sayesinde geçici bir süre için işgal olunan illerin çöle döndürülmesi ve ekonominin tam anlamı ile yıkılması ile sonuçlanacağını kabul etmek zorundadır. Herkesin bildiği gibi, ordunuzda mevcut sert disiplini ve erlerinizin Sovyet iktidarına karşı sempatilerini düşünerek, yukarıda saydığımız zorbalık olaylarını keyfi hareketler olarak kabul edemiyoruz. Bu durumda yapılan bu zorbalıkların anlamı çok daha ciddi bir hal alıyor.

Sovyet Ermenistan'ında, yapıcı ve barışçıl bir hayatı mümkün kılan, normal koşulların kurulmasını hakeden ve Sovyet iktidarını kabul ederek, geçmişin milliyetçi boyunduruğundan yeni kurtulmuş, devrimci Türkiye ile barış ve kardeşlik içinde yanyana yaşamasını yürekten arzu eden halkı adına, yukarıda sayılan gerçeklerin Sovyet Ermenistan'ın ve devrimci Türkiye'nin tarihsel görevlerinin yerine getirilmesine engel olabilecek birer belirti olarak kabul olunduğunu açıklamak zorundayım.

Bu gerçeklerin değerlendirilmesinin aramızda bir anlaşmazlık doğurmayacağından emin bulunan Hükümetim, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu gibi olayların tekrarını önleyecek her türlü önlemleri alacağından asla tereddüt etmiyor. Bu Hükümet, işgalci ordu birliklerini Aleksandropol eyaletinden ve Kuzey - Doğu Kars bölgelerinden çıkarması ile bunu kolayca elde edebilir.

Ermenistan SSC Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, bu isteklerin doğruluğunu asla inkâr etmeyeceğini kabul ederek, Türkiye'nin komşusu olan Sovyet Ermenistan'a karşı niyetlerinin kanıtlanması için, Hükümetinizden en kısa bir süre içinde bugünkü anormal durumun tamamıyla ortadan kaldırılması yolunda ne gibi önlemler alınmış olduğunun bildirilmesini bekler.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri
A. Bekzadyan

BELGE 77

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

30 Ocak 1921

Sizden 13 Ocak tarihli iki telgrafı (2) ve aynı zamanda Yoldaş Mdivani'nin Ali Fuat Paşa'ya hitaben yazdığı mektubun metnini (3) aldık. Hükümetimiz nezdindeki temsilcinizin RSFSC Hükümeti adına, Türkiye'nin Ermenistan'a hiçbir toprak tavizinde bulunamayacağını onayladığı açıklamaları içeren mektubunun bizi tamamen tatmin ettiğini bir an önce bilginize sunmak isterim. Öte yandan, yoldaş Lenin'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuptaki (4) halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme hakkına saygı gösterilmesi yolunda, sizin de 13 Ocak tarihli ve 706 sayılı telgrafınızda tekrarlanan teminatları bize, Moskova görüşmelerinin artık hiçbir zorlukla karşılaşmayacağı güvenini vermektedir. Bu koşullar altında heyetimize Kars'tan ayrılarak en kısa sürede Moskova'ya ulaşmaları için emir ve talimat verilmiş bulunuyor.

Bugün, ilişkilerimizdeki bu kritik dönem sağ salim aşıldıktan sonra izninizle sayın Komiser, ileri görüşünüz ve ilkelerine büyük bir sadakatle bağlılığı ile Sovyetler Cumhuriyeti'nin, adalet ve özgürlük ortak idealimizin gerçekleştirilmesi için şart olan iki gücün birliği ve çok sıkı işbirliğini mümkün kıldığından dolayı teşekkürlerimizi bildiriyorum. Gelecekte de aynı şekilde her yeni güçlük karşısında anlaşma zemininin bulunabileceğine tamamen eminim ve bu zemini ararken ikimizin de birliğimizin temeline oluşturacak iki ilkeyi göz önünde bulunduracağımıza inanıyorum: Bunlardan birincisi halkların kendi kaderlerini bizzat belirlemeleri yolunda, titizlikle uygulanan ilke olup, ikincisi ise, faaliyetimizi, kapitalist düzenin temeli ve dayanağı olan Batı emperyalizmine karşı en kararlı şekilde mücadeleye doğru yöneltmek ilkesidir.

Bu mektubu yazarken, Batı proletaryası ile dayanıştığımıza tamamen inanıyoruz ve bu dayanışmanın her iki tarafca karşılıklı olarak hak ve yasal çıkarlarının anlaşılması ve yukarıda sözkonusu olan ilkelere saygı gösterilmesi yolu ile gittikçe sağlamlaşacağını sanıyoruz.

Yoldaş Krasin'in Moskova'ya gelmesinin beklendiğini ve Rusya Cumhuriyeti'nin uluslararası durumu görüşmelerine katılacağına dair haberiniz için teşekkür ederim.

"Dokumenti Vnesney ... Cilt III, Belge No. 259'a Ek
Belge 70 ve 71
(3) Belge 74.
Belge 68

15 Ocak tarihli (5) notamın gönderilmesinden bu yana, Ankara Hükümeti'nin diplomatik durumu hiç değişmemiştir. Durum özetle şöyledir : Fransa ve İtalya herhalde Sevr Anlaşmasının düzeltilmesini istiyor, ancak ikisi de yasal isteklerimizi ancak çok önemsiz bir ölçüde karşılamaya yanaşıyorlar.

İngiltere ise tüm Doğu dünyası üstünde kendi hegemonyasının kurulması planını sonuna kadar gerçekleştirmeye çalıştığını doğruluyor. Bu planın hayata geçirilmesinin ilk koşulu olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yok edilmesini kabul ediyor. Bu amaçla İngiltere'nin yardımı olmadan ülkesini idare etmekten aciz Kral Konstantin'i, durmadan bize karşı çıkışlarda bulunması için zorluyor ve açıkça Yunanistan'a karşı tutumunun, yalnızca, bu ülkenin Türkiye'ye karşı alacağı tutuma bağlı kalacağını bildirip, bununla Yunan çevrelerine, İngiliz kapitalistleri uğruna feda edeceği asker oranında Britanya Hükümeti'nden para ve yardım bekleyebileceğini sezdiriyor. Kral Konstantin'in kendi halkının kanı ile yaptığı bu rezil ticarete Batı proletaryasının dikkatini çekmenizi sizden rica ediyoruz. Gerçi, Yunan genelkurmayının hummalı bir biçimde hazırlandığı ve başlanması bugünlerde beklenen yeni taaruzu İngiltere ve Yunanistan'ın gerçek niyetlerini herkese kanıtlayacaktır.

Bunun dışında, Britanya Hükümeti Malta'da güçlü bir uçak filosu oluşturuyor. Bu filo yalnızca ve yalnızca Rusya ile Türkiye'ye karşı kullanılacak ve bize gelen haberlere göre, bugün İç Anadolu'nun korunmasız şehir ve kasabalarının bombardımanı için kullanılacakmış. Öte yandan Büyük Britanya; Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü görüşmelerde, bu iki ülkenin, Londra kabinesinin hesaplarına göre yeterince sağlam tahkim edilmiş olması gereken tüm sahillerimizin ablukasına katılmalarında ısrar ediyor.

Türk milleti ve Hükümeti özgürlüğümüze ve hatta varlığımıza yönelik emperyalist devletlerin bütün bu entrikalarına karşı ve ne pahasına olursa olsun kararlılıkla dayanmaya kararlıdır.

Her şeyden önce Sovyetler Cumhuriyeti'nden, tek amacı, kendi sömürgelerinde çok sayıda insan gücünü çalıştırmak olan, üstelik de bağımsız yaşantımızı gözleri ile gördükten sonra, esarette olan bu halklarda özgürlüğe kavuşmak isteğini uyandırmaktan da çekinmeden esir gibi çalıştırmak amacıyla kapitalistlerin koca bir ulusun hayatına göz dikip tasarladıkları kirli komplonun, tüm Avrupa proletaryasına örnek olması için propagandanın bütün araç ve gereçlerinin kullanılmasını dileriz. İkinci olarak ise, hazırlanan bu yeni saldırıları püskürtebilmemiz için, elinizde bulunan bütün maddi olanaklardan bizim de

(5) Bu tarihi taşıyan bir belge konusunda hiçbir bilgimiz yoktur.

yararlanmamıza izin vermenizi ve bununla beraber, Yoldaş Mdivani aracılığı ile Kâzım Karabekir Paşa'nın size ilettiği ve ayrıca Ali Fuat Paşa tarafından da doğrudan doğruya ayrıntılarıyla açıklanacak olan ricalarımızın en kısa bir sürede yerine getirilmesini dileriz.

BELGE 78

Bekir Sami Bey'den (1) Ermenistan SSC Dışişleri Bakanı A. Bekzadyan'a (2)

5 Şubat 1921

Kanımızca, Aleksandropol (Gümrü) Anlaşması zorbalık değil, adalet örneğidir ve bu anlaşma koşullarının yerine getirilmesi Kafkasya'da sağlam bir barışın kurulması için zorunludur. İddialarımızın doğruluğunu yeteri kadar kanıtlayan hususlardan biri, bu anlaşmaya karşı tek bir hukuki delilin gösterilememesidir. Bize terk olunan bütün bölgelerin sakinleri çoğunlukla Türk asıllıdır ve hatta Taşnak terörü döneminde bu halkın temsilcisi olan bazı milletvekilleri bizim Büyük Millet Meclisi toplantılarına katılmaktaydılar. Böylece devlet toprakları konusundaki itirazlarınızı bir yana bırakıyoruz. Kaldı ki Hükümetiniz, anlaşma gereğince bir kez daha plebisite baş vurmak hakkını saklı tuttuğu için, bu hakkından bir kez daha yararlanabilir. Ermeni ordusunun elindeki silahın bize teslim edilmesi isteğine gelince, bu isteğimiz haklı nedenlere dayanmaktadır, çünkü emperyalist devletlerden hiçbir saldırı beklemeyen Ermenistan'ın bu kadar fazla silaha ihtiyacı yoktur, oysa bizleri dört bir yandan, bu devletler sıkıştırmaktadır ve biz Kafkasya'da tam bir silahsızlanmayı sağlamadıkça rahat edemeyeceğiz. Tarafınızdan yaratılan olayların gittikçe artması, bu görüşümüzün yerinde ve doğru olduğunu gösterir. Bunun dışında Ermenistan Hükümeti'ne ülke içindeki konumunu dilediği gibi sağlamlaştırma hakkını tanıyarak yalnızca hücum etmeye yarar silahların teslimini istedik. Teslimini istediğimiz silahlar, azılı düşmanlarımız olan kapitalist devletlere karşı kullanılacaktır ve silahı teslim etmedeki gecikmeleriniz yalnızca Aleksandropol (Gümrü) ve Ermenistan'a teslim edilmekte olan diğer bölgelerdeki ordularımızın çıkarılmasını geciktirmeye neden olmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Tutsak olan Ermeni askerlerin iadesi de aynen bu şekilde, tarafımızdan anlaşma onaylanır onaylanmaz ve anlaşma hükümleri tarafınızca gerçekleştirilir gerçekleştirilmez yerine getirilecektir. Ermeni egemenliği altında çoğunlukla Türklerin yaşadıkları topraklar, Türk egemenliği altında da çoğunlukla Ermenilerin yaşadıkları topraklar kalmayınca, iki halk arasında barış ve gerçek kardeşlik yerleşmiş olacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." , Cilt III, Belge 270'e Ek.

(2) Bekir Sami Bey 31 Ocak 1921'de Ankara'ya dönerek, Dışişleri Bakanlığı'nı Ahmet Muhtar Bey'den devralmış, ancak 6 Şubat'ta yeniden Londra'ya doğru yola çıkmıştır.

Sözlerimi bitirirken, ordularımıza yöneltmiş olduğunuz suçlamaları yalanlamak isterim. Savaş sırasında Türk ordusunun davranışı öylesine ibret vericiydi ki, bildiğiniz gibi bize karşı daima taraf tutarak davranan Amerikalılar bile bunu kabul etmek zorunda kaldılar. Bunun için, bu ordu, barış anlaşması imzalandıktan sonra bize yüklediğiniz hareketlerde bulunamazdı. Açıklamanıza göre Aleksandropol (Gümrü)'daki mallara el konulmasına gelince, bu el koymalar kentin Devrimci Komitesi tarafından, özel mülkiyette olan değerlere el konulması ve millileştirilmesi gibi komünist ilkelerine uygun olarak yapılmıştır. Bizim bu komite çalışmalarına engel olmak istediğimiz yolundaki yakıştırmalarınızı da yalanlıyoruz. Biz her zaman, Taşnakların alaşağı edilmesinden önce de sonra da, Ermeni Komitesini savunduk ve iktidara gelmesine yardım ettik. Adı geçen Komite, Erivan'dan gelen ajanların ısrarları üzerine 2 Ocak tarihinde istifa etti. Bundan güdülen amaç, bizleri, çalışmasını engellemekle suçlamaktı, ancak bizim askerî kumandanımızın yeni bir seçimin yapılacağını ve böylece tutumumuzun içtenliğinin kanıtlanacağını açıklaması üzerine, bu Komite istifasını geri aldı.

Bütün bu gerçeklere rağmen, izninizle sayın Komiser, Türk milletinin Ermenistan emekçi halkı ile barış ve dostluk içinde yaşama yolunda yürekten arzusunu ifade etmek isterim, şu şartla ki, karşılıklı ilişkileri bozan provokasyonlu girişimlerde bulunulmasın ve Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasının bütün koşullarına aynen uyulsun. Çünkü bu anlaşma, savunucusu olduğumuz adalet ve eşitlik ilkelerine göre yapılmış Türkiye, Ermenistan ve Rusya emekçi halklarının batılı emperyalistlerle mücadelelerinde gerçek çıkarlarına hizmet etmektedir.

BELGE 79

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Bekir Sami'ye Notası (1)

8 Şubat 1921
No. 3377

Radyo ile yayınlandı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasındaki karşılıklı telgraflaşmayı içeren 29 Ocak tarihli Hükümet bildirinizin ve tarafınızdan gerek İtilâf devletlerine gerekse dünya hükümetlerinin çoğuna hitaben gönderilen nota metnini içeren 31 Ocak tarihli telgrafınızın alındığını bildirmekle şeref duyarım (2).

Rusya Sovyet Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, Türk milletinin bağımsız olarak kendi ülkesini yönetmesi ve kaderini bizzat belirleme hakkı uğruna sürdürdüğü haklı mücadelesindeki yenilmez, kesin tavrından ve sarsılmaz mertliğinden dolayı kutlar. Yasal olarak Türk milletinin tek gerçek temsilcisinin İstanbul'daki grup değil, ancak Büyük Millet Meclisi olduğunu kanıtlama konusundaki tavrınızın en doğru ve en akılcı davranış olduğunu kesinlikle kabul ettiğimize bütün samimiyetimle inanmanızı rica ederim.

Halkları boyunduruk altına almak ve sömürmek isteyen işgalci emperyalistlerin püskürtülmesi için, kendi hakları uğruna çarpışan bir halkın elinde en iyi silahın, hiçbir tehdite boyun eğmeyen kararlılık, mertlik ve güç olduğunu olaylar yeteri kadar kanıtlamış bulunuyor. Halkın temsilcisi olarak durumuna ve haklarına her türlü müdahaleyi reddeden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin izlediği yol, başarıya, zafere ve zirveye giden tek yoldur.

Bağımsızlığını ve özgür gelişmesini savunan Türk milleti ile bağlarımız, Türk milletinin kahramanca mücadelesinin başarılı bir sonuca doğru ilerlemesinde yardımcı olmuşlarsa, ne mutlu bize. Bizim de, Türk milletinin yaptığı gibi, dıştan gelecek saldırılara ve işgallere karşı sürdürdüğümüz mücadelede bunca yararlı olan haberleşme olanaklarını oluşturan Hükümetler arasındaki bu ilişkilerden dolayı kendi kendimizi kutlayabiliriz.

---

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt III, Belge 290.

(2) Ahmet Muhtar Bey'in 29 Ocak ve Bekir Sami Bey'in 31 Ocak telgraflarının metni elimizde değildir.

Bu ilkeyi izleyerek, İngiliz Hükümeti ile olan görüşmelerde henüz hiçbir kesin kararın alınmadığından sizi temin etmek isteriz. İngiliz Hükümeti Sovyet Rusya ile Büyük Britanya arasında imzalanacak ticaret anlaşmasının girişinde bizim, İngiliz çıkarlarını zedeleyecek her türlü hareketten çekinmemiz ve bu gibi hareketlerden özellikle Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da kaçınmamız gibi bir yükümlülüğü resmen belirtmemizi istediği için, biz de karşı talepte bulunarak, bu metne aşağıdaki paragrafın eklenmesini şart koştuk: "Öte yandan Birleşik Krallık Hükümeti, gerek yukarıda adı geçen, gerekse eski Rusya Çarlığı'nın bir parçası sayılan, bugün ise halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme haklarına dayanarak birer bağımsız devlet haline gelen ülkelerde, Sovyet Rusya'nın çıkarlarına veya güvenliğine karşı, hangi şekilde olursa olsun, her türlü eylem ve propagandadan vaz geçip, bunlardan kaçınacak ve aynı zamanda Japonya, Almanya, Polonya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya tarafından Sovyet Rusya'ya karşı yapılabilecek herhangi bir düşmanca harekete destek olmayacağı gibi, bunları teşvik etmekten de kendisini alıkoyacak, Sovyet Rusya'nın başka ülkelerle olan ilişkilerine karışmayacak ve bu ilişkilerin kurulmasına engel olmaya çalışmayacaktır. Anlaşan taraftar karşılıklı olarak, İran, Afganistan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin devlet topraklarının bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı gösterecektir."

Büyük Britanya tarafından sunulan taslağın giriş bölümü önerisine karşılık önerimiz budur. Türkiye Büyük Millet Meclisi devlet topraklarıyla, halkların kendi kaderlerini bizzat belirleme hakkı ilkesine dayanarak iktidarının ulaştığı yerler amaçlanmaktadır, zaten başkalarının topraklarına göz dikme gibi hareketlerin tümünün sona ereceği günler yakındır ve işgalciler ister istemez Türk milletinin kendi yönetimine boyun eğmek zorunda kalacaklar. Kendi kaderini eline alan Rus emekçi halkı, zalimlere ve sömürücülere karşı açtığı mücadeleden geçti, ağır deneyler geçirdi ve bu düşmanların er geç yenilgiye uğramaya mahkûm olduklarını çok iyi bilmektedir.

Dışişleri Halk Komiseri
Çiçerin

BELGE 80

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

2 Mart 1921

Sayın Elçi,

Eski Gürcü Hükümeti ile yapılmış anlaşmaya dayanarak, Türk ordusunun Ardahan ve Artvin'i işgal ettiğini bildiren bir telgraf aldık.

Saygılarının kabulünü dilerim.

Georgi Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney , Cilt III, Belge No. 314.

BELGE 81

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

3 Mart 1921

Sayın Komiser,

2 Mart tarihli mektubunuzu aldım (2) ve eski Gürcü Hükümeti ile yapılmış bulunan anlaşmaya dayanarak, ordumuzun Artvin'i işgal edip Ardahan'ın da Türk olarak ilan edildiğinden telgrafla haberdar edildiğinizi öğrendim. Sayın Komiser, sizi temin ederim ki, Hükümetim, hiçbir Gürcistan Hükümeti ile herhangi bir anlaşma imzalamamıştır, ve Gürcistan'la olan ilişkilerimiz sadece komşuluk ilişkilerinden ibarettir.

Sayın Komiser, Ardahan ile Artvin'e gelince, bunların işgali hakkında şu ana kadar herhangi bir bilgi almış değilim. Ancak adı geçen bölgeler gerçekten Türk orduları tarafından işgal edilmiş olsalar, bu olayı üç sınır sancağımızla ilgili Misak-ı Millî'nin doğal bir sonucu olarak kabul etmek gerekecektir. Bunun dışında, sözü edilen işgal olayının Gürcistan'da Sovyet iktidarının ilan edilmesi anına rastlaması, Menşevik Hükümeti ile herhangi bir anlaşma olasılığını ortadan kaldırmakta, hatta tam tersine, bu işgal Türk ordusunun, kurtuluş için Menşevik hükümet güçleri ile çatışan Gürcü işçilerine maddi yardım göstermesi anlamına gelmektedir.

Dostluk ve işbirliği ilişkilerimizin bunca önemli olan döneminde inanılmaya değmez ve her türlü kaynaklardan gelebilen telgraf ve haberlere önem vermemenizi dilerim, sayın Komiser.

---

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt III, Belge No. 314'e Ek.

(2) Belge 80

BELGE 82

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

3 Mart 1921

8 Şubat tarihli notanızı (2) almış olmakla, Rus Sovyet Hükümeti tarafından Londra'da devam eden İngiliz - Rus Anlaşmasının imzası ile ilgili görüşmelerde yapılan karşı öneriden dolayı, size Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en büyük şükranını iletmekle şeref duyarım. Bu hareketinizle, içtenlikle ve açıklıkla tüm soruları hukuk temeline dayandırıp, emperyalistleri yüzlerindeki maskeyi atmaya zorlayarak ilkelere bağlılığın ve yüce devrimci bilincin yeni bir kanıtını vermiş oluyorsunuz. Bu hareketinizin, kendi kaderini belirleme hakkından yoksun kılınmış bütün halklarda ve insan doğasının bir niteliği olan adalet duygusunu, zafer sarhoşluğuna kapılıp yitirmemiş olanlarda geniş yankı bulacağına eminiz. Öte yandan bu karşı öneriler, Moskova Konferansı'nın karşılıklı güven havasında geçmesine imkân vererek, sonuçları dünya çapında bir önem kazanacak ittifakın temellerini kurmaya en elverişli koşulları meydana getirmiştir.

Biz de aşağıda, temsilcilerimizle Batılı devletler temsilcileri arasında Londra'daki görüşmelerin kısa özetini veriyoruz.

Sadece formalitelerin yerine gelmesi amacıyla, bize Sevr Antlaşmasının imzalanması önerildi, yani bizim jandarma birliklerimizin yabancı subayların yönetiminde kalmasına boyun eğmemiz, Doğu sınırlarımız konusunu konferansın yargısına bırakmamız, aslında hiçbir zaman ortaya çıkmayan Kürdistan sorununu da konferansın onayına bırakmamız, ülkemizdeki yabancı finans kontrolüne evet dememiz, İzmir'de ve Trakya'da plebisitin uygulanmasına izin vermemiz isteniliyor ki, bundan çok daha önce haberdar edilen Yunanlılar bugünden Türkleri terörle bastırıp ölümle tehdit ederek Yunanistan'a katılma isteğini imzalamaya zorluyorlar. Biz kendi temsilcilerimizden bütün bu talepleri reddedip Misak-ı Millî zemininden ayrılmamalarını istiyoruz. Oylama neticesinden asla kuşkumuz olmadığı halde, İzmir ve Trakya'daki plebisite yalnız ülkemizden bütün düşmanlar çekildikten sonra izin veriyoruz.

Sözlerime son vermeden önce, halklarımız arasında en ufak bir sürtüşmeden kaçınmak ve ikisinin iyi geçinmesinin ne denli önemli olduğu gerçeğiyle

---

(1) "Dokumenti Vneşney ... Cilt III, Belge No. 290'a Ek 1

(2) Belge 79.

tüm dostluğumuzla Gürcü harekâtı sorununa değinmek isteriz. Rus - Gürcü ilişkileri ve Sovyet Hükümeti ordularınca Gürcistan'da uygulanan askerî harekât, bizi doğrudan doğruya ilgilendirmeyen konulardır ve biz bu sorunlara hiçbir şekilde karışmak istemiyoruz.

Ancak bildiğiniz gibi, politikamızın temeli, halklarımızı birbirine bağlayan bağları daha sıkı bir hale getirmek isteğine dayanıyor. Bu yolda baskısı altında ıstırap çektiğimiz emperyalizmin yıkılması gerçekleşebilir. Gerçekleştirmeye çalıştığımız yüksek idealimizle ilgili olarak, bu koşullar altında, karşılıklı iyi ilişkilerimizi etkileyebilecek her şeye karşı büyük bir dikkatle davranmayı kendimize borç biliriz. Bütün yürütme gücü Büyük Millet Meclisi'nin ellerinde olduğu ve komiserler sadece bu gücün temsilcileri oldukları için, kamuoyunun en ufak kıpırdamaları milletvekilleri arasında hemen yankılar yaratıyor ve bizim politik yönelimimizi etkiliyor. Bakû ile Gence'deki olayların ortak düşmanlarımız tarafından, karşılıklı ilişkilerimizi soğutmak için nasıl kullanıldıklarını elbette çok iyi bilmelisiniz. Bunun için Moskova'ya bağlı iseler doğrudan doğruya, Bakû'ye bağlı ise dolayısıyla, Kızılordulara en kesin emirlerin verilmesini ve saldırının yapıldığı bölgelerde Müslüman halkın savaş vahşetinden korunmasını dileriz. Yönetici çevrelere esin kaynağı olan yüce ve temiz idealler ne yazık ki bazen, bunu uygulama alanına koyanlar tarafından yanlış anlaşılıyor ve çatışmalar çoğu zaman çok üzücü sonuçlar veriyor.

Doğu illerimizde yaşayanların bugünkü anlayışlarını dikkate alarak, Gürcistan Müslümanlarına karşı uygulanan bütün önlemler ve bunların bizim topraklarımıza sürülmesi ile ilgili söylentiler, bunlar gerçekten yapılıyormuş gibi bir izlenim ve hoşnutsuzluk veriyor. Bu söylentiler ise, ülkemizde yukarıda açıklanan nedenlerle doğruluğuna kesinlikle inanarak siyaset izleyenler için çok elverişsiz bir hava yaratıyor ve milletvekillerinin onlara şiddetli hücumlarına yol açıyor.

Sayın Komiser, bu açık ve içten açıklamaların, aramızdaki tüm anlaşmazlık olasılıklarını dağıtacağına ve düşmanlarımızın entrikalarını kökünden kurutacağına kesinlikle inanarak, en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

BELGE 83

Ahmet Muhtar Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

4 Mart 1921

Dün size sunmakla şeref duyduğum notaya (2) ek olarak, Hükümetlerimiz arasındaki karşılıklı dostluğu desteklemek amacıyla ve Kızılordu ile Türk orduları arasında sürtüşmelerin ortaya çıkma olasılığını ortadan kaldırmak için Gürcistan'da hareket halinde olan Kızılordu'ya kesinlikle emir vererek, Kızılordu birliklerinin sınırlarımıza en yakın bulunan bölgelere özellikle Ahalçıh (Ahısha) ile Ahılkelek bölgelerine girmelerine engel olmanızı rica ederim. Bununla birlikte Azerbaycan Sovyet Hükümeti nezdinde resmi arabuluculuğu kabul edip bu Hükümetin ordularına da aynı emirlerin ve talimatların verilmesinin sağlanmasını rica ederim. İlişkilerimizin candan, içten oluşunu hesaba katarak, sizden en kısa bir zamanda olumlu bir cevap bekliyorum. Sizden gelecek olumlu cevap Doğu illerimizin halkını yatıştıracak, Türk Müslümanlarının gerek şikâyetlerini, gerekse Türkiye'nin adı geçen bölgelerinden göç etme olanağını ortadan kaldıracak ve aynı zamanda bize düşman olan propagandacıların ellerindeki silahı alacaktır.

Vatandaş Lenin'in Moskova Konferansının açılışında yaptığı konuşmasından büyük memnunlukla bilgi edindik (3). Ne yazık ki temsilcilerimizden henüz herhangi bir telgraf haberi alamadık. Mahkûm olduğumuz bu habersizlikten ne kadar rahatsız olduğumuzu anlatmak gereksizdir. Sizden, sayın Komiser, temsilcilerimizle telgrafla haberleşme işini bir düzene sokmanızı rica ederim, bağlantı şöyledir: Bakû Karakilise, Kars veya Bakû - Tiflis - Kars veya nihayet Tuapse radyo istasyonu üzerinden.

Bütün bu sorunların en kısa bir sürede çıkarlarımız için en olumlu bir biçimde çözümleneceğini ümit eder, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 290'a Ek 2.

(2) Belge 82.

(3) Bk. s. 219, not 413.

BELGE 84

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

8 Mart 1921
No. 11/344

Sayın Elçi,

Hükümetinizin şu anda alınan ve gönderilme tarihi meçhul olan telgrafların suretlerini (2) ilişikte göndererek ve telgrafta kaydolunan tarihlerin herhalde bu telgrafların Bakû'den çıkış tarihi olacağına dikkatinizi çekerek, telgraflarda sözü geçen konu ile ilgili olarak size şunları belirtmek isterim: Biz de, Kafkasya'da hareket halinde olan ve her türlü milliyetten oluşan Kızılordu birlikleri ile gerilla bölükleri başlarında bulunan yoldaşların dikkatlerini, Halk Komiseri Ahmet Muhtar Paşa'nın belirttiği düşüncelerin olağanüstü önemine çekiyor, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ortak çıkarlarını korumak amacıyla, olanaklar elverdiğince bunların göz önünde bulundurulmasını öneriyoruz.

Sizi temin ederim ki, Sovyet Cumhuriyetlerinde, emekçilerin egemenliği bütün diğer vatandaşları kapsadığı gibi, Müslüman olan halkları da kapsar ve Cumhuriyetlerin öteki vatandaşlarının refahı gibi Müslüman halkının refahı bu Cumhuriyetlerin başlıca ödevlerinden biridir. Yaptığımız bir görüşme sırasında özel olarak Türkiye'deki komünistlerin durumuna değinmiş olduğum gibi, aynı temele dayanarak yurttaşlarımız olan Müslümanların durumuna değinmek isterim. Ahize ile Anakelek adlarını taşıyan meskûn yerlerin nerede bulunduğunu açıklamanızı rica ederim, çünkü bu yerlerin adlarını duymuş değilim; biz yine de Kafkasyalı arkadaşlarımıza, Türkiye Hükümeti'nin arzusuna göre hareket etmeleri için gereken her şeyin yapılmasını önereceğiz.

Sözü geçen telgrafların gönderilmesi sırasında Hükümetinizin sizin telgraflarınızı henüz almamış olmasında hayret edecek bir şey yoktur, çünkü bunlar ancak 27 Şubat tarihinden sonra düzenli bir biçimde ulaştırılmaya başlandı. Trabzon radyo telgrafının güçsüz olmasından, öte yandan da Kafkasya'daki kargaşalık yüzünden ara istasyonların çoğu düzenli çalışamıyor ve bu nedenle telgrafların Ankara'ya normal sürede ulaşması mümkün olamıyor. Bundan böyle bütün telgraflarınız hiç gecikmeden gönderilecektir. İlk gönderilen

(1) "Dokumenti Vnesney Cilt III, Belge No. 325.
(2) Belge 82 ve 83.

telgraflara gelince, Nijni Novgorod radyo istasyonu bize bunların Rostov üzerinden Trabzon'a ulaştırılacağını bildirdi. Bakû telgrafından aldığımız habere göre, birkaç telgraf Karakilise'ye ulaştırılmıştır. Bildirilerinizin Hükümetinize en kısa bir zaman içinde ulaşması için elimizden geleni yapmaktayız.

Sayın Elçi, bu vesileyle en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Çiçerin

BELGE 85

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

10 Mart 1920

Sayın Komiser,

Muhtar Bey'in Dışişleri Halk Komiserliği adresine gönderdiği iki telgraf suretlerinin ve yukarıda sözü geçen telgraflar hakkında açıklamada bulunduğunuz 8 Mart tarihli 11/344 sayılı mektubunuzu aldığımı bildirmekle şeref duyarım (2). Kızılordu ile Kafkasya'da yaşayan Müslüman halklar arasında kurulacak olan ilişkiler hakkındaki bilgiyi hemen bugün Ankara'ya göndereceğim ve aynı zamanda sözü geçen Müslüman halkların emekçi iktidarının gerçekleştirilmesinde başka cemaattan olan yurttaşlarla eşit haklar gözetileceğini Ankara'nın bilgisine sunacağım.

Ahize ile Anakelek adını taşıyan bölgeler herhalde Ahalçıh (Ahısha) ile Ahılkelek olacaklar.

Moskova ile Ankara arasındaki haberleşme olanaklarına gelince, bu sorun bugünkü koşullar altında son derece büyük bir önem kazanıyor, her gecikme, her iki ülke için arzu edilmeyen sonuçlar doğurabilir. Hükümetim, konferansın Bakû yerine Moskova'da yapılmasını kabul etmişse, bunu, bütün haberlerin daha doğru ve daha çabuk ulaşacağından emin olduğundan yapmıştır. Ancak, Kafkasya'da patlak veren olaylar yüzünden son zamanlarda beklenenin tam tersi olmuştur ve bu yüzden ortak çıkarlarımız bundan zarar görüyor. İlk telgrafları buradan 19 Şubat 1921 günü gönderdim, sayın Komiserin Gürcistan hakkında bana verdiği bilgiyi 25 Şubat tarihinde çıkarttım, 27 Şubat tarihli telgrafın gönderilmesi sırasında meydana gelen gecikmeler ve telgrafın bekletilmesi Hükümetimi olup bitenlerden habersiz bıraktı. Bu gibi durumlar karşılıklı çıkarlarımızı olumsuz yönde etkilemektedir.

Sayın Halk Komiseri, Hükümetime göndermekte olduğum haberlerimle onu Büyük Britanya'nın Dışişleri Bakanlığı'nın bütün kirli oyunlarından korumak istiyorum. Çünkü bu bakanlık, sansasyonel birtakım yalan haberler yayınlamakla Londra'da bulunan Türk temsilcilerini etkilemeye çalışıyor.

---

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt III, Belge No. 325'e Ek.

(2) Belge 84.

BELGE 86

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

12 Mart 1921
No. 11/360

Sayın Elçi,

Information Presse Française'ın 12.3, 12.30 tarih ve 195 sayılı radyo telgrafından şunları öğrenmiş bulunuyorum:

«Bekir Sami, Londra'da 'Petit Journal' gazetesi ile yaptığı görüşme sırasında, Fransız - Türk Anlaşmasının imzalanmasından dolayı büyük memnunluk duyduğunu belirtirken, Türklerin bütün elde etmiş olduklarını Fransa'ya ve özellikle Briand'ın alicenaplığına borçlu olup, bu iyiliği hiçbir zaman unutmayacaklarını ve savaş sırasında Fransa'ya saldırmakla hata yapmış olan Türklerin artık adaletin ve uygarlığın savunucusunun kim olduğunu iyice seçebileceklerini açıklamıştır. Bekir Sami, bu anlaşmanın, Fransa'yı Müslüman devletlerden en uygar ve en şanslı olarak gören Müslüman dünyasını derinden derine etkileyeceğini de söylemiştir (2). Sözlerini bitirirken, Fransa'nın Doğu Avrupa'daki nüfuzunu kat kat artıracak olan Türkiye - Polonya Romanya ittifakının da kurulduğunu görmekten mutlu olacağını ifade etti."

İzninizle size şunu hatırlatmak isterim ki, Polonya ile Romanya bir iki gün önce Rusya'ya karşı bir anlaşma imzalamıştır ve Kont Sapega, her iki devletin Rusya ile pek yakınlarda savaşa girişme olasılığını göze almak zorunda olduklarını da açıklamıştır. Fransız - Polonya - Romanya kombinasyonu antibolşevik bir alettir. Fransız Hükümeti bizim, en kararlı, gerilemek bilmeyen, en amansız ve en yolundan şaşmayan düşmanımızdır. Briand şimdiki Maklakov'a Kronştad'ta ayaklananlara her türlü yardımda bulunacağını bildirmiştir (3). Bu nedenle size sormak isterim Acaba Bekir Sami kimi temsil ediyor? Ankara'yı mı, İstanbl'u mu? Ankara'yı temsil ediyorsa, arada bir rota değişikliği mi olmuş ve olmuşsa, geçen yıl aramızda alınan kararlara göre bununla ilgili anlaşma imza edilmiş veya edilmemiş olsun Türkiye'nin bizi haberdar etmesi gerekmez miydi?

---

(1) "Dokumenti Vneşney , Cilt III, Belge No. 333.

(2) Sömürgelerinde yönettiği Müslüman uyruklarının sayısından dolayı Fransa burada bir Müslüman devleti sayılmaktadır.

(3) Briand o sırada Fransa Başbakanı'dır, Maklakov ise Paris'te bulunan Beyaz Rusların yöneticilerinden biridir. Mart ayının başında Rusya'da Kronştad deniz üssünde bir ayaklanma olmuştur.

Sizlerle imzalamak istediğimiz anlaşmanın olağanüstü önemini göz önünde bulundurarak ve Kafkasya'daki askerî durum karşısında, bu sorun bizim için her şeyden önce çözümlenecek en acele ve güncel sorunlardan biri sayılıyor.

Derin saygılarımla.

Georgi Çiçerin

BELGE 87

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

13 Mart 1921

Sayın Komiser,

12 Mart tarih ve 11/360 sayılı mektubunuzu aldım (2) ve Bekir Sami'nin 'Petit Parisien'e yapmış olduğu kapitalist ülkeler içinde anti-bolşevik hareketinin en inanmış ve en azılı taraftarı olan Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerle ilgili açıklaması hakkında bilgi edinmiş oldum.

Sayın Komiserin dikkatlerini, bizim Moskova'da bir konferansta bulunmak üzere toplandığımıza ve ortak düşmanlarımız olan Batılı kapitalistlerin her fırsattan yararlanarak, konferansın çalışmalarına engel olmak veya konferansı baltalamak için yoğun faaliyetler geliştirdiklerine çekmek isterim. Daha 8 Mart (1921) tarihinde sayın Komiser bizzat, İngiliz basınında yoğunlaşan birtakım yalan sansasyonel haberlerden söz ederek, Rusya'da olup bitenler hakkında Britanya Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan resmi ve gene hiçbir aslı astarı olmayan bildirilere işaret etmiş, bana, ortak çıkarlarımızın gereği olarak Londra'ya, Bekir Sami'ye bunların yalanlanmasının gönderilmesini önermişti (3). Bu nedenle, sözde Bekir Sami tarafından, sizce Bolşevik Rusya'nın en azılı düşmanı olan ülkede yapılan açıklamalar, Moskova Konferansını baltalamak için tezgâhlanan bir yalan olmasın?

Hükümetlerimizin anlaştıkları gibi, durumda her değişiklik veya İtilâf devletleri ile yeni görüşmelerin her başlanmasında birbirine bilgi vermek konusuna gelince, Hükümetim, bu taahhüdünü hiçbir zaman ihlâl etmiş değildir; en son olarak Hükümetim, 7 Mart tarihli notası ile sayın Dışişleri Komiserine, Londra konferansı sırasında İtilâf devletlerince bize yapılan önerileri bildirmişti (4).

Sayın Komiser, herhalde Moskova Konferansının oynayabileceği rolün önemini takdir ederler ve bunun için fikrimce, biz, Moskova'ya gelenlere tam anlamı ile güvenenler ve hepimiz için çok üzücü olabilecek bütün bu yayınlara kesinlikle son vermek için en iyi çare, bizleri Batı kapitalizmine ve emperyalizme karşı savaşta pekiştirecek anlaşmanın en kısa bir zamanda imzalanması olacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney ... Cilt III, Belge No. 333'e Ek.

(2) Belge 86.

(3) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 324. Bu belge buraya alınmamıştır.

(4) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 88

Türkiye - Rusya Anlaşması (1)

Milletlerin kardeşliği ilkesini ve halkların kendi kaderlerini özgürce belirleme hakkını tanımakta birleşen, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, genişleme ve yayılma politikasına karşı olan mücadelelerindeki dayanışmalarını ve iki milletten birinde meydana gelen güçlüklerin, diğerinin durumunu da tehlikeli kılacağını açıkça görmekle, aralarında sürekli barışçıl ilişkilerin ve her iki milletin karşılıklı çıkarlarına dayanan, sürekli dostça bağların yerleşmesini görmek isteği ile kıvanç duyarak, bir barış ve kardeşlik anlaşmasının yapılmasına karar vermişler ve bu konuda temsilcilerini atamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İktisat Vekili ve Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey.

Adı geçen hükümetin Maarif Vekili ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur Bey,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Büyükelçisi ve adı geçen meclisin Ankara üyesi Ali Fuat Paşa;

Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti adına:

Dışişleri Komiseri ve Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyesi Georgi Çiçerin ve Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyesinden Celâl Korkmazov;

Yukarıda adı geçen temsilciler usulüne uygun bulunan yetki belgelerini karşılıklı sunmalarından sonra aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır.

Madde : 1

Bağıtlı tarafların her biri, taraflardan birine yükletilmek istenilen barış anlaşması ya da diğer bir uluslararası bağıtı tanımamayı ilke olarak kabul eder. Rusya Sovyetler Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti bugün Büyük Millet meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Millî Hükümetinden tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul eder. Bu anlaşmada adı geçen "Türkiye" sözü ile 28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından kaleme alınmış ve tüm devletlerle basına bildirilen Misak-ı Millî'nin kapsadığı arazi amaçlanmıştır.

(1) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 293 - 299.

Türkiye'nin Kuzey Doğu sınırı Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak Hadiz -Mata Dağı- Şavşat Dağı'nın suların ayırım çizgisi -Kani Dağı'ndan geçen, oradan sürekli olarak Ardahan ve Kars sancakları sınırının kuzeyini-, Arpaçay ve Aras talveğini (en büyük eğim çizgisini) izleyerek aşağı Karasu'nun Aras'a karıştığı yere varan çizgi ile saptanmıştır. (Sınırın ayrıntısı ve buna bağlı sorunlar için 1 (A) ve 1 (B) eklerine ve bağıtlı taraflarca imza edilen haritaya başvurulması.) (2).

Madde : 2

a) Bu maddede ayrılan ve belirtilen yerin halkı, her topluluğun dinsel ve kültürel haklarını sağlaması ve sözü geçen yere halkın isteklerine uygun bir yönetim biçiminin uygulanmasına olanak verecek geniş bir özerklik yönetimine kavuşmasını,

b) Batum limanı yoluyla Türkiye'ye giden ya da gelen her çeşit maddeler ile ticaret mallarının gümrük resmine bağlı tutulmayarak, güçlük çıkarmadan ve engellerden ve her çeşit rüsum ve vergiden bağışık olarak serbest bir biçimde geçirilmesi hakkı, her çeşit özel giderlerden ayrı tutularak Batum limanından yararlanma hakkı ile birlikte Türkiye'ye sağlanması koşullarıyla (TBMM Hükümeti) bu anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde bulunan ve Batum sancağına ait olan arazi ile Batum limanı ve kenti üzerindeki egemenlik (metbuiyet) hakkını Gürcistan'a bırakmayı kabul eder.

Madde : 3

Bağıtlı taraflar bu anlaşmanın 1 (C) işaretli ekinde belirtilen ve açıklanan sınır çerçevesindeki Nahcivan bölgesinin, sahip olacağı himaye hakkını bir üçüncü devlete hiçbir zaman bırakmamak şartıyla Azerbaycan himayesinde özerk bir arazi oluşturması konusunda anlaşmışlardır.

Nahcivan arazisinin, Aras talveğinin doğusu ile Dağna Dağı -Veli Dağı- Bagarsık -Kömürlü Dağı- çizgisi arasına sıkışmış üçgenin bölgesinde, sözü geçen arazinin Kömürlü Dağ'dan başlayıp Saray Bulak - Ararat istasyonundan geçerek Karasu'yun Aras'a karıştığı noktada biten çizginin sınırı Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan bir komisyon aracılığıyla düzeltilecektir.

Madde : 4

Bağıtlı taraflar Doğu milletlerinin millî kurtuluş hareketleri ile Rus emekçilerinin yeni bir sosyal düzen için yapılan mücadelesi arasındaki yakınlığı görmekle bu halkların özgürlük ve bağımsızlığa olan haklarını ve istedikleri hükümet biçimi ile yönetilmek yetkilerini resmen doğrular ve onaylar.

---

(2) Ekler buraya alınmamıştır, bk. TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 300- 302.

Madde : 5

Boğazların tüm halkların ticaret ulaşımına açılmasını ve bu konuda geçiş özgürlüğünü sağlamak için bağıtlı tarafların Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı kesin tüzüğün hazırlanmasını kıyı devletleri temsilcilerinden meydana gelerek daha sonra oluşacak bir konferansa bırakılmasını kabul ederler. Şu şartla ki, sözü geçen konferanstan çıkacak kararların Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliğine ve Türkiye ile başkenti olan İstanbul kentinin güvenliğine hiçbir şekilde zarar vermemesi gerekir.

Madde : 6

Bağıtlı taraflar iki ülke arasında bugüne kadar yapılan tüm sözleşmelerin kendi karşılıklı çıkarlarına uymadığını onaylarlar. Dolayısıyla bu sözleşmelerin hiç olmamış ve geçersiz sayıldığı konusunda bağıtlı taraflar birleşirler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Hükümeti ile Çar Hükümeti arasında daha önce yapılmış uluslararası bağıtlara dayanan mali ve diğer her türlü yükümlülüklerden kendisine karşı Türkiye'nin aklanmış olduğunu özellikle açıklar.

Madde : 7

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti kapitülasyonlar yönteminin her ülkenin millî gelişmesinin özgürce oluşması ve tüm egemenlik haklarının uygulanması ile uzlaştırılamayan bir yöntem olduğunu onaylamakla, Türkiye'de bu yöntem ile herhangi bir biçimde ilgisi olan her çeşit işlem ve hakların, uygulama ve kullanılmasını hiç olmamış ve geçersiz sayar.

Madde : 8

Bağıtlı taraflar topraklarında diğer taraf ülkesinin, ya da ülke parçalarından birisinin hükümet görevini üzerine almak iddiasında bulunan örgüt ve topluluğun oluşması ya da yerleşmesini ve diğer ülkeye karşı mücadele amacında bulunan topluluğun yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetlerine karşı da karşılıklı işlem şartıyla aynı yükümlülükte bulunurlar.

Şurası kararlaştırılmıştır ki, bu maddede sözü geçen Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sivil ve askerî yönetiminde bulunan arazidir.

Madde : 9

İki ülke arasında ilişkilerin kesilmemesini sağlamak için bağıtlı taraflar mümkün olan hızla tren, telgraf ve diğer ulaşımın korunması ve geliştirilmesi ve iki ülke arasında zorluk çıkarmadan kişi ve eşyanın serbestçe geçmelerini

sağlamak için gerekli önlemleri birlikte almayı yükümlenirler. Şurası kararlaştırılmıştır ki yolcuların ve ticaret mallarının girip çıkmasında iki ülkenin her birinde geçerli olan yasa ve kurallar harfiyen uygulanacaktır.

Madde : 10

Bağıtlı taraflardan birinin diğer tarafın arazisinde yerleşmiş uyrukları, oturdukları ülke yasalarından doğan haklar ve görevler ilkelerine dayanarak işlem göreceklerdir. Ancak millî savunmaya ait yasalar ve kurallar ayrı tutularak onlara bağlı olmayacaklardır. Aile, veraset ve mülkiyet hukukuna ait sorunlarda da iki tarafın uyrukluları bu maddenin hükümlerinden ayrı tutulacaklardır. Sözü geçen sorunlar bir özel sözleşmenin imzalanmasıyla çözülecektir.

Madde : 11

Bağıtlı taraflardan birinin diğer tarafın, kendi arazisinde yerleşmiş olan uyruklarına en elverişli duruma erişme hakkının uygulanmasını kabul ederler. Bu madde hükümleri Türkiye'nin bağlaşığı bulunan Müslüman devletleri uyruklarıyla, Rusya'nın bağlaşıkları olan Sovyet Cumhuriyetleri uyruklarına ait haklarda uygulanmaz.

Madde : 12

1918 yılından önce Rusya topraklarına dahilken üzerlerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğu Rusya Sovyetler Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti tarafından bu anlaşma ile onaylanan arazi parçası halkından herkes Türkiye'yi serbestçe terk edebilecek ve birlikte eşya ve mallarını ya da paralarını götürebilecektir. Bu anlaşma ile Türkiye tarafından egemenlik hakkı Gürcistan'a terk edilen Batum arazisi halkından herkes de aynı hakka sahiptir.

Madde : 13

Rusya tüm savaş tutsaklarıyla sivil tutsaklardan Kafkasya ve Avrupa Rusya'sında bulunanları bu anlaşmanın imzası tarihinden başlayarak üç ay içinde, Asya Rusya'sında bulunanları altı ay içinde giderleri Rusya tarafından karşılanmak üzere Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına kadar yollama ve geri vermeyi yükümlenir. Hâlâ Türkiye'de bulunan Rus savaş tutsakları ile sivil tutsakları hakkında da Türkiye aynı yükümlülüğü kabul eder. Bu yollama ve geri vermenin ayrıntıları bu anlaşmanın imzasından sonra hemen yapılacak özel bir sözleşme ile sağlanacaktır.

Madde : 14

Bağıtlı taraflar mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde bir konsolosluk sözleşmesiyle bu anlaşmanın girişinde adı geçen ve iki ülke arasındaki ilişki ve bağların sağlamlaştırılmasına yarayan ekonomik, mali ve diğer sorunları düzenleyici anlaşmaların yapılmasını kabul ederler.

Madde : 15

Bu Türk ve Rus anlaşmasında Güney Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak sözü geçen maddelerin, Türkiye ile bu cumhuriyetler arasında yapılacak anlaşmalarda kabul etme yükümlülüğünde olmaları için, sözü geçmiş olan Güney Kafkas Cumhuriyetleri katında gereken girişimlerde bulunmayı Rusya yükümlenir.

Madde : 16

Bu maddeler onaylanma işlemine sunulacaktır. Onaylanma belgeleri en kısa zamanda Kars'ta karşılıklı sunulacaktır. Bu anlaşma 13. Maddesi ayrı tutulmak üzere onaylanma belgelerinin alınıp verilme tarihinden başlayarak geçerli olacaktır.

Sözü geçen temsilciler bu anlaşmayı imzalamış ve mühürlemişlerdir.

Bu anlaşma iki nüsha olarak Moskova'da bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) yılı Mart'ının on altıncı günü düzenlenmiştir.

İmza	İmza
Georgi Çiçerin	Yusuf Kemal
Celâl Korkmazov	Rıza Nur
	Ali Fuat

BELGE 89

G. V. Çiçerin'den Yusuf Kemal Bey'e (1)

16 Mart 1921
No. 11/390

Sayın Başkan,

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, Rus Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilciliğinin bildirmiş olduğu isteğe uygun olarak, 1921 yılından başlayarak birbirini izleyen birkaç yıl boyunca yılda on (10) milyon altın rubleyi, sözü geçen hükümete ödemek kararını aldığını, bilginize sunmakla şeref duyar. Rus Sovyet Hükümeti, ülkelerimizi birleştiren dostluğa uygun olarak ve Türkiye'ye karşı duygularının karşılıklı olduğunu bilerek, Türk Halkının ekonomik refahına katkıda bulunmakla kıvanç duyar.

Saygılarımı kabul etmenizi dilerim, Sayın Başkan.

Rus Temsilciliği Başkanı ve
Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri
Georgi Çiçerin

(1) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 232 - 233. (Fransızca yayınlanmıştır.)

BELGE 90

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'nin RSFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e Notası (1)

16 Mart 1921

Sayın Halk Komiseri,

Rusya ile Türkiye arasında, büyük bir samimiyete dayanan karşılıklı ve samimi işbirliği dahilindeki temaslarımızın alabildiğince sürekli olması ve sağlamlaştırılması amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına, TBMM'si Türkiye'nin Rusya ile ilgili dış politikasının genel doğrultusunda temel karakterde bazı değişiklikler yapması veya yönünü değiştirmesi halinde, bu yolda alınacak bütün kararların derhal Hükümetinizin bilgisine sunulacağını bildirmekle şeref duyarım.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Halk Komiseri.

Ali Fuat
Türkiye Elçisi

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 343/1.

BELGE 91

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

16 Mart 1921

Sayın Elçi,

Bugünkü tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi adına, TBMM'si Türkiye dış politikasının genel doğrultusunda, Rusya ile ilgili olarak temel karakterde olan değişiklik veya rota değişikliğinin yapılması halinde, bu gibi kararların derhal Rusya Hükümeti'ne bildirileceğine dair bana malumat vermek lütfunda bulundunuz (2).

Kardeşçe ilişkilerimizdeki gerçek samimiyeti bir kez daha ortaya koyan bu haberi memnunlukla karşılar ve sizin gibi, ülkelerimiz arasında en sıkı işbirliğini görmek isterim ve karşılıklı olarak, RSFSC Hükümetince Rusya'nın genel dış politikasında Türkiye ile ilgili temel karakterde herhangi bir değişiklik veya rota değişikliği kararını alması halinde, böyle bir kararın derhal Hükümetinizin bilgisine sunulacağını bildirmekle şeref duyarım.

En üstün saygılarımdan emin olmanızı dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin
Dışişleri Halk Komiseri

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt III, Belge No. 343/II.

(2) Belge 90.

BELGE 92

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

16 Mart 1921

Sayın Halk Komiseri,

Tam samimiyete ve karşılıklı güveni sarsabilecek her şeyin derhal ve tamamıyla ortadan kaldırılmasına dayanacak Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin kurulması amacıyla, Türkiye, Rusya politikasından farklı bir politikayı Asya'da güden herhangi bir büyük devlet tarafından Türkiye'ye yaklaşmak veya Türkiye ile anlaşmak konusunda yapılacak her öneriyi veya açıklamayı derhal, gecikmeden Rusya Sovyet Hükümeti'ne bütün ayrıntıları ile bildirmeyi yükümlenir. Aynı şekilde Türkiye ile yukarıda sözü geçen devletlerin biriyle görüşmeler yapılması halinde, her seferinde Rusya Sovyet Hükümeti'ne bilgi vermeyi yükümlenir.

Türkiye aynı zamanda, Rusya çıkarlarına dokunabilecek tüm anlaşmalara, Rusya'ya haber vermeden, girişmemeyi yükümlenir.

En üstün saygılarının ifadesini kabul etmenizi dilerim, sayın Halk Komiseri.

Ali Fuat
Türkiye Elçisi

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt III, Belge No. 343/III.

BELGE 93

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

16 Mart 1921

Sayın Elçi,

16 Mart 1921 tarihi taşıyan notanızla (2) bana, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan tam samimiyet ve karşılıklı güveni sarsabilecek her şeyin sonsuza dek ortadan kaldırılması amacıyla, Türkiye'nin, Rusya Sovyet Hükümeti'ne, Asya'da, Rusya politikasından farklı politika uygulayan herhangi bir büyük devlet tarafından Türkiye'ye yakınlaşmak veya anlaşma önerisi yapılması halinde bunu hiç geciktirmeden bütün ayrıntılarıyla bildirmeyi yükümlendiğini ve aynı zamanda ilerde de Rusya Sovyet Hükümeti'ni, Türkiye ile yukarıda sözü geçen herhangi bir devletle yapılacak bütün görüşmelerden haberdar etmeyi görev bildiğini ve ayrıca, Rusya çıkarlarına değinebilecek herhangi bir anlaşmayı, Rusya Sovyet Hükümeti'ni haberdar etmeden imzalamamayı yükümlendiğini bildirmek lütfunda bulundunuz.

İki ülke arasında karşılıklı ve tam güvene dayanacak ilişkilerin kurulmasını sağlayacak bu haberi en büyük memnunlukla karşılarken, Rusya Sovyet Hükümeti de, Asya'da, Türkiye politikasından farklı bir politika güden herhangi bir başka devletçe kendisine yakınlaşma veya anlaşma önerisi ve girişimi yapması halinde bunu derhal, hiç gecikmeden ve bütün ayrıntılarıyla Türkiye Hükümeti'ne bildirmeyi yükümlendiği gibi, aynı şekilde ilerde de Türk Hükümeti'ni Rusya ile adı geçen devletler arasında bu türden olan bütün görüşmelerden haberdar etmeyi ve Türkiye'ye haber vermeden, Türkiye çıkarlarına değinebilecek herhangi bir anlaşmayı imza etmemeyi yükümlenir.

Yüksek saygılarımı kabul etmenizi dilerim, sayın Elçi.

Çiçerin
Dışişleri Halk Komiseri

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt III, Belge No. 343/IV

(2) Belge 92.

4

Moskova Anlaşması'ndan İzmir'in Geri Alınması'na

(MART 1921 - EYLÜL 1922)

Moskova Anlaşması kuşkusuz Türk - Rus ilişkileri sürecinde çok önemli bir aşamadır. Bu ilişkilerin tarihinde ilk kez taraflardan birinin, diğerine silah zoru ile kabul ettirdiği bir anlaşma söz konusu değildir, baskı ya da sömürü aracı olabilecek hiçbir kayıt içermez, aksine sömürücü güçlere karşı yönelmiş bir belge niteliğini taşır. Ancak bu ilişkilerin evrimine yakından bakılırsa sözü geçen anlaşmanın bir dönüm noktası oluşturmadığı da görülür. Moskova anlaşması ilişkilerin en bunalımlı bir döneminde, bu bunalımlara rağmen yapılmış, fakat bununla tüm sorunlar çözülmemiş ve sorunlarla birlikte kuşkular, endişeler de varlıklarını sürdürmüştür. Bunlara bir de Batı devletlerinin bu iki bağlaşık ülkeyi ayırma girişimlerini hiç ara vermeden sürdürdüklerini de eklersek, bunalımların şimdi ele alacağımız dönemde de giderilmemiş olduğu ortaya çıkar.

Moskova Anlaşmasını izleyen günlerde Batum sorununun, karşılıklı ilişkilere en az zarar verebilecek biçimde, çözülmesi başarılmıştır. 21 Mart'ta, Batum'daki çarpışmalar yer yer devam ederken, Ahmet Muhtar Bey, Çiçerin'e, eline geçmiş bulunan anlaşmanın içeriğinden duyduğu coşkuyu belirtir (Belge 94). Çiçerin ise ayın 23'ünde Ahısha ve Ahılkelek'in boşaltılması için Moskova'daki Türk temsilciliğine bir nota göndermesine rağmen (Belge 95) bu yerlerin o günlerde boşaltılmasıyla bu sorun da çözülmüş olur ve 6 Nisan'da Çiçerin, B. G. Mdivani aracılığı ile Ahmet Muhtar'ı anlaşmanın imzalanmasından dolayı kutlar (Belge 99). Bundan önce de Azerbaycan SSC Dışişleri Bakanı M. D. Hüseynov Ankara Hükümeti'ne gönderdiği bir telgrafta Gürcistan yolunun açılması ile ilk petrol katarının Kars'a doğru yola çıktığını müjdeler (Belge 96).

Bekir Sami Bey'in Avrupa'daki faaliyetleri hakkında doğan kuşkular konusunda ise Çiçerin 23 Mart'ta Moskova'daki Türk temsilciliğine bir nota daha gönderir (Belge 97), ancak Bekir Sami'nin imzaladığı anlaşmaların TBMM tarafından onaylanmaması ve Bekir Sami'nin Dışişlerinden alınarak yerine Moskova Anlaşmasını imzalamış olan Yusuf Kemal Bey'in atanması bu sorunu da yatıştırır.

Moskova görüşmeleri ve Batum bunalımı sırasında Bekir Sami'nin Londra'daki temasları dışında, Ankara'nın İtilâf'la ilişkileri ve durum değerlendirmesi konusunda açık bilgimiz yoktur. Ancak olaylardan ve özellikle Batum olaylarından, Anadolu Hükümetinin bir ara İtilâf'a yakınlık duyduğu sezilmektedir. Batum hareketine elinden geldiği kadar karşı çıkan Kâzım Karabekir (450), bu hareketin son bulmasından sonra Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatıyla Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupta, Ankara'nın bu konudaki politikasını eleştirir: "Londra

(450) Sovyet tarihçileri genel olarak Kâzım Karabekir'i Türk - Sovyet ilişkilerine gölge düşüren sorunların başlıca sorumlusu olarak gösterirler. Bunlarda, başkaları tarafından engellenen, lekesiz, bulutsuz bir Atatürk - Lenin dostluğu görüntüsünü sunmak çabası sezilir. Gerçekten de Karabekir'in Sovyet Rusya'ya karşı ne duygusal ne de ideolojik bir yakınlığı vardır ve yöresinde ve ordusunda meydana gelebilecek tüm devrimci hareketlere karşı çıkmıştır, ancak bunda yalnız olmadığı gibi ayrıca Türk - Sovyet ilişkileri konusunda, bu ilişkilerin değerlendirilmesinde Mustafa Kemal'den sonra Anadolu hareketinde en pragmatik görüşlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ve en azından Batum bunalımında Ankara'dan da gerçekçidir

Konferansının içyüzünün, Rus ve Gürcü savaşında Türkleri Kafkas emelleri peşine saldırıp Gürcülerle bağlaşık olarak Ruslara karşı savaş açmak ve böylece Türkiye'yi ateş çemberi içinde eritmek ya da hiç olmazsa Gürcülere karşı Ruslarla birlikte hareketten alıkoymak için bir oyun olduğu artık gün gibi ortaya çıktı. İtilâf'ın Kafkas oyunu çoktan beri açık iken can çekişen Menşevik Gürcü Hükümetiyle anlaşılmasına ve hatta Kafkas Konfederasyonu yapmaya kadar varılmasına ve Batum işgalinin de Millet Meclisince o denli alkışlanmasını, Doğu durumunu ve Rusya'nın hayati çıkarlarını bilenlerimizin az olmasına karşı bizi her taraftan saran İtilâf propagandasının dehşetine bağlıyorum.." Batum hareketinin bir fiyasko ile sonuçlanmasını anlatan Karabekir, bundan böyle, "...Gelecekteki değişmeleri de günü gününe meydana gelecek ani etkilerden kurtarmak için bundan sonraki Doğu politikamızın bir savaş planı gibi esaslı düşünülmesi ve saptanarak ilgililere çok gizli olarak iletilmesi ve artık olur olmaz kişilerle ve şunun bunun parlak sözleriyle değişime uğramaması..." gerektiğini yazar. İzlenmesi gereken politika ise şu noktalardan hareket etmelidir: "...Ruslar ya Kafkasya'da egemenliklerini sürdürürler ya da Bolşevikliğin ortaya çıkışının ilk döneminde olduğu gibi çekilip giderler. Ancak bu ikinci durum gerçekten meydana gelmelidir, yoksa aylardan beri işittiğimiz İtilâf propagandası ile Rusların zayıfladığı, çökeceği gibi sözlere inanılmamalıdır. Ruslar Kafkasya'ya egemen oldukları sürece onlarla dost, hatta bağlaşık kalmalıyız. Bu da Rusların hayati çıkarlarında gözümüz olmadığına, sözle ve davranışlarımızla onları inandırmakla olur. Çarlık Rusyası zamanında fabrika ve demiryolları tümüyle Bakû kaynaklarına göre yapılmış olduğundan Rusya ne şekle girerse girsin Bakû'suz olmaz, Bakû da Batum'suz olmaz. Bu iki önemli limanı birbirine bağlayan demiryolunun korunması için gerekli... sınırın kuzeyinden artık Ruslar kuşkulanmamalıdır. Bunun için ilk önce Bakû ve Tiflis ve diğer yerlerdeki temsilcilerimiz karşı devrim komitelerinin yatağı olmamalıdır..." (451).

(451) K. Karabekir'den M. Kemal'e, 27 Mart 1921. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 881-882.

Ancak bu görüşlerin Ankara'da ne denli itibar gördüğü belli değildir. Çünkü Gümrü'nün işgali sürdürülmektedir. Gümrü'nün ise o sırada önemi büyüktür. Kafkas Konfederasyonu planının bir parçası olan Ermenistan'daki Taşnak ayaklanması sürmektedir. Kızılordu'nun bunu bastırmak için demiryolu ile birlikler ve malzeme iletmesi gerekir, oysa Gümrü'nün Türk birliklerince işgali, yolu kesmektedir. Böylece Gümrü sorunu ve buna bağlı olarak Gümrü Anlaşması ve genel olarak Kafkas Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında yapılacak olan anlaşmalar sorunu, Moskova Anlaşmasına rağmen bunalımın uzamasına neden olmaktadır.

Moskova Anlaşmasından sonra, bu anlaşmanın 13. maddesinde öngörülen, tutsakların ülkelerine dönmeleri konusundaki sözleşme 28 Mart'ta Moskova'da imzalanır (Belge 98). Ertesi gün de Ankara elçiliğine S. P. Natsarenus atanır (452). Bu arada Petrograd (Leningrad)'a kadar bir gezi yapan Türk heyeti de 1 Nisan'da Moskova'dan Anadolu'ya doğru yola çıkar. Verilmesi kararlaştırılan 10 milyon altın Rublenin yarısı hemen ödenince bunun 1 milyonu Almanya'dan uçak ve diğer malzeme alması için Saffet Bey'e verilir (453), geri kalan 4 milyon da, ilk heyetten beri Rusya'da kalmış olan Seyfi Bey'in denetimi altında trene yüklenilerek yola çıkarılır (454).

Heyet ve altınlar yolda iken 2 Nisan'da Erivan, Kızılordu tarafından Taşnaklardan geri alınır ve aynı gün 11. Kızılordu Kumandanı A. I. Hekker, Kâzım Karabekir'le görüşme isteğinde bulunur. Karabekir 3 Nisan'da görüşme yeri olarak belirlenen Gümrü'nün doğusundaki Akbulak'a gelir ve ertesi gün oraya varan A. I. Hekker ve Ş. Z. Eliava ile görüşmeler başlar. Hekker, Gümrü'nün boşaltılmasını ve ayrıca Azerbaycanlı karşıdevrimcilerin Anadolu'daki eylemlerinin yasak edilmesini ister. Karabekir, önce Ermeni Hükümeti'nden Moskova Anlaşmasını tanıdıkları konusunda güvence ister sonra da burasını Ankara'nın emri üzerine işgal ettiğini ve oradan emir gelmezse boşaltamayacağını söyleyerek doğrudan Ankara ile görüşülmesi gerektiğini bildirir (455).

---

(452) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları" İstanbul 1967, s. 34.

(453) Sabahattin Selek'in anlattığına göre, ("Anadolu İhtilâli" İstanbul 1968, s. 133) Saffet Bey bu parayı çoğaltmak amacıyla Almanya'da borsada oynayarak tümünü kaybetmiştir

(454) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" İstanbul 1967, s. 230.

(455) Bu görüşmeler için bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 891 - 892 ve TANSEL, Selahattin, "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar" Cilt IV, s. 74.

Bu görüşmeleri haber alan Çiçerin hemen Ali Fuat Paşa'ya bir nota göndererek Gümrü'nün boşaltılmasını ister (Belge 100) ve bu konuda Ail Fuat'la yaptığı temasları Orconikidze'ye bildirir (Belge 101). Ali Fuat Paşa ertesi gün cevap vererek notayı hükümetine ilettiğini ve Gümrü'nün boşaltılacağını umduğunu yazar (Belge 102). Bunun üzerine Çiçerin aynı gün ikinci bir nota göndererek isteğini tekrarlar ve Gümrü Anlaşmasının geçersizliğinden söz ederek, Fevzi Paşa'nın Ankara'da verdiği demeçlere değinir (Belge 103). Aynı zamanda Ankara'ya, Mdivani'ye gönderdiği bir telgrafla, Gümrü sorununun Ankara Hükümeti'ne iletilmesini ister (Belge 104). Ayın 10'unda ise Ali Fuat'ın genelde kalan ikinci bir cevabından sonra (Belge 106) Anadolu'ya doğru yol alan altın ve cephanelerin durdurulması için emir verilir (456). 13 Nisan'da da A. I. Hekker, Kâzım Karabekir'e gönderdiği bir telgrafta Gümrü'nün boşaltılmaması halinde birliklerini Gümrü'ye göndereceğini ve çıkabilecek olaylardan sorumlu tutulamayacağını yazar (457). Ali Fuat Paşa'ya gelince, o arada Ankara'ya yazdığı bir raporda, Doğu sınırı sorunlarının çözülmesi gerekliliğinden söz etmesinin yanı sıra Sovyet Rusya'dan fazla yardım beklemeden bir an önce Avrupa ve Amerika ile anlaşılmasını önerir (458). Böylece Moskova Anlaşmasının üstünden bir ay geçmeden yeniden bunalımlı bir döneme girilir. Ancak, genellikle böyle dönemlerde olduğu gibi, bu bunalımın açığa vurulmamasına dikkat edilir. 9 Nisan'da Mdivani, Mustafa Kemal'e gönderdiği bir mektupla, Yunanlılar'ın İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra geri çekilirken yaptıkları yıkımlardan meydana gelen zararlar için 30.000 altın Rublelik bir yardım yaptığını bildirir (Belge 105). Mustafa Kemal de buna içtenlikli bir cevap verir (Belge 107).

Bu arada altınlarla birlikte yolda çıkan heyet 8 Nisan'da Bakû'ye varır. Burada Yusuf Kemal'le Rıza Nur, Azerbaycan'la ayrı bir anlaşma yapmaya

(456) G. K. Orconikidze'den G. V Çiçerin'e. Altın ve cephanelerin durdurulduğu hk. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya i narodni vostoka 1921 1927" (Sovyet Diplomasisi ve Doğu Halkları 1921 1927). Moskova 1968, s. 122.

(457) Bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" 892 ve KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 122.

(458) CEBESOY, A. F "Moskova Hatıraları" 152 - 154.

çalışırlar, amaç, Ermenileri yalnız bırakmaktır (459). Oysa 2 Nisan'da Lenin'in önerisi üzerine Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasî Bürosu tarafından alınan karara göre üç Kafkaslarötesi Cumhuriyeti'nin Türkiye ile hep birlikte konferansa girmeleri önerilmişti (460). Bu kararın sonucu olarak Türk heyetinin Bakû'deki girişimleri boşa çıkar ve 15 Nisan'da Sovyetlerin Kafkasya temsilcisi B. V. Legran, Gürcistan temsilcisi M. D. Orahelaşvili ve G. K. Orconikidze ile yapılan bir görüşmede Yusuf Kemal ortak bir konferansın toplanmasını kabul eder ve konferansın Kars'ta yapılmasını önerir. Legran, bu konferansa bir Sovyet temsilcisinin katılması sorununa değinince, Yusuf Kemal Türkiye ile Sovyet Rusya arasında tüm sorunların Moskova'da çözüldüğüne göre bunun gerekli olmadığını, ancak Sovyet temsilcisinin Kars'ta her zaman arzu edilen bir konuk olacağını söyler (461). Bununla birlikte Ankara'nın Bakû temsilcisi Memduh Şevket Bey, Azerbaycan SSC Dışişleri Halk Komiseri M. D. Hüseynov'la görüşerek ayrı anlaşma konusunu yürütmeye çalışır. Ancak bundan da bir sonuç çıkmayınca 19 Nisan'da M. D. Hüseynov ve Behbut Şahtahtinski ile görüşülerek yapılacak konferansta Türkiye'nin üç Kafkas Cumhuriyeti ile ayrı anlaşmalar yapması, fakat bu anlaşmaların birlikte imzalanmasına karar verilir. Aynı zamanda Azerbaycan Hükümeti, aynı şeyi Gürcistan ve Ermenistan'ın da kabul etmesi şartıyla, konferansın Kars'ta toplanmasını kabul eder. Ve bu kararların alındığı günün akşamı, heyet, Tiflis'e doğru yoluna devam eder (462).

Heyet ertesi gün Tiflis'e ulaşır, ancak altınları taşıyan tren Orconikidze'ye gönderilen talimat üzerine yolda alıkonur. Bu orada, 15 Nisan'da, Ankara, Gümrü'nün bir hafta içinde boşaltılması kararını almıştı

(459) Bk. Rıza Nur'dan K. Karabekir'e, Tiflis, 22 Nisan 1921 ve Rıza Nur'dan Ahmet Muhtar'a, 23 Nisan 1921, KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 897–901 ve 906.

(460) LENİN, V. İ., "Tüm Eserleri" (Rusça baskısı), Cilt 43, s. 515.

(461) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 161.

(462) Bu görüşme için bk. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 162 ve TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 242. Görüşmenin tarihini Kheifets, 20 Nisan, Tengirşek ise 19 Nisan olarak verir

(463). Orconikidze'nin kararın uygulanmasını beklediği anlaşılmaktadır. Gerçekten de 23 Nisan'da alınan karara göre Gümrü boşaltılır, ancak boşaltmadan önce kentin cephanelikleri havaya uçar (464). Çiçerin bu olayı 13 Mayıs'ta protesto edecek (Belge 109), Ali Fuat Paşa ise bunu Taşnaklara yükleyecektir (465). Bununla birlikte ilişkiler yine de zedelenmeyecek, bu olayın ertesi günü, 24 Nisan'da, TBMM'nin açılmasının yıldönümü dolayısıyla Azerbaycan Hükümeti "Devrimci Türkiye"yi kutlayacaktır (Belge 108).

Gümrü'nün boşaltılması ile birlikte heyetten İbrahim Tali ve Seyfi Bey'ler Moskova Anlaşmasının imza edilmiş aslı ile 24 Nisan'da Sarıkamış'a gelirler (466). Ertesi gün de Yusuf Kemal Bey, Tiflis'te, Orconikidze, Orahelaşvili ve Gürcistan Dışişleri Halk Komiseri A. Svanidze ile görüştükten ve Kars Konferansı konusunda karara vardıktan sonra 4 milyon altın Rubleyle yola çıkar ve ayın 29'unda Sarıkamış'a gelir (467).

Böylece Mayıs ayının başında her şey düzene girmiş gibi görünüyor. Moskova Anlaşması imzalanmış, sınır sorunları çözülmüş, Kars Konferansı gündeme alınmış, verilmesi öngörülen 10 milyon altının yarısı verilmiş, Stalin'le 21 Nisan'da görüşen Ali Fuat Paşa geri kalanının da kısa bir zamanda verileceği konusunda söz almıştır (468). Öte yandan Bekir Sami'nin yaptığı anlaşmaların reddedilmesiyle İtilâf'ın girişimleri suya düşmüş, İngiltere yeniden Yunanistan'a sarılıp onu bir Ankara harekâtına doğru gütmeye başlamıştır. Bu durumda Türk - Sovyet ilişkileri en ileri yakınlık noktasında olmalıydı. Oysa durum böyle değildir. Ve Mayıs ayının sonlarına doğru kaygı ve kuşku yeniden en yüksek noktaya ulaşır.

---

(463) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 893.

(464) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 893.

(465) Aralov, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... , S. 34.

(466) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 893. İbrahim Tali ve Seyfi Beyler I. Moskova heyeti ile Temmuz 1920'de Rusya'ya gitmişler ve o tarihten beri Türkiye'ye dönmemişlerdi.

(467) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde" 243 - 244. Rıza Nur ise Yusuf Kemal'le arası açıldığından bir süre Tiflis'te kalacak ve orada bir casusluk işine karıştıktan sonra Mayıs ortalarında Trabzon'a dönecektir. Bk. RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım", s. 807 - 815.

(468) CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları" s. 155 - 156.

Büyük bir kısmı Rusya'da geçen bir yıllık ayrılıktan sonra Ankara'ya dönen İbrahim Tali Bey, bu konuda gördüklerini Kâzım Karabekir'e şöyle anlatır: "...hükümet başkanı (Fevzi Paşa) ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa kötü bir Rus düşmanlığı hüküm sürüyor, Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu sizinle aynı düşüncede buldum. Milyonlara ulaşan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü zaferini sağlayan malzemeyi bağış ve hediye eden Bolşevikler açıkça yağmacı, eşkiya diye aşağılanıyorlar. Mecliste ağzının istikametini göstermekten aciz bir herif, oturum anında kalkıyor ve ağız dolusu küfürler savuruyor... Hiçbir zaman memleketi Bolşevik görmek istemem ama biraz edep ve siyasî terbiye gerek, Batının ezeli düşman olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Doğuyu da sürekli düşman durumuna getirmek için elden geleni yapıyoruz..." (469).

Genel hava böyle olunca en küçük bir olay iki hükümet arasında bir sorun haline gelebilirdi. Ve gerçekten de böyle bir ortamda bu tür olaylar hiç eksik olmaz. 1896'da, Kars bölgesi Rusya'nın elindeyken, Çarlık yönetimi buraya, şiddete karşı olan ve bunun için de askerlik yapmayan Molokan adında bir mezhepten 20.000 kadar göçmen yerleştirmişti. Bunlar Kars harekâtından sonra Türk yönetimine geçince sorun olmaya başladılar. Ocak 1921'de Kâzım Karabekir, Mdivani'yi Kars'tan geçerken Molokanlar arasında komünist propagandası yapmakla suçluyordu. Bundan sonra da "memleketimizde artık bir Bolşevik nüfuz ve unsuru olan" Molokanların sınır dışı edilmesi ve yerlerine Türk göçmenlerin alınması kararlaştırılır (470). Aynı zamanda büyük Yunan saldırısı çerçevesinde yapılan seferberlikte, bunların da askere alınmasına başlanır. Ve bu konuda Çiçerin'le Ali Fuat arasında bir yazışma başlar. Çiçerin 18 Mayıs'ta bir nota göndererek Molokanların sürülmesini protesto eder (Belge 110) ve ertesi gün Ali Fuat'ın cevap olarak sunduğu "içtenlikli dostluk ifadelerine" bakmaksızın ayın 21'inde ikinci bir nota göndererek

(469) İbrahim Tali Bey'den K. Karabekir'e. 15 Haziran 1921. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 984.

(470) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 853.

protestosuna askere alınma olaylarını da ekler (Belge 111). Ancak bu defa Ali Fuat Paşa karşı saldırıya geçer. 24 Mayıs'ta yazdığı ve sorunun Ankara'ya havale edilmesi gerektiğini bildirdiği cevabından (Belge 112) hemen sonra bir ikinci nota göndererek para ve malzeme yardımlarının gecikmesinden yakınır. Çiçerin de bu notaya aynı gün altınların Türk sınırından geçtiğine ilişkin bir cevap verince (Belge 113) ertesi gün yeni bir nota gönderir ve 16 Mart'ta verilmesi kararlaştırılan 10 milyon altın Rubleden geri kalan 5 milyonu ister. Çiçerin, o sırada açlık içinde kıvranan Rusya'nın durumunu öne sürerek, bu paranın şimdi verilemeyeceğini yazar (Belge 115). Ali Fuat'ın bu arada ilk parti yardımın gönderildiğini haber alarak Çiçerin'e bir teşekkür mektubu göndermesine rağmen (Belge 116) diplomatik soğukluk burada bitmez. Ali Fuat Paşa, 3 Haziran'da bir nota göndererek konuyu Moskova Anlaşmasının uygulanmasına kaydırır. Çiçerin, buna 6 Haziran'da cevap vererek, yapılması gereken Türk Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Konferansının gerçekleştirilememesinin suçunu Türk tarafına yükler (Belge 117). Bu konuda da birtakım yanlış anlamalar olduğu görülür ve bunlar yeni bir nota alışverişinin yapılmasını gerektirir. Ali Fuat'ın 9 Haziran tarihli notasına Çiçerin ayın 13'ünde cevap verir (Belge 118).

Ancak bu nota savaşının ötesinde Ankara Hükümeti yetkilileri arasında heyecanlı haberler dolaşmaya başlar. 23 Mayıs'ta Ali Fuat, Dışişlerine ve Karabekir'e yazarak Troçki'nin Kafkasya'ya gittiğini, oralara Ruslarca askerî nakliyat yapıldığını ve Moskova'daki "haleti ruhiye"nin Anadolu'ya karşı askerî bir hareketi olanaklı kıldığını yazar (471). Aynı gün Fevzi Paşa, Karabekir'e, Batum'dan alınan bir haber alma raporunu gönderir. Buna göre 11. Kızılordu faaliyettedir, Gürcüler, Artvin ve Lazistan'a, Ermeniler Kars'a göz dikmişlerdir (472). 25 Mayıs'ta ise birçok maceradan sonra Trabzon'a varan Rıza Nur oradan Karabekir'e uzun bir rapor yazarak, Orconikidze ve Hekker'in "mutlaka herhangi suretle olursa olsun sınırımızdan içeri girip bizi kızıl yapmak düşüncesinde"

(471) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 912.

(472) "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi" Belge No. 1542.

olduklarını, "herhalde ilk fırsatta bize saldıracaklarını" söyler ve böyle bir saldırıya karşı, eskiden İngiliz yanlısı olduklarından Anadolu hareketine karşı çıkan Batum bölgesindeki Müslüman eşrafa dayanarak Türkiye'ye bağlı bir özerk yönetimin kurulmasını önerir (473). Aynı gün Ankara'daki Bahriye Dairesi, Genelkurmaya bir mektup göndererek daha önce Novorossisk'e sığınmış olan "Preveze" ve "Aydınreis" ganbotlarının "Ruslar tarafından tümüyle soyulmuş ve tahrip edilmiş" olarak Trabzon'a döndüğünü haber verir (474). Ertesi gün de Ali Fuat Moskova'dan uzun bir rapor yazarak İngilizler'in Batıda Yunanlılara yaptıramadığını şimdi doğuda Rusları kullanarak yapmak istediklerini anlatır. Ali Fuat'a göre Ruslar, İngilizlerle anlaşarak, Van ve Muş'u almaya hazırlanmakta ve bunun için de Molokanları kışkırtmaktadırlar (475). Bundan bir gün sonra ise Fevzi Paşa, Dışişlerine yazarak, Gürcistan ve Ermenistan'ın sınırlarımıza karşı bir saldırı hazırlamış olduklarının anlaşıldığını ve bunun Moskova'ya protesto edilmesini ister (476). 29 Mayıs'ta da Karabekir'e, "Bolşevik propagandasına karşı Basın ve İstihbarat Müdürlüğü'nün halkı aydınlatmaya başladığını" yazar (477).

Tüm bu haberler Karabekir'e ulaştıktan sonra 10 Haziran'da bir de Mustafa Kemal'den bir telgraf gelir. Mustafa Kemal de Ali Fuat Paşa'nın yazdıklarına göre önlem alınmasını ister (478). Oysa Karabekir tüm bu heyecana katılmamakta ve bunun, beklenen Yunan saldırısı karşısında Doğu'daki birliklerin Batı'ya taşınmaması için bir İtilâf propagandası olduğuna inanmaktadır (479).

---

(473) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 904 - 906.

(474) "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 1544. Bu haber başka kaynaklarda kanıtlanmamaktadır. Aksine o dönemdeki denizciliği "Denizden Sesler Geliyordu" kitabında anlatan Emrullah NUTKU (İstanbul 1973), bu konuda şunları yazar "Gemiler Novorossisk limanında esaslı surette elden geçirilerek onarıldılar ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının kurulmasıyla da ulaştırma görevlerine başladılar. Her iki ganbot 1921 yılının Nisan ayında Garp cephesine silah, cephane ve malzeme taşımak üzere ilk seferlerini yaparak Trabzon'a geldiklerinde, beraberlerinde getirdikleri kıymetli yüklerini, o sırada kurulmuş bulunan deniz komutanlığına teslim ettiler. , (s. 43 - 44).

(475) Ali Fuat Paşa'nın raporundan pasajlar aktaran Fevzi Paşa'nın K. Karabekir'e 10 Haziran 1921 telgrafı. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 910 911

(476) Fevzi Paşa'dan Dışişlerine, 27 Mayıs 1921. "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Belge No. 1545.

(477) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 896.

(478) "Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri", Ankara 1964, Belge No. 369.

Karabekir bu yargısında haksız değildir. Çünkü, Sovyet düzeninin yeni kurulmuş olduğu Gürcistan ve Ermenistan'da, Sovyetlerce alınan, Elviye-i Selâse'nin, Batum hariç, Türkiye'ye bırakılması kararının doğurduğu geçici bir gerginlik bir yana bırakılırsa Sovyet dış politikasının çıkarları yönünden, Ankara Hükümeti yetkililerinin suçlamalarını yakından ya da uzaktan haklı çıkaracak, hiçbir belirti yoktur. Ancak Ankara'daki heyecanı yaratan yalnızca İtilâf propagandası değildir. Her şeyden önce Meclisteki eşrafın uykusunu kaçıran "bolşevizm psikozu" vardır, fakat buna daha güncel konular da eklenmiştir : Enver Paşa Anadolu'ya gelmeye hazırlanmaktadır. 5 Mayıs'ta Moskova'da bastırdığı bir programı Anadolu'ya göndermeye başlamıştır ve Mustafa Kemal Sovyetler'in Enver'i kendisine karşı kullanmak istemesinden kuşkulanmaktadır. Enver - Sovyet ilişkileri sorunu uzun ve tümü ile aydınlanmamış bir konudur, ancak olayların gelişmesinde Sovyet yetkililerin katkısının sınırları da bellidir. Ağustos 1921'de Enver Paşa, eyleme geçmek üzere Batum'a geldiğinde, yanında ancak eski İttihatçılardan üç - dört kişi vardır. Enver'i Anadolu'ya getirecek örgüt ise Rusya'da değil Anadolu'da hazırlanmaktaydı ve bunun başında yalnızca sol ya da İttihatçı kuruluşlar, ya da Trabzon kayıkçılar kâhyası yoktu. Moskova'nın Ankara elçisi S. P. Natsarenus'un Ağustos'ta Çiçerin'e yazdığına göre, İçişleri ve Savunma Bakanlıklarını elinde tutan Refet (Bele) Paşa, Mustafa Kemal'in Sakarya'da bulunmasından faydalanarak polis teşkilâtına kendi adamlarını yerleştirip Mustafa Kemal yanlısı olanları sürmekte ve o sırada Ankara'ya gelen Nuri Paşa ile anlaşıp Envercilerle birlikte Mustafa Kemal'e karşı bir darbe hazırlamaktadır (480). Fakat işin aslı ne olursa olsun Enver sorununun o sırada Ankara'yı ve özellikle Mustafa Kemal'i son derece kuşkulandırdığı bir gerçektir. İbrahim Tali Bey de yukarıda sözü geçen 15 Haziran tarihli mektubunda Ankara'nın Moskova'ya karşı tutumunu, haksız bulmakla birlikte, Enver sorununa bağlar.

(479) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 909 - 910.

(480) S. P Natsarenus'dan G. V Çiçerin'e. 30 Ağustos 1921 ve tarihi verilmeyen ikinci bir tel graf. KHEİFETS A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 170 - 171

Ancak bütün bunların ötesinde Fransız politikasının Ankara'ya yeniden çengel atması da yaratılan bunalımın başlıca nedenlerinden birini oluşturur. İngiltere, Yunanistan'ın Ankara harekâtını hazırlarken Franklin Bouillon da 24 Mayıs'ta Paris'ten Ankara'ya doğru yola çıkar. 3 Haziran'da Ankara'ya dönmekte olan Yusuf Kemal'le İnebolu'da karşılaşırlar ve 9 Haziran'da birlikte Ankara'ya gelirler (481). Ve her seferinde olduğu gibi Batı ile yakınlaşma olanağı göründüğü anda Sovyet ilişkilerinde bir soğuma başlar.

Bununla birlikte, yoldayken Dışişleri Bakanlığına atanan Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya gelmesiyle bir denge kurulmuş olur. Haziran'ın 19'unda ise Sovyet elçisi S. P. Natsarenus da Ankara'ya gelir ve hemen ertesi gün Yusuf Kemal'le görüşülerek Molokan sorunu bir çözüme bağlanır. Bunların durumu ve göç işlemleriyle ilgilenmek üzere yerinde bir Türk - Sovyet komisyonunun kurulması kararlaştırılır ve bu komisyon 2 Ağustos'ta çalışmalarına başlar (482). 27 Haziran'da ise Natsarenus'un güven mektubunu Mustafa Kemal'e sunması, beraberinde karşılıklı dostluk demeçlerini getirir (483).

Bu arada Kafkaslarötesi Hükümetleriyle yapılacak konferans konusu da görüşülmüş olmalı ki, 1 Temmuz'da Yusuf Kemal Bey, Çiçerin ve Azerbaycan Dışişleri Komiseri M. D. Hüseynov'a birer nota göndererek konferansa hazır olduklarını söyler, ancak bunun Ankara'da yapılmasını önerir (Belge 119 ve 120). Bu sırada, 29 Haziran'da görüşmeleri bir sonuca bağlayamayan Fransa temsilcisi Franklin Bouillon, Ankara'dan ayrılmış ve 5 Temmuz'da Yunan Kralı Konstantin genel taarruz emrini vermiştir.

Ancak bu kez Sovyet Dışişleri işi ağırdan alacaktır. Hüseynov, 1 Temmuz notasına 21 Temmuz'da cevap verecek, konferansın bir an önce toplanmasını beklediklerini, ancak bunun Ankara'da yapılamayaca-

(481) TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 246 - 249.

(482) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 123.

(483) Aktaran; EUDİN JOUKOFF Xenia ve NORTH Robert, "Soviet Russia and the East 1920 1927 A. documentary survey" (Sovyet Rusya ve Doğu 1920 1927 Belgeler Dizisi), Stanford 1957, Belge No. 43.

ğını, daha önce de görüşülmüş olduğu gibi Kars'ta yapılması gerektiğini yazar (Bele 121). Bunun üzerine Yusuf Kemal, Gürcistan Dışişleri Komiseri A. Svanidze'ye başvurur (484), ancak Svanidze de aynı cevabı verir (Belge 123). Çiçerin ise Yusuf Kemal'in 1 Temmuz notasına 8 Ağustos'ta cevap vererek, Ankara'nın savaş meydanına yakınlığını da öne sürerek konferansın Ankara'da yapılması önerisini reddeder (Belge 125). Bu arada Yusuf Kemal ilişkileri geliştirmeye ve belki de Sakarya savaşı sürerken Ankara'da Sovyetlerle bir konferans toplamaya çalıştığından Çiçerin'in 28 Mayıs'ta yaptığı (Belge 114) ve o sırada cevapsız bırakılmış olan Ukrayna SSSC ile bir anlaşma yapılması önerisine Ali Fuat Paşa aracılığı ile 22 Temmuz'da cevap vererek bu görüşmelerin Ankara'da yapılmasını önerir (Belge 122). Sakarya savaşından hemen önce, 4 Ağustos'ta ise Yusuf Kemal, Çiçerin'e uzun bir nota göndererek "Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin" kurulmasını önerir ve Boğazlar ile Musul konusunda ortak eylemleri içerecek yeni bir anlaşmanın yapılmasından söz eder (Belge 124).

Moskova ise Ankara'nın bu yeni barış ve dostluk girişimlerinden daha çok Ukrayna ile Ankara'da yapılması önerilen görüşmeler üzerinde durur ve bunu, ilişkileri geliştirecek bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesine araç olarak kullanır. 9 Ağustos'ta toplanan RKP Merkez Komitesi Genel Kurulu bu heyetin başında Parti'nin ileri gelenlerinden Mihail Vasiliyeviç Frunze'nin Anadolu'ya gönderilmesine karar verir (485) ve bu karar 13 Ağustos'ta Ukrayna SSC'nin Moskova'daki temsilcisi Kotsyubinski tarafından Ali Fuat Paşa'ya bildirilir (Belge 126). Aynı gün Çiçerin Ankara'ya, Natsarenus'a yazarak Frunze'nin gönderileceğini ve bu fırsatla geri kalan 5 milyon altın Rublenin de verilmeye çalışılacağını bildirir (Belge 127). Ertesi gün ise Natsarenus'a bu heyetin, Türkiye'nin, bir yenilgi anında, -o sırada Türk ordusu Sakarya'nın gerisine çekiliyordu- yalnız bırakılmadığını göstermek için gönderildiğini yazar (Belge 128). Natsarenus bu haberi 20 Ağustos'ta Yusuf Kemal'e iletir (Belge 130) ve cevap olarak aldığı teşekkür mesajını (Belge 132) 26 Ağustos'ta Moskova'ya gönderir (486).

(484) 24 Temmuz 1921. Aktaran: KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 163.
(485) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 166.

Ancak bu arada Sakarya savaşı Ankara'yı daha çok ısrar etmeye zorlar. Yusuf Kemal, 14 Ağustos'ta Çiçerin'e İtilâf'ın Ankara'yı yakında yeni bir konferansa çağıracağını yazarak, Moskova'dan yardım ve yeni bir anlaşma ister (Belge 129). Fakat bu nota Çiçerin'e 13 Eylül'de iletilecektir ve bu arada 17 Ağustos'ta Çiçerin'le görüşen Ali Fuat'ın, anlaşma konusunda herhangi bir güvence almadığı sezilir. Ancak Çiçerin Ali Fuat'a, İngiltere'nin Moskova'daki ticari temsilcisi Hodgson'la görüşme yapmasını sağlayacağına söz verir. Çiçerin'in de hazır bulunduğu bu görüşme 25 Ağustos'ta yapılacak, fakat Hodgson'un konuşmaya yetkili olmadığını söylemesiyle genelde kalacaktır (487).

Türkiye'nin bu güç günlerinde Türk Sovyet ilişkileri, her şeye rağmen, düzelir ve bu arada Kars Konferansı da yeniden gündeme alınır. 20 Ağustos'ta Natsarenus, konferansın Kars'ta yapılmasını önerir (Belge 131). Ayın 24'ünde de Ermenistan SSC Dışişleri bu konuda Ankara ile ilişki kurar (Belge 133). Yusuf Kemal hemen bu çağrılara cevap vererek öneriyi kabul eder, tarih olarak Eylül'ün son haftasını saptar ve temsilci olarak Kâzım Karabekir ile Memduh Şevket'in atanmış olduğunu bildirir (Belge 134 ve 135).

Sakarya Savaşı'nın kazanılması ve Kars Konferansının kararlaştırılması Sovyetler'in, Frunze heyetinin gönderilmesini konferanstan sonraya ertelemelerine neden olur. Ancak bu erteleme sırasında, Frunze Ankara'ya gelmeden önce Franklin Bouillon tekrar gelecektir. Bu arada ise Ukrayna SSC ile Moskova'da tutsak değişimi anlaşması imzalanır (Belge 136).

Kars Konferansı konusunda Yusuf Kemal 17 Eylül'de Kâzım Karabekir'e uzun bir talimat gönderir. Buna göre üç Kafkas Cumhuriyeti ile ayrı anlaşmalar yapılmalı ancak bunlara Moskova Anlaşmasının hükümlerini kabul ettirmek için adı geçen anlaşmanın 15'inci maddesine dayanarak Rus heyetinin yardımı istenmelidir. Fakat Ankara Hükümeti

(486) Yusuf Kemal'den Çiçerin'e, 23 Ağustos 1921 tarihli mektubu ileten Natsarenus'un Çiçerin'e 16 Ağustos 1921 tarihli telgrafı. "M. V. Frunze's Mission to Turkey" (M. V. Frunze'nin Türkiye Elçiliği), "International Affairs" dergisi, sayı 7, Moskova, Temmuz 1960, Belge No. 3.

(487) CEBESOY, A. "Moskova Hatıraları", 228 - 229 ve 255 - 256.

bazı değişiklikler de düşünmektedir. Yusuf Kemal'e göre kapitülasyon istenilemeyeceğine ait 7. madde Azerbaycan anlaşmasına alınmamalıdır, çünkü iki Müslüman devlet arasında kapitülasyon söz konusu olamaz, ancak bununla birlikte 11. maddede en elverişli duruma erişme hakkı da kaldırılmalıdır, çünkü ilerde İngiltere ve Amerika ile yapılacak anlaşmalarda onlara bazı haklar vermek zorunluluğunda kalınırsa, bunların Azerbaycan'a da uygulanması gerekecektir. Gürcistan'la yapılacak anlaşmada ise daha çok Batum sınırı ve Acara (Batum) bölgesi özerkliği üzerine durulacak ve Gürcüler'in Çoruh vadisindeki bakır madenlerini işletmek istemeleri karşılığı olarak Ahıska Müslümanları için bazı haklar istenecektir (488).

Bu arada resmi ilişkiler de iyiye doğru gitmektedir. Ankara Hükümeti Rusya'daki açlık kurbanlarına yardım amacı ile tahıl gönderir (Belge 137 ve 138). 22 Eylül'de Natsarenus, Yusuf Kemal'e Sakarya zaferini kutlayan Çiçerin'in bir mesajını iletir (Belge 139) ve 27 Eylül'de Yusuf Kemal buna cevap verir (Belge 140). 29 Eylül'de ise Mustafa Kemal, Azerbaycan SSC'nin Ankara elçisi İbrahim Abilov'un Ankara yolunda, Trabzon'dan yollamış olduğu kutlama mesajına bir cevap gönderir ve ikinci bir mesajda Türkiye'ye gelişini kutlar (489).

Kars'ta ise 22 Eylül'de Moskova Anlaşmasının onaylanmış nüshaları, yapılan bir törenle karşılıklı olarak alınıp verildikten sonra 26 Eylül'de Kars Konferansı açılır (490). Kars konferansından iki gün önce de Franklin Bouillon, Ankara'da Yusuf Kemal'le görüşmelere başlar.

Kars Konferansında en çok tartışılan konular Acara (Batum) ve Nahcivan özerkliğinin kapsamı olmuştur. Özel görüşmelerde ise Kuvarsthane ve Murgul bakır madenleriyle Kulp tuzlası işletmelerinin Gürcü ve Ermenilere verilmesi Ruslarca istenmiş, ancak reddedilmiştir. Konferans sonunda yapılan tartışmalardan sonra ise Kars Anlaşması bir tek ortak metin halinde 13 Ekim 1921'de tüm temsilciler tarafından imzalanır

(488) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 938 - 942.

(489) "Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri" Belge No. 404 405.

(490) Bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 937

(491) (Belge 142). Ayrıca Türk ticari mallarının Batum'dan transiti ve Acara özerkliği konusunda Gürcistan temsilcileri tarafından da iki bildiri imzalanır (492).

Kars Konferansı sürerken Frunze heyeti, Moskova'da yolculuk hazırlıkları yapmaktadır. Bu konuda Frunze ile görüşen Çiçerin, ona şunları söyler "Kemalist Türkiye ile uygulayacağımız dostluk çizgisi, bir konjonktür sorunu değil temel bir çizgidir, Mihail Vasiliyeviç. Vladimir İliç (Lenin)'in çizgisi. Onunki, benimki ve sizinki. Emperyalist şiddete karşı direniş, işte tüm ezilen ülkeleri bizimle birleştiren bağlar. İlke budur ve bundan yola çıkacaksınız. Geri kalan tüm konjonktür hikâyeleri gereksiz bir süstür." (493) Ve birkaç gün sonra 3 Ekim'de RKP'nin Merkez Komitesi, Frunze'ye yolculuğu konusunda talimat verir (494). Ancak ertesi gün Ali Fuat Paşa, Çiçerin'le görüşerek, 4 ve 14 Ağustos notalarının cevabını beklediğini söyler ve bu arada Ankara'da Fransızlarla görüşmeler yapıldığını ve bu görüşmelerin geleceğinin Rusya'nın yapacağı yardıma bağlı olduğunu da bildirir (495). Bunun üzerine Çiçerin Yusuf Kemal'e 10 Ekim'de açık bir güvence içermeyen uzun bir cevap gönderir (Belge 141). Ankara'da ise Natsarenus, Fransızlarla yapılan görüşmeler konusunda Mustafa Kemal'le görüşür. Sovyet elçisi, Fransızlar'ın, anlaşmak için Ruslarla ilişkilerin kesilmesini ve Kafkaslar'da yeniden eski hükümetlerin işbaşına getirilmesini şart koştuklarından kuşkulanmaktadır. Mustafa Kemal de böyle bir şeyin önerilmediği ve önerilse bile kabul edilemeyeceği konusunda güvence verir (496).

16 Ekim'de ise Ali Fuat, Stalin'le, 5 saat süren bir görüşme yapar. Stalin Türk - Fransız görüşmelerinden, Ali Fuat ise Çiçerin'den yakınır ve sonunda verilecek olan yıllık 10 milyon altın Rubleden geri kalanın ve

---

(491) Görüşmeler için bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 942 - 953.

(492) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 956 - 958.

(493) GLEBOV, A., "İz proşlogo" (Geçmişte), "Novi Mir" dergisi, sayı 12, Moskova 1957, s. 149.

(494) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 177

(495) CEBESOY, A. F "Moskova Hatıraları", s. 251 252.

(496) TBMM'nin 16 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda Mustafa Kemal'in konuşması. BORAK, S., "Gizli Oturumlarda... , s. 285 286.

bir kısım malzemenin yola çıkarılmasına karar verilir (497). Buna rağmen ertesi gün Çiçerin, Ali Fuat'a Moskova Anlaşmasıyla çelişkili durumları sıralayan bir nota gönderir (498). Ve ayın 20'sinde Ankara'da Türk Fransız Anlaşmasının imzalanmasıyla Türk - Sovyet ilişkileri yeniden bir soğuma dönemi geçirir. Ancak her zaman olduğu gibi gene de güçlükler açığa vurulmaz. Türk Fransız görüşmeleri sona ererken, 14 Ekim'de, Ankara'ya varan Azerbaycan elçisi Abilov güven mektubunu sunarken, Mustafa Kemal Türk - Azeri dostluğunu kutlar (499) ve dört gün sonra Azerbaycan elçilik binasına bayrak çekilişinde hazır bulunarak ikinci bir demeç verir (500), 22 Ekim'de ise Çiçerin tüm devletlere bir protesto göndererek, Yunanlılar'ın Sakarya'dan çekilirken yaptıkları kıyımları şikâyet eder (Belge 143). 26 Ekim'de de Ali Fuat bu protesto için Çiçerin'e bir teşekkür gönderir (Belge 144).

Türk Fransız anlaşmasının ayrıca 10 gizli ek içerdiği konusundaki söylentilerin Avrupa basınında dolaşması, Çiçerin'in Ali Fuat'a yeni bir notasını gerekli kılar (501). Ali Fuat ise cevabında, bu konudan haberi olmadığını bildirir (502). Moskova elçisi ancak 18 Kasım'da, Çiçerin'e, anlaşma metnini yeni aldığını ve şifresinin çözülmekte olduğunu bildirir (503). Tüm eklerin Sovyet Hükümeti'ne bildirilip bildirilmediği ise belli değildir.

Bununla birlikte hayallere kapılmamaya ve gerçekçi olmaya kararlı olan Sovyet Dışişleri, ilişkileri sürdürme yolunu seçer. Kasım ayının başında Natsarenus'un yerine Ankara elçiliğine S. İ. Aralov atanır (504). 5 Kasım'da ise Frunze heyeti Ukrayna'nın başkenti Harkov'dan Türkiye'ye doğru yola çıkar (505) ve Tiflis'te Sovyet temsilcisi B. V. Legran'dan

(497) CEBESOY, A. F. "Moskova Hatıraları" 265 - 270.
(498) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 174.
(499) "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" Cilt II, s. 18 - 19.
(500) "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", Cilt II, s. 19 - 21.
(501) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 175.
(502) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 172.
(503) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 172.
(504) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 13 - 16.
(505) M. V. Frunze'den G. V. Çiçerin'e. Harkov, 5 Kasım 1921. "M. V. Frunze's... Belge No.

Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın Ruble teslim alır (506). 19 Kasım'da da Çiçerin, Stalin'e yazdığı bir mektupta, "Bugün siyasal bir değerlendirme tekelinden kurtulamayan Türkiye politikamızın başarılması için bunun en etkin bir ekonomik politika ile bütünlenmesi gerekir," der. Bu nedenle Türkiye'ye teknik ve yönetici kadro ile birlikte fabrikalar gönderilmesini, teknik ve tarım uzmanı yetiştirmek için Türkiye'den öğrenci alınmasını önerir. Lenin de bu mektubun altına yazdığı bir notta bu önerileri desteklediğini belirtir (507). Bundan birkaç gün önce Çiçerin, Moskova Anlaşmasında öngörülen konsolosluk, posta ve telgraf sözleşmelerinin bir an önce yapılmasını Ali Fuat'a önerir (Belge 145). Ancak sorun yeniden görüşmelerin yapılacağı yer konusunda takılır (Belge 147). O sırada Tiflis'te bulunan Frunze'ye gönderdiği bir mektupta ise Çiçerin, Türk - Fransız Anlaşmasını, eğer Türkiye'nin yararına ise ve Rusya'ya karşı değilse olumlu karşılayacaklarını yazar (Belge 148).

Geride, o günlerde yeniden sürtüşme konusu olan, Molokan sorunu kalır. Çiçerin, 13 Kasım'da bunların askere alınmasını protesto eder (Belge 146) ve 2 Aralık'ta gönderdiği ikinci bir notadan sonra (Belge 149) aynı gün bu sorunun çözümüne kadar Rusya'da bulunan savaş tutsaklarının geri verilmesi işleminin durdurulmasına karar verilir (508). Bu sorunu Sovyetler'in Kars konsolosu Norman ve Kâzım Karabekir yerinde inceleyerek çözüme bağlamaya çalışacaklardır (509).

Böylece Frunze heyeti Türkiye'ye doğru yol alırken Türk Sovyet ilişkileri normal seyrine giriyordu. Sovyet Dışişleri gerçekçi davranmak zorunluluğunda kalarak Türk Fransız Anlaşmasının kaçınılmazlığını kabul ederken, Kars Anlaşması ile Kafkasya sorunları kesinlikle çözülmüştü. Para ve malzeme yardımı, ekonomik ve politik engellere rağmen sürmekteydi. Enver Paşa ise Orta Asya macerası ile Sovyetleri karşısına alarak Ankara'yı bu konuda rahatlatmıştı. Bu durumda Frunze heyetinin Türkiye'ye gelişi bir dostluk gösterisine neden olacak ve bu olayla gerek içteki gerekse dıştaki kamuoyuna dostluğun perçinleştiği gösterilmek istenecektir.

---

(506) B. V Legran'dan G. V Çiçerin'e. Tiflis. 15 Kasım 1921, "M. V Frunze's... Belge No. 5.

(507) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 177

(508) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 174.

(509) KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 989.

Frunze heyeti 24 Kasım'da yola çıkarak (510), Trabzon ve Samsun yolu ile 13 Aralık'ta Ankara'ya gelir. Mustafa Kemal ise o günlerde Yusuf Kemal'le birlikte Batı cephesini teftişe çıkmıştır. Frunze ilk izlenimlerini Çiçerin'e yazarken içtenlikli karşılayıştan ve halkın ilgisinden söz eder (511). 20 Aralık'ta ise Frunze güven mektubunu sunar ve yapılan konuşmalarda Mustafa Kemal emperyalizme karşı sarsılmaz Türk - Sovyet dostluğundan söz eder (512). Aynı gün "şiddetli alkışlar" arasında Frunze'nin mesajı Meclis'te okunur (513) ve Mustafa Kemal RSFSC ve Ukrayna Sovyet kongreleri başkanları Kalinin ve Petrovski'ye bir kutlama telgrafı gönderir (Belge 150). Moskova'da bulunan Ali Fuat ise, Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri ile konsolosluk ve diğer öngörülen anlaşmaların imzalanması için Tiflis'e bir heyet gönderilmiş olduğunu Çiçerin'e bildirir (Belge 151). Çiçerin de bu anlaşmalardan ayrı olarak Ankara'ya da Moskova'da bir Türk - Sovyet ticaret anlaşmasının yapılması gerektiği şeklinde karşılık verir (Belge 153).

Bu arada Frunze 22 Aralık'ta yaptığı görüşmelerin ilk sonuçlarını Çiçerin'e bildirir (Belge 152). Rapora göre Mustafa Kemal, Fransızlarda umduğunu bulamamış ve bu nedenle de tüm umutlarını yeniden Sovyetlere bağlamıştır. Bu telgraftan üç gün sonra ise, Azerbaycan elçisi Abilov'un da katıldığı bir Mustafa Kemal Frunze görüşmesi yapılır. Frunze, Türk - Fransız Anlaşmasında Rusya'ya karşı yönelmiş gizli noktaların bulunduğu söylentilerinin Rusya'da kuşku yarattığını, Lenin, Çiçerin ve kendisinin bu söylentilerin asılsız olduğuna inandıklarını, ancak Türkiye'nin iyi niyetini göstermesi gerektiğini söyler ve yanlış anlamaların ortadan kalkması için öneride bulunur: Kendisine verilmiş olan ayrıntılı askerî bilgilere rağmen Batı emperyalizmine karşı Türk Sovyet dostluğunun varlığını açıkça göstermek amacıyla Batı Cephesini ziyaret etmesi; aradaki dostluğu belirtmek için bir şölen ya da bir gös-

(510) M. V Frunze'den G. V Çiçerin'e. Batum, 24 Kasım 1921. "M. V Frunze's... Belge No. 6.

(511) M. V Frunze'den G. V Çiçerin'e. 17 Aralık 1921. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya..., s. 180.

(512) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" Cilt II, s. 21 23.

(513) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt XV, s. 163.

terinin düzenlenmesi; bir an önce Moskova'ya dönüp Natsarenus'un edinmiş olduğu ve ilettiği (514) kötü izlenimleri silebilmesi için görüşmelerin hızlandırılması. Yardıma gelince, askerî yardımın artırılacağını, ekonomik ve teknik yardım konusunda Ankara'da bakanlıkların yapacakları önerileri Moskova'ya iletmeye ve bunların gerçekleşmesi için çalışmaya hazır olduğunu söyler.

Mustafa Kemal cevabında Türk Fransız Anlaşmasının, İtilâf'ı böldüğü için gerekli olduğunu belirtir, ancak bunun geçici bir bırakışmadan ileri gitmediğini ve son yapılacak barış anlaşmasında Fransızlarla İtalyanlar'ın İngilizlerle birleşeceklerini sözlerine ekler. Cephe konusunda, tüm askerî sırları Frunze'ye vermiş olduklarını açıklayan Mustafa Kemal, cepheyi ziyaret etmesine karşı çıkmadığını, ancak yolların kötü olduğunu söyler. Frunze, tüm cepheyi ziyaret etmesinin gerekli olmadığını, bir kısmının yeterli olacağını belirtir ve Mustafa Kemal bu yolculuğu hazırlamak için elinden geleni yapacağına söz verir (515).

Ancak her nedense bu cephe ziyareti yapılmaz, ancak bunun yerine yapılan iki şölenle yetinilir. Birincisini, 30 Aralık'ta, Dışişleri verir ve Mustafa Kemal hazır bulunarak Türk - Sovyet dostluğunu kutlar (516). 3 Ocak'ta ise Frunze tarafından elçilikte verilen şölende de yeniden karşılıklı konuşmalar yapılır ve Mustafa Kemal demecinde şöyle der: "Milletimizin bugünkü yönetimi, gerçek özü ile bir halk yönetimidir. Ve bu yönetim biçiminin aslı danışma olan şûra yönetiminden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet yönetimi derler. Türkiye'deki bu değişiklik biçimde değil, milletimizin kafalarında görülmektedir. Bu döneme kadar belirtilmeyen ilkeler tam anlamı ile belirmiştir. Emek sahibi olmayanlar insandan sayılmamak, hakkı emeğe dayandırmak temel inancı göz önüne alındı... İnsanlığa yöneltilmiş düşünce hareketi ergeç başarı sağlayacaktır. Tüm ezilen milletler zalimleri bir gün yok edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve ezilen kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir sosyal duruma erişecektir. Bizim milletlerimiz o zaman, bu amaca erişen milletler arasında öncülükleriyle gerçekten

(514) Natsarenus 17 Kasım'da Ankara'dan ayrılmış, 11 Aralık'ta Batum'a varmıştı.

(515) Bu görüşme için bk. KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 181 183.

(516) "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" Cilt II, s. 24 26.

övüneceklerdir." (517) Bu arada 31 Aralık'ta Ankara'ya bir de Buhara SSC temsilciliği gelir ve 7 Ocak 1922'de Meclis'te yapılan törende Mustafa Kemal bunları "Türkiye Halk Hükümeti" adına kutlar (518).

Bu dostluk gösterilerine Moskova da elinden geldiği kadar katılır. Mustafa Kemal'in Kalinin ve Petrovski'ye mesajı, 27 Aralık'ta, 9. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde okunur ve bu olay üzerine Çiçerin'le Ali Fuat arasında bir kutlama mesajı alışverişi yapılır (Belge 156 ve 159). Kalinin ve Petrovski ise ayrı ayrı Mustafa Kemal'in mesajlarına cevap verirler (Belge 158 ve 160). Ve bu arada Ali Fuat ticaret anlaşması görüşmelerinin Ankara'da yapılmasını bir daha önerince (Belge 155). Çiçerin bunu kabul eder (Belge 163).

Ancak bu saygı gösterileri kuşkuları gideremememekte, yalnızca onları saklamaktadır. Bunun ilginç bir örneği tüm bu kutlama mesajları arasında Frunze'ye yazılmış olan Çiçerin'in 26 Aralık tarihli telgrafıdır (Belge 154). Öte yandan o sırada Anadolu'da gerek Frunze heyeti, gerekse Buhara heyeti yanı sıra daha başka heyetler bulunmaktadır. İtalyan temsilcisi Tuozzi, Ankara'dan dönerken oraya gitmekte olan Frunze ile yolda karşılaşır. 15 Aralık'ta, Frunze Ankara'da beklerken, Yusuf Kemal Konya'da Franklin Bouillon'la görüşür, Mustafa Kemal, Frunze görüşmesinin ertesi günü ise Amerikan ticaret temsilcisi Julian Gillespie, Ankara'ya gelir. Fakat tüm bu kuşkular ve olaylar ilişkilerin belli bir düzeyde işlemesini engellemez. 29 Aralık'ta Novorossisk Türk Konsolosuna önemli bir cephane ve silah teslimi yapılır (519) ve 5 Ocak'ta Çiçerin, Legran'dan yolda takılıp kalan malzemenin bir an önce iletilmesini ister (Belge 162).

Ankara'da Türk Ukrayna görüşmeleri 2 Ocak'ta son bulur ve aynı gün Türkiye - Ukrayna Anlaşması imzalanır. Bu belge Moskova Anlaşmasının ilkelerini yeniler ve Karadeniz'e ilişkin bazı konuları kapsar (Belge 157). Ayın 4'ünde ise Frunze, görüşmeleri hakkında kısa birer raporu Harkov'a bildirir (Belge 161) ve ertesi gün Ankara'dan yola çıkar. 15 Ocak'ta Trabzon'dan Anadolu topraklarını terk ederken Mustafa Kemal'e bir

(517) "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" Cilt II, s. 26 - 29.

(518) "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" Cilt II, s. 30.

(519) "M.V. Frunze's... Belge No. 7, not.

kutlama mesajı gönderir (520) ve 2 Şubat'ta RKP Merkez Komitesine raporunu sunar. Raporda, TBMM'nin 1921 yılı bütçesini 30 milyon kâğıt TL.'si açıkla kabul ettiği, ancak giderler 90 milyona ulaştığından gerçek açığın çok daha yüksek olacağı ve bu durumun çok daha büyük bir çaba gerektirmesi ile birlikte kötü bir mahsulün tam bir felâket yaratabileceği anlatılır ve yardımın gereği belirtilir (521). Bunun üzerine yıllık 10 milyon altın Rubleden geri kalan 3.5 milyonun verilmesi kararlaştırılır. Maliye Komiseri G. Ya. Sokolnikov içteki kötü durumu öne sürerek buna karşı çıkınca, Çiçerin Merkez Komitesine sert bir protesto yollayarak böyle bir davranışı Türkiyeli çitfçi ve işçi kitleleri açısından bir "siyasî cinayet" Sovyetlerin dış politikası açısından bir "siyasî intihar" olarak niteler (522). O günlerde hasta olan Lenin ise, Merkez Komitesi Politbüro üyeleri için V. M. Molotov'a bir not göndererek şunları yazar: "Çiçerin'in tümüyle haklı olduğunu göz önüne alarak, Politbüro'nun aşağıdaki kararı almasını öneriyorum: Çiçerin'in görüşü kabul edilsin ve verilen söz tümüyle ve zamanında yerine getirilsin." (523) Lenin de, ertesi gün Stalin ve Kamenev'e yazarak bu konunun üzerinde ısrarla durur (524) ve 27 Şubat'ta paranın gönderilmesi Politbüro tarafından kabul edilir.

1922 yılının başında Türk - Sovyet ilişkileri bir düzene girerken Batı devletlerinin politikası her iki ülkeye karşı değişmeye yüz tutar. Tabii bu değişme amaçlarda değil araçlarda olur ve silah zoru ile elde edilemeyen diplomasi yolu ile elde edilmeye çalışılır. Bu dönemde Yunanlılar'ın Anadolu ile başa çıkabileceklerinden tümüyle umut kesilmiştir. Yunan ordusu, görüşmeleri etkileyecek ve Ankara'nın İstanbul ya da Musul taraflarına asker kaydırmasını engelleyecek bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Sovyetlere gelince, artık onlara karşı savaşacak kimse kalmayınca, İtilâf, işi, Harbiye Nezaretleri'nden Hariciye'ye devreder ve Sovyet Rusya, Cenova Konferansına çağrılır. Ancak iki bağlaşığı

(520) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt XVI, 149'uncu Birleşim, 23 Ocak 1922.

(521) KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya..

(522) 22 Şubat 1922. Aktaran; KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya... 187 - 188.

(523) LENİN, V İ., "Tüm Eserleri" (Rusça baskısı), Cilt 54, s. 181 182.

(524) LENİN, V İ., "Tüm Eserleri", Cilt 44, s. 410.

ayırmak ve sorunları bölerek parça parça kendi çıkarlarına göre çözmek isteyen İtilâf, Türkiye'yi bu konferansa çağırmaz ve onu ilgilendiren konuları gündeme almaz. Oysa Sovyet Dışişleri, Ankara'yı da yanına alarak uluslararası bir konferansta ortada kalan konuları ve özellikle Boğazlar sorununu çözümlemek istemektedir. Böylece Çiçerin, Türkiye'nin Cenova Konferansına alınması için çaba gösterir. Bu konuda Sovyetler'in Londra temsilcisi L. B. Krasin'e yazarak gerekeni yapmasını ister (Belge 164) ve bu girişimini Ali Fuat'a bildirir (Belge 165). Ankara buna teşekkür edecek (Belge 167), ancak Lord Curzon sert bir ret cevabı verecektir (Belge 170). Böylece Boğazlar sorununun görüşülmesi Lozan'a kalırken, 1922 yılı boyunca Türk - Sovyet ilişkileri önemli gelişmeler ya da bunalımlar göstermez.

Bu döneme ilişkin elimizdeki belgeler Sovyet yardımının sürdürüldüğünü göstermektedir. Çiçerin, 15 Şubat'ta Tiflis'e, Legran'a yazarak Ali Fuat Paşa'nın cephane trenlerinin geç kaldığından yakındığını söyler (Belge 168), Legran ise sevkiyatın devam ettiğini yazar (Belge 169). 4 Mart'ta ise Cenova'ya giden Çiçerin'in yerini alan Karahan, Ali Fuat'a Rusya'da okumalarını sağlamak üzere Türkiyeli öğrenciler için 100 kişilik burs ayrıldığını haber verir (Belge 171 ve 173). Birkaç gün sonra da, RKP Merkez Komitesi tarafından 27 Şubat'ta Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 3.500.000 altın Rublenin yola çıkarıldığı Aralov'a bildirilir ve paranın bizzat kendi tarafından M. Kemal'e verilmesi talimatı verilir (Belge 172). Bu arada dostluk gösterileri de sürdürülmektedir. Sovyetlerin yeni Ankara elçisi S. İ. Aralov, Ankara'ya vardığının ertesi günü, 30 Ocak'ta ilk kez Mustafa Kemal tarafından kabul edilir (525). 27 Mart ile 6 Nisan arasında da Batı cephesine ve cephe gerisine Rus ve Azerbaycan elçilerinin katıldığı bir gezi yapılır (526). 2 Şubat'ta Ukrayna Başbakanı Petrovski, Frunze'nin raporunu aldıktan sonra Mustafa Kemal'e bir kutlama mesajı gönderir (Belge 166) ve 10 Nisan'da Türkiye Ukrayna Anlaşmasının onay belgesinin Harkov'da karşılıklı alışverişinde bulunmak

(525) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 74 77

(526) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... , s. 85 - 121.

için Ankara'dan yola çıkan heyetin başkanı Rıza Nur'a Mustafa Kemal tarafından Lenin'e verilmek üzere bir mesaj verilir (Belge 174). O sırada Avrupa gezisinden dönen Yusuf Kemal de Meclis'e, Türkiye'nin prestijinin Türk - Sovyet dostluğu sayesinde korunduğunu söyler (Belge 175).

Normal seyrini izleyen bu ilişkileri, Nisan ayının sonlarına doğru tatsız bir olay yeniden bozacaktır. Moskova'daki Türk askerî ataşeliği personeli, Polonya ve İngiliz temsilcilikleri ile ilişkide bulunarak bir casusluk olayına karışırlar (527). Sovyet polisinin, askerî ataşelerin oturduğu evi basıp, oradaki personeli tutuklaması üzerine Ail Fuat, onların savunmasını üzerine alır ve ertesi gün Karahan'a sert bir nota gönderir (528). Karahan, Ali Fuat'la buluşup olaya bir çözüm bulmayı önerir (529), ancak Türk elçisi rahatsız olduğunu söyleyerek görüşmeyi reddeder ve gönderdiği ikinci bir notada Rusya'daki Türk memur ve uyruklulara yapılan "vahşiyane tecavüzleri" protesto eder (530). Bunun üzerine Sovyet Dışişleri de sertleşir ve 26 Nisan'da Karahan tutuklanan kişilerin Sovyet sınırlarının dışına çıkarılması gerektiğini yazar (Belge 176). Ali Fuat'ın olayı Ankara'ya tek yanlı göstermesi üzerine Yusuf Kemal, durumu Sovyet Hükümeti'ne protesto eder ve elçisini geri çağırır (531). Ve 10 Mayıs'ta Ali Fuat Paşa 15 kişi ile birlikte Moskova'yı terk eder (532). Bu olay Aralov'un Ankara'da ve Rıza Nur'un Rusya'da yaptığı görüşmelerle yatıştırılır (533), ancak Ali Fuat bir daha Moskova'ya gönderilmek istenince, Karahan bunu kesinlikle reddeder (534).

(527) Bu olayı Cebesoy, "Moskova Hatıraları"nda bir Rus provokasyonu olarak gösterir. (Bk. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 329 - 345) Aralov ("Bir Sovyet Diplomatının...", s. 137, not) ve Rıza Nur ("Hayat ve Hatıratım", s. 910 - 911) Türk elçiliğini sorumlu tutar. Ancak, Cebesoy da "Siyasî Hatıraları"nda (İstanbul 1957, s. 12) şöyle demektedir: "Ataşemiliterlerin esaslı vazifelerinden bir tanesi de, nezdinde bulundukları devlet ordularının her türlü gizli işlerini mümkün olduğu kadar öğrenmeye çalışmaları idi. Fakat bu vazifelerini yaparlarken asla bir cürmümeşhuda sebebiyet vermemeleri zarureti aşikârdı. Maatteessüf yeni ataşemiliterlerimiz, bu işte tecrübesizliklerinin kurbanı olmuşlardı.

528) Ali Fuat'tan L. M. Karahan'a. 22 Nisan 1922. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 333 - 334.

(529) L. M. Karahan'dan Ali Fuat'a. 25 Nisan 1922. CEBESOY - A. F. "Moskova

(530) Ali Fuat'tan L. M. Karahan'a. 26 Nisan 1922. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 335.

(531) Yusuf Kemal'den Ali Fuat'a. 3 Mayıs 1922. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları" s. 343 ve Yusuf Kemal'den K. Karabekir'e. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", s. 1051 - 1053.

(532) Batum elçisi Ahmet Muhtar Bey'den K. Karabekir'e. Tiflis, 14 - 15 Mayıs 1922. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz" s. 1053.

Ali Fuat Paşa olayı, az çok bir dengeye kavuşmuş bulunan Türk Sovyet ilişkilerini yeniden yıpratır. Ve her zaman olduğu gibi bu olayın yanı sıra diğer sorunlar da ortaya çıkar. 11 Mayıs'ta Karahan, Aralov'a Ali Fuat konusunda yazarken Ankara'nın Buhara'daki Enver Paşa isyanını desteklediğinden de kuşkulanmaktadır (Belge 177). Ertesi gün de Rus karasularında bulunan Yunan bandıralı "Enosis" gemisinin Türk gemileri tarafından yakalanmasını Sovyet Dışişleri protesto eder (Belge 178). Ankara ise, Mersin'de bir Rus konsolosluğu açılması işini elinden geldiği kadar savsaklar (535) (Belge 181).

Bununla birlikte gene de ilişkilerin temelinde bir değişiklik olmaz. Cenova'da bulunan Çiçerin ve Rus heyeti, Türkiye'nin bu konferansa çağrılmasını istemeye devam etmektedirler (Belge 180). Aynı zamanda Türk Sovyet ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi için bazı adımlar atılmıştır (Belge 179). Aynı zamanda silah ve cephane yardımı sürdürülmektedir. Ali Fuat Paşa olayının ortaya çıktığı günlerde, 29 Nisan'da Novorossisk'deki Türk konsolosuna bir parti daha silah ve cephane teslim edilir ve 3 Mayıs'ta, Aralov, Ankara Hükümeti'ne 3.5 milyon altın Rubleyi iletir (536). 17 Haziran'da ise 30.000 otomatik tüfek şarjörü verilir (Belge 182).

Ancak 1922 yazında, "Büyük Taarruz" kararlaştırıldıktan sonra ve Batı ile anlaşma zamanı yaklaşınca Ankara, Sovyetlerden gittikçe uzaklaşmaya başlar. Bunda Fransız diplomasisinin ve Rauf Bey'in rolü büyüktür. 4 Haziran'da Fransız temsilcisi Albay Mougin Ankara'ya gelir ve yaz ayları içinde Batı ile uzlaşma yanlısı olan Meclis'teki "İkinci Grup" durumunu güçlendirir. 12 Temmuz'da grubun başkanı Rauf Bey hükümet başkanı olur ve ertesi gün grubun ileri gelenlerinden Adnan Bey (Adıvar) yeniden Meclis ikinci başkanlığına seçilir. Rauf Bey'in hükümet başkanlığına getirildiği gün ise Bakanlar Kurulu, "Komünist pro-

(533) Bk. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları"; KHEİFETS, A. N., "Sovyetskaya Diplomatiya.. , s. 195; RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım", s. 917

(534) Yusuf Kemal'den Ali Fuat'a. 2 Temmuz 1922. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 347 - 348; ayrıca RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım", s. 921 - 922.

(535) Bu konu için bk. ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet diplomatının...3, s. 136 - 137

(536) "M. V Frunze's... Belge No. 7, not.

pagandasının" yasaklanması kararını alır. Temmuz ağustos aylarında Ankara'ya gelen Karl Marx'ın torunu Magdeleine Marx, bugünlerde Ankara'da hüküm süren Sovyet düşmanlığını anlatmaktadır (537). Aynı biçimde Aralov, elçilik dönemindeki anılarında sık sık Rauf Bey'den yakınmaktadır. Elçilik sekreteri A. G. Kotyelnikov ise anılarında Ankara'daki Rus elçiliğinin yakılması eyleminin Rauf Bey ile Mougin'in işbirliğinin eseri olduğunu yazar (538). Temmuz ayının başlarında Ankara'da bulunan Amerikan petrol şirketi Standard Oil Company'nin Türkiye temsilcisi Miller Joblin, Rauf Bey'e Sovyetler'in Ankara'daki etkinliği konusunda sorular yönelttiğinde Rauf Bey, Bolşevikler'in kendilerine para ve cephane verdiklerinden dost göründüklerini ve dostluğun son Bolşevik hediyeleri ile birlikte sona ereceğini söyler (539).

Böylece, yakında, Boğazlar sorununun su yüzüne çıkması ile yeniden bunalımlı bir döneme girileceği açıkça belli olmaktadır. Ve 19 Temmuz'da Yunan savaş gemilerinin Karadeniz'e çıkışını protesto eden Karahan, aynı zamanda yabancı donanmaların Boğazlardan geçişi sorununa değinir (Belge 183) ve bu noktaya cevap veren İngiliz Dışişlerinin dikkatinden kaçmaz (Belge 184). Bu şekilde ilerde yeniden Boğazlar sorununun odak noktası olacak bir konunun tartışması başlar.

Büyük taarruz 26 Ağustos'ta başlayacak ve 30 Ağustos Dumlupınar zaferini Sovyet Dışişleri 3 Eylül'de kutlayacaktır (Belge 185 ve 186). Ancak Yunanlılar'ın Anadolu'dan çıkarılması ile İtilâf'la kesin barış anlaşmasının başlaması, aynı zamanda Türk - Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem açacaktır.

Türk - Sovyet ilişkilerine nesnel koşulların zorlaması ile yapılmış bir İttifak gözü ile bakarsak bu dönemin tüm olayları olağan sayılabilir. Kökenleri, dayandığı güçler ve yöneticilerin tutumu, Anadolu hareketinin

(537) MARX, Magdeleine, "La perfide" (Vefasız), Paris 1925.

(538) GLEBOV, Anatolli (A. G. Kotyelnikov'un takma adı), "Linia druji" (Dostluk Çizgisi)'nden aktaran, ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 126. M. Marx da aynı şeyi anlatır.

(539) Miller Joblin'in Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'la görüşmesi. 10 Temmuz 1922. ABD Dışişleri arşivi. Belge No. 867.00/1532.

devrimci burjuva hareketi olarak tanımlanması ile pek ters düşmez. Son amaç burjuva sınıfının egemenliği olduğuna göre, eninde sonunda bu egemenliğin içte kurulması dışta Batı'ya dayanılarak olabilecekti. Bu durumda ilişkilerdeki kararsızlık ya da kararsızlıktaki kararlılık Türk tarafı için olağandı. Emperyalizm ise, bu dönemde de, kendisinden beklenen yapıyordu. Bu durumda açıkta kalan sorular, Sovyetler'in tutumu ve bu tutumdaki kararsızlık konusunda doğan sorulardır.

İlişkilerin daha çok geliştirilmesini engelleyen nesnel durumların varlığı açıktır. Sovyetler sınırsız bir para ve malzeme yardımı yapacak durumda değildi. Sovyetler'in İngiltere ile bir anlaşmaya varmasının gerekliliği Anadolu'da doğrudan doğruya bir müdahaleye ters düşebilirdi. Ankara Hükümeti'nde, İtilâf'ın sürekli umduğu ve çaba harcadığı, bir değişiklik olanağı, yardım olarak verilen bu silahların Rusya'ya karşı kullanılması tehlikesini yaratabilirdi. Anadolu yöneticilerinin tutumu her zaman ilişkileri kolaylaştıracak cinsten olmadığı gibi yeni Kafkaslarötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin yüzyıllık kinlerini birkaç ay içinde unutmaları olanaksızdı. Ancak belgelerden edinilen izlenim bütün bunların ötesinde de birtakım duraksamaların, kararsızlıkların varlığıdır. En azından, ikide bir ortaya çıkan ve ilişkileri yerinde saydıran kuşkular, ne kadar haklı olursa olsun, Çiçerin'in ve herhalde, Dışişleri'ni doğrudan etkileyen Lenin'in, konjonktürel bir tutuma karşı çıkışları ve ilişkilerin devamlılığı hakkındaki sözleri ile çelişkilidir. Çünkü gerçekçi bir görüş kuşkuları da kapsamalı, öngörmeli ve onlara rağmen yolunu almalıydı. Ve bunun her zaman yapılamaması, kuşkuların çok daha derin olup genel politik ve ideolojik kökenlere dayanması ve bu kuşkuları farklı değerlendiren akımların varlığı ile ilgili olabilir. Ancak bu noktada düğümlenen sorunun çözümü için Sovyet yetkililerin Türk - Sovyet ilişkileri konusunda aralarındaki tartışmaları ve görüş alışverişini açığa vuran belgelerin elimizde bulunması gerekir ki bunlar bugün yok denecek kadar azdır.

BELGE 94

Ahmet Muhtar'dan G. V. Çiçerin'e (1)

21 Mart 1921

Sayın Komiser,

Her iki tarafın temsilcileri tarafından Moskova'da 16 Mart günü imzalanmış olan dostluk ve kardeşlik anlaşmasının Rusça metnini (2) şu anda almış bulunuyorum. Her ne kadar bu metin bize, ulaştırma sırasında meydana gelmiş olacak büyük atlamalar ve yanlışlarla ulaşmış ise de, daha fazla beklemeden, adalet ve özgürlük gibi ortak ideallerin uygulanması uğruna gerekli birleşmeleri yolunda Rus ve Türk milletlerince atılmış olan bu ilk ve önemli adımdan dolayı duyduğum sevinci zaman yitirmeden belirtmek isterim. Anlaşmanın tam metnini alınca, memnunluğumuzun daha da artacağından asla kuşkum yok.

Dünyayı kapitalizmin baskısından kurtarmaya çalışan Rusya emekçileri ve dünyayı emperyalizm zorbalığından kurtarmaya çalışan Türkiye emekçileri, çabaların uyumluluğa ve elverişliliğe ulaşması ve önderleri arasında kurulan dostça anlaşma sayesinde önlerinde uzanan yepyeni başarı ve zaferler dönemini coşku ile kutlayacaktır.

Sizi bu alanda lider durumunda olan bir yönetici olarak selâmlarken, kutlamalarımla birlikte en üstün saygılarımın kabulünü rica ederim, sayın Komiser.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Moskova 1960, Belge No. 32'ye Ek.

(2) Belge 88.

BELGE 95

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Geçici Maslahatgüzarı Saffet Bey'e (1) Notası (2)

23 Mart 1921
No. 11/450

Sayın Maslahatgüzar,

Moskova ile Tiflis arasında doğrudan ulaşım haberleşme mekanizması hemen hemen aralıksız çalıştığından, aramızda iyi sonuçlanan durum hakkında Türk askerî kumandalık makamlarının bir an önce bilgilendirilmesinin gereğine bir kez daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Türk orduları Ahalçıh (Ahısha) ile Ahılkelek bölgelerinde, şu an bütün anlaşma çerçevesini aşarak ilerlemekle yetinmeyip, bazı yerlerde Sovyet Kızılordu birliklerine hücum etmekle de kalmayıp, o bölgelerde yerli Rus sakinlerine karşı dayanılmaz davranışlarda bulunuyorlar. Bu arada doktrini Tolstoy öğretilerini andıran, savaş aleyhtarı, barışsever olarak tanınan ünlü bir mezhep olan Duhoborets (yüce ruh savunucuları) kolonilerine karşı saldırgan davranıyorlar. Bu mezhebin müritleri tanınmış ruhani başkanları Verigin aracılığı ile bize, Türk saldırganlarının yaptıklarından büyük bir umutsuzlukla yakınıyorlar.

İyi bir sonuca bağlanmış olan ilişkilerimizin sürdürülmesi için, Türk askerî kumandanlığının en kısa zamanda gerekli talimat alarak bu üzücü hareketlere son vermesi son derece zorunludur. Sizden ya da sayın elçinizden Türk ordularının yukarıda adı geçen bölgelerden geri çekildiklerine dair bilgi alacağımı umarım.

Dolayısıyla, yüksek saygılarımı kabul etmenizi dilerim, sayın Maslahatgüzar.

Çiçerin

---

(1) Ali Fuat Paşa o sırada Petrograd (Leningrad)'da bulunduğundan Ankara Hükümeti'ni Moskova'da heyetin askerî ataşesi Saffet (Arıkan) Bey temsil ediyordu.

(2) "Dokumenti Vneşney Cilt IV, Belge No. 8.

BELGE 96

Azerbaycan SSC Hükümeti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne Telgrafı (1)

23 Mart 1921

Savaşı kazanan emperyalistlerin zorbalık ve baskısına boyun eğmek istemeyen ve İtilâf devletlerinin dünyanın paylaşılması ile ilgili planlarının ne kadar dayanaksız ve çürük olduklarını eleştiri yerine silahla kanıtlamakta gecikmeyen Türk milletinin kahramanca mücadelesine hayran olan Azerbaycan Sovyet Hükümeti, her zaman Türk halkına kardeş elini uzatmak isteğini göstermekteydi. Ancak bu isteğin gerçekleştirilmesine İtilâf işbirlikçisi Gürcistan Menşevik Hükümeti engel olup, İtilâf'ın Türk milletine karşı tasarladığı planları aynen uygulayarak Azerbaycan Sovyet Hükümeti'ne Gürcistan üzerinden, Türk halkının ihtiyacı olan akaryakıtın geçirilmesine izin vermiyordu. Ama bugün, Gürcistan'ın üstünde de işçi - köylü iktidarının kızıl bayrağı dalgalanırken, Azerbaycan Sovyet Hükümeti Türk halkına sempatisini fiilen göstermek istiyor. Sovyet Gürcistan'ın yardımı ile Bakû'den, Kars'a 30 sarnıç ham petrol ve 2 sarnıç benzin getiren bir katar yola çıkıyor, bu katara Tiflis'te ayrıca 8 sarnıç gazyağı da eklenecektir.

Moskova'da anlaşmanın imzalanması ile dünya emekçilerinin kurtuluş beşiği olan Rusya ile devrimci Türkiye arasındaki dostluk ve dayanışma sağlam bir zemine oturtulduğu anda, Sovyet Azerbaycan'ın Türk halkına yaptığı bu ilk yardımın, Doğu'nun esaretten kurtuluşunun tarihsel yolunda, iki kardeş ulusun sıkı bağlılık ve işbirliği için yepyeni bir dönemi açmış olacağına Azerbaycan Sovyet Hükümeti tüm kalbiyle inanmaktadır.

Dışişleri Halk Komiseri
D. Hüseynov

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt IV, Belge No. 11.

BELGE 97

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Geçici Maslahatgüzarı Saffet Bey'e Notası (1)

23 Mart 1921
No. 11/443

Sayın Maslahatgüzar,

Yoldaş Mdivani bize, Bekir Sami Bey'in Fransa ile anlaşma imzalamış olduğu yolunda Ankara'dan haberler alındığını bildiriyor. Hükümetlerimiz arasında titizlikle yerine getirilen, her hükümetin karşı tarafın politikasını ilgilendiren herhangi bir politik anlaşma hakkında, bu anlaşma imzalanmadan önce, karşılıklı olarak haber verme kuralına dayanarak, Türk Millî Hükümeti'nin Fransa ile imzalamaya kararlı olduğu özel anlaşma hakkında bilgi vermediğini hayret ve üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz. Rusya Hükümeti bunun için Türkiye Millî Hükümeti'ne, bu konuda bir açıklamada bulunduğu takdirde minnettar kalacaktır.

Yoldaş Mdivani'nin verdiği bilgiye göre, Türk Millî Hükümeti bu günlerde bize vermiş olduğu bazı haberlere cevap alamadığından şikâyetçi imiş. Bir kez daha belirtmek isterim ki, Türkiye Hükümeti'ne Moskova'da verilen her türlü bilgi, doğrudan doğruya Türk Hükümeti'ne yapılmış sayılıyor, böylece Türk Hükümeti'nin ileri sürdüğü hiçbir sorun bizce cevapsız bırakılmış değildir.

Dolayısıyla, üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Maslahatgüzar.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 7

BELGE 98

Anlaşma (RSFSC ile Türkiye Arasındaki Kendi Ülkelerine Dönme Anlaşması) (1)

28 Mart 1921

Rusya ile Türkiye arasında 16 Mart 1921 (1337) tarihinde imzalanan askerî tutsakların ülkelerine iadesi anlaşmasının XIII'üncü maddesine göre ve bu maddeyi uygulama alanına koymak kaydıyla aşağıda imzaları bulunanlar, kendi hükümetlerinin yetkilerine dayanarak aşağıdaki konularda anlaştılar:

Madde : I

Bağıtlı taraflar, karşı tarafın, kendi devlet topraklarında bulunan bütün asker ve sivil tutsakların en kısa zamanda ülkelerine iade edilmesini yükümlenir.

İade işlemi sırasında, Avrupa Rusya'sında ve Kafkasya'da bulunan tutsaklar ülkelerine üç ay içinde iade edilmiş olacak. Rusya'nın Asya bölgelerinde bulunan tutsaklar, Rus-Türk anlaşmasının imzalanması tarihi olan 16 Mart 1921 gününden başlayarak altı ay içinde tamamen iade edilmiş olacaktır.

Madde : II

Tutsakların anayurtlarına iadesi kendi isteklerine göre yapılacağı ve zor kullanılarak kimsenin iade edilemeyeceği göz önünde bulundurulacaktır.

Tutsaklar Kayıt Bürosu, anayurduna dönmek istemeyen asker ve sivil tutsaklardan, doğum yerleri, ad ve soyadlarını, kendi ülkelerinde son bulundukları adresleri, çalıştıkları yerler ve meslekleri hakkında bilgi toplayacak ve bu ayrıntılı bilgileri bu anlaşmanın IX'uncu maddesince öngörülen karşı tarafın heyetine iletecektir.

Madde : III

Tutsaklar kendileri ile birlikte tutuklanan veya onlarla birlikte tutuklanmış sayılan ailelerini de götürebilecekleri gibi, tutukluluk süresince edinilen eşlerini ve çocuklarını da alıp götürebilecektir. Ancak bu ikinci şartta bunların bir arada yaşamış olmaları gerekecektir.

Tutsak ailelerinin anayurtlarına iadesi konusunda Rusya ile Polonya arasında 24 Şubat 1921 tarihinde imzalanan Ülkesine İade Anlaşmasının XXIV'üncü ve XXV'inci maddeleri uygulanacaktır.

Madde : IV

Tutsaklara ait eşyanın da birlikte götürülmesi konusu, sözü geçen, Rusya ile Polonya arasında 24 Şubat 1921 tarihinde imzalanan tutsakların yurtlarına iadesi anlaşmasının VII, VIII ve IX'uncu hükümlerine göre olacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 21.

Anayurtlarına iade edilen tutsakların aileleri, işbu anlaşmanın III'üncü maddesi gereğince, kendine ait eşyayı götürmesi sırasında bizzat tutsakların yararlandıkları haklara sahiptir.

Madde : V

Tutsakların ve eşyalarının teslim yerine kadar getirilmesi, anlaşma yapan tarafların kendi devlet toprakları dahilinde kendi hesabına yapılacaktır.

Bağıtlı tarafların her biri kendi devlet toprakları dahilinde, tutsakların anayurtlarına dönmeleri sırasında sağlık ve beslenmeleri işini üstlenecektir.

Bağıtlı tarafların her biri, asker ve sivil tutsakları, anayurduna teslim edilmeleri anına kadar çalıştırabilecek, ancak özellikle zor olan ya da tutsakların ülkelerine dönmelerini geciktirebilecek işlerde kesinlikle çalıştırılmayacaktır.

Madde : VI

Bu anlaşma imzalanır imzalanmaz, gözaltında bulunan ya da herhangi bir suç yüzünden mahkûm edilen tutsaklar, ülkelerine iade edilmek üzere serbest bırakılacak, yalnız insan öldürmekten ya da hırsızlık suçundan mahkûm olanlar bu kuralın dışında tutulacaktır.

Heyetlere herhangi bir suç işlemiş, insan öldürmekten ya da hırsızlıktan muhkûm edilmiş kişilerin, haklarında özel ve ayrıntılı bilgi veren, suç türünü ve çarptırılan cezanın ne kadar olduğunu gösteren listeler sunulacaktır.

Madde : VII

Bu anlaşmanın imza gününden başlamak üzere beş ay içinde, heyetler, tutsaklık süresince ölen tutsakların listelerini alacaklar ve bu listeler soyadları, adları, doğum yerleri, ölümün nedenleri ayrıntılı biçimde ve bu, karşı tarafın elinde bulunan bilgilerle uygunluk içinde olacaktır.

Madde : VIII

Tutsakların teslim edilecekleri yerler olarak Rusya için Novorossisk, Batum, Tuapse ve Aleksandropol (Gümrü), Türkiye için de İnebolu, Trabzon ve Gümrü seçilmiştir.

Madde : IX

Bağıtlı tarafların her biri üç üyeden oluşan resmi bir heyet atayacak ve bu heyete, bu anlaşmanın uygulanmasına yardım etmek, tutsaklara her türlü yardım ve destekte bulunmak, bu anlaşma hükümlerinin yerine getirilmesini denetlemek ve ileride aynı konuda imzalanabilecek herhangi bir başka anlaşmanın yerine getirilmesini sağlamak görevi yüklenecektir.

Bu heyetlerin üyelerine, bulunacakları ülkenin başkentinde ve bu ülkenin devlet topraklarında hareket etmek zorunda olacakları yerlerde diplomatik dokunulmazlık sağlanacaktır.

Her iki taraf, tutsakların anayurtlarına iade edilmesi işini yürütmek üzere atanan resmi temsilcilere aşağıdaki hakları tanıyacaktır:

1. Kendi Elçilik ya da Hükümeti ile ilişki,

2. Tutsakların bulundurulduklarını yerlerin ziyareti. Yerli makamlar buna gerek görürlerse, temsilcilere bu ziyaret sırasında eşlik edebileceklerdir,

3. Temsilciler, gerektiğinde, tutsaklara para, giyim eşyası ve erzak yardımında bulunabileceklerdir,

4. Karşı tarafın ülkesine gönderilme sorunlarını yöneten organla anlaşarak, temsilcilerin, tutsaklara, ülkelerine iadesi konusunda her türlü bilgi vermeleri hakları olacaktır. Bundan amaçlanan, tutsakların dillerinde yazılı ilânların dağıtılması ve resmi haberlerin basında yayınlanmasıdır,

5. Temsilciler resmi mühürler kullanabilir.

Madde : X

Bu anlaşma, başkentlerde imzalandığı tarihten sonra başkentte en geç on gün, taşrada ise bir ay içinde yayınlanmış olacaktır.

Madde : XI

Bu anlaşma herhangi bir onaya bağlı değildir ve imzalandığı gün yürürlüğe girecektir.

28 Mart 1921 günü Moskova'da iki nüsha olarak düzenlenmiştir. (1337)

Rusya adına:	Türkiye adına:
İ. Yakuboviç	Seyfi
A. Sabanin	Saffet Ziya
A. Yastrebov	Mithat

BELGE 99

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiseri Ahmet Muhtar'a Notası (1)

6 Nisan 1921
No. 317

Sayın Komiser,

RSFSC Dışişleri Komiseri yoldaş Çiçerin'den şimdi aldığım telgrafın çevirisini hemen sunmakla şeref duyarım:

"Türkiye Hükümeti'ne, tüm Doğu için son derece gerekli olan, halklarımız arasında dostluk ilişkilerinin temel taşı sayılan Rusya ile Türkiye arasındaki anlaşmanın imzalanmasından dolayı, duyduğumuz büyük sevinci, en dostane duygular ve tebriklerimizi resmen iletmenizi rica ederim."

En derin saygılarımı kabul etmenizi rica ederim, sayın Komiser.

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisi
P. Mdivani

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt IV, Belge No. 32.

BELGE 100

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

6 Nisan 1921
No. 11/552

Sayın Büyükelçi,

2 Nisan günü, komünistlerin yine Erivan'ı ele geçirdiklerini ve orada bulunan karşıdevrimci Taşnakların komünistler tarafından kovalanarak Zengizor dağlarına kaçtıklarını, orada da en kısa zamanda varlıklarına son verileceğini öğrenmiş bulunuyoruz. Aleksandropol (Gümrü) ile Erivan bölgelerinin tümü yine Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin elinde olduğuna göre, Türk orduları için, Moskova anlaşması ile de kararlaştırılmış olduğu gibi, anlaşma ile saptanan sınırın ötesine çekilme zamanı gelmiştir sanırız. Ermeni devlet topraklarından Türk ordularının çekilmesi işleminin tamamlandığına dair haberin öncelikle bize ulaştırılacağını umarım.

Dolayısıyla derin saygılarımı sunmakla şeref duyarım, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vnesney" Cilt IV, Belge No. 34.

BELGE 101

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyet Üyesi G. K. Orconikidze'ye Telgrafı (1)

6 Nisan 1921
No. 8411

Ali Fuat'ın Aleksandropol'ün (Gümrü) derhal boşaltılacağı yolunda bize verilmiş sözü var. Karabekir'in çıkardığı rezaletler hakkında şu anda kendisine bilgi vermek üzereyim. Buna bir de Türkiye ile Sovyet Ermenistan'ı arasındaki savaşın, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki savaş anlamına geleceğini de ekleyeceğim.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vnesney... Cilt IV, Belge No. 35.

BELGE 102

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

7 Nisan 1921
No. 261

Sayın Komiser,

6 Nisan 1921 tarihli ve 11/552 sayılı yazınızı (2) aldım ve karşılığını hemen iletiyorum.

Erivan kentinin 2 Nisan 1921 günü yine komünistler tarafından işgal edildiği ve Zengizor dağlarında saklanan karşıdevrimcilerin en kısa zamanda yok edileceklerine dair haberleri sevinçle öğrendim. Böylece Ermenistan'da emperyalistlere körükörüne itaat eden parti ve ideolojiler gibi alet ve araçların artık sonsuza dek ortadan kaybolduğuna çok memnun oldum. Aleksandropol (Gümrü) kentinin bu yeni durum karşısında ordulardan arındırılması ile ilgili isteğinizi Hükümetime ilettim.

Bizi Doğu cephesinde sürekli olarak askerî önlemler almaya zorlayan karşıdevrimci unsurların artık yok olmak üzere olduklarından, Aleksandropol (Gümrü) ve Moskova Anlaşmaları gereğince Ermenistan'a bağlanan ve Ermeni karşıdevrim hareketi ile ilgili olarak askerî önlem açısından, işgalimiz altında bulunan Aleksandropol (Gümrü) kentinin, koşulların elverdiği hızla boşaltılacağını umuyorum.

Derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 34'e Ek.

(2) Belge 100.

BELGE 103

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

8 Nisan 1921
No. 11/568

Sayın Büyükelçi,

Trabzon haberleşme bülteniyle bana iletilen, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Savunma Bakanı Kemal Fevzi Paşa'nın (2) yaptığı açıklamalardan bilgi edindiğim an, duyduğum büyük şaşkınlığı sizden saklayamam. Savunma Bakanı'nın açıklamasına göre, Doğu cephesindeki Türk ordusu Kafkasya'da kalarak, sözde orada denge sağlayan bir unsur görevini üstlenecekmiş. Doğu cephesi Türk ordusunun Kafkasya'daki dengeyi sağlamak için hangi askerî güce karşı girişimde bulunacağını bir türlü anlayamadım. Bu bölgelerde askerî güç olarak yalnızca Sovyet Cumhuriyetlerinin Kızılorduları bulunduğundan, Savunma Bakanı'nın sözlerinden ister istemez, Türk ordusunun Sovyet güçlerine düşman olan bir unsur olarak görev yapacağı ve bu askerî güçlere karşı bir güç oluşturmak amacında olunduğu sonucuna varılıyor. Ancak, Türk ve Sovyet silahlı kuvvetlerinin görev dağılımını kesinlikle saptamış olan Moskova Anlaşması imzalandıktan sonra, Türkiye Savunma Bakanının Türk ordularına, Sovyet silahlı kuvvetlerine karşı düşmanca bir görev yüklemesi, bana son derece anlamsız geliyor.

Aynı açıklamada, Savunma Bakanı, hâlâ Türk ordularının işgali altında bulunan Ermenistan kesiminden, ancak Aleksandropol (Gümrü) Anlaşması yürürlüğe girdikten sonra çekilebileceklerini söylüyor. Size bir kez daha hatırlatmak isterim ki, Aleksandropol (Gümrü), anlaşması Ermenistan Sovyet Hükümeti ilân edildikten sonra Taşnak Hükümeti ile yapılmış ve bu anlaşma metnine göre, anlaşmanın yürürlüğe girmesi için, bir ay içinde onaylanmış olması gerektiği halde, bu anlaşma hiç onaylanmamıştır. Bütün bunları bir yana bıraksak bile, Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasının tüm önemli hükümleri kısmen Moskova Anlaşması ile, kısmen de iki heyetin Sovyet Cumhuriyetlerinin kesin ve tam egemenliğinin korunması hakkına ilişkin

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt IV, Belge No. 39.

(2) Kemal Fevzi Paşa (Fevzi Çakmak) olsa gerek.

açıklamaları ile ortadan kalkmıştır. Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasının yerine getirilmesini istemek, Moskova Anlaşmasının geçersiz sayılmasını istemek anlamına gelir. Bunun için, sayın Büyükelçi, sizden en kısa sürede Hükümetiniz Savunma Bakanı'nın yukarıda sözü geçen açıklamaları ile ilgili aydınlatıcı bilgi almam son derece önemlidir.

Bu fırsattan yararlanarak size, Aleksandropol'ün (Gümrü) hiç gecikmeden Türk ordularından boşaltılmasının son derece önemli olduğunu hatırlatmak isterim çünkü, bu kentin Türk birliklerince işgalinin devamı çok üzücü sonuçlar verebilir.

Derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Çiçerin

BELGE 104

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Kafkas Cephesi Devrimci Askeri Sovyeti Üyesi G. K. Orconikidze'ye Telgrafı (1)

8 Nisan 1921
No. 8458

Aşağıdaki metni telgrafla Ankara'ya, yoldaş Mdivani'ye iletin:

Erivan'ın komünistlerce işgalini gözönünde bulundurarak, Moskova Konferansında onaylanan yeni sınır hakkındaki maddenin derhal uygulanması ve Aleksandropol'ün (Gümrü) Türk işgalinden arındırılması gerekmektedir. Karabekir'in Aleksandropol'ü (Gümrü) boşaltmak istemediği yolundaki bildirisine karşı şiddetli protestomuzu iletin ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, Türk ordularının, Moskova'da saptanan sınırın ötesine çekilmesinde ısrar ettiğimizi bildiriniz. Türk birliklerinin Kızılordu birlikleri ile çatışmasının feci sonuçlar yaratabileceğine işaret edip, tüm Sovyet Cumhuriyetlerinin Sovyet Rusya ile sıkı ve sağlam bir ittifak içinde olduklarını da belirtiniz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 40.

BELGE 105

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisi'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Mektubu (1)

9 Nisan 1921
No. 319

Sayın Başkan,

Millî Hükümetin ve bu hükümetin başında önderliğini yaptığınız kahraman Türk milletinin, bir kez daha, anavatanlarını işgal edip sömürü alanına katmak yolunda emperyalizmin yeni gayretini de boşa çıkarıp alt ettiğini görmek beni mutlu kılmaktadır. Fakat aynı zamanda büyük bir üzüntü ile, umulan hedefe varmak umutları tamamen kırılmış, yenilen ve topraklarınızı terk etmeye zorlanan Yunan ordu birliklerinin, çaresiz öfke ile, çekildikleri toprakları yağma ettiklerini ve halkı korkunç bir yoksulluk içine ittiklerini görüyoruz. Bunlar, açgözlülüğünü tatmin etmekten başka hiçbir hedefi olmayan emperyalizmin bildiği tek şeyin yıkım olduğunu bir kez daha kanıtlamış oluyor. Büyük güçlükle ve olağanüstü gayretler harcayarak Batı kapitalizminin ve emperyalizmin açgözlülüğünden kurtulabilmiş Emekçi Rusya,Türk halkının millî varlığını korumak ve savunmak için sürdürdüğü şanlı mücadelesini büyük bir ilgi ile izlemektedir ve gücü yettiği kadar bu halkın acılarını dindirmeye hazırdır. Bu nedenle, sayın Başkan, RSFSC ve Sovyet Rusya emekçileri adına, zalim istilacının terk etmeden önce yakıp yıktığı bölgelerdeki halkın ihtiyaçlarını hafifletmek üzere, lütfen, 30.000 altın Rublelik mütevazı armağanı kabul etmenizi dilerim.

Rusya emekçilerinin bu karınca kararınca armağanının, Türk halkının saldırgan emperyalizm ile Sovyet Rusya'nın emekçi kardeş halkı arasındaki farkı anlamasına yardım edeceği umudu bana onur vermektedir.

Mektubuma son verirken, Türk milletinin bağımsızlığı uğruna sürdürülen mücadelenizi tam ve başarılı bir biçimde sona erdirmeniz dileğiyle, en derin ve üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Başkan.

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği Temsilcisi
P. Mdivani

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 43.

BELGE 106

Ali Fuat Paşa'dan G.V. Çiçerin'e (1)

10 Nisan 1921
No. 280

Hükümetimin Savunma İşleri Komiseri'ne atfolunan ve bence henüz bilinmeyen açıklamaları (2), herhalde Ankara'nın Erivan'da yeni komünist hükümetinin kurulduğuna ilişkin haberin alınmasından önce yapılmış olacaktır. Böylece, bütün gerçekler ve tarihler yerli yerine konulacak olurlarsa, adı geçen açıklamalarda sadece emperyalizme yönelik ve dolayısıyla Sovyet silahlı kuvvetlerinin yararına olan görüşlerin yer aldığı tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacaktır.

Rus - Türk anlaşmasıyla saptanan sınır hattının bu yanında bulunan toprakların boşaltılması zorunluluğuna gelince, bu konu ile ilgili olarak sayın Komiser'e 10 Nisan 1921 gün ve 274 sayılı cevabı iletmiş bulunuyorum (3).

Moskova Konferansı sırasında Türk heyeti defalarca Ermenistan ile yapılan Aleksandropol (Gümrü) Anlaşmasının imzalanmasındaki koşulları ve nedenleri ayrıntılı olarak açıklamıştı. Aynı görüşmeler sırasında biz Rus heyetine, güvenliğe ve barışa engel olan tüm etmenlerin ortadan kalkması ve gerçek Sovyet Ermenistan Hükümeti'nin iktidara geçmesi ile, güvenliğimizin sağlanılması için saldırgan unsurlara karşı anlaşmaya eklenen bütün madde ve şartların iptal edileceğini kesinlikle umduğumuzu söyledik. Halen de aynı umudu beslemekteyim. Bunun dışında da, konferans sonucu olan ve Sovyet Cumhuriyetleriyle ilgili bütün Rus - Türk anlaşması hükümlerinin tamamen açık ve kesin olduklarını resmen açıklıyorum.

Sayın Komiserin bana gönderdikleri bütün bildirileri Hükümetime ilettim. Buna rağmen, sayın Komiserin, Türkiye Büyükelçiliğinden, Ankara ile çok daha çabuk bağlanma olanaklarını düşünerek, bu konuyu doğrudan doğruya Ankara ile, yoldaş Mdivani'nin görüşmesini öneririm, çünkü böylelikle bu sorun çok daha kolayca çözümlenebilir kanaatindeyim.

Sayın Komiser, konu ile ilgili olarak size bir kez daha, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya ve kardeş Cumhuriyetlerine duyduğu dostluğun ve iyi niyetlerin derin, samimi ve değişmez olduklarını tekrarlamak isterim.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 39'a Ek.

(2) Bk. Belge 103.

(3) Bu belge elimizde değildir.

Önümüzdeki günlerin, bugünkü güvencelerimi tam anlamı ile kanıtlayacağına tamamen emin olarak, en üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

BELGE 107

Mustafa Kemal Paşa'dan B. G. Mdivani'ye (1)

12 Nisan 1921

Sayın Temsilci,

Kızılay Kurumu'na Yunan yağması ve katliamından kurtulan bölgelerde sağ kalanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere, lütfen, teslim etmiş olduğunuz 30.000 altın Rublelik yardımınız için en derin şükranımı arzetmek istiyorum (2). Sovyet Rusya'nın, emperyalizmin açgözlülüğü ve Yunanlılar'ın barbarlığının korkunç yoksulluğa ittiği zavallılara karşı gösterdiği bu yüce ruhlu ve insani davranış, Türk milletince lâyıkıyla değerlendirilecektir. Öte yandan, anayurdunu saldırgana karşı savunan Türk halkına karşı gösterdiğiniz yakın ilginizi görmekle bahtiyarım. Yunanlılar'ın zulmü ve yağmacılığı öylesine vahim ki, her insanın vicdanını isyan ettirir, bunun için bunu kendi Hükümetinize bildirip, Yunanlılar'ın son hücumları sırasında işledikleri cinayetlerin açığa çıkarılmasını rica ederim.

Ordularımızın bütün düşmanlarımızı yenmeleri ile ilgili temennilerinizi sevindirici ve olumlu bir belirti olarak kabul eder, en derin saygılarımı sunmamın kabulünü dilerim, sayın Temsilci.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 43'e Ek. Türkçe metin için bk. "Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri", Ankara 1964, Belge No. 363.

(2) Bk. Belge 105.

BELGE 108

Azerbaycan SSC Hükümeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Telgrafı (1)

24 Nisan 1921

İtilâf'ın bağımsız Türkiye'yi yıkmaya kalkıştığında, Türk halk kitlesinin devrimci bir öfke ile kutsal savaş için silaha sarıldığı o tarihsel günün yıldönümünde, Azerbaycan Sovyet Hükümeti, bu tarihsel zaferin mutluluğunu paylaşarak, Azerbaycan'ın özgür işçi köylü kitlesi adına devrimci Türkiye'nin Hükümeti'ne içten tebriklerini gönderir.

Özgür ve bağımsız yaşama hakkı uğruna iki yıl boyunca kurbanlar vererek kararlılıkla sürdürdüğü kahramanca mücadelenin bu yıldönümünde Türk halkı, İtilâf kumandası altında, gururlu, özgürlük ve bağımsızlığa kavuşma coşkusunu ateş ve silahla bastırmaya kalkışanların büyük yenilgilerinin ve kazanmış olduğu zaferin sonuçlarını kendisi çıkarabilir. Ortak düşmanlarımızı kardeş silahları ile yenmesiyle elde ettiği büyük başarılarına Türk halkı ile birlikte sevinen Azerbaycan Sovyet Hükümeti, devrimci Türkiye'nin muzaffer ordularının zafer bayraklarını tarihsel başkentleri İstanbul'a dikecekleri günün de pek uzakta olmadığına sarsılmaz bir güvenle inandığını belirtmek ister.

Yaşasın devrimci Türkiye!

Yaşasın Sovyet Federasyonunun Türkiye ile İttifakı!

Azerbaycan Devrimci Komitesi Başkanı
N. Nerimanov
Dışişleri Halk Komiseri
D. Hüseynov

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No.61.

BELGE 109

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

13 Mayıs 1921
No. 11/930

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti, Kafkasya'da bulunan askerî makamlarından gelen bilgilere göre, Aleksandropol'ü (Gümrü) tahliye eden Türk orduları Rusya Cumhuriyeti ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin birleşik ordularına çok büyük maddi zarar vermişler, ayrıca bu ordulara ait barut depolarını havaya uçurmuşlardır, bu ise, toplamı henüz tespit edilemeyen büyük bir zarardır.

Rus Hükümeti, dost ülkenin askerî makamlarının böylesine düşmanca hareketlerini şiddetle protesto eder. Üstelik bu hareketler, Sovyet Hükümeti'nin dost Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne elinden gelen her türlü yardımda bulunduğu bir sırada yapıldığı için, bunlar üzüntü ve şaşkınlık yaratıyor.

Rus Hükümeti, kendi askerî yönetimlerinden daha ayrıntılı haberleri aldıktan sonra bu konuyu yeniden açma hakkını saklı tutar.

Dolayısıyla derin saygılarımı sunarım.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 82.

BELGE 110

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

18 Mayıs 1921
No. 11/1013

Sayın Büyükelçi,

Büyük bir üzüntü ile bir kez daha dikkatinizi, Türk makamlarının, halkımız arasında son derece üzüntü ve şaşkınlık yaratan ve Rusya Federatif Cumhuriyeti'ne karşı düşmanlık ve kin belirtisinden başka türlü yorumlanamayan bazı davranışlarına çekmek zorundayım. askerî makamlarımızdan alınan birçok haberden anlaşıldığına göre, Kars topraklarında zaten sayıları çok fazla olmayan Rus asıllı nüfusa karşı zorbalıklar yapılmaktadır.

Türk makamları bu Rusları yaşadıkları köylerden kovuyor, bunların yerine Anadolu'dan özellikle getirilen Müslüman ailelerini yerleştiriyorlar. Novaya Mihaylovka köyüne böylelikle 2000 Müslüman yerleştirilerek, Rus nüfusu ahırlarda ve tavlalarda yaşamaya zorlandı. Yeni gelenler tarlalara sahip çıktı. Aynı şey Grenadiyorsoye, Novopokrovskoye ve başka köylerde de yapıldı.

Rus Hükümeti adına şiddetle Türk makamlarının bu tür hareketlerini protesto ediyor, bu gibi hareketler ve zorbalıklar Kars bölgesinde yaşayan Rus nüfusuna karşı tekrarlandıkça, Rusya emekçi kitlelerinde uyandırdıkları tepkilere dikkatinizi çekmeyi kendime görev sayıyorum.

Bu hareketlerin halkımızda yarattığı tepkilerle düştüğümüz güç duruma da dikkatinizi çekmek isterim. Lütfen inanın, bu şartlar altında 15 Mayıs tarihli 424 sayılı notamızda (2) sözü geçen yoldan yürümemiz olanaksızlaşacaktır.

Bize en kısa zamanda bu üzücü olaylara son verildiğine dair inandırıcı kanıtları ileteceğinize ve sözü geçen bölgelerde Türk makamlarının Rus nüfusuna karşı tutumunun değiştiğine dair bilgi vereceğinize inanmaktayım.

Üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

---

1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 88.

(2) Bu belge elimizde olmadığı gibi içeriği hakkında bir bilgi de edinemedik.

BELGE 111

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

21 Mayıs 1921
No. 11/1053

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti, tarafınızdan 443 sayılı mektubunuzda (2) açıklanan görüşlerle Rusya Cumhuriyeti ve halkımıza karşı belirtilen yüce dostluk duyguları bir de Türk makamlarınca paylaşılmış olsa, son derece bahtiyar olacaktır.

Dün ve bugün Kafkasya'daki askerî makamlarımızdan alınan haberlere göre Kars bölgesindeki Rus köylülerin durumlarının gün geçtikçe dayanılmaz bir hale geldiğini büyük bir üzüntü ile bildirmek zorundayım. Keyfi tutuklamalar, gelişigüzel yönetim, her türlü zorbalıklar, yağma, hırsızlıklar ve bunun sonucu olarak soyulanların tam bir yoksulluğa düşmesi işte, bu bölgelerde yaşayan Ruslar'ın karşılaştıkları davranışlar ve günlük yaşamları, 17 Mayıs tarihli telgrafa göre, 19 - 45 yaş arasındaki bütün nüfus ve bütün Rus erkekleri bu yakınlarda seferber edilerek zorla çalıştırılacakmış.

Sistematik olarak uygulanan bu kötü davranış kurbanlarının, bu bölgelerde yaşayan Rus aileleri oldukları komşu eyalet ve güney bölgelerinde duyuldu, bu haber geniş halk çevreleri arasında yayıldı. Türk makamları bu duruma en kısa zamanda son vermezlerse, bu olayların sonuçları son derece can sıkıcı olacak ve Hükümetimiz çok zor bir duruma düşecektir.

Söz konusu tutumla yaratılmış olan durumun ciddiyetini anlayacağınıza inanarak ve adı geçen notanızda belirttiğiniz sarsılmaz dostluk duygularınızı da göz önünde bulundurarak, Hükümetinizin gereken her türlü tedbiri derhal alarak, sürdürülmesine sabredilemeyecek bu duruma bir son vereceğini kuvvetle umuyoruz.

Yüksek saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Georgi Çiçerin

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 91.

(2) Bu belge de elimizde değildir.

BELGE 112

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

24 Mayıs 1921
No. 459

Sayın Komiser,

Eminim ki Rusya'nın Sovyet Hükümeti, 19 Mayıs 1921 tarihli ve 443 sayılı mektubunda (2) belirtmiş olduğum samimi dostluk ifadelerinin aynı zamanda Türkiye Hükümeti'nin Sovyet Rusya Hükümeti'ne ve halkına karşı duyduğu dostluk ve içtenliğin ifadesi olduğundan kuşku duymamaktadır. Türkiye Hükümeti ve halkımız, Rusya halkı ve hükümetinin de kendilerine karşı aynı duyguları beslediğine emindir.

21 Mayıs 1921 tarihli ve 11/1053 sayılı dostane yazınızın (3) tüm metninin, olduğu gibi, Hükümetime iletilmesi için gereken her önlemi aldım. Ankara'dan alacağım cevabı da sayın Komisere iletmekte gecikmeyeceğim, ancak, söz konusu olan sorun hakkında kendi Hükümetimden haber almadan, Rusya Sovyet Hükümeti ile Moskova'daki Türkiye Elçiliği arasındaki yazışmaların herhangi bir kesin ve belirgin sonuç vereceğini sanmıyorum. Üstelik Elçiliğin çoğu zaman Ankara'yla ancak büyük güçlüklerle haberleşebildiğini de dikkate alarak, öte yandan da RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin radyo - telgraf üzerinden Ankara'daki Elçiliği ile çok daha çabuk bağlantı kurabileceğini düşünerek, sorunun bu yoldan çok daha kolay ve çabuk çözümlenebileceğine inanıyorum. Bunun için sayın Komisere, bu konunun kökten ve en kısa yoldan çözümlenmesi için, RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin Ankara'daki Elçilikleri aracılığıyla doğrudan doğruya Ankara Hükümeti ile ilişkiye geçip gerekli kararın alınmasını öneririm.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

---

(1) "Dokumenti Vneşney " Cilt IV, Belge No. 91'e Ek.

(2) Bu belge elimizde değildir.

(3) Belge 111.

BELGE 113

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

24 Mayıs 1921
No. 11/1092

Sayın Büyükelçi,

24 Mayıs tarihli ve 460 sayılı yazınızdan (2), Binbaşı Saffet Bey'e Dış Ticaret Komiserliği aracılığı ile teslim edilecek olan paranın iletilmesinde bazı zorlukların doğmuş olduğunu henüz öğrenmiş bulunuyorum. Ancak, bu konudaki yazışma bizlerle değil, bu Komiserlik üzerinden yapılmaktaydı. Durum ne olursa olsun, ben ne sizin tarafınızdan ne de başka bir taraftan böyle bir zorluğun doğduğuna dair hiçbir haber almış değilim.

Adı geçen telgrafınızın son paragrafındaki bilgiye gelince, ben yoldaş Orconikidze'den, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri, Yusuf Kemal Bey ile Rıza Nur Bey'in beraberlerinde götürdükleri 4 milyon altının gerçekten Türkiye sınırından geçirildiğine dair kanıtlayıcı kesin bilgiler aldım.

Karadeniz limanlarından yoldaş Samsonov'un gayretleri ile çıkmış olan Türk gemilerinin varış yerlerine vardıklarını ümit ederim.

En üstün saygılarımı sunarım, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

---

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt IV, Belge No. 91'e Ek.

(2) Bu belge elimizde değildir.

(3) Belge 111.

BELGE 114

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

28 Mayıs 1921
No. 11/1161

Sayın Büyükelçi,

Ukrayna Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri yardımcısı Kovalev'den aldığım telgraftan öğrendiğime göre, Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmelerde bulunmaya hazırdır. Kovalev bu görüşmelerin Harkov kentinde yapılmasını önerir ve aynı zamanda, Türk heyetinin hangi gün bu kente gelebileceğini ve kimlerden oluşacağını öğrenmek ister.

Dolayısıyla, en derin saygılarının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 98.

BELGE 115

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

29 Mayıs 1921

Sayın Büyükelçi,

25 Mayıs tarihli, 472 sayılı birkaç eki bulunan (2) özel ve acele yazınıza karşılık bu yazıda değinilen konunun son derece önemli olduğunu kabul ettiğimi bildiririm. Bu haberin esas konusuna hemen cevap verememeyeceğimden üzüntü duymaktayım. Cumhuriyetimizin içinde bulunduğu son derece ağır maddi durumu siz de çok iyi bilmektesiniz. Bizler için, büyük ölçüde altının elimizden çıkması, bu elden çıkarma bir borç verme niteliğini taşısa da, yine harcama oluyor. Hükümetinizin borçlanma konusunda anlaşmak zorunda olacağı sorunun büyük politik önemini çok iyi anlamaktayız, bu konuda en kısa sürede bazı somut önerilerde bulunabileceğimizi umarım. Yalnız ne yazık ki şu anda size hiçbir öneride bulunamayacağım.

Türkiye'nin bizden hiçbir yardım alamadığı yolundaki iddia karşısında duyduğum büyük hayreti bir kez daha yinelerim. Elimizdeki bilgiye ve çok geçmeden belgelerle kanıtlayacağımız verilere göre, Moskova Anlaşmasının imzalanmasından önce Hükümetinize gönderilen yardım, o zaman saptanan miktarları kat kat aşmıştır. Daha sonraki yardımımıza gelince, bu paraların yarısından fazlası Sovyet toprakları dışındadır ve bu işlemin başarıyla sonuçlanması için gereken bütün önlemler alınmaktadır.

İsteklerinizdeki bazı yeni öneriler Hükümetimizce bu konuda elimizden gelenin yapılması dileği ile incelenecektir.

Dolayısıyla en üstün saygılarımın ifadesini kabul etmenizi dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 99.

(2) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 116

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

6 Haziran 1921
No. 511

Sayın Komiser,

Top, topçu donatımı ve katanalar dışında, Sovyet Rusya Hükümetince Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne söz verilen maddi yardımın ilk bölümüne giren diğer askerî malzeme ve cephanenin, yani tüfek, makineli tüfek ve diğer donatımın Tuapse limanından Anadolu'ya sevkedildiğini memnunlukla öğrenmiş bulunuyorum.

Hükümetim adına RSFSC Hükümeti'ne, Rusya'daki büyük ulaştırma güçlüklerine rağmen ordularımızın askerî donatım ve cephaneye vazgeçilmez ihtiyaçlarına öncelik tanıyarak bunların en kısa yoldan Türkiye'ye sevkedilmesi için elinden geleni yaptığından dolayı şükranımı arzetmeme izin veriniz. Dolayısıyla en derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 99.

(2) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 117

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

6 Haziran 1921
No. 11/1297

Sayın Büyükelçi,

3 Haziran tarihli, 498 sayılı ve bazı ekleri içeren yazınıza (2) karşılık, her şeyden önce, değinmekte olduğunuz Moskova Anlaşmasının XV'inci maddesi (3) henüz yürürlüğe girememiş ise, bundan hiçbir zaman ne Rusya Hükümeti ne de Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri sorumlu tutulabilir. Bunun tek nedeni, Türk heyetinin kısa bir süre için Tiflis'ten ayrıldıktan sonra, kendi Hükümeti ile doğrudan ilişki kurup, döneceği yerde hiç dönmemiş olmasıdır, ve bunun için Türkiye ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri arasında öngörülen görüşmelerin sonuçlanmasının olanaksızlaştığını belirtmek isterim.

Bu durum karşısında, bu Cumhuriyetler Moskova Anlaşmasına dayanan yükümlülükleri henüz üstlenmemiş oldukları ve bunları ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile imzalayacakları anlaşmalardan sonra üstlenecekleri doğaldır. Ancak bu Cumhuriyetler şimdiden, Kars toprakları ile ilgili XII'nci (3) maddesinin yürürlüğe konulmasına hazırdır, bu topraklarda yaşayanlar dilerse, Kars bölgesini hemen terk edebilirler. Sınırdaki makamların, Molokanların Sovyet Cumhuriyetlerinin devlet topraklarına geçmek istediklerinde çıkardıkları zorluklara ilişkin haberlerin bir anlaşmazlığa dayandıklarından kuşkum yoktur, çünkü Kafkaslarötesi Hükümetleriyle Kars topraklarında yaşayan Rus halkı hakkındaki görüşmemizde, bu hükümetler hiçbir zaman Molokanların kendi topraklarına geçmek istemelerine engel olmayacaklarını birçok kez açıkladılar ve bundan bizim de hiç kuşkumuz yoktur. Ancak şunu da eklememiz gerek ki, aynı maddeye göre, bu toprakları terk edip göç etmek isteyen Molokanlar, malını mülkünü beraberinde alıp götürebilirler, ne yazık ki buna Türk makamları engel olmaya çalıştılar; bu da yetmedi, Molokanlar soyuldu ve her türlü baskı altında bırakıldı, ellerinden toprakları alındı, bu göçmenler evlerinden kovuldu, açlıktan yarı ölmüş olan Molokanlar ahırlara ve tavlalara

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 114.

(2) Bu belge elimizde değildir.

(3) Bk. Belge 88.

kapatıldı. Söz konusu olan topraklarda bu görülmemiş davranış ve Rus halkına yapılan eziyet Sovyet Cumhuriyetlerinde öylesine tepki ile karşılandı ki, bu eylemden sorumlu olanların araştırılmasında ve cezalandırılmasında kesinlikle ısrar etmek zorunda kalıyoruz.

Kars bölgelerinde yaşayan Rus halkının zorla askere alınması da XII'nci (3) maddeyi ihlâl edici keyfi bir harekettir ve bunu da şiddetle protesto ederiz.

Kars topraklarında sözüm ona birtakım devrimcilerin bulunması ile ilgili haberlerinize gelince, bunlar, kanımızca, iki ülke arasında kurulması mutlu bir olay olan ve her iki ülkeye de son derece gerekli olan dostluğu sarsmak ve baltalamak için bazı işsiz güçsüz unsurların uydurdukları yalandan başka bir şey değildir. İzninizle belirteyim ki, kadrolarınız arasında, Hükümetiniz ile bizim Cumhuriyetimiz kadar devrimci bir ülke hükümeti arasında sıkı bağ ve ittifakın bulunmasına karşı düşmanca davranan belirli unsurların varlığı, birtakım yalan yanlış haberlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bunlardan amaçlanan, yöneticileriniz arasında Birlik Cumhuriyetine karşı kuşku ve güvensizlik yaratmaktadır.

Merkezi Erivan olan Ermenistan Sovyet Hükümeti, başka hükümetler yanı sıra Rusya Hükümeti'nin güttüğü dış politikayı gütmekte ve bundan böyle size bağlı olan devlet topraklarındaki Türk makamlara karşı hiçbir kötü niyet beslememektedir. Hal ne olursa olsun, bu meş'um devrimciler hakkındaki haberler dinsel bir mezhep olan Molokanlara karşı alınan önlemlerin nedenini açıklamıyor, kaldı ki bu mezhebin müritleri hiçbir şekilde Bolşevik devrimci fikirleri ne tanımış, ne benimsemiş, ne de onlarla ilgilenmiştir. Müslüman devletlerinde olduğu gibi, kimse gerici ulemayı komünist taraftarı bir takım harekete girişmeleri ile suçlayamayacağı gibi, dünyevi işlerden kat kat uzakta kendi halinde yaşayan bir Hristiyan mezhep müritlerini böylesine uydurma entrikalarla suçlandırmak en hafif deyimle şaşırtıcıdır. Molokanların Orta Anadolu'ya sürülmesi ve orada yerleştirilmesi fikri ise bizlerde yalnız gerçek bir isyan uyandırmaktan başka bir şeye yaramaz.

Umarım ki siz, sayın Büyükelçi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne en kısa sürede durumu açıklayacak ve bu gibi hareketlerin tekrarlanmasına engel olmaya çalışacaksınız, çünkü bunlar, vatandaşlarımızın geniş kitleleri böyle hareketlerin karşılıksız kalmasını istemeyeceklerinden, işi karşılıklı ceza önlemlerinin alınmasına kadar vardırabilir.

Dolayısıyla, derin saygılarımı sunarım, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

BELGE 118

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

13 Haziran 1921
No. 11/1354

Sayın Büyükelçi,

9 Haziran tarihli ve 518 sayılı yazınıza karşılık (2), Hükümetimizin ya doğrudan doğruya, ya da bizim Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerindeki Hükümet temsilcimiz yoldaş Legran'dan aldığımız bilgilere göre, bu Cumhuriyetler ile Türk heyeti arasındaki görüşmelerin durumu, hiç de yukarıda sözü geçen mektubumuzda anlatılan duruma benzememektedir.

Hiçbir Kafkaslarötesi Sovyet Hükümeti, henüz kurulmamış ve kurulması düşünülen Kafkaslarötesi Federasyonunun Türkiye ile ayrıca bir anlaşma imzalayacağı yolunda herhangi bir açıklamada bulunmadığı gibi, bu Hükümetler ile Türkiye heyeti arasında, Türkiye ve üç Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasında, bu üç ayrı anlaşma, Türkiye ile bu Cumhuriyetlerin ortak konferansında hazırlanması koşuluyla ayrı ayrı anlaşmalar yapılmasına karar verildi.

Türkiye heyetinin önce Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ve daha sonra Gürcistan Cumhuriyeti'ne yaptığı ayrı anlaşma önerisi, hiçbir zaman bu Cumhuriyetler tarafından reddedilmiş değildir, sadece bu öneriye, karşı öneride bulunularak, Moskova Anlaşmasına dayanan sözleşmelerin yanına bir de Türkiye Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti anlaşması yapılması istenildi. Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti arasında imzalanacak olan anlaşmanın Türkiye ile bu üç Sovyet Cumhuriyeti'nin ortak konferansında görüşülüp hazırlanmasını istediler. Türk heyeti bu isteği kabul ederek, önce kendi Hükümeti ile görüşmek istediğinden, Türkiye'ye hareket etmiştir. Türk heyeti sözü, geçen konferansın Kars'ta yapılmasını istedi, ancak Kars ile Tiflis arasında telgraf bağlantısı iyi çalışmadığından, bu isteğin karşılanması güç olacağına işaret edildi. Türk heyeti gittikten sonra bu görüşmeler yarıda kaldı ve bir daha yenilenmedi. Tiflis'ten bu yakınlarda dönen yoldaş Mdivani, Trabzon'da Yusuf Kemal ile buluşmuş. Yusuf Kemal hâlâ Ankara'ya varamadığı için, Türk - Kafkas konferansının düzenlenmesinde bir gecikme meydana gelmiş olacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 11.

(2) Bu belge elimizde değildir.

Halbuki bize gelen haberlerde bu konferansın düzenlenmesi ve Türkiye ile Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasında üç ayrı anlaşma yapılması yolunda yeni engellerin çıktığına dair hiçbir belirti yoktu. Bu üç Cumhuriyetin hükümetleri Moskova Anlaşmasından kendileri için doğan sorumlulukları aynen kabul ederek, anlaşmaları imzalamak üzere sadece Türk heyetinin gelmesini bekliyorlar. Bu Cumhuriyetlerin Türkiye ile ilgili olan politikaları tümüyle Rusya'nın bu konudaki politikası doğrultusundadır. Kafkaslarötesi Sovyet Hükümetlerinin bütün çabaları karşı devrimci unsurların bastırılmasına yöneliktir, bunlar da -örneğin Zengizor'da- tamamen saf dışı edildi. Moskova'da saptanan sınırların dışına çıkan her türlü saldırgan girişim ve oyunlar bu Hükümetlere tamamen yabancıdır.

Ne yazık ki, öğrenildiğine göre, Türkiye ile bağlantı halinde olan birtakım karşıdevrimci unsurlar, Kafkaslarötesi İşçi - Köylü Sovyet Cumhuriyetlerine yöneltilmiş entrikalarını ve gizli komplo girişimlerini sürdürüyorlar. Türk halk kitleleri çıkarlarına karşı eylemde bulunan gericilerin gerektiği gibi cezalandırıldıkları hakkındaki haberinize büyük bir değer veriyorum. Umarım ki Türkiye ile bu ülkenin Sovyet komşuları arasında ayrılık tohumları ekmek isteyen unsurlar, Türk Hükümetine bu komşuları ile ilgili yalan haberler ve Türkiye'ye yabancı ülkelerden devrim girişimleri yöneltildiğine dair asılsız söylentileri yayanlar aynı cezayı göreceklerdir.

Yoldaş Legran ile Kafkaslarötesi Sovyet Hükümetlerle yapılan geniş kapsamlı yazışmalarda her zaman tüm gerçekler ortaya konularak, Türkiye'ye iade edilen topraklardaki nüfusa, bu topraklarda yaşayanların malı mülkü ile göçü sırasında hiçbir zaman zorluk çıkarılmamış ve bu göçlerine engel olunmamıştır.

Kars bölgelerinde yaşayan Rus nüfusuna karşı kötü davranılmasına son verileceğini bir kez daha kuvvetle umduğumu belirtmek isterim. Çünkü bu davranış bizlerde çok ağır ve olumsuz bir etki bıraktığı gibi, Türkiye ile Rusya arasında kurulan böylesine sıkı ve dostça ilişkileri de ne yazık ki ister istemez etkilemektedir.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

BELGE 119

Yusuf Kemal Bey'den M. D. Hüseynov'a (1)

1 Temmuz 1921

Kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasındaki tüm sorunların çözümlenmesi, ilişkilerin bir düzene sokulması ve Türkiye ile Rusya arasında imzalanan Moskova Anlaşmasında değiştirilmiş olan, örneğin, Azerbaycan'a ilişkin sorunlarda tarafların karşılıklı yükümlülükleri gibi sorunların görüşülmesi için Bakû'de heyetimizle yapılan görüşmelerde de kararlaştırıldığı gibi, bu konferansa temsilcilerinizin atanmasını dilerim.

Daha önce bu konferansın yapılacağı yer olarak Kars önerilmişti. Çünkü Kars, Doğu ordumuzun karargâhı sayılır, ancak bu arada, benim Dışişleri Komiserliğine atanmam, öte yandan başlamış olduğum işi bitirme isteğim beni, izninizle, bu konferansın Ankara'da düzenlenmesine zorladığı için, sizin mutabakatınızı rica ederim. Aynı zamanda, bu konferansa büyük bir önem veren Hükümetim, bu işin yürütülmesini bana bırakmak istediğinden, Ankara'dan başka bir yerde konferansın toplanması beni uzunca bir süre için günlük işlerimin görülmesinden alıkoyacaktır. Hükümetim, bu ana kadar kentimizde bulunan Rus Elçiliğine her türlü ayrıcalıkları nasıl sağlıyorsa, telgrafla bağlantı konusunda bütün temsilcilere elden geldiğince yardımda bulunacaktır.

Konferansın düzenlenmesi hakkında henüz Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti ile bir görüşmede bulunmak fırsatını bulamadık, ama Ervian'daki Sovyet Hükümeti dilerse Ankara'ya kendi temsilcilerini göndermekle bizi son derece memnun kılacaktır. Daha önce de kararlaştırıldığı gibi, lütfen, bu hükümete de önerimizin iletilmesini dilerim.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 157'ye Ek.

BELGE 120

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

1 Temmuz 1921

Türkiye ile Kafkaslarötesi devletler arasında henüz çözümlenmeyen bütün sorunların saptanması ve her bir devletle yapılacak anlaşmalarda Moskova Anlaşmasının ilgili hükümlerinin göz önünde tutulması amacıyla, Hükümetim bugün bu devletlerin Hükümetlerinden, konferansa kendi temsilcilerinin atanmasını rica ederek, bu konferansta bütün tartışmalı sorunların halledilmesini önermiştir.

Sovyet Hükümeti de bu konferansa kendi temsilcilerini göndermeyi kabul ettiği takdirde, Hükümetim son derece memnun olacaktır, çünkü, Moskova Anlaşmasının XV'inci maddesi gereğice (2), bu temsilciler gerektiği zaman, Kafkasyalı arkadaşlarına gerekli önerilerde bulunarak, bunların da Rus Türk anlaşmasının bütün maddelerine uymak zorunluğunu denetlemiş olacaklar.

Hükümetim vaktiyle, 19 Aralık 1920 tarihinde açıklanan konferans yerinin Bakû'den Moskova'ya alınması ricasına uyduğundan (3), bu kez Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetlerine olan etkinizi ve nüfuzunuzu kullanarak konferans yeri olarak, Doğu Anadolu'nun bir kenti değil doğrudan doğruya Ankara'nın seçilmesindeki mutabakatlarının alınmasına yardımcı olursanız, size minettar kalırım. Bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan'ın hükümet yetkilileriyle anlaştım.

Size bu ricada bulunmamın nedenleri, 19 Aralık 1920'de tarafınızdan ileri sürülen nedenlerin aynıdır Bu konferansın önemi, başlamış olduğum bu işi bizzat bitirmek isteyişim ve ortaya çıkan bugünkü şartlarda Ankara'dan uzaklaşamamam. Önemli durumlarda doğrudan telsizle Trabzon üzerinden telgraf bağlantısı, oradan da Rus radyo istasyonu ile bağlantının kurulması gibi olağanüstü olanaklar, Rus ve Kafkas temsilcilerinin sürekli olarak kendi hükümetleri ile bağlantı kurabileceklerine garanti olacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 174'e Ek.

(2) Bk. Belge 88.

(3) Bk. Belge 65.

BELGE 121

Azerbaycan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Yusuf Kemal'e Telgrafı (1)

21 Temmuz 1921

Yoldaş Natsarenus'un bana ulaştırdığı telgrafınıza (2) karşılık olarak, büyük bir memnunlukla, Kafkas Türk Konferansının toplanması isteğinizi aynen paylaştığımı hemen bildirmekte acele ediyorum. İki tarafın da hayati gereksinimleri ve çıkarları, Moskova Anlaşmasından ayrı, Türkiye ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin ilişkilerinde esas olan İttifak ve dostluk bağlantısının en kısa yoldan anlaşma ile sağlamlaştırmalarıyla tamamlanması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki, Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin ortak düşmanına karşı ortak cepheleri olduğundan, bu Cumhuriyetler, halklarının umut ve isteklerinin gerçekleşmesi yolunda gelişmelerinin tarihsel doğrultusu ile ilgili bütün sorunlarını birlikte çözümlemek isterler.

Siz daha Bakû'deyken ve anlaşma ile ilgili çeşitli sorunları sizle görüşürken, konferansın Bakû'de toplanmasında ısrar ediyordum, siz ise daha çok konferansın Kars'ta toplanmasını istediğiniz için, buna karşı hiçbir itirazım yoktu. O zaman olduğu gibi şimdi de, hükümetlerimizle sürekli bağlantı olanaklarının olması koşulu ile, Ermeni ve Gürcü yoldaşların da onayını alma görevini üstlenebilirim. Sovyet Cumhuriyetlerinin Türkiye ile yakınlaşmasında olağanüstü hizmetlerinize üstün bir değer verirken ve Türk Azerbaycan Gürcü Ermeni Konferansında Türk heyeti üyeleri arasında sizi de görmek en büyük isteğimdir. Ancak, yine de üzelerek konferansın Ankara'da toplanmasına izin veremeyeceğimi bildirmek zorundayım.

Yazımı bitirirken, sizi Ankara'ya bağlayan çalışmalarınızın çok önemli olmasına rağmen, sizi, bu günlerde toplanması beklenen konferansta heyetiniz başında görmekle son derece memnun olacağımızı ve bunu kuvvetle umduğumuzu belirtmek isterim.

En derin saygılarımın ve bağlılığımın güvencesi ile.

Dışişleri Halk Komiseri
Hüseynov

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 157

(2) Bk. Belge 119.

BELGE 122

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

22 Temmuz 1921
No. 706

Sayın Komiser,

28 Mayıs 1921 tarih ve 11/1161 sayılı yazınız (2) üzerine Hükümetime, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak istediğini ilettim. Bu bilgiyi alan Hükümetim, buna karşılık Ukrayna Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak istediğini ancak, bu görüşmelere verdiği çok büyük önemi düşünerek, Türk tarafından doğrudan doğruya dış politika yöneticileri aracılığı ile yapılması isteğini bildirmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin uluslararası durumu bugün olağanüstü bir dönemde bulunup, Türkiye dış politikasının bugünkü yöneticilerinin hiçbiri Ankara'dan ayrılamayacaklarından, Hükümetim siz sayın Komiser nezdinde, Ukrayna Sovyet Hükümetine olan nüfuzunuzu kullanarak, Türk - Ukrayna görüşmelerinin yürütülmesi için kendi temsilcilerinin Ankara'ya gönderilmesinin sağlanılmasını rica eder.

En üstün saygılarının kabulünü dilerim, sayın Komiser.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 98'e Ek.

(2) Belge 114.

BELGE 123

Gürcistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Notası (1)

31 Temmuz 1921

Gürcistan Sovyet Hükümeti, Gürcistan Hükümeti'ne ve Azerbaycan ile Ermenistan kardeş Sovyet Cumhuriyetlerine konferansın toplanması ile ilgili yapılan önerinizi (2) büyük bir memnunlukla karşılar. Gürcistan Hükümeti, bu konferansın, aslında Gürcistan'ın emekçi kitleleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi iradesiyle, bir araya toplanmış Türk ulusu arasında mevcut iyi komşuluk ilişkilerini ve dostluğu daha da pekiştireceğini umar.

En yakın gelecekte konferansa kendi temsilcilerimizi tam yetki ile göndermeye hazırız. Ancak umarız, Ankara Hükümeti, konferans yeri olarak Ankara'nın seçilmesinde ısrar etmeyecektir. Çünkü Ankara bize bir hayli uzak olup, güvenilir telgraf bağlantısından da yoksundur ve konferansa katılacak başka heyetlerin de Hükümetleriyle görüşmesinde zorluklar doğabilecektir. İlk öneriniz gibi, Kars kentini kabul etmeye hazırız ancak heyetimize direkt Tiflis bağlantısının da sağlanmasını rica ederiz, veya biz de karşı öneri olarak konferansın Batum'da toplanmasını diler, heyetinize radyo ve bütün telsizlerden yararlanmak olanağını sağlarız.

Cevabınızı beklerken, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, vatandaş Komiser.

A. Svanidze

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 167

(2) 24 Temmuz'da gönderilen bu nota elimizde değildir.

BELGE 124

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

4 Ağustos 1921

Gerek kendisinin, gerekse bütün Doğu dünyasının kaderini belirleyen şu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, politik yönelimi-nin kesin çizgisini çizmek zorunluluğuna inanmış olarak, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne, Hükümetlerimizin amaç ve çıkarlarının özdeş olacak kadar yakın olduğu tüm sorunlarda işbirliğini öneriyor.

Uluslararası çapta çok büyük olayların arifesinde olduğumuzu bilerek, bu önerimizin tekrarlanması için özellikle bu anı seçmiş bulunuyoruz. (...) (2)

Size bu öneride bulunmakla elbetteki tarafların birinden, uğruna mücadele ettiği herhangi bir ilkesinden vazgeçmesini isteyecek değiliz. İstediğimiz şey, tarafların aynı derecede ilgilendiği tüm dünya sorunlarının ortak olarak görüşülmesi ve hareketlerini karşılıklı olarak saptayıp, Moskova anlaşmasının 4'üncü maddesi ve girişin özüne göre, Batılı devletlerin emperyalizm ve kapitalizmine karşı tek ortak cephenin kurulmasıdır. Daha önce de birçok kez ifade etmiş olduğumuz kanıya göre, Batıdaki kapitalist rejimin yıkılması ve dolayısıyla Sovyet rejiminin Rusya'da korunması ve Doğu halklarının özgürlüğe kavuşmaları için, Rusya ile Türkiye'nin bugünkü hükümetlerinin Batılı hükümetlere karşı bir blok kurmaları gerekecektir. Çünkü bu Batılı hükümetler, dünya çıkarlarındaki farklı konumlarına ve her birimize karşı tutumlarının da birbirinden ayrı olmasına rağmen, aslında ikimizin de amansız düşmanıdır. (...)

Moskova'da da, uluslararası durumun aşağı yukarı aynı şekilde değerlendirildiğine inanarak, aramızda özellikle anlaşmamız gereken başlıca konulara genel hatlarla değinmek isterim. Bu konular aşağıdaki gibidir:

Her şeyden önce Rusya'dan beklediğimiz para ve silah yardımı. Bu fırsatla, bize bugüne kadar teslim edilmiş ve bu arada teslim edilmekte olan silah için şükranımızı bildirmeyi borç bilirim. Ancak yenmek ve düşmanlarımızı denize dökmek yolundaki çelik irademiz ve isteğimiz, kentimizdeki Maslahatgüzarınızın size herhalde iletmiş olduğu gibi, bizi silahlanma konusunda yeni ve çok büyük bir çabaya zorlamaktadır. Bunun dışında, acemi asker seferber edildiğinden, bize hem büyük ölçüde silah hem de büyük paraların sağlanması

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 255'e Ek.

(2) Atlamalar Rusça metindedir.

gerekmektedir. Bunun için hem size daha önceki ricalarımızı, hem de bugün gerek sayın Natsarenus, gerekse Ali Fuat Paşa aracılığı ile ilettiğimiz ricalarımızı kabul etmek lütfunda bulunmanızı diler, bunun için size son derece müteşekkir olurum. Dikkatinizi özellikle, çok büyük gereksinimimiz olan para yardımına çekmek isterim. Bu münasebetle, bize vaat olunan ve bildirdiğiniz gibi, derhal sağlanabilecek olan 10.000.000 altın Ruble tutarındaki yardımınızın, ricalarımızı kaç kez yinelediğimiz halde, elimize tam olarak geçmediğini de kaydetmek isterim.

İkincisi, Rus Hükümeti'ne önerilecek olan Boğazlar sorununa gelince, İngiltere'nin, Boğazların korunması davasında işbirliğini teminat altına almak amacıyla Romanya'ya verdiği avanslar bizce bilinmektedir. Öte yandan, buna benzer girişimler Belgrad'ta da Yugoslavya Krallığının Bulgaristan'a baskı yapması ve gerekirse, Yunanistan'a saldırmasını engellemek amacıyla yapılmıştır. Bu durum karşısında, Rusya'nın Moskova anlaşmasının 5'inci maddesinin (3) uygulanması için, diplomatik ya da bir başka yoldan neleri yapabileceğini öğrenmekle mutlu oluruz. Sizin de herhalde hemen kabul edeceğiniz gibi, Boğazlar sorununun, Türkiye'ye güvenlik ve bağımsızlık sağlayacak bir şekilde çözümlenmesinde doğrudan doğruya Rusya'nın da çok büyük yararı vardır.

Üçüncüsü, Mezopotamya sorunu. Londra Hükümeti bu ülkede çok yönlü amaçlar peşindedir, bunların başlıcaları : a) Hindistan'ı savunmak için bir setin çekilmesi, b) Musul petrollerinin işletilmesi, c) Bu işletme ve üretimin güvenliğinin sağlanılması için, Mezopotamya ile Karadeniz arasında Britanya himayesinde bir veya birkaç küçük devletin kurulması; aslında bu rol Ermenistan'a düşecektir, ancak bugünkü durumda Ermenistan söz konusu olamayacağından, İngiltere birtakım çapulcunun önderliğinde Kürt çetelerini kullanmak istiyor ama bunda pek başarı sağlayamıyor, d) İngilizler'in himayesinde ve iki oğlu Mezopotamya ve Ürdün kral namzetleri olan Hicaz Kralı Hüseyin'in soyuna daha büyük güç ve nüfuz sağlanılması. Büyük Britanya'nın niyeti, bu soyu Osmanlı hanedanlığının halifeliğine rakip çıkarmaktır. Britanya böylelikle Hilâfet İstanbul'dan göç etmeye zorlanmış olsa bile, halifeliğin dinsel etkisini elinde tutmaya yelteniyor.

Bu nedenle, Doğuda, halifeliği ellerine geçirecek olan İngilizler millî ideolojiye karşı dinsel ideolojiyi ileri sürecek olurlarsa, bunun Doğu halklarının millî kurtuluş hareketlerine karşı çıkma anlamına geleceği ve hatta bu halkların, millî gelişme ve dünya proletarya kuvvetlerinin yeni toplumsal düzenin kurul-

(3) Bk. Belge 88.

ması yolundaki girişimlerini engellemek için bir kışkırtma aracı olarak kullanılacağı görüşünde ısrar etmekteyiz. Bunun için, Moskova Hükümeti'nden, bu olasılıklara hangi açıdan baktığını ve İngiltere'nin Mezopotamya'da güttüğü amaçları engellemek için bizlerle hangi ölçüde işbirliği yapabileceğini bildirmesini dileriz.

Dördüncüsü, Orta ve Doğu Anadolu konuları. İngiltere, Amerika ve Japonya arasında başlanmış olan ve Washington konferansına (4) bir tür giriş oluşturacak gizli görüşmelerden amaç, başlıca maddeleri herhalde aşağıdaki gibi olan bir anlaşmanın yapılmasıdır: Moğolistan, Mançurya, Şandung ile Doğu Sibirya, Japon kontrolüne bırakılıyor: Amerika'nın payı Çin'in güney doğu illerindeki bölge olacak ve karşılığında kayıtsız şartsız Mezopotamya'daki Britanya mandasını kabul edecek. Öte yandan İngiltere, Çin Türkistan'ında hareket özgürlüğü kazanacak ve etkisini genişletecek, çünkü Türkistan'ın bu bölgeleri geçmiş yıllarda, sürekli olarak Hindistan'ın işgali için bir nevi giriş kapısı işlevi görmüştür. Bütün bu olasılıklara vaktinde hazırlanmamız akıllıca bir davranış olur sanırız.

En kısa zamanda imzalanmasının son derece yararlı olacağından kuşkulanmadığımız anlaşmanın başlıca noktaları bunlardır. Öte yandan, Rus Hükümeti'nin bize yönelteceği soruları ve bazı sorunların çözümlenmesinde göstereceği yardımların karşılığında bizden neler bekleyeceğini en büyük dikkatle inceleyeceğimiz de açıktır. Sovyet Cumhuriyetine büyük bir dürüstlük ve içtenlikle başvurmamızın gerektiği gibi değerlendirileceğine ve Doğu ile ilgili sorunların çözümlenmesiyle ilgili görüşmelerin yenilenmesi arifesinde, Rus - Türk anlaşması için sağlam temellerin kurulabileceğine ve aynı zamanda, bu anlaşma yapılmadığı takdirde, batılı devletlerin bizi teker teker yenme şanslarının artmış olacağına da inanmaktayız.

Aynı zamanda, düşmanlarımızın büyük tavizler vererek bizi de bazı amaçlarımızdan vaz geçirtmeye çalıştıkları bir anda, en kısa bir zamanda yapılacak para ve silah yardımının pazarlığa konu olmayacağından umutluyuz.

Nitekim, göstermiş olduğum içtenliği önemsemeniz için, dikkate alınmazlarsa, iyi ilişkilerimize gölge düşürebilecek bazı olaylara işaret etmek isterim. Bu olayları aşağıda sıralıyorum :

Birincisi, ülke tarihinin en kritik bir anında yurt dışına kaçıp, bizi yıkmak için her türlü entrika çeviren ve ülkeye zaferle dönmek isteyen bazı devrik kari yeristlere, anlaşıldığı gibi, Moskova'nın yardım etmesi (5).

İkincisi, Kafkasya'da bazı Sovyet ajanlarının bize verdikleri huzursuzluk ve özellikle, haber aldığımıza göre Gürcistan'da, Yunan saldırısından beri yoğunlaştırılmış birtakım hazırlıklar.

---

(4) Washington silahsızlanma konferansı, sonbahar 1921'de yapılacaktır.

(5) Burada sözü geçen Enver Paşa'dır.

Üçüncüsü, beklenen Rus - Yunan ticari görüşmeleri hakkındaki söylentiler. Böylesi görüşmelerin Türk kamuoyunu olumsuz bir yönde etkileyeceğine dikkatinizi çekmek isterim. Kaldı ki bu görüşmelerin hiçbir anlamı yoktur, çünkü Rusya'ya sağlayacakları yararlar tamamen önemsizdir. Oysaki Kral Konstantin bundan, Yunan halkını Britanya emperyalizminin hizmetine vermekle, faaliyetinin ödüllendirildiği izlenimini edinecektir.

Acele cevabınızı beklerken, sayın Komiser, en derin saygılarımı sunarım.

BELGE 125

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

8 Ağustos 1921
No. 11/4611

Sayın Büyükelçi,

Bir süre önce, Rusya Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Natsarenus'a Rusya Hükümeti adına verilen, Halk Komiseri Yusuf Kemal'in, 1 Temmuz tarihli ve Rusya'nın da Türkiye ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin konferansına katılması ile ilgili notasına (2) geç cevap verilmesinin tek nedeni, bir yandan telgrafların ilgili yerlere son derece geç iletilmesi, öte yandan önce adı geçen Cumhuriyetlerle görüşüp karara varma gereğine ilişkin talimat verilmesindendir.

Moskova anlaşması uyarınca, Kafkas Cumhuriyetlerinin, Türkiye ile Moskova anlaşması şartlarıyla anlaşmalarını sağlamak yolunda gerekli adımların atılması ilkesine uyularak, Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin de hazırlık aşamasında olan Türkiye - Kafkaslarötesi Cumhuriyeti konferansına katılması gerektiğini yerinde buluyor ve bu görüşü destekliyor.

Ancak, son ayların durumu (Halk Komiseri Yusuf Kemal Bey'in notasının çok büyük bir gecikme ile alınması) Ankara ile Moskova arasında istenilen düzeyde bir bağlantı kurulmasındaki zorlukları ortaya koymaktadır, bu duruma bir de savaş meydanının yakınlığı ekleniyor.

Rus Hükümeti bunun için bu konferansın Kars'ta toplanması yolunda Rus Hükümeti Kars Konferansı ile ilgili hazırlık çalışmalarına hangi tarihte başlanacağının bildirilmesini rica eder.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney " Cilt IV, Belge No. 174.

(2) Belge 120.

BELGE 126

RSFSC'de Ukrayna SSC Yetkili Temsilcisi'nin RSFSC'deki Türkiye Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

13 Ağustos 1921

Sayın Büyükelçi,

Türkiye ile barış anlaşmasının imzalanmasını hızlandırmak ve Türk ulusuna içten dostluk duygularının kanıtını sunmak için, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Türk Hükümeti'nin Ukrayna ile Türk heyetlerinin buluşma yeri olarak Ankara'nın seçilmesi önerisini kabul ediyor. Bu amaçla Ukrayna Hükümeti birinci temsilcisi olarak, Kızıl Bayrak nişanı sahibi, Ukrayna Kara ve Deniz Silahlı Kuvvetleri Komutanı,Ukrayna Sovyetleri Merkez İcra Komitesi üyesi, Halk Komiserleri Sovyeti üyesi yoldaş Frunze'yi atamaktadır. Mihail Vasiliyeviç Frunze, Ankara'ya Ağustos sonunda hareket edecektir.

Hükümetimin bu kararını bilginize sunarken, bu hususu, vaktinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne iletmenizi ve bana onayını da bildirmenizi dilerim.

askerî tutsakların ülkelerine iadesine gelince, Hükümetim, Ankara'da barış anlaşmaları görüşmelerinin başlamak üzere olduklarını düşünerek, bu konunun da görüşülmesini ve böyle bir anlaşmanın burada, Moskova'da yapılmasını önermektedir.

En derin saygılarımın güvenirliğini iletirim, sayın Büyükelçi.

Ukrayna SSC'nin Rusya'daki Hükümet
Temsilcisi
Kotsyubinski

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 187.

BELGE 127

G. V. Çiçerin'den S. P. Natsarenus'a (1)

Moskova, 13 Ağustos 1921

Ukrayna Başkumandanı Frunze, bir Türkiye - Ukrayna Anlaşması imzalamak amacıyla Türkiye ile Ankara'da yapılacak görüşmelerde Ukrayna temsilcisi olarak atanmıştır. Ukrayna temsilcisi Kotsyubinski bu konuda Ali Fuat'a bilgi vermiştir (2). Ukrayna ile aramızdaki dostluk ilişkilerine dayanarak bu atama konusunda Türk Hükümeti'ne bilgi vermeye ve Türk Hükümeti'nden, görevini başarı ile yürütmesi için, Frunze'ye her olanağı sağlamasını istemeye görevlisiniz. Atanması Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki bağları güçlendirmek amacını gütmektedir ve aynı zamanda Başkumandan olan böyle yetkili bir kişinin, bu yenilgi anında (3) Ankara'yı ziyaret etmesi etkili olacaktır.

Mali felaket konusundaki raporunuzu göz önüne alarak (4) ikinci 5.000.000 altın Rublenin hemen gönderilmesinin olanaklarını arıyorum. Kendi güçlüklerimiz göz önüne alınırsa, bu, kolay bir iş değildir ama elimden geleni yapıyorum.

---

(1) "M. V. Frunze's Mission to Turkey (M. V. Frunze'nin Türkiye Elçiliği), "International Affairs" dergisi, sayı 7, Moskova, Temmuz 1960, Belge No. 1.

(2) Belge 126.

(3) O sırada Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk ordusu Yunan ordusunun saldırısına uğruyordu.

(4) Bu rapor elimizde değildir.

BELGE 128

G. V. Çiçerin'den, RSFSC Kafkaslarötesi Temsilcisi B. V. Legran Eliyle, S. P. Natsarenus'a (1)

Moskova, 14 Ağustos 1921

Bir Türkiye Ukrayna Anlaşması imzalamak amacıyla, Ukrayna Başkumandanı Frunze'nin Ankara'ya geleceği konusunda size daha önce bilgi verdim (2). Ziyareti Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki yakın dostluğu simgeleyecek ve değerlendirecektir, üstelik, onu bir yenilgi anında değerlendirecektir. Geçici durumlar yerine, kalıcı tarihi güçlere dayandığımızdan bir yenilgi anında Türkiye ile yakın ilişkilerimizi gevşetmediğimizi aksine güçlendirdiğimizi bir daha belirtmek isterim. Şefler bugün ya da yarın İtilâf'a teslim olsalar bile Türk milleti yok olmayacaktır ve millî hareket sonunda kazanacak kadar güçlüdür. Onun için millî burjuva hareketini kalıcı bir unsur olarak ele alıyor ve şeflerin arada tökezlemesinden ya da geçici başarısızlıklardan kaygılanmıyoruz. Bugün her zamandan fazla dostluğumuza önem veriyoruz. (...) (3)

(1) "M. V. Frunze's...", Belge No. 2.

(2) Belge 127

(3) Belgenin devamı asıl metinde verilmemiştir.

BELGE 129

Yusuf Kemal Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

14 Ağustos 1921 (2)

Ağustos ayında toplanmış olan Paris Konferansına çağrılacağımızı sanmamız için sağlam kanıtlar olduğu halde Yunan ordusunun nispi galibiyetini gerçek bir galibiyet olarak değerlendiren İngiltere Hükümeti, adı geçen konferansın toplanması sırasında Yunan ordusunun az zaman içinde gerçek galibiyete erişeceğini umut ederek Şark Meselesi'ni yalnız başına çözebilmek için bunun uygun bir zamana ertelenmesini istemişti. Olaylar İngiltere'nin yanılmış olduğunu kanıtlamıştır. Şimdi de Yunan ordusunun en son gücünü harcadıktan sonra yenilmiş olarak geriye çekildiğini gören İngiltere'nin acele olarak Şark Meselesi'nin çözülmesine karar verdiğini gösterecek kanıtlar vardır. Yine bu amaçla İngiltere'nin eski bağlaşıklarının gönlünü hoş etmeye başlamış olduğu saptanmıştır. Bunlardan Fransa'nın özellikle Şark Meselesi'nde İngiltere ile ne derece anlaşabileceği kuşkuludur. Pek yakında Şark Meselesi'ni kesin bir biçimde çözecek bir barış konferansına çağrılacağımızı gösteren kanıtlar vardır.

Görüşümüze göre, Şark Meselesi ile, Rusya'daki Bolşevik yönetiminin tanınması ve kabul edilmesi sorunu birbirinden ayrılmaz bir davadır. Moskova Anlaşmasının imzasından önce Moskova'ya gönderdiğimiz birinci temsilci heyetimiz ve anlaşmayı imza eden ikinci heyetimizle biz bu görüşümüzü ayrıntılı olarak bildirmiştik. Ancak o zamanlar, Rus Dışişleri Komiserliği, dünya ekonomik durumunun ve özellikle Rusya'nın ekonomik durumunun yeniden kurulması gerektiği ve Sovyet Cumhuriyetleri ile kapitalist devletlerin ilkelerinden herhangi bir fedakârlığı yapmadan yalnız barış yapacak olursa, ekonomik ilişkilerin kendiliğinden kurulabileceği ve bunu her iki tarafın da anlamış olduğu, aksi takdirde her iki taraf için çöküşün kesin olduğu, eğer Sovyet Cumhuriyetleri ekonomik durumlarını düzeltmezlerse, düzen mücadelesini sürdüremeyecekleri ve bunun için de açık ve gizli birlikte hareketin olanaksız olduğu, ancak biraz para ve savaş malzemesiyle yardım yapılacağı bildirilerek önerilerimiz kabul edilmemişti.

---

(1) CEBESOY, Ali Fuat, "Moskova Hatıraları", İstanbul 1955, s. 246 - 247

(2) Kaynakta verilen bu tarih doğru olamaz. Kesin tarih bilinmemekle birlikte metinden eylül ayının ilk haftasının son günleri olduğu anlaşılıyor.

Aradan altı ay geçtiği halde bu yıla ait para yardımının ikinci taksidi alınmadığı gibi savaş malzemesinin top ve koşum hayvanlarının önemli bir kısmı da alınamadı.

Biz o zaman olaylara bakarak fazla ısrar etmemiştik. Bugüne kadar geçen olaylar, bize şu kanaati vermiştir ki, kapitalist hükümetler Sovyet Cumhuriyetiyle ekonomik ilişkilere girdikleri zaman fırsattan en çok faydalanarak savaşla deviremedikleri Sovyet Cumhuriyetlerini ekonomik ilişkiler perdesi altında müdahale politikalarını daha çok genişleterek onları yıkmayı düşünmüşlerdir. İşte bugün bu müdahale politikasının açık örneklerini gözlerimizle görüyoruz. Dolayısıyla bugünkü durum bize, komünizmin, kapitalist dünyası ile herhangi bir kombinezonla zaman kazandıktan sonra kesin mücadeleye girişmesi ile başarılı olacağını göstermiyor. Aksine Doğu milletleri ile gerçek bir dostluk ve çalışmada sıkı bir birlik yaparak Batının karışık ve bölünmüş durumundan yararlanarak, bunlara siyaset ve ilkelerini gerekirse zorla kabul ettirmekle bir başarının elde edileceğini gösteriyor. Bu nedenle üçüncü defa olarak Batıda bir konferansa gitmezden önce tüm Sovyet Cumhuriyetleriyle her konuda anlaşmayı ve sıkı bir işbirliği yapmayı istiyor ve öneriyoruz. Ancak bu sayededir ki, Batıya karşı bağımsızlığımızı ve özgürlüğümüzü ve ilkelerimizi güçlü bir biçimde savunabileceğiz.

Rus ekonomik durumunun belli olan zorluklarına rağmen en az ihtiyaçlarımıza karşılık olarak defalarca verilmesini istediğimiz elli milyon altın Ruble yerine yirmi milyonun verilmesi(3) ve geriye kalanın dıştan borçlanma ile sağlamak ve ekli listedeki (4) savaş malzemesinin en az ihtiyaçlarımızı karşıladığı gibi bunun Rusya'dan birçok defa verilmesi olanaklı olduğu kanaatindeyiz.

İşbirliği konusunda söz konusu olan sorunlar, Büyükelçi Ali Fuat Paşa'nın söz konusu edeceği sorunlar, her iki tarafın en büyük çıkarları göz önünde tutulmakla anlaşmamızın gerektiği düşüncesindeyiz.

Tarihin ve belki dünyanın en önemli dakikalarını yaşadığımız bu anda üçüncü defa olarak önerdiğimiz işbirliği sorununun Rusya Sovyetler Hükümeti'nin sorumluluk ve yetki sahibi olan üyelerinin bilgisine ulaştırılarak genel politikamıza kesin bir yön verilmesi için iki yıldan beri söz konusu bu sorunlar konusunda kesin cevapların bildirilmesini son defa yineleriz.

---

(3) Böyle bir isteğin varlığı başka kaynaklarca bilinmemektedir.

(4) Bu listede 100 ton benzinle birlikte 26 uçak, 1000 tabanca, 10 milyon fişek, 10 bin tüfek, 5 bin kılıç, 2 bin eyer takımı, 5 bin km. kablo, 100 batarya dürbünü, 6 bin pil, 100 bin el bombası, güçlü telsiz - telgraf malzemesi, barut ve cephane fabrikası ve 147 bin top mermisi vardı. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları", s. 248.

BELGE 130

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'e Notası (1)

20 Ağustos 1921
No. 863 - b

Sayın Komiser,

Sovyet Rusya bağlaşığı, Ukrayna Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile bir anlaşma yapmak istediğinden, Ankara'da ön görüşmelerin yapılması için Ukrayna Orduları Kumandanı yoldaş Frunze'yi temsilci olarak atadı. Adı geçen Hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilciye verilen görevlerin yerine getirilmesinde, kendisinden yardım esirgemeyeceğini umar. Ukrayna'nın Moskova'daki maslahatgüzarı yoldaş Kotsyubinski, Moskova'daki temsilciniz sayın Ali Fuat Paşa'yı durumdan haberdar etti.

Bir kez daha Rusya ile Türkiye arasındaki dayanışmanın ve Türkiye ile Ukrayna Hükümetleri arasında aracılık görevini yükümlenen Hükümetimin, uluslarımız arasındaki dostluk bağlarını daha da sıklaştırmak isteyen candan ve içten arzusunu iletmekle mutluluk duyarım.

Ukrayna Hükümeti'nin Ankara'da kendi temsilcisi olmadığı için bu Hükümet size bu açıklamada bulunmak görevini ve sizden alınacak cevabın kendisine iletilmesini bana verdi.

Natsarenus

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 196.

BELGE 131

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'e Notası (1)

20 Ağustos 1921
No. 863 - a

Sayın Komiser,

Hükümetimin, notanızın içerdiği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile üç Sovyet Kafkasya Cumhuriyeti Hükümetleri arasında düzenlenecek ve amacı, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Moskova'da imzalanan anlaşmanın tamamlanması olan konferansa katılma çağrısını büyük bir memnunlukla kabul ettiğini size bildirmek görevini bana verdiğini bildirmekle şeref duyarım.

Ancak Hükümetim konferansın toplanma yeri olarak Ankara'yı, bu şehirle telgraf bağlantısının kurulmasında çekilen zorluklar ve seferberlik durumundan dolayı kabul edemiyor ve konferansın toplanma yeri olarak sizin de önermiş olduğunuz Kars kentini öneriyor.

Dolayısıyla, sayın Komiser, üstün saygılarımı sunarım.

Natsarenus

(1) "Dokumenti Vnesney... Cilt IV, Belge No. 195.

BELGE 132

Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a (1)

23 Ağustos 1921

Sayın Büyükelçi,

20 Ağustos 1921 tarihli ve 863 - b sayılı yazınıza karşılık (2), Hükümetim adına Ukrayna Orduları Başkumandanı sayın yoldaş Frunze'yi Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti temsilcisi olarak karşılamakla son derece mutlu olacağını bildiririm.

Şunu da belirtmeliyim ki, her iki taraf için yararlı olacak bir anlaşmanın imzalanması için samimi bir istekle karşılanacak olan sayın Frunze candan ve yakın bir ilgi görecektir.

Yukarıdakileri, adı geçen Sovyet Ukrayna Cumhuriyeti Hükümetine iletmenizi ve bize en kısa yoldan sayın yoldaş Frunze'nin geliş günü ile hangi yoldan gelmek isteyeceğini de bildirmenizi dilerim.

Son derece nazik aracılığınız için size teşekkür eder, en üstün saygılarımın kabulünü rica ederim, sayın Büyükelçi.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 196'a Ek.

(2) Belge 130.

BELGE 133

Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Yusuf Kemal'e Notası (1)

24 Ağustos 1921
No. 6781

Telgrafla iletildi.

Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Sovyet Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin, anlaşmaya dayanan sağlam bir temel üzerinde kesin bir biçimde düzenlenmesi için artık zamanın geldiğine inanmaktadır. Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri kendi aralarında sıkı politik ve ekonomik bağlar kurduklarından, Sovyet Ermenistan ile Türkiye arasındaki anlaşmanın RSFSC temsilcisinin de katılması kaydıyla bu yakınlarda toplanacak olan Türkiye ile diğer Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri arasında yapılacak olan konferansta hazırlanmasını uygun bulmaktayız. Artık iktidarın bir yandan İşçi - Köylü Sovyet Hükümeti, bir yandan da Türkiye Büyük Millet Meclisi Devrimci Hükümeti elinde olması, düşmanca bir şovenizmden ve seleflerinin gerçekleri görmeyecek denli kör olan nefretlerinden arınmış bu Hükümetlerin, şu çok başarılı Avrupa diplomasisince asla çözümlenmemiş sayılan tüm sorunların çözümlenmesi ve böylece emperyalistlerin diploması oyunlarıyla suni olarak birbirine düşürülen iki halk arasındaki nefret izlerinin tamamen ortadan kaldırılması için en sağlam bir garantidir. Her iki tarafın da en hayati, en vazgeçilmez bir sorunu olan barış içinde bir arada yaşamamızı ve birbirimize güvenmemizi şart koşmaktadır.

Sovyet Ermenistan Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de bizim görüşümüzü paylaştığını umar ve bizi bu konuda haberdar edeceğinizden emindir.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Dışişleri Halk Komiseri
Mraviyan

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV. Belge No. 199.

BELGE 134

Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a (1)

28 Ağustos 1921

Sayın Büyükelçi,

İçinde bulunduğumuz ayın 20'sinde gönderdiğiniz yazınıza (2) karşılık olarak, Hükümetimin, Türkiye ile Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasında yapılacak ve RSFSC temsilcilerinin de katılacakları konferansın toplantı yeri olarak Kars'ı kabul ettiğini bildirmekle şeref duyarım.

Türk heyetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Doğu ordusu komutanı, Edirne Milletvekili Tümgeneral Kâzım Karabekir başkanlık edecek, ayrıca temsilciler arasında Burdur milletvekili Veli Bey, Türkiye'nin Bakû'deki elçisi Memduh Şevket Bey ile Doğu Anadolu Demiryolları İnşaatını denetleyen Başmühendis, Nafia Komiserliğinin eski müsteşarı ve eski milletvekili Muhtar Bey yer alacaklar.

Çeşitli ülkelerden gelecek heyetlerin katedecekleri yolu düşünerek, konferansın açılış tarihi olarak eylülün son haftasının en uygun bir zaman olacağını sanıyorum.

Bu nota içeriğini kendi Hükümetinize iletirken, Türkiye ile Rusya Sovyet ve Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki iyi ilişkilere dayanarak, bu konferansta en iyi sonuçlar elde edeceğimize güvenimiz olduğunu bildirmenizi dilerim.

Saptanmış olan bu sürenin Moskova Hükümeti'ne uygun olup olmadığını ve Kars Konferansına gönderecekleri temsilcilerin kimler olduklarını bir an önce bildirmenizi dilerim.

En derin saygılarımla.

---

(1) "Dokumenti Vneşney" Cilt IV, Belge No. 195'ye Ek.

(2) Belge 131.

BELGE 135

Yusuf Kemal Bey'den A. Mravyan'a (1)

30 Ağustos 1921

24 Ağustos tarih ve 6781 sayılı telgrafınızı (2) aldığımı bildirerek, Kars'ta düzenlenecek olan konferans ile ilgili aşağıdaki hususları belirtmek isterim :

Kafkaslarötesi Sovyet Cumhuriyetleriyle yapılacak anlaşmalarda, bu Cumhuriyetlerle ilgili Moskova Anlaşmasındaki hükümleri de yansıtmak amacıyla, Hükümetim daha temmuz başlarında yukarıda sözü geçen Cumhuriyetler Hükümetlerini konferansa davet (3) etmiş ve bu konferans hazırlığının Bakû ve Tiflis'te bulunduğum sıralarda, bu yılın ilkbaharında, Moskova'dan dönerken, yapılması için de önayak olmuştum.

24 Ağustos tarihli telgrafınızdan anladığım gibi, Sovyet Ermenistan Hükümeti bizimle tamamıyla mutabıktır ve yakınlarda yapılacak olan Kars Konferansının Türkiye ile Sovyet Ermenistan arasındaki ilişkilerin bir düzene girmesi için çok elverişli bir fırsat olduğunu bizim gibi, kabul etmektedir.

Halkımızın gelecekte barış ve anlayış içinde yaşamasının, çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, aramızdaki ihtilaflardan kendilerine çıkar sağlayan emperyalist devletler tarafından ekilmiş bütün eski düşmanlık tohumlarının tamamen unutulmasıyla mümkün olacağı konusundaki görüşünüzü aynen paylaşmaktayım.

Sovyet Rusya Hükümeti, bildiğiniz gibi, kendi temsilcilerini Kars'a gönderip yükümlülüklerin Moskova Anlaşması uyarınca yerine getirilmesini denetleyecek ve bu arada da, Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerinin Türkiye ile anlaşmalar imzalarken, Moskova Anlaşmasına uyulması için gerekli girişimlerde bulunacaktır.

Kars'taki Türk heyetine Doğu Ordusu Kumandanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Edirne Milletvekili olan Kâzım Karabekir başkanlık edecek, ayrıca üye olarak Burdur Milletvekili, Türkiye'nin Bakû'deki Maslahatgüzarı Memduh Şevket Bey ve Anadolu Demiryolları İnşaatı Başmühendisi, eski milletvekili ve Nafia Komiserliği eski müsteşarı Muhtar Bey katılacaktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 199'a Ek.

(2) Belge 133.

(3) Bk. Belge 119 ve 123.

Bu konferansın toplanması için eylülün son haftasını önerdik ve sizin de, Ermenistan'ı temsil edecek olan heyetinizin kimlerden oluşacağını ve yine konferans tarihi hakkındaki onayınızı bildirmenizi dilerim.

Cevabınızı beklerken, en yüksek saygılarımı kabul etmenizi dilerim, sayın Komiser.

BELGE 136

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Arasında İmzalanan Askerî Tutsak ve Kamplara Alınan Sivillerin Ülkelerine İade Edilmesine İlişkin Anlaşma (1)

17 Eylül 1921

Bir yandan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, öbür yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti büyük bir kararlılıkla, dostluk ve kardeşlik anlaşmasının yanı sıra, iki devlet arasında eskiden beri var olan iyi komşuluk ilişkilerini de ifade etmek ve dünya savaşının sonucu olan büyük felâketlere bir an önce son vermek amacıyla, askerî tutsak ve kamplara alınan sivillerin ülkelerine iade edilmesiyle ilgili bir anlaşmaya vardılar ve bu anlaşmanın imzalanması için aşağıdaki temsilcilerini görevlendirdiler:

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti'nden RSFSC Hükümeti nezdinde USSC'nin maslahatgüzarı ve Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi üyesi : Yuri Kotsyubinski,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden : Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin olağanüstü yetkiye sahip RSFSC katındaki Büyükelçisi ve Ankara Büyük Millet Meclisi üyesi Ali Fuat Paşa.

Adı geçen temsilciler Moskova'da buluşarak ve kendilerine verilen yetki ve itimatnamelerinin yasal ve gerekli şekilde düzenlenmiş olduğunu karşılıklı olarak kabul ederek, aşağıdaki konularda anlaştılar :

Madde : I

Bağıtlı taraflar işbu anlaşmanın imza tarihinden başlanarak üç aylık bir süre içinde karşı tarafın kendi devlet topraklarında bulunan bütün askerî tutsakları ve kamplara alınan sivilleri ülkelerine iade etmeyi yükümlenir.

Madde : II

Tutsakların yurtlarına iadesi her iki taraf için tamamen gönüllü olacak ve hiç kimsenin ülkesine iadesine hiçbir şekilde zorlanmayacağı hususunda da tam bir görüş birliğine varıldı.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 226.

Tutsak kayıt bürosu, bütün askerî tutsaklardan ve sivil kamplarda bulundurulanlardan, yurtlarına dönmek istememeleri halinde, doğdukları ülke ve yer, ad ve soyadları, adres, meslek veya son çalıştıkları yer hakkında bilgi toplayarak bu bilgiyi anlaşmanın IX'uncu maddesinde öngörüldüğü biçimde, karşı taraf heyetine iletecektir.

Madde : III

Tutsaklar, tutuklanan ve kendileri ile birlikte tutsak kamplarına sürülen ailelerini ve tutuklandıktan sonra aileye katılan kişileri, eş ve çocuklarını da birlikte alıp götürme hakkına sahip olacaktır. Ancak bu durumda, bunların bir arada yaşamaları şarttır. Aile bireyleri olarak kabul edilen kişiler, gerçek nikâhı olan eşler, çocuklar, anneler, çalışma yeteneğini yitirmiş babalar, torunlar, yanlarına alıp evlat edindikleri gençler ve aile topluluğu içinde yaşayanların tümü yakın akrabaları sayılır.

Madde : IV

Tutsakların ve sivil olarak kamplara alınmış kişilerin, ailelerinin ve eşyalarının teslim merkezlerine kadar ulaşımı, anlaşmayı imzalayan tarafların kendi devlet topraklarında, masrafı bu tarafa ait olmak üzere, gerçekleştirilecektir. Her iki taraf ayrıca, kendi topraklarında ülkelerine iade edilen tutsakların barınacakları yerleri, sağlık hizmetlerini ve tutsakların beslenmesini sağlayacaktır.

Bağıtlı taraflar tutsakları, ülkelerine iade edilmesinden önce çalıştırabilecekleri konusunda anlaşmışlardır, ancak bu işlerin özellikle ağır olmayacağında da görüş birliğine varmışlardır.

Bağıtlı taraflar, tahliye başlandıktan sonra, tutsakları hiçbir şekilde artık çalıştıramayacakları konusunda anlaşmışlardır.

Madde : V

Bu anlaşma imzalanır imzalanmaz, kanuna karşı suç işlemekten dolayı cezalandırılmış tutsaklar, ülkelerine iade edilmek üzere serbest bırakılacak, ancak insan öldürmekten ve hırsızlıktan mahkûm olmuş tutsaklar bu kuralın dışında kalacaktır. Gözaltında bulundurulan tüm tutsaklar da, insan öldürmekten ve hırsızlıktan hüküm giymiş olanların dışında, serbest bırakılacaktır.

İnsan öldürme ve hırsızlık davaları sürüncemede bırakılmaksızın, en kısa sürede sonuca bağlanacaktır.

İnsan öldürmek ve hırsızlıktan dolayı hüküm giymiş olanların listeleri bütün ayrıntılı bilgilerle, işledikleri suçlar ve çarptırıldıkları cezalar da gösterilerek, karşı tarafın heyetine verilecektir.

Madde : VI

Ülkelerine iade edilmesi sürecinde, öncelikle, başkasının yardımı olmaksızın yaşayamayan kişiler, hastalar, malüller ve aile bireyleri karşı tarafın topraklarında bulunan kişiler gönderilecektir.

Her iki taraf bu maddenin birinci bendinde belirtilen koşulları yerine getirirken, tutsakların ülkelerine iadeleri işine, askerî tutsaklar ve kamplara alınan sivillerin oturma yerleri, sağlık ve besin bakımından en elverişsiz koşullar altında olan bölgelerden başlayacaktır.

Madde : VII

Bu anlaşmanın imza tarihinden başlayarak 5 aylık süre içinde, her iki heyet, esarette ölmüş tutsakların adını, soyadını, aile durumunu, doğum yeri, ölümlerinin nedenini gösterir listeleri karşılıklı olarak birbirine gönderecek, verilecek ayrıntılı bilgi elden geldiğince listeye geçirilecektir.

Madde : VIII

Ukrayna Sovyet Hükümeti, Türk askeri tutsak ve kamplarda bulunan sivillerin ülkelerine iade edilmesi işini kolaylaştırmak gibi insani bir amaçla, teslim merkezleri olarak Ukrayna limanı Taganrog'u ve Rusya Sovyet Hükümeti ile anlaşarak Rus limanları Novorossisk ile Tuapse'yi seçer, bu limanlardan Türk tutsak ve kamplarda tutulmuş siviller grup grup teslim edilecektir.

Türk Hükümeti kendi tarafından tutsakların iadesi için Trabzon ve İnebolu limanlarını seçer.

Madde : IX

Her iki taraf da üç üyeli bir heyet konusunda görüş birliğine varmıştır, bu heyetlerin ödevi, bu anlaşma koşullarını gerçekleştirmek, tutsaklara her türlü yardımda bulunmak, bu anlaşma maddelerinin ve ileride imzalanabilecek herhangi bir ek anlaşma maddelerinin aynen yerine getirilmesini kontrol etmek olacaktır.

Bu heyetlerin üyelerine, bulunacakları ülkelerin başkentlerinde ve bu ülkelerin topraklarında yapacakları yolculuk sırasında, diplomatik dokunulmazlığı sağlanmış olacaktır.

Her iki taraf, tutsakları ülkelerine iade edecek resmi yetkilisine aşağıdaki hakları tanıyacaktır :

1. Kendi Elçilik ve Hükümeti ile bağlantı kurma hakkı.

2. Tutsakların bulundukları her yere serbestçe gidip gelme hakkı. Yerli makamlar buna gerek görürlerse, bu temsilcilere eşlik edebilecektir.

3. Temsilciler gerekirse tutsaklara para, giyim eşyası ve erzak verebilecektir.

4. Karşı tarafın resmi makamları ile anlaşarak, tutsakların ülkelerine iadesi işinde tutsaklara bu iade işlemini ilan edebilmek için her türlü yayın aracından yararlanmak hakkı olacaktır. Bu ilanlar tutsakların dillerinde afiş olarak dağıtılabilecek ve resmi basın organlarında da, resmi haberler sütunlarında yayınlanabilecektir.

Not : Türkiye'nin Ukrayna'da elçisi bulunmadığından, Türk yetkilileri Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği ile ve Türkiye Merkez Hükümeti ile şifreli bağlantı kurabilecektir.

5. Resmi mühür kullanma hakkı saklı tutulacaktır.

Madde : X

Tutsakları gönderen tarafın kanunlarına ve kararnamelerine göre, bu anlaşmanın 1'inci maddesinde gösterilen kişilerin özel mülkiyetinde olan eşya ya yerinde dağıtılabilecek ya da aşağıdaki maddelere uyularak beraberinde alınıp götürülebilecektir :

Paragraf : I

Elle taşınabilir bagajın dışında her aile reisi için en çok sekiz pud, ailesi olmayan, yalnız yaşayan kişiler için sekiz pud, her aile bireyi ayrıca 5'er pud ve 10 yaşını doldurmuş çocuk için 2'şer pud ağırlığında eşya götürebilir.

Paragraf : 2

Bagaj olarak, diğer eşyanın yanı sıra :

1) Çamaşır ve giyim eşyası olarak, çeşitli giysilerden ikişer takım veya ikişer çift giysi ve kundura (bir adet kürk) ve altı takım çamaşır (her birey için).

2) Yolda gereken eşya olarak gerçek ihtiyaç kadar yastık, çarşaf, yorgan, battaniye, havlu, çaydanlık vs.

3) Özel meslek sahibi olanlar, örneğin İşçiler, ustalar, el zanaatkârı, tarım işçisi, doktorlar, artistler, bilginler v.s. toplam olarak belirlenen ağırlık sınırını aşsa dahi, mesleklerini yapabilmeleri için gereken eşyayı yanında taşıyabilir, ancak bunlar için özel izin belgesinin alınması zorunludur.

Paragraf : 3

Aşağıdaki eşyanın yurtdışına çıkarılması yasaktır :

1) Basın, belge, anlaşmalar, fotoğraflar, yetkili makamlarca sansürü yapılmamış el yazıları,

2) Silah ve askerî donatım.

3) Manifatura, kürk, deri, tuhafiye eşyası, madeni eşya ve kendi ihtiyacı dışında ticaret amacı ile götürülmek istenen her türlü eşya.

4) İnsan başına 20 funt ağırlığını aşan erzak, 8 funtu aşan un ve ekmek, 5 funtu aşan et, 3 funtu aşan sütten yapılmış ürün, başka erzak en çok 4 funt, bu 4 funta şeker de dahildir, 1/4 funt kadar çay.

5) Evcil hayvan ve kümes hayvanı.

6) Oto, motosiklet, her türlü bisiklet, at arabası ve kızak.

7) İşlenmemiş değerli madenler, çerçevesiz mücevher, altın ve gümüş paralar.

8) 16 zolotniki (4.26 gramlık tartı birimi) aşan gümüş ve platin süs eşyası,

toplam ağırlığı 16 zolotnikten yukarı olan (insan başına) süs eşyası ve 1 funttan yukarı gümüş eşyası.

Altın saat, gümüş saat, nişan yüzükleri, sigara tabakaları, gümüşten örme para keseleri her ergin insan başına birer adet. Bu eşyanın ağırlığı yukarıda söz konusu olan süs eşyası arasına girmez.

9) Mücevherle süslü ve toplam ağırlığı 1 kıratı aşan elmas, pırlanta, zümrüt, safir, yakut ve benzeri eşya. İnci için de aynı kural geçerlidir.

10) Her türlü makine ve parçaları, tıbbi aletler, müzik aletleri yalnız bu maddenin 2'inci bendi, 3'üncü paragrafında gösterilmiş olanlar hariç. Bir aile bir dikiş makinesi götürebilir.

11) Tütün ürünleri (18 yaşına ulaşmış her kişi başına 500'den fazla sigara ve yarım funt tütün).

12) İnsan başına 1 parça tuvalet sabununu ve 1 funt adi çamaşır sabununu aşan miktarda sabun.

13) Hangi emisyondan olursa olsun, banknot, eğer bu banknot sevk ülkesinin topraklarında geçerli ise, 100.000 Ukrayna Rublesini ve 100 Türk Lirasını aşan miktardaki paralar.

Bu sınırı aşan miktarda para yalnızca özel izinle çıkarılabilir.

14) Her türlü kıymetli evrak, kira alacak senetleri, devlet tahvilleri, senet, bono, nakliye makbuzları, özel izni yoksa, kullanma hakkını kanıtlayan belgeler.

15) Sanat veya antika değeri olan ve taşınması için özel izin belgesi olmayan eşya.

Madde : XI

Bu anlaşma dahilinde ülkeden ayrılan kişiler ve bagajları hiçbir vergi, rüsum ve gümrük tarifelerine tabi değildir.

Madde : XII

Bu anlaşma imza edildikten sonra en geç 10 gün içinde başkentte ve en geç bir ay içinde taşrada yayınlanmış olacaktır.

Madde : XIII

Bu anlaşma onaya bağlı değildir ve imzalanma gününden başlayarak yürürlüğe girer.

Bunu doğrulamak üzere, her iki tarafın yukarıda adları geçen temsilcileri bu anlaşmayı imzalayarak mühürlerini bastılar.

Moskova'da on yedi eylül bin dokuz yüz yirmi bir yılında (bin üçyüz otuz yedi) iki nüsha olarak düzenlendi.

Kotsyubinski Ali Fuat

BELGE 137

Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a (1)

18 Eylül 1921
No. 2874

Sayın Büyükelçi,

Size daha önce bildirdiğimiz gibi, (Karadeniz) Ereğli yakınlarında bulunan 30 ton mısırdan başka, Hükümetimin, Sovyet Rusya'ya ayrıca vergi toplandıktan sonra 800 ton tahıl ve bakliyat gönderileceğini ve Karadeniz'in çeşitli limanlarından yüklenerek Rusya'daki açlık kurbanlarına yardım olarak sevkedilmesi için karar aldığını bildirmekle memnunluk duyarım.

Dolayısıyla, en derin saygılarının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 99'a Ek

BELGE 138

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Notası (1)

18 Eylül 1921
No. 957 - a

Sayın Komiser,

2874 sayılı mektubunuzu (2) aldığımı memnunlukla bildirir, Hükümetim ve Rus halkının, Büyük Millet Meclisi Hükümetince bize tahıl ve bakliyat gibi alicenap yardımınız ve ülkemizde açlık kurbanlarına yapılan büyük desteğiniz nedeniyle duyduğu minnettarlığı iletirim.

Kardeş Türk milletinden gelen bu yardımın Rus halkı tarafından gereğince değerlendirildiğine ve halklarımız arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını daha da pekiştireceğine Türk milletinin kahramanca mücadelelerine duyulan büyük sempatilerinin kat kat artacağına emin bulunmanızı rica ederim.

Bunu fırsat bilerek, en derin saygılarımın ifadesini bir kez daha tekrarlamak isterim.

Natsarenus

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 229
(2) Belge 137

BELGE 139

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri'ne Notası (1)

22 Eylül 1921
No. 974 - a

Sayın Komiser,

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri yoldaş Çiçerin'den almış olduğum telgrafın çevirisini ekli olarak sunmaktan memnunluk duyuyorum.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne, Türk ordularının zaferlerinden dolayı candan tebriklerimizi ve Türk ulusuna emperyalizmin istilâsına karşı mücadelesinde bundan böyle de büyük başarılar dileğimizi iletiniz. No. 6137/4135 Çiçerin."

Hükümetimin kutlama mesajına ben de katılıyor, ve yakın bir gelecekte Türk ulusunun son büyük zaferini de kutlayacağını umuyorum; bu zafer kendisine politik özgürlüğünün yanı sıra ekonomik bağımsızlığını da sağlayacaktır, bunlar ise her ulusun gerçek bağımsızlığının temelidir.

En yüksek saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

Natsarenus

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 237.

BELGE 140

Yusuf Kemal Bey'den S. P. Natsarenus'a (1)

27 Eylül 1921

Sayın Büyükelçi,

RSFSC Hükümeti'ne ve Dışişleri Halk Komiseri sayın Çiçerin'e Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şükranlarını ve ayrıca Sakarya'daki zaferlerimizden dolayı tebrik ve gelecekte yeni zafer dilekleri (2) için ayrıca şahsi teşekkürlerimi iletmenizi rica ederim.

Aynı zamanda şahsi kutlamalarınız ve Türkiye'ye ilişkin iyi dilekleriniz için teşekkürlerimizi arzeder, en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 237'e Ek.

(2) Belge 139.

BELGE 141

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

10 Ekim 1921
No. 11/5255

Sayın Büyükelçi,

4 Ağustos tarihli, Ankara'da düzenlenen ve Komiser Yusuf Kemal Bey tarafından imza olunan memorandum (2) ile 17 Eylül tarihli ve 970 sayılı özel ve memoranduma (3) ek teşkil eden mektubunuz (4) tüm güncel politik durumu kapsadığı gibi, çeşitli nitelikler taşıyan bir dizi soruna da değinmektedir. Birçok beklenmeyen etmenlerin bir araya gelmesiyle anlaşılmaz bir hale gelen politik durumun aydınlanmasını beklemek zorunda kalmamız bizi, vermiş olduğunuz bilgiye, cevabımızı biraz geciktirdi.

Durumun en temel etmenleri sizce de bilinmektedir: açlığın tüyler ürpertici sonuçları, çeşitli hükümetlerin bu durumdan yararlanarak, Rusya çıkarlarına zarar ziyan vermeye yeltenmeleri, uzlaşmacılığın yeni bir yöntemi sonucu, Fransa'nın Polonya'yı, boşu boşuna Rusya'ya karşı kışkırtmaya kalkışması ve nihayet, Doğu'da Sovyet politikası hakkındaki İngiliz notası, -ki bu nota bu noktada İngiliz politik hücumu anlamına gelmektedir. 10'u aşkın eyalete yayılmış büyük afete karşı çırpınan Sovyet Rusya, böylece bir kez daha birleşik düşman güçlerinin giriştiği karmaşık ve çok yönlü hücumlarına karşı koymak zorundadır. Rus işçisi ve köylüsü, Sovyet bayrağı altında saflarını pekiştirerek, vargücü ve enerjisini ortaya koyup, birdenbire ortaya çıkan ve Sovyet Rusya'yı tehdit eden yeni tehlikelerden kendisini savunuyor. Sovyet Rusya bitmez tükenmez ekonomik zorluklara karşı mücadele ediyor; bütün bu zorluklar, iç savaşın ve emperyalist ablukanın sonuçlarıdır. Ve önünde sayısız engeller bulunan bu yolda, bir kez daha, büyük devletlerin ve yardakçıların toplu baskısına dayanmak zorundadır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 255..

(2) Belge 124.

(3) Burada söz konusu olan Belge 129 olmalıdır. Cebesoy'a göre bu memorandum, Sovyet Dışişlerine 13 Eylül'de verilmiştir.

(4) Bu mektup, silah ve malzeme isteklerini içeren liste olabilir. Bk. Belge 129 not 4.

Güvenle diyebiliriz ki, kendimizi savunmak için sürdürdüğümüz savaş aynı zamanda ölüm kalım kavgasında olan bütün ezilen halkların da savaşıdır. Sıkıntılı, feci durumda olan bütün halkların ellerinde en büyük kozları, her türlü esaretin ve baskının doğal düşmanı olan devrimci Rusya'nın, İşçi - Köylü Cumhuriyeti'nin var olmasıdır, bunu iddia edebiliriz. Rusya'ya Doğuda düşen büyük tarihsel rol, Rusya'nın her türlü savaşa ya da saltanat sürmeye karşı çıkan politikasında yatmaktadır. Rusya'da vaktiyle sömürülen, fakat sonradan sömürücülerin hâkimiyetlerine son vermiş olanlar, yabancı hükümdarların sömürmekte ve ezmekte oldukları tüm halkların doğal dostlarıdır. Böylece, temel ilkesi - insanın insan tarafından sömürülmemesi olan, her türlü sömürünün amansız düşmanı Rusya, bu yeni İşçi Köylü Rusya'sının varlığı, yıkılmaz bir çetin kaya gibidir ve bunun siperinde Doğu halkları kayıtsız şartsız ekonomik özgürlükleri için kendi savaşlarını sürdürebilirler. Rusya'nın emekçi halkı, dıştan gelen baskı ve esarete karşı çarpışanlara kardeş elini uzatır. Hiçbir çıkar gözetmeme politikamız İngiliz - Rus, Londra Anlaşmasına kesinlikle aykırı olamaz (5), İngiltere bu çelişkiden dolayı bize kesinlikle sitem edemez. Olanaklar oranında, Rusya İşçi - Köylü Hükümeti, Doğu halklarına millî varlıklarının sağlamlaştırılması, politik ve ekonomik durumlarının geliştirilmesi davasında yardım etmeye çalışır, bu da İngiltere'nin sitem etmesine bir neden olamaz. Sovyetler Birliği, hâlâ karşılaşmakta oldukları bitmek bilmeyen zorlukların içinden çıkar çıkmaz, bağımsız varlıklarını sağlamak isteyen kardeş halklara gösterdiği yardımı giderek artıracaktır. Politikamız geçici bir an için değil, tarihin uzun bir dönemini kapsamak üzere kuruludur. Bugünkü ağır durumumuz daha fazla şey yapmamıza engel oluyorsa da ilk fırsattan, ilk elverişli andan yararlanarak gücümüzün yettiği kadar, ilkemize göre yardımlarına koşmak zorunda olduğumuz halklara her türlü yardımda bulunacağız.

Üstüne üstüne yürüyen istilacıyı silkip atmak için vargücü ile çabalayan Türk milleti, gerçi bu savaşta başka bir ideoloji ile yönetilmektedir, ama aynı biçimde, sonsuz zorluklarla karşılaşarak savaşına devam etmektedir. İki ulusu birbirine bağlayan, mücadeleleriyle ifade olunan büyük tarihsel ilkelerine dayalı sıkı bağlar bizleri, Hükümetlerimiz arasında sürekli temaslara özel dikkat vermeye zorluyor. 4 Ağustos tarihli memorandumunda ve bunun eki olan 17 Eylül tarihli, bugünkü politik durumunun ortak olarak çok kapsamlı incelenmesi önerisini içeren yazınız elbetteki sevinçle karşılandı ve kabul edildi. Türkiye Hükümeti'nin bize önerdiği şeyler, bir anlamda Moskova Anlaşmasına

(5) 16 Mart 1921'de imzalanan İngiliz - Rus Ticaret Anlaşması.

eksayılır ve bu ek, bütün sorunların sürekli olarak görüşmelerle çözümlenmesi sonucu olacaktır.

Biz ayrıca, güncel politik hayatla ilgili olacak ve iki Hükümetin dikkatini çekecek her şeyin, belirli süreler içinde görüşülmesini de gerekli ve arzu edilir bir şey olarak kabul ediyoruz. Sizin de belirttiğiniz gibi, aramızda kurulacak bu gerçek işbirliği, bizi zaten bağlayan dostluk ilişkilerimizi daha da pekiştirecek ve bu, halklarımız yararına olacaktır. Bizi birleştiren dostluk politikası ilkesi güncel sorunlarla ilgili ortak karar almaktan ibaret olmalıdır. Böyle sürekli fikir alış verişi Türkiye Hükümeti'nin, yenmemiz gereken birtakım zorlukları daha iyi anlamasına da hizmet edecektir. Moskova Anlaşması ile Rusya'nın yükümlendiği tüm yükümlülüklerin yerine getirileceği kendiliğinden de anlaşılır, ancak Rus Hükümeti sadece yükümlülüğün sınırı içinde kalmayıp, daha da ileri gitmeye karar vermiştir ve buna hazırdır, yeter ki bugün içinde bulunduğu durum buna elvermiş olsun. Hiç kuşkumuz yok, en yakın gelecekte bu durumumuzu bir hayli düzeltmiş olacağız ve böylece yükümlülüklerimizin belirlenen sınırlarını aşabileceğiz.

Sovyetler Birliği'nin, dünya politikası genel planında, en fazla ilgilendiği sorun, hiç kuşkusuz Boğazlar sorunudur. Hükümetlerimiz bu konuda bir tek programın uygulanmasında anlaştılar, Moskova anlaşmamızda ifadesini bulmuş olan bu program bizim için bugün henüz manevi bir karakter taşıyorsa, tüm zorluklar yenilerek, bunun pratik uygulanmasına da geçeceğimiz gün pek uzaklarda değildir. Romanya ile temaslarımız yalnız Boğazlar sorununa değinmektedir. Bir ara, Romanya'nın da Anadolu'da Türk halkının özgürlüğüne karşı sürdürülen savaşa katılacağından korkuluyordu. Rus Hükümeti o zaman, Dinyester'deki görüşmeleri kesmekle, Romanya ile olan temaslarında bu yeni unsuru dikkate aldığını açık seçik bir biçimde kanıtlamıştır. Ancak duyulan kuşku geçici olmuş ve bugün Sovyet Hükümeti Romanya ile şu ya da bu biçimde ötedenberi yürüttüğü görüşmeleri yenilemiştir. Ancak, bununla kardeş Türk milletinin çıkarlarına hiçbir şekilde gölge düşürülmüş değildir.

İngiliz kuvvetlerinin doğrudan ilgili bulundukları Mezopotamya, İngiliz Rus anlaşmasının derhal yürürlüğe gireceği alanlardan biridir, ancak Rus halkı ve Hükümeti özgürlükleri tehdit altında bulunan Müslüman halklarının durumlarına karşı hem büyük bir sempati ile davranıyor, hem de onlar için büyük bir kaygı duyuyor. Rus halkı Müslüman dini ideolojisinin kötüye kullanılacağından çok endişeleniyor, çünkü bununla doğrudan doğruya Müslüman halklarının en acil, en hayati çıkarları da kötüye kullanılacak ve zedelenecektir. Bu tehlikeden sakınmanın en etkili çaresi bizce, din fikrine karşılık millî hareket

fikrini ileri sürmek olacaktır. Bu millî hareketin hedefi bu milliyetlerin en temel hayati ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olmalıdır.

Türk Hükümeti, Rusya'da halen, Büyük Millet Meclisi iktidar partisine mensup olmayan bazı Türk politikacılarının Rusya'da bulunmalarına karşı gereğinden fazla kuşku duymaktadır. Sizi en kesin bir ifade ile temin ederim ki Rus Hükümeti Türkiye'nin bugünkü hükümetine düşmanlık besleyen hiçbir politikacıya veya politik harekete herhangi bir destek veya yardımda bulunmuş değildir, bunun aksi olan iddiaları da reddederim. Türkiye'nin iç işlerine karışılmaması ilkesine göre hareket ederek ve bunun dışına hiçbir şekilde çıkmayarak, Büyük Millet Meclisi içindeki partilerin kendi aralarında çatışmasının bizi ilgilendirmediği görüşündeyiz.

Türk Hükümeti'nin Kafkas Cumhuriyetlerinde orduların hareketleri hakkında uydurma haberler ve bu Cumhuriyetler ve hatta Rusya Hükümeti'nin Türkiye'ye düşman olan birtakım uyduruk isteklerine gelince, size Rusya Hükümeti adına, bunların yalan ve hiçbir esasa dayanmayan uydurmalar olduklarını açıklarım. Rusya'nın güç durumunu bir yana bırakarak, politikamızın temel ilkeleri, yabancı işgale ve baskıya karşı Türk ulusuna düşman veya saldırgan olabilecek herhangi bir hareketle, üstelik de Rusya Hükümeti'nin imzaladığı ve büyük bir bağlılıkla uygulayacağı Moskova anlaşması ile çelişki halinde olabilecek herhangi bir hareketle bağdaşamaz. Hükümetin bazı ajanları anlaşma ile saptanmış olan ilkelere uymazlarsa, bu yoldaki her uyarının sonucunda bu gibi hareketleri derhal ortadan kaldıracak önlemler alınacak ve suçlular cezalandırılacaktır.

Rusya ile Yunanistan arasındaki görüşmeler hakkında bütün söylentiler de asılsızdır. Yunan Hükümeti bazı bakanların aracılığı ile Rusya'ya ilişkilerin yenilenmesi ve karşılıklı olarak her ülkenin uyruklusu olanların iadesi hakkında bazı önerilerde bulunmuş ise de, Rusya Hükümeti bu konuda Türkiye Hükümeti'ne danışmadan hiçbir şey yapmayacağını bildirdi ve herhangi bir önlem de almadığı gibi siz sayın Büyükelçi'nin önerilerine uyarak bu Yunan tekliflerinin üzerinde durmadık.

Aramızda kurulan bu sürekli işbirliğimizde, bu yakınlarda Kars'ta imzalanması beklenen Türkiye ile Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki anlaşmanın imzalanması (6), dostluk ilişkilerimizi pekiştiren ve kökleştiren yeni bir unsur daha doğuracaktır. Bugünkü politika ile ilgili tüm sorunlar, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yeni yeni bağlar meydana getirecek Kars Anlaşması ile

(6) Bk. Belge 142.

çözümlenecektir. Bu nedenle özellikle, karşılıklı olarak yüklendiğimiz taahhütler karşısında, Türkiye Hükümetinden, Ankara'da Fransa temsilcisi ile yapılmış anlaşmanın neleri içerdiğinin bize bildirilmesini rica etmemiz herhalde fazla görülmez. Bize bu anlaşmaların niteliği hakkında bilgi verilmediği için, Fransa Hükümeti'nin Sovyet Cumhuriyetlerine karşı amansız düşmanlığı, bizi ister istemez Türkiye Hükümeti ile Fransa arasındaki gizli ilişkileri (ve görüşmeleri) kuşku ile karşılamaya zorluyor. Bunun için bu konuda hiç kuşkusuz bizden esirgemeyeceğiniz açıklamaları büyük bir minnettarlıkla kabul edeceğiz, sayın Büyükelçi.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

BELGE 142

Bir Yandan Ermenistan SSC, Azerbaycan SSC ve Gürcistan SSC ve Öbür Yandan Türkiye Arasında, Kars'ta, RSFSC'nin Katılması ile İmzalanan Dostluk Anlaşması (1)

13 Ekim 1921

Milletlerin kardeşlik ilkelerini ve halkların kendi kaderlerini kendi elleriyle belirleme haklarını onaylayarak, aralarında sürekli ve yürekten gelen karşılıklı ilişkileri ve her iki tarafın çıkarlarına dayanan kopmaz, samimi dostluğu kurmak isteğinin coşkusu ile bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, öte taraftan Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti, Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümetleri, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetinin de katılması ile, dostluk anlaşmasını imzalamak üzere görüşmelerde bulunmaya karar vererek, aşağıdaki yetkililerini atamışlardır :

Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti adına : Dışişleri Halk Komiseri Askanaz Mraviyan ve İçişleri Halk Komiseri Bogos Makinziyan:

Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adına : Halk Komiserleri Sovyeti Başkan Yardımcısı Behbud Şahtahtinski;

Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adına : askerî ve Deniz İşleri Halk Komiseri Şalva Eliava; Dışişleri ve Maliye İşleri Halk Komiseri Aleksandr Svanidze;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına : Türkiye Büyük Millet Meclisi Edirne Milletvekili, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir; Büyük Millet Meclisi Burdur Milletvekili Veli Bey; Nafia İşleri eski müsteşar yardımcısı Muhtar Bey; Türkiye'nin Azerbaycan elçisi Memduh Şevket Bey;

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti adına : Letonya Elçisi Yakov Ganetski;

Bu temsilciler, yetkilerinin yasaların gerektirdiği bir biçimde düzenlenmiş olduğuna kanaat getirerek aşağıdaki konularda anlaştılar :

Madde : I

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Hükümetleri, gerek anlaşan tarafların devlet topraklarına giren topraklarda daha önce egemenlik haklarını kullanmış

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 264. Türkçesi için, ekler dışında, Bk. KARABEKİR, K., "İstiklâl Harbimiz", İstanbul 1969 (İkinci baskı), s. 953 - 956.

olan devletlerle yapılan tüm anlaşmaları gerekse Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerine ait olarak üç devletle yapılmış olan tüm anlaşmaları hiç olmamış ve geçersiz sayar.

Şurası açıktır ki 16 Mart 1921 (1337) tarihinde Moskova'da imzalanmış olan Türk Rus Anlaşmasının bu maddenin kapsamına girmeyeceğini, taraflar kendi aralarında tespit etmiştir.

Madde : 2

Taraflar, diğer tarafa zorla kabul ettirilmek istenen herhangi bir barış anlaşmasını veya başkaca uluslararası sözleşmeleri kabul etmemekte kendi aralarında mutabık kaldılar.

Bu anlaşma gereğince, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Hükümetleri, Türkiye ile ilgili olan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmemiş hiçbir uluslararası sözleşmenin kabul edilmemesini kabul ederler.

(Türkiye deyimi ile, bu anlaşmada, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından hazırlanıp İstanbul'da ilan olunan ve basın ile bütün devletlere bildirilen 28 Ocak 1920 (1336) tarihli Misak-ı Millî sınırına giren bütün topraklar anlaşılır).

Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'la ilgili ve bu ülkelerin bugün Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetleri ile temsil olunan Hükümetlerince kabul edilmemiş hiçbir uluslararası bağıtın kabul edilmemesini kabul eder.

Madde : 3

Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Hükümetleri, kapitülasyon rejiminin ne herhangi bir ülkenin özgür ulusal gelişmesi, ne de egemen haklarının yürürlüğe konması ve uygulanmasıyla bağdaşamayacağını kabul ederek, böyle bir rejimle ilgili her türlü işlem ve hakları geçersiz ve hükümsüz sayar.

Madde : 4

Türkiye'nin kuzey doğu sınırı (Rus Kurmay haritasına göre, ölçü 1 210.000, 5 verst bir pus olmak üzere) Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayan Hedismena dağından geçen, Şavşat dağı ile Kanlıdağ arasındaki su bölümü çizgisi ile belirlenir; bu hat daha sonra eski kuzey Ardahan ile Kars sancaklarının idari sınırını izler, Arpaçay ve Aras ırmaklarının vadi yolu boyunca uzanır, aşağı Karasu ırmağı ağzına varır (Sınırların ve sınırla ilgili sorunların ayrıntılı tanımı ek I ve ek II'de ve iki anlaşan tarafın imzaladığı ekli haritada bulunur (2). Anlaşma metni ile harita arasında bir fark görülürse, esas olarak metindeki tanım kabul olunur).

(2) Ekler buraya alınmamıştır. Küçük değişiklikler dışında Moskova Anlaşmasının eklerinin aynı olan bu ekler, TENGİRŞEK, Y. K., "Vatan Hizmetinde", s. 300 - 302'de verilmiştir

Ayrıntılı olarak sınırın tespiti ile sınır işaretlerinin yerleştirilmesi ve sınırın araziden geçirilmesi işi üye sayısı eşit olan tarafların Karma Sınır Tespit Komisyonu tarafından uygulanacaktır, buna RSFSC temsilcisi de katılacak.

Madde : 5

Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet Hükümetleri bu anlaşmaya bağlı ve ek III'de belirlenmiş olan sınırlar çerçevesinde, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'ın koruması altında özerk bir bölge sayılmasını kabul ederler.

Madde : 6

Türkiye, Gürcistan'a, Batum şehri ve limanı egemenliğinin terk edilmesini kabul eder, buna işbu anlaşmanın 4'üncü maddesinde gösterilmiş sınırın kuzeyinde bulunan ve Batum eyaletinin bir kısmı sayılan topraklar da bağlı olacaktır, şu şartla ki:

1) Bu maddede gösterilmiş olan yerlerin nüfusu idari bakımdan tüm yerli özerkliklerden yararlanacaktır; bu özerklik her kesime kültürel ve dini hakları sağlayacak ve halk, sözü geçen yerlerde, dilediği biçimde toprak yasası koyabilecektir.

2) Batum limanı üzerinden Türkiye'ye gönderilen veya Türkiye'den buraya sevkolunan bütün mallar için serbest geçiş olanağı sağlanacak, bu mallar vergiden ve her türlü rüsum ve ödemelerden muaf olacak, Türkiye ayrıca Batum limanından özel rüsum ve liman harçları ödemeden yararlanabilecektir.

Bu maddenin uygulanması için, işbu anlaşma imzalanır imzalanmaz, ilgili tarafların temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturulacaktır.

Madde : 7

Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, sınır bölgelerinde yaşayan halka sınırı geçmesinde, gümrük, polis ve sağlık kurallarına uymak şartı ile her türlü kolaylığı gösterecekler; sözü geçen kural Karma Komisyon tarafından saptanacaktır.

Madde : 8

Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, iki ülkenin sınır boyu bölgelerinde yaşayan halklar için sınırın ötesinde bulunan yazlık yaylalar ve kışlık otlak yerlerinden yararlanma ihtiyacını dikkate alarak, bu halklara sınırı hayvan sürüleriyle geçme ve alışmış oldukları otlak yerleri ile yaylalardan yararlanma hakkını tanıdılar.

Sınırı geçmek için gümrük, polis kontrolü ve sağlık kontrolü kuralı ile başkaca alınacak önlemler Karma Komisyon tarafından tespit edilecektir.

Madde : 9

Boğazların açılması ve bütün ulusların ticari gemilerinin bu boğazlardan serbestçe geçmeleri için, Türkiye ve Gürcistan Karadeniz ve Boğazların ulusla-

rası statüsünün son hazırlığını, bu denizde kıyısı olan devletlerin temsilcileri tarafından düzenlenecek konferansa bırakmasını kabul ediyorlar, şu şartla ki, konferansın alacağı kararların Türkiye'nin tam egemenliğine, güvenliğine ve başkenti olan İstanbul şehrine herhangi bir zarar vermemesi konusunda anlaşırlar.

Madde : 10

Bağıtlı taraflar kendi topraklarında, karşı tarafın hükümetine ya da diğer tarafın devlet topraklarının bir kısmına göz diken veya karşı tarafla çatışmaya hazırlanan herhangi bir örgüt ya da grubun bulundurulmamasını karşılıklı olarak taahhüt ederler.

Şurası da açıktır ki, söz konusu edilen Türk devlet toprakları deyiminden, bu maddede Türkiye Büyük Millet Meclisi askerî ve sivil yönetiminde bulunan bütün topraklar anlaşılır.

Madde : 11

Karşı tarafın devlet topraklarında bulunan her iki bağıtlı tarafın vatandaşları, bulundukları ülkenin yasalarından doğan bütün hak ve mükellefiyetine tabidir şu var ki, yalnız millî savunma hizmetlerinden bu vatandaşlar muaf tutulacaktır.

Bu madde hükümleri dışında bir de aile hakkı, miras hakı ile çalışma yetkisi kalacaktır. Bu haklar özel bir anlaşma yoluyla çözümlenecektir.

Madde : 12

Bağıtlı taraflar, her iki bağıtlı tarafın vatandaşlarına karşı kendi topraklarında bulundukları müddetçe azami derecede iyi niyetle davranılması ilkesini uygulamayı kabul ederler.

Bu madde, Sovyet Cumhuriyetlerinin kendi topraklarında bulunan Sovyet Cumhuriyetleri Birliği vatandaşlarına ve Türkiye'nin, bağlaşığı olan devletlerin Müslüman vatandaşlarına uygulanmaz.

Madde : 13

1918 yılına kadar Rusya'nın bir bölümünü oluşturan ve bugün Türkiye egemenliğine geçmiş olan topraklarda yaşayan herkes dilediği zaman Türk vatandaşlığından çıkıp Türkiye'yi serbestçe terk ederek eşyasını, malını mülkünü veya bunların değerini beraberinde götürebilir.

Aynı şekilde egemenliği Türkiye tarafından Gürcistan'a terk edilmiş devlet topraklarında yaşayanlar, Gürcü vatandaşlığından çıkıp, serbestçe ülkeyi terk ederek yanlarına bütün eşya, mal ve mülkünü veya bunun bedelini alabilir.

Yukarıdaki maddede sözü geçen nüfus, sözü geçen devlet topraklarını terk edeceklerini gerekli şekilde bildirdikleri andan itibaren bir aylık süre ile askerlik görevinden muaf tutulacaklar.

Madde : 14

Bağıtlı taraflar, bu anlaşmayı imzaladıkları günden başlamak üzere 6 ay içinde 1918 - 1920 arası savaşlarda göç edenler konusunda özel sözleşmeler imzalamayı üstlenirler.

Madde : 15

Bağıtlı taraflar, bu anlaşma imzalanır imzalanmaz, Kafkas cephesindeki askerî harekâttan doğmuş suçlar ve yasadışı hareketlerinden dolayı mahkûm edilmiş karşı tarafın vatandaşlarına genel af ilân etmeyi kabul ve taahhüt ederler.

Madde : 16

Bağıtlı taraflar, bu anlaşmanın imza tarihinden başlamak üzere 2 ay içinde karşı tarafın devlet topraklarında bulunan asker ve sivil tutsakların karşılıklı iade edilmesini kabul ederler.

Madde : 17

Bağıtlı taraflar, ülkeleri arasındaki temasların sürekli olmasını sağlamak amacıyla, karşılıklı bir anlaşma yaparak demiryolu, telgraf ve diğer ulaşım araç ve gereçlerinin tamamlanması ve geliştirilmesi için gerekli bütün önlemleri alacak ve gerek yolcu gerekse malların gecikmelere yer vermeden serbestçe geçişini sağlayacaktır.

Ancak, gerek yolcu gerekse malların girişi ve çıkışı konusunda bağıtlı tarafların kendi ülkelerinde tespit edilecek kurallara aynen ve harfiyen uyulacaktır.

Madde : 18

Bağıtlı taraflar arasında dostluk ilişkilerinin sağlanılması için gereken bütün ekonomik, mali ve diğer sorunların saptanması ve ticari ilişkilerin kurulması amacı ile, işbu anlaşma imzalanır imzalanmaz her iki tarafın temsilcilerinden oluşan Karma Komisyon Tiflis'te toplanacaktır.

Madde : 19

Bağıtlı taraflar bu anlaşmanın imza tarihinden başlamak üzere 3 ay içinde konsolosluk anlaşmasının imzalanmasını da taahhüt ederler.

Madde : 20

Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan bu anlaşma onaya tabidir.

Onay belgelerinin teatisi en kısa zamanda Erivan'da yapılacaktır.

Bu anlaşma, imzalanmasından hemen sonra yürürlüğe girecek 6, 14, 15, 16, 18 ve 19'uncu maddeler dışında, onay belgelerinin teatisi anından itibaren yürürlüğe girecektir.

Yukarıdaki maddeleri onaylamak üzere, adları geçen temsilciler bu anlaşmayı imzalayarak mühürlerini bastılar.

Beş nüsha olarak Kars'ta 13 Ekim 1921 (1337) tarihinde düzenlenmiştir.

A. Mraviyan
P. Makinziyan
B. Şahtahtinsi
Ş. Eliava
A. Svanidze
Ganetski

Kâzım Karabekir
Veli
Muhtar
Memduh Şevket

BELGE 143

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin, Bütün Ülkelerin Hükümetlerine Notası (1)

22 Ekim 1921

Yunan ordularının Anadolu'da giriştikleri tüyler ürpertici vahşet eylemleri, Rusya Hükümeti'ni bu eylemlere karşı nasıl davranılması gerektiği sorusunu sormaya ve dikkatleri, Türkiye'nin büyük bir bölümünün uğradığı yağma, yıkım ve barbarca zulme çekmeye yöneltiyor. Bu hareketin sorumlusu bu bölgeleri istila eden Yunan ordularıdır. Tamamen tarafsız olan gözlemciler ve telgraf haber ajansları, Yunan orduları işgalinde bulunan yerlerin şimdi de bu orduların geri çekilmeleri sırasında çöle çevrildiğine tanık oluyorlar. Yunan ordusunun geri çekildiği bölgelerde Türk köyleri yakılıyor, köy sakinlerinin ya hepsi öldürülüyor, ya da tutsak olarak götürülüyor, kadınlara en barbarca biçimde tecavüz ediliyor. Bu bölgelerde eskiden yaşayanlardan ancak dağlara ve ormanlara kaçanlar hayatlarını kurtarabiliyorlar. Yunan kumandanlığının emirlerinde bütün Türk köylerinin yakılmasını emreden talimatlar da bulunmaktadır. Hatta Yunan ordu kumandanı Papulas, Türk köylerinin yok edilmesi emirlerini vermiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı (2) YusufKemal Bey'in 28 Eylül tarihinde Rusya Cumhuriyeti Büyükelçisine yaptığı resmi bir bildiriye (3) Yunan ordularının tüyler ürpertici vahşet olaylarının upuzun bir listesi de eklenmiştir. Aşağıdaki köylerde insanı isyan ettiren, tüyler ürpertici zulüm eylemleri kanıtlanmış bulunmaktadır: Güzelce Kale, Şerekli, Katrancı, Yaprak Bayır, Yenimehmetli, Karaali, Üzümbeyli, İnler Katrancı ile Kürt Hacer (4) arasında bulunan bütün köyler yakıldı. Fakki, Nevşen, Melek köyleri yerle bir oldu, Bolvadin ve başka köyler de yakıldı. Aynı resmi bildirilere, Yunanların katliamı sırasında orada bulunan görgü tanıklarının ifadeleri de eklenmiştir.

Rus Hükümeti, bütün Hükümetlerin dikkatlerini, Türkiye'ye giren Yunan ordusunun büyük ve verimli bölgeleri tam bir çöle çevirdiklerine çeker. Rus Hükümeti, bütün hükümetleri Yunan Hükümetine başvurup, Yunan ordularının Türkiye'de bu dayanılmaz kıyım eylemine son vermesi için gereken girişimlerde bulunmaya çağırır.

Dışişleri Halk komiseri
Çiçerin

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 271.

(2) Dışişleri Bakanı olacak.

(3) Bu belge elimizde değildir.

(4) Köy adları belgedeki yazıldıkları gibi bırakılmıştır.

BELGE 144

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

26 Ekim 1921

Sayın Komiser,

Yunan ordularının Anadolu'daki vahşet eylemine karşı bütün hükümetleri protesto etmeye çağrıda bulunan notanın (2) bir suretini aldım ve bu notayı Sovyet Hükümeti'nin yüksek insancıl duygularının kanıtı olarak kabul ettim. Bundan dolayı Türk ulusu ve Türk Hükümeti adına Sovyet Hükümeti'ne en candan minnettarlığımızın iletilmesini rica eder, dolayısıyla üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 271'e Ek.

(2) Belge 143.

BELGE 145

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin, Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

10 Kasım 1921
No. 11/5425

Sayın Büyükelçi,

RSFSC'nin Ankara maslahatgüzarı Natsarenus bana şimdi, Türkiye Hükümeti'nin pek yakınlarda RSFSC ile Türkiye arasında konsolosluklar, posta ve telgraflar hakkında bir anlaşma imzalamak istediğini bildirdi (2).

Böyle bir anlaşmanın hemen yapılmasının çok gerekli bir şey olacağına tamamen inandığımdan, Dışişleri Halk Komiserliği'ne söz konusu anlaşmaların yapılması ve hazırlanmaları için Moskova'da bir konferansın düzenlenmesi hakında ne düşündüğünüzün lütfen bildirilmesini rica ederim.

Aynı zamanda, kendi Hükümetinize, RSFSC Hükümeti'nin bu anlaşmalarla ilgili konferansın Moskova'da düzenlenmesinin daha uygun olacağını düşündüğünü ve Hükümetinizin bir itirazı yoksa, temsilcilerinin en kısa zamanda Moskova'ya gelmelerini bekleyeceğini lütfen iletmenizi dilerim.

Dolayısıyla, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..., Cilt IV, Belge No. 298.

(2) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 146

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

13 Kasım 1921
No. 11/5452

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, defalarca yaptığı uyarı, protesto ve istemlerine rağmen, Kars bölgesinde yaşayan Rus halkının her türlü yasadışı kovuşturmaya ve baskıya hedef olduğunu belirtmek zorundadır. Daha önceleri de belirtmiş olduğum gibi, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde özellikle bu soruna büyük önem vermekteyiz. Ancak bu günlerde Kars bölgesinden almış olduğumuz haberler, Türk makamlarınca Rus halkına karşı baskı hareketlerine son verilmediği gibi, tersine, daha da arttığını göstermektedir. Bütün haklar ve Moskova Anlaşması hükümleri çiğnenerek, Sovyet topraklarına geçmek isteyen Molokanlar Türk uyruklu kimseler gibi kabul edilerek üstelik silah altına alınıyor. Bu ise, eşine zor rastlanır bir keyfi davranıştan başka bir şey değildir.

Bu dayanılmaz eylemleri şiddetle protesto edip isyan duygularımı açıklarken, özellikle Türk temsilcisi Kâzım Karabekir'in Rus Temsilcisi yoldaş Ganetski ile yaptığı görüşmelerde, Kars ilini terketmek arzusunu bildirmiş olan Molokanların Türk uyrukluğunda kalmasını ve silah altına çağrılmasını kabul ettiğimi iddia etmesi karşısında duyduğum şaşkınlığı ifade etmek isterim. Hiç bir aslı ve dayanağı olmayan bu iddia beni son derece hayrete düşürüyor ve resmen şunları bildirmeme zorluyor : Bu asılsız iddialardan çıkacak bütün sonuçlar ve bu sonuçlara kanan ve şaşıran Rus temsilcilerinin yapacakları herhangi bir açıklamanın hiçbir hükmü yoktur. Rusya Hükümeti, Kars bölgesinden çıkmak isteyen ve bu isteklerini resmen bildiren bütün Molokanların Rus vatandaşı olarak sayılmasını, Molokanların Türkiye'de askerî göreve alınma girişiminin yasadışı kabul edileceğini ve şimdiye kadar bu üzücü olaylara meydan veren Türk sorumlularının cezalandırılmasını resmen ve kesinlikle talep eder. Şunu da ekleyeyim ki, vaktiyle Rusya'ya göç etmek olanağına sahip olmayan Molokanların bugün bulundukları yerde bir yıl daha kalma hakları bulunduğuna ilişkin resmi bir mutabakat bulunmaktadır.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 303.

Özellikle, Kars ilinden ayrılmak isteyen Molokanların Rusya'ya dönmelerinden vazgeçmeleri için son derece kaba, vahşi uygulamalarla karşı karşıya kaldıklarını ve hatta kendilerine dayak atıldığını, her türlü ağır baskıların yapıldığını kesinlikle öğrendiğimden bütün bunlara karşı çıktığımı en kesin bir şekilde bildiririm. Bu gibi eylemleri Rusya'ya karşı açık bir düşmanlık olarak kabul etmekteyiz ve Türk makamlarının bu tür davranışı, Türkiye'nin bugünkü politik çizgisindeki genel konumu hakkında da bizi şüpheye düşürmektedir.

Rus Konsolosluğu ile temas kurmak isteyen Molokanların tutuklanmaları ile ilgili olarak yukarıdaki açıklamamı bir kez daha tekrarlarım.

Türkiye'de kalma kararını alan Molokanlara gelince, bizce, bu Molokanlara, millî azınlıkların haklarına karşı saygı gösterileceğini belirten Misak-ı Millî'nin Moskova Anlaşması ile kabul ettiğimiz ilkelerin uygulanması doğru olacaktır. Biz Misak-ı Millî'yi bütünüyle kabul ettikten sonra, bu paktın Rus millî azınlığına karşı tanınmaması ve dini haklarına saygı gösterilmemesi yersiz ve yakışıksız bir hareket olacaktır. Çarlık rejimi bile Molokanların dini inançlarına göz dikmiş değildir ve Molokanlar bu rejim sırasında bile askerlikten muaf tutulmuşlardır. Kaldı ki Misak-ı Millî'de ifade olunan özgürlük ilkelerini ilan eden bir Hükümetin, bu konuda Çarlığın zulmünü bile gölgede bırakan hareketlerde bulunmaması ve böyle hareketleri haklı olarak kabul etmemesi gerekir.

Bir de şunu hatırlatmak isterim ki, sayın Büyükelçi, Rusya Hükümeti Moskova Anlaşmasının imzalanmasından çok kısa bir süre sonra bu sorun ortaya çıktığında, sert çıkışlarda bulunmak zorunda kalmıştı. Rusya Hükümeti, mevcut uluslararası konjonktür karşısında bu konuya özel bir dikkatle sarılmak zorundadır; umarım ki Türk Hükümeti Rusya'ya karşı bugüne dek aldığı tavırlardan vazgeçecek ve bu alanda bize karşı açık bir düşmanlık olarak değerlendirilebilecek eylemlerde bulunmayacaktır.

Dolayısıyla, derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Çiçerin

BELGE 147

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

14 Kasım 1921

Sayın Komiser,

10 Kasım 1921 tarihli ve 11/5425 sayılı notanıza (2) karşılık olarak, Hükümetim birkaç ay önce RSFSC'nin Ankara'daki maslahatgüzarına gerek bir ticaret anlaşmasının, gerekse konsolosluk, posta ve telgraf anlaşmasının tam yetkiye sahip bir Rus heyeti ile imzalanmasını istediğini, bu heyetin de Ankara'ya gelmesinin arzu edildiğini bildirdiğini arzeylerim. Hükümetim hâlâ bu heyeti bekliyor ve ülkelerimiz arasındaki normal ilişkiler için gerektiği gibi, halen böyle anlaşmalar mevcut olmadığı için, şüphesiz ki birtakım karışıklıklara neden olduğundan, maddi çıkarlarımız için de son derece yararlı olacak bu anlaşmaların imza edilmesi için tüm gerekli görüşmeleri sonuçlandırmak istiyor.

Durum böyleyken Hükümetime, sayın Komiserin Türk heyetinin Moskova'ya gönderilmesi arzusunu ilettim ve bu heyete Rus Hükümeti ile gerekli anlaşmanın sonuçlandırılması için tam yetki verilmesini rica ettim.

Dolayısıyla en derin saygılarımın kabulünü...

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 298'e Ek.

(2) Belge 145.

BELGE 148

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Ukrayna SSC'nin Olağanüstü Yetkilere Sahip Türkiye'deki Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye, Tiflis'e Gönderdiği Mektubu (1)

19 Kasım 1921

Ankara Hükümeti yetkilileri Natsarenus ile yaptıkları bir konuşmada, İngiltere'nin Fransız - Türk Anlaşmasına karşı kampanyasının, üçüncü bir gücün, yani Rusya'nın da katılması ile başladığını ima ettiler. Bu tahmin tamamen yersizdir. İngiltere ile olan ilişkilerimizi bilirsiniz, bunun için de böyle gizli bir anlaşmanın yapılması ya da tarafımızdan İngiltere'nin teşvik edilmesinin fiilen imkânsız olduğunu da bilirsiniz.

Biz defalarca şunu tekrar ettik durduk : Türkiye için Fransa ile barış anlaşmasının imzalanması yararlı görünüyorsa, bizim aleyhimize herhangi bir hareket varolmadıkça, Türkiye'nin durumunu düzelten her şeyi olumlu karşılayacağız. Şimdiye kadar Türkiye ile başka devletler arasındaki anlaşmalarda bize karşı herhangi bir düşmanlık sezilmiyordu. Türkiye kendi durumunu düzeltince biz yalnızca memnunluk duyacağız. Yalnızca Türk halkının çıkarı bakımından, Türk Hükümeti'nin ekonomik ödün verme yolunda fazla ileri gitmesine karşı üzüntü ve endişe duyabiliriz. Çünkü bunların sonucu olarak Fransa, Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmeye kalkacak ve böylece Türk ulusu Fransız sermayesinin buyunduruğu altına girebilecektir.

Türk millî önderleri, belki ekonomik ödünlerin ve Fransız sermayesinin ekonomik olarak ülkeye yerleşmesinin bütün sonuçlarını iyice göremiyorlar. Ancak bize düşen şey, sadece "platonik" olarak üzüntümüzü belirtmekten ibarettir, biz bunun dışında Türk ulusunun çıkarlarını düşündüğümüz gibi, Fransa'nın Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmesi karşısında endişe duyduğumuzu da saklamayız, çünkü bu durum önünde sonunda bizim için elverişli olmayan bir ortam yaratabilir. Durum ne olursa olsun, İngiltere'nin bu anlaşma aleyhine açtığı kampanyaya herhangi bir eylemle hiçbir şekilde katılmayız

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 309.

BELGE 149

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

2 Aralık 1921
No. 5575

Sayın Büyükelçi,

Rusya Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, 1 Aralık tarihli ve 1193 sayılı yazınızda (2) da ifadesini bulmuş olan Türkiye Hükümeti'nin hiç de dostça olmayan davranışını kaydetmek zorundadır. Sayın Büyükelçi, sizin de bileceğiniz gibi, Kars Anlaşması, Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleri ile ilgilidir; bu anlaşma hükümlerini Türkiye'ye bırakılan topraklarda öteden beri yaşamakta olan Ruslara da uygulama girişimi, Türk Hükümeti'nin Rus vatandaşlara karşı hiçbir şekilde nitelendirilemeyen bu eyleminin geçerli olacak herhangi bir kanıttan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Yoldaş Genetski'nin Türkiye'de bulunduğu sıralarda, Türk Hükümeti, Rusya'ya dönmek isteyen Ruslara bir yıl daha kalmalarına izin verdikten sonra, şimdi, Fransa ile anlaşma imzalar imzalamaz bu sözünü geri alıyorsa, biz de kendiliğinden ortaya çıkan sonucu gereğince değerlendireceğiz. Türkiye'ye bırakılan topraklarda kalmış bulunan Ruslar, saptanan süre içinde ülkesine iade edilmek konusunda gerekli dilekçe vermedikleri takdirde Türk uyruğuna geçecektir. Kilikya'da bütün Hristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulurken, Kars'ta bütün Hristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulurken, Kars'ta Çarlık zamanında bile askere alınmayan Molokanlar bugünlerde silah altına alınıyorsa, bunun ne anlama geldiğini çok iyi anlamaktayız.

Rusya'daki Türklerin ülkelerine iade edilmeleri ile ilgili işlem durdurulmuştur. Bu ağır durumlarından dolayı kimin ve neden sorumlu olduğu kendilerine bütün açıklığıyla anlatılacaktır. Sovyet Hükümeti, temsilcisi olduğu Rus işçi kitlelerinin küçük düşürülmesine asla izin veremez.

Dolayısıyla saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 319.

(2) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 150

Tüm Rus ve Bağlaşık Devletler Sovyetleri Kongresi Başkanı Sayın Kalinin'e; Ukrayna Sovyetleri Kongresi Başkanı Sayın Petrovski'ye (1)

20 Aralık 1921

Bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin Türkiye olağanüstü elçisi sayın Frunze'nin bağımsızlık tarihimizde başlı başına değerli bir iz bırakacak olan sözlerini dinlemekle kıvanç duydu. Meclis üyeleri, bu sözleri severek ve beğenerek dinlediler ve demecin hemen her cümlesini içtenlikli bir alkış tufanına boğdular. Bu olay, bugün yıkıntısı üzerine milletlerin kendi kaderlerine egemen olması ilkesini kurmakta olduğumuz emperyalist hükümetlerin yönetimi zamanında yalan ve iki yüzlülük ile karışık ve içtenlikten kesinlikle yoksun olarak meydana gelen yapmacık sevinç gösterilerine benzemeyen ve iki dost milletin karşılıklı derin içtenliğini güçlü bir biçimde kanıtlayan bir görüntü ile cereyan etmiş ve Mecliste bulunan tüm üyeleri en derin biçimde etkilemiştir.

Ukrayna Cumhuriyeti Hükümeti'nin bizimle bir dostluk anlaşması yapmak ve aramızdaki politik, ekonomik ve diğer ilişkileri saptamak ve daha çok sağlamlaştırmak üzere en önemli bir siyaset adamı olan muzaffer Kızılordu'nun en değerli ve kahraman kumandanlarından ve bugün Ukrayna orduları başkumandanı bulunan böyle bir kişiyi bize göndermesi ve özellikle bu kararı Sakarya savaşından önce düşmanlarımızın kesin yenilgimizin yakın olduğunu dünyaya bildirdikleri bir zamanda bize bildirmesi bugünün ilişkilerinde en çok önem taşıyan bağlılık ve içtenliğin en güçlü bir kanıtı olarak sayılmış ve Millet Meclisince özellikle bir hoşnutluk nedeni olarak görülmüştür.

Sayın Elçi'nin baştan başa değerli olan demeci sırasında, yırtıcı düşmanımız Yunanlıların memleketimizin işgal altındaki bölgelerinde en vahşi bir biçimde uyguladığı nefret uyandıran cinayetleri konusundaki sözleri bu yüzden duyduğumuz ve pek derin acımızı hafifleten bir teselli yerine geçmiştir.

Bağımsızlık mücadelemizde bizim için büyük ölçüde güç kaynağı olan bu değerli dayanışmanın yüksek amaçlarımızın gerçekleşmesi için en büyük ve tutarlı bir güvence olduğunu yineler ve aynı zamanda Türkiyelilerin tek temsilcisi bulunan Büyük Millet Meclisi'nin selam ve sevgilerini sunarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı,
Başkumandan Mustafa Kemal

---

(1) "Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri", Ankara 1964, Belge 411.

BELGE 151

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

20 Aralık 1921

Sayın Komiser,

Kars Anlaşması uyarınca Hükümetim'in, Dışişleri Komiser yardımcısı Suat Bey'in başkanlığında Tiflis'e bir Türk heyetini gönderdiğini ve bu heyet aracılığı ile Kafkaslarötesi Cumhuriyetleriyle konsolosluk ve bunun yanı sıra diğer anlaşmaların imzalanacağını bilginize arz ederim. Hükümetim size ayrıca bütünleyici bilgi vermemi istediğine göre, eğer RSFSC Hükümeti bu amaçla kendi temsilcilerini Tiflis'e gönderebilirse aynı anlaşmaların Türkiye ve RSFSC arasında imzası için aynı heyet görüşmelere katılabilecektir.

Kanaatime göre böyle hareket etmekle her iki tarafa kolaylık sağlanmış olacak ve her iki tarafın ihtiyacı olan bu anlaşmaların imzalanması çabuklaştırılabilecektir. Bunu göz önünde bulundurarak, RSFSC Hükümeti'nin bu fırsattan yararlanarak kendi heyetini, yuarıda adı geçen anlaşmaları bir sonuca bağlamak üzere Tiflis'e gönderebileceğini umuyorum.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 337'e Ek.

BELGE 152

M. V. Frunze'den G. V. Çiçerin'e (1)

Ankara, 22 Aralık 1921

Burada bulunduğum günden beri durumu oldukça kavramış bulunuyorum. Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal'le bizzat görüşmelerim oldu ve birçok milletvekili ile ilişki kurdum. Kesin sonuçları sunabilirim :

1 Halk tümü ile yıkıma uğramıştır, yorgundur, barış istemektedir; ancak, aynı zamanda güçlü ve etkili bir propaganda sonucu olarak mücadelenin gereğini çok iyi kavramaktadır.

2 - Ordu çok kötü bir durumdadır, üniforması yoktur, silahı yetersizdir, bir kış harekâtı yapamaz ancak morali hâlâ yüksektir. Ülkede yiyecek stokları vardır, fakat ordunun donatımı yetersizdir, çünkü ulaştırma zorlukları vardır. Garnizon ve yiyecek sorunları harekât bölgelerinin seçiminde ve harekâtların biçiminde kesin bir rol oynuyor.

3 - Geniş halk yığınlarının tutumları kesinlikle Rusya'dan yanadır (...) (2).

4 Türkiye'nin kendi olanakları askerî sorunun olumlu bir biçimde sonuçlandırılması için yeterli değildir. Ordu direnebilir, fakat dışardan gelecek bir yardım olmadan kesin bir zaferi elde etmesi tümüyle olanaksızdır.

5 - Geçen iki - üç ay içinde Hükümet iki yol ağzına gelmişti. Bir yandan, ancak bizden, önemli bir yardım almanın gereği ve olanağı açıkça görülüyor. Öte yandan (...) durumun umutsuzluğu onları başka yolları gözlemeye zorluyor (...).

6 Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal resmi olarak şunları söylemişlerdir: "Türkiye kendisini Rusya'ya doğru yöneltmiştir ve yöneltecektir. Yapılmış ve yapılabilecek olan görüşmeler Rusya ile ilişkilerimizi zedeleyecek hiçbir unsur içermemiştir ve içermeyecektir. Rusya ile tam bir ittifak anlaşması imzalamaya ve onu tüm dünyaya açıklamaya hazırız. Başka bir yol düşünmeyiz ve üstelik halkımız bunu anlayamayacaktır (...)"

7 - İstanbul'dan gelen son haberlere göre İngilizler yeni bir manevra hazırlamaktadırlar: Trakya ve İzmir'i (3) Yunanlılardan alıp Padişah'a vermek istemektedirler. Böylece Millet Meclisi'ni parçalamayı ve Kemal'in düşüşünü başarmayı ummaktadırlar (...).

---

(1) "M. V Frunze's... , Belge No. 7

(2) Atlamalar orijinal metinde yapılmıştır.

(3) Metinde "Smyrne" yerine "Syrie" yazılı.

8 Genel sonuç: Kemal'in Fransa'yı kullanmak istemesi bir fiyasko ile sonuçlandı, Yunanlıları yenemiyor ve bu durumun muhalefeti güçlendirmesinden çekiniyor. İngilizlerle bir anlaşmayı başarması onun için zordur. Bunun içindir ki tüm umutlar bize dönüktür.

9 Dün akşam, Kemal, Genelkurmay (...) üyelerinin yaptığı bir toplantıya gelerek ordunun durumu hakkında tümbilgileri verdi. Beslenmesi gereken kişilerin sayısı, toplar, makineli tüfekler, tüfekler, birliklerin düzenlenmesi ve sayısı ve Yunan birlikleri hakkında aynı bilgiler bana tam olarak verildi. Hareket planları, cephe gerisindeki durum vb. hakkında ayrıntılı bilgilere sahip oldum (...). Sonunda da düşman üzerinde üstünlük kurmak ve onu Anadolu'dan atmak için gereken sayılar bana verildi. Bunlar aşağıdaki gibidir: Her biri için 1.000'er fişek olmak üzere 100.000 tüfek, 600 makineli tüfek, 3.500 mitralyöz, 20 ağır howitzer, 12 hafif howitzer, 84 sahra topu, 120 diğer top, 600.000 mermi, 400.000 el bombası, 100 - 150.000 üniforma. Bu malzeme 40 - 50 milyon Türk lirasına çıkar. Sonuç olarak Kemal şöyle dedi : "Size milletvekillerin çoğunluğuna söylenmeyenleri söyledim, çünkü onların cesareti yeterli değildir. Şimdi durumumuzu biliyorsunuz. İsterseniz, ek bilgiler de verebiliriz. İlkbahardan iki üç ay önce bunları bulamazsak, diplomasi ile işin içinden çıkmaya çalışacağız. Bunu istemiyorum çünkü Batı ile anlaşmanın Türkiye'nin kaçınılmaz olarak boyunduruk altına girmesi demek olduğunu biliyorum, ancak durum elimizde olmayabilir. Bunları size söylememin nedeni Rusya'ya sonuna kadar dürüst davranmak ve ne düşündüğünü anlamak istediğim içindir." Bizde de hem silah hem para konusunda durumun pek iyi olmadığını fakat her şeyi Moskova'ya ileteceğimi bildirdim. Bugünkü durumun, Türkiye ve bizimle olan ilişkileri için kesin bir önem taşıdığına inanıyorum (...). Hem Kemal, hem Meclis şimdi yalnız bize dayanmaktadırlar. Türkiye'ye geri kalan 3.500.000 (altın Rublenin) verilmesinin, yardımın sürdürülmesinin ve zaman yitirmeden tam olarak yapabileceğimiz yardımın ne kadar olacağının bildirilmesinin gerektiğine inanıyorum (...).

BELGE 153

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

26 Aralık 1921

Sayın Büyükelçi,

20 Aralık tarihli ve 1250 sayılı (2) notanıza karşılık, Türkiye ile Kafkasyarötesi Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ticaret anlaşmasının imzalanması konusuyla RSFSC ve Türkiye arasında imzalanması beklenen ticaret anlaşması arasında zorunlu bir bağın olmadığını bildiririm.

Bu anlaşmanın imzalanması ile ilgili görüşmelerin Moskova ya da Ankara'da yapılmasının uygun olacağını sanırım. Ticaret anlaşması ile ilgili görüşmelere bir an önce başlanılmasının son derece yerinde olup arzu edildiğini de ayrıca belirtirim, bu nedenle, Türkiye Hükümeti'nin bu görüşmeler için uygun bulduğu yeri lütfen en kısa zamanda açıklamanızı dilerim.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt IV, Belge No. 337

(2) Belge 151.

BELGE 154

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, USSC'nin Türkiye'de Olağanüstü Yetkilere Sahip Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye Mektubu (1)

26 Aralık 1921

Sayın Yoldaş,

Londra'dan ve Roma'dan gelen haberlere göre, sözde, Ankara İtilâf tarafına geçip, Kafkasya'ya saldırma şartlarını kabul etmek üzereymiş. Olasıdır ki ve hatta büyük bir olasılıkla da, bu, böyledir; haberler provokasyon niteliği taşıyabilir. Ama iki olasılıktan en kötüsünü kabul edip hazırlanmak elbette daha yararlıdır. Kendi kaynaklarımızdan edindiğimiz haberlere bakılırsa, Kars'ta istihkâm mevkileri hazırlanmakta, yeni Türk silahlı kuvvetleri Doğu cephesinde ve özellikle Erzurum çevresinde yoğunlaştırılmakta, Artvin, Ardahan ve Kars illerinde seferberlik yapılmaktaymış. Sizinle konuşan bakan yardımcısı samimiyse, ve ilişkilerin soğumasından dolayı ettiği sitemler gerçekten samimiyse, herhalde ortaya çıkan zorlukları gereğince değerlendirmesini bilemiyor. Çeşitli kaynaklardan bize devamlı olarak Türklerin düşmanlık tasarladıklarını bildiren haberler geldiği halde, biz teslimatımıza devam ediyoruz. Eski teslimatımıza oranla bu kez gönderdiklerimiz daha azdır, ama biz de büyük zorluklar içindeyiz, ancak yine de anlaşmayla yükümlendiğimiz ilk yardımın tümü hemen hemen teslim edildi. Bugünkü koşullarımızda Türkiye'ye yapabileceğimiz en yüksek yardımı yapmaktayız (2).

Romanya ile ilgili olarak ortada hiçbir tereddüt yoktu, tam tersine, Yusuf Kemal öneride bulunur bulunmaz, Romanya ile Dinyester'de yürüttüğümüz konferansa son verdik ve bunu da resmen Türkiye'ye bildirdik. Türkiye isteseydi, bundan çok daha geniş ölçüde yararlanabilirdi; zaten ondan sonra Romanya sorunu güncelliğini yitirmiştir, çünkü Romanya'nın asıl sahibi olan Fransa, Ankara ile dostluk kurmuştur.

Ordularımızın Kafkaslarda yığılması boş bir söylentidir. Molokanlara gelince, bu sorunun bütün sorumluluğu Türkiye'ye aittir. Bu sorunda Türklerin tutumu öylesine keyfi ve kabul edilmez bir hal almıştı ki, biz ister istemez uygun bir dille onlara seslenmek zorunda kaldık.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt IV, Belge No. 338.

(2) Bu telgrafın Frunze'nin Çiçerin'e yazdığı ve Türkiye'nin silah ihtiyacını bildiren 22 Aralık 1921 tarihli telgrafının alınmasından sonra yazılıp yazılmadığı belli değildir.

Enver'i sözüm ona desteklememiz hikâyesinin de aslı yoktur. En ünlü Müslüman kahramanlarından biri sayılan bu kişiyi nasıl tutuklayabilirdik. Tutuklayamayacağımıza göre Batum'a gitmesine de engel olamazdık. Ona eskiden de hiçbir yardımda bulunmadığımız gibi, şimdi de bulunmuyoruz.

Elbetteki Türkiye ile ilişkilerimizi sürdürmemiz gereklidir. Ancak bu ilişkilerde bir değişiklik olacaksa, bunun sorumlusu biz değil, Türkiye olacaktır. Size olanca samimiyetten bahsedilmesine rağmen İtilâf ile yapılan görüşmelerden bizi kimse haberdar etmediği gibi, Franklin Bouillon görüşmeleri ve anlaşma metni, bu anlaşma artık tamamen gerçekleştikten sonra, emrivaki olarak gönderildi. Gizli tutulan maddeler hakkında hiç bilgimiz yoktur. Oysa böyle gizli anlaşmalar kesinlikle ortada olmalı. Türk ajanları Acarya'da, Dağıstan ve Dağlık Bölgeler Cumhuriyetlerinde ortalığı alabildiğine karıştırmaktadır. Bunu kanıtlayan belgeler elimizde. Ama bu durum bizce yine de dostluk çizgisine devam edilmesine engel olmuyor. Biz genellikle Doğu halklarını doğal bağlaşık biliriz, bu nedenle Türkiye ile dostluğu sürdürmek istediğimizi de Sovyet politikasının bir gereği olarak kabul ediyoruz.

Komünist selamlarımla.

Çiçerin

BELGE 155

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

29 Aralık 1921

Hükümetim adına RSFSC Hükümeti'ne, Türk heyeti ile konsolosluk sözleşmesinin imzalanması ve birtakım ekonomik, mali ve başka nitelikte olan sorunların çözümlenmesi için, her iki taraf arasında dostluk ilişkilerini sağlamlaştırmak amacı ile, anlaşmaların imzalanması için Tiflis'e gönderilmesi önerisine karşılık olarak siz, 26 Aralık 1921 tarihli 5514 sayılı yazınızla (2), bu gibi sözleşme ve konvansiyonların imzalanmasının Türkiye'nin Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerle yapacağı konvansiyon ve anlaşmalara bağlanmasının şart olmadığını bildirmiş ve ayrıca, bu konudaki görüşmelerin bir an önce başlanmasının arzu edildiğini ve görüşme yeri olarak Hükümetimin seçiminde olmak üzere, ya Moskova'yı ya da Ankara'yı önermiştiniz.

Sayın Komisere şunu hatırlatmak isterim ki, Hükümetim kolay anlaşılır bazı teknik nedenlerle bütün bu görüşmelerin sürdürülmesi için Ankara'yı önerdi ve bunu gerek yoldaş Natsarenus, gerekse Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği de bilgilerinize sunmuşlardır.

Hükümetimin aynı fikirde olduğunu bildiğim için, çözümlenmesini bekleyen sorunların da önemini gözönünde bulundurarak, lütfen heyetinizin Ankara'ya gönderilmesini dilerim.

Bu hareket tarzı Hükümetimin daha önce belirtilen isteğine uyacak ve bize vakit kazandıracaktır, çünkü ülkelerimizin çıkarları için bir an önce çözüm yollarının aranması gerekmektedir.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 13'e Ek.

(2) Belge 153.

BELGE 156

Ali Fuat Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

30 Aralık 1921

Tüm Rusya Sovyetleri ve Rusya Federasyonuna giren tüm Cumhuriyetlerinin IX'uncu Sovyetler Kongresi'nin, 27 Aralık günü, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına ve yoldaş Frunze'nin Ankara'da verdiği demeçle ilgili olarak yoldaş Petrovski'ye acele göndermiş olduğu kutlama mesajının okunduğu (2) sırada, coşkun alkışlarından dolayı size sevincimi bildirmeyi borç bilerek, bu duygularımı Başkan Kalinin ve Prezidyum üyesi yoldaş Petrovski'ye iletmenizi dilerim.

Toplantı halinde olan kongrenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanının telgrafını büyük içtenlikle karşılaması, bu telgrafta dile getirilen, Türkiye ile Rusya arasında yerleşmiş olan gerçek dostluğun ifadesi ve aynı zamanda Türkiye ile tüm Rusya Federasyonu'nun eski düzenden kurtulan ve var güçlerini dünyadaki tüm ezilen halkların kurtuluşuna yönelten uluslar arasındaki ilişkilerin gerçek sağlamlığının tam anlamıyla kanıtıdır.

Hükümetime, Sovyetler Kongresince Mustafa Kemal Paşa'nın kutlama mesajının nasıl büyük bir coşku ile karşılandığını anlatan ayrıntılı raporumu gönderdim.

Karşılıklı sevgi gösterilerinin Türk ulusu ile Rusya Federasyonu ulusları arasında gerçek dostluk ilişkilerini bir kez daha kanıtladığına inanıyorum.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 3'e Ek.

(2) Belge 150.

BELGE 157

Ukrayna ile Türkiye Arasında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması (1)

2 Ocak 1922

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ulusların kardeşliğini ve halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesini onaylayarak emperyalizme karşı açılan mücadelede aralarında şimdiden varolan dayanışmayı ve bir ulusun yolundaki engeller ve zorlukların, öteki ulusun durumunu zayıf düşüreceği gerçeğini kabul ederek, her iki tarafın çıkarına olan sürekli ve içten ilişkiler ve kopmaz, candan bir dostluk kurmak arzusundan yola çıkarak, öte yandan da Karadeniz'den olan yakın komşuluklarını da gözönünde bulundurarak, aralarında açıklık ve büyük bir içtenliğe dayanacak iyi ilişkiler ve dayanışma içinde, ilelebet devam edecek dostluk kurmak amacıyla, birçok ortak çıkarı da düşünerek, Kardeşlik ve Dostluk Anlaşması yapmaya karar verdiler.

Bu amaçla görüşmelerin yapılması için Ankara kentini seçmekte anlaşan her iki taraf yetkili temsilcilerini seçtiler ve kendilerine yukarıda adı geçen anlaşmanın imzalanması görevini verdiler; şöyle ki:

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti :

Mihail Frunze, Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi üyesi, Ukrayna ve Kırım Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı, Kızıl Bayrak nişanı sahibi, bu konferansta olağanüstü yetkiler taşıyan elçi olarak bulunacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti :

Yusuf Kemal Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kastamonu Milletvekili ve Dışişleri Komiseri, konferansta hazır bulunacaktır.

Her iki yetkili karşılıklı olarak itimatnamelerini denetleyip, yetkilerin yasal ve yeterli olduğuna karar verdikten sonra, aşağıdaki hükümlerde anlaşmaya vardılar :

Madde : I

Bağıtlı taraflardan her biri ilke olarak, taraflardan birinin kabule zorlanmış olduğu herhangi bir barış anlaşması veya başkaca uluslararası bir anlaşmanın tanınmamasını kabul eder. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türkiye ile ilgili olup, Türkiye Millî Hükümetince ve bugünkü Büyük Millet Meclisince

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 1.

kabul edilmemiş hiçbir uluslararası anlaşmanın tanınmamasını kabul eder. Bu anlaşmada, Türkiye kavramından, 28 Ocak 1336 (1920) tarihli Misak-ı Millî sınırlarına giren topraklar anlaşılır; Misak-ı Millî, İstanbul'da, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından düzenlenerek bütün devletlere ve basına açıklanmıştır.

Ukrayna Hükümeti 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmış olan Rus Türk Dostluk ve Kardeşlik Anlaşmasınca saptanmış ve bu anlaşmanın ekini oluşturan Türkiye sınır çizgilerini aynen kabul eder.

Bunun dışında, Ukrayna Hükümeti, Kars Konferansında bir yandan Türkiye ve öte yandan Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında imzalanan tüm anlaşmaların hükümlerini aynen kabul eder.

Madde : II

Türkiye, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni, Ukrayna işçi ve köylüsünün iradesi ile eski Rusya İmparatorluğu topraklarında kurulmuş ve Rusya Cumhuriyeti arasındaki anlaşmalar ve aynı zamanda çeşitli komşu devletlerle anlaşarak saptanan sınırlar içinde bulunan bağımsız ve egemen bir devlet olarak kabul eder.

Madde : III

Bağıtlı taraflar, 16 Mart 1921 tarihine kadar Türkiye ile eski Rusya İmparatorluğu arasında veya Türkiye ile Ukrayna arasında imzalanmış bütün anlaşmaların gerçek ve karşılıklı çıkarlara uymadıklarını kabul eder. Bunun için her iki taraf bu anlaşmaları geçersiz ve bozulmuş sayar.

Ukrayna eskiden Rusya İmparatorluğu'nun bir bölümünü oluşturduğundan, Türkiye'nin kendisine karşı olan her türlü parasal veya başka nitelikteki yükümlülüklerini yok sayar, bu yükümlülükler eskiden Türkiye ile Çarlık Hükümeti arasında uluslararası anlaşmalara dayananların tümünü içerir ve bozulmuş sayılır.

Madde : IV

Boğazların açılmasını ve Boğazlardan bütün ulusların ticari ilişkilerinin gerektirdiği serbestçe geçişi sağlama amacıyla, her iki taraf Karadeniz'in uluslararası statüsünün kesinlikle belirlenmesini bundan sonra toplanacak olan Karadeniz Sahil Devletleri Konferansına bırakılmasını, konferansın alacağı kararların Türkiye'nin tam egemenliğine, güvenliğine ve başkent İstanbul'un güvenliğine zarar getirmemek koşuluyla kabul eder.

Madde : V

Bağıtlı taraflar Karadeniz'de sahili olan devletlerden oldukları için, bu denize dökülen uluslararası nehirlerde hiçbir düzenin, her iki tarafın da görüşmelere katılmadığı takdirde ne saptanabileceği ne de Karadeniz'de uygulanabileceği konusunda anlaşmışlardır.

Her iki taraf bu amaçla işbirliği kuracaklar ve gerekli araçlarla birbirlerine yardım ederek kendi haklarını kabul ettirecektir.

Madde : VI

Her iki taraf kendi topraklarında, karşı tarafın hükümetine göz diken veya topraklarının bir kısmını istila etmeye niyetlenen örgüt veya grupların bulunmasına olanak vermediği gibi, karşı tarafla savaşmak amacıyla gelen örgüt, grup veya böyle grup ve örgütlerin temsilcilerini barındıramaz.

Türkiye ile Ukrayna, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ile Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri ile ilgili olmak üzere, aynı yükümlülüğü üstlenirler ve bunu karşılıklı esaslara bağlar. Türk toprakları kavramından, bu maddede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin doğrudan sivil ve askerî yönetiminde bulunan topraklar anlaşılır.

Madde : VII

Bağıtlı taraflar, karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarında bulunan karşı taraf vatandaşlarına iyi niyetle davranmak ilkesini kabul ederler. Bu madde Türkiye bağlaşığı olan öteki Müslüman devletleri bireylerinin vatandaşlık haklarını ve Ukrayna ile ittifak halinde olan Sovyet Cumhuriyetleri bireylerinin vatandaşlık haklarını kapsamaz.

Ayrı bir anlaşma ile saptanacak olan ticari ilişkiler hükümlerini de kapsamaz.

Madde : VIII

Bağıtlı tarafların karşı tarafın devlet topraklarında bulunan vatandaşları için, bulundukları ülkenin yasalarından doğan hak ve yükümlülükler geçerlidir, ancak millî savunma yükümlülüğü bunun dışındadır ve bu vatandaşlar bu görevle yükümlü değillerdir. Aile hakkı, miras hakkı ve çalışma hakkı da bu madde hükümleri dışındadır. Bu haklar özel bir anlaşma ile ayrıca saptanacaktır.

Madde : IX

Ukrayna, 16 Mart 1921 tarihli Rus - Türk Anlaşmasının VII'nci maddesinin (2) kapsadığı şartları aynen kabul ettiğini açıklar ve aynı şekilde, 13 Ekim 1921tarihinde imzalanmış olan Kars Anlaşmasının 3'üncü maddesini (3) de aynen kabul eder; bilindiği gibi bu madde ile ilgili olarak, kapitülasyon devletleri olarak isimlendirilen devletler bazı hak iddialarında bulunmuşlardı.

Madde : X

En kısa bir süre içinde radyo haberleşmesi ve konsolosluk sözleşmesi yanı sıra, posta ve telgraf sözleşmesinin de yapılması hakkında anlaşmaya varıldı.

---

(2) Belge 88.

(3) Belge 142.

Madde : XI

X'uncu maddede öngörülen konsolosluk anlaşması yapılıncaya kadar, her iki bağıtlı tarafın, karşı tarafın kentlerinde, liman ve ticaret merkezlerinde bulunan başkonsoloslar, konsolos ve vis-konsolosları, başka devletlerin orada bulunmalarına izin verilen benzer resmi görevlileriyle aynı biçimde karşılıklı olarak uluslararası ayrıcalık ve görev haklarından yararlanabilecektir.

Hiçbir yabancı konsolosun bulunmadığı yerlere konsolos atanması için, bölge sahibi olan tarafla özel bir anlaşma yapılacaktır.

Madde : XII

İki taraf arasındaki haberleşmenin sürekli olması için, her iki bağıtlı taraf, karşılıklı anlaşmaları üzerine denizyolları, demiryolları, telgraf ve başka ulaştırma ve haberleşme araçlarının en kısa bir sürede geliştirilmesi ve aynı zamanda iki ülke arasında sürekli olarak yolcu ve malların taşınması için gerekli tüm girişimlerde bulunacaklardır. Rusya Sovyet Cumhuriyeti ve Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri bu konuda gerekli anlaşmaların yapılması için girişimlerde bulunmak üzere anlaşmışlardır.

Ancak, ulaşım, taşıma, yolcuların girip çıkması ve malların ithal ve ihracı için bir ticaret anlaşması yapılıncaya kadar, bu amaçla her iki ülkede var olan kuralların uygulanması konusunda da anlaşmaya varılmıştır.

Madde : XIII

Ekonomik, mali ve başka nitelikte olan anlaşmalara gelince, bunların görüşülmesine en kısa zamanda başlanacaktır.

Madde : XIV

Bağıtlı taraflar karşılıklı olarak en kısa zamanda, kendi topraklarının bir kısmı olan Karadeniz limanlarında sağlık önlemlerinin alınması yolunda da bir hüküm imzalama konusunda anlaşmışlardır.

Madde : XV

Bu anlaşma imzalanır imzalanmaz, bağıtlı taraflar derhal normal diplomatik ilişkilerin kurulmasına geçeceklerdir. Bu zamana kadar millî bayrak ve devlet arması resimleri karşılıklı olarak alınıp verilecektir.

Madde : XVI

Bu anlaşma onaya bağlıdır. Onay belgelerinin karşılıklı teslimi, anlaşmanın imzalanma tarihinden başlamak üzere bir ay içinde Harkov kentinde yapılacak ve bu onay belgeleri karşılıklı olarak taraflarca sunulduktan sonra, anlaşma yürürlüğe girecektir.

Yukarıdaki maddeler üzerinde tam bir anlaşmaya varıldığının kanıtı olarak, yukarıda adı geçen Türkiye ve Ukrayna temsilcileri anlaşmayı bizzat imzalayarak mühürlerini bastılar.

Ankara'da 2 Ocak bin dokuz yüz yirmi iki (bin üç yüz otuz sekiz) tarihinde Fransızca olarak iki nüsha düzenlenmiştir.

M. Frunze Yusuf Kemal

Bu anlaşma Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi'nce 23 Mart 1922'de, Türkiye Büyük Millet Meclisince 16 Mart 1922 tarihinde onaylanarak, onay belgeleri karşılıklı olarak Harkov'da 23 Haziran 1922 tarihinde sunulmuştur.

BELGE 158

IX. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Başkanının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Gönderdiği Telgraf (1)

3 Ocak 1922

Telgraf kanalı ile

IX'uncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarafınızdan gönderilen kutlama mesajını (2) ve bu mesajla birlikte iletilen Türk ulusunun Rusya halklarına bağlılık işareti olan köklü ve sağlam dostluk duygularıyla sempatilerini içten bir sevinç ve şükran duygularıyla öğrenmiş bulunuyor.

Düşmanın Rusya'yı kapitalist hükümetlerin boyunduruğuna sokmak ve emekçi kitleleri devrim başarılarından yoksun etme yolundaki sürekli eylemlerine karşı mücadele veren Rusya'nın işçi ve köylüleri, düşman istilasına karşı savaşan Türk ulusuyla kopmaz dostluk bağlarıyla bağlıdır. Bu bağlar Rusya ile Türkiye arasında Moskova'da imzalanmış dostluk ve kardeşlik anlaşmasında son şeklini almıştır. Bu anlaşma ile Rusya ve Türkiye, Doğu halklarının özgürlük ve bağımsızlık haklarını resmen tanıyarak, bu halkların millî kurtuluş hareketlerinin Rusya emekçilerinin yeni toplumsal düzen uğruna mücadeleleriyle doğal bağlarla bağlı olduklarını açıkladılar.

Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Rusya ile Türkiye'nin zorlu sınavlara göğüs gerdikleri şu anda, halkları arasındaki her geçen gün daha da artan bağlılığın her iki ulusun kendilerini hâlâ tehdit eden tehlikelere karşı bundan sonraki mücadelelerinin başarıya ulaşmasında paha biçilmez bir güvence olduğunu belirterek, tüm düşmanların yenileceği, zafer günlerine yakın bir gelecekte kavuşulacağına olan inancını bildirir.

IX'uncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Başkanı
M. Kalinin
Sekreter
A. Yenukidze

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt V, Belge No. 2.

(2) Belge 150.

BELGE 159

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Mektubu (1)

3 Ocak 1922

Sayın Büyükelçi,

1301 sayılı mektubunuzda (2) ifadesini bulan, halkımız ve Hükümetimiz tarafından paylaşılan iyi duygularınız için pek çok teşekkür ederim. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi adına Mareşal Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş olan cevap metnini memnunlukla sunuyorum (3).

Büyük Millet Meclisi'nde ve Sovyetler Kongresinde yapılan coşkun sevgi gösterilerinin, uluslarımızı birbirine bağlayan bağların sağlamlığına ve son iki yıldır olanca güçle sağlamak istediğimiz Hükümetlerimiz arasındaki samimi yakınlaşma davasının uzun ömürlülüğüne de en iyi kanıt olması yolundaki sözlerinize tamamen katılıyoruz.

En yüksek saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

G. Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 3.
(2) Belge 156.
(3) Belge 158.

BELGE 160

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Gönderdiği Telgraf (1)

4 Ocak 1922

Telgrafınız (2) Harkov'da VI'ncı Ukrayna Sovyetleri Kongresi bittikten sonra alınmıştır. Yeni seçilen Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi prezidyumu yaptığı ilk toplantısında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gerek kutlama mesajından dolayı teşekkürlerini, gerekse Ukrayna temsilcileri ile Türkiye temsilcileri arasında Ankara'da başlanan görüşmelerin tez ve olumlu sonuçlara varacağına olan inancını bildirmeyi görev sayar.

Halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesini ilan edip gerçekleştiren devrimci Ukrayna, candan dostluk duyguları ile Türk milletinin bağımsızlığı uğruna kahramanca savaşını izlemektedir. Uluslarımızı bağlayan sadece dostluk bağları değil, aynı zamanda, mücadelelerini zaferle bitiren milletleri tekrar boyunduruk altına almak ve birbirlerine karşı kışkırtmak için her türlü canice yollara başvuran emperyalist vahşi saldırganlara karşı savaşmada sağlam dayanışma bağlarıdır. Dünyada zincirlerini koparıp atmak isteyen halkların iradesini kıracak hiçbir güç yoktur. Bu nedenle, düşmanlarımızın tüm komplolarının yıkılmasının an meselesi olduğuna kuvvetle inanıyoruz.

Ukrayna emekçi halkı adına Türk ulusunu ve onun tek temsilcisi Büyük Millet Meclisi'ni kutluyoruz.

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi
Başkanı
G. Petrovski

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 7
(2) Belge 150.

BELGE 161

Türkiye ile Dostluk Anlaşmasının İmzalanması Yetkilisi USSC Hükümet Temsilcisinin, USSC Halk Komiserleri Kuruluna Telgrafı (1)

4 Ocak 1922

2 Ocak tarihinde Yusuf Kemal ile aramızda Ukrayna - Türkiye Anlaşması imzalandı, konferans ise resmen 25 Aralık tarihinde başladı. Bu anlaşma gerek hükümet çevrelerinde, gerekse TBMM milletvekilleri ve halk arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Sonuç olarak bütün bu çevrelerin, Sovyet Cumhuriyetlerine yönelimi açık ve seçik bir biçimde belirmiştir. Sovyet Cumhuriyetlerine Doğu halklarını birleştiren bir merkez ve Batı'nın İtilâf'ına karşı bir ağırlık gözü ile bakılmaktadır. Yolumuz boyunca, ücra köylerde yaşayan köylüler bile bizlerle olan ittifakla ilgilendiler. Gerek buradaki ve gerekse İstanbul'daki millî basın da bizim müttefiğimizdir.

Bazı tanınmış devlet adamları ve politikacıların sözlerine göre Ukrayna'ya karşı ilgi çok büyükmüş, derhal en geniş ölçüde kültürel ve ekonomik bağlarının kurulması istenilmektedir. Ardı arkası kesilmeyen sömürü ve uzayıp giden savaşlardan sonra ülke yorulmuş, yoksul bir hale düşmüş ve bunun için dışarıdan destek ve yardım aramaktadır. Batı'nın işgalci emellerinden çekinen, ülke bize umutla bakmaktadır. Önerimiz üzerine Türk Hükümeti Ukrayna'ya özel bir araştırma heyeti göndermeye hazırlanıyor. Bu grup bizim kültürel, ekonomik ve teknik araç ve gereçlerimizi görecek, tanıyacak, ticari düzenimizi, üretimimizi ve koullarımızı kendilerine örnek alacaktır. Bu konuda her bakımdan yardım ve kolaylık gösterileceğine söz verdik. Türklerin bize karşı ilgileri ve sempatileri candan ve samimidir. Konferans çalışmaları hiçbir engele rastlamadan, hiçbir anlaşmazlık ortaya çıkmadan çabuk ve uyumlu geçti. Karşılıklı yakınlaşma ve işbirliği fikrini geniş ölçüde yaymak gerek. Önümüzdeki günlerde bize Türk konsolosluk heyetinin gönderilmesi beklenmektedir.

Frunze

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 8.

BELGE 162

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, RSFSC Dışişleri Komiserliği'nin Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerindeki Temsilcisi B. V. Legran'a Telgrafı (1)

5 Ocak 1922

Frunze'nin bildirdiğine göre, Türklere gönderilen fişeklerin bir bölümü Batum'da bir yerde takılıp kalmış. Sevkiyatın hemen en kısa yoldan yapılması ve eski listemizin tamamlanması gerekiyor.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 10.

BELGE 163

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

11 Ocak 1922
No. 11/75

Sayın Büyükelçi,

1294 sayılı ve 29 Aralık 1921 (2) tarihli notanıza karşılık olarak, Ankara'da, bütün ekonomik ve mali sorunları saptayacak bir ticaret anlaşmasının ve ayrıca RSFSC ile Türkiye arasında bir konsolosluk anlaşmasının imzalanması konusunda görüşmelere başlanması önerinizi Hükümetimin kabul ettiğini memnuniyetle bildiririm. Bununla ilgili olarak, heyetimiz bugünlerde Ankara'ya hareket edecektir. Heyet üyelerinin ad ve soyadlarını size daha sonra bildirmekle şeref duyacağım.

En üstün saygılarımı sunarım, sayın Büyükelçi.

G. Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V,, Belge No. 13.

(2) Belge 155.

BELGE 164

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, RSFSC'nin Büyük Britanya'daki Resmi Temsilcisi L. B. Krasin'e Telgrafı (1)

21 Ocak 1922
No. 150

Çok aceledir.

İngiliz basınına bakılırsa konferansa, Türkiye dışında, bütün devletler çağrılmıştır. Bu haberler bize inanılacak gibi gelmiyor ama durum ne olursa olsun, bunları araştırmak gerek. Bu konuda güvenilir bilgilerin alınması için gerekli girişimde bulunmanızı ve bu haberlerin doğruluklarının anlaşılması halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de konferansa çağrılması için gereken her şeyi yapmanızı rica ederim.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 21

BELGE 165

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

21 Ocak 1922
No. 11/163

Sayın Büyükelçi,

Bugün yoldaş Krasin'e gönderilen telgrafın (2) suretini size göndermek bana memnunluk vermektedir. Bu talimat, aynı zamanda Berlin ve Roma'daki temsilcilerimize de gönderildi. Onlara, Türkiye'nin konferansa çağrılmasının gerçekten kasıtlı olarak mı unutulduğunu araştırmaları ve durum gerçekten böyle ise, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin çağrılması için gereken her girişimde bulunmaları bildirildi.

Dolayısıyla derin saygılarımı sunarım.

Georgi Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt V, Belge No. 22.

(2) Belge 164.

BELGE 166

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi Başkanının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Telgrafı (1)

2 Şubat 1922

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti büyük bir memnunlukla Ankara'dan dönen Olağanüstü Yetkili Temsilcisi yoldaş Frunze'nin raporunu dinledi ve Türkiye Ukrayna Anlaşması hakkında bilgi edinerek, anlaşmanın imzalanması sırasındaki tüm görüşmelerin dostça geçtiğini öğrendi.

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi adına, şahsımızda Türkiye Millet Meclisi'ne büyük memnunluğumuzu iletmek isterim. Ukrayna halkı ve Hükümeti üstlendiğimiz yükümlülüklere ve Türkiye'ye karşı besledikleri kardeşlik duygularına bağlı kalınmasını onur ve şeref meselesi biliyorlar. Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi her alanda Türkiye'ye yakınlaşmayı sağlamaya çalışarak ve böylece sonuna kadar dost ve kopmaz bir bağlaşığı olarak kalacaktır.

Başkanı olduğunuz Millet Meclisi'nin, ülkesini içinde bulunduğu tüm zorluklardan ve tehlikelerden çıkarmaya gayret ettiğini yakından biliyor ve ülkenizin verdiği kayıpların ve tüm çabalarının en kısa bir zamanda büyük zaferler ve başarılarla sonuçlandığını görmenizi diliyorum.

Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi
Başkanı
G. Petrovski

Harkov, 2 Şubat 1922

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 37

BELGE 167

TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Vekili Celâl Bey'den (1) G. V. Çiçerin'e (2)

10 Şubat 1922

Bugün, 10 Şubat günü, geçici olarak Dışişleri Komiserliği görevini üstüme alırken, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve kendi adıma, Berlin, Londra ve Roma'daki Rus temsilcilerine Türkiye'nin Cenova Konferansına çağrılması konusunda göndermiş olduğumuz talimat için teşekkürlerimizi memnunlukla sunarım.

(1) Yusuf Kemal Bey'in Avrupa gezisinden dolayı Celâl (Bayar) Bey, 10 Şubat'tan 3 Nisan'a kadar Dışişlerine vekâlet etmiştir.

(2) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 22'ye Ek.

BELGE 168

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin, Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerindeki Temsilcisi B. V. Legran'a Telgrafı (1)

15 Şubat 1922

Ali Fuat gönderdiği bir nota ile, Kars'taki konsolosumuzun, Türklerin Tiflis - Batum üzerinden Batı cephesine gitmek üzere yola çıkardıkları cephane yüklü vagonlara ait sevk evrağının vize edilmesini reddettiğini bildiriyor. Hemen Norman'a (2) talimat verip Türklere gerekli vizenin hiçbir zorluk çıkarmadan verilmesini ve Türk cephane yükünün yukarıda adı geçen yoldan yoluna devam edebilmesi için gereken bütün önlemlerin alınmasını sağlayınız. Talimatı yerine getirdiğinizi telgrafla bildiriniz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 61.

(2) Norman, RSFSC'nin Kars'taki konsolosuydu.

BELGE 169

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin, Kafkaslarötesi Cumhuriyetlerindeki Temsilcisinin RSFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e Telgrafı (1)

17 Şubat 1922

Ne Norman, ne demiryolları idaresi, ne de Devrimci Komite Türk yüklerinin Batum'a sevkinde herhangi bir şekilde ne engel olmak istediler ne de oldular. Türk kumandanlığından, bu tür olaylarda, sadece dingil adedinin bildirilmesi isteniliyor ve yükün niteliğinin açıklanması bekleniyor, bu ise demiryolları idaresine, nakliyatı yapmak için gerekmektedir. Bu bilgi verilir verilmez sevkiyat hemen yapılıyor. Halen hiçbir engele rastlanmadan devam edilmektedir.

Legran

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 65.

BELGE 170

İngiltere Dışişleri Bakanı G. N. Curzon'dan, RSFSC'nin Londra'daki Temsilcisi L. B. Krasin'e (1)

22 Şubat 1922

Cenova'da toplanacak olan konferans hiçbir şekilde Türk sorununu ele almayacağı gibi, bu konferans için Türk Hükümeti'ne çağrı yapılıp yapılmaması konusu, Londra'daki Rus ticaret heyeti veya Moskova'da Sovyet Hükümeti'ni ilgilendirecek bir konu olmasa gerek.

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt V,Belge No. 21'e Ek.

BELGE 171

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

4 Mart 1922
No. 482

Sayın Büyükelçi,

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisi yoldaş Aralov'la, Ukrayna ve Kırım Kara Kuvvetleri Başkumandanı yoldaş Frunze'nin bana bildirdiğine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Eğitim Komiseri bir grup Türk gencini Rusya'ya, Rus yüksek okullarında eğitimlerini tamamlamak üzere göndermek istemektedir.

Rusya Hükümeti'nin, iki dost ulusun yakınlaşması yolunda atılan bu ilk adımlara ilişkin haberi büyük bir mutlulukla karşıladığını ve bu andan itibaren bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti emrine Rus yüksek okullarında 100 kişilik burs ayrıldığını ve ileride bu sayının daha da artırılacağını bildirmekten kıvanç duymaktayım.

Yukarıdaki açıklamamı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bilgisine sunarsanız ve Türk gençlerinin özellikle hangi yüksek okullarda eğitilmesinin tercih edileceğini bildirirseniz, size çok müteşekkir olurum.

Dolayısıyla, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Karahan (2)

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 76.

(2) L. M. Karahan, Cenova Konferansına gitmiş olan Çiçerin'e vekâlet etmekteydi.

BELGE 172

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının, RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisi S. İ. Aralov'a Telgrafı (1)

7 Mart 1922

Türklere derhal üç buçuk milyon altın Rublenin teslimine karar verildi. Bunu Mustafa Kemal'e iletiniz. Paranın, Karabekir'in aracılığı ile değil, sizin elinizle teslim edilmesinde karar kıldık. Derhal parayı teslim alacak kişiyi Tiflis'e gönderiniz, Türk topraklarında kendisinin çok sağlam muhafızlar eşliğinde hareketini sağlayınız, Türk topraklarında altının nakli ve güvenliği için tüm sorumluluk Türk tarafına ait olacaktır.

L. Karahan

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt V, Belge No. 78.

BELGE 173

Ali Fuat Paşa'dan L. M. Karahan'a (1)

11 Mart 1922

4 Mart tarihli ve 482 sayılı notanıza karşılık (2), bu nota içeriğini derhal Hükümetime arzettiğimi ve dileğinize uyarak, bu konuda ayrıntılı bilginin verilmesini istediğimi açıklamakla şeref duymaktayım.

RSFSC Hükümeti'nin genç Türk öğrencilerinin derhal kabul edilmesine hazır oluşundan dolayı size teşekkür eder, cevabı alır almaz size derhal ileteceğimi bildiririm.

Kültürel yakınlaşma alanında, çok yerinde olarak arzu ettiğimiz bu yakınlaşma ile ilgili ilk adımların atıldığını bir an önce görmek istediğimden, bana lütfen Hükümetinizin bu konudaki yardımlarının neleri kapsayacağını, öğrencilerin geçiminin nasıl sağlanılacağını ve Rus yüksek okulları hakkında hangi kaynaktan bilgi edinebileceğimin belirtilmesini rica ederim.

(1) "Dokumenti Vneşney.." Cilt V, No 76'ya Ek.

(2) Belge 171.

BELGE 174

Mustafa Kemal Paşa'dan V. İ. Lenin'e (1)

Ankara, 10 Nisan 1922

Lenin Yoldaş'a
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti
Halk Komiserleri Kurulu Başkanı

Aziz Başkan,

Rusya ile vardığımız hayırlı anlaşmayı, bizimle Kafkasya ve sonra da Ukrayna Cumhuriyetleri arasındaki anlaşma izlemiş olup Türkiye Büyük Millet Meclisi bu sonuncu anlaşmayı onaylamış bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından seçilmiş olağanüstü bir heyet, Sağlık ve Sosyal Yardım Komiseri Doktor Rıza Nur Bey'in başkanlığında onay belgesinin karşılıklı alışverişinde bulunmak üzere Ukrayna'ya hareket etmiştir.

Moskova anlaşmasında hazır bulunan temsilcilerden birisi olan Rıza Nur Bey ayrıca özel bir görevle sizi ziyaret edecektir (2).

Rus dostluğu geçmişte olduğu gibi her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temel politikası olacaktır.

Bugün emperyalist ve kapitalist devletlerin ortaya attıkları yeni yöntemler karşısında ülkelerimizin her zamankinden daha sıkı bir blok oluşturma zorunda olduklarına inanıyorum. Rusya'nın birçok kez bize yaptığı yardım bizce özel bir önem taşımaktadır.

Kuşkusuz Rıza Nur Bey konuşmaları sırasında bu konuya değinecektir. Her halükârda, içinde bulunduğumuz koşullarda bu yardımın bizden esirgenmeyeceğine büyük inancım vardır.

Aziz Başkanım, en ciddi ve en derin bağlılık duygularımla, en iyi niyetlerimi sunarak bitiririm.

Mustafa Kemal

---

(1) "Atatürk'ün..., Belge No. 425.

(2) Rıza Nur hatıralarında bu görevin askerî ataşe olayını yatıştırmak olduğunu yazar ("Hayat ve Hatıratım", s. 906 - 907). Oysa sözü geçen olay 22 Nisan'da olmuştur, bu mektubun tarihi ise 10 Nisan'dır. Gene Rıza Nur'dan ("Hayat ve Hatıratım", s. 920 - 921) ve belgenin son paragrafından anlaşıldığı gibi görev, para ve malzeme istemektir.

BELGE 175

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisinin, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan'a Telgrafı (1)

10 Nisan 1922

Yusuf Kemal hem bana hem de meclise Avrupa gezisinden edindiği izlenimleri şöyle açıkladı: Anadolu Türkiyesinin prestiji ve önemi yalnızca Sovyet Rusya ile aramızdaki dostluk sayesinde korunabilmektedir.

Aralov

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 111.

BELGE 176

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının, Türkiye'nin RSFSC Büyükelçisi Ali Fuat'a Notası (1)

27 Nisan 1922
No. 928

Sayın Büyükelçi,

3 23 sayılı, 26 Nisan tarihli notanıza (2) karşılık, bir yandan rahatsızlığınızdan, öte yandan ise 22 Nisan gecesi Bolşaya Dmitrovka Sokağı 16 No'lu evde meydana gelen olayın araştırma işini daha fazla ertelemek mümkün olmadığından, Ankara'daki Büyükelçimiz sayın yoldaş Aralov'a telgrafla söz konusu sorun hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile fikir alışverişinde bulunulması talimatının verildiğini bildirmekle şeref duyarım.

Bu arada, Rus Hükümet organları tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği personelinin dokunulmazlığı ve elçilik belgelerinin diplomatik denetleme muafiyeti yolundaki uluslararası hukuk kurallarının çiğnendiği şeklindeki iddianızın asılsız olduğuna dikkatinizi çekmek isterim.

Türk Elçiliğinin son notalarına konu olan olaya gelince, en ilkel uluslararası hukuk kurallarını, elçiliğinizin itimatnamesi ile bulundukları ülkenin hükümetine karşı yönelik casusluk faaliyetinde bulunmakla asıl çiğneyenlerin elçilik memurlarınız İdris Bey, Ziya Bey, Saim Bey ve Emin Bey olduğunu özellikle vurgulamak isterim. (3).

Bu hak, diplomatik kadroya casusluk faaliyetini geliştirmek amacı ile ne dokunulmazlığı, ne de diplomatik belgelerin denetlenme muafiyetini sağlar. Buna rağmen, bu diplomatik kadro kendisine duyulan güveni kötüye kullanarak casusluk yapıyorsa, bu faaliyetle bulunduğu ülke Hükümetince sayılmak ve şeref konuğu olmak hakkını yitiriyor ve o zaman böyle bir kadroya karşı devlet güvenliğinin korunması amacıyla, işlenen suçun ağırlığına göre gerekli işlemlerin yapılması kaçınılmaz oluyor.

Devlet Politik Güvenlik İdaresi memurlarının davranışlarına gelince, bunların, RSFSC'nin bütün diğer organlarının yaptığı gibi, RSFSC ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasındaki dostluk ilişkilerine saygı göstererek, son

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 138.

(2) Bu belge için bk. CEBESOY, A. F., "Moskova Hatıraları" s. 336.

(3) Yüzbaşı İdris (Çora); sonradan general olan Binbaşı Ziya (Ekinci), sonradan general olan Yüzbaşı Saim (Önhon) ve Yüzbaşı Emin Bey.

derece olumlu davranıp gayet disiplinli bir hareketle Türk elçilik memurlarına karşı, böyle bir durumda alınan ve uluslararası hukuk kurallarına tamamen uygun düşen önlemler aldıklarını öğrendim. Böylece, çok daha ciddi önlemlerle derhal Türkiye'ye gönderilme yerine, kendilerine olan güven yitirildiği halde bu memurlar RSFSC topraklarında özgür kaldılar. Bütün yapılan şey, ellerinden suçlarını kanıtlayan belgelerin alınmasıdır ki, bu belgeler Rus ve Türk mühürlerini taşıyan valize konuldu ve mühürlendi. Diplomatik belgeleri içerdiğini yazdığınız bu valiz, açılmasını önerdiğimiz halde tarafınızdan reddedildiği ve Türk elçilik temsilcilerinin huzurunda açtırılıp, sözde casuslukla hiçbir ilgisi olmayan belgelerin elçiliğinize iadesi de istenilmediği için halen kapalı ve mühürlü bir haldedir.

Sayın elçi, yukarıdaki açıklamamı dikkate alarak, İdris Bey, Ziya Bey, Saim Bey ve Emin Bey'in RSFSC devlet topraklarında ve Birlik Cumhuriyetlerinde kısa bir süre için de olsa kalmasının imkânsız bir hale geldiğini kabul edeceğinizi ve bu kişilerin en kısa zamanda Rusya'yı terk etmeleri için gerekli önlemleri alacağınızı umarım.

Rusya'nın herhangi bir başka ülkeden çok daha fazla gerçek bir dostlukla bağlanmış olduğu ve kendisi son derece güç durumda olduğu halde, bu dost ülkenin bağımsızlık uğruna sürdürdüğü mücadeleye her türlü yardımda eskiden olduğu gibi şimdi de bulunmakta devam ettiği bir ülkenin elçilik memurlarının beklenmeyen casusluk faaliyetinden dolayı Rus Hükümeti'nin duyduğu üzüntü ve şaşkınlığı da özellikle belirtmek isterim.

Söz konusu üzücü olayın Rus ve Türk halkları arasındaki dostluğu hiçbir şekilde etkilemeyeceğinden kuşkum yoktur. Yoldaş Aralov ile Ankara Hükümeti'nin görüşmeleri ve görüş alışverişinde bulunmalarıyla en kısa zamanda olumlu sonuçların alınacağını umarım.

Dolayısıyla derin saygılarımın güvenilirliğini kabul etmenizi rica ederim.

L. Karahan

BELGE 177

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının, RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisi S. İ. Aralov'a Telgrafı (1)

11 Mayıs 1922

Birincisi: Enver'in Buhara'daki girişiminin, Müslüman kitleler, Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal tarafından desteklendiği ve Enver, Ankara'dan aldığı emirlerin uygulayıcısı olarak kabul edildiği için, Mustafa Kemal'den parlamentoda ve basında, Ankara Hükümeti'nin Enver'in Buhara'daki girişimini belirleyici, aydınlatıcı bir açıklamada bulunmasını ya da bunun bildirilmesi için başka bir yolun seçilmesini rica ederiz.

İkincisi: Kendisine, Türkiye'ye karşı dostça davranışımızın değişmediğini ancak, Ankara Hükümeti Türk elçilik memurları tarafından yapılan casusluğa son vermemizin, Türkiye ile dostluk ilişkilerimizi kestiğimiz biçimde yorumlanmasının bizi şaşırttığını bildiriniz. Biz Moskova'da ortaya çıkan bu olayı her an giderebiliriz. Ancak, Rusya'da bulunan Türk elçilik memurlarına Rusya'ya karşı casusluk yapma hakkını da veremeyiz. Ali Fuat 10 Mayıs günü Moskova'yı terk etti.

Ali Fuat'ın Rusya'dan uzaklaştırılması için gerekli girişimlerde bulunmanız yolunda Rus Hükümeti'nden talimat aldığınızı Mustafa Kemal'e bildiriniz. İster suç işlemiş olsun isterse düşüncesiz davranmış olsun, hepsi birdir, hiç kimse, hatta bizzat Ali Fuat bile, Türkiye ile olan dostluğumuzu baltalayamaz. Biz Türkiye'ye karşı dostluğumuzu eskiden de, şimdi de yeterince kanıtladık ve kanıtlamaktayız. Bunun en somut kanıtı altın ve silah olarak yaptığımız yardımdır ve bu dostluğumuzu, birlikte açılmasını istediğimiz ve fakat bunu reddeden Ali Fuat da şu malûm valiz de gölgeleyemez. Ali Fuat, birlikte bir çıkar yolun aranmasını da reddederek sadece birtakım ültimatomlarla yetindi. Enver'e karşı Rus Türk cephesi, Türklerin bizimle olan dostluklarının en iyi kanıtı olacaktır. Mustafa Kemal'e bir de şunu hatırlatınız: Türk ordusu Yunanlıların saldırısıyla gerilemeye başladığı ve Türk Hükümeti Ankara'ya taşınmaya zorlandığı zaman biz Enver'i Anadolu'ya sokmadık, Ankara Hükümeti'ne karşı herhangi bir macera girişimine hiçbir olanak bırakmadık. Bütün bu süre içinde yalnız biz, dostluğun gerçek kanıtını ortaya koyan taraf olduk. Ankara ise sadece sözde garantiler veriyordu.

L. Karahan

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 154.

BELGE 178

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçiliğine Notası (1)

12 Mayıs 1922
No. 994

Dışişleri Halk Komiserliği'nin edindiği bilgilere göre, Novorossisk'teki onarma işleri bitince Trabzon'a doğru yol almakta olan 1 ve 2 No'lu Türk motorlu gemileri, motorların onarımı gerekçesiyle Gelencik'te demir atarak ertesi gün bu limanın yakınlarında Rus karasularında bulunan Yunan bandıralı "Enosis" adındaki gemiye ateş açıp savaş ganimeti olarak alıp Trabzon'a götürdüler. Bu gemi İstanbul'dan Novorossisk'e Dış Ticaret Halk Komiserliğine ait un ve benzeri besin maddelerini taşıdıktan sonra, yine aynı Komiserliğe ait mal yükü ile İstanbul'a dönüyordu.

Türk savaş gemileri Rus karasularında bu tür hareketleriyle en basit uluslararası hukuk kurallarını çiğnedikleri gibi, bir de RSFSC'nin İstanbul ile olan ticaret ilişkilerini kesintiye uğrattığından, Dışişleri Halk Komiserliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Elçiliğinden, adı geçen geminin derhal serbest bırakılması ve Türk savaş gemilerinin bundan böyle Türkiye'ye dost olan bir devlete zarar ziyan verdiği için asla göz yumulamayacak böylesi davranışlardan vazgeçmeleri için gerekli emrin verilmesi ve girişimlerde bulunulmasını rica eder (2).

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 155.

(2) Bu konuda Sovyet Dışisleri 31 Temmuz'da ikinci bir nota gönderir: "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Moskova 1960, Belge No. 222.

BELGE 179

RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Gönderilen Nota (1)

25 Mayıs 1922
No. 292

Sayın Komiser,

RSFSC Dış Ticaret Halk Komiserliği Temsilcisi yoldaş Ordinski ile yaptığımız görüşmede, Rusya ile en kısa zamanda ticaret anlaşmasının imzalanması gereğinden söz etmişsiniz. Belirttiğiniz hususların tam anlamı ile yerinde olduğunu onaylar, Rusya ile Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerini saptayacak bir komisyonun kurulmuş olduğunu ve bu günlerde Ankara'da olacağını bildirmekten memnunluk duyarım.

Yoldaş Ordinski'nin çalışma programına gelince, şunları belirtmek isterim: çalışmalarına yön verecek olan düşünce, özünde, karşılıklı çıkara dayanan ve özellikle ekonomik çıkara dayanan Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesi ve sürdürülmesi olacaktır. Ticari mal olarak, Rusya, Türkiye'ye petrol, benzin ve diğer petrol ürünlerini, çimento, kiremit, kereste gibi benzeri inşaat malzemesini sağlayabilecek ve karşılık olarak Türkiye'den fındık, mazı ve deri için kullanılan benzeri yumuşatıcı maddeler ve hububat ürünleri alacaktır.

Türk ticari çevrelerinin işbirliği koşulu ile büyük ticari alışverişlerin gelişmesini olanaklı görüyor ve bunu hesaba katıyorum. Bundan dolayı Rus ihraç maddelerinin Türkiye'ye satılmasını ve karşılık olarak Türk mallarının Rusya'ya ihracını sağlayacak bir Rus Türk Ticaret Şirketi'nin kurulması istenilir bir durum olacaktır. Bu temsilcilik aynı zamanda malların Anadolu'ya taşınması işini üzerine alabilir, çünkü bu sorun Türkiye'nin ticaret faaliyetinin gelişmesi için en önemli sorunlardan biridir.

Niyetlerimizin ciddiyetinin kanıtı olarak (kuşkusuz Türk halkına duyduğumuz iyi niyetlerimizin ayrıca açıklanmasının burada gereği yoktur), RSFSC'nin Anadolu'da (Ankara'da) Dış Ticaret Mümessilliği, hemen başlamak üzere, Savunma Komiserliği için çok düşük bir fiyatla petrol teslimatını üstlen-

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 172.

miştir; özel ticari firmaların şiddetli rekabetini önlemek amacıyla fiyatların düşük tutulması gerekiyor. Böylece ilerideki faaliyetin sonucu ekonomik işbirliğine dayanan ülkelerimiz arasındaki bağların daha da sağlamlaşacağını ve kök salacağını kuvvetle umarım.

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisi
S. Aralov

BELGE 180

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Mektubu (1)

27 Mayıs 1922

Sayın Başkan,

Sovyet düzeninin birleştirdiği halkların ve millî bağımsızlık uğruna mücadele eden Doğu halklarının ortak çıkarları bu son derece sorumlu ve karmaşık tarihsel anda önümüze dikilen birtakım somut görevleri de birleştirmiştir. Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti candan bir ilgi ile önderliğinizde büyük Türk ulusunun sürdürdüğü kahramanca mücadeleyi izlemektedir. Türk ulusunun bugüne kadar bu mücadelede elde ettiği büyük başarılar bundan sonraki zaferlerinin de güvencesi oluyor ve Türk ulusu ile onun Büyük Millet Meclisi'nin Avrupa ve Asya halklarının barış ve ilerlemeye doğru olumlu hareketinde hayati önem taşıyan bir etken olmuştur. Avrupa devletlerince Cenova'da uluslararası konferansın düzenlenmesi sorunu ortaya atılınca, RSFSC, bu konferansın amaçladığı işlere ve hedeflere, bunların çözümlenmelerine Türkiye de çağrılmadıkça ulaşılamayacağını bildiği için, Ankara Hükümeti'nin de Cenova Konferansına çağrılması sorununu ileri sürmüştür. Her ne kadar bu öneri yürürlüğe geçmemişse de, RSFSC, Türkiye'nin Cenova Konferansına katılmasının genel Avrupa sorunlarının çözümlenmesi için ve Anadolu'da barışın kurulması için hayati önem taşıdığını vurgulamaya devam etti, ancak RSFSC Hükümeti ile Ankara Hükümeti'nin arasının açılmasından çıkar uman hükümetler, Cenova Konferansı sırasında Sovyet heyetine, Anadolu'da barışın kurulmasına vargücü ile yardım edilmesi yükümlülüğünden vazgeçilmesi ve savaşan iki tarafa karşı kesin bir tarafsızlığın kabul edilmesini önerdiler. Bu öneriye karşı Sovyet heyetinin verdiği cevap aynen şöyledir:

"Rusya heyeti, Rusya'nın, Türkiye'nin de konferansa çağrılması önerisine rağmen, memorandumda Anadolu'da barışın yeniden kurulması sorununun, Türkiye konferansa çağrılmadığı halde, gündeme konmasına karşı duyduğu büyük şaşkınlığı bildirir. Oysa özellikle Türkiye'nin konferansa katılması, Anadolu'daki barışın yeniden kurulmasına yardım edecektir. Rusya da, kendi açısından, Türkiye ile sıkı dostluk bağlarına dayanarak bu hedefe ulaşılmasına yardım edebilirdi. 2 Mayıs tarihli memorandum ile Rusya'dan, Türk toprak-

(1) "Dokumenti Vneşney..., Cilt V, Belge No. 173.

larında süren savaşta tarafsızlığın korunmasına gelince, bu tarafsızlık, zaten uluslararası hukuk ve anlaşmalarla başka devletlerden istenilen tarafsızlıktan başka türlü olamaz."

Bu durumu bilginize sunarken, Rus Hükümeti adına, sıkı dostluk ilişkilerinin ulusal çıkarlarımızı sürekli olumlu yönde etkilediğini, ileride de bugüne kadar olduğu gibi kalacağına ve içtenlik taşıyacağına olan umudumu da belirtmek isterim.

Bu vesileyle İşçi - Köylü Hükümetim adına, gerek bizzat sizin gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk ulusunun çıkarına ve her iki Hükümetin ve ulusların dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesine büyük yararı olan çalışmalarına duyduğumuz hayranlığı belirtmek isterim.

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri adına
L. Karahan

BELGE 181

RSFSC Türkiye Büyükelçisinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Notası (1)

3 Haziran 1922

Şimdi almış olduğum raporlardan öğrendiğime göre, Adana ilinde ve özellikle Mersin'de, hakları savunulmak şöyle dursun, açıkça görmezlikten gelinen çok sayıda Rus vatandaşı toplanmıştır. Bunların büyük bir kısmı Ankara üzerinden ülkelerine dönmek istediklerini açık bir şekilde bildirdiği halde, Ankara yerine İstanbul'a gönderilmiş. Haber aldığıma göre, uluslararası komisyon, mülteci olan bu Rus vatandaşları, Suriye'deki işgalci lejyonlarını izinsiz terk etmelerinden dolayı Fransız kumandanlığının askerî mahkemesine sevketmiştir. Oysa bu lejyonlar Arap halkı üstünde egemenlik kurmak ve emperyalizmden bağımsız yaşama eğilimlerinin boğulması için o bölgelerde bulundurulmaktadır. Vatandaşlarımız bu lejyonlara zorla alınıp, Arabistan ve Suriye'de yaşayan Arapların baskı aracı olarak hizmet etmek istemedikleri için, geçmişte yaptıkları hataların Rusya Sovyet Hükümeti'nce bağışlanması amacıyla bu lejyonlardan kitle halinde kaçıyor, Sovyet Rusya'ya dönüp orada barışçı ve üretken bir işte çalışmak istiyorlar. Ancak bu vatandaşlar Fransız kumandanlığına teslim edildikten sonra, Fransız kumandanlığı ile General Vrangel arasında yapılmış anlaşmaya göre, Vrangel'in ajanlığına teslim ediliyor ve böylece karşıdevrim ordusuna katılmaya zorlanıyorlar. Çarlık ordu kalıntılarının canlandırılması ve takviyesinin Rusya ve Türkiye'nin yararına olmadığı yeterince bellidir sanırız.

Bu konuya ilişkin, Ekonomi Komisyonu üyesi resmi Rus memurlarınca yapılan araştırmalar ve yazılan yazı üzerine, Adana'daki askerî makamların temsilcisi Muhittin Paşa, doğrudan doğruya Ankara Hükümeti Genelkurmayından emir aldığını ileri sürdü. Bunun dışında, şimdi aldığım bir habere göre, bir iki günden beri Rus çıkarlarının resmi savunucusu işlevini İspanya konsolosu yapmakta imiş.

Bütün bunları size bizzat anlatmak fırsatını bulduğumda, Rusların İstanbul'a gönderilmesinin durdurulmasını rica etmiştim. Ancak Dışişleri Komiserliği'nin Konsolosluk Şubemizi yatıştırıcı teminatlarına rağmen ve bu konudaki

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 178.

931 sayılı notamız (2) henüz ortadayken, 27 Mayıs tarihinde, Rus vatandaşlarının büyük bir kısmının, irade ve isteklerinin tersine bir iki gün önce yine İstanbul'a gönderilmiş olduğunu ve kalanların da en yakın zamanda gönderileceğini öğrenmiş bulunuyorum. Bu durumda, dost bir ülkenin topraklarında bulunan Rus vatandaşların haklarını savunmaktan da yoksun edilmiş bir duruma düştüm.

Adana ili askerî makamlarının dost bir ülkenin vatandaşlarına karşı tutumlarının tamamen tutarsız ve Rus vatandaşların haklarının üçüncü bir hükümet tarafından savunulmasını, hele Rus Hükümeti'nin bu ülke ile henüz hiçbir ilişki kurmadığını ve anlaşma imzalanmadığını da gözönünde tutarsak oldukça üzücü bulduğumuzu bildirerek yukarıdaki gerçekleri bilginize sunarım ve yetkili organlarınıza gerekli emirlerin verilmesi ve aşağıdaki hususların sağlanmasını dilerim :

1 Rus vatandaşlarının gönderilmesi derhal durdurulmalı, düşman eline teslim edilmemeli ve İstanbul'a gönderilmek üzere Adana'dan yola çıkartılmış olan vatandaşlarımızın Anadolu topraklarında durdurulup Rusya'ya gitmeleri sağlanmalıdır.

2 Rus konsolosun Mersin'e hareket edebilmesi ile ilgili isteğimizin cevabı en kısa sürede verilmelidir.

Bunlara dayanarak, yukarıda söz konusu olan hususlarda gerekli emirlerinizin alınıp alınmadığı konusunda beni haberdar etmenizi rica ederim.

Üstün saygılarımla.

RSFSC Türkiye Büyükelçisi
S. Aralov

(2) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 182

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının, RSFSC'nin Türkiye'deki Büyükelçisi S. İ. Aralov'a Telgrafı (1)

17 Haziran 1922

Maslahatgüzar Zeki Hakkı Bey bize başvurarak, hükümetinin Fransız otomatik tüfekleri için 30.000 şarjör teslim edilmesi ricasını iletmiştir. Bu dileğin yerine getirilmesine karar verdik.

L. Karahan

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 186.

BELGE 183

RSFSC Hükümeti'nin Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerine Notası (1)

19 Temmuz 1922

Rus Hükümeti, Yunan gemilerinin Anadolu kıyılarının muhafızlığını yaptıklarını ve aslında askerî ablukayı gerçekleştirdiklerini hayretle öğrenmiş bulunmaktadır. Bu arada gemilerimiz durduruluyor, bu gemilerle Türk limanlarına taşınan yüklere el konuluyor. Yunanlıların Samsun'u bombalamaları gerçeği (2) de ortadadır, bunun sonucu olarak, Samsun'da bulunan Rus mallarının antrepolarının tahrip edilmesi olayı da Rusya Hükümeti'nin en az bu olay kadar hayretine yol açtı.

Yunan gemilerinin bu eylemlerine dikkati çeken RSFSC Hükümeti, İstanbul'da bulunan ve Çanakkale geçidinden sorumlu olan İtilâf deniz kumandanlığının Yunan filosunun Karadeniz'deki yasadışı hareketlerini hiçbir şekilde engellemediğini ve Yakın Doğu'daki barış davasının böylelikle çiğnenmesine de aldırış etmediğini görüyor.

Sovyet heyetine Cenova'da sunulan memorandumda, İtilâf hükümetleri Rusya Cumhuriyeti Hükümeti'ne ve ayrıca Ankara Hükümeti'ne, Anadolu'da barışın yeniden kurulmasına yardım etmelerini öneriyor. Sağlam bir barışın gerçekleşmesini candan isteyen Rus Hükümeti, bir barışın gerçekten kurulması için var gücü ile çalışıyor. Ama bunun tam tersine, bu öneriyi yapan İtilâf hükümetleri, İç Anadolu'daki barış davasına gelince, gerek bizim çıkarlarımızı gerekse Ankara Hükümeti çıkarlarını zedeleyen Yunanlıların keyfi hareketlerini engellemiyor.

Bu durumu protesto eden Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Hükümeti, İtilâf hükümetlerinden, ileride Yunanlılar tarafından tekrarlanabilecek bu tür saldırgan hareketlere son verilmesi için köklü önlemlerin alınmasını bekler. Çünkü böyle bir saldırının tüm sorumluluğu bugün Çanakkale ve Boğazların kontrolünü ellerinde tutan İtilâf hükümetlerine ait olacaktır.

Dışişleri Halk Komiseri Y.
L. Karahan

---

(1) "Dokumenti Vneşney " Cilt V, Belge No. 215.

(2) Samsun 7 Haziran 1922'de bombalanmıştır.

BELGE 184

İngiltere Dışişleri Bakanı Vekili A. J. Balfour'dan (1) L. M. Karahan'a (2)

29 Temmuz 1922

Britanya Hükümeti 19 Temmuz tarihli telgrafınızı (3) aldı ve Karadeniz'deki Yunan filosu hareketlerini protesto ettiğinizi büyük bir hayretle öğrendi. Cenova'daki İtilâf hükümetlerinin Rusya Sovyet Hükümetiyle Yakın Doğu'da barışın kurulması amacıyla işbirliği yapmaları gerçeği, savaş durumunun varolduğunu kanıtlıyor ve bu savaş durumu gerçekten Yunanistan ile Ankara arasında devam ettiği gibi, deniz savaşı eylemleri, abluka önlemleri ve düşmanın elinde bulunan cephane depolarının yok edilmesini içermektedir ve bu cephaneler, protestoda ifade edildiği gibi, barışçıl bir amaç taşıyan bir devlet tarafından teslim edilmiş olsa bile, yasadışı sayılmaz. Britanya Hükümeti'nin bildiği kadarı ile, Yunanlılar, Karadeniz'deki harekât sırasında hiçbir savaş kuralına karşı gelmemiş ve savaş hali devam ettikçe kendi harekâtına devam edecektir.

Yunan savaş gemilerinin Boğazlardan geçmelerine gelince, bu, Boğazların tarafsızlığı hakkındaki savaş öncesi anlaşmalar hükümlerini kaybetmiştir, bunun nedeni 1914'te "Goben" ile "Breslau" kruvazörlerinin Boğazlardan geçmesi ve Türkiye'nin gönüllü olarak müttefiklere karşı savaşa girmesi olmuştur, bunun için yeni bir uluslararası anlaşma imzalanıncaya kadar Boğazlar, Türkiye'nin 1918 yılında imzaladığı ateşkes anlaşması ile bağdaşmayan olaylar dışında, her milletin savaş gemilerine açıktır. Bundan dolayı Karadeniz'e serbest çıkış hakkı doğmuş oluyor.

Sözlerimi bitirirken şunu da belirtmek isterim ki, söz konusu telgrafınız, Sovyet Hükümeti'nin bir yandan müttefiklerin Yunanistan'ın düşmanca hareketine engel olamadıklarını protesto ederken öte yandan kendisinin Ankara'nın askerî harekâtını sürdürmesine engel olmak için herhangi bir çaba harcadığını da göstermiyor.

---

(1) Lord Balfour hastalık izninde bulunan Lord Curzon'a vekâlet ediyordu.

(2) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 215'e Ek.

(3) Belge 183.

BELGE 185

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının, Türkiye Komiserler Şûrası Başkanı Rauf Bey'e Telgrafı (1)

3 Eylül 1922

Türk ulusunun Yunan ordusunu kesin bir biçimde yendiği haberini aldım. Bundan dolayı en samimi tebriklerimizin kabulünü dilerim. Ordunuzun zaferlerinin yalnız Türk ulusunu sevindirmekle kalmayıp, Rus ulusunu da aynı derecede sevindirdiğini bilmenizi isterim. Önderi Mustafa Kemal'in olağanüstü askerî - politik dehası ile yönetilen Türk halkı, birkaç yıldan beri Avrupa emperyalizmine karşı yağma edilmiş Türkiye, yine de Avrupa devletlerinin zorbalıklarına karşı direnecek gücü bulabilmiştir. Türkiye ölüm kalım kavgasını sürdürerek bağımsızlığını savunan Türkiye'nin bu savaşta kaybetmesi de düşünülemezdi.

Savaştan henüz zaferle çıkan Rusya hemen hemen tüm dünyanın büyük devletlerinin saldırısına uğradığı için böylesi çetin bir mücadelenin tüm zorluklarını çok iyi bilmektedir. Bu ilk başarılar, Türkiye'nin, Yunanistan'ın üstlenmiş olduğu Avrupa emperyalizmi saldırısından tamamen kurtulması yolunda ilk adımlardır. Rusya işçi ve köylüsü, Türk halkının kuzeye doğru uzanmış elini kardeşçe sıkan ilk halk oldu, çünkü emperyalizme karşı savaşın ne demek olduğunu onlardan daha iyi bilen yoktu. Türk ulusu şunu iyice bilmelidir ki, sürdürdüğü savaşın her adımını Rusya son derece büyük bir dikkatle izlemektedir ve kendisi ile Türkiye'yi tam bir zafere yaklaştıran her başarıyı sevinçle karşılamaktadır. Bu zaferler Türkiye'yi adım adım barışçıl hayata ve huzur içinde çalışmaya kavuşturacaktır.

Son yıllarda bunca felakete, yağmalara, yıkımlara, acılara dayanan Türk milleti, en kısa zamanda barışa kavuşmaya ve savaşın açtığı yaraların sarılmasına layıktır.

Türkiye'yi selamlayan Rusya, bugünün yakın olmasını ümit ediyor.

L. Karahan

---

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt V, Belge No. 243.

BELGE 186

Rauf Bey'den L. M. Karahan'a (1)

5 Eylül 1922

Yunanlıları yenmemizden dolayı göndermekle şeref verdiğiniz tebriklerinizi kabul etmekle büyük bir bahtiyarlık duyarım ve Türk ulusuna barışçıl hayata dönmek ve huzur içinde çalışmak imkânını verecek olan acil - barış temennilerinizden son derece duygulandığımı da bildirmek isterim. En kara günlerimizde dost elini ilk uzatan hükümet olan Rus Hükümeti'nin kutlama mesajını cevaplamaktan ne denli büyük bir mutluluk duyduğumu bildirmekten kendimi alamıyorum. Türkiye ani ve yıkıcı bir saldırıya hedef olduktan sonra, çok doğru belirttiğiniz gibi, kendi halkının bitmez tükenmez enerjisinden, erlerinin olağanüstü kahramanlıklarından ve Büyük Millet Meclisi başkanının olağanüstü yeteneklerinden yeterli gücü bularak saldırgana karşı direnebildi ve onu en sonunda ülkemizden kovabildi.

Zaferimizden ve çok uzakta olmayan barış anlaşmasından sonra, ülkelerimizi birleştiren dostluk ve kardeşlik bağlarının daha da pekişeceğinden hiç kuşkum yoktur. Telgrafla belirttiğiniz duygularınızdan dolayı en içten şükranımın kabulünü burada bir daha tekrarlamak isterim.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 243'e Ek.

5

İzmir'in Geri Alınması'ndan Lozan Anlaşması'na

(EYLÜL 1922 - TEMMUZ 1923)

İzmir'in geri alınması ve Türk ordusunun Boğazlara doğru ilerlemesiyle 1922 sonbaharında, Batı'da "Çanakkale bunalımı" olarak adlandırılan olaylar dizisi başlar. Türk - Sovyet ilişkileri de bu bunalım çerçevesinde ve Boğazlar sorunu üzerinde gelişecektir.

Boğazlar sorunu yüzyıllardır iki ilke üzerinde gelişir. Birincisi: Tüm ülkelerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişidir ki, burada serbestçe sözcüğü Boğazları elinde tutan gücün, geçen gemilerden ve mallardan herhangi bir verginin alınmasını yasaklamayı da içerir. Bu konuda, Türkiye'nin dışında tüm ülkeler aynı görüşte olduğundan Ankara Hükümeti hiçbir zaman bu ilkeye karşı çıkmayı denememiştir ve Boğazların serbestliği Misak-ı Millî'de belirtildiği gibi Moskova Anlaşmasında da yer almıştır (540). Ancak bu "serbestlik" genel teriminin Boğazlar sorununun ikinci ilkesini kapsayıp kapsamadığı açık değildir.

Bu ikinci ilke ise; tüm ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişidir ve tüm tartışmalar bunun üzerine olacaktır.

Bu ikinci ilkenin o dönemdeki anlamı şudur: Batı ülkelerinin, istedikleri zaman Karadeniz'e geçip Sovyet Rusya'yı en zayıf noktasından vurabilmek ve İstanbul'u her an tehdit ederek Türk Hükümeti'ni sürekli baskı altında tutabilmek. Bu da barış zamanında ve tarafsız kaldığı sürece savaş zamanında, Boğazları tüm savaş gemilerine açık bulundurma zorunluluğunu yükleyen bir anlaşmayı Türkiye'ye imzalatmak ve Boğazları silahtan arındırarak bu silahsızlandırmayı Batılılarca denetletmekle sağlanabilirdi ki İtilâf Devletleri'nin istekleri de bunlar olacaktı. Buna karşı Sovyet Rusya, birbirine bağlı gördüğü, Türkiye güvenliği ile kendi güvenliği sorununu birleştirerek, Boğazların, Türkiye'nin elinde bulundurulmasını, onun tarafından tahkim edilmesini ve tüm savaş gemilerinin geçişinin yasaklanmasını önerir. Türkiye ise, Boğazlar sorununu, güvenlik sorunu yanısıra pazarlık konusu olarak da ele almaktadır. Amaç, Sovyet Rusya'nın güvenliğini kendi güvenliğinden ayrı tutmak ve birinci şıkkı pazarlık konusu yapmaktır. Yani bir yandan Boğazları savaşta ve barışta savaş gemilerine açık tutmak, bir yandan da silahsızlandırmayı ve bunun denetimini elinden geldiği kadar kısıtlayarak, kendisi savaşa gireceği anda Boğazları en hızlı bir şekilde kapatabilecek duruma geçebilmek. Ancak İtilâf, bu görüş ayrılığından yararlanarak bunu genişletmeye ve Türk - Sovyet ilişkilerini bozmaya çalışacaktır.

Türk ordusu Boğazlara doğru yaklaşırken L. M. Karahan, Curzon'a, 12 Eylül 1922'de bir nota gönderir. Bu aradaki gelişmeleri de kapsayan ve 29 Temmuz tarihli İngiliz notasına (541) bir cevap niteliğini taşıyan bu belge, 1914 savaşından önce yapılmış olan Boğazlar konusundaki tüm anlaşmaların geçersiz olduğunu, savaştan sonra bu konuda yapılmış tek geçerli anlaşma olan Moskova Anlaşmasında ise Boğazların "sadece" (542) ticaret gemilerine açık olduğu kaydının bulunduğunu ve bu

(540) Bk. Belge 88, Madde V Bu madde küçük değişikliklerle Kars Anlaşmasında (Belge 142, Madde 9) ve Türkiye - Ukrayna Anlaşmasında (Belge 157, Madde IV) da yinelenmiştir.

(541) Bk. Belge 184.

(542) Oysa anlaşmada "sadece" sözcüğü geçmediği gibi, savaş gemilerine ilişkin hiçbir kayıt da yoktur. Bk. Belge 88, Madde V

konuyu görüşmek üzere Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin katılacağı bir konferansın toplanmasının öngörüldüğünü belirterek bu konuda yapılacak herhangi bir görüşmeye Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetlerinin de katılmasının gereğine değinir (Belge 187). Ancak buna rağmen, bu arada İngiltere ile bazı uzlaşma denemeleri de görülür. Moskova'daki İngiliz Ticaret Temsilcisi R. M. Hodgson, 19 Eylül'de Radek'le görüştüğünü Curzon'a bildirerek Radek'in, Sovyetlerin İngiltere ile anlaşarak Türklerin Avrupa'ya geçmelerini ya da Çanakkale Boğazını ellerine geçirmelerini önleyebileceklerini söylediğini belirtir (543). Bu öneri, Radek'in İngilizleri oyalamak amacı ile yaptığı bir provokasyon olabileceği gibi, Sovyetlerin Türk politikası konusundaki görüş ayrılıklarının bir belirtisi de olabilir.

Bu arada Curzon ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincare, bunalıma karşı aralarında bir çözüm bulmak üzere Paris'te toplanırken, bir yandan da İtilâf özellikle Fransa, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal ve hükümet üyelerine karşı yoğun bir barış saldırısına girişirler. Curzon ve Poincare, 20 Eylül'de yaptıkları ikinci görüşmede, toplanacak olan konferansa Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Japonya'nın çağrılmasını öngörürler ancak Rusya'dan hiç söz etmezler (544). Amaç, konferansta oluşabilecek bir Türk - Sovyet cephesini önlemektir. 22 Eylül tarihli üçüncü görüşmeleri sonunda, Ankara Hükümeti'ne yapılan çağrıda da "Boğazların sürekli serbestliğinin sağlanması için garantiler"den sözedilmektedir (545). İzmir'de ise, 19 Eylül'de, Fransız yüksek komiseri General Pelle, Mustafa Kemal'le görüşür (546) ve Franklin Bouillon da özel savaş gemisi ile

(543) Hodgson'dan Curzon'a. 20 Eylül 1922: "Documents on British Foreign Policy' (İngiliz Dış Politika Belgeleri), Seri I, Cilt XVIII, Londra 1972, Belge No. 38.

(544) Fransız Başbakanı Poincare, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon ve İtalya'nın Paris elçisi Sforza arasında 20 Eylül 1922, saat 16.00'da Paris Dışişleri Binasında yapılan görüşmenin tutanağı "Documents on British...", Belge No. 42..

(545) Metnin taslağı için bk. Poincare ve Curzon'un 22 Eylül 1922 görüşmelerinin tutanağına ek: "Documents on British... , Belge No. 48. Gönderilen metinde ise bu cümle değiştirilmiş, serbestliğin Milletler Cemiyeti koruması altında olacağı yazılmıştır. Bk. "Türk İstiklâl Harbi..." II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap" "İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922 - 1 Kasım 1923)" Ankara 1969, s. 48 - 49.

(546) Bu görüşme için bk. "Türk İstiklâl... , s. 40 - 42

görüşme yapmak üzere İzmir'e doğru yola çıkarılır. Aynı zamanda İstanbul'daki İngiliz birlikleri kumandanı General Harrington ile Mustafa Kemal arasında da bir yazışma başlar (547). İngiltere, bu görüşme ve yazışmalar yapılırken Boğazlara birlikler göndermekte, bir yandan Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı öte yandan Yugoslavya ve Romanya'yı Türkiye'ye karşı savaşa kışkırtmaya çalışmaktadır. Ancak, bu ülkelerden pek yüz bulamayan İngiltere, geç kalmaktan da korkmaktadır. Bu nedenle en sağlam yol, Boğazları elden bırakmadan Türkiye'yi konferans masasına oturtmaktır. Buna karşılık olarak verilen ödün ise Sevr Anlaşması ile Yunanistan'a bırakılmış olan Doğu Trakya'dır.

Türk ordusunun Boğazlara yürüyeceğini ve sorunu silahıyla çözümleyeceğini uman Sovyet Dışişleri (548), İtilâf'ın bu girişimleri karşısında endişelenir. Rusya'nın Ankara elçisi S. İ. Aralov, İzmir'de bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'e vakâlet eden Rıza Nur'la sürekli görüşerek bir Türk - Sovyet diplomatik cephesi oluşturmaya çalışır. Ancak Rıza Nur, kesin bir tavır almaktan çekinerek Mustafa Kemal'in yokluğunu öne sürer, Aralov da İzmir'e gitmek isteyince, Mustafa Kemal'in çok meşgul olduğu cevabını alır (549). Sonuç olarak Rıza Nur, Türk Hükümeti'nin, Sovyetlerin konferansa çağrılması için çalışacağına söz verir (Belge 188). Karahan ise, Paris toplantısında yapılan konferans çağrısını öğrenir öğrenmez 24 Eylül'de tüm ilgili devletlere bir nota göndererek, Rusya'nın konferansa katılma isteğini yineler (Belge 189). Bunu izleyen ikinci bir nota ile 27 Eylül'de Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri de bu isteğe katılırlar (Belge 190). Karahan'ın notası İngiliz Dışişleri'ne 26 Eylül'de verilecektir, ancak Sovyetlerin Londra temsilcisi yardımcısı Y. Berzin, metnin içeriğini alır almaz, Dışişlerinin Kuzey Bölümü Başkanı J. D. Gregory ile görüşür. Bu görüşmede Berzin, Rusya'da kamuoyu-

(547) Harrignton'dan M. Kemal'e, 26 Eylül ve Mustafa Kemal'dan Harrington'a, 26 Eylül 1922: "Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri" Ankara 1964, Belge No. 462; Harrington'dan Mustafa kemal'e, 27 Eylül 1922 "Türk İstiklâl Harbi... , s. 43 44; M. Kemal'den Harrington'a. 28 Eylül 1922 "Atatürk'ün... Belge No. 463.

(548) Bk. ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları" İstanbul 1960, s. 149.

(549) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 178.

nun Türkleri destekleme konusunda bölünmüş olduğunu ve Rusya konferansa çağrılırsa, Sovyet Hükümeti'nin birçok noktada İngiliz politikasına karşı olmadığını keşfetmenin İngiliz Hükümeti için hoş bir sürpriz olacağını söyler (550). Ancak bu nabız yoklaması İngiliz Dışişleri'ni fazla heyecanlandırmamış olacak ki Berzin, Karahan'a gönderdiği raporda Rusya'nın konferansa çağrılması konusunda pek umutlu görünmez (Belge 191). Öte yandan Franklin Bouillon, 28 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal'le görüştükten sonra Poincare'ye, Türklerin, Rusları oyalamak için onların konferansa çağrılmalarını istediklerini, eğer bu istek reddedilirse bu konuda diretmeyeceklerini yazar (551).

Bu diplomatik oyunların ötesinde ise olaylar şöyle gelişir: Mustafa Kemal, 28 Eylül'de Franklin Bouillon'la görüştükten sonra (552) Harrington'a, Türk ordusunun, harekâtını durdurduğunu yazar (553) ve ertesi gün, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli notasına birinci cevabı vererek Mudanya'da 3 Ekim'de başlayacak bir konferans çağrısında bulunur (554). Bu, konferans süresince Boğazların İtilâf işgalinde kalmasının kabul edilmesi demektir ve Sovyetler bu duruma hemen tepki gösterirler. Karahan, 30 Eylül'de, Boğazların abluka edilmesini, İtilâf Hükümetleri nezdinde protesto eder (Belge 192) ve Aralov aracılığı ile Türk Hükümeti'ne bir nota göndererek dış politikada meydana gelen uyuşmazlıklardan şöyle yakınır: "Hükümetim, Türkiye Hükümeti'nin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansına katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ve de Boğazlarla İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalâde şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özel-

(550) Bk. Gregory'nin Berzin'le görüşmesi üzerine düzenlediği rapor: "Documents on British..." Cilt XVIII. Belge No. 61. Ancak Berzin'in raporunda (Belge 191) bu konuda hiç bir şey yoktur.

(551) Poincare, Curzon ve İtalya'nın Paris maslahatgüzarı Galli arasında 7 Ekim 1922, saat 9.00'da Paris Dışişleri Binasında yapılan görüşmenin tutanağı: "Documents on British... Belge No. 107

(552) "Türk İstiklâl Harbi...

(553) "Atatürk'ün... Belge No. 463.

(554) "Atatürk'ün... Belge No. 464.

likle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor. İtilâf Devletleri, bu yoldan yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar. Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır." (555)

Aralov, bu notayı verirken, Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya yeni dönmüş olan Yusuf Kemal'le bir görüşme yapar ve İzmir görüşmeleri hakkında bilgi ister (556). Bu nota ve görüşmelerden sonra Ankara'nın, 4 Ekim'de, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli çağrısına verdiği ikinci cevabında Rusya'nın da konferansa çağrılması istenir. Ancak metinde diplomatik bir incelik vardır. Konferansın yeri ve tarihi saptandıktan sonra şöyle denilir: "Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ve Yunanistan'dan başka konferansa yalnız iki devlet çağrılmıştır (Yugoslavya ve Romanya), onlar da herhalde savaşan devletler olduklarından değil, barış anlaşmasında karara bağlanacak bazı konular kendilerini yakından ilgilendirdiği için çağrılmıştır. Bu konuda en önemli sorun Boğazların gelecekteki denetimidir. Bu konu ile çok yakın bir ilgisi olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılmaması karşısında duyduğumuz şaşkınlığı belirtmek isteriz. Bu üç devletin katılması, alınacak olan kararları çok daha kalıcı kılmaya yararlı olabileceği gibi, gelecekteki tüm savaş nedenlerini ortadan kaldıracağından, bunların bağlaşıklar tarafından bugüne kadar çağrılan diğer iki devlet gibi çağrılmalarını kesinlikle diler ve bu çağrının onlara, konferanstan önce iletileceğini umarız." (557) Bundan şu anlam çıkartılabilir: Rusya konferansa katılmalıdır, fakat katılması ancak Boğazlar sorunuyla sınırlandırılabilir. Bundan birkaç gün önce, 30 Eylül'de İzmir'de, Amerikan Ticaret Temsilcisi J. Gillespie ile görüşen Rauf Bey de bu konuda şunları söylemişti: "Barış konferansında, sorunlardan biri Boğazlar olacaktır. Buna gelince, anlaşmada

(555) Bu nota Aralov tarafından 3 Ekim 1922'de Türk Dışişlerine verilmiştir; bk. ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatı'nın... , s. 151 152.

(556) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 178 179.

(557) Notanın içeriğini ileten İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'dan Curzon'a, 5 Ekim 1922 "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 92.

«Boğazlar serbest olacaktır» diye yazılan ve bu konudaki denetim ve garantiler «ilgili» güçlerin yapacağı başka bir konferansa bırakılsın, Rusya bu ikinci konferansa katılacaktır." (558) 6 Ekim'de ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Curzon'a, Rusya'nın konferansa katılması gerektiğini, ancak bu katılmanın yalnız Boğazlar sorunu ile ilgili olarak öngörülebileceğini yazar (559).

Bu arada çıkmaza giren Mudanya Konferansını kurtarmak için Curzon, yeniden Paris'e gelerek Poincare ile görüşür ve aynı zamanda Rusya'nın konferansa katılması konusu da konuşulur. Genel olarak varılan karar şudur: Boğazlar sorunu diğer sorunlardan ayrı tutulmalı ve Sovyetler ancak Boğazlar sorunu görüşmelerine katılmalıdır (560). Ancak ayrıntılar konusunda, Curzon Londra'ya döndükten sonra, Poincare ile uzun yazışmalar yapılır. Curzon bir tek konferans yapılmasını ve bu konferansın Boğazlar sorununun ele alınacağı oturumlarına Rusya'nın katılmasını önerir (561), fakat Poincare Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisinden kuşkulanarak iki ayrı konferans ister (562). Sonunda Curzon'un görüşü kabul edilir, fakat Gürcistan ve Ukrayna'nın ayrı olarak çağrılmaması kararlaştırılır ve 20 Ekim'de çağrı taslakları Londra'dan Paris'e gönderilir (563).

Bu yazışmalar yapılırken, alınacak kararları haber alan Sovyet Dışişleri, 19 Ekim'de, İtilâf Devletlerine bir nota göndererek konferansa tam üye olarak katılmak istediklerini bildirir (Belge 194). Bu nota, mart ayından beri bulunduğu Avrupa'dan yeni dönen Çiçerin tarafından gönde-

(558) Jullian Gillespie - Rauf Bey görüşmesi: 17 Ekim 1922, İstihbarat Raporu: ABD Dışişleri Arşivi, Belge No. 867.00/1558.

(559) Rumbold'dan Curzon'a. 6 Ekim 1922: "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 104.

(560) Poincare, Curzon ve Galli arasında 7 Ekim 1922, saat 14.00'de yapılan görüşmenin tutanağı: "Documents on British... , Belge No. 108.

(561) Curzon'dan İngiltere'nin Paris elçisi Lord Hardinge'e. 12 Ekim 1922: "Documents on British... , Belge No. 121.

(562) Hardinge'den Curzon'a. 13 Ekim 1922: "Documents on British...", Belge No. 123'e not 1.

(563) Curzon'dan Hardinge'e. 13 Ekim 1922: "Documents on British... , Belge No: 123; Poincare'den Curzon'a. 14 ve 16 Ekim 1922, Curzon'dan Poincare'ye. 18 Ekim 1922: "Documents on British... , Belge No. 127; Poincare'den Curzon'a. 19 Ekim 1922, Curzon'dan Poincare'ye. 20 Ekim 1922: "Documents on British...3, Belge No. 130.

rilmiştir. Çiçerin, dönüşü nedeniyle Yusuf Kemal'e de bir kutlama mesajı göndererek aynı zamanda karşılıklı dostluğun sürdürüleceği umudunu belirtir (Belge 193). Ancak iki ülkenin dış politika yolları kesinlikle ayrılmaya başlamıştır. Aradaki ilişkileri az çok yürütebilmiş olan Yusuf Kemal, 24 Ekim'de, Dışişleri Bakanlığından çekilir ve yerine İsmet (İnönü) Paşa gelir. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişine kadar Dışişlerine vekâlet eden Rıza Nur, 28 Ekim'de Çiçerin'in mesajına genel bir cevap verir (Belge 199), ancak yeniden ilişkilerin bozulmaya yüz tutması başka alanlara da sıçrar. Yusuf Kemal'in bakanlıktan ayrıldığı gün Dışişleri, Aralov'a verdiği bir nota ile Ankara'daki Sovyet Dış Ticaret Temsilciliğinin kapatılması gerektiğini bildirir (Belge 195). Aralov bu kararı protesto ederek bir buçuk yıldır bir türlü yapılamayan ticaret anlaşması görüşmelerinin hemen başlatılmasını yineler (Belge 196) ve bu görüşmeler, 28 Ekim'de, Ankara'da başlar.

İtilâf Devletleri'nin Rusya'ya yaptıkları konferans çağrısı ise 27 Ekim'de iletilir (Belge 198). Aynı gün Lenin, İngiliz gazetecisi Farbman ile yaptığı görüşmede Rusya'nın, konferansın tümüne katılması gerektiğini söyler ve Boğazlar konusunda Rus önerilerinin, Boğazların ticaret gemilerine açık, savaş gemilerine kapalı tutulmasının gerektiği şeklinde olduğunu açıklar (Belge 197). Ancak Sovyetler için, Türkiye ile ortak bir cephe oluşturamadıktan sonra, İtilâf önerisini olduğu gibi kabul etmek ya da reddederek konferansa katılmamaktan başka hiçbir yol yoktur. Böylece Çiçerin, İngiltere'nin Moskova temsilcisi Peters'ten ek bazı açıklamalar ister (564) ve Aralov'a, İsmet Paşa'ya iletilmek üzere beş soru yöneltir. Aralov, 31 Ekim'de İsmet Paşa ile üçbuçuk saat süren bir görüşme yaparak şu cevapları alır:

1) Türkiye'nin Boğazlar konusundaki görüşü Misak-ı Millî görüşüdür, bunun ötesine gidilemez, yani Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesi ve savaş gemilerine yasaklanması istenemez;

(564) Bk. Peters'den Curzon'a, 27 Ekim 1922: "Documents on British... Belge No. 138.

2) "Türkiye, kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerle başlı başına barış anlaşması imzalamasını tabii sayar", yani Rusya'nın konferansın tümüne katılmasını arzu etmemektedir;

3) Sovyetlerin Boğazlar konusunda öne sürdüğü önerileri, Türkiye kendi adına ileri sürerse, konferansta zor bir duruma düşecektir;

4) Türkiye, Boğazlar konusundaki görüşmelere konferansa katılan tüm devletlerle Rusya ve bağlaşıklarının katılması gerektiğine inanmaktadır;

5) Rusya, Türkiye ile savaş hâlinde bulunmadığından, yapılacak olan anlaşmayı imzalaması gerekmemektedir (565).

Bu cevaplardan sonra Çiçerin, İtilâf Devletleri'ne yazarak, durumu protesto etmekle birlikte, Rusya'nın konferansa katılacağını bildirir (Belge 201).

Böylece, temsilciler Lozan'a doğru yola çıkmadan önce Türk - Sovyet ilişkileri hiçbir hayale yer bırakmayacak kadar açıktır. Türk Hükümeti, herhangi bir ortak diplomatik cephe kurmayı düşünmediği gibi, Rusya'nın konferansa katılmasını Batı ile anlaşma olanaklarını azaltan bir neden olarak görmektedir. Bu durumda aradaki bağlar gittikçe gevşer. Çiçerin, Aralov'a göndermiş olduğu talimatlar yanı sıra İsmet Paşa'ya, 30 Ekim'de, yazdığı bir notada konferans konusu ile birlikte Dış Ticaret Temsilciliğinin kapanması tehlikesinden de söz eder (Belge 200). Ankara ise bu sorunun anlaşmalarla çözülebileceği şeklinde cevap verir (Belge 203), ancak 13 Kasım'da Ankara'daki Dış Ticaret Temsilciliği jandarma eliyle kapatılmak istenince Aralov bir protesto notası gönderir (Belge 205). Ankara Dışişleri bu notaya Artvin'deki Rus konsolosunun Batum'a gitmek isteyen Türk vatandaşlarına vize vermeyişini protesto ederek cevap verir (Belge 206). Aralov ise iki konuyu birleştirerek 18 Kasım'da yeni bir nota gönderir (Belge 207). Bu arada Çiçerin'in, saltanatın kaldırılması dolayısıyla 3 Kasım'da gönderdiği kutlama mesajına ise (Belge 202) Rauf Bey ancak ayın 24'ünde cevap verecektir (Belge 208).

(565) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 185 - 188.

Çiçerin'in İtilâf Devletleri'ne gönderdiği 2 Kasım tarihli notaya cevap taslağı Poincare tarafından hazırlanıp 7 Kasım'da onay için Londra ve Roma'ya gönderilir. Rusya'nın protestolarını reddeden bu nota, Roma'da beklenmedik bir muhalefetle karşılaşır. Karşı çıkan ise faşist Roma yürüyüşünden sonra, 27 Ekim'de, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Benito Mussolini'dir. 7 Kasım'da Londra ve Paris temsilcilerine gönderdiği bir telgrafta Rusya'nın konferansın tümüne katılması gerektiğine ilişkin olarak şöyle yazar: "Böyle bir davranış, büyük devletlerin, sorunları kendi bencil çıkarlarına göre çözmek istedikleri kuşkusunu yaratacak ve Türkiye'nin tek dostu ve desteği olan Rusya'nın saf dışı bırakılması Türkiye'nin diplomatik durumunu Rus temsilcilerinin desteğinden yoksun bırakarak onu güçsüz düşürmek girişimlerinin varolduğunu açığa çıkaracaktır." (566) Bu karşı çıkışta güdülen amaç bir Türk - Sovyet Blokunun oluşmasına meydan vererek konferansta bu blok ile Fransa ve İngiltere arasında aracılık yaparak parsa toplamaktır. Ancak Curzon ve Poincare, öneriyi ciddiye almaz ve Mussolini "Bu konudaki görüşünü saklı tutmakla" yetinerek İngiliz Fransız projesini kabul eder (567). Nota, 14 Kasım'da Çiçerin'e iletilecektir (Belge 204).

İtilâf Devletleri, konferansa katılma sorununu böylece kendi çıkarlarına uygun bir biçimde çözdükten sonra, sıra Türkiye'ye kabul ettirilmeye çalışılacak sorunlar üzerinde, özellikle İngiltere ile Fransa arasında, görüş birliğine varmaya geliyordu. Curzon bu soruları "temel" ve "çok arzu edilen" başlıkları altında iki liste halinde 14 Kasım'da Paris ve Roma'ya yollar (568). Boğazlar sorunu "temel" sorunlar arasında yer alır ve bu noktada Boğazlar serbestisinin uygulanması için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla Marmara denizinde bazı bölgelerin silahtan

(566) Mussolini'den İtalya'nın Londra elçisi De Martino, Paris maslahatgüzarı Galli ve İstanbul'daki yüksek komiser Garroni'ye. 7 Kasım 1922: "Documenti Diplomatici İtaliani" (İtalyan Diplomatik Belgeler), 7 seri, Cilt I, Belge No. 83.

(567) Mussolini'den İtalya'nın Moskova Ekonomik Heyeti sefi Amadori, Londra maslahatgüzarı Preziosi ve Paris temsilcisi Sforza'ya. 14 Kasım 1922: "Documenti Diplomatici.. Belge No. 113.

(568) Curzon'dan İngiltere'nin Roma elçisi Sir R. Graham'a. 14 Kasım 1922: "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 193.

arındırılması ve denetlenmesi gerektiği açıklanır. 18 Kasım'da, Curzon, Lozan'a giderken, Paris'te Poincare ile yeniden buluşur. Bu arada Fransız Genelkurmay Başkanlığı bir taslak hazırlamıştır. Bu taslak, her birinin üç alt bölümü olan iki bölümden oluşuyordu.

Birinci bölüm: Ticaret gemileri;

a) Barış zamanı: Tüm gemiler serbest geçecek;

b) Savaş zamanı, Türkiye tarafsız ülkedir: Tüm gemiler serbest geçecek;

c) Savaş zamanı, Türkiye savaşan ülkedir: Kaçakçılık yapmayan ve düşmana yardım etmeyen tüm tarafsız gemiler geçecek.

İkinci bölüm: Savaş gemileri;

a) Barış zamanı: Geçiş serbestisi, ancak sayı, tonaj ve kalış süresi sınırlanabilir;

b) Savaş zamanı, Türkiye tarafsız ülkedir: Geçiş serbestisi vardır, ancak bu gemiler savaş, yakalama, arama eylemlerinde bulunamazlar;

c) Savaş zamanı, Türkiye savaşan ülkedir: Tarafsız gemiler için geçiş serbestisi (569).

Toplantıda bu taslak genel olarak görüşülür ve tartışma silahtan arındırma ve bunun denetimi konusunda takılır. Curzon ve Poincare Türkiye'nin bir İtilâf denetimini kabul etmeyeceğini ve Milletler Cemiyeti denetiminin etkisiz kalacağını bilmektedirler (570). Ve Curzon hazırlanan taslağı Londra'ya görüşülmek üzere gönderirken şöyle yazar: "Bütün bu önlemlerin sağlayacağı koruma, genellikle hayali olmasına rağmen, savaş başlayınca bir haftalık nefes alma süresi olanağını verebilir ve bu arada Türkler Boğazları kapatacak ya da savunacak zaman bulamadan onları zorlayabiliriz." (571)

Taslak, Londra'da 24 Kasım'da Bakanlararası bir komisyon olan İmparatorluk Savunma Kurulunda görüşülür ve "bugünkü koşullarda

(569) Bu taslak için bk. "Documents on British... , Belge No. 225'e not 3.

(570) Poincare, Curzon ve İtalya'nın Paris elçisi Baron Avezzana arasında 18 Kasım 1922, saat 15.00'de Paris Dışişleri Binasında yapılan görüşmenin tutanağı: "Documents on British... Belge No. 204.

(571) Curzon'dan İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a. 18 Kasım 1922: "Documents on British...", Belge No. 22.

elde etmeyi umabileceğimizin en üst sınırı" olarak kabul edilir. Gene de kurul, taslağın tümünün kabul ettirilmesi için konferansın çıkınaza sokulmaması görüşünde olduğunu, ancak bu konuyu Curzon'un takdirine bıraktığını belirtir (572).

Anı gün, yani 24 Kasım'da Çiçerin İtilâf Devletleri'ne bir nota göndererek, konferansa katılacak Rus temsilcilerinin adlarını bildirir (Belge 209). Oysa Lozan Konferansı 20 Kasım'da açılmış ve ertesi gün de çalışmalarına başlamıştır. Sovyet heyetinin Çiçerin dışındaki üyeleri 26 Kasım'da Lozan'a gelirler ve ertesi gün konferans başkanlarına (573) bir nota vererek, tüm görüşmelere katılmak isterler (Belge 210). İtilâf temsilcileri bu notaya cevap vererek Rus öneri ve iddialarını reddederler ve Rus heyetini 1 Aralık Cuma günü toplanacak olan Boğazlar konusundaki ilk toplantıya çağırırlar (Belge 211). Ancak Berlin'de bulunan Çiçerin'in beklenmesi üzerine bu toplantı 4 Aralık'a ertelenir. Çiçerin'in gelişinden sonra konferans başkalarına verilen notada ise protestoların yenilenmesine rağmen Sovyet heyeti Boğazlar toplantısına katılacağını bildirir (Belge 212).

Bu arada Londra'da görüşülmüş olan taslak, 25 Kasım'da Curzon'a gönderildikten sonra ertesi gün İtilâf'ın deniz kuvvetleri uzmanları tarafından incelenir (574). Aynı gün İsmet Paşa, Curzon ile özel bir görüşme yaparak Musul ve Boğazlar sorununu görüşür. Curzon bu görüşmeyi şöyle anlatır: "Ona, ayrıntılara girmeden öngördüklerimi kabaca anlattım ve Boğazlar konusunda Türk görüşünün Rus görüşü ile birleştirilmesinin tehlikeleri üzerine dikkatini çektim, çünkü kısa zamanda iki halk arasındaki ülkü ve çıkar ayrılıkları Türkiye'yi Doğu'dan çok Batı'ya yönelmeye zorlayabilir ve o zaman ona hiçbir yararı olmayacak olan bir bağımlılıktan pişman olabilir."(575) Curzon'a göre ise Türkiye'nin

(572) Crowe'dan Curzon'a, 25 Kasım 1922 "Documents on British... Belge No. 225.

(573) Lozan Konferansının ilk gününde üç komisyon kurulmuş ve bunların başkanlığına İngiliz temsilcisi Curzon, Fransız temsilcisi Camille Barrere ve İtalyan temsilcisi Marki Garroni seçilmişti.

(574) İtalyan heyeti başkanı Garroni'den Mussolini'ye. 26 Kasım 1922: "Documenti Diplomatici: Cilt 1, Belge No. 158. Bu telgrafta Garroni, İtalyan Deniz Kuvvetlerinin, Boğazların, Türk askeri denetiminde kalmalarını istediğini yazar.

(575) Curzon'dan Crowe'a. 27 Kasım 1922: "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 228

Boğazlar politikası şudur: Boğazların tarafsızlığı ve dokunulmazlığı konusunda uluslararası bir güvence almak şartı ile silahtan arındırılmasını kabul ederek Orta Asya'da Turancılık politikasını sürdürmek için serbest kalmak. Bu politikayı ilginç bulan Curzon, böyle bir güvencenin verilmesinden yanadır, ancak bu öyle bir "yasal formül" olacak ki "deniz gücümüz konusundaki Türk endişelerini mümkün olduğu kadar gidermekle birlikte bu gücün kullanılması konusunda bizi anlaşmayı imzalayan diğer devletlere karşı hiçbir şekilde bağlamayacaktır." Ve Curzon örnekler verir: "Örneğin, Bulgaristan Türkiye'ye saldırırsa müdahale etmek zorunluluğunda bulunmayalım ya da biz Türkiye'ye savaş açarsak diğer devletlere karşı Boğazlara saldırmama yükümlülüğünde olmayalım." (576) Yani burada aranılan, tümüyle boş bir göz boyama formülüdür.

Boğazlar toplantısı günü yaklaşırken Curzon, aslında bu iş için konferansa çağırmış olduğu, Balkan ülkelerinin katılmasıyla, endişe ile beklenen Türk Rus cephesine karşı bir blok kurmaya çalışır. İtilâf uzmanları, 30 Kasım'da, toplanıp taslağı bir daha görüşürler (577). Ancak ertesi gün, Sovyet heyetinden Rakoski, küçük bir diplomatik bomba patlatır. Gazetecilere verdiği demeçte Karadeniz'in tümüyle silahtan arındırılmasını ve Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilerek tüm savaş gemilerine kapatılmasını önerir (578). En barışçıl formül olan bu öneri karşısında İtilâf temsilcileri telâşa düşer. Hemen o gün Romen heyeti ile birlikte bir uzman toplantısı yapılır ve kraldan çok kralcı olan Romanya topun ağzına sürülmeye çalışılır (579). O arada İtilâf saflarında küçük bir panik havası esmeye başlamış olacak ki, uzmanlar hazırlamış oldukları taslağın Türkiye ve Rusya tarafından reddedileceği kanısına vararak destek kıtalarını hazırlamaya başlarlar. Yapılan ikinci bir taslağa göre Türkiye Boğazlardan tüm savaş gemilerini geçirirse Boğazlar üzerindeki tüm egemenliği tanınacak ve onları istediği gibi tah-

(576) Curzon'dan Crowe'a. 28 Kasım 1922: "Documents on British...", Belge No. 234.
(577) Curzon'dan Crowe'a. 1 Aralık 1922: "Documents on British...", Belge No. 244.
(578) Garroni'den Mussolini'ye. 2 Aralık 1922: "Documents on British... Cilt I, Belge No. 190.
(579) "Documenti Diplomatici...

kim edebilecektir. Bu taslağın hareket noktası şudur: Türkiye savaşa girerse nasıl olsa Boğazları tahkim edecektir. Silahtan arındırma taslağının tek yararı, savaşın ilk günlerinden faydalanarak Boğazları zorlamaktır. İkinci taslak ise bu yararı yitirmekle birlikte, Türkiye'nin güvenliği sorununu Rusya'nın güvenliği sorunundan tümüyle ayırarak ortak cepheyi parçalamayı kolaylaştırmaktadır (580).

Ancak Curzon, bu ikinci taslağı beğenmemiştir ve kendi görüşünü kabul ettireceği inancındadır (581). Çünkü Türk heyetinin Boğazlar sorununun Karadeniz güvenliği bölümünü Musul'la takas etmek istediklerini bilmektedir. 27 Kasım'da bu konuda İsmet Paşa ile konuşmuş ve 1 Aralık'ta Türk temsilcisi Muhtar Bey ile İngiliz uzmanları arasında petrol konusunda özel görüşmeler başlamıştır (582). Curzon'un yapacağı şey çok basittir. Önce Türk heyetine Musul konusunda bol bol ödünler vererek, Türk - Rus cephesini dağıtmak ve sonra Musul'u reddetmek (583). Diğer İtilâf Devletlerinden Fransa ise, bu konuda İngiltere ile tam işbirliği halindedir (584). Almanya'dan savaş tazminatını tahsil edemeyen Fransa, Almanya'nın Ruhr bölgesini işgal etmeye hazırlanmaktadır ve bu konuda İngiltere'nin tam desteğini elde edebilmek için diğer sorunlarda onun dümen suyunda gitmek zorunluluğundadır. İtalya ise desteğini açık artırmaya çıkarmıştır. İtalyan temsilcisi Garroni, 3 Aralı'ta Curzon'la görüşerek İtalya'nın Doğu'daki çıkarları konusunda bir güvence almazsa Boğazlar taslağına imzasını atamayacağını söyler. Ancak Curzon, küplere binip onu paylayınca Garroni diretmekten vazgeçerek, olup bitenleri Mussolini'ye bildirmekle yetinir (585). Konferans'a "gözlemci" olarak katılan Amerikan temsilcilerine ABD Dışişleri Bakanı Hughes'un gönderdiği talimat, Amerika'nın İtilâf projesini kabul

(580) Curzon'dan Crowe'a. 3 Aralık 1922: "Documents on British... Cilt XVIII. Belge No. 251.

(581) "Documents on British..."

(582) Curzon'dan Crowe'a. 27 Kasım 1922 ve 1 Aralık 1922: "Documents on British... , Belge No. 228 ve 246.

(583) Curzon'dan Crowe'a. 3 Aralık 1922: "Documents on British... Belge No. 251.

(584) Garroni'den Mussolini'ye, 2 Aralık 1922: "Documenti Diplomatici... , Cilt I. Belge No. 190.

(585) Garroni'den Mussolini'ye. 4 Aralık 1922: "Documenti Diplomatici... Belge No. 200.

ettiğini, yalnız herhangi bir denetleme komisyonuda yer almak istemeyerek hareket özgürlüğünü korumak istediğini gösterir (586). Böylece Curzon, Batı blokunu az çok kendi taslağı çerçevesinde birleştirebilmiş ve Boğazlar sorununu inceleyecek komisyonun başkanı olarak saldın planını hazırlamıştır (587).

Öte yandan, buna karşı bir Türk - Sovyet cephesinden söz edilemez. Çiçerin de Lozan'a geldikten sonra, İsmet Paşa, 2 Aralık akşamı Sovyet heyeti onuruna bir yemek verir. Burada Çiçerin, Boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmesi ve savaş gemilerine kapanmasını öneren Rus projesi için Türk desteğini isteyince İsmet Paşa, Misak-ı Millî'nin Boğazların serbestisini öngördüğünü ve bundan ileri gidemeyeceğini söyler. Ertesi gün de Türk ve Sovyet temsilcileri arasında özel görüşmeler yapılır, fakat cephe kurulamaz (588). Çiçerin'in Dışişleri Komiser Yardımcısı M. M. Litvinov'a gönderdiği telgraf da bunun kanıtıdır (Belge 213).

"Boğazlar rejimini inceleme komisyonu" 4 Aralık Pazartesi günü saat 11'de açılır. Curzon, söz alarak günün programını açıklar. Önce Türkiye, sonra Rusya görüşünü açıklayacak, daha sonra Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan konuşacaktır. İsmet Paşa söz alır, ancak Misak-ı Millî'nin Boğazlarla ilgili maddesini okumakla yetinir ve Curzon'un çabalarına rağmen daha ileri gitmez. Çiçerin ise uzun bir konuşma yaparak Sovyet önerisini açıklar. Ondan sonra Romanya ve Yunanistan temsilcileri Duca ve Venizelos, İtilâf taslağına giriş yapmakla görevlidirler, İtilâf'tan Ege denizinde bir çıkış elde etmeyi uman Bulgaristan Başbakanı Stambulinski de bu taslağa pek karşı çıkamaz. Konuşmalar bitince Curzon yeniden söz alır ve Çiçerin'in bir Türk temsilcisi gibi öne sürdüğü önerilere İsmet Paşa'nın katılıp katılmadığını sorar. İsmet Paşa da İtilâf'ın önerisini öğrenmeden cevap veremeyeceğini bildirir. Çiçerin'in de İtilâf önerisini öğrenmek istemesi üzerine Curzon, nezaket gereği

(586) Hughes'den Lozan'daki ABD heyetine. 3 Aralık 1922: "Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1923" (ABD'nin Dış İlişkileri ile İlgili Belgeler. 1923), Washington 1938, Telgraf No. 767.681.19/227

(587) Curzon'dan Crowe'a. 3 Aralık 1922 "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 251.

(588) "Türk İstiklâl Harbi... 138 - 139

olarak önce Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin temsilcilerinin dinlenilmesini gerekli gördüklerini ve kendi önerilerini gelecek toplantıda sunacaklarını söyleyerek oturumu 6 Aralık'a erteler (589).

Bu arada Türkiye ile Rusya arasında son bir yakınlaşma girişimi yapılır. Ankara'da Aralov'la görüşen Rauf Bey, Rusya'nın Türkiye ile birlikte Boğazları savunmak için bir anlaşma yapmak niyetinde olup olmadığını sorar (590). Aynı öneriyi de Lozan'daki Türk heyetinin ikinci temsilcisi Rıza Nur, Sovyet heyetine sunacaktır (591). Ancak, Sovyet Rusya'nın ortak bir savunma ve taarruzu içeren bir ittifak anlaşmasını imzalamayı 1920'den beri kabul etmediği Türk yetkililerince çok iyi bilindiğine göre bu son girişim daha çok biçimsel bir anlam taşımaktadır. Curzon, I. Boğazlar toplantısından hemen sonra Türk temsilcilerinden birinin aşağıdaki esaslar üzerine kendisi ile konuşmak istediğini Londra'ya bildirir: Barış yapmak, Rusya ile bozuşmak, İngiltere ile eski dostluğu diriltmek (592). Bu temsilci Rıza Nur'dur ve 5 Aralık ile 6 Aralık sabahı Curzon ile iki özel görüşme yapar. Konu, Musul'dur. Eğer Musul, Türkiye'ye verilecek olursa, Türkiye Sovyetlerle bozuşabilir. Curzon fırsatı kaçırmamış olacak ki Londra'ya Musul ilinin dağlık bölgelerinin Türkiye'ye verilebileceğini yazar (593). İsmet Paşa ise Amerikan heyeti ile görüşerek, onlara Ruslarla işbirliğinin fazla ileri gitmesinden duyduğu endişeyi sezdirir (594).

Rıza Nur'la yapılan ikinci görüşmeden hemen sonra saat 11'de Boğazlar Komisyonunun ikinci oturumu açılır. Oturumun başında, İtilâf'ın hazırladığı taslak heyetlere dağıtılır. Bu taslak, iki belge hâlinde-

(589) Boğazlar Komisyonu I. toplantısı tutanağı: MERAY, Seha L., "Lozan Barış Konferansı" Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara 1969, s. 128 - 139. Aynı şekilde Garroni'den Mussolini'ye. 4 Aralık 1922: "Documenti Diplomatici... , Cilt I, Belge No. 199; Curzon'dan Crowe'a. 5 Aralık 1922: "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 255; KARACAN, Ali Naci, "Lozan", İstanbul 1971 (İkinci baskı), s. 160 - 170.

(590) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 191 196.

(591) RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım", s. 1024 - 1025.

(592) Curzon'dan Crowe'a, 5 Aralık 1922: "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 255.

(593) Curzon'dan Crowe'a. 6 Aralık 1922: "Documents on British... Belge No. 257

(594) "Papers relating... , Cilt II, s. 914 - 915.

dir. Birincisi: 18 Kasım'da Paris'te Poincare ile Curzon arasında tartışılan belgeyi esas almaktadır; ikincisi ise: Boğazların silahtan arındırılması konusundadır. Bu belgeye göre, silahsızlandırılacak bölge, Çanakkale Boğazında Tekirdağ'dan Karabiga'ya kadar, İstanbul Boğazında ise Darıca'dan Küçükçekmece'ye kadar uzanır ve İstanbul'da bulundurulacak asker sayısını da kısıtlar (595). Oturumu açan Curzon, uzun bir konuşma yaparak, önce Çiçerin'i Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek istemekle suçlar ve sonra kendi önerisini açıklar. Bundan sonra Fransa, İtalya ve Yugoslavya temsilcileri konuşarak bu öneriyi savunurlar. Çiçerin'in, suçlamalara cevap vermesinden sonra Türk ve Rus heyetlerinin verilen taslağı incelemeleri için oturum 8 Aralık'a ertelenir (596).

Üçüncü toplantının açılışında sözü İsmet Paşa alır ve Boğazlarla İstanbul'un güvenliğinin garanti altına alınması ve Karadeniz'e gidecek deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması şartıyla İtilâf taslağının ilkelerini kabul eder, ancak tasarıda bazı noktaların açıklanmasını ya da değiştirilmesini ister (597). Garroni bu olayı "beklenen bir sürpriz" olarak niteleyerek ve Curzon'un Türkiye'yi tümüyle Rusya'dan ayırmakla elde ettiği "erişilmez başarı"dan dolayı "büyük sevincini" saklamadığını söyleyecektir (598). Amerikan heyeti de Washington'a Sovyetlerin Türkler üzerindeki etkilerinin yok edildiğini müjdeler (599). Toplantıda ise İsmet Paşa'dan sonra konuşan Çiçerin, İtilâf projesini reddetmekle ve Sovyet önerisini savunmakla yetinir. Ondan sonra Balkan devletleri temsilcileri göstermelik rollerini oynarlar ve oturum öğleden sonraya ertelenir (600).

8 Aralık öğleden sonra yapılan, komisyonun dördüncü oturumunda Curzon, uzlaştırıcı bir konuşma yaparak İsmet Paşa'nın öne sürdüğü koşullarda bir anlaşma zemini bulunabileceğini söyler ve tartışmalı

(595) Bk. Boğazlar Komisyonu 2. toplantı tutanağı ek (A) ve (B): MERAY, S. L., "Lozan Barış...3, s. 155 - 159.

(596) Boğazlar Komisyonu 2. toplantı tutanağı: MERAY S. L., "Lozan Barış... S. 140 - 154.

(597) Boğazlar Komisyonu 3. toplantı tutanağı: MERAY, S. L., "Lozan Barış... 160 - 164.

(598) Garroni'den Mussolini'ye, 8 Aralık 1922: "Documenti Diplomatici,.. , Cilt 1, Belge No. 215.

(599) "Papers relating... Cilt II, Telgraf No. 767.68.119/269.

(600) MERAY, S. L., "Lozan Barış... 164 170.

noktaların görüşülmesi için Türk ve İtilâf uzmanlarının toplanmasını önerir. Çiçerin, yapılmış olan öneriler ve karşı önerilerin incelenmesi için tüm ilgili heyetlerin katılacağı bir alt komisyonun kurulmasını ister. Ancak Curzon, burada, Türk ve İtilâf uzmanlarının özel görüşmesinin söz konusu olduğunu ve bunun Rusya'yı ilgilendirmediğini söyler. Türk heyeti de bu görüşmelerde ödün alacağı umuduyla Curzon'un manevrasına karşı çıkmaz ve böylece Sovyet heyeti Boğazlar üzerindeki pazarlıklardan da uzaklaştırılmış olur (601).

Alınan kararlara göre ertesi gün iki tarafın askerî uzmanları buluşarak İtilâf'ın 6 Aralık'ta sunmuş olduğu iki taslağı görüşmeye başlarlar. Askerlikten arındırılacak bölgeler konusunda Türk heyetinin başlıca itirazları Gelibolu yarımadasını bir baskına karşı savunabilmek için orada bir askerî gücün bulundurulması ve İstanbul garnizonunun saptanmasında herhangi bir kaydın bulunmaması idi. Ayrıca İsmet Paşa herhangi bir uluslararası komisyonun denetlemesini de reddeder. Ancak bütün bu konularda bir gelişme kaydedilmez (602). Kendisini yalnız bırakınakla İtilâf'ın oyununa geldiğini anlayan İsmet Paşa ertesi gün, 10 Aralık'ta, Çiçerin'in kendini ziyarete gelmesinden yararlanarak Sovyet uzmanlarının 11 Aralık'ta yapılacak ikinci uzmanlar toplantısına katılmayı ısrarla istemelerini önerir (603). Fakat ayın 9'unda özel uzmanlar toplantılarını protesto eden bir nota vermiş olan Sovyet heyeti (Belge 214), katılamayacağını söyler.

11 Aralık toplantısında İtilâfın sunduğu askerlikten arındırılma tasarısının ikinci taslağında pek büyük değişiklikler görülmez. Gelibolu yarımadasında asker bulundurulması yeniden reddedilmiş, İstanbul garnizonu sayısı 10.000'den 12.000'e çıkarılmasına rağmen buradaki güçleri sınırlandırma ilkesi korunmaktadır. Aynı gün Sovyet heyetinin

(601) Boğazlar Komisyonu 4. toplantı tutanağı: MERAY, S. L., "Lozan Barış... , s. 171 178 ve Curzon'dan Crowe'a. 8 Aralık 1922: "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 266. Rıza Nur, konferansın seyrini değiştirmenin ellerinde olmadığını öne sürmekle birlikte "Bize ne? Biz Rusya'ya bekçilik edeceğiz. Kan, para dökeceğiz. Bizim için aptallık olur. Nemize lazım?" demekle o andaki görüşleri belirtir (RIZA NUR, "Hayat ve Hatıratım", s. 1022 - 1023).

(602) 9 Aralık tarihli uzmanlar toplantısı için bk. "Türk İstiklâl Harbi... 144 145.

(603) Bk. Belge 219.

9 Aralık notasına verdiği cevapta, uzmanlarının Sovyet heyetinin "emrinde" olduğunu belirten İtilâf (Belge 215), uzmanlar toplantısında, Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin sınırlandırılması konusunun, kurulacak alt komisyonda tartışılmasını önerir (604). Böylece İtilâf temsilcileri Türk - Sovyet heyetleri arasındaki bölünmeyi sonuna kadar götürerek, Boğazların askerden arındırılmasını yalnız Türk heyeti ile, savaş gemilerinin sınırlandırılmasını Sovyet heyeti ile tartışmakla ve karşılıklı çelişik ödünler vermekle iki heyetin birbirine girmesi amacını güderler. İsmet Paşa ise Mustafa Kemal'e izlenimlerini şöyle anlatır: "Temel sorunların hemen hepsinde takılıp kaldık. Belki hepsini karşılıklı pazarlıklarla birden çıkaracağız. Bağlaşıklar Boğazlardan savaş gemilerinin geçmesini İstanbul için bir tehlike olarak görmek eğiliminde değildirler. Zaten Boğazların açık tutulmasının esası, Rusları donanma altında tutmak ve Türk - Rus harekât birliğine engel olarak Türkleri İtilâf politikasını kabule yöneltmek ve zorlamaktır. Karadeniz'e savaşta donanma geçmesini kabul edince, bağlaşıklar, savaşan devlete karşı tek başına tehlikeye düşmemek için bütün savaş güçlerinin geçmesini de istiyorlar. Bu kayıtları esas sorun sayıp saymamak ya da duruma göre hareket etmeyi buraya bırakmak şıkları üzerindeki isteklerinizi diliyorum. Gerçek durumda bu düzen Rusya'nın güçsüzlüğü ve Türkiye'nin İtilâf politikasına eğilimidir. Aslında Gelibolu'yu da içermek üzere, İstanbul bölgesinden işgal kalkarsa ve önemli kara ve deniz güçleri yakın ve hazır bulunursa Boğazlardan savaş gemisi geçmesinin (konferansın) kesilmesi için neden sayılmaması görüşündeyim." (605)

Bu görüşlerine rağmen İsmet Paşa, 11 Aralık toplantısı da sonuçsuz kalınca, Sovyet heyeti ile görüşür ve iki heyet alt komisyonun toplanması için konferans başkanlarına bir nota vermelerini kararlaştırırlar (Belge 216). Bunun üzerine ertesi gün Sovyet uzmanları, uzmanlar toplantısına çağrılırlar, ancak toplantı açılınca heyetlere yalnız savaş gemilerinin Karadeniz'den geçme tasarısı dağıtılır ve Sovyet heyetince sorulan sorulara askerlikten arındırılına tasarısının onları ilgilendir-

(604) 11 Aralık tarihli uzmanlar toplantısı için bk. "Türk İstiklâl Harbi... 145.

(605) 21 Aralık 1922: "Türk İstiklâl Harbi... 145 - 146.

mediği cevabı verilir. Bu davranış karşısında Sovyet heyeti toplantıyı terk eder ve durumu bir nota ile protesto ederek (Belge 217) basına da bir açıklama yapar (Belge 218). Aynı gün Çiçerin Moskova'ya durumu değerlendiren uzun bir rapor yollar (Belge 219). Sovyet heyetinin bu çıkışından sonra İtilâf temsilcileri, işi tatlıya bağlamak isterler ve askerlikten arındırılına tasarısını Sovyet heyetine bildirirler. Ancak bu heyet uzmanlar toplantılarına bir daha katılmadığı gibi bu toplantılar İtilâf ile Türk uzmanları arasında sürdürülür. Yeni bir yakınlaşmayı önleyecek bir ödün olarak ise Marmara denizinin Anadolu kıyılarının askerden arındırma işleminin dışında bırakılması kararlaştırılır (606).

Uzmanlar toplantıları konusunda Türk - Sovyet heyetlerinin sürtüşmesi Moskova aracılığı ile Ankara'ya iletilir ve Aralov, 13 Aralık'ta, Rauf Bey ile bir görüşme yapar. Rauf Bey bu konuda habersiz olduğunu söyler, (oysa İsmet Paşa'nın yukarıda sözü geçen 11 Aralık telgrafını almış olmalıydı) ve nasılsa Türk heyetinin Misak-ı Millî'den ayrılmayacağını, İsmet Paşa'nın Çiçerin'le sıkı işbirliği halinde çalıştığını sözlerine ekler (607). Aralov'un bu görüşmeden Moskova'ya naklettiklerini Karahan Lozan'a iletir ve doğru olup olmadığını sorar (Belge 220). Çiçerin de pek aynı düşüncede olmadığını gösteren bir cevap verir (Belge 224).

Türk uzmanları ile görüşmeler bir hafta boyu uzayıp gidince İtilâf temsilcileri arada Sovyet heyetini de kollamaya çalışırlar. 12 Aralık'ta Sovyet uzmanları toplantıyı terk ettikten sonra konferans sekreterliği onlara Boğazların askerlikten arındırılması taslağını gönderir, ayın 16'sında ise aynı sekreterlik Sovyet heyetine telefon ederek uzmanlar toplantısına katılmasını önerir. Öte yandan ise İngiltere'nin deniz kuvvetleri uzmanı Amiral Keyes aracılığı ile Çiçerin ile Curzon arasında bir görüşme düzenlenir. 17 Aralık'ta yapılan bu görüşmede iki ülkeyi ilgilendiren konular gözden geçirilir ve Çiçerin şu sonuca varır: "Curzon varken, İngiltere ile hiçbir ciddi anlaşma söz konusu olamaz." (Belge 221).

(606) "Türk İstiklâl Harbi... 155 ve Belge 221.

(607) ARALOV, S. I., "Bir Sovyet Diplomatının... 200 - 206.

Boğazlar Komisyonunun gelecek genel toplantısı için 18 Aralık kararlaştırılmıştı. Toplantıdan bir gün önce akşam üstü İtilâf'ın ilk iki tasarısının yeni bir taslağı yanı sıra Türk ve Sovyet temsilcilerine iki tasarı daha dağıtılır. Bunlardan biri Boğazlar Uluslararası Komisyonuna, ikincisi de Milletler Cemiyeti denetimine aittir (608). Toplantının açılmasından az önce Türk heyeti de bir karşı tasarı sunar ve toplantı sürerken (609) Çiçerin, Sovyet heyetinin sunduğu bir tasarıyı açıklar ve temsilcilere dağıtır. Tüm bu tasarı yağmuru ortalığı karaştırır ve karşılıklı kuşkuları körükler. Türk ve Sovyet heyetleri İtilâf'ın yeni tasarılarını gözden geçirmek için, bir süre tanınmasını isterler, Curzon ise Türklerin yeniden Sovyetlerle bir olmalarından kuşkulanıp, İsmet Paşa'dan 24 saat içinde kesin bir cevap isteyerek toplantıyı ertesi güne erteler (610). Ve Londra'ya şöyle yazar : "Yarınki toplantı da aynı biçimde devam ederse, herhalde İsmet Paşa'yı görüp ona açıkça anlatılmalı ki, Boğazlar sorunu kapanmıştır, önerilen çözümü kabul ya da reddetmeye serbesttir, ancak ikinci şıkla birlikte verilen tüm ödünler geri alınacaktır." (611)

Ertesi gün, 19 Aralık'ta, Boğazlar Komisyonunun altıncı toplantısı yapılır. Bu toplantıda İsmet Paşa, Boğazlar Uluslararası Komisyonunu reddeder ve verilen güvenceleri yetersiz bulur. Curzon ise, hem Sovyet tasarısını, hem Türk karşı önerilerini reddederek Türk heyetine İtilâf tasarılarına evet ya da hayır demesi için 24 saatlik bir süre tanır. "Bugünkü görüşmeler, böyle bir sözcük hiçbir zaman kullanılmamasına rağmen, İtilâf tarafından verilen bir ültimatom niteliğinde idi." (612)

İsmet Paşa aynı gün yeniden Çiçerin'le görüşür (Belge 222), ancak artık birlikte hareket etmenin tüm olanakları ortadan kalkmıştır. Böylece

(608) Bk. Boğazlar Komisyonu 5. toplantı tutanağı ek C ve D: MERAY, S. L., "Lozan Barış... 252 - 254.

(609) MERAY, S. L., "Lozan Barış... ek E, F, G, s. 255 - 267

(610) Boğazlar Komisyonu 5. toplantı tutanağı: MERAY, S. L., "Lozan Barış... , s. 230 244; ayrıca Belge 222 ve Curzon'dan Crowe'a. 18 Aralık 1922: "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 282.

(611) Curzon'dan Crowe'a. 18 Aralık 1922: "Documents on British... Belge No. 282.

(612) Curzon'dan Crowe'a. 19 Aralık 1922: "Documents on British... , Belge No. 283. Görüşmeler için ayrıca bk. Boğazlar Komisyonu 6. toplantı tutanağı: MERAY S. L., "Lozan Barış... s. 268 284; Belge 222; Garroni'den Mussolini'ye: "Documenti Diplomatici... Cilt 1, Belge No. 249..

Türk heyeti eski Osmanlı politikasına sığınarak İtilâf Devletlerini birbirlerine karşı vuruşturmaya çalışır. Curzon'un ültimatomundan sonra kendisine gün doğan İtalyan temsilcisi Garroni hemen arabuluculuğa koyulur. İsmet Paşa ile görüştükten sonra Barrére ile buluşur ve ikisi birden Curzon'un huzuruna çıkarlar (613). Curzon, görüşlerini göz önünde bulunduracağını söylemekle yetinir. Aslında ise görünüşte daha yumuşak görülen bir tutumla İngiliz çıkarlarına daha uygun bir çözüm bulur. 20 Aralık'ta yapılan toplantıda artık Boğazlar konusundaki resmi toplantıların bitmiş olduğunu ve geri kalan sorunların özel toplantılarda çözümleneceğini söyler. Böylece Sovyet heyeti görüşmelerden kesinlikle elenmiş olur ve Türk heyeti Curzon'un önerisini kabul etmekle bu elemeyi onaylar. "Kuşkusuz bugünkü toplantı, ileride çok önemli sonuçlar yaratacak bir durum olan Türklerin Rus köleliğinden (!) kesinlikle kopmasını kesinleştirmiştir. (614) Ve Türk heyeti özel görüşmelerin tüm üstü kapalı tehditlerine, uydurma ödünlerine ve dedikodularına itilir.

Bu toplantılar sırasında Ankara'da Aralov'la görüşen Rauf Bey, yeniden Türk - Rus işbirliğinden söz eder, ancak gerek bu görüşmeler, gerek Moskova'ya elçi olarak gönderilen Ahmet Muhtar Bey'in güven mektubunu sunması nedeni ile Kalinin'le 21 Aralık'ta yapılan karşılıklı konuşmalar (Belge 223) birer nezaket gösterisinden ileri gidemezler.

19 Aralık toplantısının akşamında Ankara'ya konferansın her an kesilmesi olanağı karşısında önlemler alınması gerektiğini yazan (615) İsmet Paşa, ertesi gün İtilâf temsilcilerinin "olgunluğu" karşısında umutlu görünür: "Boğazlar bunalımı şimdilik son bulmuş sayılır. Sorunun gelecekte karşılaşacağı güçlükler Boğazlar Komisyonu görevlerinin tayininde olacaktır.." (616) Ancak üç İtilâf temsilcisi ile 21 ve 22

(613) Garroni'den Mussolini'ye. 20 Aralık 1922: "Documenti Diplomatici... Belge No. 251.

(614) Curzon'dan Crowe'a. 20 Aralık 1922: "Documents on British... Cilt XVIII. Belge No. 284. Görüşmeler için ayrıca bk. Boğazlar Komisyonu 7 toplantı tutanağı MERAY, S. L., "Lozan Barış... 285 - 294.

(615) "Türk İstiklâl Harbi... 160.

(616) İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal'e. 21 Aralık 1922: "Türk İstiklâl Harbi... 167

Aralık'ta yapılan toplantılar hiçbir sonuç verez, Boğazlar Komisyonu'nun denetim görevi, Gelibolu Türk Garnizonu ve İtilâfça verilecek olan siyasal güvence sorunları olduğu gibi kalır. "Saatlerce süren bu tartışmalarda İsmet bir adım bile kımıldamadan aynı önerileri durdurmadan tekrarlıyor, benim ise mücadeleyi tek başıma yürütmem gerekiyor, çünkü meslektaşlarım Türklere yaltaklanarak her köşe başında yarıştan kaçmak eğilimini gösteriyorlar. Bugün onaylarını aldığım yeni bir denetleme formülünü önerdim ve Mösyö Barrére bunu İsmet'e kabul ettirmek için elinden geleni yapacak. Beceremezse güreş yeniden başlayacak.." (617)

Ancak Mösyö Barrére, Fransız askerî temsilcisi General Weygand ile birlikte 22 Aralık öğleden sonra İsmet Paşa ile yaptığı toplantı da bir sonuca bağlanamaz ve bu görüşmeden sonra İsmet Paşa, çok daha fazla umutsuz görünür: "Bağlaşıklar barış yapmak için iki esas hazırlamışlardır. Birincisi, eski yönetimde uygun görmediğimiz tüm kelimeleri kaldırmak, onların yerine geçiş dönemi adı altında diğer bir yöntem, fakat çoğunlukla daha şiddetli hükümler koymaktır.. İkincisi, İstanbul'u da denetleme düşüncesindedirler ve genel olarak gerek azınlıklarda, gerek öteki sorunlarda kontrol ve denetleme eğilimindedirler. Son derece yorucu ve yıpratıcı tartışma yöntemleri ile bir taraftan yıldırmak ve diğer taraftan temeli çürük ve saldırgan isteklerin tartışmasına sokarak ne kadar ilerlenirse o oranda bizi bataklığa sokmak istiyorlar.. Fransızlarla İngilizlerin arası olağanüstü iyidir. Bu adamların eski geleneklerinden vazgeçme olanağı azdır. Türkiye lehinde insanca bir karar vereceklerinden kuşkuluyum. Bu nedenle konferansın kesilmesi beklenmelidir.." (618)

Boğazlar sorunundan çıkan bunalım, konferansın diğer görüşmelerine de yansır, tüm komisyonlar açmaza düşer. İsmet Paşa bu arada Amerikan heyetine de başvurmayı düşünür, ancak 25 Aralık'ta görüştüğü Amerikan temsilcisi Child, Curzon'dan da beter çıkar: "Şimdiye kadar dikkat ettim ki, Amerika, her ne vakit bir sorunda İtilâf'tan ayrı

(617) Curzon'dan Crowe'a. 22 Aralık 1922: "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 286
(618) İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e. 28 Aralık 1922 "Türk İstiklâl Harbi... 169.

bir düşüncede bulundu ise, mutlaka Türkiye'ye karşı daha şiddetli bir çözümleme içindir.." (619) Ertesi gün Curzon'la bir görüşme daha yapılır: "İsmet Paşa her kanıta, her uyarmaya, her çağrıya karşı sağırdır ve aynı cevapları yinelemekte, aynı gereksiz kelime oyunlarına girişmekte, aynı çocukça yakınmaları yapmaktadır. Büyük Mısır ehramı ile tartışmak gibi bir şey.." (620) "Lord Curzon tüm sorunlarda görüşünde harfi harfine diretiyor. Gerçekten tartışmalar, bir yaklaşma ve anlaşma ortamı bulunamayacak biçimde yerinde saymaktadır."(621)

27 Aralık'ta ise İngiliz heyeti Türk heyetine Musul hakkındaki cevabını gönderir. Bu, kesin bir red cevabıdır. Karadeniz'in güvenliğini pazarlık konusu yaparak Musul'u elde etmeyi uman Türk heyeti şimdi İstanbul'un güvenliğini sağlamak için Musul'dan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Ertesi gün İsmet Paşa Ankara'ya yeniden: "Boğazlar sorununun geri kalan ayrıntıları konusunda yeni bir görüşme yoktur. Konferansın kesilmesi her an olasıdır." (622) diye yazar.

Bu arada Aralov'un 1 Ocak 1923 tarihinde Ankara'da Rauf Bey'le yaptığı görüşmeye bakılırsa, Rus heyetinin, kendi tasarısını yumuşatıp Boğazların türk denetimine bırakılması şartıyla bazı hafif savaş gemilerinin geçebileceğini öngörerek Türk Rus heyetlerinin birlikte savunabilecekleri bir tasarıya varmak istedikleri anlaşılır (623). Ancak Lozan'da böyle bir tasarı açığa vurulmaz, aksine Sovyet heyeti, 30 Aralık'ta, daha çok Lozan Konferansına katılışı için diplomatik bir vasiyetname niteliğinde olan uzun bir memorandum yayınlar (Belge 225).

İtilâf uzmanları ise 2 Ocak'ta daha önce dört ayrı metin halinde verilmiş olan Boğazlar sorunu ile ilgili tasarıları birleştirerek tek bir proje olarak sunarlar. Bu proje ile tartışmalı konuların biraz azaldığı görülür (624). Birkaç gün sonra da İtilâf devletleri beklenen güvencenin metnini

(619) İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e. 28 Aralık 1922: "Türk İstiklâl Harbi... 171
(620) Curzon'dan Crowe'a. 26 Aralık 1922: "Documents on British... Cilt XVIII. Belge No. 293.
(621) İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e. 26 Aralık 1922: "Türk İstiklâl Harbi... 171
(622) İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e. 28 Aralık 1922: "Türk İstiklâl Harbi... 172.
(623) ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... 208 211
(624) "Türk İstiklâl Harbi... 178 - 179.

açıklarlar. Bu metinde özellikle şöyle denilmektedir : "Geçiş serbestisiyle ilgili hükümlerin çiğnenmesi ya da beklenmedik bir saldırı ya da herhangi bir savaş olayı ya da savaş tehlikesi Boğazlardan geçiş serbestisini ya da askersizleştirilmiş bölgelerin güvenliğini bozacak olursa bağıtlı devletler ve herhalde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya, Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin bu konuda kararlaştıracağı bütün araçlarla bu olayları toplu olarak önleyecektir." (625) Bu metinde garantiye alınan Türkiye'nin egemenliği değil, İtilâf'ın kendi çıkarlarına göre yorumladığı Boğazların serbestisi ve güvenliğidir. İkincisi, tümüyle İngiltere'nin denetimi altında bulunan Milletler Cemiyeti'nin, bir saldırı olayında nasıl, ne zaman ve ne gibi bir karar alacağı belli değildir. Üçüncüsü "toplu önleme" formülü, uygulamada her türlü anlaşmazlığı ve gecikmeyi yaratacak niteliktedir. Ancak İsmet Paşa bundan daha ileri gidilemeyeceğine inanmış gibidir: "Eğer güvence istersek ancak bu biçimde sağlayabileceğimize göre ya güvenceden büsbütün vazgeçmek ya da bu biçimi kabul etmek zorundayız." (626) İsmet Paşa'nın bu telgrafını Rauf Bey Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya iletir ve görüşünü sorar. Fevzi Paşa da, "Boğazlar bölgesi yakınında teknik araçlarla donatılmış ordumuz bulundukça ayrıca güvence sağlamaya gerek yoktur" diye cevap verir (627). Ve böylece o ana kadar vazgeçilmez görülen güvence, gereksiz sayılınca, Boğazlar sorunu da çözülmüş sayılır.

Boğazlar sorunu görüşmelerinin son aşamasına geldiğini öğrenen Sovyet heyeti konferans sekreterliğine başvurarak bilgi ister, ancak hazırlanan metinlerin kaleme alınması sona erince kendisine bildirileceğini haber alır. Böylece, alınan kararların tümüyle dışında bırakıldığını gören heyetin elinden protesto notaları göndermekten başka bir şey gelmez. Bu durumu protesto eden 7 Ocak notasına (Belge 226) konferans başkanları 10 Ocak'ta umursamaz bir cevap verirler (Belge 227), Sovyet heyeti bunun üzerine 13 Ocak'ta ikinci bir nota gönderince

(625) "Türk İstiklâl Harbi... 181.

(626) İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e. 5 Ocak 1923: "Türk İstiklâl Harbi... 182.

(627) Fevzi Paşa'dan Rauf Bey'e. 7 Ocak 1923: "Türk İstiklâl Harbi... 182.

(Belge 228) bu defa hiç cevap alamaz. Türk heyetinden ise, Aralov'un Ankara'daki protestolarına rağmen (628), bir tepki gelmez. Hazırlanan tasarının kendilerine bildirilmesi için direten Sovyet temsilcileri 20 Ocak'ta protestolarını yineleyecekler (Belge 229), ancak yine tasarının "en kısa zamanda" kendilerine verileceği cevabını alacaklardır (Belge 230).

Bu arada konferans Musul ve kapitülasyon konularında takılınıştır (Belge 231). Konferansı oldu bittiye getirmek isteyen Curzon ise, bir anlaşma metni hazırlayarak onu birkaç gün içinde komisyonlardan geçirip Türk heyetine kabul ettirmek niyetindedir. Ve bu anlayış içinde Boğazlar sorunu da 1 Şubat'ta sekizinci ve son defa komisyonun önüne gelir. İsmet Paşa için bu konuda bir tek sorun Gelibolu'da bir garnizonun bulundurulması kalmıştır, ancak Çiçerin olup bitenlerden memnun değildir ve Sovyet heyetinin öneri ve karşı önerilerinin hiçbir zaman gözönüne alınmadığını söyler. Ve sözlerini şöyle bitirir: "Şu anda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'la hiçbir anlaşmaya varılmamış: Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'la görüşmelerde bulunulmamış; görüşme girişimleri bile olmamıştır. Bu koşullar altında, Boğazlar sorununa ilişkin bir kararın varlığı söz konusu olamaz. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'sız imzalanacak olursa, bu devletler tam serbestliklerini ve davranış özgürlüklerini ellerinde tutacaklardır. Eğer birtakım devletler bu sözleşmeyi Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'sız imza ederlerse, Boğazlar sorunu açık kalır ve açık kalacaktır." (629) Curzon ise bu konuşmayı Londra'ya "Çiçerin anlaşmayı imzalamak istemiyor" diye iletir (630) ve konuşmanın bu kasıtlı yorumu Rus heyetinin konferansın ikinci kısmına alınmamasının bahanesini oluşturur.

Lozan Konferansı, kapitülasyonlar ve özellikle adli kapitülasyonlar konusunda çıkmaza girerek 4 Şubat'ta kesilir. Ancak son anda yapılan uzlaşma önerisinde Türk heyeti diğer sorunlarla birlikte Boğazlar

(628) Aralov - Rauf Bey görüşmesi. 13 Ocak 1923: ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... s. 211 - 214.

(629) MERAY, S. L., "Lozan Barış... Takım I, Cilt I, Kitap 2, s. 140. Toplantının tümü için bk. Boğazlar komisyonu 8. toplantı tutanağı, "Lozan Barış... s. 132 - 141.

(630) Curzon'dan Crowe'a. 2 Şubat 1923 "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 360.

sözleşmesini imzalamayı kabul ettiğinden, konferansın ikinci döneminde bu sorun artık tartışma konusu olmayacak; fakat bir siyasî cinayet konusu olacaktır.

Konferansın dağılmasından hemen sonra Sovyet heyeti konferans genel sekreterliğine bir mektup göndererek Boğazlar konusunda herhangi bir karar alınmadığına göre görüşmelerin yinelenmesinde Sovyet heyetinin çağrılmasını ve bu konuda heyet üyesi ve Rusya'nın Roma temsilcisi V. V. Vorovski'ye haber verilmesini ister (Belge 232). Batı basınında Sovyetlerin Boğazlar sözleşmesini imzalamayı reddettikleri haberi çıkınca Dışişleri Halk Komiseri, Vorovski ve Aralov'dan bunların yalanlanmasını ister (Belge 233 ve 234). Ancak şubat nisan ayları boyunca Ankara, Paris ve Londra arasında konferansın yinelenmesi için yapılan girişimlerde Sovyetlerin bir rolü olmaz. Türk - Sovyet ilişkileri ise genel dostluk düzeyinde kalır. Aralov, Azerbaycan elçisi İ. Abilov'la birlikte İzmir İktisat Kongresi'ne çağrılır, 17 Şubat'ta Mustafa Kemal'le birlikte kongrenin açılışına katılır ve kongre başkanı Kâzım Karabekir'e bir kutlama mesajı gönderir (Belge 235 ve 236) (631). Nisan ayının başında ise ile Mustafa Kemal arasında, Lenin'in sağlığı konusunda bir telgraf alışverişi yapılır (Belge 238 ve 241).

İtilâf temsilcileri Londra'da 21 Mart'ta buluşarak kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettikten sonra konferansın yeniden açılması kararlaştırılır. Bunu öğrenen Vorovski konferans genel sekreteri R. Massigli'ye yazarak konferansa katılmasını ister (Belge 237). Çiçerin de Vorovski'ye bu yolda talimat gönderir (Belge 239). Fakat Massigli, 12 Nisan tarihli cevabında Boğazlar konusunda artık görüşmeler yapılmayacağını ve zaten Sovyet heyetinin bu sözleşmeyi imzalamayı reddettiğini yazar ve eğer Sovyet hükümeti bu konuda düşüncesini değiştirdi ise gelip imzalaması için imza gününün ilerde bildirilebileceğini de ekler (Belge 240). Bunun

(631) bk. ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının... , s. 229 230 ve ÖKÇÜN, Gündüz, "Türkiye İktisat Kongresi, 1923. İzmir", Ankara 1971, s. 241. Aralov, bu kongrede bir konuşma yaptığını yazarsa da kongrenin açılışını anlatan gazeteler Sovyet elçisinin ancak "Yaşasın Türkiye, yaşasın Türk ordusu" sözlerini söylediğini yazarlar: "Türkiye İktisat... Ayrıca Aralov, İzmir Yeni Turan gazetesine bir demeç vermiştir: "Türkiye İktisat... 295 - 296.

üzerine Vorovski durumu katında temsilci bulunduğu hükümetin başkanına yani Mussolini'ye bildirir (Belge 242). İtalya'nın aynı zamanda Rusya'nın konferansa katılması konusunda en az karşı çıkan İtilâf devleti olmasından da herhalde bu başvurmadan bir sonuç umulur.

Mussolini'den bu konuda bir cevap çıkmayınca ve ikinci Lozan Konferansı 23 Nisan'da açılınca Vorovski Lozan'a gelir. Ancak burada, İsviçre Hükümeti'nin Moskova ile haberleşmeyi sağlayan kurye (haberci)'ye vize vermediğini haber alır. Sovyetlerin İsviçre'de resmi temsilcilikleri olmadığına göre, İsviçre Dışişlerine göre konferans sekreterliğinin onayı gerekir. Bunun üzerine Vorovski Massigli'ye başvurur (Belge 243), ancak telefondan, Massigli'nin 12 Nisan mektubuna cevap vermediğinden konferans sekreterliğinin bu konuda bir şey yapamayacağını öğrenir. Vorovski buna, mektubun cevabını İtalyan Hükümeti'ne verdiğini ve bu hükümetin sözü geçen cevabı konferans sekreterliğine iletmesi gerektiğini, bunu yapmamış olduğuna göre kendisinin bu cevabın içeriğini şimdi iletti-ğini yazar ve Mussolini'ye yazdıklarını yineler (Belge 244). Bu arada Çiçerin de durumu protesto eder (Belge 245) ve konferans iyice karışır.

Bu olayın patlak vermesinden iki gün önce, 25 Nisan'da İsmet Paşa İtalyan temsilcisi Montagna ile (632) görüşerek, Rus temsilcisinin konferansa alınması gereğinden söz etmişti. Montagna bu öneriyi Roma'ya iletir ve Mussolini'den olumlu cevap alır (633). Aynı zamanda, Moskova elçisi Ahmet Muhtar Bey'in de Çiçerin'e bu konuda bir öneri yaptığı anlaşılmaktadır (634). İtilâf tarafından öğrenilen bu öneriler büyük bir endişe yaratır. Türk - Sovyet cephesinin yeniden kurulması ve bugüne kadar Türkiye'den koparılan ödünlerin yeniden tartışma konusu haline gelmesi olasılığı İngiliz ve Fransız temsilcilerini son derece rahatsız eder (635). 28 Nisan'da üç İtilâf temsilcisi toplanarak konuyu görüşürler

(632) İkinci Lozan Konferansında İtilâf temsilcileri değişmiş. Curzon'un yerini Sir H. Rumbold, Barrére'nin yerini Bompard, Garroni'nin yerini Montagna almıştı.

(633) Montagna'dan Mussolini'ye. 25 Nisan 1923 ve Mussolini'den Montagna'ya. 26 Nisan 1923: "Documenti Diplomatici... Cilt 1, Belge No. 752 ve bu belgeye not 1.

(634) Curzon'dan Rumbold'a. 27 Nisan 1923: "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 484.

(635) Montagna'dan Mussolini'ye. 27 ve 28 Nisan 1923 "Documenti Diplomatici...", Cilt II, Roma 1954, Belge No. 1 ve 2.

ve hükümetlerine danışmaya karar verirler (636). Böylece konu sürüncemede bırakılır ve Vorovski 2 Mayıs'ta yaptığı yeni bir başvurmaya da cevap alamaz (Belge 246). Bu arada yeniden konferansın entrika havasına saplanan Türk heyetinden de bir tepki gelmez. 4 Mayıs'ta Rumbold'la bir görüşme yapan İsmet Paşa, Sovyetlerin Moskova anlaşmasıyla en elverişli duruma erişme hakkına sahip olduklarından Batılılara adli kapitülasyonlar verilirse bu hakkın Sovyetlere de verilmesinin gerekli olacağını ve bu durumda Türk mahkemelerinin Komünistlerle başa çıkamayacağını söyler (637).

Ancak Vorovski her şeye rağmen Lozan'da kalmayı diretince bu defa provokasyonlar başlar, kendisine karşı sataşmalar, gösteriler düzenlenir (Belge 247). Ve 10 Mayıs günü Vorovski otelinde akşam yemeğini yerken İsviçre'de yerleşmiş eski bir Beyaz Rus subayı tarafından öldürülür, yanında bulunan Rus heyetinden Arens ve Riyankovski ise yaralanırlar. Ertesi gün Lozan'da kaldırılan cenazede hiçbir İtilâf temsilcisi yoktur. Yalnız İsmet Paşa bir danışmanıyla üç buket çiçek yollar (638). Çiçerin'e gönderdiği başsağlığı mesajı ise Dışişleri Bakanı bulunduğu hükümetin ya da Başkanı bulunduğu heyetin adına değil, kişiseldir (Belge 248 ve 249).

Böylece İstiklâl Savaşı dönemi Türk - Sovyet ilişkilerinin bir cenaze üzerine kapandığını söyleyebiliriz. Bu ilişkiler konusunda elimizde birkaç belge daha vardır. Çiçerin, Lozan Konferansı bitmek üzere iken 19 Temmuz'da Massigli'ye görüşlerini bildiren bir nota gönderir (Belge 251). Barışın imzalanmasından sonra da Ahmet Muhtar Bey'e bir kutlama mesajı iletir (Belge 252). Bu arada Aralov'un yerine Ankara'ya atanan yeni Büyük Elçi Y. Z. Surits de 23 Haziran'da Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunar (Belge 250). Geri kalanlar diplomatik ilişkilerini kesmemiş olan iki ülkenin günlük alışverişidir.

(636) Montagna'dan Mussolini'ye. 28 Nisan 1923 "Documenti Diplomatici...", Belge No. 4.
(637) Rumbold'dan Curzon'a. 4 Mayıs 1923 "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 498.
(638) Vorovski olayının ayrıntıları için bk. KARACAN, A. N., "Lozan", s. 423 - 237

Lozan Konferansı dönemi, Türk - Sovyet ilişkilerinin ayrıcalıklı döneminin sonudur. Köleleştirilmiş, sömürgeleştirilmiş bir Türkiye elde edemeyen Batı emperyalizmi en azından kendi güvenliklerine ve çıkarlarına uygun bağımlı bir Türkiye yaratmak istemişlerdir. Bunun için de Türk - Sovyet ilişkilerinin en azından yaratıcı olmaktan çıkması onlar için vazgeçilmez bir gereklilikti. Türkiye ise siyasî bağımsızlığını, ekonomik bağımsızlığını elde etmeye yarayabilecek olan bu ilişkileri koparmak pahasına elde edebilmiştir. Bu kısır döngüyü kırabilecek girişimlerin ne olabileceğini burada saptamaya çalışmak ise güç olduğu kadar gereksizdir. Şu ya da bu yapılsaydı ne olabilirdi sorusu tarih için anlamsızdır. Özellikle bu konuda asıl sorun Türk yöneticileri arasında Türk - Sovyet ilişkilerinin gerekliliğine olsa olsa "köprüyü geçinceye kadar..." inanılmış olmasıdır. Bunun ötesinde sürekli bir antiemperyalist cephenin kurulması şöyle dursun uzun vadeli bir ekonomik işbirliği bile göze alınmak istenmemiştir. Dış Ticaret Komiserliği Temsilciliğinin serüvenleri bunun kanıtlarından biridir. Ancak elimizdeki belgelerden karşı tarafın, yani Sovyetler Birliği'nin de bu konularda ne kadar ileri gitmeye istekli olduğu tümü ile açıklığa kavuşmuş değildir. Bu durum göz önüne alınırsa Lozan'da kurulabilecek olan bir cephenin sınırları da kendiliğinden beliriyordu. Kedleston Markî'si George Nathaniel Curzon'a ise Erzurum Kongresinde belirmiş olan bir hareketin sosyal çelişkilerini değerlendirmek kalıyordu.

BELGE 187

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının, Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Curzon'a Notası (1) (2)

12 Eylül 1922
No. 1082

Telle ulaştırılmıştır.

Rusya Hükümetinin, 19 Temmuz 1922 tarihli protestosunda (3) tek kaygısı Boğaziçi ve Çanakkale'de hüküm süren Yunanistan'ın yasadışı hareketlerine değinmek değildi. Ne yazık ki yalnızca barış zamanlarında saygı gösterilen fakat 1914 savaşında, bütün Avrupa devletleri tarafından çiğnenen savaş kuralları gerçekten ciddiyetle ele alınmış olsaydı, yalnız Yunanistan'ın değil, Yunanistan'ı destekleyen tüm devletlerin de şiddetle kınanması gerekirdi.

Britanya Hükümeti, son olayların Yunanistan'ın Yakın Doğu'daki durumunu büyük ölçüde zayıflattığı ve bu ülkenin Karadeniz'de barışı tehdit etmesi tehlikesini son derece azalttığı gerçeğini kabul etmelidir. Böylece, Yunanistan'ın savaş kurallarını çiğnemesi sorununun hiçbir önemi kalmıyor. Rusya Hükümeti hiçbir zaman Yunanistan'ı ve Yunan halkını, Avrupa tarafından zayıf omuzlarına yüklenen savaşın ağır yükünü taşımaya zorlandığı ve umutsuzluğa kapılarak, uluslararası kurallara saygı göstermediği için kınayacak değildir, kaldı ki aynı kurallar doğrudan doğruya Avrupa tarafından insafsızca çiğnenmiş, hiçe sayılmıştır.

Rusya Hükümeti 19 Temmuz tarihli notasında Yunanistan'ı değil, zafer sağladıkları için İstanbul'da gelişigüzel hüküm süren ve Boğazlarda şu ya da bu rejimin fiilen uygulanmasından sorumlu olan Batılı büyük ülkeleri kastetmiştir. Rusya Hükümeti, Yunan filosunu Boğazlardan geçirterek Karadeniz'deki barış ortamını ihlâh eden ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin ekonomik ve ticari hayatını alt üst ederek büyük zararlar veren İtilâf Devletlerini sorumlu tutmaktadır.

Rusya Hükümeti aynı zamanda Boğazlar sorunu ile ilgili olarak Britanya'nın görüşüne değinmeyi (4) zorunlu bulmaktadır. Rusya, Boğazların her milletin bayrağını taşıyan savaş gemilerine açık olmasına, Büyük Britanya'nın

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 249.

(2) Bu notanın bir kopyası bilgi edinilmesi için RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği aracılığıyla Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir.

(3) Belge 183.

4) Belge 184.

kendi bağlaşıkları ile Boğazların rejiminin saptanmasını üzerine alırken, hayati çıkarları Karadeniz'e bağlı olan ve oyları Boğazların kaderinin belirlenmesinde en ağır basması gereken devletlerin onayını ve isteğini sormaya gerek görmemesine asla göz yumamaz. Kuşkusuz Boğazlarla ilgili savaştan önce yapılan bütün anlaşmalar bugün için geçersizdir. Ancak bütün bu anlaşmalar Rusya'nın katılımı ile imzalanmıştı. Bu nedenle Rusya'nın görüşü ve oyu alınmadan Boğazlar konusunda getirilecek olan her yeni düzen, Rusya Hükümetince tanınmayacaktır.

1914 savaşından sonra Boğazlar sorununu saptayan uluslararası tek anlaşma, 1921 yılında Moskova'da imzalanmış Rus - Türk anlaşmasıdır (5). Bu anlaşmaya göre, Boğazlardan serbestçe geçebilen gemiler yalnızca bütün ülkelerin ticaret gemileridir. Boğazlar konusunda uluslararası statünün hazırlanması Rus - Türk anlaşmasına göre, salt Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce ortaklaşa yapılacaktır. Bu şart Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerce kabul edilmiştir, yalnız resmi görüşlerini bilmediğim Bulgaristan ve Romanya bunun dışında kalıyor. Ancak Boğazlar konusu üzerinde bir anlaşma yapılırken kuşkusuz bu anlaşmaya onlar da katılmak isteyecektir. Karadeniz'in hemen hemen bütün kıyılarını içeren Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan, Boğazlar sorununun çözümlenmesinde başkalarının araya girmesine izin vermeyecektir. Karşı tarafın görüşü deniz - savaş üstünlüğünün kendilerinde olduğu yolunda olsa bile, yine de bu görüşlerini savunacaktır. Büyük Britanya şu gerçeği görmelidir: Kaynakları kurumuş, savaşlardan alt üst olmuş bir halde çıkan Avrupa devletleri gerçekten barış istiyorlarsa, uluslararası sorunları zor kullanarak değil, bu sorunların hayati çıkarlarına bağlı olan halklarla barış yoluyla anlaşarak çözümüne yanaşmalıdır. Bunun dışında uygulanacak her yöntem, yalnızca bazı savaş sonrası geçici anlaşmalar gibi gerçek önemi ve anlamı olmayan bir takım kararlar ve belgeler demektir, bunlar da devletlerarası ilişkilerde yeni yeni anlaşmazlıklara ve sürtüşmelere neden olacaktır. Özellikle Venedik'te (6) Yakın Doğu sorunu ile ilgili olarak hazırlanan konferansı düşünerek, bu son noktaya dikkatlerinizi çekerken, bu konferansta Boğazlar sorunlarına değinileceğinden, Rusya Hükümeti şimdiden, yukarıda açıklanan görüşlerle çelişki halinde olacak hiçbir kararı tanımayacağını kesinlikle bildirir, kaldı ki Rusya konferansa katılacak devletler arasında yer almamaktadır.

---

(5) Belge 88.

(6) Daha sonraları Lozan'da toplanan konferansın günlerde Venedik'te toplanması düşünülüyordu.

Sayın Balfour'un 19 Temmuz tarihli Rus notasında, Rusya'nın Ankara Hükümeti'nin savaş harekâtına devam etmesine engel olmak istediğini ortaya koyan hiçbir belirti bulunmadığı yolundaki görüşüne gelince, bu nokta, bizim Yakın Doğu bunalımı ve Türk milletinin kahramanca mücadelesine karşı tutumumuzun hiç anlaşılmamış olduğunun kanıtıdır. Sayın Balfour'un bu konuya değinmesine teşekkür borçluyum çünkü böylece bir kez daha, Avrupa devletlerinin Rusya'nın Türkiye'ye karşı gerçek tutumu ve Yakın Doğu'da ortaya çıkan durum hakkında hemen hemen hiçbir bilgi sahibi olmadıklarını ortaya koyuyor. Rusya Hükümeti, Türkiye'nin giriştiği savaşı egemen bir devlet olarak Türkiye'yi ve Türk halkının politik ve ekonomik bağımsızlığını Avrupa'nın büyük devletlerine teslim eden Sevr Anlaşmasına karşı, bağımsızlığı ve varolması için sürdürülen haklı bir savaş olarak kabul ediyor. Bu savaşta Rus halkının bütün sempatileri Türkiye'den yanadır. Rusya'nın, Türk halkına kendi varlığını savunmada engel olmasına hakkı olmadığı gibi Rusya bunu zaten istemiyor. Aksine, Rusya son derece büyük bir ilgi ile bu mücadelenin gelişimini ve Türkiye'nin Anadolu'da kaydettiği başarıları izlemektedir.

Rusya Hükümeti, Yunanistan'a savaşı sürdürmesi için elinden gelen yardımı yapan, ayrıca diplomatik yolla her türlü desteği esirgemeyen Büyük Britanya'nın Rusya'yı, Türkiye'nin kendini savunmasını engellemediğinden suçlamaya kalkışmasını büyük bir hayretle öğrenmiştir ve bu hayretini saklamaya gerek görmemektedir. Rusya, iki ulusun boşu boşuna birbirini yok etmesine engel olmak için canla başla elinden geleni yapmaya hazırdı. Ama Rusya Hükümeti'nin bu yoldaki bütün girişimleri Büyük Britanya Hükümetince reddedildi. Rusya Hükümeti iki kez Türkiye'nin Cenova Konferansına çağrılması girişimlerinde bulundu, ama Büyük Britanya ve bağlaşıkları bu öneriyi reddettiler. Oysa Cenova Konferansı şu meşhur saldırınazlık kararının alınacağı, Yakın Doğu'daki durumun ayarlanacağı en elverişli yer olabilirdi. Barışın sağlanması için Rusya'nın harcadığı bütün çabalar boşa gitmiş ve Yunan Türk savaşı kendi başına terkedilmiştir.

Alınan son bilgiler gösteriyor ki, gerek Türk, gerekse Yunan ulusuna son derece gerekli olan barış, Türkiye'nin sàvaşta kazandığı başarılar sayesinde daha da kaçınılmaz bir hale geliyor. Rusya, eskiden olduğu gibi şimdi de, Sevr politikasından vazgeçilmesi temeline dayanarak Ankara Hükümeti ile doğrudan görüşmelerin son derece önemli olduğuna inanmaktadır. Türk ulusuna ve bu ulusun bağımsızlığına yaraşır koşullar mutlaka olumlu bir sonuç alınmasına yardım edecektir. Türk ulusuna gerçek kardeşlik duygularıyla bağlı olan Rusya, Türkiye ile kendisine düşman olan büyük devletler arasında bir anlaşmanın yapılması için elinden gelen her şeyi yapmaya hazırdır.

Türk halkı, son zamanlarda, kendisi ile yenilmiş bir ulus gibi değil, eşit haklarla anlaşmaya varmak amacıyla kendini nasıl savunabildiğini bundan kuşku duyanlara açıkca kanıtlamıştır. Ne yazık ki İtilâf Devletlerinin güttüğü politika, Yakın Doğu çıkmazının barış yolu ile çözümüne ve hem Türk, hem de Yunan halklarını aynı biçimde sefalete boğan dünya savaşının son kalıntısının da ortadan kaldırılması yolunda ciddi bir şekilde yardım edeceğine fazla umut vermemektedir.

Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı
Karahan

BELGE 188

RSFSC'nin Türkiye Büükelçisi'nin, RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı L. M. Karahan'a Telgrafı (1)

23 Eylül 1922

Dışişleri Komiser yardımcısı Rıza Nur Bey (2) bugün bana açıkladığına göre, Türk Hükümeti, konferansa çağrıldığı takdirde, Sovyet Rusya'nın da çağrılmasında ısrar edecekmiş. Bu konunun kesinlik kazanması için Komiserler Kurulu Başkanının ve Dışişleri Komiserinin dönüşü beklenilmektedir (3). Ben de Mustafa Kemal'e kendi önerimin iletilmesini rica ettim: Sovyet Hükümeti'nin ortak yararlar için Sovyet Rusya'nın konferansa katılmasının yerinde olacağını düşündüğünü ve Türk Hükümeti'nin İtilâf Devletlerine karşı Sovyet Rusya'nın da konferansa katılımını ısrarla savunacağını ve böylece Moskova Anlaşmasını uygulayacağını umduğumu bildirmesini istedim.

Aralov

(1) "Dokumenti Vneşney..., Cilt V, Belge No. 261.

(2) Rıza Nur, Yusuf Kemal'in İzmir'de bulunduğu sürece 20 Eylül'den 2 Ekim'e kadar Dışişlerine vekâlet etmiştir.

(3) İzmir'de bulunan Rauf Bey ile Yusuf Kemal Bey'den sözedilmektedir.

BELGE 189

RSFSC Hükümeti'nin, Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Mısır Hükümetlerine Notası (1)

24 Eylül 1922 (2)

(Telgrafla bakanlar kurulu başkanları ile dışişleri bakanlarına iletildi: Fransa Poincaré, Bulgaristan - Stambolinski, Mısır bakanlar kurulu başkanı Servet Paşa ile dışişleri bakanı, Büyük Britanya - Curzon, İtalya - Schanzer, Romanya Duca, Yunanistan - Kalogeropulos, Yugoslavya - Ninçiç)

Rus Hükümeti bu nota ile, dikkatlerinizi, Yakın Doğu'da ortaya çıkan ciddi duruma ve Avrupa'nın büyük devletlerinden hiçbirinin bugüne kadar Yunan Türk savaşına karışmamış olan birçok devleti savaşa sürükleyebilecek olayların bundan sonraki gelişimine karşı gerekli adımları atmayıp hiçbir girişimde bulunmadığına çeker. Oysa ki durum öylesine tehlikeli ve ortalığı tehdit edicidir ki, ancak zamanında yapılacak barışçıl bir müdahale, olayları sınırlayıp Avrupa'nın Güney Doğu'sunu yeni bir kan gölü olmaktan kurtarabilir, çünkü bir kez kan dökülmeye başlandı mı, Avrupa öylesine büyük sarsıntılar geçirecek ki, bunların üzücü sonuçları bugün tahmin bile edilemez.

Rusya Hükümeti, Yakın Doğu'daki olayların temelde yalnızca bir konuya dayandığı kanısındadır. Bu da, Türk ulusunun Türk toprakları üstündeki tam egemenliğinin fiilen kurulması ve bu egemenliğe ilk adımda Türkiye başkenti olan İstanbul'un ve Boğazların dahil edilmesidir.

Avrupa devletleri ve bunların arasında barışa hiç yanaşmak istemeyen Büyük Britanya, tartışma kabul etmeyecek biçimde Türkiye'ye ait olan toprakları ve Boğazları geri vermemekte ısrar ediyorlar ve bahane olarak Boğazların özgürlüğünü ve bu özgürlüğün savunulmasını ileri sürüyorlar. Oysa ki, bunun tek gerçek nedeni, Boğazlar üzerindeki egemenliklerinin devam ettirilmesi isteğidir.

Boğazların serbest kalması her şeyden önce Karadeniz'de kıyısı olan devletlere gerekmektedir, kaldı ki Rusya, bağlaşıkları ile Türkiye'nin Karadeniz kıyılarının hemen hemen çoğuna sahiptir. Türkiye daha 1920 yılında, bugüne kadar uğruna mücadele ettiği Misak-ı Millî'de, dünya ticareti ve ulaşımı için, Boğazlar rejiminin ilgili devletlerce saptanması koşuluyla, Boğazları serbest tutacağını onaylamıştı.

---

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt V, Belge No. 264.

(2) Bu nota İngiltere Dışişlerine 26 Eylül günü ulaştırılmıştır.

Moskova'da 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Rus Türk Anlaşmasının V. maddesinde (3), Boğazların ticari amaçlarla serbest kalması Rusya tarafından da desteklenmiştir; bu maddede Boğazların uluslararası rejiminin Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce ortaklaşa hazırlanıp onaylanması sorunu da kararlaştırıldı. Halbuki Boğazlar sorununa değinen Avrupa resmi belgeleri, bu sorunla ilgili olarak sadece 1914 savaşından zaferle çıkan büyük devletleri tanımakta, Rusya'nın bu konu ile ilgisini görmezlikten gelmektedir. Türkiye'ye gelince, bu ülke, yalnızca büyük devletler arasındaki görüşmelerde bir konu olarak kabul edilmektedir. Bu düşünce bütün çıplaklığı ile Büyük Britanya Hükümeti'nin 16 Eylül tarihli bildirisinde ortaya çıkmaktadır. Büyük Britanya bu bildiride, Boğazlar sorununda birinci derecede ilgili devlet olarak bizzat kendini görmekte, ikinci derecede de Fransa ve İtalya'yı tanımaktadır.

Rusya Hükümeti kesinlikle Rusya ve bağlaşık Cumhuriyetlerinin haklarına Avrupa devletleri tarafından göz dikilmesini şiddetle protesto eder. Rusya ile bağlaşıkları Ukrayna ve Gürcistan, Türkiye'den sonra, Boğazların serbest kullanılmasında ilişki olan devletler arasında ön safta yer almaktadır. Avrupa devletleri bu hakkı şimdiye dek hiçbir zaman reddetmedikleri gibi, Doğu sorununun tarihi gelişim süreci içinde Rusya çıkarlarına bu konuda bütün uluslararası anlaşmalarda ilk sıra ayrılmaktaydı. Öyle ki Rus çıkarlarının herkesçe onayı, 1916'da savaş sırasında Çarlık Rusya bağlaşığı olan İtilâf Devletlerinin özel bir anlaşma ile Boğazları ve İstanbul'u Rusya'ya teslim etmesini istemeye kadar varıyordu. Sovyet Hükümeti hiçbir zaman Türk halkının bir kısmının kendisine esir olmasının Rusya'nın çıkarına olacağını kabul etmez, bunun için Çarlık Rusya'sının Batılı büyük devletlerle bu yoldaki anlaşmalarını bozmuştur. Yakın geçmişte Rus çıkarlarının böylesine tanındığı düşünülecek olursa, Batılı devletlerin Boğazların geleceği hakkında karar verilirken Rusya'nın Boğazlardan serbest geçiş hakkına karşı duyduğu büyük ilgiyi elbette ki gözardı edemezler.

Sovyet Hükümeti bir kez daha, Rusya'nın safdışı bırakılmasını ve çıkarlarına karşı alınacak herhangi bir kararı kesinlikle kabul etmeyeceğini hatırlatır ve bunda ısrar ettiğini bildirir. Rusya ile Türkiye kendi aralarında Boğazlardan geçiş serbestisinin uygulanacağı statü konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu nedenle Rusya, Batılı devletleri, ilgili devletlerin hayati çıkarlarının görmezlikten gelinmesi üzerine dayanan hatalara bir daha düşmemeleri konusunda uyarır. Rusya katılmadan alınacak hiçbir karar geçerli ve uzun ömürlü olamaz. Böyle bir karar yeni yeni anlaşmazlıklara yol açmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

(3) Belge 88.

Büyük Britanya'nın amacı olan Boğazların serbest kalması, deniz savaşı yönünden çok güçlü olan bir büyük devletin başka devletler için hayati önem taşıyan deniz yolu üzerinde kendi kontrolünü kurmak ve böylece bu devletleri durmadan tehdit etmek isteğinden başka bir şey değildir. Büyük Britanya bu tehdit silahını Rusya ve Türkiye'ye karşı yöneltmektedir. Büyük Britanya savaş güçlerini Yakın Doğu'ya gönderip, Türkiye savaşına Fransa'yı, İtalya'yı ve de Yugoslavya'yı çekmek istiyor. Tasarlanan bir savaşın hedefi, Büyük Britanya'nın hükümet bildirisinden de anlaşıldığı gibi, İstanbul'un ve tarafsız bölgenin savunulması ve aynı zamanda Avrupa'nın Türklerin ani ve düşmanca saldırılarından korunmasıymış. Avrupa'nın Türklerin saldırısından korunmasına gelince, bu noktayı hiçbir Avrupa devleti ciddiye alamaz ve üzerinde durmaya da değmez. Büyük Britanya'nın ve bağlaşıklarının Türk başkentinin Türklerden savunulması isteği, yani kendilerine ait yere dönecek olan Türk ulusunun ve hükümetinin isteklerinden korunması isteği, büyük bir şaşkınlık yaratmaktan başka bir şeye yaramayan bir iddiadır. Tarafsız bölgenin Avrupa devletleri askerî kuvvetlerince savunulması ve İstanbul'un yüzyıllardır Türk olan bu bölümü dışında Türkiye'ye bırakılması isteği, Türk halkının başkentinin sürekli askerî tehdit altında bulundurulmasından başka bir şey olmayan bir istila hareketi ve Türkiye egemenliğinin çiğnenmesidir.

Rusya Hükümeti, ilgili halklar sorununun çözümlenmesine katılmadan Yakın Doğu krzinin içinden çıkmak için bazı Avrupa devletlerinin tek tek girişimde bulunmalarının ya da sözleşmelerinin bu sorunun hiçbir zaman ne olumlu bir sonuca ulaşmasına yardım edebileceği ne de yaklaşan yeni askerî tehdide engel olabileceği görüşündedir. Rusya Yakın Doğu'da ve Karadeniz'deki özel durumu nedeniyle ve Yakın Doğu sorununun barış yolu ile çözümlenmesinde en fazla çıkarı olan bir devlet olarak, bütün ilgili devletlerin ve en başta Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin derhal bir konferansa çağrılmasını önerir.

Rusya Hükümeti, tarafların eşit haklarına ve Türkiye'nin tüm Türk topraklarındaki egemenliğine saygı gösterilmesine dayanarak sesinin, gerçek barış özlemi duyanlarca duyulacağını ummaktadır.

Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı
L. Karahan

BELGE 190

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, Kafkaslarötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti'nin, Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Mısır Hükümetlerine Notası (1)

27 Eylül 1922

Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti bu nota ile, Yakın Doğu ve özellikle Boğazlar sorununun görüşülmesi amacıyla düzenlenen konferansa ilgili devletlerin çağrılmamasını protesto eder.

Kafkaslarötesi Cumhuriyetler Sovyeti 24 Eylül 1922 tarihli Rusya Hükümeti'nin notasına (2) tamamıyla katıldığını ve Rusya ile birlikte, ne Azerbaycan, ne Ermenistan ve ne de Gürcistan'ın bu Cumhuriyetler davet edilip konferansa katılmadan, Boğazlarla ilgili alınacak kendi çıkarlarını zedeleyici hiçbir kararı kabul etmeyeceklerini bildirir.

Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri
Birlik Sovyeti Başkanı
Nerimanov
Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri
Birlik Sovyeti Üyesi
Miyasnikov
Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri
Birlik Sovyeti Üyesi
Mdivani

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt V, Belge No. 266.
(2) Belge 189

BELGE 191

RSFSC'nin Resmi Büyük Britanya Temsilci Yardımcısının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan'a Yazısı (1)

27 Eylül 1922

Sayın Lev Mihailoviç,

Wise ve özellikle Gregory (2) ile yaptığım son görüşmelerden edindiğim izlenim şudur: Büyük Britanya Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin Yakın Doğu konferansına çağrılması önerisine var gücü ile karşı çıkıyor ve bu arada özellikle Lloyd George bu öneriye karşı sert çıkışlarda bulunurken, Curzon bu önerinin kabul edilmesine eğilim gösteriyor. Gregory ile yaptığım görüşmede, Sovyet Hükümeti'nin 14 Eylül (1922) tarihli notasına (3) karşı bugüne kadar bir cevap alınmadığına şaştığını ve bu son derece önemli konunun çözümünün daha fazla ertelenmemesi gerektiğini bildirdim. Görüşmem sırasında birçok kez, Doğu konusunda yapılacak olan görüşmelerde Rusya'nın dışarıda bırakılmasının ne kadar tehlikeli olacağını, büyük devletler ve özellikle İngiltere bu tutumlarını değiştirmezlerse, doğabilecek yeni güçlükleri belirtmeye çalıştım.

Gregory, ziyaretine gideceğimi ve kendisiyle hangi konuda görüşeceğimi bildiği için, herhalde bazı özel talimat almıştır ve hiç kuşkusuz bu talimatın özü, hiçbir vaatte bulunmamak ve Sovyetler Birliği'nin çağrılmaması konusunda bütün kabahati öteki bağlaşıkların sırtına yüklemekti. Gregory'nin verdiği cevabın özü kısacası şu: Büyük Britanya Hükümeti bizim çağrılıp çağrılmamamız konusunu ele almış değil, çağrılmamız yolunda bazı büyük engeller çıkmakta ve bunun nedeni de sözümona, La Haye (4)'de vermiş olduğumuz sözü tutmayışımızdır, ve bu yüzden Cenova'dan sonra büyük devletlerle aramızda yeni yeni belirmeye başlayan iyi ilişkilerin ya da hiç değilse normal ilişkilerin kopmuş olmasıdır. Gregory, özellikle Doğu konferansında görüşülecek olan sorunlara karşı bizim tutumumuzun ne olabileceğini öğrenmek istiyordu. Örneğin İstanbul ve Boğazların kaderi, Türk topraklarında kalmış Ermenilerin çıkarlarının nasıl korunacağı ve buna benzer sorunlar ile de çok ilgili göründü. Kendisine bu soruların bir kısmının cevabını Karahan'ın 14 ve 24 Eylül tarihli notalarında (5) bulabileceğini söyledim. Türkiye ile dostane ilişkilere devam

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt V, Belge No. 267

(2) J. D. Gregory İngiliz Dışişlerinde Kuzey bölümü Şefi'dir.

(3) İngiliz Dışişlerine 14 Eylül'de ulaştırılan 12 Eylül notası. Belge 187

(4) La Haye Konferansı 1922 yazında Rusya ile İtilâf arasında yapılmıştır.

edeceğimizi ve Türkiye'nin haklı isteklerini destekleyeceğimizi, konferansta da aynı şeyi yapacağımızı, ama aynı zamanda bu konuda öteki devletlerin önerilerini de dinleyip tartışmaya hazır olduğumuzu ve bunun dışında somut olarak hazırlanmış herhangi bir program ileri sürmeyeceğimizi, bunun, konferansın işi olduğunu belirttim.

Notalarımıza gelince, Gregory, bunlara cevap vermenin gereksiz olduğu izlenimini edindiğini, çünkü bu notalardaki görüşlerin çok genel olduğunu, somut önerilerin yapılmadığını söyledi. Bu sözlere karşı çıkarak, bunun böyle olmadığını, kendisinin bu notaların özünü anlamadığını, bu notalarda kesin bir dille bizim Doğa bunalımının çözümlenmesi için görüşmelere katılmak istediğimizi ve çok önemli birtakım sorunlarla ilgili birçok önerinin yapıldığını açıkladım.

Sounda Curzon ve Britanya Hükümetine, konferansa katılmaya kesinlikle kararlı olduğumuzu, böylesine önemli sorunlar ile ilgili önerilerimizin görmezlikten gelinmesine asla izin vermeyeceğimizi ve Büyük Britanya'nın er geç bize cevap vermek zorunda kalacağını, bu cevabın en kısa zamanda verilmesinin, yalnız bizim çıkarlarımız açısından değil, doğruda doğruya İngiltere'nin çıkarları için ve Doğu'da uzun ömürlü bir barış davasına hizmet edeceğini iletmesini rica ettim.

Bugünkü gazeteler, Kemal'in de Sovyet Hükümeti'nin konferansa çağrılması isteğinde bulunduğunu haber veriyorlar. Bu öneri İngiltere'de kamuoyunun büyük çoğunluğunca desteklenmektedir ve az çok liberal geçinen tüm organlar bizim katılmamız yönünde olup, bunun çok önemli olduğunu belirterek davayı ilerleteceğini, katılmadığımız takdirde konferansın başarısızlığa uğrayacağından çekindiklerini apaçık söylemektedir. Bu sorunun çözümlenmesi Fransa'nın tutumuna bağlı kalıyor. Kemal'in önerisinin çok içten olduğuna pek inanamıyorum, Fransa eğer bu teklifi geri alması karşısında Türkiye'ye ciddi bir yardım sözünde bulunursa, bu isteğinden vazgeçeceğinden korkuyorum. Kemal'in Paris'teki temsilcisinin (6) bir açıklamasına dikkatini çekmek istiyorum, açıklamaya göre, Doğu'daki barış, Türkiye'nin bağlaşıklarının da hazır bulunacağı bir konferansta anlaşmaya bağlanmalıymış, Rusya ise en fazla çok özel birkaç soruda konferansın kendisini dinlemesini isteyebilirmiş.

Doğu'daki bunalımda ilgili politik ve askerî olaylar hakkında size her gün telgrafla bültenler gönderiliyor ve durum günden güne değil saatten saate değiştiğinden, ancak beş gün sonra elinize geçecek raporda bunların üzerinde durmanın pek anlam kalmaz.

Arkadaşça selâmlarımla.

Y. Berzin

---

(5) Belge 187 ve 189.

(6) Ankara Hükümeti'nin Paris temsilcisi Ferit (Birtek) Bey.

BELGE 192

RSFSC Hükümeti'nin, Büyük Britanya, Fransa, İtalya Hükümetlerine Notası (1)

30 Eylül 1922 (2)

Batılı devletlerin ortak çabalarıyla Cenova ve La Haye Konferanslarında dünya ekonomisinin kalkındırılması yolundaki girişimleri sonuçsuz kalırken Rusya Hükümeti savaşlar ve dış müdahalelerin harap ettiği Cumhuriyet ekonomisinin kalkındırılması ve düzenlenmesine kendi gücüyle devam etti. Bu çalışmalar çerçevesinde Rusya Hükümeti Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya birçok siparişlerde bulundu. Siparişi verilen malların büyük bir kısmı gemilere yüklenmiş, ya da yüklenmeye hazır bir durumda en elverişli deniz yoluyla Boğazlardan geçirilerek Karadeniz limanlarına yollanmaktadır. Rusya Hükümeti durup dururken, Büyük Britanya'nın kendi savaş filosuna dayanarak, Çanakkale ve Boğazlardan geçişi ablukaya aldığını ve Karadeniz'den gelen ya da Karadeniz limanlarına gitmek isteyen tüm ticaret gemilerinin geçişini yasak ettiğini öğrendi. Bununla da yetinmeyen Büyük Britanya kumandanlığının savaş gemilerine, gemilerin durdurulması ile ilgili karara karşı çıkan tüm ticaret gemilerine ateş açılması emrini verdiğini de öğrendik.

Rusya Hükümeti Büyük Britanya'nın Rusya'yı haberdar etmeden, kendi çıkarlarına karşı oluşturulan bu ablukayı kesinlikle protesto eder.

İtilâf Devletleri, Rusya birçok ödün verdiği halde, kendisi ile normal ekonomik ilişkilerin kurulmasına ve böylece Rus millî ekonomisinin kalkındırılmasına yardımda bulunmasını reddetmekle kalmayıp bu kez Boğazları kapayarak Rusya Hükümeti'nin çalışmalarına bu yoldan kendi güçleri ile engel olmaya çalışmaktadır.

Rusya Hükümeti, ayrıca savaştan zaferle çıkmış devletlerin Boğazlarda, Rusya ve bağlaşıklarının çıkarlarını çiğneyen bir rejimi kurmalarını protesto eder. Bugün ilan edilmiş olan Boğazların ablukası, Karadeniz'de deniz ulaşımı ile ilgili olmayan devletlerin, kendi savaş güçleri ile Boğazları kontrol ederken Karadeniz ülkelerinin barışçıl ekonomik hayatına sonsuza dek engel olabileceklerini kanıtladığı gibi, Boğazlardan serbest geçiş hakkı yüzünden Avrupa'nın yeniden

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 270.

(2) Bu nota İngiliz Dışişlerine 1 Ekim'de ulaştırılmıştır. Bkz. "Documents on British Foreign Policy" (İngiliz Dış Politika Belgeleri), Seri I, Cilt XVIII., Londra 1972, Belge No. 116.

kan dökülmesine hazırlandığını ve bu serbestinin bugün için sadece İtilâf Hükümetleri'nin diledikleri zaman ve istedikleri bahane ile Boğazları kapamaları anlamına geldiğini göstermektedir. Bu ise Karadeniz'in bütün dünyadan soyutlanması demektir.

Rusya Hükümeti Boğazların serbest bırakılmasını ve bu serbestinin yalnızca ticaret gemilerinin geçişini kapsamasını ve Karadeniz'in bütün yabancı deniz savaş kuvvetlerinden arındırılmasını istemektedir. Bu abluka Büyük Britanya ve bağlaşıkları için hayatî önem taşıyan denizyollarında engel çıkarmıyor, bu abluka onların ulusal ekonomisine de darbe indirmiyor, çünkü bu abluka yalnız ve yalnız Karadeniz devletlerinin ekonomilerini alt üst etmeye yöneliktir. Büyük Britanya makamlarının başkalarının denizlerinde ve topraklarındaki bu keyfi ve sorumsuz davranışı ancak, Karadeniz devletlerinin çıkarlarına karşı en ufak bir saygı duymadığı şeklinde tanımlanabilir.

Rusya Hükümeti bu nota ile, Boğazların ablukasının ve ticaret gemilerinin Çanakkale ve Boğazlar'dan, Büyük Britanya ve bağlaşıklarının çıkardıkları ve serbest geçişi kısıtlayan bütün düzenlemelerin derhal kaldırılmasında ısrar etmektedir (3).

Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı
L. Karahan

(3) Bu notaya Fransız Hükümeti 5 Ekim'de, İtalyan Hükümeti 19 Ekim'de ve İngiliz Hükümeti 21 Ekim'de cevap vermişlerdir. Her üç hükümet, yapılan protestoyu reddetmiştir "Documents on British..

BELGE 193

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal'e Telgrafı (1)

14 Ekim 1922
No. 1181

Görevime tekrar döndüğüm şu anda (2), şahsınızda kardeş Türk milletini selamlamaktan ve Türk milletini, başta büyük önder, Mareşal Mustafa Kemal Paşa olmak üzere parlak ve kahramanca zaferlerinden dolayı kutlamaktan büyük bir mutluluk duymaktayım.

Türk ulusu, azmi, iradesi ve olağanüstü mertliğiyle kendi devlet topraklarının tam özgürlüğüne er geç kavuşacak ve ülkesini saldırganların boyunduruğundan kurtaracaktır. Bu tarihi anda, paha biçilmez sonuçları bugünlerde belirmeye başlayan, uluslarımızın dostluğunu bir anlaşma zeminine oturtmak, yürekten ve dostça ilişkilerimizin sağlam temelini kurmak için birlikte çalıştığımız o kader belirleyici saatleri tekrar anıyorum. Ülkeniz için tek sağlam ve her türlü koşullarda denenmiş dostluğun, bizim, Sovyet Cumhuriyetlerimizin dostluğu olduğunu ve büyük kapitalist devletlerin tutumunun ve Türkiye'ye karşı niyetlerinin, bu tutum ve niyetler en olumlu diyebileceğimiz zamanlarda bile Türkiye için yeni yeni tehlikelere gebe olduğunu siz de benim kadar bilmektesiniz. Hükümetinizin 29 Eylül tarihli bağlaşık devletlere gönderdiği notada (3) aldığı son derece dikkatli ve ölçülü tavrın, aramızdaki ilişkiler ve ortak kararlar da olmak üzere, hiçbir zaman halklarımız için hayati bir önem taşıyan karşılıklı dostlukla ilgili bir kararsızlık olarak yorumlanmayacak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ülkelerimiz politikasının bu tek temelini, ülkelerimizin ortak düşmanlarına darbeler vurarak, korumaya ve savunmaya devam edeceğine inanıyorum.

Misak-ı Millî'nin ve Moskova Anlaşması hükümlerinin yürürlüğe geçeceği ve gerçekleşmiş bir olay haline geleceği ve kendi kaderini ellerinde tutan Türk milletinin Rus milleti ile elele vererek, halklarımızın mutluluğu ve tüm insanlığın yararı için çalışacağı günlerin yakın olduğu kanısındayım.

Çiçerin

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 277

(2) Çiçerin, Cenova ve la Haye Konferanslarına katılmak üzere Mart 1922'den beri Avrupa'da bulunuyordu.

(3) Bu nota için Bkz. "Türk İstiklâl Harbi", II. Cilt, "Batı Cephesi" 6. Kısım, IV. Kitap "İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922 - 1 Kasım 1923)", Ankara 1969, s. 49 - 50.

BELGE 194

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, RSFSC'nin Büyük Britanya ve İtalya Temsilcilerine Telgrafı (1)

19 Ekim 1922

Katında güven ve saygı gördüğünüz hükümete lütfen aşağıdaki açıklamayı iletiniz:

Yaklaşık bir ay kadar önce, Rusya Hükümeti birçok büyük devlete seslenerek (2), Rusya'nın Yakın Doğu bunalımının barış yoluyla çözümlenmesine karşı duyduğu ilgiyi, gerçek ve sağlam bir barışın kurulması için, bu konferansa katılmasının gerektiğini açıklamıştı. Rusya Hükümeti, bu çağrısını cevapsız bırakan devletlerin bu konudaki karşı tutumlarını hayretle izlerken, bu konferansın pek yakında düzenleneceği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de bu konferansa çağrılmış bulunduğu yolundaki haberleri (3) büyük bir şaşkınlıkla öğrenmiş bulunuyor. Rusya Hükümeti, Yakın Doğu Konferansına birçok devlet ve bu arada Yugoslavya, Romanya ve hatta Japonya da çağrıldığı halde, bu sorunların çözümlenmesinde en fazla ilgili taraf olan Rusya'nın dışarda bırakılmasının hiçbir gerekçeyle haklı çıkarılamayacağı görüşündedir.

Rusya Hükümeti bir zamanlar, bu büyük devletlere yaptığı uyarıyı, Pasifik Okyanusu Konferansına Rusya katılmadığı takdirde, bu konferansın hiçbir sonuç vermeyeceği yolundaki uyarılarını hatırlatmak istiyor, çünkü bugün Uzak Doğu'da gene silahlı çatışmaların çıktığını görüyoruz. Aynı biçimde, Rusya Hükümeti Aland Takımadalarının (4) uluslararası durumunun belirlenmesi konusundaki başvurularda Rusya'nın görüşünün alınmamasını protesto etmişti ve bugün bir kez daha, Aland Takımadaları ile ilgili hareketlerinde bağlı olmadığı ve dilediği gibi davranabildiği görülmektedir. Rusya'nın en yasal istemleri ve en doğal çıkarlarının sistemli bir biçimde görmezlikten gelinmesi, genel barışın kökleşmesine hizmet etmediği gibi, tam tersine, en ciddi uluslararası karışıklıklara yol açmaktadır. Aynı biçimde, Rusya'nın coğrafi durumu ve kendisinin Yakın Doğu devletleriyle olan politik ilişkileri, Yakın Doğu'daki barışın sağlanmasının ve buna bağlı sorunların uzun vadeli çözümünün, Rusya'nın bu tür görüşmelere katılmadan mümkün olamayacağı da açıktır.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 283.

(2) L. M. Karahan'ın 24 Eylül notası. Bkz. Belge 189.

(3) Konferans çağrısı Türkiye'ye 23 Eylül'de yapılmıştır. Bkz. "Türk İstiklâl Harbi... , s. 48 - 49.

(4) Aland Takımadaları Baltık Denizi'nde olup, bugün Finlandiya'ya aittir.

Rusya, tüm Avrupa devletleri arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tanımış ve sağlam bir anlaşma üzerine ilişkiler kurmuş tek devlettir. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile (5) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce saptanan sınırları kabul etmekle, Yakın Doğu sorunlarına fiilen katıldığını kanıtlayan Rusya, yalnızca Boğazlar sorunu ile yetinmemiştir. Yakın Doğu sorunlarıyla diğer sorunlar birbirine bağlı olduğundan, bunların birlikte çözümlenmesinde, Boğazlar konusunun bunlardan soyutlanarak ele alınamayacağı da açıktır. Boğazların güvenliği ve Boğazlarda şu ya da bu rejimin uygulanması olanağı, Yakın Doğu'da meydana gelecek politik durumunun sonuçlarına bağlı kalıyor. Konferans çalışmalarından Boğazlar konusunun ayrılması ve bu sorunun çözümünün ek konferansın eline teslim edilmesi gerçek bir hedefe ulaşmayacak ve sonuç olarak esas konferansta zaten kabul edilmiş birtakım ilkelerin uygulanmasının düzenlenmesi ya da pratik anlamdan yoksun bir rejimin saptanması ile yetinilecektir. Rusya kendisi katılmadan alınan kararların oldu bittisine getirilirse sonuçta bu kararların hiçbirini kabul etmeyeceği açıktır.

Genel barışın sağlamlaştırılmasını ve özellikle bu hedefe ulaşmak amacıyla Yakın Doğu'da uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenmesi için, Rusya Hükümeti Yakın Doğu konferansına hiçbir kısıtlama yapılmaksızın, katılmasında ısrar etmektedir. Aynı zamanda, Rusya Hükümeti, Rus - Türk Moskova Anlaşmasının Boğazların uluslararası statüsünün hazırlanmasının Karadeniz'de kıyısı olan devletlere bırakılması hükmünde ısrar etmek hakkını da saklı tutarak, konferansın yakın tarihi ve bir yığın Yakın Doğu sorunlarının birlikte görüşülmesi durumu karşısında, bütün diğer anlaşan taraflarla eşit haklar çerçevesinde bu konferansa katılmakta ısrarlıdır.

Çiçerin

(5) Belge 88.

BELGE 195

Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan (1) RSFSC Ankara Büyükelçisi S. İ. Aralov'a (2)

24 Ekim 1922

RSFSC Büyükelçiliği'nin Dışişleri Halk Komiserliği'nin yurt dışındaki temsilcilerinin yetkileri konusundaki 11 Haziran 1922 tarih ve 1047 sayılı açıklamasına karşılık (3), Dışişleri Komiserliği, Türkiye ile Rusya arasında henüz herhangi bir ticaret anlaşması yapılmamış olduğundan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Rusya Hükümeti'nin bu gibi temsilciliklerine Türkiye'de, belirli anlaşma hükümleri çerçevesinde hareket edebilecek resmi kuruluşlar gözüyle bakamayacağını bilgilerinize sunar.

Öte yandan, yukarıda sözü geçen temsilcilikler Türkiye'de özel kuruluşlar olarak da faaliyet gösteremezler, çünkü yabancı kuruluşlar ve tüzel kişiler hakkında yasalarca öngörülen işlem henüz tamamlanmamıştır. Bu koşullarda, bu konuları bir karara bağlayacak ticaret anlaşması yapılana kadar, Dışişleri Komiserliği, Büyükelçilikten, bu kuruluşlara Türkiye'de bütün faaliyetlerinin durdurulması yolunda gerekli uyarıda bulunulmasını rica eder. Yetkili Komiserlik bundan haberdar edilmiştir.

---

(1) 24 Ekim'de Yusuf Kemal Bey istifa edip yerine vekâleten Rıza Nur Bey geçtiği için bu notayı kimin imzaladığı belli değildir.

(2) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 291'e Ek.

(3) Bu belge elimizde değildir.

BELGE 196

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'ne Notası (1)

26 Ekim 1922
No. 1864

RSFSC Büyükelçiliği, bu nota ile, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'nin, 24 Ekim tarihli ve 5966 sayılı, Dış Ticaret Halk Komiserliğince Türkiye'deki ticarî faaliyetlerinin derhal kesilmesine ilişkin sözlü notası (2) sonucunda ortaya çıkan durum hakkındaki görüşünü bildirmekle şeref duyar.

Büyükelçi Ankara'ya geldiği ilk günlerden itibaren hem Büyükelçi hem de Dış Ticaret Komiserliği Temsilcisi olarak görevli olup yeterlik belgesi daha önce sayın Dışişleri Komiseri'ne sunulmuş ve Dışişleri Komiseri buna karşı herhangi bir itirazda bulunmamıştır.

Dış Ticaret Komiserliği Türkiye Temsilciliğinin açılışı bir gösteri ve şenlik niteliğine bürünmüş, Dışişleri Komiser Yardımcısı Celal Bey de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına açılış konuşması yapmıştır. Dış Ticaret Komiserliği'nin bütün faaliyetleri Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin izni ve bilgisi ile yapılıyordu. Hatta dahası, bu faaliyetlerin en büyük kısmı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birçok bakanlıklarına değişik nitelikte mal tesliminden ibaretti ve o dönemde, her ekonomik yardımın Türkiye için hayati önemi olduğu için, Türk Hükümeti bakanlıkları Dış Ticaret Temsilciliği ile resmi ilişkilerde bulunuyorlardı. Personelin % 70'i Türk olan Dış Ticaret Komiserliği'nin temsilcilik örgütünün kuruluşu büyük harcamalar gerektirdi ve bu harcamalar karşılığı olarak Dış Ticaret Komiserliği, faaliyetlerinin sonucunda herhangi bir kârın elde edilmesini beklemediği gibi umut da etmiyordu. Dışişleri Komiserliği'nin sözlü notasıyla ilgili olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rusya ile bir ticaret anlaşması yapmak istiyorsa, Büyükelçilik, 20 Eylül 1922 tarihli ve 1688/2 sayılı sözlü notasında da (3), Rus heyetinin ticaret anlaşmasının imzasına yetkili olduğunu, Ankara'da bulunup hemen çalışmalara başlamaya hazır olarak beklediğini belirtmişti.

---

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt V, Belge No. 291.

(2) Belge 195.

(3) Bu belge elimizde değildir.

Ancak ticaret anlaşmasının yapılması dileğini, durup dururken Dış Ticaret Komiserliği'nin faaliyetlerini durdurmak tehdidi ile bağdaştırmak çok güçtür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin böyle bir önlemi Dış Ticaret Komiserliği'nin Anadolu'da bugüne kadar yapmış olduğu bunca işi sıfıra indirecek, Komiserliğe büyük zarar ziyan verecek ve Rusya ile Anadolu arasında kurulmakta olan ekonomik ilişkilerin de kopmasına neden olacaktır, çünkü Dışişleri Komiserliği'nin, Dış Ticaret Halk Komiserliği'nin, yurtdışında Sovyet Federasyonu'nun bütününü temsil ettiğini bilmemesine imkân yoktur.

Böyle bir önlemin Rusya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin kesilmesi anlamına geleceğini gözönünde bulundurarak, Dışişleri Komiserliği'nin sözlü notasının kapsamını Büyükelçiliği aracılığıyla öğrenmiş bulunan Sovyet Hükümeti'nin, ticaret anlaşması yapılması işini ciddi olarak ele alamayacağı açıktır. Sovyet Hükümeti, hükümetlerimiz arasındaki dostluk ilişkilerini daha da sağlamlaştırmak istediği için, bu ilişkileri ülkelerimiz arasındaki sıkı ekonomik bağlar temeline oturtarak bugüne kadar Dış Ticaret Halk Komiserliği'nin Türkiye'deki faaliyetini destekliyordu. Ancak, taraflardan biri bu temelleri yıkmaya kalkışırsa, karşı taraf bu davranışın politik anlamı üzerinde durup durumu incelemek zorundadır ve bu da doğaldır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından planlanan böyle bir önlem, esas itibarıyla Sovyet Hükümeti'ne karşı dostane olmayan bir nitelik taşımaktadır ve Rus Türk ilişkilerini son derece ciddi bir şekilde etkileyebilir. RSFSC'nin Büyükelçiliği, Dışişleri Komiserliği'nden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ülkelerimiz arasındaki dostluğa gölge düşürmemek için, yürürlüğe konması hiçbir ekonomik bahane ile haklı çıkarılamayacak bu önlemden vazgeçip geçemeyeceğinin bildirilmesini rica eder.

BELGE 197

V. İ. Lenin'in, "Observer" ve "Manchester Guardian" Gazeteleri Muhabiri Farbman ile Yaptığı Görüşme (1)

27 Ekim 1922

..... (2).

2. Soru: İngiltere'nin desteklediği Yunan - Türk savaşının fiilen sona ermesi, İngiliz - Rus anlaşmasının yapılması için en uygun zaman sayılmaz mı?

Cevap: İngiltere'nin desteklediği Yunan - Türk savaşının sona ermesi, elbetteki İngiliz Rus anlaşmasının yapılması için, belirli nedenlerle, şansları arttıran bir zaman sayılabilir. Böyle bir anlaşmayı, bu savaşın bitmesinden önce de düşünüyorduk ve şimdi anlaşmanın yapılmasına daha büyük bir gayretle çalışacağız. Gerçi bu savaşın bitmesine bağlı bazı sorunlar, İngiltere ile anlaşmazlık doğuran birer konudur. Ama herşeyden önce, Yunan - Türk savaşının, yerini barışa bırakması bizce, uluslararası politika için genellikle öylesine büyük bir kazançtır ki, bu politikanın genel koşullarının Yunan - Türk barışı sayesinde iyileşeceğini umarız. İkincisi, İngiltere ile aramızda olan anlaşmazlıklar bizce, hiçbir zaman asla çözümlenemez türden değildir. Tam tersine, Yakın Doğu sorununun çeşitli aşamaları ile ilgili olarak, özellikle Yunan Türk savaşının bitmesini, bu savaşı uluslararası politikanın ön planına çekip çıkaran bütün çatışma ve anlaşmazlıkların da sona ermesine bağlamamız ve bunu ümit etmemizin ne kadar doğru olduğunu yakın gelecek bize gösterecektir.

Bu savaşın sona ermesiyle İngiltere ile olan bütün anlaşmazlık ve sürtüşmelerin bitmesi için de elimizden geleni yapıyoruz ve İngiliz Hükümeti'nin asıl çıkarlarının, bu durumda, her türlü kulaktan dolma bilgilere ve Rus aleyhtarı basının hiç de samimi olmayan yayınlarına karşılık ağır basacağı kanısındayız.

3. Soru: Sizce, Rusya'nın Doğu sorunlarının görüşülmesine katılması acaba yalnızca prestij sorunu mudur, yoksa bu konuda salt Rusya'nın gerçek çıkarlarını mı düşünüyorsunuz? Rusya Hükümeti, Rusya'nın sadece Boğazlar sorununun çözümlenmesi ile ilgili konferans bölümüne katılmasına izin verilmesi yolundaki Fransız önerisini kabul ediyor mu?

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt V, Belge No. 292.

(2) Bu belge 7 soru ve cevap içermektedir. Buraya konumuzu ilgilendiren 2, 3, 4 ve 5'inci soru ve cevaplar alınmıştır.

Cevap: Rusya'nın Yakın Doğu sorununun çözümlenmesi ile ilgili görüşmelere katılmasını, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde prestij sorunu saymam. Sanıyorum ki beş yıldan beri tüm uluslararası politikamızla prestij sorununa tamamen ilgisiz kaldığımızı ve hiçbir zaman yalnızca prestijden dolayı devletler arasında herhangi bir iddia ya da istek ileri sürmeyeceğimizi ya da barışın var olan gerçek şanslarını zayıflatmaya kalkışmayacağımızı yeteri kadar kanıtladık. Eminim ki, hiçbir devletin halk kitleleri arasında prestij sorunu bizdeki kadar büyük bir kayıtsızlıkla ve hatta neşeli bir alayla karşılanmamaktadır. Ve bizce, yaşadığımız bu çağın diplomasisi de giderek prestij sorunlarının aynen böyle ele alınmasına doğru yönelmektedir.

Yakın Doğu politikamız bizim için, Rusya'nın ve Rusya ile federe olan bir dizi devletin en gerçek ve en somut, en hayati çıkar konusudur. Bütün bu devletlerin Yakın Doğu Konferansına katılma isteklerinin kabul edilmemesi, öylesine büyük düşmanlık, sürtüşme, hoşnutsuzluk ve bir yandan Doğu Avrupa, öte yandan bütün diğer devletler arasında yalnızca ticari nitelikteki işlerde öylesine zorlukların meydana gelmesine yol açacaktır ki, barış içinde bir arada yaşanmasına hiçbir olanak kalmayacak ya da barış içinde bir arada yaşama yolunda olağanüstü zorluklar çıkacaktır.

Bunun için Rus Hükümeti, Paris'ten gelen ve Rusya'nın sadece Boğazlar konusunun ele alındığı konferans bölümüne katılması önerisinden asla memnun değildir (3). Bizce, böyle bir kısıtlama ister istemez bir sürü kaçınılmaz, gerçek ve özellikle ekonomik yönden olumsuzluklar yaratacaktır ki bunlardan herhalde en yakın gelecekte en çok zararlı çıkan bizzat Fransa ve İngiltere olacaktır.

4. Soru: Boğazlar sorununun çözümlenmesi ile ilgili Rus programı nedir?

Cevap: Boğazlar konusundaki -ancak yaklaşık olarak belirlenen- programımız diğer konular yanı sıra şu konuları da kapsıyor: Her şeyden önce Türkiye'nin ulusal isteklerinin karşılanması, bunların yerine getirilmesi. Kanımızca bunu gerektiren, sadece ulusal bağımsızlık çıkarları değildir. Beş yıldır, başka devletlerde pek rastlanmayan milletler bolluğuna sahip bir devlette, ulusal sorunların çözümlenmesinde edindiğimiz deney, bu gibi durumlarda ulusların çıkarlarının savunulması için tek doğru tutumun, ulusların istek ve dileklerinin büyük ölçüde yerine getirilmesi ve bu alanda en ufak anlaşmazlık olasılığını ortadan kaldıracak koşulların yaratılması olduğuna bizi tam anlamıyla inandırmıştır. Bu edindiğimiz deneyler bizde şu sarsılmaz kanıyı doğurmuştur: Anlaş-

(3) Bkz. Belge 198.

malar için her olasılığı yok eden, çeşitli entrikalardan uzak kalmasına yardımcı olmayan, halklar arasında barışçıl ilişkilere ve çağdaş uygarlık içinde en değerli olan şeylerin az çok başarılı gelişmesine olanak tanımayan güvensizlik varoldukça, gerçek güveni sağlayacak ve özellikle ayrı diller konuşan işçi ve köylüler arasında güven yaratacak tek şey, ulusların öz çıkarlarına karşı çok, ama çok büyük anlayış, dikkat ve saygıdır.

İkincisi, programımız, barış ve savaş zamanlarında, Boğazların tüm savaş gemileri için kapanmasını da kapsıyor. Bu yalnızca doğrudan doğruya Boğazlarda kıyısı olan devletlerin en dolaysız ve en büyük ticarî haklılıkları olmakla kalmıyıp, bütün öteki devletlerin çıkarlarının da gerektirdiği bir durumdur. Şunu unutmamalıyız ki, tüm dünyada, savaşa ya da barışa yönelik gereğinden çok daha fazla birtakım barışçıl cümleler, konuşmalar, hatta yeminler bile duyulduğu halde, buna karşı birçok devlette ve özellikle çağdaş uygarlığa sahip olanlarda, barışın sağlanması ve kökleşmesi için gerçekten atılması gereken en basit adımlara şaşılacak kadar az rastlanmaktadır. Biz ise, hem bu sorunda hem de benzer sorunlarda mümkün olduğu kadar az genel bildiri, şatafatlı vaatler ve çözüm yolları yerine, savaş tehlikesinin tamamen ortadan kaldırılmasına yeterli olmasa bile, mümkün olduğu kadar çok gerçekten barışa yaklaştırıcı basit, ama açık ve somut karar ve önlemler görmek isterdik.

Üçüncüsü; Boğazlarla ilgili programımızda ticari deniz işletmeciliğinin tam serbestisi öngörülmektedir. Ve, bir önceki cümlemde belirttiğim şeylerden sonra, bu konunun burada ayrıca uzun uzadıya açılmasına ve somutlaştırılmasına hiç gerek yok.

5. Soru: Milletler Cemiyeti kendi kadrosuna Rusya, Türkiye, Almanya ve Birleşik Amerika Devletlerini alırsa, Rus Hükümeti Boğazların Milletler Cemiyeti tarafından kontrol edilmesini kabul edecek mi? Yoksa Rusya Boğazların kontrolü için özel bir komisyonun kurulmasını mı isteyecek?

Cevap: Elbetteki biz, Milletler Cemiyetine karşıyız ve kanımca, Milletler Cemiyetine karşı olumsuz tutumumuzun nedeni, sadece ekonomik ve politik düzenimiz ve bu düzenin bütün özellikleri değil, aynı zamanda, genellikle tüm çağdaş politikanın somut koşulları açısından, barışın gerekleridir ve bunlar bu tutumumuzu tamamen haklı çıkarmaktadır. Milletler Cemiyeti, dünya savaşından çıkan bir kuruluşun tüm çizgilerini öylesine açıkça taşımakta ve Versailles Anlaşmasına öylesine sıkı sıkıya bağlı, ulusların eşit haklarının ne olduğunun gerçek bir saptaması ve bunların kabul edilmesine biraz olsun yaklaşan esaslardan ve ulusların barış içinde bir arada yaşamasının gerçek şansına benzer

şeylerden öylesine yoksun ve bu yoksunluk öylesine belirgindir ki, bence Milletler Cemiyetine karşı tutumumuzun bundan başka herhangi bir yorumu da gerekmez.

BELGE 198

Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerinin, Büyük Britanya'nın Moskova'daki Resmi Temsilcisi Peters Aracılığı ile G. V. Çiçerin'e Sundukları Nota (1)

27 Ekim 1922

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye Hükümetlerine 13 Kasım'da (2) Lozan'a temsilcilerini göndermelerini ve Doğu'daki savaşa son verilmek üzere bir barış anlaşmasının imzalanması önerisiyle çağrıda bulunurlar. Bu konferansta görüşülecek olan sorunların yanı sıra ayrıca Boğazlar sorunu da görüşülecektir. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükmetleri, bu sorunun yalnızca savaşan devletlerin sorunu olmayıp, sınırları Karadeniz'den geçen devletlerin de çıkarlarına değindiği için, bu devletlerle özel görüşmelerin ve danışmaların yapılmasının gerektiğini kabul ederler. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri bu nedenle Sovyet Rusya Hükümeti'ne Boğazlar sorununun görüşülmesi amacıyla kendi temsilcilerini Lozan'a göndermeleri ricasında bulunmaktadır. Bu görüşmelerin başlangıç tarihi Sovyet Rusya Hükümeti'ne daha sonra bildirilecektir (3).

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt V, Belge No. 301'e Ek.

(2) 13 Kasım'da başlaması düşünülen Lozan Konferansı, İngiltere'deki seçimler nedeniyle ertelenerek 20 Kasım'da açılmıştır.

(3) Bu notanın hazırlanması için yapılan yazışmalar: "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 121, 123, 127 ve 130.

BELGE 199

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'ya Vekâlet Eden Rıza Nur'dan, RSFSC Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'e (1)

28 Ekim 1922

Sağlık durumu yüzünden görevinden ayrılmak zorunda kalan Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal Bey'in yerine geçici olarak vekâlet ettiğimden (2), kendisine Sayın Aralov aracılığı ile göndermiş olduğumuz ve Dışişleri Komiserliği'ne dönüşünüzü bildiren telgrafın (3) alındığını bildirmek şerefi bana düşmüştür, Tebriklerinizi hiç geciktirmeden Mustafa Kemal Paşa'ya ilettim. Son zaferlerimizin Rusya'da büyük bir sevinçle karşılandığını büyük bir memnunluk ve sevinçle öğrenmiş bulunuyorum.

Sayın Komiser, Türk Hükümeti'nin Türk - Rus dostluğunun önemini gereğince değerlendirmekte ve ülkelerimizin geleceği için bu dostluğun öneminin de tam anlamıyla bilincinde olduğuna güvenmenizi dileriz. Moskova Anlaşması görüşmelerine katılanlar arasında bulunduğumdan, çok sıkı ve candan dostluk ilişkilerimizin temelini kurduğumuz zamanlardaki ortak çalışmalarımızı hatırlatan sözleriniz beni çok duygulandırdığı gibi bu görüşmelere katılmış olan öteki arkadaşları da gerçekten çok memnun etmiştir. Şunu öncelikle belirtmeliyim ki, 29 Eylül tarihli notamızda (4) hiçbir şey karşılıklı dostluğumuz konusunda bir kararsızlık olarak yorumlanamaz. Gerçekten, bu nota yalnız ve yalnız askerî harekâtın durdurulması ve Trakya'nın Yunan boyunduruğundan kurtulmasına değinen sorunlarla ilgili olduğundan, bu notada ne tasarlanan konferansa katılacak devletlere ne de Boğazlar konusuna değinemezdik. Ancak 4 Ekim tarihli notasında (5) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin beklenen danışma konferansına Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin katılmasını istemiş olduğunu sizin de öğrenmiş olmanız gerekiyordu ve bu notada Hükümetimiz bu çağrının nedenlerini bütün ayrıntılarıyla anlatmaktaydı.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 277'ye Ek.

(2) Yusuf Kemal Bey 24 Ekim'de istifa etmiş, yerine İsmet Paşa seçilmişti, ancak İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüş tarihi olan 29 Ekim'e kadar Dışişlerine Rıza Nur Bey vekâlet etmişti.

(3) Bkz. Belge 193.

(4) Bkz. "Türk İstiklâl Harbi... , s. 49 - 50.

(5) Bkz. "Documents on British... Cilt XVIII, Belge No. 92.

Sözlerimi bitirirken, mektubunuzun sonundaki iyi dilekleriniz için teşekkür eder ve Türkiye'nin, kuruluşunun ilk günlerinden beri kendisine dost olanlara sonuna kadar sadık kalacağına güvenmenizi bir kez daha belirtmek isterim, sayın Komiser.

BELGE 200

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'ne Notası (1)

30 Ekim 1922

Rusya Hükümeti bugünkü Yakın Doğu olaylarının son derece büyük önemi, öte yandan ise Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde son zamanlarda meydana gelen belirsizlik durumu karşısında, halklarımızı birleştiren dostluk ve Moskova Anlaşması temelinde, bu ilişkilerin tümüyle ve içtenlikle netleştirilmesinin gereğine ve bunun artık hiçbir erteleme kabul etmeyecek derecedeki ivediliğine, Türkiye Hükümeti'nin dikkatini çekmek ister. Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti ile ilgili, kendisine düşen tüm yükümlülükleri her zaman dürüstlükle yerine getirmiş ve her zaman iki ülkeyi birleştiren dostluğa yaraşır çizgiden ayrılmamıştır. Bu nedenle Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin son zamanlarda atmış olduğu bazı adımlar ve özellikle Türkiye'de Dış Ticaret Komiserliği Temsilciliğinin kapatılması isteği karşısında büyük bir şaşkınlık duymaktadır (2).

Rusya Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin ülkelerimizin çıkarları için dostluk politikasını ve ülkelerimizi yakınlaştıran yükümlülüklerin yerine getirilmesinin kaçınılmazlığını, tüm açıklığıyla anlayacağından emindir. Bu dostluk politikasının en sağlam kanıtı ve en somut ifadesi, sanırım Lozan Konferansının açılışında, Rusya'nın eşit haklarla konferansın tüm çalışmalarına katılması kesin isteği ve bunda hiçbir kısıtlamanın yapılmamasında ısrarı olacaktır. Çünkü Rusya'nın bu konferansa katılması Türkiye'nin çıkarlarına uygundur ve kendisi için çok yararlı olacaktır. Bu yoldan yürüyerek, gerek Türkiye'nin gerekse Rusya'nın hayati çıkarlarının desteklenmesi olanağı ortaya çıkacaktır, ancak bunun ilk koşulu, kuşkusuz ki sağlam ve sarsılmaz bir dostluktur.

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt V, Belge No. 297

(2) Bkz. Belge 195, 196.

BELGE 201

RSFCS Hükümeti'nin İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerine Notası (1)

2 Kasım 1922
No. 1273

Rusya Hükümeti Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerinden, Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmak üzere Lozan Yakın Doğu Konferansına çağrısını içeren 27 Ekim tarihli bildiriyi almış bulunuyor (2).

Rusya Hükümeti, öteki konuların görüşülmesi sırasında Rusya'nın konferanstan uzak tutulmasını hem tamamen yanlış hem de hiçbir gerekçeyle geçiştirilemeyecek bir davranış kabul etmektedir. Rusya Hükümeti her şeyden önce, konferansa katılması öngörülen devletler heyetinin Sevr Anlaşmasını imzalayan devletler heyetinden çok farklı olduğunu vurgulamak ister, çünkü Lozan'da düzenlenecek Yakın Doğu sorunları konferansının hiçbir zaman eskiden büyük Avrupa savaşına katılmanın biraz geç kalmış tasfiyesi olarak ele alınamaycağı gibi, Türk ulusunun parlak zaferlerinden sonra aslında böyle bir tasfiyeye imkân kalmamıştır ve bu durumda bu yeni konferansın amacı tüm Yakın Doğu sorunlarının genel olarak ele alınması olacaktır.

Lozan Konferansının gerçek niteliğinin bu açıdan görülmesinin ne kadar doğru olduğunu, konferansa katılacak olan bazı devletlerin şimdiden Türkiye ile ayrıca özel anlaşmalara girişmesi de kanıtlıyor. Bu son nokta ise, Rusya Hükümeti'nin, Lozan Konferansına, bugünkü savaş durumunun ortadan kaldırılmasına yönelik ve gerçekten savaşan tarafların toplantısı gözü ile bakmasına engel oluyor. Lozan'a çağrılmış birçok devlet böyle bir nitelik taşımamaktadır. Lozan Konferansının gerçek amacının, Yakın Doğu sorunlarının tümüyle görüşülüp çözümlenmesi olduğundan, Rusya Hükümeti, Rusya'nın yalnızca Boğazlar konusunun görüşülmesi için çağrılmasının ve konferansın tüm diğer sorunlarının çözümlenmesi dışında bırakılmasının kabul edilmesinin olanaksız olduğunu bildirir. Rusya Hükümeti bu konferansta yalnız Rusya'nın değil, Türkiye'nin komşusu olan Bulgaristan'ın dışarıda bırakılırken Yugoslavya ve Romanya'nın yanısıra çok uzakta olan Japonya'nın da çağrılmasına bir anlam veremektedir. Konferansın böylesine kasıtlı olması ve seçilen devletler heyetinin yapaylığı karşısında Rusya Hükümeti ister istemez çağrı yapan devletlerin

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 301.

(2) Belge 198.

Yakın Doğu sorunlarının görüşülmesine katılacak devletlerin haklarının ve katılma biçiminin saptanmasında keyfi davranıldığı sonucuna varmaktadır.

Çağrı yapan devletler, bu sorunların çözülmesi için belirli devletlerin görüşmelere katılmasını sağlarken, başka devletleri, ortada hiçbir yasal gerekçe olmadan, safdışı bırakmaktadır. Çağrı yapan devletlerin bu tutumlarında, güçlü olan devletlerin zayıf olan devletlerin yasal haklarını gaspetme ve çiğneme politikası, zayıf devletlerin tüm çıkar ve kaderine dilediği gibi hükmetme niyetleri sezilmektedir. Çağrı yapan devletlerin bu hareketleri, Türk ulusunun, devlet toprak ve sularında tüm haklarının egemenliğinin geri verilmesine hiç de niyetleri olmadığını gösteriyor. Lozan Konferansına katılacak olan devletler heyetinin tam anlamıyla keyfi seçimi ve çağrı yapan devletlerin ısrarla konferansın görüşülen sorunlarının bütününden Rusya'yı dışarıda bırakma çabaları, konferansta, Türk ulusunun hayati çıkarlarının tam anlamı ile karşılanmasını ve egemenlik haklarının iadesinin ilke olarak kabul edilmesini tehlikeye düşürüyor.

İtilâf Devletleri, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsız bir devlet olarak yaşamasına karşı mücadelede birleşmişken, yalnızca Sovyet Rusya kahramanca savaşan Türk ulusunun dostluk ve kardeşlik yolunu izleyerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile, bu dostluk ilişkilerini kesinlikle saptayan bir anlaşma imzalamıştır. Türkiye ile konferansta yapılacak genel anlaşma görüşmelerinde herhangi bir başka devlet değil de Rusya'nın saf dışı bırakılması gösteriyor ki, İtilâf Devletleri konferans masasında Türk milletini kazandığı zaferlerden ve kahramanca gayretlerinin ürünlerinden yoksun etmeye kararlıdır. Bütün ezilen halkların dostu olan, tüm ulusların kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesini kabul eden Sovyet Rusya, kuruluşunun ilk günlerinden beri tüm Doğu halklarıyla dostluk ilişkileri kurmuştur ve Lozan konferansında da aynı ilkeleri savunmayı görev saymaktadır.

Rusya Hükümeti, eski Çarlık Hükümeti'nin ve Türkiye'yi kendi boyunduruğu ve vesayetine almak isteyen öteki hükümetlerin baş vurdukları yollara asla baş vurmayacaktır, çünkü böylesi istekler bize tamamen ters düşmektedir. Eğer, Rusya Hükümeti konferansa katılmakta ısrar ediyorsa, bunun nedeni, Türk milletine tüm egemenlik haklarının tanınmasının sağlanmasıdır. Çünkü yalnız bu yolla Yakın Doğu'da kalıcı bir düzen ve barış kurulabilir, bu durum ise doğrudan doğruya Rusya'nın çıkarları doğrultusundadır.

Çağrı yapan devletlerin Rusya'nın konferansın Boğazlar meselesi dışında öteki çalışmalara katılmasından kaçınmaları aynı zamanda, Rusya Cumhuriyeti'nin dış politika alanındaki bütün haklarının ve çıkarlarının çiğnenmesi ve uluslararası durumunun zayıflatılması girişimi demektir.

Rusya Hükümeti, bu devletlere 18 Ekim tarihli (3) notasıyla bildirdiği gibi, Boğazlar sorununun bütün diğer Yakın Doğu sorunlarından ayrı ve özel bir biçimde çözümlenmesi girişimi, konferanstan beklenen sonuçlar vermeyecek ve bütün katılanları tatmin etmeyecek, Boğazlar sorununun uzun vadeli ve sağlam bir şekilde çözümlenmesine yolaçmayacaktır. Rusya Hükümeti, Boğazlarda şu ya da bu rejimin kurulmasının Yakın Doğu'da yaratılması istenen duruma çok sıkı bir şekilde bağlı olduğu kanısındadır. Rus Hükümeti şunu da kesinlikle bilmektedir ki, konferans gündeminde olan herhangi bir sorunun şu ya da bu yoldan çözümlenmesi, şu ya da bu biçimde Boğazlar sorununu etkileyecektir.

Rusya Hükümeti, İtilâf Devletleri gerçekten kalıcı, sağlam bir barışın kurulmasını istemiş olsaydı. Yakın Doğu sorununun görüşülmesi sırasında Rusya'yı uluslararası anlaşmalar kadrosu dışında bırakmak istemeyeceklerinden emindir. Amacı, genel barış ve tüm ulusların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi ilkesinin yürürlüğe konması olan, Sovyet Cumhuriyeti, yasal haklarını ve hayati çıkarlarını onurla korumak yolundaki ödevlerini yerine getirirken konferansın bütün aşamalarına katılmasında ısrar ettiği gibi, Yakın Doğu Konferansına, Ukrayna ve Gürcistan'ın da eşit haklarla katılmalarında ve bu katılma sırasında kısıtlamalar yapılmadan, diğer devletlerle eşit haklara sahip olmasında ısrar etmektedir. Rusya Hükümeti, Lozan Konferansına çağrı yapan devletlerden en kısa zamanda cevap vermelerini ve böylece Rus heyetinin de konferansın açılışına yetişmesine olanak sağlanmasını diler.

Çiçerin

(3) Burada sözü geçen, Çiçerin'in, 19 Ekim tarihli notası olsa gerek. Bkz. Belge 194.

BELGE 202

RSFSC Hükümeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne Telgrafı (1)

3 Kasım 1922
No. 1272

Rusya Hükümeti adına, kardeş Türk halkını, Büyük Millet Meclisi ve dost Türkiye Hükümeti'ni, despot monarşi iktidarının taht'tan indirilmesi ve tüm iktidarın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devredilmesi gibi son derece sevinçli bir olay ve bu olayın Türkiye'nin millî bayramı ve tarihsel günü ilan edilmesi vesilesiyle candan, yürekten kutlarım.

Türk halkının çıkarlarına karşı hareket eden ve Türkiye'yi Batılı devletlerin boyunduruğuna düşüren sultanın despotluğuna son verdikten ve ülke içinde ihaneti de ezdikten sonra, Türk milleti olarak kendi kaderini kendinin belirlemesi hakkını uygulamaya koyacağına, Boğazların savunmasını ve gerek devlet topraklarında gerekse sularında egemenlik haklarına sahip çıkacağına ve bundan böyle yabancı düşmanın ve karşıdevrimcilerin her türlü saldırılarından koruyacağına tamamen emin bulunuyoruz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 303.

BELGE 203

Türkiye Dışişleri Bakanlığından (1) RSFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e (2)

5 Kasım 1922

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği, RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin 30 Ekim 1922 tarihli sözlü notasını memnunlukla almış bulunuyor (3). 4 Ekim tarihli notamızla (4) İtilâf Devletlerine, Boğazlarla ilgili sorunların görüşülmesine Rusya'nın da çağrılmasını rica etmiştik. Rusya Hükümeti, Boğazlar konusunun görüşülmesine çağrılmadığı takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendi heyetine talimat vererek, Lozan Konferansında bu katılma ile ilgili isteklerinin yinelenmesini istedi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ülkelerimiz için dostluk ve birbirine karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesi politikasına devam edilmesi zorunluluğunu tam anlamı ile kavrayarak, bu politikaya göre hareket etmesinin gerektiğini her zaman gözönünde bulundurmuş, ona göre davranmıştır. Hükümetimiz eskiden olduğu gibi şimdi de, tüm esasları ve açıklığı ile, bu ilişkilere devam etmek kararındadır. Hükümetimiz, RSFSC Hükmeti'nin, anlaşmalarla belirlenen içten ve kalıcı dostluk ilişkilerini sürdüreceği inancındadır.

---

(1) Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 5 Kasım'da Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan hareket etmiş, yerine Rauf Bey vekâlet etmiştir.

(2) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 297'ye Ek.

(3) Belge 200.

(4) Bkz. "Documents on British... , Cilt XVIII, Belge No. 92.

BELGE 204

Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı R. Poincare'den G. V. Çiçerin'e (1)

14 Kasım 1922

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, Sovyet Rusya Hükümeti'nin, 26 Ekim tarihli Boğazlar sorunlarının görüşülmesi için temsilcilerinin gönderilmesi çağrısına (2) karşı öne sürdüğü itirazları (3) titizlikle incelediler. Her üç hükümet, Lozan'da, Yakın Doğu'da savaş durumunun ortadan kaldırılması ve Türkiye ile barış anlaşmasının imzalanması için çağrı yaptığı devletlerin şu anda bu devletle kesinlikle barış anlaşmasını imzalamamış devletler olduklarının özellikle belirtilmesini uygun bulmaktadır.

Aynı zamanda, Sovyetler Hükümeti'ne Lozan'a gönderilmesi önerilen temsilcilerin, Boğazlar konusu görüşülürken, kararlara katılacaklarını ve böylece bu sorunun tüm yönleri ile ilgili görüşlerini açıklama fırsatını bulacaklarını belirtiriz.

Her üç hükümet olarak, Sovyet Rusya Hükümeti'nin kendi temsilciler heyetine Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerini de eklemekle tamamen serbest olduğunu ve bu cumhuriyetlerin temsilcilerinin, Cenova Konferansında Sovyet heyeti kadrosuna nasıl katıldılarsa yine öyle katılabileceklerini belirtmek isteriz (4).

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 301'e Ek II.

(2) Dışişleri Halk Komiseri'ne 27 Ekim'de sunulan nota. Bkz. Belge 198.

(3) Çiçerin'in 2 Kasım tarihli notası. Bkz. Belge 201.

(4) Bu notanın hazırlanması için Bkz. "Documents on British...", Cilt XVIII, Belge 172 ve 193; "Documenti Diplomatici İtaliani", Seri 7, Cilt I, Belge 83 ve 113.

BELGE 205

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'ne Notası (1)

14 Kasım 1922
No. 2014

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'nin 5 Kasım 1922 tarihli ve 6356 sayılı sözlü notası ile (2) ilgili olarak kendi Hükümetinden talimat istemiş bulunmakta ve bu talimatı alır almaz, sözü geçen notaya derhal cevap verecektir.

Ancak, Büyükelçilik, 13 Kasım günü RSFSC'nin Türkiye'deki Ticaret Temsilciliğine iki kez jandarmanın gelmesine ve Rus bayrağının ve Ankara Temsilciliği binasındaki amblemin indirilmesini istemesi olayına seyirci kalamaz. Dış Ticaret Halk Komiserliği Temsilcisinin verdiği bilgiye göre, yerli makamlar da Vneştorg (Dış Ticaret Temsilciliği)'un faaliyetinin kesilmesini istemektedir. Bütün bunlar, Vneştorg'un (Türk) Millî Ekonomi Komiserliği'ne faaliyetlerinin devam ile ilgili olarak başvuruda bulunduğu bir anda olup bitmektedir.

Büyükelçilik, Vneştorg'un kapatılmasının ülkelerimiz arasında her türlü ekonomik ilişkilerin kopması demek olacağına bir kez daha dikkatinizin çekilmesini gereksiz bulmaktadır.

Gerek Vneştorg'a faaliyetini durdurmasını söyleyen jandarmanın, gerekse yerli makamların kendi insiyatiflerine dayanarak hareket etmediklerini düşünen Büyükelçiliğimiz, Dışişleri Komiserliği'nin dikkatini, Türkiye Hükümetince Vneştorg'un kapatılması yolunda öneri yapılmadan önce, Vneştorg'un çok miktarda mal ithal ettiğine çekmek ister.

---

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt V, Belge No. 316.

(2) Bu nota konusunda belgeye ek olarak şu bilgiler vardır: Büyükelçiliğin 26 Ekim 1922 tarihli notasına (Belge 196) cevap olarak Türkiye Dışişleri Komiserliğince Büyükelçilik adresine 5 Kasım 1922'de gönderilen notada, sözde RSFSC'nin Türkiye'deki Ticaret Temsilciliğinin işlemlerinin "yasaların öngördüğü geleneksel işlemlerden farklı" olmalarına işaret edilmekteydi. Notada ayrıca şunlara da işaret ediliyordu: "Öte yandan, ülkenin yasa ve kurallarına uygun bir biçimde yapılan ticaret işlemleri serbestçe gerçekleştirilebilecektir, bunu söylemek bile gereksizdir. Dışişleri Komiserliği (Bakanlığı) de karşılık olarak, Rusya'daki Türk vatandaşlarının ticaret işlemlerinin aynı ayrıcalıklardan yararlanabileceğini umuyor!"

Son olarak notada şunlar da söyleniyordu: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu konuda bir anlaşma yolunun bulunacağını kuvvetle umut ederek bu günlerde ticaret anlaşmasının imzalanması için görüşmelere girişti ve bu görüşmeler yakında başarıya ulaşınca Dış Ticaret Halk Komiserliği Temsilciliği sorunun tümüyle ortadan kalkmış olacağına inanmaktadır!"

Bu nedenle Büyükelçiliğimiz, Dışişleri Komiserliğinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin büyük çoğunluğu petrol ürünleri olan bu malları kendisinin alıp almayacağını ya da bu malların değerlendirilmesi için başka kabul edilebilir bir çözüm yolu düşünüp düşünmediğini bize bildirmelerini diler.

BELGE 206

Rauf Bey'den S. İ. Aralov'a (1)

15 Kasım 1922

Artvin'deki resmi makamların haberlerine göre, buradaki Rus konsolosu, Batum'a gitmek isteyen Türk vatandaşlarının pasaportlarını vize etmekten kaçınıyor ve bu önlemin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendi topraklarında Rusya'nın Dış Ticaret Temsilcilerinin faaliyetlerini yasaklaması ile ilgili olduğunu iddia ediyormuş.

Dışişleri Komiserliği böyle bir düşünceyi kabul edemez, çünkü iki farklı sorun arasında herhangi bir bağlantı kurulamaz. Türk yolcularının Sovyet topraklarında serbest hareketi Moskova anlaşmasının IX'uncu maddesi ile onaylanmıştır (2).

Türkiye'deki Dış Ticaret Temsilcilerinin faaliyetlerine gelince, Dışişleri Komiserliği daha önceleri de Büyükelçiliğine bu konu hakkında bilgi vermiş ve bu konuda geçici bir rejim kabul edilmişti.

Bununla ilgili olarak, Rusya'nın Artvin konsolosluğunun tutumu hiçbir yasal temele dayanmamakta ve Türkiye ile Rusya arasındaki iyi ilişkilerle çelişkiye düşmektedir.

Yukarıdaki hususları Büyükelçiliğinizin bilgisine sunan Dışişleri Komiserliği, Artvin'deki konsolosluğa vize yasağının kaldırılması konusunda talimat verilmesini rica eder ve böylece Komiserliğimizin buna benzer karşı önlemler almak zorunda bırakılmamasını diler.

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt V, Belge No. 320'ye Ek.

(2) Belge 88.

BELGE 207

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliği'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'ne Notası (1)

18 Kasım 1922
No. 2035

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Komiserliği'nin 15 Kasım tarihli, 6701 sayılı notasına (2) karşılık Büyükelçiliğimiz şu noktaları bildirmekle şeref duyar:

Büyükelçiliğimiz, Dışişleri Komiserliği'nin 24 Ekim tarihli ve 5966 sayılı sözlü notasına (3) gönderdiği 14 Kasım tarihli 2014 sayılı (4) cevabında, Dışişleri Komiserliği'nin, Elçiliğimiz aracılığıyla Türkiye'deki faaliyetlerine son verilmesi ve statülerinin ileride yapılacak ticaret anlaşması ile belirleninceye kadar durdurulması ricası üzerine, Rusya'nın dış ticaretini gerçekleştiren Vneştorg gibi bir kuruluşun Türkiye'deki Temsilciliğinin bu faaliyetinin kesilmesinin, Türkiye ile Rusya arasında bütün ekonomik ilişkilerin tam anlamı ile koparılması demek olacağını bildirmiştir. Dışişleri Komiserliğinin bu notası ile ilgili olarak, Vneştorg telgrafla malların gönderilmesinin durdurulması talimatını vermiş ve bugün yalnızca eldeki mal stoklarının tüketimi ile ilgilenmektedir.

Dışişleri Komiserliği'nin notasının etkisi, Ankara ve taşradaki Türk makamlarının, Vneştorg'a jandarma göndererek şubelerinin kapatılması, Rus bayrağının ve binalardaki amblem ile tabelanın indirilmesi emrini uygun görmeleri şeklinde ifadesini bulmuştur.

Böylesine düşmanca hareketler ister istemez, Rus makamlarını buna benzer önlemler almaya zorlayacak ve bu durum Türk tüccarlara Türk bayrağını asma izni vermemeye kadar gidecektir. Alınması gereken önlemler arasında ayrıca, Artvin'deki Rus konsolosunun pasaportlarına vize verilmemesi sorunu ve Dışişleri Komiserliği'nin notasındaki bu konuya ilişkin şikâyet de vardır, kaldı ki söz konusu kişilerin tümü Türk vatandaşları değildir. Vneştorg'a her gün, derhal faaliyetinin kesilmesi isteğinde bulunulur ve en şiddetli önlemler uygulanırken,

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 320.
(2) Belge 206.
(3) Belge 195.
(4) Belge 205.

Vneştorg'un Dışişleri Komiserliği'ne yaptığı başvuru üzerine, ekonomik ilişkilerin kopmasıyla Rusya çıkarlarının tek yanlı olarak çiğnenmesine kayıtsız kalınamazdı. Bunun için Büyükelçilik, Vneştorg'un kapatılması ile, Türk tüccarlarının Rusya'ya sokulmaması arasında hiçbir ilişkinin olmadığı yolundaki görüşü ne yazık ki paylaşamıyor.

Ancak, Türk makamları ilk görüşlerinden vazgeçip Vneştorg'a karşı Dışişleri Komiserliği ile kişisel görüşmeler sonucu belirlenen ve 15 Kasım 1922 tarihli sözlü notasında söz konusu edilen davranış biçimi Dışişleri Komiserliği'nce Vneştorg'un, ticaret anlaşması yapılıncaya kadar faaliyetine son verilmesi ilke olarak kesinleşmediği şeklinde anlaşıldığından ve şimdilik yalnızca Vneştorg'un bundan sonraki faaliyet planına uygun olarak incelenmesine ve bu arada Millî Ekonomi Komiserliği ile Vneştorg arasındaki görüşmelere devam edilmesine karar verildiğinden, Elçiliğimiz, bu süre içinde Rus konsoloslarına gönderdiği Türk tüccarlarının pasaportlarının vize edilmemesi talimatını geri almak eğilimindedir.

BELGE 208

Rauf Bey'den G. V. Çiçerin'e (1)

24 Kasım 1922

Türkiye Hükümeti'ne göndermek lütfunda bulunduğunuz telgrafla, saltanatı deviren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin son kararı dolayısıyla ilettiğiniz kutlama mesajı için size teşekkür etmek görevi bana düştüğü için çok mutluyum. Rusya Hükümeti'nin gönderdiği kutlama mesajının niteliği alışılagelmiş uluslararası protokol kurallarının çok ötesinde olduğundan bu görevi yerine getirmekten ayrı bir zevk duymaktayım. Türkiye Hükümeti, dostluk ve kardeşlik bağlarıyla ilk kez Moskova'da, sevindirici bir biçimde birbirine bağlanan Türk ve Rus halkları arasındaki ilişkinin ülkemizin mutluluğu ve refahı uğruna, her geçen gün sağlamlaşacağına inanmaktadır.

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt V Belge 303'e Ek.

BELGE 209

RSFSC Hükümeti'nin Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerine Notası (1)

24 Kasım 1922
No. 1343

Rusya Hükümeti Lozan Konferansını düzenleyen ve çağrıda bulunan devletlere, Rusya Hükümeti'nin Lozan'a Boğazlar konusunun görüşülmesi için heyet göndermesini öneren 26 Ekim tarihli telgrafında (2), bu danışma toplantısının başlangıç tarihinin de ayrıca bildirileceğinin belirtildiğini hatırlatmak ister.

Ancak bu tarih ertelendikten sonra, Hükümetimiz ne konferansın açılış tarihi, ne de bu konuda herhangi bir haber almış değildir.

Rus heyeti, konferansın çalışmalara başladığını gazetelerden öğrenir öğrenmez, derhal Lozan'a gitmeye karar verdi. Heyet şu kişilerden oluşmaktadır : Heyet Başkanı Georgi Vasilyeviç Çiçerin; Üyeler: Kristian Georgiyeviç Rakovski (3), Vazlav Vazlavoviç Vorovski (4) ve Polikarp Gurgenoviç Mdivani (5).

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt V, Belge No. 7

(2) Belge 198.

(3) Ukrayna Dışişleri Bakanı.

(4) RSFSC'nin Roma Ticaret Temsilcisi.

(5) Kafkaslarötesi Cumhuriyetleri Sovyeti üyesi ve eski Ankara elçisi "Budu" Mdivani.

BELGE 210

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetinin Lozan Konferansı Başkanlarına Sunduğu Nota (1)

27 Kasım 1922

Fransa Bakanlar Kurulu Başkanı Sayın Poincare, Rusya Hükümeti'ne hitaben yazdığı 14 Kasım 1922 tarihli (2) notasında, çağrı yapan devletler adına Rusya'ya ve bağlaşığı Ukrayna ve Gürcistan'a konferansta Boğazlar sorunun görüşülmesine katılması ve buna bağlı bütün konularda kendi görüşlerinin bildirilmesi hakkını tanımıştır.

Konferans çalışmaları sırasında Trakya'da bazı devlet topraklarının değiştirilmesi tasarısı üzerinde durulmuştur, oysa ki bu değişiklikler sonucunda Boğazlar ve Boğazlara bitişik denizler bölgesinde (Ege Denizi ve Karadeniz) de kıyısı bulunan devletler arasındaki ilişkilerde de ortaya çıkacak değişikliklerin ister istemez Boğazlar rejimini hissedilir derecede etkileyeceği bir gerçektir. Bu sorunlar ve Yakın Doğu'da kalıcı bir barışın kurulması ve Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının sağlanmasını etkileyen tüm diğer sorunlar Rusya ve bağlaşıklarının en hayati ekonomik ve politik çıkarlarına doğrudan bağlıdır.

Bu sorunların olumlu yönde ve etkili çözümünün tek koşulu, Rusya ve bağlaşıklarının yalnız şu ya da bu konuda görüşlerini açıklamakla yetinmeyip, konferansın bütün tartışmalarında, çalışmalarında ve kararlarında söz sahibi olup, bunlara katılmasıdır. Yakın Doğu'daki durumla ilgili olarak, bu bölgede Rusya'nın hayati çıkarları dikkate alınmadan verilen kararlar, ölü kalmaya mahkûmdur.

Çağrılı büyük devletlerden birinin hükümet başkanı tarafından, Rusya'nın konferansın tüm çalışmalarına katılması isteği, Rusya'nın bu konudaki görüşünün alınmasının yalnız haklı ve yasal olmakla kalmayıp, doğrudan doğruya konferansın yararına olduğunu da kanıtlıyor. Yalnız bu ilkenin konferans çalışmasının temeli olarak kabulü sayesinde, gerçekten kalıcı bir barış sağlanabilecektir ki konferansın açılışındaki ilk söz bu barışın sağlanması dileğiydi ve aynı biçimde Amerika Birleşik Devletleri temsilcisinin de son sözü barış olmuştur.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 10.

(2) Belge 204.

Bunun için, bugünkü heyeti ile Lozan Konferansı gündeminde olan tüm sorunların görüşülmesi ve her türlü sözleşme ve anlaşmanın imza edilmesi yetkisine sahip olan Rusya heyeti, öteki büyük devletlerle eşit haklara dayanarak konferansın tüm çalışmalarına katılmakta ısrar etmektedir.

Vorovski
Rakovski

BELGE 211

Lozan Konferansı Başkanlarından Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetine (1)

29 Kasım 1922

Lozan Konferansı başkanları, sayın Rusya temsilcilerine, 27 Kasım tarihli notalarının (2) alındığını bildirmekle şeref duyar.

Sayın Rakovski ve Vorovski'ye, 14 Kasım tarihinde Fransız Hükümeti tarafından Çiçerin'e gönderilmiş bulunan telgrafın (3) yorumu ile aynı düşüncede olmadığımızı bildirmek isteriz. Bununla birlikte bu telgraf Çiçerin'e, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri tarafından sunulan notaya uymaktadır.

Telgrafta sadece şunlar vurgulanmaktadır: "Sovyet temsilcileri Boğazlar konusu görüşülürken, görüşmelere ve kararların alınmasına katılabilecek ve böylece kendi görüşlerini, bu konunun çeşitli yönleri ile ilgili olarak ayrı ayrı ifade edebileceklerdir."

Büyük Britanya, Fransa ve İtalya temsilcileri bu çağrının hiçbir anlaşmazlık yaratmayacağı ve hiçbir şekilde 27 Kasım tarihli Rus notasında iddia edildiği biçimde yorumlanamayacağı kanısındadır.

Bundan dolayı, Rusya temsilcileri Boğazlar konusunun görüşülmesine çağrılacaktır.

Konferansın bu konu ile ilgili olarak oluşturduğu komisyonun ilk toplantısı Cuma günü saat 11'de (sabah) yapılacaktır (4).

---

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 24.

(2) Belge 210

(3) Belge 204

(4) Çiçerin, Lozan'a zamanında gelemediği için ilk toplantı 4 Aralık Pazartesi gününe ertelenmiştir

BELGE 212

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetinin Lozan Konferansı Başkanlarına Sunduğu Nota (1)

3 Aralık 1922

Çağrı yapan üç devletin temsilcileri, Rusya heyetine 29 Kasım tarihinde iletttikleri cevaplarında (2), Rusya heyetinin 27 Kasım tarihli notasında (3) ileri sürdükleri gerekçelerin hiçbiri üzerinde durmadan, Rusya'nın sadece Boğazlar konusunun görüşülmesine katılması kararında ısrar etmektedirler.

Rusya heyeti, kendilerinin, dolaysız ya da en yakın komşusu olan devlet ve uluslara ilişkin sorunların görüşülmesinden uzaklaştırılması ve heyetin, alınmış kararlar ve oldu bittilerle karşı karşıya bırakılmak istenmesiyle, Rusya ve bağlaşıklarının hayati çıkarlarına göz dikildiği kanısındadır.

Rusya heyeti, çağrıda bulunan devletlerin, Rusya ve Türkiye arasında savaş durumunun ortadan kalktığı gerekçesiyle, Rusya'nın konferansın bütününe katılmasına engel olmaya çalışmalarını hayret ve üzüntü ile karşılar. Çağrıda bulunan devletler, Rusya'nın konferansa katılmasını sadece Boğazlar konusunun görüşülmesi ile kısıtlayarak, Boğazların statüsü konusunu, tüm öteki konularla ilişkisi olmayan bir sorun haline getiriyorlar ve böylece Yakın Doğu'daki durumun yatıştırılması ve barışın kurulması sorununu birkaç parçaya bölüyorlar. 1840 - 1841'de Boğazlar sorunu bir uluslararası sorun olarak saptandıktan sonra (4), hiçbir kimse ne Yakın Doğu'da sağlam bir barışın Rusya için öneminden ne de Rusya'nın "genel barışın kurulmasında" "Avrupa kıtasının çıkarı için" işbirliği yapması gerektiği konusunda herhangi bir kararsızlık ya da kuşku duymuş değildir.

Bu konuda, 1878 yılında Berlin Kongresinin toplanması arifesinde, Büyük Britanya'nın konumu çok daha açık ve netti. Büyük Britanya yıllar boyunca Türkiye ile barış halinde bulunduğundan, bu kongreye katılmaya gerek görmediği gibi, ilk "sine qua non" (mutlaka aranılan) şart olarak, Ayastefanos Anlaşmasının (5) bütünüyle düzeltilmesini istemiş ve buna şunu eklemişti: "Bu

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 15.

(2) Belge 211.

(3) Belge 210.

(4) Boğazlar sorununu ilk kez uluslararası kurallara bağlayan 1841 Londra Anlaşması.

(5) 1877 78 Osmanlı - Rus Savaşı'na son veren antlaşma.

anlaşmanın mutlaka kabul edilmemesi şart değildir, ama, bu anlaşmanın hangi maddelerinin çeşitli devletlerin işbirliğini ya da kabulünü gerektirdiklerini belirlemek amacıyla düzeltmenin yapılması şarttır". Demek ki büyük devletler, Yakın Doğu sorunlarını öteden beri bölünmez bir bütün olarak kabul ediyorlardı. Bugün ise bu devletler bu yüzyıllık geleneği bir kenara itip, Yakın Doğu'da uzun vadeli bir barışın kurulması için Rusya ve bağlaşıklarının katılımına gerek olmadığı kararına varıyor, Boğazların sorununa ayrı bir sorun gözü ile bakıyor ve bu sorunun Yakın Doğu sorunlarından ayrı olarak da çözümlenebileceğine inanıyor.

Rusya heyeti bu durumu protesto eder ve Rusya ile bağlaşıklarının, konferansta hazır bulunmadan alınan bütün kararların kendilerini hiçbir şekilde bağlamayacağını belirterek, bu nedenle ortaya çıkacak olumsuz durumlar için hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceklerini şimdiden bildirir.

Ancak, Rusya'nın bu konferanstan tümüyle uzak kalması ise ister istemez ortaya çıkabilecek güçlükleri daha da karmaşık bir duruma sokacaktır. Bunun için, Rusya heyeti Boğazlar Komisyonu'nun çalışmasına katılacaktır.

BELGE 213

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Lozan Konferans Heyeti Başkanı'nın RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı M. M. Litvinov'a Telgrafı (1)

4 Aralık 1922

Fransa'nın programı, en büyük Karadeniz devletinin sahip olduğu donanmadan fazla olmamak şartı ile, her devletin gemilerine geçit verilmesi şeklindedir. Bugün en güçlü olan devlet, Romanya'dır. Ancak Curzon bunu kabul etmiyor, diretip savaş gemilerinin tamamen serbest geçişinde ısrar ediyor. İsmet Paşa bizimle görüşürken, ağzından nasılsa samimi bir söz çıktı : Boğazların savaş gemileri için tamamen kapatılmasında ısrar ederse, Ankara tüm yetkilerini kaldıracakmış.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 20.

BELGE 214

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetinin Lozan Konferansı Başkanlarına Notaları (1)

9 Aralık 1922

Boğazlar rejimi sorununun incelenmesini yürüten Komisyonun basın için hazırlamış olduğu ortak bildiri okunurken ortaya çıkan olay, Rusya Ukrayna - Gürcistan heyetini, adı geçen komisyonun bundan sonraki çalışmaları konusunda, kendi konumunu yeniden gözden geçirmeye zorluyor.

14 Kasım tarihli açıklaması ile (2) Poincare, Fransız, Büyük Britanya ve İtalyan Hükümetleri adına Rusya Hükümeti'ne, "Boğazlar konusu görüşülürken, Rusya ve bağlaşıkları heyetlerinin bu görüşmelere ve kararların alınmasına katılabilecekleri ve böylece bu sorunun her yönü ile ilgili görüşlerini bildirebilecekleri"ni bildirmiştir. Bu açıklama, 27 Kasım tarihli, konferans başkanlarının notası ile (3) bir kez daha doğrulanmıştı.

Rus heyetinin inancına ve bütün uluslararası toplantılarda uyulması zorunlu olan kurallara göre, uluslararası toplantının incelenmesine sunulan her sorunun görüşülmesi, toplantıya çağrılmış bütün ülkelerin katılacakları genel oturumlarda yapılıyor ya da alt komisyon ve komitelerde tartışılıyor. Uluslararası geleneklere göre, böyle alt komisyonlar ya da komitelerde şu ya da bu devletin bulunması her zaman bu toplantının genel oturumlarında oybirliği ile alınan kararlar sonucu olarak gerçekleştiriliyor.

Bunun dışında, şu andaki yönteme göre, uluslararası toplantıda yapılacak her öneri, daha önce toplantı sekreterliği tarafından bütün katılanlara bildiriliyor ya da resmi bir oturumda duyuruluyor. Böyle bir öneri ile ilgili yapılacak her görüşme, tartışma, değişiklik, düzeltme ve ek ya genel oturumda ya da sözü geçen alt komisyon ya da komitelerde, somut koşullara göre yapılıyor. Toplantıya katılan ülkenin şu ya da bu toplantıya katılmak istemeyişinin, kendisine ait haklardan yararlanmak isteyen bir başka ülkeye hiçbir zarar vermeyeceği açıktır.

Söz konusu olan olaya bu temel ilkeler ışığında yaklaşan Rusya heyeti, ileride de her türlü anlaşmazlığı önlemek için, şunu ileri sürmektedir: Boğazlar ve Karadeniz'le ilgili hiçbir öneri ya da karar, ister genel, ister özel sorunlarla ilgili

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt VI, Belge No. 24.

(2) Belge 204.

(3) Belge 211.

olsun, Lozan Konferansında, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcileri toplantıda bulunmadan ne görüşülebilir ne de kabul edilebilir. Bu ülkelerin heyeti, bu yönteme uyulmamasını genel olarak kabul edilen yöntem ve kuralların tek bir örneği görülmemiş korkunç bir çiğnenmesi olarak nitelemektedir.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti ayrıca, her heyetin ve her heyet uzmanlarının herhangi bir başka heyet üyeleri ve uzmanları ile görüşme hakkını asla kısıtlamak istemediğini eklemek ister ve bunu kendisine görev bilir. Üzerinde durduğumuz bir şey varsa o da bu özel konuşmaların ve danışmaların konferansın kapsamına girmeyeceğidir, konferans çalışmalarının ise, daha yukarıda sözkonusu olan normal işleme göre yapılması gerekmektedir.

BELGE 215

Lozan Konferansı Başkanlarından Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetine (1)

11 Aralık 1922

Lozan Konferansı başkanları Sovyet heyetinin 9 Aralık tarihli notasını (2) aldıklarını bildirirler.

Heyet, Rus önerisinin ne anlama geldiğini kavramakta zorluk çekmektedir. Boğazların rejimi konusunun görüşülmesi, Devlet Toprakları ve askerî Sorunlar Komisyonunda devam etmektedir. Sovyet heyeti bu komisyonun bütün toplantılarına kabul edildi ve ilerde de bu sorunların görüşüleceği bütün toplantılara kabul edilecektir; bunun dışında aynı sorunların görüşülmesi için ayrı bir komisyonun kurulmasına gerek görülmüyor.

Çağrı yapan üç devletin uzmanları bütün heyetlerin emrindedir ve heyetlerin diledikleri açıklamalarda bulunmaya hazırdır. Böylece çeşitli heyetlerin uzmanları ile çağrı sahibi devletlerin uzmanları arasında fikir alışverişine engel olan hiçbir şey yoktur.

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 24'e Ek.

(2) Belge 214.

BELGE 216

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Lozan Konferans Heyetinin Konferans Başkanlarına Notası (1)

11 Aralık 1922

Birinci Komisyonun genel toplantılarında, Türkiye temsilcileri tarafından bazı öneriler açıklandı ve sayın Büyük Britanya Birinci Temsilcisi bu konuda bazı görüşler ileri sürdü.

Aradan birkaç gün geçtiğinden, Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti, yapılan bu önerinin alt komisyonda, temsilciler ve uzmanlar huzurunda madde madde görüşülmesi zamanının geldiğine inanmaktadır.

Bununla ilgili olarak, Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti sayın başkanlarından, sözü geçen alt komisyona davet edilmesini rica eder.

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt VI, Belge No. 27

BELGE 217

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Lozan Konferans Heyetinin Konferans Başkanlarına Notası (1)

12 Aralık 1922

Bu sabah, İtilâf Devletleri'nin uzmanları ile Rus uzmanları arasında meydana gelen olay, Rusya Ukrayna Gürcistan heyetinin 9 ve 11 Aralık 1922 tarihli sözlü notalarında (2) konferansın çalışması ile ilgili olarak belirtilmiş olan endişelerini doğrulamaktadır. Rus uzmanları alt komisyon ve hatta Boğazlar komisyonunun toplantıları yerine uzmanlar toplantısındaki görüşmelere kabul ettirilmek istenildiğinden, uzmanlar toplantısını protesto ederek terk etmek zorunda kaldılar. Gerçekten bu sabah, İtilâf Devletleri'nin uzmanları toplantıya Boğazlarla ilgili yeni bir proje sundular, ki bu proje aslında çok az değişikliklerle eski projdeen pek farksızdır. Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti daha önce de 9 Kasım tarihli notasında böyle bir işlemi yöntemin dışına çıkma olarak kabul edeceğini bildirmiştir.

Öte yanda Rusya - Ukrayna - Gürcistan uzmanları hayretle, kendilerine gönderilen projenin dışında, Boğazlardan serbest geçiş ile ilgili proje yerine bir de Boğazların bazı bölgelerinin askerî birliklerden arındırılması ile ilgili ayrı bir proje hazırladıklarını ve bunu yalnız İtilâf ve Türk uzmanlarına açıkladıklarını öğrendiler. Temsilcilerimiz konferans çalışmalarının büyük bir kısmından uzaklaştırıldığı gibi, şimdi de tek katılabildikleri sorunun görüşülmesinden de uzaklaştırılmaya çalışılıyor. İtilâf uzmanları Lord Curzon'un savunduğu temelsiz bir görüşten yola çıkarak, Boğazlar konusunu keyfi olarak ikiye böldüler. Bunlardan birincisinin Ruslardan gizli tutulacağı açıklanıyor, hem de İtilâf'ın 14 Kasım tarihinde Rusya'nın bu sorunun tüm yönleri ile görüşülmesine katılacağını resmen açıkladıktan sonra (3).

Bölgelerin askerî birliklerden arındırılması sorunu Boğazlarda ve Karadeniz'deki denizcilik sorununa sıkı sıkıya bağlıdır. Karadeniz sorunu, tam anlamı ile ancak bölgelerin askerî birliklerden arındırılması ve İtilâf'ın, Boğazlar bölgesinde Türkiye'ye zorla kabul ettirmek istedikleri başka önlemlerle olan ilişkisi

(1) "Dokumenti Vneşney.. Cilt VI. Belge No. 30.

(2) Belge 214 ve 216

(3) Belge 204.

oranında söz konusu olabilir ve doğrudan doğruya Karadeniz düzeninde değişmeleri gerektirmektedir.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti, çağrı sahibi devletlerin kendi heyetlerinin Rusya ve bağlaşıklarının, doğrudan doğruya hayati çıkarlarıyla ilgili olan her önemli uluslararası sorunda karar alınmasına katılma hakkından vazgeçmeme azmini ve kararını dikkate alacaklarını ümit eder.

BELGE 218

Rusya - Ukrayna - Gürcistan - Lozan Konferans Heyetinin Basına Yaptığı Açıklama (1)

12 Aralık 1922

11 Aralık'ta telefonla yapılan çağrı üzerine, Rus uzmanları 12 Aralık sabahı saat 10'da uzmanların danışma toplantısına katıldılar. Çağrı yapan devletlerin temsilcileri, çeşitli heyet uzmanlarının hazır bulundukları bu toplantıya, görüşülmek üzere, "Boğazların Özgürlüğü, Redaksiyondan Geçirilmiş Metin" başlıklı belgeyi sundular. Aynı zamanda İtilâf'ın uzmanları, bu toplantının amacının aslında taslağın esasının görüşülmesi değil, sadece aydınlatılması gereken taslak maddeleri üzerine görüş alışverişi olduğunu açıkladılar.

Rus uzmanları buna karşılık, Rusya heyetinin resmen bilgi edinemediği bir belge hakkında herhangi tamamlayıcı bir bilgi isteyemeyeceğini söyledi.

İtilâf'ın uzmanları ise, bu projenin İtilâf tarafından Boğazlar Komisyonuna 6 Aralık tarihli toplantıda sunulmuş olan projenin hemen hemen aynısı olduğunu ileri sürdüler. Bu taslakta yapılmış bulunan bazı önemli düzeltmeler, uzmanların 6 Aralık toplantısında ve daha sonra İtilâf ve Türk uzmanları arasında yapılan görüşmeler sonucunda yapılmışmış.

Rus uzmanları, bugünkü danışma toplantısının konusunun yalnızca Boğazların özgürlüğü olmasına rağmen, 6 Aralık'taki komisyon toplantısında ve o gün yapılan uzmanlar toplantısında aynı zamanda iki taslağın gündeme alınmış olduğunu belirterek, bunlardan birinin Boğazlar özgürlüğü, ikincisinin ise Boğazların askerî birliklerden arındırılmasına ilişkin bir taslak olması nedeniyle, durumun aydınlatılmasını istediler.

Çağrı yapan devletlerin uzmanları bunun üzerine, Boğazlar bölgelerinin askerî birliklerden arındırılması konusunun sadece İtilâf'ı ve Türkleri ilgilendirdiğini ve sözü geçen projenin şu anda İtilâf ve Türk uzmanları tarafından görüşülmekte olduğunu ve zamanı gelince Boğazlar Komisyonuna sunulacağını söylediler.

Rus uzmanları düzeltilmiş Boğazların özgürlüğü taslağının metninden ve eklenen değişikliklere ilişkin olarak bilgi edindiler.

Bu belgenin metnini öğrendikten sonra, Rus uzmanları aşağıdaki noktaları saptadılar:

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 31.

a) Rus uzmanları bu toplantıdan İtilâf uzmanlarından sadece Boğazlar özgürlüğü konusunda bilgi isteyebildiler.

b) Değiştirilmiş proje, daha önce Rus heyetine açıklanmayan birtakım yeni şartlar içermektedir.

c) Rus uzmanlarına ve heyetine verilmiş olan açık talimatlar, onları hem Boğazların özgürlüğünü hem de Boğazlar bölgesinin askerî birliklerden arındırılması konularını birlikte görüşmeye zorlamaktadır.

Bunun için Rus uzmanları, kendilerinin bu danışma toplantısında hazır bulunmalarının hiçbir anlamı olmadığı sonucuna vardılar.

Bu konuda gerekli açıklamada bulunan Rus uzmanları toplantıyı terk ederek, Rus heyetine yukarıdaki gerçekler hakkında bilgi verdiler.

Rus heyeti, kendi uzmanlarının raporunu dinledikten sonra konferans başkanları ile yazılı olarak temas kurulmasına ve Rus heyetine karşı uygulanan bu keyfi davranışların aydınlatılmasının istenmesine karar verdi, çünkü bu davranış hem Rusya'nın katılma şartlarına hem de konferansın tüzük hükümlerine aykırıdır.

BELGE 219

Lozan Konferansı Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Başkanının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı M. M. Litvinov'a Mektubu (1)

12 Aralık 1922

No. 9

Sayın yoldaş,

Son günlerde Boğazlar sorunu uzmanların toplantısı biçiminde görüşülüyordu, bütün mücadele bu toplantılar etrafında yapılıyor, bir hayli kulis arkası karakteri taşıyordu.

Boğazlar Komisyonunun Cuma günü, 8 Aralık'taki akşam toplantısında Curzon, İtilâf uzmanlarının Türk uzmanları ile buluşacaklarını açıkladı. Bu açıklama bildiğiniz olaya yolaçtı. Curzon benimle ve Rakovski ile yaptığı tartışma sırasında, askerî birliklerden arındırılan bölgeler sorununun Rusya'yı ilgilendirmediğini söyledi, ama sonra yine de sözkonusu toplantının resmi bir toplantı sayılmayacağını açıkladı. Bununla yetinmeyen Barrere, uzmanların özel olarak kendi aralarında konuşabileceklerini vurguladı. Alt komisyon kurulması isteğime karşılık, Curzon bunun zamanının henüz gelmediğini söyledi. Bu konu ile ilgili yazılı raporumuz size ekte gönderiliyor. Ama bundan sonraki günlerde Türk ve İtilâf uzmanlarının kendi aralarındaki görüşmeler gerçek özel anlaşmalar niteliğini almaya başladı. Türk uzmanları, bu görüşmelerde konuşulan konuları, sözde bütün boyutlarıyla açıkladılar. Aslında bu, bir görüşme değil, bir pazarlıktı. Bununla ilgili olarak biz bazen Türk uzmanları ile, bazen de Türk temsilcileri ile tekrar tekrar buluşarak konuştuk.

Pazar günü İsmet Paşa'yı ziyaret ettiğimde, İsmet Paşa, pazartesi günü sabahı uzmanlarımızın İtilâf uzmanları ile görüşmesini ısrarla istememizi önerdi. Fakat biz bunu kendi aramızda görüşerek, oybirliği ile, bir yolun izlenmesinin, bizim için asla geçerli bir tutum olmayan uzmanlar arasında özel görüşmeler yapılması geleneğinin yerleşmesini teşvik etmiş olacağı kararına vardık ve sonuç olarak, bu yolla Rus heyetinin Türkler ve İtilâf arasındaki görüşmelerin dışında bırakılacağını da düşündük. Ben bunları bir yazıyla İsmet Paşa'ya açıkladım, yazının bir kopyası ekte sunulmuştur.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt VI, Belge No. 32.

Salı günü, yani bugün sabah, uzmanlarımız bütün heyetlerin uzmanları ile görüşmek üzere davet edildiler. Hepimiz, yalnızca yoldaş Mdivani çekimser kalarak, oraya mutlaka gidilmesine karar verdik, çünkü uzmanların çağrılması bizim istediğimiz ve ısrarla üzerinde durduğumuz öneri idi. Yalnız uzmanlarımıza, danışma yalnızca haberleşme niteliğinde olan açıklamaları aştığı takdirde protesto etmek ve hatta salonu terk etmek yolunda talimat verildi ve bunu dikkate alan uzmanlarımız, hemen ilk adımda toplantının niteliğinin kesinlikle saptanmasını isteyeceklerdi. Türk uzmanlarının bize verdikleri bilgiye göre, İtilâf Devletleri'nin Curzon'nun söz arasında ileri sürdüğü, Boğazların askerî birliklerden arındırılması Rusya'yı ilgilendirmez anlamına gelen görüşüne döneceklerini gözönünde bulundurularak, uzmanlarımıza, kendilerine Boğazların askerî birliklerden arındırılması hakkında söz hakkı verilmediği takdirde, gemilerin Karadeniz'e çıkışları sorununun da tartışılmaması talimatı verildi. Bundan başka, bilgi edindiğimiz üzere, bu toplantıda uzmanlara İtilâf'ın yeni projesinin de sunulması mümkün olduğundan, uzmanlarımıza bu projeyi kabul etmemek ve bu projenin, bir komisyona ya da bir alt komisyona sunulup tartışma olanağı verilmeden uzmanlara sunulmasının protesto edilmesi talimatı da verildi. Çünkü bu, bütün görüşmelerin uzmanlar komisyonuna aktarılması yolunda yeni bir aşama olacaktı ve bu komisyon alt komisyon yerini de tutacaktı. Ayın 11'inde İsmet Paşa ziyaretimize geldi, biz de onunla heyetlerimizin alt komisyonun kurulmasını istemesi konusunda anlaştık. İsmet Paşa'ya, yalnız alt komisyonda bizim ve Türk heyetlerinin biraraya gelerek kabul edilebilir şartlar için mücadele edebileceğimizi anlattık, aksi halde görüşmelerin uzmanların danışma toplantısında yapılması ile bizim tümüyle dışta bırakılabileceğimizi ve görüşmelerin politika ile ilgisi olmayan kimselerle sürdürülmesine olanak yaratılacağını söyledik. Bunun üzerine, ayın 11'inde akşamüstü alt komisyonun kurulması isteğimizi içeren notamızı gönderdik (2), bunun bir sureti ayrıca sunuluyor. Türk heyeti herhalde aynı nitelikteki notasını ayın 12'sinde sabah gönderdi.

Ve böylece, bu sabah, yani 12 Aralık günü bütün heyetlerin uzmanları toplandılar. İtilâf uzmanları yeni bir proje önerdiler, bu proje gözden geçirilirken, yepyeni maddeleri kapsadığı da anlaşıldı. Bu yeni projeye Boğazların askerî birliklerden arındırılması taslağı hiç alınmadı, sadece gemilerin Karadeniz'den geçişi sözkonusu ediliyordu. Uzmanlarımız bu konuda açıklama istedikleri zaman, İtilâf uzmanları Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının Rusya'yı hiçbir şekilde ilgilendirmediğini söylediler. Bu durum karşısında, yani bir yan-

(2) Belge 216

dan Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması konusunun görüşülmesinde dışta bırakılması ve uzmanların danışma toplantısının, gerçek bir alt komisyon haline getirilmesi karşısında, uzmanlarımız, kendilerine verdiğimiz talimata uyarak toplantıyı terk ettiler ve bunu bir gösteri biçimine dönüştürdüler. Bununla birlikte heyetimize resmen yeni bir "Boğazlardan geçiş özgürlüğü" projesi gönderildi. Aradan birkaç saat geçtikten sonra, heyetimiz ayrıca hiçbir yorum yapılmaksızın konferans sekreterliğinden Boğazların askerî birliklerden arındırılması projesini aldı. Böylece ortalık karıştı. Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerine sokulmaması resmen kabul edildikten sonra, bize her nedense bu proje yine de gönderildi. Ama bu jest bizi protesto notamızın gönderilmesinden alıkoyamadı (3), notanın sureti size ayrıca gönderiliyor ve notada hem uzmanların danışma toplantısının bir alt komisyon haline dönüştürülmesi hem de özellikle Rusya'nın Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerinde dışta bırakılması protesto ediliyor. Bu sonuncusu çok önemlidir ve çok ciddi çatışmalar doğurabilir. Elbetteki böyle bir zorbalığa boyun eğmemizin sözü bile edilemez. Görünüşe göre, Curzon kaşla göz arasında Boğazlar konusunu bitirmek istiyor. Uzmanlar danışması biçimi altında Türklerle anlaşacak, sonra da bizi bir oldu bitti karşısında bırakacak, komisyona hazır bir projeyi getirerek derhal imzalanması ya da imzalanmaması sorununu görüşme konusu edecek ya da bu sorunu konferansın sonuna kadar erteleyecek. Herkes en kısa zamanda konferansın kritik bir noktaya gireceğinden söz ediyor. Curzon'un hedefi, anlaşmayı Türklerle imzalayıp, Rusya'ya bu anlaşmayı imzalattırmamaktır. Türkiye'nin böylece Rusya'dan biçimsel olarak da olsa uzaklaşmasında büyük bir başarı görmektedir.

Daha önce söylediklerime bir de şunu eklemek istiyorum :

Dün akşam İngiliz deniz uzmanı Amiral Keyes, Berens'i (4) davet ederek kendisi ile uzun uzadıya görüşmüş. Hakkımızda birçok dostane duygusunu açıkladığı halde, görüşmenin özü, bizim için bu anlaşmanın İtilâf'ın önerdiği biçimde imzalanmasının çok yararlı olması idi. Aynı zamanda Fransız çevrelerinde, Rusların, Fransızların uzlaştırıcı çabalarını gereğince değerlendireceklerinden söz ediliyor, sözüm ona Fransızlar İngilizleri birçok ödün vermeye zorlamışlar!

Yeni İtilâf projelerinin, ilk projelerden hemen hemen hiçbir farkı yok. Karadeniz'e gemilerin geçirilmesi konusunda, her devlete Karadeniz'de üç geminin bulundurulması ve bu üç geminin birinin 10.000 tondan daha büyük olması

(3) Belge 217

(4) İngiltere Deniz Kuvvetleri Uzmanı Amiral Sir R. Keyes ve Sovyet uzmanı Berens

hakkı yerine, bu kez her devlete Karadeniz'e üç gemi geçirme hakkı veriliyor, şu şartla ki bunlardan hiçbiri 10.000 tondan yukarı olmayacak. Böylece yabancı gemilerin tonajı kısıtlanmış, ama bunun yerine anlaşılmaz bir formül meydana getirilmiş oluyor, bundan da, bu gemilerin Karadeniz'de bulunmaları mı, yoksa sadece Boğazlardan geçişi mi amaçlandığı anlaşılmıyor.

Kıyıların askerî birliklerden arındırılması alanında bazı düzeltmeler var, örneğin ufak bataryaların bulunmasının kabulüne karşı, askerî amaçlarla demiryollarının kullanılması yasağı. Demiryollarının tek hedefi, yabancı askerî birliklerin çıkartmasına engel olmaktır; bunlar Boğazları hiçbir şekilde yabancı filoların geçişinden korumaz. Aynı zamanda Boğazlar hakkındaki anlaşmanın uygulanması kontrolünün kesinlikle Türkiye'ye yüklenmediği açıklanıyor (...) (5).

Anlaşıldığına göre, bazı noktalarda Türkiye ile İtilâf arasında herhalde daha önce Ankara'da görüşülmüş ve anlaşılmış. Aralarında genellikle önceden hazırlanmış bir oyun yok, ama belirli bazı noktalarda bir uyuşma olduğu açıkça anlaşılıyor. Bu noktalardan biri örneğin, Türkiye'nin Boğazlarda istihkâm tesislerinin kurulmaması ve belirli bir sınıra kadar yabancı savaş gemilerinin geçiş izni yükümlülüğü olacak. İsmet Paşa biraz sızlanıyor, biraz da İtilâf'a karşı koyuyor ama bu noktalara gelince, "pas" diyor.

Türklerin bazı fedakârlıklar yaptığını gösteren ve bu fedakârlıkların belirli bir kısmının gönüllü olmaktanda ileri olduğunu düşündüren temel fikir, Boğazlar ve Karadeniz sorununun, Türkiye'nin kıyı ve iç bölgelerinin güvenliğinden kesinlikle ayrılmasına dayanmaktadır. Bizim görüşümüz şu: Rusya güneyinin güvenliği, Türkiye'nin güvenliğidir, üstelik İstanbul için Boğazlar kapanmadan bir güvenlik söz konusu olamaz, Rusya güneyinin güvenliği için de durum aynıdır. Türkler herhalde şöyle düşünüyor: nasılsa başkentleri Ankara'da kalacak ve gerçek Türkiye Anadolu sayılacak, Türkiye topraklarının çok az bir kısmı Trakya'da kalacaktır. Boğazlarda olup bitenlerden, gerçek, yani İç Anadolu Türkiye'si etkilenmez ve savaşa karışmak zorunda kalmaz. Rus görüşü ise şu: İngiltere ile Rusya arasında bir savaş çıkarsa, İngiltere de Türkiye'yi İngiliz filosunun geçişi için zorlayacak, Türkiye de buna karşı koymakta zorluk çekecek ya da kendisi ister istemez savaşa karışmış olacak; bunun için Rus görüşüne göre Türkiye'nin savaşa girmesi kaçınılmaz bir gerçek olabilir. Türk görüşü ise, Boğazlara boşvermekten ibarettir, yeter ki Türkiye'nin iç toprakları korunmuş olsun. Varsın İtilâf Rusya ile dövüşsün, Türkiye buna sadece seyirci kalacak ve kendi çıkarlarını koruyacak. Türkiye bu çarpışmada tarafsız kalacak, çünkü Türkiye, İstanbul değil, Küçük Asya'nın iç topraklarıdır.

(5) Noktalı yerler esas metinde atlanmıştır.

Bu varsayım son günlerde Türk temsilcilerin sık sık ettikleri sözlerden açıkça anlaşılıyor ve oldukça düzenli bir biçimde Türklerin sözüm ona zoraki fedakârlıklarında somutlaşıyor. Gemilerin Boğazlardan geçmelerinde Türk denetiminin sadece sembolik mahiyeti de bununla anlaşılıyor. Eskiden durum açık ve basitti: Boğazların girişlerinde toplar yerleşmişti, yaklaşan gemi durmak zorundaydı, durmadığı takdirde ona ateş açılıyordu. Şimdi toplar olmayacak, Boğazlardan gemilerin geçişi tamamen serbest olacak, hatta Türk kılavuz kaptanları olmayacak, geçiş herkese serbest olacak. Türkler, gemilerin Boğazlardan geçişinde, bu geçişin kontrol edilmesi hakkından yoksun edilmelerini bile şaşılası bir tevekkülle karşılıyor. Hal böyle iken, bunun dışında bütün kısıtlamalar sembolik kalıyor. Her nedense bu can alıcı noktada Türklerin durumları belirsiz kalıyor, bunun altında yatan nedenleri henüz anlayamadık. Ama buna karşılık gemilerin Boğazlardan geçmelerinin toplu biçimde olmasında ısrar ediyorlar. Bizi en çok ilgilendiren şey, Karadeniz'de savaş gemilerinin olmamasıdır. Türkler bize hak veriyor ama bunun mücadelesini bizden bekliyorlar, kendileri herhalde bizi sadece destekleyecek, o da, lafla elbette. Kendilerini en fazla ilgilendiren şeylerden biri, bir de Boğazların girişi ile çıkışı arasında bulunan yabancı savaş gemilerinin Türk savaş filosunun tonajını aşmamalarıdır. Düşünceleri gemilerin toplu biçimde geçmeleridir. Biz bu sözü çoktandır duymaktayız, herhalde onlar bu konuda İtilâf'la anlaşmış olacaklar. Ama anlamadığımız bir şey varsa o da, bu toplu biçimde geçişi nasıl kontrol edeceklerdir, çünkü Türkler hem kontrolden, hem de Boğazları kontrol etme araçlarından vazgeçiyor.

Türk uzmanlarının İtilâf uzmanları ile danışma toplantılarında bir de oldukça düzenli bir biçimde şu eğilim izlenmekteydi: Türkler varsın Boğazlardaki durumla ilgilensin, Karadeniz'deki durum ise Rusya'nın işidir ve bu konularda öneriler ileri sürecek taraf Rusya olmalı. İşin aslına bakılırsa, bu tutum, Curzon'un bizi Boğazların askerî birliklerden arındırılması görüşmelerinden uzaklaştırmak girişimine tam uygun düşüyor. Türkler Curzon'un bu girişimini protesto edeceklerini söylüyorlar, ama toplantıda bu sorun görüşülürken, Türk uzmanları ağızlarını açmadılar ve bizi de desteklemediler. Alt komisyonun kurulması ile ilgili notalarında, bu alt komisyonun Boğazlar sorununun bütününü ele alıp incelemesinden söz edilmektedir. İsmet Paşa böylelikle, askerî birliklerden arındırılması sorununun görüşülmesinde bizim de katılmamızı destekleyeceği yolundaki sözünü gerçekleştirmeye çalışıyor.

Türkler bizimle konuşurken Brest Litovsk dönemindeki soluk alma teorimize çok benzer bir teori geliştiriyorlar. Türkiye'nin hiçbir suretle savaşa devam edemeyeceğini söylüyorlar. Türkler, anlaşma yolu ile kendi durumlarını

geçici bir süre için de olsa, güçlendirmek istiyorlar ve anlaşma ile tespit olunan rejime geçici gözü ile bakıyorlar. Umutları -fazla saf mı, yoksa fazla kurnaz olduklarından mı?- anlaşmanın imzalanması ile İstanbul'u işgal eden İtilâf orduları ve İngiliz filosundan kurtarılmasıdır (toplu biçimde geçiş sistemi buna dayanmalı ve İngiliz filosunun uzaklaştırılmasına yaramalıdır). Sonra, İtilâf güçlerinden kurtulunca ve biraz soluk alıp yeniden güç bulunca, savaşa devam edecekler ve İtilâf'ı tamamen dehleyeceklermiş. Sözlerine bakılırsa, Curzon'un önerdiği barış Türkiye için son derece güç olacakmış. Bunun sonucu olarak Türk ulusu Rus ulusuna daha da bağlanacak, daha da yakınlaşacak, çünkü Türk milleti şimdiden Curzon'un bağlarından kurtulmak için çırpınıyor ve bu mücadelesini Rus ulusu ile birlikte sürdüreceğini umut ediyormuş. Bu şekilde İsmet Paşa bize ait olan şeyi yine bize armağan ediyor. İtilâf'ın Boğaz kontrolüne gelince, İsmet Paşa kesinlikle, Türkiye'nin hiçbir şekilde gerçekten askerî ve idari iktidarı olan bir İtilâf kontrol komisyonunu kabul etmeyeceğini bildiriyor. Türkler sadece Rus projesinde önerilen bir komisyonu kabul ediyorlar, yani teknik işlevleri olan bir ticaret komisyonunu.

Anlaşıldığına göre Türkler bize olan taahhütlerini pek yerine getirmeye meraklı görünmüyor, çünkü şimdilik sadece ülkelerinin iç topraklarının güvenliği ile uğraşıp, gemilerin Boğazlardan Karadeniz'e çıkışları sorununda da gereken mücadele bulunmuyorlar, ikincisi ise, biz olmasak da, anlaşmayı imzalamaya hazırdırlar (...) (5)

Komünist selamlarımla,

Georgi Çiçerin

BELGE 220

RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının Lozan Konferansı Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Başkanı G. V. Çiçerin'e Telgrafı (1)

16 Aralık 1922

Rauf Bey, 13 Aralık günü Aralov ile konuşurken (2), Türk Hükümeti'nin savaş gemilerinin Boğazlardan geçirilmesi konusunda görüşünü açıklamaktan kaçınıyordu. Anlattığına bakılırsa, Türk Hükümeti'nin İsmet Paşa'dan bu konuda kesin kararın alınması ile ilgili haber almadığı doğru imiş. Rauf Bey, İtilâf, İstanbul güvenliğinin sağlanılması ile ilgili herhangi bir garanti vermedikçe ve bunlar alındıktan sonra da, Türk Hükümeti bu garantilerin kabulü yolunda bir karar almadıkça, hiçbir cevap veremeyeceğini de bildirdi. Bu konuda Türk Hükümeti'nin kararı, sadece İstanbul'un güvenliğini dikkate alıp, Boğazlardan savaş gemilerinin geçmesi konusunda hiçbir hüküm getirmeyen Misak-ı Millî'ye uygun olacakmış. Rauf Bey, Misak-ı Millî ile öngörülen ilgili devletlerin konferansının şu anda yapıldığına işaret etti. Rauf Bey, hem konuşma sırasında, hem de verdiği cevap notasında, savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeleri konusunun ne Moskova, ne Kars ve ne de Ankara anlaşmaları ile öngörülmediğini özellikle belirtti. Rauf Bey Aralov ile konuşurken defalarca, İsmet Paşa'nın Çiçerin ile çok sıkı bir işbirliği içinde hareket ettiğini söyleyerek, Aralov'un kanıtlarını zayıflatıyor. Bunun doğru olup olmadığını lütfen bildiriniz. Kanıt olarak Rauf Bey, İsmet Paşa'dan aldığı bir telgrafı okudu, buna göre komisyonda Boğazlar meselesi konuşulmuş ama İsmet paşa görüşmelerin devam edilmesine engel olmuş ve şimdi güya Çiçerin ile birlikte Boğazlar meselesinin görüşülmesi için bir alt komisyonun kurulmasında ısrar ediyormuş.

Karahan

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt VI, Belge No. 38.

(2) Bu görüşme için Bkz. ARALOV, S. İ., "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları", İstanbul 1960, s. 200 - 206.

BELGE 221

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna -Gürcistan Heyeti Başkanının RSFSCDışişleri Halk Komiseri Yardımcısı M. M. Litvinov'a Yazısı (1)

17 Aralık 1922

No. 12

Sayın yoldaş,

Size 9 numaralı mektubumu gönderdiğim sırada (2), bu mektubumda ayrıntılı olarak anlatacağım uzmanlarla ilgili olay meydana geldi. Uzmanlarımız ilk kez ortak danışma toplantısına çağrıldılar, ama toplantıyı terk etmek zorunda kaldılar. Çünkü her şeyden önce, İtilâf uzmanlarınca, Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının Rusya'yı ilgilendirmediği yolunda sözler edilmişti ve ikinci olarak da, uzmanların danışma toplantısına yeni projelerin sunulması ile bu danışma toplantısı, konferansın bir yan komisyonu görüşmesine dönüşüyordu, böylece İtilâf ile Türkler arasındaki görüşmelerden uzaklaştırılmak tehlikesine düşüyorduk. Ama bundan hemen sonra bize konferans sekreterliğinden resmen, İtilâf'ın Boğazların askerî birliklerden arındırılması projesi gönderildi. Size daha önce bu konuda yazdığım gibi, oyun bir hayli karmaşık. Konferans sekreterliğinin daha sonraki açıklamalarına bakılırsa, konferans, Boğazların askerî birliklerden arındırılmasının elbetteki Rusya'yı ilgilendirdiğini kabul ediyormuş (...) (3).

Bu süre içinde Türkler, İtilâf'la, uzmanlar danışması biçiminde görüşmeleri sürdürüyorlardı, Türkler kısmen bize de bu görüşmelerin konularını bildiriyorlardı, ama her zaman ve her konuyu değil. Dün, konferansın geçici sekreteri Lagarde bize telefon ederek, İtilâf uzmanlarının bizim uzmanlarımıza, kendileri ile bir danışma toplantısı yapma hakkından yararlanmasını önerdi. Ama biz bunu reddettik, çünkü bunu kabul etmemiz, İtilâf uzmanlarının çeşitli devletlerle ayrı ayrı yaptıkları danışmaları da kabul ettiğimiz anlamına gelecekti. Biz bunu düşünerek, daha önce hazırlanan alt komisyonun kurulması isteğimizin ikinci kopyasını ve ayrıca size ekte sunulan refakat mektubunu gönderdik.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt VI. Belge No. 39.

(2) Belge 219.

(3) Noktalı yerler metinde anlatılmıştır.

Görüşmeler sırasında, İtilâf uzmanlarının Türk uzmanları ile danışma toplantılarında İtilâf uzmanları Türklere birçok ödün verdiler. Önceki gün İtilâf son derece önemli bazı ödünler verdi, bunları size şifre ile bildirdim. Türk donanması serbest olarak Boğazlardan geçecek ve her limanda demir atabilecek, hatta askerî birliklerden arındırılmış bölgelerde bile, Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarından bütün kısıtlamalar kaldırılıyor, Türkler orada diledikleri çapta topçu birliklerini yerleştirmekte serbest bırakılacaklar.

Bu görüşmeler, başka görüşmelerle daha da iç içe giriyor, aynı zamanda ROST (4) telgraflarından bilgi edinmiş olacağınız gibi, Curzon ile Türkler arasında azınlık konusunda çok büyük bir gerilim meydana geldi, ama bundan sonra Türkler Milletler Cemiyeti'ne girmeyi kabul edince, Curzon buna son derece memnun olduğunu açıkladı. Bildiğiniz gibi, bunun ardında İngilizlerin Musul ve petrol dalavereleri gizlenmektedir. Musul, Irak'a bağlandı, bu konuda, Milletler Cemiyeti'nin mandası vardır. Ama Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girince, Milletler Cemiyeti bu mandayı Türkiye'ye devredebilir. Bunun arkasında ise petrol imtiyazlarının ya da bu imtiyazların Turkish Petroleum Company'ye devredilmesi hakkındaki görüşmeler gizlenmektedir ki, bu şirkette hisselerin çoğu İngilizlerindir. İngilizlerin Türklere petrol anlaşması konusunda yaptıkları bir yığın somut önerinin çeşitli biçimleri var. Ya petrol üretilen toprakların bölüşülmesi, ya da kârın % 25'inin Türklere devredilmesi. Bu deneme balonlarını uçurtan Rikket'tir, adamcağız günde en az bir kez İsmet Paşa'yı ziyaret ediyor. Bunların bütün hedefi, bu petrolden Amerikalıların uzaklaştırılmasıdır. Bunun için her deney balonu uçuruldukça, ortalık birbirine karışıyor. Eyvah, konferans tehlike içinde imiş, çünkü küsmüş Amerikan petrolcüleri, konferansın baltalanmasına çalışıyorlarmış vs.

İki gündür Türkler bize, Boğazlar konusunda çok gizli bir karşı proje hazırladıklarından söz ediyorlar, ama bugüne kadar bu proje bize henüz gönderilmedi, sorduğumuzda da, henüz "çevrilmemiş, çevrilmektedir" deniliyor (...) (3).

(Bundan sonra mektupta Curzon ile Çiçerin'in görüşmesi için yapılan girişimler ve bu görüşme anlatılıyor. Görüşmelerin Lozan konferansıyla ilgili bölümü şöyle devam ediyor).

Lozan konusu ikide bir bu genel konuşmalara karışıyordu. Curzon bana ilk olarak şunları açıkladı: "Bana daha önce de gelebilirdiniz. Benim tutumumu bahane ediyorsunuz, oysa ki düşmanca tutum asıl sizin tarafınızdan gösteriliyordu. İsmet Paşa'ya karşı takındığım tavırları gördünüz, ama İsmet Paşa bana

(4) Rus Haberler Ajansı.

geldi, size karşı böyle bir davranışım olmadı sanırım." Benim sitemlerine karşı, Lozan'daki Rus heyetinin kendi kendini dışta bıraktığını söyledi. "Rus uzmanları, danışma toplantısını terk ettiler, daha sonraki çağrılara ise hiç gelmediler. Ayrıntılar, kural olarak, uzmanların danışma toplantılarında hazırlanıp inceleniyor, bu, her zaman böyledir; belki Cenova'da durum başka idi, ama genellikle herkes bu konferansın ciddiyetinden ve esas konularından uzaklaşmayıp, tiyatrovari hareket ve davranışlara yönelmediğinden memnun. Konferansın ilk birleşiminde Rus heyeti kendi planını açıkladı, daha sonra İtilâf planını açıkladı, sonra ayrıntılar uzmanlarca görüşüldü, bütün bunlar tamamen olağandır. Yarın, uzmanların hazırlık çalışmalarının sonucu olarak, İtilâf, Boğazlar Komisyonuna yeni bir proje sunacak ve Rus heyeti kendi düşüncelerini dilediği gibi yürütebilecektir. Her madde üzerinde bitmez tükenmez pazarlıklar yapılmaya başlanırsa, bu işin sonu gelmeyecek. Bakın, biz, Türklerin isteklerini büyük ölçüde karşılamaya çalıştık, Türkler bizim önerimizi kabul ettiler ve gördüğünüz gibi, projenizin temeli elinizden alınmış oldu. Bunu bir daha önereceksiniz, kimse kabul etmeyecektir. İngiltere'ye gelince, İngiltere için Karadeniz'in bir Rus gölü haline getirilmesi söz konusu bile olamaz. Kendi uzmanlarınızın danışma toplantısına katılması için bu kadar ısrar ettiğiniz halde, dostunuz olan Türkler bunu neden istemediler? Alt komisyonun kurulmasını isteyemezsiniz, konferans bu komisyonu kurmamışsa, bu, konferansın kendi bileceği bir şeydir, onun işidir, bir tek heyet bunu ayrıca konferanstan isteyemez. Askerî birliklerden arındırmaya gelince, şahsen ben, bu konunun Rusya'yı ilgilendirmediğini sanırım, ama Rusya'yı saf dışı da bırakmak istemem. Sizin Lozan'a davet edilmenizi ısrarla istiyordum, oysa Poincaré, Lozan Konferansının sonunda, sizin de katılmanız şartı ile Cenevre'de başka bir Boğazlar Konferansının yapılmasında ısrar etti durdu. Diğer heyetler kendi kararları ile planınıza karşı çıktılar. Ben önceden Romanya ve diğer ülkelerin ne diyeceklerini bilmiyordum. Bu ülkeler hiçbir zaman danışma toplantılarına kendi uzmanlarının davet edilmesini talep etmiş değildir. Ben gelmişsem, bunun tek nedeni Boğazlar sorununun Rusya'nın da katılması ile çözümlenmesidir. Rusya olmadan böyle bir anlaşmanın gücü yeterli olamazdı. Ama imzalamak istemezseniz, bu sizin bileceğiniz şeydir. Siz olmadan da anlaşmayı imzalayacağız. Belki daha sonra siz de buna katılacaksınız. Taktiğimizden ötürü sitemler yağdırmanız, bana İngiliz gazetecileriyle yaptığınız konuşmayı hatırlattı: Üstüme, İngiliz basınında leke sürmeye çalışıyorsunuz. Bununla ilişkilerimizi sarsıyor, kendi durumunuzu güçleştiriyorsunuz."

Bu tartışma sırasında ben bir bir bütün isteklerimizi kendisine anlatıyordum, ama Curzon bunları buz gibi soğuk bir şekilde tam bir vurdumduymazlıkla dinliyordu.

Edindiğim genel izlenim şu: Curzon varken, İngiltere ile hiçbir ciddi anlaşma sözkonusu olamaz.

Yarın Boğazlar Komisyonunun artık son ve kesin toplantısı yapılacak, ancak kurye hareket etmek üzere olduğundan, biriken belgeleri size derhal gönderiyorum.

Komünist selamlarımla.

Georgi Çiçerin

BELGE 222

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Başkanının RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı M. M. Litvinov'a Mektubu (1)

19 Aralık 1922

No. 15

Aziz yoldaş,

12 numaralı mektubumda (2) Curzon ile görüştüğümü bildirmiştim. Curzon, komisyonun pazartesi günü toplanacağını söyledi, hem de bu toplantıda Türkler sözüm ona kesin kararlarını bildireceklermiş. Dün, 18 Aralık günü bu toplantı yapıldı. Bir gün önce akşamüstü İtilâf tarafından 3 ve 4 sayılı projeler dağıtıldı. 1 No'lu proje gemilerin Boğazlardan gemesi, 2 No'lu proje Boğazların askerî birliklerden arındırılması ile ilgili idi, her iki öneri Curzon tarafından 6 Aralık günü yapıldı. Daha sonraki 3 No'lu proje Uluslararası Boğazlar Komisyonu, 4 No'lu proje ise Milletler Cemiyet'nin garantisi hakkında idi. Bunun dışında pazar günü akşamüstü Türkler bize, hazırladıkları karşı proje metnini gönderdiler, bu metni dün sabah bütün heyetlere dağıttılar. Dün toplantı başlamak üzereyken son anda karşı projemizi sekreterliğe sunduk.

Dünkü toplantıda olup bitenleri ROST bildirisinden öğrenmişsinizdir, size aynı zamanda bu konu ile ilgili belgeler gönderildi. Önce İtilâf, 3 ve 4 sayılı projeleri hakkında konuştu. Türkler bu projeleri incelemeye vakit bulamadıklarını ileri sürdüler, başka bir toplantıda fikirlerini açıklayacaklarmış. Biz de buna katıldık ve aynı şeyi, İtilâf projelerinin (1 ve 2) incelemesini içeren kendi bildirimizi okudum. Curzon bana karşı polemiklerde bulundu, aynı şeyi ben de ona karşı yaptım. Burada en önemli noktanın üzerinde durmak istiyorum: Curzon, konunun özü olan, insanlığın denizcilikte tümüyle özgür hareketi üzerinde durduğunu açıkladı, yani Boğazlardan, denizlerden serbest geçiş vb. üzerinde duruyormuş. Bense, sorunun özü, çok daha büyük ölçüde önemli ve ilerici olan yanının, savaş alanlarının daraltılması, devletlerin askerî harcamalarının kısıtlanmasıdır, yoksa bütün bunların alabildiğine artırılması değil yolunda itirazda bulundum. Barrére, Milletler Cemiyeti lehine bir konuşma yaptığı için buna cevap verdim, bu Cemiyetin içyüzünü açıkladım, Jeligovski karşısında "pas" de-

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 46.

(2) Belge 221.

mesiyle acizliğini ortaya koymuş olduğunu bildirdim. Bunun üzerine bizim karşı projelerimizin geç sunulması konusunda oldukça ayrıntılı tartışmalar yapıldı.

Buna karşılık İtilâf'ın, bizzat kendilerinin, ancak şimdi 3 ve 4'üncü projelerini sunduklarına işaret ettim, komisyon 10 gün kadar hiç toplanmadığından, projelerimizi daha önce sunamazdık, dedim. Alt komisyon ise henüz kurulmuştur, dedim. Curzon ile Barrére bu kez Türk heyetine çattılar ve yeni yeni projeler sundukları için onu yerdiler.

Bugün, 19 Aralık Salı günü, bir toplantı yapıldı. Curzon'un fikrine göre bu toplantının kesin ve son toplantı olması gerekiyordu. Ancak Türkler hiçbir açıklamada bulunmadılar ve toplantı üstü kapalı bir ültimatomla sonuçlandı, bunu Curzon, Türklere yapıyor: Çağrı yapan devletler olsa olsa bir toplantı daha düzenleyecek ve bu, son toplantı olacakmış. Kısacası, Türklerden Boğazlar konusunda kesin cevapları beklenmektedir ve başka hiçbir toplantıya olanak sağlanmamaktadır.

Toplantının durumu hakkında diğer belgelerden herhalde bilgi edinmiş olacaksınız. Kısaca özetini yapayım: Curzon bizim karşı önerimizi özet haline indirgeyerek ve niyetini apaçık ortaya koyarak eleştirdi. Sonra da Türklerin İtilâf projelerinde yaptıkları düzeltmeler üstünde madde madde durdu. İsmet Paşa sadece bir iki maddeye karşılık verdi. Curzon da bunu İtilâf adına reddetti. Reddettikleri arasında Türklerin en önemli istekleri yer alıyor. Daha sonra Curzon'a itiraz ettim ve 3 ve 4 sayılı İtilâf projeleri ile ilgili kendi açıklamamızı okudum. Curzon'un polemiğine yaptığımız itirazlardan sadece ikisini belirteyim :

1) Kıyıların karşılıklı güvenliğini temin etmek için Karadeniz'de kıyısı olan devletleri konferansa toplamaya hazır olduğumuz söyleyince, Curzon hemen karşılık vererek, bunun gereksiz olduğunu iddia etti, çünkü Rusya sadece Karadeniz'de kıyısı olan devletlerle görüşmek istiyormuş, başka devletler bu haktan mahrum kalıyormuş vs. Ben de buna karşılık, bu fikrin bizim olmadığını, Britanya Hükümeti'nin 1920 yılında diğer iki büyük devletle birlikte Rusya'yı komşuları ile yapılacak görüşmelere davet ettiği zaman bunu reddettiğimizi söyledim. Komşularımızla başbaşa kalırsak, daha kolay bir neticeye varacağımızı kabul ettiğimizi, bunlara dünya politikasının bütün karmaşıklığını karıştırmak istemediğimizi, ve bizlerin Karadeniz devletleri ile çok daha iyi anlaşabileceğimizi belirttim.

2) Curzon'un bizim soyutlandığımız yolunda alaylı birtakım esprilerine karşılık vermek için, ben de sözlerime son verirken, bizim çok güçlü bir bağlaşığımız olduğunu, bunun da bütün ülkelerde vergi ödeyenler olduğunu belirttim ve bu bağlaşığımızın bugünden tezi yok, savaş gemilerinin etkinlik alanının geniş-

letilmesi, silahlı kuvvetlerin artırılması ve denizdeki anlaşmazlıkların çoğalmasının harcamaları artıracağını anlayıp, hemen bizim görüşümüzün doğruluğunu onaylayacağını söyledim.

Tabii ki bütün küçük devletler İtilâf'ın projesini kabul ettiler. Roller zaten daha önceden dağıtılmış olacak ki, herkese ayrı bir rol düştü.

Toplantının sonunda Curzon, gene Türklere yüklendi ve ültimatom karakterinde birtakım tehditler savurdu. Yarın saat 4'te, çağrı yapan devletlerin açıkladıkları gibi, Boğazlar konusunda en son toplantı düzenlenecekmiş.

Derken sıra Amerikalıların Boğazlarda uluslararası komisyonun kurulmasına karşı protestolarına geldi. Aynı zamanda Türkler de, kıyıların askerî birliklerden arındırılması işinin denetlenmesinin uluslararası komisyona verilmesine karşı kesinlikle direniyorlar. Bunun dışında, gerçekte Türk Hükümeti yetkililerine düşen her türlü işlemlerin başkaları tarafından görülmesine Türkler şiddetle karşı çıkıyorlar.

Az önce İsmet Paşa ile görüştük. İsmet Paşa uluslararası komisyonun yetkileri üzerinde en fazla duran kişidir. Burada çeşitli sorunlar da doğuyor: Konferansın bazı çevrelerinde, İngilizlerin şimdi sadece geçici bir barış anlaşmasını imzalamak istediklerinden söz ediliyor, şimdilik kesin barış anlaşması ertelenecekmiş. Demek oluyor ki, ilke anlaşması Türklerden zorla koparılacak ve kesin barış anlaşması ile İngiliz kara ve deniz kuvvetlerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması daha sonraya bırakılacak. Boğazlar sorunu ile ilgili olarak İngilizler, kendi isteklerine olumlu cevabı Türklerden şimdi koparmaya niyetli, Rusya olmadan özel bir anlaşma istiyorlar. Kendileri için bu son derece önemli olan sorunda Türklere her türlü baskı yaparak onaylarını zorla alacaklar, öteki konular ise sonraya bırakılacak. İsmet Paşa, İtilâf'ın derhal İstanbul'u terk etmelerinde ısrar edeceğini söylüyor ve İtilâf'ın Boğazlar konusundaki isteklerine gelince o da şartlara bağlı bir uyuşmaya girişecek, bu da, konferansın tüm diğer sürtüşmeli konularına bağlı kalacak.

Kurye hareket etmek üzere, bu nedenle burada nokta koymak zorundayım. Artık kesinleşmek üzere olan karar hakkında ayrı bir mektup yazıp bundan sonraki kurye ile göndereceğim.

Komünist selamlarımla.

Georgi Çiçerin

BELGE 223

Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanı M. İ. Kalinin'in, Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi Ahmet Muhtar'ın İtimatnamesini Sunarken Verdiği Demeç (1)

21 Aralık 1922

Sayın Büyükelçi,

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne sizi büyükelçi sıfatı ile atamış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin itimatnamesini tarafımızdan teslim almak ve sizi kardeş Türkiye'nin büyükelçisi olarak burada selamlamak benim için şereftir.

Rus ve Türk halkları arasında kurulan kardeşçe ilişkilerin ülkelerimizde meydana gelen köklü değişimlere dayanmakta olduğunu büyük bir kıvançla işaret etmek istiyorum, bu değişimler yalnızca Rus - Türk ilişkilerinde yepyeni tarihsel bir çığır açmakla kalmamaktadır.

Rus işçi ve köylüsünü özgürlüğe kavuşturan Büyük Ekim Devrimi onlara komşularla ve özellikle Doğu komşuları ile, bu halkların egemenliklerine ve çıkarlarına saygı gösterilerek, gerçek güvenliğe dayanarak ilişki kurma olanağını da sağlamıştır.

İşçi Köylü Rusya'sı Çarlık ve emperyalizm kalıntılarını omuzlarından atmakla mutludur, çünkü bu kalıntılar yalnız Rus milletinin değil, komşu Doğu uluslarının da boyunduruk altına alınması ve ezilmesine yönelikti.

İşçi Köylü Rusya'sının Türkiye ile ilişkileri, Çarlık Rusya'sının Avrupa müttefikleri ile birlikte Türk halkına zorla kabul ettirdiği bütün emperyalist anlaşmaların bozulması üzeride kurulmuştur.

Rusya ile Türkiye arasındaki bugünkü ilişkiler, Rusya'nın Türk milletinin ulusal istemlerine tam anlamı ile saygı gösterilmesine dayanıyor ve bu özellik önemi bakımından olağanüstü bir belge olan Misak-ı Millî'de ifade edilmiştir. Bu belge Türk milleti ile muzaffer ordusunun mücadele simgesi ve bayrağıdır.

Rus - Türk dostluğu 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşmasına dayanmaktadır (2), ancak asıl kökleri Rusya ile Türkiye'nin Avrupa emperyalist devletlerine karşı çıkışlarına kadar uzanıyor.

---

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 48.

(2) Belge 88.

Rusya ve Türkiye Avrupa emperyalizmine karşı zorlu bir mücadele vermişlerdir. Bu mücadelede, her iki ulus dostluğunu ve karşılıklı anlayışlarını iyice pekiştirdi. Mücadeleden ilk önce zaferle çıkan Rusya, bugün, büyük fedakârlıklara ve uğradığı yıkım ve felâketlere rağmen, özgürlüğünü ve bağımsızlığını elde eden Türk milletini saygı ile selamlıyor.

Türk ordusunu savaş meydanında elde ettiği zaferlerin sağlama bağlanması yolunda hayli çetin bir mücadele bekliyor.

Bu mücadele çok zor olacak, çünkü bütün dünya Türkiye'nin aleyhine döndü ve yalnızca Sovyet Rusya kardeş ve bağlaşık Sovyet Cumhuriyetleri ile birlikte bu zorlu mücadelede Türk milletinin yaşama ve bağımsız kalma haklarını tam anlamı ile koruyacak ve destekleyecektir.

Lozan'da henüz bitmemiş görüşmeler, Türkiye'yi bekleyen mücadelenin zorluğunu daha şimdiden işaret etmektedir. Bu mücadelede yalnız Sovyet Cumhuriyetleri: Rusya, Ukrayna ve Gürcistan, Türkiye'den yana olmuşlar, Misak-ı Millî'nin bütün isteklerini desteklemişlerdir. Ortaya çıkan yeni durumun, halkın hayati çıkarlarının doğru anlaşılması ile üzücü ve onulmaz hatalardan kaçınmakta yardımcı olacağını umarım. Rus - Türk dostluğu, her iki ulusun bundan sonraki hayatında Hükümetlerinin politikalarına esas temel olacaktır.

İşçi - Köylü Rusya'sının bütün organları ve bütün temsilcileri, Rus Türk dostluğunun öneminin tam anlamı ile bilincinde olduklarından, Türk ulusu temsilcileri ile olan ilişkilerinde özellikle bu dostluğu gözönünde bulunduracaklarına da kesinlikle inanmaktayım.

Sorumlu ve yüksek göreviniz sırasında, gerek Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti'nin, gerekse şahsımın her an tam güveni ile karşılaşacağınıza teminatımı kabul etmenizi rica ederim, sayın büyükelçi.

(M. İ. Kalinin'in bu demeci, Ahmet Muhtar'ın, metni aşağıda yazılı demecine cevaptı.)

Sayın Başkan,

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin beni RSFSC'ye büyükelçi ve tam yetkiye sahip maslahatgüzar olarak atadığını bildiren itimatnameyi sunmakla şeref duyarım.

Sayın başkan, Hükümetimin bana verdiği yetkilerin olağanüstü öneminin tamamen farkındayım. Hükümetimin güvenine hak kazanmış bulunan ben, RSFSC Hükümeti'nin de bana güvenmesini rica ediyorum. Bu güveni kazanmak için elimden gelen her şeyi yapacağım ve bana gösterilecek güven için son derece minnettar kalacağım.

Savaştan sonra ülkelerimizin içişlerinde meydana gelen çok derin değişiklikler, Türk ve Rus milletine, tarihin kendileri için çizdiği yolu apaçık göstermiş bulunuyor. Türk ve Rus halkı bu değişmelerin anlamını iyice anladılar.

Türkiye ve Rusya'nın kanlı sahnesi oldukları büyük tarihsel olaylara ve karşılıklı ilişkilerimize engel olmak isteyen dış güçlerin baskısına rağmen, Türkiye ve Rusya birbirini arayıp bulmuş ve karşılıklı olarak birbirini anlamıştır. Böylece Türk - Rus dostluğu meydana gelmiştir. Bu dostluk her iki ülke için son derece zor günlerde doğmuş, ama dostluk gittikçe sağlamlaşmış ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile kesinlikle aydınlanmıştır. Bütün gayretlerim, tarihin çizdiği ve Moskova Anlaşması sayesinde ülkelerimiz arasında iyice yerleşen samimi ve sıkı dostluğumuzun daha da pekişmesine yönelik olacaktır. Özgürlüğe kavuşan, tamamen bağımsız olan milletlerimiz kendilerine düşen görevleri ve birbirine karşı saygı göstermesini bilirler ve Türkiye ile Rusya'nın her zaman iyiliğine, mutluluğuna genel barışa, ekonomik ve kültürel hayatın yeniden canlanmasına çalışarak, 1921 yılında başlayan işbirliğine devam edecektir.

Bu olumlu ve verimli işbirliğinin devamı için ben de elimden geleni yaparak katkılarda bulunacağım. Bu gayretlerimde başarılı olmam için, güçlü desteğinizi ve Rusya Hükümeti'nin yardımını rica ederim, sayın başkan.

BELGE 224

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Başkanının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri L. M. Karahan'a Telgrafı (1)

23 Aralık 1922

Ankara'ya şunları bildiriniz (2): İsmet Paşa ile olan ilişkimiz, kendisi ile konferansın yönelimi hakkında fikir alışverişinde bulunmamız, İtilâf'ın oyunlarına dikkatini çekmemiz ve uyarmamızdan ibaret kalıyor. Ancak sürekli olarak bizim tutumumuzun çok daha başka olduğunu belirterek, savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçirilmesinin Sovyetler Birliği'ne yönelik bir hareket olup, İtilâf'ın Türkiye'yi, elde ettiği zaferlerden yoksun bıraktığında ısrar ediyoruz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 52.

(2) Bu telgraf, Belge 220'ye cevaptır.

BELGE 225

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetinin Lozan Doğu Sorunları Konferansına Sunduğu Memorandum (1)

30 Aralık 1922

Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın, Lozan Konferansının tüm çalışmalarına katılması yolundaki ısrarlı istekleri, kendilerini Türk ulusuna bağlayan dayanışma ve karşılıklı dostluk duygularına ve Boğazlar davasında olduğu gibi, doğrudan ve apaçık çıkarlara dayanmakla kalmayıp, bütün bunların dışında çok daha büyük ve ortak bir çıkara, yani genel barış çıkarına dayanmaktadır.

Lozan'da biraraya gelen heyetlerin önüne serilen sorunların, tek bir ulusun, tek bir devletin ve hatta tek bir kıtanın sorunlarını kat kat aşan niteliği ve önemi vardır. Sözkonusu olan şey, Türkiye'nin kaderinin belirlenmesi olmakla birlikte, aslında Önasya, Kuzey Afrika ve Balkan Yarımadası gibi, Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan bütünün sadece bir bölümü ve bu büyük devlet topraklarında yaşayan milyonlarca insanın hayatıdır. Sözkonusu olan şey, konu daha geniş bir anlamda ele alınacaksa, Lozan'a kendi çıkarlarının savunulması için, dünyanın bütün ülkelerinden gelmiş ve bu ülkeleri temsil eden kalabalık heyetlerle temsil edilen İslam dünyasına karşı kapitalist devletlerin, gelecekte uygulayacakları politikanın saptanmasıdır.

Kısacası, sözkonusu olan şey, gerek son dünya savaşının, gerekse bu savaşın patlak vermesine neden olan ve bugün bile adil ve sağlam bir çözüm yolu bulunmadığı takdirde, genel, yeni çatışmalara gebe büyük Doğu sorunudur.

Amacı, işgalci savaşlara son vermek olan devrimin doğurduğu Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetleri, emperyalist yöntemlerin yeniden kök salmasına var gücü ile engel olmayı halklar arasında politik eşitliği sağlamayı, uluslaın kendi kaderini belirleme hakkına saygı gösterilmesini, tüm devletlerin politik ve ekonomik bağımsızlığı rejiminin kurulmasına yardım etmeyi en ön safta gelen bir ödev saymaktadır.

Ancak, çağrı yapan devletler, Rusya ve bağlaşıkları, Lozan Konferansına katıldıkları takdirde, kendi çıkarlarının tehlikeye düşeceğinden çekiniyorlardı. Bu nedenle Rusya ve bağlaşıklarının isteğini kesinlikle reddederek, bununla, Yakın Doğu sorununda almak istedikleri kararın, sadece geçmişte düşülen korkunç yanlışların sürdürülmesine yarayacağını kanıtlamış oldular.

---

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 60.

Moskova, Ankara ve Kars Anlaşmaları ile (2) Türkiye ile ilişkilerini bir düzene soktuktan sora, Lozan'da, Boğazlar sorunları dışında görüşülen konularla bir işlerinin kalmadığı yolundaki, Rusya ve bağlaşıkları aleyhine sürdürülen iddia çok bilmişlikten öte bir anlam taşımaz ve böylece bazı devletlerin yalnızca kendi çıkarlarına yönelik konuların görüşülmesinde alınan kararları örtbas etmek niyetleri de apaçık ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu devletlerin Rusya ve bağlaşıklarının ya doğrudan ya da en yakın komşuları sayılan devletlere karşı aldıkları tavırların, Rusya ve bağlaşıkları için yabancı olmadığı ve olamayacağı gerçeğini de kabul etmek gerek. Emperyalist devletler, Türk ulusunun politik ve ekonomik bağımsızlığına saygı göstermek yerine, Türkiye'nin bağımsızlığını kendi himayeleri altına almaya kalkışırlarsa, bu durum Türkiye'nin varlığını tehlikeye düşüreceği gibi, Rusya ve bağlaşıkları için de bir tehlike doğmuş olacaktır.

Bu nedenle Rusya Ukrayna - Gürcistan heyeti, konferansın tüm çalışmalarına katılmak isteğinin reddini bir daha protesto eder. Aynı zamanda Türk ulusu ile ve başka ilgili uluslarla dayanışma borcunu yerine getirmek için, heyetimiz bu memorandumda Yakın Doğu'da kalıcı ve sağlam bir barışın koşullarını açıklamakta yarar görmektedir.

Sevr Anlaşması

Lozan Konferansı, dünya savaşı bittikten sonra, Yakın Doğu'da barışın kurulması yolunda ilk girişim değildir. Daha önce birkaç girişim yapılmıştır, bunlar arasında da özellikle Sevr Konferansı girişimi anılmaya değer, çünkü bu konferansta birkaç anlaşma ve sözleşme imza edildi ve bunlar arasında bir tarafta Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya ve öbür tarafta Türkiye ile barış anlaşması en önemlisi sayılır.

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmış olan bu anlaşmanın giriş bölümünde, bu tarihten başlamak üzere Türkiye ile İtilâf Devletleri arasındaki düşmanca hareketlerin yerini «uzun ve sağlam bir barışın alacağı» ifade edilmektedir.

Ancak, Sevr Anlaşması barış yerine, Avrupa'yı yeni bir savaşa sürüklemiş ise, bunun nedeni, bu anlaşmanın Türkiye'nin elinden son politik ve ekonomik bağımsızlık umudunu da alması olmuştur. Çünkü, Türk ulusu ve devletin çıkarlarından çok, yabancı sermaye lehine çalışan kapitülasyon ve benzeri küçük düşürücü zorunlu hizmetleri şart koşan rejimler konulmuştu, örneğin: Borçlar Konseyi, Hıfzı Sıhha Komisyonu, Osmanlı Bankası, tekel, posta gibi yabancı kuruluşlar ve kurumlar, Türkiye'nin tüm ekonomik ve politik hayatını kendi çıkarlarını gözetmek üzere, kontrol eden kurumlar olmuştur.

(2) Belge 88, 142 ve 157.

Türkiye devlet topraklarına gelince, Türkiye'ye savaş öncesi yüzölçümün 1/5'i kadar toprak bırakılmıştır, Batı ve Doğu Trakya, Çatalca yakınlarından geçen hatta kadar Yunanistan'a verilmiş, Boğazların girişindeki adalarla, Küçük Asya'da (Anadolu'da) İzmir ve çevresi de Yunanistan'a kalmıştır. Türkiye'nin bu ilindeki egemenliği, Sevr Anlaşmasının 69'uncu maddesi gereğince, sadece "kentin dış kalelerinin birinde her zaman dalgalanan bir Osmanlı bayrağı ile sembozile edilecekti"

Türkiye aynı biçimde Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arabistan'daki haklarından resmen Arap ulusları lehine vazgeçmeye zorlandı, aslında ise bundan emperyalist devletler kendilerine bir çıkar sağlamıştı, çünkü Sevr Anlaşmasının 22'nci maddesine göre, "çağdaş dünyamızın özellikle güç koşulları altında" kendilerini yönetme yeteneği olmayan bu halklar resmen kendilerinin himayesi altına alınmıştı. Aynı zamanda, Sevr Anlaşmasına dayanarak, Türkiye gerek Ege denizindeki adalarından, gerekse Afrika'daki toprak ve himayesi altındaki ülkelerden vazgeçmeye zorlandı ve bu, orada yaşayan halkların çıkarına değil, İtilâf Devletleri'nin kendi çıkarlarına yapılmıştır. 101'inci maddeye göre, Türkiye, Büyük Britanya'nın Mısır himayesini de kabul etmeye zorlanıyordu. 109'uncu maddeye göre gene Büyük Britanya lehine Süveyş kanalındaki deniz işletmeciliği haklarından vazgeçiyor. 113'üncü maddeye göre, Sudan kesin bir biçimde İngiliz toprakları olarak ilan ediliyor, Kıbrıs da 115'inci maddeye göre Britanya toprağı sayılıyordu. Sevr Anlaşmasının 118 ve 120'nci maddelerine göre Türkiye Fransa'nın Fas ve Tunus himayesini kabul ediyor ve "bundan çıkan bütün sonuçları" kabul ediyor, bu sonuçların sorumlusu Türkiye geriye gidilerek Fas için 30 Mart 1912, Tunus için 12 Mayıs 1881 tarihinden başlamak üzere bu koşulları kabul etmeye zorlanıyordu.

121'inci maddeye göre Türkiye, 1912 yılında Lozan'da İtalya ile yapılmış anlaşmanın Libya için tanınan haklarından feragat ediyor ve 122'nci maddeye göre İtalya lehine, İtalya'nın Ege denizinde işgal ettiği bütün adalardaki haklarından vazgeçiyordu.

İtilâf Devletleri'nin Türkiye himayeleri sadece dünya savaşından önce ya da sonra Türkiye'den kopardıkları illerle sınırlı kalmıyordu. Bu himaye gene Sevr'de, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmış özel anlaşma ile Türk devlet topraklarından geri kalanını da kapsamaktaydı. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Anadolu'yu "özel çıkar bölgelerine" ayırmışlardı. Bu durum, tüm toprakların paylaşılması için bir başlangıçtı. Büyük devletler Türkiye'yi yeni baştan yağma ederken, yine sözde insancıl birtakım formüller arkasında gizlenmeye çalıştılar. "Bu ülkenin parçalara bölünmesi" sözde, "Türkiye'ye yardım etmek

arzusu'ndan ileri geliyormuş, böylece Türk doğal kaynakları geliştirilecekmiş ve eskiden bu gelişmeye engel olan uluslararası rekabet de ortadan kaldırılacakmış, aynı zamanda "ırk, din ve dil azınlıklarının çıkarları da korunmuş olacakmış"

Önünde sonunda, Türkiye'nin elinden bir daha dirilmemek üzere bütün umudu ve bu kaba zorbalığa karşı direnme olanakları alındıktan sonra, büyük devletler Türkiye'nin Boğazlar üstündeki egemenliğini de yok edip, Boğazları uluslararası bir statüye bağladıklarını ilan ettiler. Tüm Türk ordusu, jandarma birlikleri de dahil, 50.000 kişiye indirildi, filosu ise 7 torpido gemisi ve 6 mayın gemisinden ibaret kaldı, bunun yanı sıra diğer askerî, deniz savaş ya da hava birliklerinin oluşturulması kesinlikle yasak edildi. Boğazlar için kurulan rejimin kontrolü diplomatik dokunulmazlık taşıyan bir uluslararası komisyona bırakıldı, silahsızlanmayı ise Türkiye'nin tüm içişlerine karışma, inceleme ve araştırma sürdürme gibi en geniş yetkileri olan kontrol komisyonu üzerine aldı.

Bu kısa çözümlemeyi bitirmek için bir de Sevr Anlaşmasında emperyalist devletlerin başka ırktan ve dinden olan azınlıkları, çoğunluğun yararlandığı yasal haklardan nasıl yoksun ettiklerine de değinmek gerek. Bu anlaşma, Türkiye'nin yabancı devletlerde bulunan vatandaşları için karşılıklık ilkesini tanımadığı gibi, yabancı devletlerin elinde kalan bu hak ayrıca tamamen amaçlı ve kötü biçimde Türkiye'nin içişlerine karışılması için uygulanıyordu.

Geçmiş Zamanlarda Doğu Sorunu

Böylece, Sevr Anlaşması, uluslararası ilişkilerde "sağlam ve uzun vadeli barış" çağının simgesi değil, tersine, sadece emperyalist işgal politikasının baş tacı olmuştur.

Çok eskiden beri, üç kıtanın kavşak yerinde en büyük stratejik ve ticari yolların kesiştikleri noktada bulunan geniş topraklar kapitalist devletlerin uzlaşmaz çıkarları için, kanlı çarpışma ve çatışma yeri idi. Balkanlardaki ön sahnede Çarlık Rusya ile Avusturya - Macaristan vardı ve her birinin bu yarımadada kendi bağlaşıkları bulunuyordu. Boğazlarda Çarlık Rusya ile İngiltere arasında savaş sürüyordu. Küçük Asya, Arabistan'da ve Akdeniz'in bütün doğusunda yıllar süren savaş hiç bitmiyordu. Çünkü nasıl İngiltere, Fransa ve Rusya oralarda egemenliklerini yüzyıllar boyunca kökleştirmeye çalışan devletler idiyse, daha sonra sahneye çıkan ama onlar kadar kararlı Almanya ve İtalya gibi devletler de bu çatışmalara ve savaşlara aynen öncekiler gibi katılıyordu.

Bu mücadelenin çeşitli aşamaları iyice bilinmektedir. İran Körfezinde kök salan ve bu körfezi Britanya gölü haline çeviren İngiltere, Süveyş Kanalından da yavaş yavaş Mezopotamya'ya yaklaşıyordu. Rusya kendi nüfuzunu Ermenistan platosuna (Doğu Anadolu) doğru yaymak çabasındaydı, Fransa ve İtalya gitgide Akdeniz'in doğu kıyılarına uzanıyordu ve nitekim Almanya bütün Önasya'dan yavaş yavaş ilerleyerek, Hamburg - Bağdad hattı üzerinden İran Körfezinin sınırına kadar varmak niyetindeydi. Sırayla hem Rusya hem de İngiltere'nin destekledikleri Ermenistan'daki ayaklanma, İngiltere tarafından desteklenen Arap ayaklanması, İngiltere'nin Alman - Bağdad demiryolu planını yıkmak için çıkarttığı Kuveyt olayları, Lübnan'da bitmez tükenmez çalkantılar, Arnavutluk ve Makedonya'daki ayaklanmalar, Jöntürk devrimi, Libya için İtalyanların çatışması, er geç dünya savaşı haline dönüşecek politikaların başlıca aşamalarıdır.

Hatta Makedonya, Arnavutluk ve Arabistan'da ani olarak patlak veren ayaklanmalar ve hatta önüne geçilmez bir iç hareketten başka bir şey olmayan Jöntürk devrimi gibi değişimler, daha oluşmaktayken tepe taklak ediliyor, büyük ve küçük kapitalist devletlerin uzanan kolları ve yozlaştırıcı etkisiyle kendine özgü yoldan saptırılıyordu.

Tek amacı Türkiye'nin bölüşülmesini hazırlamak ve gerçekleştirmek olan bu büyük devletlerin mücadelelerinde, sultanların zulmü altında ezilen, satılmış bürokrasi tarafından boyunduruk altında tutulan Hristiyan ya da Müslüman halkların çıkarları, hiçbir zaman hedef değil birer bahane idi. Bu mücadelelerin sonuçları her zaman halk kitlelerinin çıkarlarına taban tabana zıttı ve halk kitleleri emperyalist politikanın Türkiye'deki sonuçlarını hayatları, kanları ve emekleri ile ödüyorlardı. Sultanların zulmünden kurtulan bölgeler bu kez zafer kazananların boyunduruğuna düşüyordu. "Gerçek işgal esaslarına göre" Balkan bağlaşıklarının çeşitli orduları tarafından parçalanan, yıkıntı haline getirilen ve nüfusunu ya yokedilme ya da göç yolu ile yitiren Makedonya'nın acıklı sonu da böyledir.

Dünya savaşında, savaşa giren büyük devletler, İtilâf'ı, Türklere karşı desteklemelerini istedikleri halklara bol keseden vaadlerde bulunuyordu. Ama bu sözlerin yerine getirilmesi zamanı gelince, bunlar Sevr'de, bu halkların sözde kendi kendilerini idare etmeye yetersiz olduklarını bahane ederek kendi ülkelerine bağlanmalarını haklı çıkarmaya kalkıştılar. İtilâf'ın imzaladığı fakat yerine getirmediği anlaşmalar, sadece sahiplerini değiştirmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Avrupa ve Asya illerinin kalabalık heyetleri tarafından bir kez daha Lozan Konferansının önüne serildi.

Dünya Savaşı İle Türkiye'nin Paylaşılması

Dünya savaşının amaçlarından biri olarak, Sevr Anlaşması ile son duası yapılmış olan Türkiye'nin bölüşülmesi, Rusya devrimi ve Sovyet iktidarının başarı kazanması sayesinde tam anlamı ile gerçekleşmedi.

Devrimci ve barışçıl Rusya ile kurduğu dostluk sayesinde Türkiye, yenildikten sonra, ordularını Anadolu'ya çekmek ve bir direnme hareketini organize etmek olanağını bulmuştur. Devrimci Rusya aynı zamanda, Çarlık Hükümeti'nin eski anlaşmalarını bozarak, bu anlaşmalarda yer alan Türk topraklarının Rusya'ya katılmasından vazgeçmiştir. Bugün, İtilâf Devletleri'nin imza ettikleri gizli bir anlaşma ile İstanbul'u, Boğazları ve Doğu Trakya'nın bir kısmını Rusya'ya terk etmeyi taahhüt ettikleri artık herkesçe bilinmektedir. Bu planın gerçekleşmesi, Türkiye'nin tüm organlarını yoketme girişiminin en korkuncu anlamına geldiği gibi, aynı plan Romanya ve Bulgaristan'a yüklediği koşullarla, bu ülkelerin bağımsız yaşamalarını olanaksızlaştırmaya yönelikti. Çarlık Rusya'sının toprakları ve orduları ile mengene arasında kalmış gibi sıkışıp kalan bu iki devlet, tamamen Rusya'nın isteklerine boyun eğmek zorunda kalacaktı. Böylece Çarların eski politikasından kesinlikle vazgeçen Sovyet iktidarının başarı kazanması sayesinde hem Türkiye, hem de Romanya ve Bulgaristan kendilerini tehdit eden büyük tehlikeden kurtulmuşlardır.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti bu devletlere, Sovyet Rusya ve dostlarına karşı türlü entrikaları desteklemeye kalkıştıkları bir anda, bu tarihi gerçeği hatırlatmakta yarar görür ve bunu kendisine borç bilir.

Türk ulusunun anayurdunun bölüşülmesine karşı mücadelesinde diğer bir yardım ise Arap halkı tarafından gösterilmiştir: Arap halkı yeni efendileri olan emperyalist devletlere karşı ayaklandı. Arapların, Suriye'de, Fransız egemenliğine karşı açtıkları savaş, Fransız Hükümetini, Ankara'da Hükümeti olan Türkiye'ye karşı daha barışçıl bir politika uygulamaya ve hatta onunla anlaşma yollarını aramasına zorlamıştır. Mezopotamya Arapları tarafından desteklenen partizan savaşı Türkiye için ikinci elverişli bir şık olmuştur. Ayrıca kendi hükümetlerinin istilacı politikalarına karşı mücadele eden Batılı emekçiler tarafından Türkiye'ye gösterilen dolaylı yardıma da işaret etmek gerek.

Ancak Türkiye, Sevr Anlaşması ile kendisine vurulan politik ve ekonomik zincirden kurtuluşunu, her şeyden önce doğrudan doğruya kendi halkına, bu halkın büyük fedakârlığına ve ordusunun kahramanlığına borçludur. Türk ordusu kazandığı zaferlerle Sevr Anlaşmasının Lozan'da gözden geçirilmesini sağlamıştır ve şimdi geriye bir tek şeyin elde edilmesi kalmıştır: Kendi bencil çıkarlarını düşünen devletlerin Türk ulusunu kazandığı başarının meyvelerinden

yoksun bırakmaması. Rusya Hükümeti, kendi temsilcilerini Lozan'a göndermeden önce de, 2 Kasım tarihli notasında (3) bu anlamdaki bütün girişimleri protesto ediliyordu.

Yakın Doğu'da Sağlam Barışın Esasları

Yakın Doğu'da tüm halklar arasında uzun vadeli, barışçıl işbirliği koşullarının sağlanması isteği en temel ilkesi olan Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti ne yazık ki, Lozan Konferansında, büyük devletlerin yakın geçmişte yaşanan ve çok pahalıya mal olan olaylardan dersler çıkaracakları yerde, eski ve yıkıcı politikalarında ısrar ettiklerini görüyor.

Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti her şeyden önce, yalnız kendi egemenliklerinin çıkarlarını düşünen büyük devletlerin eski yöntemlerinin, konferansa sunulan en önemli sorunlardan birinde, Boğazlar sorununda açık açık ortaya çıktığına işaret etmek ister. Karadeniz'de kıyısı olan ve bu sorunlarla yakından ilgilenen Türkiye, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyetinin birçok protestolarına rağmen, bu sorunun çözümlenmesinde, sadece Karadeniz'de kıyısı olan devletlere karşı ileride her türlü askerî operasyonlar için, Boğazları üs olarak kullanmak isteyen devletlerin çıkarları gözetilmiştir. Konferansa sunulan başka sorunlarla ilgili kararlar da, emperyalist devletlerin eskiden beri Türkiye'de sahip oldukları ya da dünya savaşında ele geçirdikleri bazı üstünlük ve öncelik haklarını, imtiyazları ve tekelleri var gücü ile elde tutmak isteklerine dayanmaktadır.

Ama eşitlik ve karşılıklı çıkarlara asla dayanmayan bu kararlar, hiçbir zaman etkili olamaz. Tam tersine, Türkiye ile öteki büyük devletler arasında barış anlaşmasının imzalanması en kısa zamanda bir gerçek olabilirdi, yeter ki bu devletler, Türk ulusunun kendi kendini yönetmekten aciz olduğu, üstelik emperyalist devletlerin himayesine muhtaç ve bunun için onlara boyun eğmek zorunda olduğu yolundaki katı düşüncelerden vazgeçsinler. Gelecekte Doğu'daki sürtüşmelere ve savaşlara son verilebilir, yeter ki emperyalist devletler İslam dünyasına, bu topraklar olsa olsa ancak bizim sömürgemiz ve üçüncü derecede bir dünya olabilir gözü ile bakmasınlar.

Türkiye ile uluslar arasında tam eşitlik ve egemenliğe karşılıklı saygı gösterilmesi ilkesine dayanan anlaşmalar imzalamış olan Rusya - Ukrayna -Gürcistan Hükümetleri adına hareket eden heyetimiz özellikle, Türkiye'nin kendi ekonomik, yaşal ve mali kurumlarının dilediği gibi kendi insiyatifinin ve yönetiminin tanınmasında ve tüm mahkeme organları, emisyon yapmaya yetkili bankalar, devlet istikraz (borç) kurulları, devlet tekelleri, gümrük tarifeleri ve ülkedeki

(3) Belge 201.

yabancı uyruklu kişilerin durumu bakımından Türkiye'nin, bütün diğer milletler gibi, tam anlamı ile serbest hareket olanaklarına sahip olmasında kesinlikle ısrar ediyor.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti, bu eşitlik ve karşılıklı saygı ilkesini çiğneyerek, kapitülasyon rejimi denilen bir yöntemin yolaçtığı, Lozan'da toplanmış bazı eski imtiyaz heveslisi irili ufaklı devletler blokunun baskısı altında Türkiye'den zorla koparılan her fedakârlığı şimdiden yasal ve ahlâki açıdan geçersiz saydığını bildirir.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti aynı zamanda, azınlıklar sorunu ile ilgili görüşünü tam açıklıkla bildirmekte yarar görmektedir. Her şeyden önce heyet ister istemez dünya savaşı ve Yunan istilâsı sırasında milliyet ve din farkı gözetilmeksizin birarada yaşayan işçi ve köylülerin oluşturdukları Trakya ve Anadolu kasaba ve köy halkının feci durumuna dikkatleri çeker. Emperyalist devletlerin istilâ ve ilhak çılgınlığı karşısında yüzbinlerce Türk, Ermeni, Yunan, Bulgar ve başkaları elde avuçta olan malını mülkünü ve hayatını vermeye zorlandılar. Bu kitlelere yapılabilecek en büyük yardımlardan biri, Yakın Doğu'da normal hayatın kurulmasının sağlanması ve yeni savaşlara yol açabilecek nedenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Millî azınlıklar sorununa gelince, Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti, Lozan Konferansında bu konuda bugüne kadar ileri sürülen önerileri şiddetle protesto eder. Çünkü bunlar tek yanlı, sadece Türkiye ile ilgili olan, öte yandan da bu azınlıkları korumaya yeterli olmayan kararlar olacaktır. Aslında bütün bu kararlar bugünkü kuruluş şekliyle büyük emperyalist devletlerin egemenliğinin desteklenmesi için yeni bir araçtan başka bir şey olmayan Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunu haklı çıkarmak amacıyla alınmıştır.

Ancak, azınlıklar sorununun adil ve kesin bir karara bağlanmasının son derece büyük önemini bilen Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti bu sorunun ayrı, özel bir konferans gerektirdiğini kabul eder ve bu konferansta bütün devletlerdeki millî ve dinî azınlıkların durumlarının incelenmesini önerir.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti Sevr Anlaşmasını imzalamış olan devletlerin, Türkiye'yi yeni baştan işgal edip edemeyeceğini ve Müslüman ülkelere zorbalık, hile ve rüşvetlerle kabul ettirdikleri himayeyi kabul ettirmeye kalkışıp kalkışmayacaklarını bilmiyor. Ancak Rusya ve bağlaşıkları, genel barış uğruna, emperyalist devletlerin, bu ülkelerde yaşayan uluslara nefretten başka bir şey kazandırmayan bu açık ya da gizli istila ve işgallerinden kesinlikle vazgeçmek zorunda olduklarını bu konferansta açıkça belirtmek ister.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti, Rus devriminin ilan ettiği ilkelere bağlı kalarak, en içten yakınlaşmayla tüm Müslüman ulusların bağımsızlıkları ve millî bütünlüğü uğruna sürdürdükleri mücadeleyi izler.

BELGE 226

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Lozan Konferans Heyetinin Konferans Başkanlarına Gönderdiği Nota (1)

7 Ocak 1923

Boğazlar sorunu 20 Aralık'tan bugüne kadar hiçbir kesin karara bağlanmadığından ve o günden beri bu konuda hiçbir resmi haber alınamadığından, Rusya Ukrayna - Gürcistan heyeti 6 Ocak günü genel sekreterliğe başvurarak gerekli açıklamada bulunulmasını istedi. Buna karşılık, konferansın genel sekreterliği bize Boğazlar Anlaşması tasarısı halen hazırlanmakta olduğu için, bu tasarıyı önümüzdeki hafta içinde alacağımızı bildirdi. Ne var ki, bu anlaşmanın redaksiyon çalışmalarına katılmamız için bize hiçbir olanak sağlanmadığını hayretle görüyoruz.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti, Boğazlar sorununun ortak bir anlaşmaya varılarak çözümlenmesini istediğinden, görüşmelerin hemen ilk günlerinde bu gibi ortak çalışmalarda, Boğazlar statüsüyle ilgili bütün öneri ve projelerin madde madde birlikte redaksiyonu üzerinde ısrar ediyordu. Heyetimiz birkaç kez, üzülerek ve hayret ederek, bugüne kadar Boğazlar Anlaşması Komisyonuna sunulan bütün öneriler ve projelerin önerdiğimiz şekilde incelenmesine komisyonumuzun davet edilmediğini ve böylece heyetimizin Boğazlar sorunu görüşmelerinden safdışı tutulduğunu görüyor. Genel Sekreterliğin yukarıdaki haberi ne yazık ki bu yöntemin hâlâ uygulandığını kanıtlıyor. Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti bu nedenle, Boğazlar sorunuyla ilgili kesinleşen tasarıların bütün ayrıntılarının incelenmesinden vazgeçilerek konferansa sunulması halinde, bunların Rusya ile bir anlaşmaya varılmasına dayanak olamayacaklarına işaret etmek ister.

Bu koşullar altında, Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti, Boğazlar Anlaşması ile ilgili her projenin bütün ayrıntıları ile Boğazlar Anlaşması Komitesinde olan devletlerce ortak olarak görüşülmesi yolundaki eski ricasını tekrarlamak zorunda kalacaktır: Heyetimiz komisyonun genel toplantıları dışında ve hatta alt komisyonun dışında yapılan bütün görüşmelerin varolan anlaşmazlığı daha da artırdığına ve ortak anlaşmaya varılmasını zorlaştırdığına özellikle dikkat çeker.

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 68.

Sayın Başkanların dikkatlerini yukarıdaki noktalara çeken Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti, şimdiden Boğazlar Komisyonunun çalışmalarının hayal kırıklığıyla sonuçlanmasından doğacak sorumluluğun kendilerine ait olamayacağını belirtir.

BELGE 227

Lozan Konferansı Başkanlarından Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetine (1)

10 Ocak 1923

Konferans başkanları, Rus heyetine, görüşmeler dışında bırakıldıkları ve konferansın kendilerinin konuyu serbestçe görüşme hakkından yoksun bıraktığı yolundaki iddialarının (2) haksız olduğunu ve aynı zamanda bu itiraza yasal haklarının da olmadığını belirtmekle şeref duymaktadır. Boğazlar sorununun görüşülmesi ve incelenmesi, komisyonun yedi toplantısında sürdürülmüştü. Bu toplantılara ara verildiği zaman, İtilâf uzmanları, diğer heyetlerin emrinde oldukları gibi Rus heyetinin de emrindeydi ve bu ara vermelerde Rus temsilcilerinin ve uzmanların İtilâf uzmanları ile görüşmelerde de bulundukları bir gerçektir. Konferanstan alınacak sonuçları çabuklaştırmak için, bazı heyetler, karara varılması olasılığı olan konularda anlaşmaya varmak amacıyla kendi aralarında görüşmelerde bulunmuşlarsa da, bu görüşmelerin tek amacı Boğazlar Komisyonunun çalışmaları sırasında heyetlerin çoğunluğu tarafından anlaşmanın belirdiği noktaları bir daha gözden geçirmek olmuştur. Ancak bu şekilde hazırlanan metinlerin zamanı gelince Rusya heyetine sunulacağı da bir gerçektir.

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt VI, Belge No. 72'ye Ek.

(2) Bkz. Belge 226.

BELGE 228

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetinin
Konferans Başkanlarına Notası (1)

13 Ocak 1923

Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti, konferans başkanlarına, 10 Ocak tarihli sözlü notalarını (2) aldığını bildirmekle şeref duyar. Heyet bu notada, bazı heyetler arasında yapılan resmi görüşmeler sırasında hazırlanan bir takım metinlerin "zamanı gelince Rusya temsilcilerine" sunulacağını kaydetmektedir.

Aynı zamanda Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti olarak şunu da belirtmek isteriz ki, 10 Ocak tarihli nota ile "konferanstan alınacak sonuçları çabuklaştırmak ve Boğazlar Komisyonunun çalışmaları sırasında heyetlerin çoğunluğu tarafından anlaşmaya varılmış noktaları ayrıntıları ile belirtmek üzere" bu tür görüşmelerin yapıldığını ilk kez resmen öğrenmiş bulunuyoruz.

Bir konferansın çalışmalarına, bütün hazır bulunanlar katılmaktansa, hazırlık çalışmalarının konferansta temsil edilen sadece birkaç devlet tarafından yürütülmesi ile, her konferans çok daha çabuk ve daha kolay sonuca gidebilir. Ancak tam bir anlaşmaya varmak için bu yöntem kuşkusuz, en mükemmel yöntem olmasa gerek, çünkü bu özel anlaşmalar dışında bırakılan devletler, sonuçta kendilerine ters düşen bir takım kararları kabul etmek zorunda kalıyor. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan hiçbir şekilde yenik düşmüş birer devlet değildir ve bu nedenle başkalarının isteğine ne boyun eğmek zorundadır ne de bu gibi yöntemlerin kendilerine uygulanmasını kabul eder, çünkü böyle bir uygulama onların Boğazlar rejimi ile ilgili ayrıntılı görüşmelerin dışında bırakılmaları anlamına gelir.

Rusya Ukrayna - Gürcistan heyeti bütün bunlara rağmen ilişkileri koparmaktansa, genel bir anlaşmaya varılmasını istediği ve bunun yanı sıra, Yakın Doğu'daki durumun kalıcı bir görünüm almasına ancak oybirliği ile alınan kararların yardımcı olabileceğine inandığı için, Konferans başkanlarına, Boğazlar Komisyonunun toplanacağı tarihin lütfen bildirilmesini ve böylece ilgili bütün devletlerin kendi görüşlerini açıklamalarına olanak tanınmasını diler.

---

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 72.

(2) Belge 227.

BELGE 229

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Başkanının Lozan Konferansı Başkanlarına Sunduğu Nota (1)

20 Ocak 1923

Sayın başkanlar,

10 Ocak sayılı notanız (2) konusu Boğazlar Anlaşması taslağı suretini almak üzere Rusya Ukrayna Gürcistan heyetinin konferans genel sekreterliği katında yaptığı birçok girişimlere rağmen, büyük bir üzüntü ile, bu sözlerin henüz hiçbir sonuç vermediğini gördüm. Ancak bu taslağın hazırlanmasının bitirildiği ve hatta heyetlere dağıtıldığı artık sır olmaktan çıkmıktır.

Çağrı yapan devletlerin davranış biçimlerini şiddetle protesto ederim. Bu devletler Rusya ve bağlaşıklarını Boğazlar rejimi hakkında görüşmeler dışında bırakınakla yetinmeyip, bugün resmi belgeleri de onlardan gizlemeye çalışıyor.

Aynı zamanda sözü geçen taslağın tarafımıza da bildirilmesi üzerinde ısrarla durup, bunu sizden istememizin kaçınılmaz zorunluk haline geldiğini sanırım. 13 Ocak tarihli notada (3) açıklanan, Boğazlar konusunun ilgili bütün devletler huzurunda görüşülmesi kararınıza dayanarak, başkanı bulunduğum heyetin, Boğazlar Komisyonunun toplantı gününe kadar incelenmesi için en az üç gün süre tanınmasının da gerektiğini bildiririm.

Derin saygılarımı sunarım, sayın başkanlar.

G. Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 78.

(2) Belge 227.

(3) Belge 228.

BELGE 230

Lozan Konferansı Başkanlarından Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetine (1)

20 Ocak 1923

Rusya heyeti, 13 Ocak tarihli sözlü notasında (2), konferans başkanlarından, Boğazlar Komisyonunun ne zaman toplantıya çağrılacağını sordu ve böylece bu sorunla ilgili bütün devlet temsilcilerine, kendi görüşlerini bildirmeleri için fırsat verilmesini istedi.

Konferans başkanları, 10 Ocak tarihli sözlü notalarında (3), Rus heyetine, gelecekteki Boğazlar rejimi görüşmelerinden kendilerini hiçbir zaman saf dışı bırakmak istemediklerini bildirdiler. Aynı zamanda, hazırlanacak olan metinler tamamlandıktan sonra sunulacağını da hatırlattılar. 13 Ocak tarihli notaya göre, Rus heyetinin hâlâ duyduğu kuşkuları dağıtmak için, kendilerine Boğazlar Anlaşmasının taslağının gerekirse, en kısa zamanda sunulacağını bildirmek isteriz. O zaman ilk komisyon uygun bir zamanda toplanıp, bu projenin görüşülmesine başlayacaktır.

Bu nota ile Rusya heyeti başkanı tarafından açıklanan isteğin yerine getirildiğini umuyoruz.

---

(1) "Dokumenti Vneşney , Cilt VI, Belge No. 78'e Ek.

(2) Belge 228.

(3) Belge 227

BELGE 231

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Başkanının, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'a Mektubu (1)

Lozan, 21 Ocak 1923

No. 84

Sayın yoldaş,

Musul sorunu kadar hiçbir sorun böylesine yanlış, sahte bildiri ve söylenti doğurmuş değildir. Çok esaslı bazı noktalar henüz aydınlanmış değil ve sanırım bir süre daha böyle kalacaktır. Curzon'un İsmet Paşa'ya yazdığı mektup bugünkü gazetelerde yayınlandı, böylece ilk kez, konferans henüz başlamışken İsmet Paşa'nın Musul hakkında özel görüşmelerde bulunulmasını İngilizlere önerdiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Biz ise bunun tam aksini düşünmüştük, bu özel ve ayrı görüşmeleri İngiltere istemiş olabilir sanıyorduk. Şu anda İsmet Paşa, kendisine özgü inatla, Musul konusunun mutlaka Lozan'da çözümlenip, anlaşma çerçevesi içine alınması üzerinde duruyor. Ama bütün İngiliz basına ise tam tersine, Büyük Britanya Hükümeti'nin, Musul sorununun genel görüşmelerden ayrı tutulup gelecekteki özel İngiliz - Türk konseyine sunulması yolundaki yarı resmi fikrini geliştiriyor. Curzon'un İsmet Paşa'ya Türkiye'nin güney sınırı konusunun Salı günü konferansa sunulması yolunda öneride bulunmasına bütün Lozan heyetleri şaştı. Curzon üstüne üstlük, bir de Suriye sınırına değinerek, bu konuda İsmet Paşa'ya yaslanıyor. İsmet Paşa, Curzon'un önerisini kabul ediyor ama Suriye sınırı konusunun ileri sürülmesi insiyatifinin kendisinden çıkmadığını da söylüyor. Türkler görüşmelerde Curzon'un Suriye sınırı konusunu ele almakla herhalde Türkler ile Fransızlar arasına sınır çekmek istediğini söylüyorlar. Gerçekten, mecliste çok kimse ısrarla ve çok büyük bir heyecanla İskenderun'un Türklere iadesini istediler. Şimdi ise İsmet Paşa, İskenderun için özel idari rejim konusunda Fransız - Türk anlaşmasının ilgili maddesinin daha ayrıntılı olarak saptanmasını ve düzeltilmesini istiyor. Bu sahne ardında mutlaka yeni bir İngiliz oyunu oynanacaktır, çünkü petrol hattı orada bitiyor. Bütün İngiliz basını avaz avaz konferansın bir an önce bitirilmesini istiyor. Curzon'un mektubu, en önemli sorunların çözümlenmesini

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt VI. Belge No. 79.

karambola getirmek istemek olarak yorumlanıyor. Bompard'ın Paris'ten neler getirdiği kesinlikle bilinmiyor. Söylentilere bakılırsa, getirdiği şey Fransa'nın, eski Osmanlı İmparatorluğu'na ait bölgeler arasında, yalnız yıllık ödemelerin değil, borçların toplamının da dağıtılması için izni imiş, ama bu ödün Türklere bugünlerde zaten verilmiş.

Konferans başkanlarının bize verdikleri cevabı size bir önceki kurye ile gönderdik. Boğazlar Komisyonu sorunu hâlâ askıda: Ne evet, ne hayır.

Komünist selâmlarımla.

Georgi Çiçerin

BELGE 232

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Lozan Konferans Heyetinin Konferansın Genel Sekreterliğine Mektubu (1)

6 Şubat 1923

Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti, Lozan Konferansının resmen kesilmiş olduğunu öğrenmiş ve böylece Boğazlar sorunu ile ilgili hiçbir kararın alınmamış olduğunu görmüştür.

Bu koşullar karşısında ve Fransa, Büyük Britanya ve İtalya'nın 14 Kasım 1922 tarihli Rusya Hükümeti'ne gönderdiği notası (2) ile ilgili olarak, Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti, bu üç hükümetin, daha önce Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetlerine görüşmelerin yinelenmesinde, toplantı yerinin ve zamanının gösterilmesinde gecikmeyeceğini varsayarak, bu konuda vereceği bütün haberlerin Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti üyesi ve Roma'da Rusya temsilcisi V. Vorovski'ye (telgraf adresi: Roma - Elçilik) iletilmesini rica eder.

Rusya Ukrayna Gürcistan heyeti, Konferans Genel Sekreterliğinden, bu bildirinin çağrı yapan üç devletin hükümetlerine iletilmesini rica ederken, bu ricasının yerine getirileceğine inanmaktadır.

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 94.

(2) Belge 204.

BELGE 233

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin Lozan Konferansı Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Üyesi V. V. Vorovski'ye Telgrafı (1)

20 Şubat 1923

Boğazlar Anlaşmasının imzalanmaması konusunda hiçbir şey konuşmuş değiliz. Böylece biz halen konferansa katılanlardan sayılırız. Lozan'dan Massigli (2) size konferansla ilgili belgeler göndermeye devam ediyor mu? Göndermiyorsa ısrarla isteyiniz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney" Cilt VI, Belge No. 106.

(2) René Massigli: Fransız Diplomatı, Lozan Konferansı Genel Sekreteri.

BELGE 234

RSFSC Halk Komiseri Yardımcısının RSFSC'nin Türkiye Büyükelçiliğine Telgrafı (1)

20 Şubat 1923

Anlaşıldığı gibi, bizim Lozan'daki resmi konumumuz yanlış yorumlara yolaçmıştır. Çiçerin hiçbir zaman anlaşmayı imzalamayacağını açıklamış değildir. Resmen söylediği tek şey, İtilâf'ın bize önerdiği anlaşmanın bizce kabul edilmesinin olanaksız olduğudur. Gerçi Avrupa basını ve özellikle İngiliz basını, meydana gelen durumu bizim imzalamak istememiz biçiminde yorumluyor, ama bu, doğru değildir. Bu noktanın çok büyük önemi vardır, çünkü biz, anlaşmanın imzalanmasını reddetmediğimiz için, konferansın tekrarlanması halinde bundan sonraki görüşmelere katılmak hakkımızdan vazgeçmiş değiliz. Basında bunun uzun uzadıya açıklanmasına gerek yoktur, ama İsmet Paşa'ya ve Rauf Bey'e açıklanması gerekiyor, çünkü bundan, bizim bundan sonraki görüşmelere katılma hakkımız, onların ise, biz olmadan görüşmelerde bulunmamak ve bizim ilerideki görüşmelere katılmamızı ısrarla istemeleri zorunluluğu doğuyor.

L. Karahan

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt VI, Belge No. 107.

BELGE 235

RSFSC'nin Türkiye Büyükelçisinin, Türkiye İktisat Kongresi Başkanı Kâzım Karabekir'e Mektubu (1)

20 Şubat 1923

Bu yılın Ağustos ayında, Moskova'da, Sovyetler Birliği'nin bütün tarımsal, kooperatif ve devlet örgütleri ve tüm tarım işleri ile uğraşanların emekleri ile meydana getirilmiş ürünlerin sergileneceği Tarım Fuarı açılacaktır. Böylece bu fuar, Sovyet Cumhuriyetlerinin son zamanlarda tarım konusunda elde ettiği görkemli başarılarını yansıtmış olacaktır.

İktisat Kongresi, Sovyet Cumhuriyetleri ile, Batılı emperyalizme karşı ortak ve çok zorlu mücadele yıllarında kopmaz bağlarla bağlanmış Türkiye'nin üretici sınıflarının temsilcilerinin toplantısı olduğundan, bugün Sovyet Cumhuriyetleri gibi, bütün güçlerini ekonomi alanına yöneltiyor.

Bu nedenle Sovyet Cumhuriyetleri emekçi kitleleri, kendi fuarında, İktisat Kongresi temsilcilerini görmekten büyük bir memnunluk duyacaktır. Böyle bir karşılama, muhakkak ki Türkiye'nin Rusya tarımı hakkında daha çok bilgi sahibi olmasına ve genellikle her iki ülke halklarının daha da yakınlaşmalarına hizmet edebilir.

Bu düşünceyle, Hükümetim ve Fuar Komitesi adına, başkanı bulunduğunuz kongreye, temsilcilerinin bu fuara gönderilmesi çağrımızı kabul etmenizi dilerim.

En üstün saygılarımın kabulünü dilerim.

Aralov

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 105.

BELGE 236

İzmir İktisat Kongresi Başkanı Kâzım Karabekir'den S. İ. Aralov'a (1)

20 Şubat 1923

RSFSC adına yazılan ve şahsınızca İktisat Kongresine iletilen mektubunuz (2) toplantıda okundu ve temsilcilerce sevinç coşkunluğu ve alkışlarla karşılandı. Mektubunuzun içten havası ve düşünceleriniz kongreyi işte böylesine etkiledi. Kongre, iki dost halk ve hükümet arasında verimli ekonomik ilişkilerin gelişmesini diliyor. İzmir'de açılan ilk Türk İktisat Kongresi, gösterdiğiniz ilgi ve samimi duygular için size içtenlikle dostluk duygularını ve Rus ekonomi hayatının büyük başarılara ulaşmasını temenni eder.

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 105'e Ek.

(2) Belge 235.

BELGE 237

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyeti Üyesinin, Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Mektubu (1)

5 Nisan 1923

Sayın Sekreter,

En kısa zamanda barış konferansının düzenleneceğini gazetelerden öğrenmiş bulunuyorum. Lütfen bana, Rusya heyeti üyelerinin hiç gecikmeden Lozan'a varabilmelerini sağlamak üzere, Politik Komisyonun çalışmalarına başlayacağı günü bildirmenizi dilerim.

En üstün saygılarımın teminatını kabul etmenizi dilerim, sayın Genel Sekreter.

V. Vorovski

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt VI, Belge No. 140.

BELGE 238

Mustafa Kemal Paşa'dan M. İ. Kalinin'e (1)

7 Nisan 1923

Yoldaş Lenin'in sağlık durumunun iyiye doğru gittiğini büyük bir memnunlukla öğrenmiş bulunuyorum, lütfen kendisine en kısa zamanda sıhhatine kavuşması temennilerimi iletmenizi dilerim.

(1) "Dokumenti Vneşney..." Cilt VI, Belge No. 145'e Ek.

BELGE 239

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin Lozan Konferansı Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Üyesi V. V. Vorovski'ye Roma Adresine Gönderilen Telgrafı (1)

9 Nisan 1923

Lozan Konferansı 20 ya da 23 Nisan günü yeniden açılacak. Bu tarihe kadar Lozan'da bulunmanız gerek, çünkü Boğazlar Komisyonuna katılmaya ve haklarımızı savunmaya devam edeceğiz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 141.

BELGE 240

Lozan Konferansı Genel Sekreteri Massigli'den V. V. Vorovskiye'ye (1)

12 Nisan 1923

5 Nisan tarihli mektubunuzla (2), Rusya heyeti üyelerine gerekli zamanda Lozan'da hazır bulunmaları için, Lozan Konferansı Politik Komisyonu çalışmalarının yinelenmesi gününü en kısa zamanda bildirmemi istemişsiniz.

Bu mektubunuza karşılık olarak, çağrı yapan devletlerin, Boğazlar Anlaşması konusunda yeni bir takım tartışmalara yolaçmaktan kaçındıklarını ve bunların böyle bir niyeti olmadığını bildirmek isterim. Aslında Türkiye heyeti, Politik Komisyonda, 1 Şubat tarihinde görüşülen anlaşma taslağının redaksiyonunda hiçbir değişiklik isteğinde bulunmuş değildir.

Bay Çiçerin, Rusya heyeti adına o zaman, sözü geçen anlaşmanın imzalanmasını reddettiğini açıkladı. Bu yönde Sovyet Hükümeti'nin niyetleri değişmiş ise, bana bu konuda bilgi verdiğiniz takdirde size son derece minnettar kalacağımı ve gereken bütün önlemlerin alınacağını, anlaşmanın imzalanacağı tarihin hemen bildirileceğini temin ederim.

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 140'a Ek.

(2) Belge 237

BELGE 241

Tüm Rusya Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi Başkanı M. İ. Kalinin'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e Telgrafı (1)

13 Nisan 1923

Sovyet Rusya ile Doğu halkları arasında dostluğun kurulmasının zorunluluğu düşüncesinin yılmaz savunucusu yoldaş Lenin'in sağlık durumunun her geçen gün daha iyiye gittiğini bildirmekten mutluluk duyduğumu ve gerek Lenin adına, gerekse Cumhuriyet adına dostça temennileriniz için candan teşekkür eder, bunu uluslarımızı birbirine yakınlaştıran bağların yeni bir kanıtı saydığımı belirtirim.

Merkez Yürütme Komitesi Başkanı
Kalinin

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt VI, Belge No. 145.

BELGE 242

RSFSC'nin İtalya'daki Temsilcisinin, İtalya Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Mussolini'ye Notası (1)

18 Nisan 1923
No. 1350/11

Sayın Başkan,

Lozan Konferansı Genel Sekreterinin ekte sunulan mektup suretine (2) dikkatinizi çekmek isterim; bu mektuptan anlaşıldığı gibi, konferansı toplayan İtilâf Devletleri, bu konunun kesin bir sonuca vardırılması için, bir daha Boğazlar Komisyonunun toplanması için çağrıda bulunmak niyetinde değilmiş.

Bu karar gerçekten alınmış ise, ister istemez çok ciddi itirazlar doğuracak.

Boğazlar Anlaşması sorunu Lozan Konferansında çözümlenemedi. 1 Şubat tarihli Boğazlar Komisyonunun son toplantısında Türkiye ile Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyetlerince İtilâf heyetleri tarafından yapılan son anlaşma projesi üzerine itirazlar ileri sürülmüştü. Bu itirazlarla ilgili olarak, başkan (Lord Curzon) tarafından birtakım maddi görüşler ortaya atıldı ve toplantı protokolünün son bölümünde belirtildiği gibi, "toplantı saat 11.20'de kapandı"

Böylece komisyonun çalışmaları bitirilmemiş oldu, sadece olağan toplantı kapandı. Türkiye ile barış anlaşması için zorunlu olan Boğazlar sorununun çözümlenmesi düşünülüyorsa, komisyonun toplantılarının sürdürülmesi ve İtilâf projesinin ya kabul ya da reddedilmesi gerekmektedir, ayrıca bu oylama komisyona katılan bütün heyetlerin huzurunda yapılmalıdır.

Rusya - Ukrayna - Gürcistan heyetinin, görüşülmeye başlanan projeyi imzalamak istemediği iddiası tamamen yanlıştır. Bay Çiçerin'in gerçek sözleri şöyledir:

"Rusya - Ukrayna - Gürcistan ile herhangi bir anlaşma mevcut değildir. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'la ne bir görüşme yapılmış ne de görüşme girişimi olmuştur. Bu koşullar altında Boğazlar sorununun çözümlenmesi söz konusu olamaz.

"Böyle bir anlaşma olmadı ve Rusya, Ukrayna, Gürcistan görüşmelere katılmadıkça hiçbir zaman da olmayacaktır. Bu devletleri hiçbir şey bağlamaz ve onlar hareket özgürlüğünü elden bırakmayacaklardır. Eğer bazı devletler bu anlaşmayı, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan olmadan imza edeceklerse, Boğazlar sorunu ileride de açık kalacaktır."

---

(1) "Dokumenti Vneşney.. Cilt VI, Belge No. 149.

(2) Belge 240.

Rus heyeti başkanı bu sözleriyle sadece şu gerçeği belirtmek istedi: İtilâf'ın son taslağı ileri sürülürken, Rusya'nın hayati çıkarları dikkate alınmadı ve Rus heyeti ile anlaşma için en ufak bir girişimde bulunulmadı. Bu açıklamayı, Rusya'nın anlaşmayı imza etmekten kaçındığı şeklinde kabul eden İtilâf Hükümetleri, Boğazlar Anlaşmasını hazırlarken, Rusya'nın çıkarlarını hesaba katmak istemedikleri yolundaki varsayımı kanıtlıyor. Rusya Cumhuriyeti Hükümeti böyle bir duruma göz yummak istemiyor.

Şimdi şu anda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın kesin karar alınmasından uzaklaştırılıp İtilâf uzmanlarının Türk temsilcileri ile ekonomik ve mali nitelikte olan sorunların görüşülmesi için sadece bir danışma toplantısı yapılacaksa, elbette ki Rus heyeti, biçimsel bir düşünceyle buna itiraz edemez. Ama Genel Sekreterin mektubundan anlaşıldığı gibi, Boğazlar sorunu, üç bağlaşık Sovyet Cumhuriyeti dışta bırakılarak çözümlenmek isteniliyorsa, bu, hem haksızlık hem de politik yönden sakıncalı olacak, üstelik de bununla kalmayarak, bizzat İtilâf Hükümetlerinin, Rusya'nın Boğazların geleceğiyle olan doğrudan ilgisini kabul ederek Rus heyetini Boğazlar Komisyonunun bütün görüşmelerine katılarak Boğazlar anlaşmasını imza etmek üzere çağırmakla üstlendikleri yükümlülüklerin ve kendi kararlarının çiğnenmesi anlamına gelecektir.

Bir İtilâf ve çağrı sahibi devletin hükümet başkanı olarak, Ekselanslarının, İtalya Hükümeti adına da verilmiş olan sözün bugün tutulmamasına ve şimdi tamamen başka bir niteliğe bürünmesine ve Rusya Cumhuriyeti Hükümeti'nin ulusunun zararına olmak üzere dokunulmazlık hakkının çiğnenip, bütün Avrupa'da barışın kurulması ve sağlamlaştırılması davasına da zarar verilerek bozulmasına engel olacağından kuşkum yoktur.

En üstün saygılarımın teminatını lütfen kabul etmenizi dilerim, sayın Başkan.

Vorovski

Roma, 18 Nisan 1923

BELGE 243

Lozan Konferansı
Rusya - Gürcistan - Ukrayna Heyeti Üyesinin Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Mektubu (1)

27 Nisan 1923

Sayın Genel Sekreter,

Helvetia Birliği Politik Departmanı (İsviçre Dışişleri Bakanlığı) beni size göndererek, diplomatik kuryemiz için vizenin verilemeyeceğini açıkladı, çünkü kuryemiz, Moskova'dan Hükümetimin barış konferansı ile ilgili talimatları ile gelirken, Berlin'deki İsviçre görevlileri, gereken vizenin verilmesini reddederek, kuryemizin Berlin'de kalmasına yolaçtı.

Bu konuda İsviçre Hükümeti'nin davranışını son derece yakışıksız bulduğum halde, gene de sayın Genel Sekreter, sizden, gereken önlemlerin alınmasını ve bu olayın en kısa zamanda ortadan kaldırılmasını dilerim.

Mümkünse fazla gecikmeden, Bern'deki Dışişleri nezdinde yaptığınız girişimlerin sonucunu bana bildirmenizi rica ederim.

Dolayısıyla, derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Genel Sekreter.

V. Vorovski
Rusya, Ukrayna, Gürcistan Temsilcisi

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 158.

BELGE 244

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyeti Üyesinin Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Mektubu (1)

27 Nisan 1923

Sayın Genel Sekreter,

Bugünkü telefonla verdiğiniz habere dayanarak, aşağıdaki konuyu bilginize sunmak isterim :

Herhangi bir anlaşmazlığı önlemek için, 12 Nisan tarihli mektubunuz üzerine (2), katında temsilci bulunduğum, çağrı yapan devletin hükümetine, resmi bir açıklamada bulunmak zorunda kaldığımı (3) bildirmek isterim. İtalyan Hükümeti'nin, notamın içeriğini gerek başka hükümetlere, gerekse konferansın genel sekreterliğine açıklayacağını umuyordum. Ancak telefonla yapılan açıklamadan anlaşıldığı gibi, bu, yapılmamıştır. Bunun için size notamın içeriğini bildirmek istiyorum.

Mektubunuzdaki iddialara karşılık, özellikle şunlar üzerinde durdum:

1 Boğazlar Komisyonunun çalışmaları 1 Şubat günkü toplantısında bitirilmemişti, bunu, 8 No'lu protokol kanıtlamaktadır. Bizce, anlaşmanın kesin metnini saptayıp, anlaşmayı imzalamak için, komisyon yeniden toplantıya çağrılmalıdır.

2 - Bay Çiçerin hiçbir zaman, Boğazlar sorunu ile ilgili anlaşmayı imzalamayacağını iddia etmiş değildir. Bay Çiçerin sadece, İtilâf tarafından ileri sürülen taslağın Rusya ve bağlaşıklarının çıkarlarına karşı olduğunu ve bu taslağın Rusya Ukrayna - Gürcistan heyeti dışta bırakılarak hazırlandığını belirtmiştir.

Olası değişikliklerin yapılmasına gelince, bu konuda, kendi Hükümetimle serbestçe ilişki kurmak olanağı sağlanmadan, hiçbir şey söyleyemem.

Bununla birlikte, çözümlenmesi için genel sekreterliğe gönderdiğim sadece bazı teknik noktalara değinen sorunun, mektubunuzda ileri sürülen politik sorunla hiçbir ilgisi yoktur.

Rusya'nın ve bağlaşıklarının Boğazlar Komisyonunun son çalışma aşamasından uzaklaştırılması için, çağrı yapan devletlerin bir takım polisiye yöntemlere başvurduklarına inanmak istemem, kaldı ki bize İtilâf adına Fransa

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 159

(2) Belge 240

(3) Belge 242

Bakanlar Kurulu başkanı tarafından 14 Kasım 1922 günü yapılan çağrı (4) da böylece hiçe sayılmış olurdu.

Dolayısıyla, üstün saygılarının kabulünü dilerim, sayın Genel Sekreter.

V. Vorovski
Rusya, Ukrayna, Gürcistan Temsilcisi

(4) Belge 204.

BELGE 245

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Lozan Konferansı Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetine ve Büyük Britanya, Almanya, Türkiye ve Çekoslovakya RSFSC Temsilcilerine Telgrafı (1)

28 Nisan 1923

Lozan Konferansı sekreterliğinin, Boğazlar Anlaşmasının imzalanmasını reddettiğimiz yolundaki asılsız iddiasını tekzip ediniz. Anlaşmanın imzalanması konusu bize önerilmedi ve biz de bu konuyu açmış değiliz. Biz sadece İtilâf taslağını kabul etmediğimizi söyledik, yoksa bu anlaşmanın imzalanmasını reddetmiş değiliz.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 161.

BELGE 246

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetinin
Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Mektubu (1)

2 Mayıs 1923

Sayın Genel Sekreter,

2 Mayıs tarihli mektubunuza karşılık (2), 12 Nisan tarihli mektubunuzun (3) çağrı yapan devletlerin görüşünü ifade ettiğini sandığımdan ve böyle kabul etmek için bütün nedenler ortada olduğundan, cevabımı, katında maslahatgüzar olarak bulunduğum çağrı sahibi devlete iletmemi daha uygun buldum. Ayrıca, 27 Nisan tarihli mektubumda (4) bu durumu açıkladım ve o zamandan bu güne kadar geçen zaman içinde siz de İtalyan Hükümeti ile ilişki kurup, notanın içeriğini öğrenebilirdiniz.

Önce bu noktayı belirtirken, 15 gün önce sizden daha yüksek bir makama bizzat sunmuş olduğum açıklamamla (5) ilgili olarak bundan böyle ısrar etmeyeceğinizi sanırım.

Bu hafta içinde çözümlenmesi gereken diplomatik kurye sorununa gelince (6), en kısa zamanda sizden bu konuda açık ve kesin bir cevap alamadığım takdirde, bundan gereken sonuçları kendim çıkarmak zorunda kalacağıma dikkatinizi çekerim.

Üstün saygılarımla.

Rusya, Ukrayna, Gürcistan Temsilcisi
V. Vorovski

---

(1) "Dokumenti Vneşney...", Cilt VI, Belge No. 164.

(2) Bu belge elimizde değildir.

(3) Belge 240.

(4) Belge 244.

(5) Belge 242.

(6) Bkz. Belge 243.

BELGE 247

Rusya - Ukrayna - Gürcistan Lozan Konferans Heyeti Üyesinin, RSFSC'nin Almanya Büyükelçisi S. İ. Brodovski'ye Mektubu (1)

9 Mayıs 1923

Burada ortaya çıkan durum hakkında size bilgi vermek istiyorum. Bildiğiniz gibi, İtilâf Devletleri daha ilk günlerde, Boğazlar konusunun görüşülüp kapandığı gerekçesiyle bundan böyle konferansa katılmamızı istemiyorlardı, sözde Çiçerin anlaşmayı imzalamaktan kaçınmışmış, oysa gerçekte, Türkler üzerindeki etkimizden ve kamuoyundan korkuluyor. Mussolini'ye sunduğum notadaki itirazlarım (2), onlarca, önce hiç dikkate alınmamış, sözde bu itirazlar İtalyan Hükümeti'ne değil, konferans sekreterliğine iletilmeliymiş. Sonunda, biz, aptalca oynanan bu komediye daha fazla dayanamayacağımızı anlayınca, itirazlarımı reddedip bizi konferansa sokmamaya karar vermişler ve gazetelere bakılırsa, bu kararlarını İsviçre Hükümeti'ne de bildirmişler. Ancak biz resmen bütün bunlardan haberdar değiliz. Konferansın sekreterliği mektuplarıma hiç cevap vermedi, İsviçre Hükümeti'nin de bizimle ilişkiye geçmeye pek niyetli olmadığı anlaşılıyor. Bunun için şimdilik burada sadece gözlemci olarak bulunmaktayız. Ancak bizi buradan her ne pahasına olursa olsun, uzaklaştırmak istiyorlar. Pazar günü otelimize başlarında bir eczacının bulunduğu bir grup genç gelerek, bir millî kuruluşun temsilcileri olduklarını söylediler ve İsviçre Hükümetine karşı tutumumdan söz açtılar. Onları kabul etmedim, yoldaş Arens ile ne istediklerini sormak üzere odasından çıktığımda onlara bu gibi soruları doğrudan doğruya kendi hükümetlerine sormalarını söyledim. Şimdi bu gençler bağıra çağıra şehirde dolaşıp, bizleri zorla İsviçre'den atacaklarını iddia ediyorlar.

Bizi korumak için İsviçre polisinin herhangi bir önlem alıp almadığını bilmiyoruz. Ancak görünüşe bakılsa, almamış olacak. Olay çıkarmak isteyen bu gençlerin arkasında bir yönetici, hem de büyük bir olasılıkla yabancı bir yönetici olsa gerek, bu, apaçık hissediliyor. İsviçre Hükümeti bunu çok iyi biliyor, çünkü bütün gazeteler bu habere geniş yer verdiler. İsviçre Hükümeti'nin tutu-

(1) "Dokumenti Vneşney Cilt VI, Belge No. 169.

(2) Bkz. Belge 242.

mu konferansın başlangıcında verilen korunma garantilerinin alçakça bozulmasından başka bir şey değildir. Bizim dokunulmazlığımız için İsviçre Hükümeti sorumludur. Bu ihtişam ve refah içinde yaşayan ülkede bize bir saldırı tasarlanıyorsa, bunu, hükümet kesinlikle biliyordur ve büyük bir olasılıkla tezgâhlayan da kendisidir sanıyorum. Onlardan hesap sorulmalı, çünkü birinci derecede sorumlu olan İsviçre Hükümeti'dir.

Vorovski

BELGE 248

İsmet Paşa'dan G. V. Çiçerin'e (1)

11 Mayıs 1923

Çok üstün saygılarımıza layık yoldaş Vorovski'nin kurbanı olduğu suikastten dolayı şahsen acılarınızı paylaşır, başsağlığı dilerim.

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 177'e Ek.

BELGE 249

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin, Lozan Konferansı Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa'ya Telgrafı (1)

14 Mayıs 1923

Gericilerin darbelerine kurban giden arkadaşımız yoldaş V. Vrovski'nin alçakça katledilmesinden dolayı göndermiş olduğunuz başsağlığı mesajınızdan dolayı (2) size candan teşekkür ederim. Ömür boyunca halkların kurtuluşu için mücadele etmiş en değerli bir arkadaşımızı kaybettiğimiz, tahammülü zor ve üzüntülü bir günde, bu yakınlık işaretiniz bizim için özellikle değerlidir.

Çiçerin

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 177

(2) Belge 248.

BELGE 250

RSFSC Türkiye Büyükelçisi Y. Z. Surits'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e İtimatnamesini Sunması Sırasında Yaptığı Konuşmadan (1)

23 Haziran 1923

Rus ve Türk halkları arasındaki kardeşlik ilişkileri özgürlük ve bağımsızlık uğruna çok ağır bir mücadeleyi göğüslemiş halklarımızın alınyazısının benzerliğine dayanmaktadır. Her iki taraf, askerî zaferler aşamasından geçtikten sonra, ekonomik kalkınma yoluna çıktılar. Batı emperyalizmi ekonomik alanda bize darbeler indirmeye çalışıyor. Türk heyetinin Lozan'daki mücadelesi, yeni Türkiye önderlerinin gözlerinden halen mevcut olan tehlikenin kaçmadığını ortaya koymuştur. Eminim ki ortak çabalarla bu ekonomik yerleşme girişimlerine son verilebilecek ve Rus Türk dostluğunun yeni dönemi açılabilecektir. Her şeyden önce ekonomik ilişkilerimizin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Eğitim, özgürlük, demokratik kesimlerin yönetim işlerine katılımı alanında Yeni Türkiye'nin uygulamakta olduğu ilerici çalışmalarının işçi köylü Rusyası'nın çok büyük sempati ve ilgisi ile izlendiğini belirtmek istiyorum. Bu çalışmalara başlanılması bize, Rusya ile Türkiye arasındaki işbirliğinin halklarımızın her kesiminin tümünde giderek artan ilgi ile karşılanacağı güvenini vermektedir.

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt VI, Belge No. 207.

BELGE 251

Lozan Konferansı
Rusya - Ukrayna - Gürcistan Heyetinin
Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye Telgrafı (1)

19 Temmuz 1923
No. 409

(Moskova'dan çekilmiştir.)

Lozan Konferansındaki çalışmaları sırasında, Sovyet heyeti sürekli olarak iyi niyetini ve anlaşmaya varıp, Yakın Doğu'da sağlam bir barışın elde edilmesi yolundaki içtenlikli amaçlarını ortaya koymuş ve bunu kanıtlamıştır. Ancak heyet, çağrı yapan devletlerin kendisi ile görüşmelerin sürdürülmesi ve en haklı isteklerinin kabulü için hiçbir istek göstermediklerini üzülerek görmektedir.

Sovyet heyetinin, uzmanların Boğazlar konusundaki görüşmelerine çağrılmamasının doğurduğu sakıncalardan ilki, anlaşmaya örneğin, Boğazlardan geçen gemilerden rüsum alınması gibi belirsiz, anlaşılmaz maddelerin konulması olmuştur, oysaki bu gibi maddeler gelecekte yeni yeni tartışmalara ve sürtüşmelere kaynak olacaktır.

Sovyet heyeti, Boğazlar anlaşması ile uygulanacak olan statüyü de, tarafları tatmin etmekten uzak bulmuştur; böyle bir statü sağlam bir barışa temel olabilecek koşullara kesinlikle uymadığı gibi, sadece emperyalist devletlerin saldırı tasarılarını açığa vurmaktadır. Karadeniz'in ve Boğazların, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin filolarına -bu filolar sayıca kısıtlanmış olsalar bile- açılması, Sovyet kıyılarını büyük deniz gücüne sahip devletlerin savaş filolarının tehdidiyle karşı karşıya bırakıyor ve bu durumda da Sovyet Cumhuriyetleri ister istemez Karadeniz'in ve kıyılarının savunulması için büyük harcamalar yapmak zorunda kalacaktır. Oysa böyle bir tehlike olmasa, bu harcamalar Sovyet Cumhuriyetlerinin ekonomik kalkınmasına yapılacaktı. Böylece kıyıları olan devletlere, ilk fırsatta İstanbul'un birinci derecede önemli stratejik askerî konumunu ele geçirmeleri ve bu konumun Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmasına olanak verilmiş oluyor. Karadeniz'in açılması böylece askerî manevra alanını genişletiyor, savaş tehlikesini artırıyor ve askerî tesis ve vergilerin yükünü de hayli kabartıyor. Yabancı savaş gemilerinin Boğazlara serbestçe girmeleri ve kıyıların zorunlu askerî birliklerden arındırılması, bu sisteme bazı yumuşamalar dahil

(1) "Dokumenti Vneşney... Cilt VI, Belge No. 223.

edildikleri halde tümüyle yetersizdir. Türk halkının en temel haklarını ve çıkarlarını hiçe sayıyor, İstanbul'un güvenini tehdit altında bırakıyor, Karadeniz ve Ege denizinde olası askerî çarpışmalarda, Türkiye'nin de ister istemez savaşa karışmasını kaçınılmaz bir hale getiriyor. Boğazlar Komisyonu ile Milletler Cemiyeti arasında resmi bir bağlantı kurulmasının ve bu cemiyet konseyine, İstanbul ve Boğazlar tehlikeye düştüğünde karar verme hakkının tanınması, bu devletler koalisyonunun, uluslararası bir üst merci olmak sevdasında olan bazı devletlerin hak ve hukuka yeni bir saldırısından başka bir şey değildir.

Ancak, çağrı yapan devletler, Sovyet heyetinin Boğazlar konusunda önerilen bu statünün kesinlikle kabul edilemez metnince itirazlarını bir kenara iterek, bunları görmezlikten geldikten sonra, Sovyet Hükümetleri şu anda Yakın Doğu ile ilgili, tam tatmin edici olmasa bile hiç değilse kısmen kabul olunabilen bir anlaşmaya varılmasına olanak kalmadığı kanısındadır. Bu devletler, Türk Hükümeti'nin bu önerileri kabul ettiğini iddia ettikleri için, Sovyetler Cumhuriyetleri Türk milletinin bu hak ve hukukunun çiğnenmesinden kendisini asla sorumlu tutmuyor; Sovyet Cumhuriyetleri Türk ulusunun haklarını koruyor ve ileride de koruyacaktır.

BELGE 252

SSCB Dışişleri Halk Komiseri'nin, Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Ahmet Muhtar'a Notası (1)

4 Ağustos 1923
No. 836/p

Sayın Büyükelçi,

Türkiye'nin eski düşmanları ile bir barış anlaşması imzalandığını bildiren 28 Temmuz tarihli nazikâne mektubunuz (2) için çok teşekkür ederim. Sovyet Federasyonunun bütün ulusları, adaletsiz Sevr Anlaşmasına kesinlikle yüz çevrilmesini, kendilerini de ilgilendiren büyük bir zafer saymaktadır. Hepsi sevinçle, barış döneminin başlamasını, dost Türk milletinin artık refaha ve kalkınmaya doğru ilerlemesini kutlar. Çünkü Türk halkı gerçekten çok büyük felâketler geçirmiş ve yeryüzünün en güçlü devletlerine karşı kahramanca savaşı ile tüm dünyanın hayranlığını kazanmıştır. Türkiye'nin Lozan'da elde ettiği büyük başarılar ve özellikle Doğu uluslarını emperyalist devletlere karşı adaletsiz duruma düşüren mahvedici ilkelere son verilmesi, Sovyet Cumhuriyetlerinin uğruna her zaman mücadele ettiği politikanın bir zaferi sayılır.

Mektubunuzda değindiğiniz, halklarımızın verimli işbirliği ve aynı tehlikelere karşı mücadeleleri sırasında elde edilen iyi sonuçlara ilişkin düşüncelerinize katılıyorum. Ben de aynı zamanda ortak çıkarlarımız için, somut olarak mükemmel bir biçimde doğrulanmış olan ve ürünlerini bugün Türk ulusunun topladığı işbirliğimize mutlaka devam edilmesi düşüncenize katılıyorum. Elbetteki dünyanın en büyük sermayesinin istek ve iddialarına karşı hâlâ mücadele etmemiz ve ulusların ekonomik bağımsızlığını sağlamamız gerekiyor. Uluslar, ancak her an tetikte olarak tam bağımsızlıklarını koruyabilecektir.

Sovyet Federatif Hükümeti'nin, barışın kuruluşu uğruna ve bu anlaşmanın ardında yatan tehlikeyi daha iyi önleyebilmek için şimdilik imzalamaya karar verdiği bu anlaşma, Ekselans İsmet Paşa'nın sözlerine göre fedakârlıktan başka bir şey değildir; İsmet Paşa, Lozan'da gerek Türkiye için, gerekse tüm dünya için Boğazlardan savaş gemilerinin serbestçe geçmeleri koşulunun ne kadar büyük bir tehlike oluşturabileceğini çok iyi belirtmiştir.

---

(1) "Dokumenti Vneşney... , Cilt VI, Belge No. 235.

(2) Bu belge elimizde değildir.

Sayın Büyükelçi, şahsıma ve arkadaşlarıma ilişkin övücü sözleriniz için teşekkür ederken, sizi aynı zamanda son 4 yıllık yoğun çabalarınızdan dolayı kutlarım. Emin olunuz ki bu çabalarınızın, bugün, gözle görünen sonuçlara varılmasında çok büyük bir rolü olmuştur. Bugünkü barışın oluşturulmasında çok büyük payı olan İsmet Paşa'ya ve ülkelerimiz arasındaki tarihsel anlaşma görüşülüp imzalanırken hazır bulunan Yusuf Kemal Bey'e, Rıza Nur Bey'e ve Ali Fuat Paşa'ya candan ve içten tebriklerimizi iletmenizi rica ederim. Aracılığımızla, başlarında Gazi Mustafa Kemal Paşa gibi bir siyasî ve askerî önderin bulunması mutluluğuna kavuşmuş bütün başarılı devlet adamlarınıza da tebriklerimizin sunulmasını rica ederim.

Sonuç

Bu çalışma boyunca bileşimi yapılmaya çalışılan Türk - Sovyet ilişkileri, okuyucuya bir bunalımlar silsilesi izlenimini bırakabilir. Ve bu izlenim, bugüne kadar birçok yerde yayınlanmış olan, iki tarafın bu dönemdeki yöneticileri tarafından alıp verilen kutlama mesajları, dostluk gösterileri ile çelişkili görülebilir. Bu mesajların tümü bu çalışmaya alınmış ya da sözü edilmiştir, ancak bunlar herhangi bir idealist soyut dostluktan kaynaklanan belgeler olarak değil, olaylara, duruma bağlı olarak değerlendirilmek istenilmiştir. Bu çalışma ne bulutsuz katışıksız bir dostluğu yüceltmeyi ne de karşı bir tez yürütüp bu ilişkilerin herhangi bir karanlık "içyüzünü" açıklamayı amaçlamıştır. Yapılmak istenen, bu konuda bugün elimizde olan malzemeyi mümkün olduğu kadar toparlamak ve bununla gerçeklere mümkün olduğu kadar yaklaşan bir taslak, bir iskelet kurmaktır. Bununla birlikte anlatılmış olan olaylar her zaman dilediğimiz kadar açık olamamakla birlikte her şeye rağmen bizi bazı tartışılmaz sonuçlara götürür. Bunlar ise, Sovyet Rusya'nın Anadolu hareketinin tek dış diplomatik ve maddi destek ve dayanağını oluşturduğunu gösterirler.

Moskova ve Kars Anlaşmaları, iki ülke arasındaki sorunların çözümlenmesinin yanı sıra Ankara Hükümeti'ne uluslararası yasal bir statü ve saygınlık veren belgelerdir. Bunun ötesinde bir Türk - Sovyet diplomatik

cephenin oluşması endişesi Batı emperyalist devletlerinin yalnız Türkiye'ye karşı değil Müslüman halkların yaşadığı sömürgelere karşı da davranışlarını belirlemiş ve bağımsız bir Türkiye olgusunu Batıya kabul ettirmiştir. Ayrıca Sovyetler katılmış oldukları uluslararası görüşmelerde, Cenova ya da Lozan'da, Türkiye'nin en katışıksız bağımsızlığı yönünde çaba harcamışlardır. Bu çabaları elimizden geldiği kadar açıklamaya, çözümlemeye çalıştık.

Maddi desteğe gelince, bu çalışmada verilen ayrıntılı bilgiler, aradaki endişeleri, duraksamaları, hatta pazarlıkları kapsadıkları için genel bir fikir vermemiş olabilirler. Onun için burada bu yardımın bilançosunu yapmanın gereksiz olmadığı kanısındayız.

Para yardımının ayrıntıları metinde verilmiştir: Halil Paşa tarafından Ağustos 1920'de getirilen 100.000 altın Osmanlı Lirası karşılığı külçe altın, Eylül 1920'de Yusuf Kemal Bey tarafından getirilen 1 milyon altın Ruble ve Moskova anlaşmasından sonra verilen 10.000.000 altın Ruble (bunun 4 milyonu Yusuf Kemal Bey tarafından Nisan 1921'de götürülmüş. 1,4 milyonu Almanya'dan silah almak için kullanılmış, 1,1 milyon Aralık 1921'de Frunze tarafından götürülmüş, son parti 3,5 milyon ise Mayıs 1922'de teslim edilmiştir). Yani toplam olarak 11.000.000 altın Ruble ve 100.000 Osmanlı altını tutarında para yardımı yapılmıştır.

Sovyet Silah, Cephane ve Malzeme Yardımı 1920 - 1922 (639)

Tarih (640)	**Cinsi**	**Kaynağı**	**Sayısı**	
21.9 - 15.10.20	Tüfek	İngiliz	2.815	
15.10 - 4.11.20			625	
16.12.20			345	
Ocak 1921			198	
7 - 25.6.21			4.013	
25.7 5.10.21			3.562	
26.10.21 14.6.22			472	
		Toplam	12.030	
16.12.20		Avusturya	93	
20.6 - 24.7.21			9.049	
26.10.21 14.6.22			2.710	
			11.852	
22 30.5.21		**Rus**	11.920	
7.6.21		Alman	902	
25.7.21			471	
6.10.21 14.6.22			4.022	
			5.395	
26.10.21 14.6.22		Fransız	529	
26.10.21 14.6.22		Japon	279	
26.10.21 14.6.22		Osmanlı	1.703	
26.10.21 14.6.22		Belçika	293	
25.7.21 5.10.21		Çeşitli	892	
5.1.22		"	288	
			3984	
		Toplam:	45.181	
22 30.5.21	Süngü	**Rus**	9.520	
21.9 - 15.10.20	Piyade cephanesi	İngiliz	1.885	sandık
16.10 - 4.11.20			1.576	
16.12.20			410	

(639) Tablodaki sayılar şu eserden derlenmiştir: "Türk İstiklâl Harbi, Cilt VII, İdari Faaliyetler, (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923)", Ankara 1971. Kitabın içinde ayrıntılı olarak verilen ve buraya alınan bilgiler Çizelge 8'de verilen toplam sayılarla tam uyuşmamaktadır.

(640) Anadolu limanlarına varış tarihleridir.

Tarih	Cinsi	Kaynağı	Sayısı
Ocak 21			43
25.7 - 5.10.21			5.803
			9.717
22 26.5.21		**Rus**	9.062
19.8 - 4.10.21			4.497
19.10.21 12.5.22			283
			13.842
16.10 - 4.11.20		Alman	59
4.4.21			1.392
2.4.21		Alman,	
		Avusturya	2.500
19.8 - 4.10.21		Alman	371
26.5 16.7.21			842
19.8 - 4.10.21		Avusturya	1.691
5.1.22			479
2.4.22			325
19.10.21 12.5.22			2.951
22.5 - 6.7.21		Avusturya,	
		Fransız	6.564
19.8 - 4.10.21		Fransız	
		Belçika	401
2.4.22		Belçika	20
19.10.21 12.5.22		Osmanlı	2.185
19.10.21 - 12.5.22	Mavzer cephanesi		8.383
19.10.21 12.5.22	Manevra mermisi		717
1.12.21	Mermi kovanı	**Rus**	48
1.12.21	Mermi kapsülü		8
1.12.21	Mermi çekirdeği		104
		Toplam:	52.599
4.11.20	Makineli tüfek hafif	"Lewis"	20
19 - 20.8.21	"		28
7 24.6.21			93
19 - 20.8.21		"Şuşe"	60
19 - 20.8.21		Avusturya	
23.10.21			9
11.5.7.6.21	**ağır**		99
		Toplam:	310

Tarih	Cinsi	Kaynağı	Sayısı
26.5.21	Ağır Mk. tüfek cephanesi		1.123 sandık
Ocak 1921	120 mm.lik top	Fransız	2
8.2.21	Sahra topu	İngiliz	2
3 17.8.21			36
4.4.21	88 mm.lik		4
28 - 30.6.21	Top		18
5.1 25.4.22	Top		32
3 17.8.21	Sahil topu	**Rus**	2
		Toplam:	96
Ocak 1921	120 mm.lik top mermisi		902
Ocak 1921	120 mm.lik top mermisi	Fransız	99
8.2.21	Sahra topu	İngiliz	1.296
5.4.21	Top mermisi	**Rus**	2.544
2.6 - 17.7.21	75 mm. lik top mermisi		20.481
16 - 19.7.21	75 mm. lik top mermisi	**Rus**	18.020
26.6 - 22.7.21	88 mm. lik top mermisi	İngiliz	9.794
2.8 - 10.9021	88 mm. lik top mermisi		36.146
30.5 - 11.7.21	105 mm. lik obüs		9.175
2.8 - 10.9.21	120 mm. lik top mermisi	Fransız	1.946
2.8 - 10.9.21	Sahra ve dağ topu mermisi	**Rus**	24.103
2.8 - 10.9.21	75 mm. lik top mermisi	Avusturya	248
5.1.22	Sahil topu mermisi	**Rus**	500
5.1.22	105 mm. lik obüs		1.960
5.1.22	Top mermisi	Avusturya	235
5.1.22	Top mermisi	Fransız	6.402
15.10.21 23.5.22	75 mm. lik top mermisi		7.242
15.10.21 - 23.5.22	120 mm. lik top mermisi		1.131
15.10.21 - 23.5.22	105'lik obüs		7.083
15.10.21 - 23.5.22	Dağ topu mermisi	Erhart»	8.686
15.10.21 - 23.5.22	Dağ topu mermisi		8.706
15.10.21 - 23.5.22	Sahra topu mermisi	Osmanlı	211
		Toplam:	166.910
5.1.22	105'lik obüs hartucu	**Rus**	1.143
5.1.22 -	Top mermisi hartucu	Avusturya	55
5.1.22	Top kaması		11
5.1.22	Top nişangâhı		11
2.4.22	Top nişangâhı	Japon	

Tarih	Cinsi	Kaynağı	Sayısı	
19.2.22	Top hartucu	Fransız	5.410	
1.1.22-14.3.22	Top hartucu		9.103	
5.1.22	Top kaması	Japon	11	
4.4.22	Top kapsülü		150	
Ocak 1921	Bomba	**Rus**	200	
25.7.21	Bomba		123	sandık
5.1.22	Mayın		**200**	
25.4.22	Mayın		**150**	
8.2.21	Dikenli tel		**500**	kangal
5.4.21	Cephane arabası		**2**	
5.4.21	Uçak motoru		**3**	
16.7.21	Süvarî kılıcı		**60**	
24.9.21	Deniz motorganbotu		**1**	
10.9.21	Gaz maskesi		**19.359**	
12.2.22	Piyade mermi fabrika aletleri		**18**	sandık
1.12.21	Dumansız barut		**10**	
1.12.21	Ham pamuk		**20**	çuval
22.2.22	Telsiz telgraf istasyonu		**2**	
5.1.22	Dürbün		**4**	
4.4.22	Aydınlatma tabancası		**22**	
4.4.22	Aydınlatma mermisi		**351**	
Ocak 1921	Çeşitli ilâç		**10**	sandık
Ocak 1921	Yatak çarşafı		**3.692**	
Ocak 1921	Yastık kılıfı		**3.761**	
Ocak 1921	Don		**3.440**	
Ocak 1921	Gömlek		**3.496**	

Silah, cephane ve malzeme yardımı ise yukardaki tabloda elimizde bulunan tüm ayrıntısı ile verilmiştir. Ancak bu yardımı değerlendirebilmek için bu sayıların Anadolu hareketinin mücadele çabası içindeki anlamını kavramak gerekir.

Toplam para yardımı o dönemin kâğıt Türk Lirası hesabı ile 80 milyon civarındadır (641). Oysa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1920

(641) Kâğıt Liranın sürekli düşüşü ile ilk yardım döneminde 650 kuruş olan altın Lira 1921 yılının sonunda 750 kuruşa kadar çıkmıştır. Bk. MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, "Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları", Ankara 1974, s. 543 - 545.

bütçesinin toplamı 63.018.354 TL., 1921 bütçesinin toplamı ise 79.160.058 TL.'dir. Bu toplam giderler içinde ise Millî Savunma bütçesi 1920 yılında 27.576.039 TL., 1921 yılında 54.160.058 TL. kadardır. Yani iki yıldan daha az bir zaman içinde verilen Rus para yardımı Ankara Hükümeti'nin bir yıllık bütçesinden fazla, 1920 ve 1921 yılları için Meclisce onaylanan Millî Savunma giderlerinin toplamı kadardır (642).

Silah yardımına gelince, Rusya'dan alınan piyade tüfekleri "Millî Mücadele" boyunca sağlanan tüm tüfeklerin dörtte birini aşar (643). Ancak Sakarya savaşının başladığı gün 23 Ağustos 1921'de bu savaşa katılan Türk gücünün silah mevcudu 54.572 tüfek idi (644). 28 Temmuz 1921 tarihine kadar ise Rusya'dan teslim alınan ve Anadolu'ya taşınmış olan tüfek sayısı 30.083'tür (645) yani Sakarya'daki tüfek gücünün yarısından fazlası. Aynı şekilde Sakarya savaşı başlarken Batı Cephesi birliklerinde 9 milyona yakın piyade mermisi bulunuyordu. Savaş boyunca, yapılan hesaplara göre 10 milyona yakın mermi tüketilmiştir. Oysa 28 Temmuz'a kadar Rusya'dan alınan piyade mermisi sayısı 300 milyonu aşıyordu (646). Tüm "Millî Mücadele" dönemi içinde ise sağlanan piyade mermisinin yarısından fazlası Rus yardımı olarak alınmıştır (647). Daha ağır silahlara gelince, makineli tüfeklerin dörtte biri, topların üçte biri Rusya'dan gelmiştir (648).

Rus yardımından başka Anadolu hareketine yapılan tek dış yardım Fransa'dan gelmiştir. Bu yardım ise Adana bölgesinin boşaltılması sırasında bırakılan 10.000 tüfek ve 1505 sandık mermiden oluşmaktadır (649). Bundan başka Fransa'dan ve Avrupa'dan gelen silah ve malzeme satın alınmış ve bu, çoğu zaman Rusya'dan alınan para ile yapılmıştır.

Burada verilmiş olan sayılar, kanımızca Türk - Sovyet ilişkilerinin Anadolu'nun verdiği mücadele için önemini açıklıkla belirtir. Sovyet

---

(642) Bütçe giderleri için bk. "Kurtuluş Savaşının... , s. 474.

(643) "Türk İstiklâl Harbi", Cilt VII, Çizelge 8.

(644) "Türk İstiklâl... , s. 331.

(645) "Türk İstiklâl... , s. 347

(646) "Türk İstiklâl Harbi" Cilt II, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap. Sakarya Meydan Muharebesi, (23 Ağustos - 13 Eylül 1921), Ankara 1973, S. 479, 481.

(647) "Türk İstiklâl Harbi" Cilt VII, Çizelge 8.

(648) "Türk İstiklâl

(649) ÖZALP, Kâzım, "Millî Mücadele 1919 - 1922" Ankara 1971, Cilt I, s. 221.

yardımı ek bir destek niteliğinde değil, Anadolu askerî gücünün temelini oluşturmaktadır.

Girişte de belirtilmiş olduğu gibi burada ele alınan çalışma Sovyet kaynaklarını Türk okuyucusuna tanıtmak girişiminden başka bugüne kadar bu konuda yayınlanmış belge ve bilgilerin bileşimini yapmayı amaçlamıştır. Böyle bir çalışmanın tehlikeleri de girişte belirtilmişti. Organik ve canlı bir bütün olan bir tarih döneminin bir yanını ele almak kuşkusuz bazı soyutlama ve eksiklikleri de birlikte getirir. Anadolu hareketinin diğer ülkelerle ilişkilerinden, iç çelişkilerinden ve özellikle Anadolu sol hareketlerinden yeterince söz edilmemiştir. Ve bunun ötesinde, en önemlisi, yöneticiler, "yetkililer" arasındaki ilişkiler ele alınmış, ne bu ilişkilerin topluma aksaması ne de toplumun bu ilişkilere karşı tepkisi gözden geçirilmiştir. Ancak kanımızca çalışmanın kapsamı bu durumu kaçınılmaz kılmakta idi. Yalnız "Millî Mücadele"yi kapsayan tüm olayları bir bütün olarak ele alacak bir çalışma bu dönemdeki Türk - Sovyet ilişkilerini her yönü ile değerlendirebilir. Bu kitap ise böyle bir çalışmaya ancak bir ön katkı niteliğindedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1) Belgeler :

A) Rus belgeleri :

"Borba za pobedu sovietskoi vlasti v Acarii 1917 1921 gg. Dokumenti i materiali" (**Acaristan'da Sovyet İktidarının Zaferi İçin Mücadele 1917 1921 Yılları. Malzeme ve Belgeler**), Batum 1961.

"Borba za pobedu sovietskoi vlasti v Azerbaycane 1917 1920 gg. Dokumenti i materiali" (**Azerbaycan'da Sovyet İktidarının Zaferi İçin Mücadele 1917 1920 Yılları. Malzeme ve Belgeler**), Bakû 1967.

"Borba za pobedu, sovietskoi vlasti v Gruzii 1917 1921 gg. Dokumenti i materiali" (**Gürcistan'da Sovyet İktidarının Zaferi İçin Mücadele 1917 1921 Yılları. Malzeme ve Belgeler**), Tbilissi 1958.

"Borba za sovietskuyo vlasti v severnom Osetii 1917 2920 gg. Dokumenti i materiali" (**Kuzey Osetlerde Sovyet İktidarı İçin Mücadele 1917 1921 Yılları. Malzeme ve Belgeler**), Orconikidze 1957.

"Borba za ustanovlenie i uprotsenie sovietskoi vlasti v Dagestane 1917 1921 gg." (**Dağıstan'da Sovyet İktidarının Kurulması ve Güçlenmesi İçin Mücadele 1917 - 1921 Yılları**), Moskova 1958.

DEGRAS Jane "Soviet Documents on Foreign Policy" (**Sovyet Dış Politika Belgeleri**), Cilt I, 1917 1924, Londra 1951.

"Documenti i materiali po vneşney politike Zakavkaz'ia i Gruzii" (**Kafkaslarötesi ve Gürcistan'ın Dış Politikasına Ait Malzeme ve Belgeler), Tiflis 1919, (Menşevik Gürcü Hükümeti'nin yayını**).

"Dokumenti po istorii grajdanskoi voyni v SSSR" (**SSCB'nin İç Savaş Tarihine Ait Belgeler**), Cilt I, Moskova 1941.

"Dokumenti vneşney politiki SSSR" (**SSCB Dış Politika Belgeleri**), Cilt I VI, Moskova 1957 1962.

EUDİN JOUKOFF Xenia, NORTH Robert "Soviet Russia and the East 1920 1927. A documentary survey" (**Sovyet Rusya ve Doğu 1920 - 1927 Belgeler Dizisi**), Stanford 1957.
"İz istorii inostrannoi interventsii v Armenii v 1918 godi. Dokumenti i materiali" (**1918 Yılında Ermenistan'daki Yabancı Müdahalesi Konusunda Malzeme ve Belgeler**), Erivan 1970.

LENİN V. İ. "Eserler" (**Fransızca baskı**), Cilt 27, 28, 31, 32, 35, 42, 44.

"M. V. Frunze's mission to Turkey" (**M. V. Frunze'nin Türkiye Elçiliği**): "International Affairs" dergisi, sayı 7, Moskova, Temmuz 1960.

"Premier (Le) Congrés des peuples de l'Orient. Bakou 1920" (**Doğu Halkları Birinci Kongresi, Bakû 1920**), (Fransızca baskı), Paris 1971.

B) Türkçe belgeler :
"Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri", Cilt II, Ankara 1962.
"Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri", Ankara 1964.

"Boğazlar Meselesi. Lozan ve Montrö" (Internationale Presse Korespondanz'da yayınlanan yazılar dizisi), İstanbul 1977.

BORAK Sadi "Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları", İstanbul 1977.

DURAN Tülay "I. Dünya Savaşı Sonunda Türk Diplomasisinin İlk Başarısı: Brest Litovsk Hazırlıkları" : "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi", No. 67 - 68, 69, 70; İstanbul, Nisan Temmuz 1973.

"Harp Tarihi Vesikaları Dergisi", Ankara 1952.

LENİN, STALİN, MAO, DİMİTROV "Türkiye Üzerine", İstanbul 1977.

MERAY Seha L. "Lozan Barış Konferansı", Takım I, Cilt I, Kitap I, II, Ankara 1969.
"Mustafa Suphi Kavgası ve Düşünceleri", Brüksel 1974.

ÖKÇÜN Gündüz "Türkiye İktisat Kongresi. 1923. İzmir", Ankara 1971.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I - IX, XV, XVI.

YALÇIN Hüseyin Cahit "Tarihi Mektuplar": "Tanin" gazetesi, 15 Ekim 1944 2 Nisan 1945.
"28 29 Ocak 1921'i Unutma", Brüksel 1975.

C) Diğer yabancı belgeler :
"Documenti Diplomatici İtaliani" (İtalyan Diplomatik Belgeler), 7'nci seri, Cilt I, Roma 1953, Cilt II, Roma 1954.
"Documents on British Froeign Policy" (**İngiliz Dış Politika Belgeleri**), I. Seri, Cilt III, Londra 1949; Cilt XII, Londra 1962; Cilt XIII, Londra 1963; Cilt XV, Londra 1967; Cilt XVIII, Londra 1972.
"Echos de l'İslam" gazetesi, Paris 1920 1921 (özellikle 1 Şubat 1921 tarihli 21 no.lu sayısı).

"Papers relating to the foreign relations of the United States. 1919. The Paris Peace Conferance" (**Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkileri ile İlgili Belgeler, 1919. Paris Barış Konferansı**), Cilt 9, Washington D. C. 1942.
"Papers relating to the foreign relations of the United States. 1923" (**Amerika Birleşik devletleri Dış İlişkileri ile İlgili Belgeler. 1923**), Cilt I II, Washington D. C. 1938.

ŞİMŞİR Bilâl N. "İngiliz Belgelerinde Atatürk", Cilt I, "Nisan 1919 Mart 1920", Ankara 1973; Cilt II, "Nisan 1920 - Aralık 1920", Ankara 1975. (Bu belgeler İngilizce yayınlanmıştır.)

II) Anılar ve diğer önemli yapıtlar :

A) Rusça :

BAGİROV Y. A. "İz istorii sovietsko - turetskih otnoşenii v 1920 - 1922 gg." (**1920 - 1922 Yıllarında Türk - Sovyet İlişkileri Tarihi Üzerine**), Bakû 1965.

GLEBOV Anatolii (A. G. Kotyelnikov) "İz proşlogo" (**Geçmişte**) "Noviy Mir" dergisi, sayı 12, Moskova 1957.

GLEBOV Anatolii (A. G. Kotyelnikov) "Linia drujii" (Dostluk Çizgisi).
GÜLİEV C. V. "Borba kommunistiçeskoi partii za osusçestlenie leninskoi natsionalnoi politiki v Azerbaycane" (**Azerbaycan'da Leninist Millî Politikanın Gerçekleştirilmesi İçin Komünist Partisi'nin Mücadelesi**), Bakû 1970.

KHEİPFETS A. N. "Sovietskaya Rossiya i sopredelnye strani vostoka v godi grajdanskoi voyni 1918 - 1920" (**1918 - 1920 İç Savaş Yıllarında Sovyet Rusya ve Komşu Doğu Ülkeleri**), Moskova 1964.
KHEİFETS A. N. "Sovietskaya diplomatiyai narodni vostoka 1921 1927" (Sovyet Diplomasisi ve Doğu Halkları 1921 1927), Moskova 1968.
PAÇKORİA V. "Şalva Eliava", Tbilissi 1974.
"Pobeda sovietskoi vlasti v Zakavkazye" (**Kafkaslarötesinde Sovyet İktidarının Zaferi**), Tbilissi 1971.

TARHOV V. "Zaniatye v Nahçevani i pervaya vstretsa Krasnoi Armii s voiskami Kemal-paşi" (**Nahcivan'ın İşgal Edilmesi ve Kızılordu'nun Kemal Paşa'nın Ordusu ile İlk Karşılaşmış**) : "Voennii Vestnik", dergisi, sayı 8, Moskova, Nisan 1922.

B) Türkçe :

ARALOV S. İ. "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları" (Rusça'dan çeviri), İstanbul 1962.
AYDEMİR Şevket Süreyya "Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa", Cilt III (1914 - 1922), İstanbul 1972.

BAYUR Yusuf Hikmet "Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış ve Anlaşmalarımız" : "Belleten", Cilt XXIX, Temmuz 1965.
BAYUR Yusuf Hikmet "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar" : "Belleten", Cilt XXXV, Ekim 1971.
BERKUK İ. "Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri 1334 (1918)", İstanbul 1934 (Askerî Mecmua'ya ek).
BIYIKLIOĞLU Tevfik "Atatürk Anadolu'da", Ankara 1969.

CEBESOY Ali Fuat "Millî Mücadele Hatıraları", İstanbul 1953.
CEBESOY Ali Fuat "Moskova Hatıraları", İstanbul 1955.

ÇORUHLU Samih (A. N. Kurat) "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti": "Yeni İstanbul" gazetesi, Mayıs - Temmuz 1970.

İLERİ Rasih Nuri "Atatürk ve Komünizm", İstanbul 1970.
İLKİN Selim, TEKELİ İlhan "Mustafa Kemal - Talât Paşa Mektuplaşması": "Milliyet" gazetesi, 15 23 Mayıs 1976.

KARABEKİR Kâzım "İstiklâl Harbimiz", İstanbul 1969, (İkinci baskı).
KARABEKİR Kâzım "İstiklâl Harbimizde Enver Paşa", İstanbul 1972.
KARACAN Ali Naci "Lozan", İstanbul 1971, (İkinci baskı).
KURAT Akdes Nimet Türkiye ve Rusya", Ankara 1970.
MÜDERRİSOĞLU Alptekin "Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları", Ankara 1974.

NUTKU Emrullah "Denizden Sesler Geliyordu", İstanbul 1973.

ÖZDER Mustafa Adil "Artvin ve Çevresi 1828 - 1921 Savaşları", Ankara 1971.

RIZA NUR "Hayat ve Hatıratım", İstanbul 1968.
RÜŞTÜ (Kaymakam) "Büyükharpte Kafkas Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası", İstanbul 1934 (Askerî Mecmua'ya ek).

SELEK Sabahattin "Anadolu İhtilâli", İstanbul 1968.

SORGUN Taylan M. "Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen Savaş", İstanbul 1972.
SÖYLEMEZOĞLU Galip Kemali "30 Senelik Siyasî Hatıralarım", 3'üncü cilt, Birinci kısım, İstanbul 1953.

ŞİMŞİR Bilâl N. "Malta Sürgünleri", İstanbul 1976.

TANSEL Selahattin "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar", Cilt IV, Ankara 1974.
TANSU Semih Nafiz (ERTÜRK Hüsamettin) "İki Devrin Perde Arkası", İstanbul 1967.
TENGİRŞEK Yusuf Kemal "Vatan Hizmetinde", İstanbul 1967.
TEVETOĞLU Fethi "Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910 - 1960)", Ankara 1967.
TUNCAY Mete "Türkiye'de Sol Akımlar 1908 - 1925", İstanbul 1968.
"Türk İstiklâl Harbi", Cilt II "Batı Cephesi", Kısım 5, Kitap II "Sakarya Meydan Muharebesi. (23 Ağustos - 13 Eylül 1921)", Ankara 1973; Kısım 6, Kitap IV "İstiklâl Harbinin Son Safhası, 18 Eylül 1921 1 Kasım 1923", Ankara 1969; Cilt III "Doğu Cephesi 1919 - 1921", Ankara 1965; Cilt V "Deniz ve Hava Harekâtı", Ankara 1964; Cilt VII "İdari Faaliyetler 1919 - 1923", Ankara 1975.

ÜNÜVAR Veysel "İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920 - 1921)", İstanbul 1948.

C) Diğer diller :

BAUMGART Winfried "Deutsche Ostpolitik 1918, von Brest Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges" (**Alman Doğu Politikası 1918, Brest Litovsk'tan Birinci Dünya Savaşının Sonuna Kadar**), Viyana 1966.

CALLWELL C. E. "Field - Marshall Sir Henry Wilson" (**Mareşal Sir Henry Wilson**), Londra 1927.

DUNSTERVİLLE L. C. (General) "Adventures of Dunsterforce" (**Dunsterforce'un Serüvenleri**), Londra 1920.

HOVANNISSIAN Richard "Armenia to the Road to Independence" (**Bağımsızlık Yolunda Ermenistan**), Berkeley, California 1969.
HOVANNISSIAN Richard "Armenia and the Caucusus in the genesis of the Soviet Turkish Entente" (**Türk - Rus İttifakının Doğuşunda Ermenistan ve Kafkasya**) : "International Journal of Middle East Studies" dergisi, 1973, No. 2.

JAECHKE Gotthard "Die Sowjetisierung Armeniens" (**Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi**) : "Mitteilungen der Ausland Hochschule am der Universitat Berlin", Yıl 39, Kısım 2 "Batı Asya Çalışmaları", Berlin 1936. J. G. B. (John Godolphin Benett) "Mustafa Kemal": "The Contemporary Review" dergisi, Londra, Kasım 1922.

KAZEMZADEH Firuz "The struggle for Transcaucasia 1918 - 1921" (**Kafkaslarötesi İçin Mücadele 1918 - 1921**), New York 1961.
KORGANOFF Gabriel "La participation des Armeniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase 1914 1918" (**Ermenilerin Birinci Dünya Savaşına Kafkas Cephesinde Katılmaları 1914 - 1918**), Paris 1927.
KVİNİTADZE (General) "La verité sur la question de Batoum" (**Batum Sorunundaki Gerçek**) : "Caucase" dergisi, Paris, Mart 1938.

LUKE Harry Charles "Cities and men an autobiography. Vol. 2 Aegean, Cyprus, Turkey, Transcaucasia and Palestine 1914 1924" (**Kentler ve İnsanlar, Bir Yaşam Öyküsü, Cilt 2. Ege, Kıbrıs, Türkiye, Kafkaslarötesi ve Filistin 1914 - 1924**), Londra 1953.

MARX Magdeleine "La perfide" (**Vefasız**) Paris 1925.
MİKOYAN Anastas İvanoviç "Une vie de lutte" (**Bir Mücadele Hayatı**), (Rus ça'dan çeviri), Moskova 1973.
SCHÜDDERKOPF Otto Ernst "Karl Radek im Berlin. Ein Kapital deutsch - russicher Beziehungen im Jahre 1919" (**Karl Radek Berlin'de, 1919 Yılında Belli Başlı Bir Alman - Rus İlişkisi**) : "Archiv für Sozialgeschichte" dergisi, Cilt II, Hannover 1962.

ULLMAN Richard H. "Anglo Soviet Relatione 1917 1921" (**İngiliz - Sovyet İlişkileri 1917 - 1921**), Cilt II, Princeton N. J. 1968.

NAYRAL de BOURGON P. E. "Dix ans de souvenirs 1914 1924. Septiéme partie Constantinople" (**On Yıllık Anılar 1914 - 1924. Yedinci Bölüm: İstanbul**), Nimes 1933.

W. "Les rélations russo turques depuis l'avenement du Kemalisme" (**Kemalizm'in Ortaya Çıkışından Bu Yana Türk - Sovyet İlişkileri**): "Revue du Monde Musulman" dergisi, Cilt 52, Paris, Aralık 1922.

YERASİMOS Stefanos "Sur les origines du mouvement de l'Armée Verte en Anatolie" (**Anadolu'da Yeşilordu Hareketinin Kökenleri Üzerine**), "Etudes Balkaniques" dergisi, No. 1, Sofya 1977.

YER ADLARI DİZİNİ

A

ABD, 205
Acara, 327, 328
Acıkabul, 56,
Adana, 166, 190, 462, 619
Afganistan, 125, 135, 150, 165, 290
Ağrıoba, 80
Ahılkelek (Ahalkalaki), 22, 211, 221, 295, 314, 342
Ahıska (Ahaltsıh), 22, 209
Akbulak, 316
Aland Takım Adaları, 190, 242, 288, 513
Aliyat, 75, 78
Almanya,11, 25, 31, 55, 63, 74, 80, 92, 124, 144, 214, 290, 316, 482, 520, 574, 604, 614
Amasya, 105, 115, 123
Anapa, 240
Angelavut (Angelyayurt), 156, 157
Ankara, 8, 101, 120, 116, 134, 142, 150, 160, 171, 185, 197, 211, 220, 244, 260, 275, 296, 302, 314, 320
Ankara Anlaşması (Türk Fransız 20.10.1921), 331
Ankara Anlaşması (Türkiye Ukrayna 2.1.1922), 333
Aras Irmağı, 151, 153, 155, 211
Ardahan,14, 20, 43, 82, 90, 175, 181, 195, 204, 213, 291, 303, 409, 427
Arpaçay, 208, 213
Artvin, 182, 205, 291, 427, 477, 534, 525
Astrahan, 109
Avusturya - Macaristan, 11, 33, 574
Azerbaycan, 24, 30, 87, 106, 128, 135, 144, 157, 170, 183, 194, 211, 223, 253
Azerbaycan Anlaşması, 25, 27

B

Bakû, 25, 31, 54, 65, 70, 80, 91, 108, 120, 132, 140, 152, 169, 175, 192, 240, 256, 260, 270, 294, 315, 343, 372, 391, 622
Balacarı, 78
Batum (Batumi), 14, 20, 43, 55, 65, 82, 93, 119, 128, 135, 141, 174, 186, 194, 203, 220, 257, 279, 303, 314, 321, 328, 346, 376, 410, 428, 440, 534, 621
Batum Anlaşması (4.6.1918), 232
Batum Konferansı (11.5.1918 4.6.1918), 22, 24
Bayezıt, 141, 152, 176, 103
Berlin, 12, 22, 30, 48, 71, 97, 110, 145, 168, 176, 209, 443, 480, 542, 599, 626
Bilecik, 192, 193
Basra Körfezi, 242
Birjand, 131, 133
Bitlis, 145, 160, 174, 183, 208, 245
Boğazlar, 102, 124, 134, 142, 191, 203, 221, 238, 304, 325, 335, 378, 405, 432, 465, 471, 480, 499, 504, 526, 542, 566, 582, 600, 610,
Bolvadin, 414
Brest Litovsk, 13, 21, 43, 80, 93, 163, 218, 232, 626
Brest Litovsk Anlaşması (3.3.1918), 43, 163, 218
Brest - Litovsk Konferansı (20.12.1917 - 3.3.1918), 17
Bulgaristan, 101, 290, 378, 483, 500, 526, 576

C

Cenova, 334, 445, 460, 501, 531, 562, 614
Cenova Konferansı (16.4.1922), 334, 445, 460, 501, 531
Culfa, 22, 153, 211

Ç

Çanakkale, 11, 224, 465, 478, 485, 499, 510
Çaritsin (Stalingard, Volgograd), 28, 71
Çeçen Bölgesi, 61, 107, 168, 176
Çekoslovakya, 290, 572, 602
Çoruh Irmağı, 210,

D

Dağıstan, 25, 32, 60, 107, 122, 137, 140, 162, 173, 190, 201, 262, 271, 428, 621
Darıca, 485
Dumlupınar, 338
Duşet, 55
Derbent, 56, 101
Dersim, 14

E

Elviye Selâse (Kars, Ardahan, Batum), 14, 20, 88, 107, 120, 143, 163, 174, 181, 208, 218, 230, 323,
Enzeli (Pahlavi), 28, 130, 132
Erivan (Yerevan), 144, 150, 160, 178, 187, 246, 261, 288, 316, 349, 351, 369, 413, 622
Ermenistan, 16, 26, 36, 41, 87, 98, 119, 128, 135, 142, 152, 160, 172, 185, 193, 215, 228 242, 256, 261, 280, 316, 322, 349, 351, 369, 376, 408, 507, 572, 626
Erzincan, 11, 19, 38, 40, 134
Erzincan Bırakışması (18.12.1917), 38
Erzurum, 19, 106, 115, 121, 140, 153, 170, 198, 232, 427, 498

F

Filistin, 113, 131, 573, 626
Finlandiya, 113, 513,

G

Gelencik, 457
Gelibolu, 217, 486, 491, 494
Gence (Yelizavetpol, Kirovabad), 27, 151, 294
Gerus, 152, 176
Goyiti, 61
Grozni, 61
Gökçay, 28, 78
Gümrü (Aleksandropol, Leninakan), 22, 142, 153, 185, 198, 214, 258, 264, 273, 281, 303, 316, 346, 352, 360, 410, 577
Gümrü Anlaşması (2.12.1920), 190, 206, 214, 316
Gürcistan, 24, 80, 92, 112, 128, 130, 144, 161, 173, 182, 193, 204, 218, 252, 260, 292, 303, 314, 322, 343, 373, 408, 471, 494, 500, 523, 539, 541, 559, 568, 572, 580, 597, 600, 621

H

Hakkari, 26
Hamamlı, 281
Hanakin, 113, 131
Harkov, 329, 333, 365, 434, 444
Havza, 104
Hazar Denizi, 26, 30, 105, 112, 131
Hindistan, 35, 51, 113, 125, 132, 145, 152, 191, 265, 290, 378

I

Iğdır, 208, 210
Irak, 561

İ

İnebolu, 324, 346, 396
İnguş, 61, 64
İran, 145, 153, 186, 229, 232, 242, 265, 290, 575
İstanbul, 124, 152, 166, 172, 186, 202, 217, 224, 238, 247, 260, 280, 302, 334, 359, 378, 409, 411, 424, 432, 457, 462, 470, 485, 499, 556, 576, 610, 622
İtalya, 163, 201, 264, 285, 332, 482, 504, 510, 522, 531, 572, 600, 623
İzmir, 189, 191, 293, 313, 424, 469, 474, 495, 573, 591, 622

J

Japonya, 290, 379, 481, 493, 513, 522, 576

K

Kafkasya, 13, 20, 32, 57, 63, 76, 80, 94, 107, 113, 122, 135, 147, 153, 160, 175, 183, 193, 203, 239, 240, 253, 264, 287, 296, 300, 315, 321, 330, 345, 352, 360, 373, 388, 406, 427, 432, 452, 624
Kafkaslarötesi, 7, 14, 22, 35, 54, 62, 90, 112, 130, 318, 324, 339, 360, 373, 384, 409, 423, 440, 472, 507, 621
Kaftalı, 282
Kağızman, 174
Karabağ, 142, 151, 160, 178
Karabiga, 485
Karadeniz, 17, 40, 63, 102, 119, 131, 162, 172, 213, 222, 238, 241, 303, 333, 364, 378, 409, 431, 465, 470, 481, 492, 504, 539, 549, 554, 562, 577, 610
Karaköse, 149, 156, 172
Kars, 14, 22, 43, 82, 93, 175, 180, 191, 200, 212 258, 264, 281, 295, 303, 325, 343, 361, 370, 388, 406, 427, 472, 613

Kars Anlaşması (13.10.1921), 327, 330, 406, 423, 433
Kars Konferansı (20.11.1923 4.2.1923, 23.4.1923 24.7.1923), 200, 319, 326, 381, 392, 432
Kemah, 11
Kırım, 35, 103, 123, 161, 264
Kirdam, 75
Koleb, 246
Konya, 333
Krasnovodsk, 30, 131
Kuban, 63, 102, 240
Kulp, 327
Kura Irmağı, 80
Kutayıs, 26, 55, 209
Kuvarsthane, 327
Küçükçekmece, 485
Kürdamir, 56, 78
Kürdistan, 228, 293

L

Lazistan, 149, 176, 228, 321,
Londra, 111, 162, 186, 200, 217, 265, 276, 285, 293, 298, 314, 335, 404, 427, 445, 472, 480, 621
Londra Konferansı (21.2.1921 15.3.1921), 201, 212
Lozan, 187, 335, 469, 477, 484, 494, 522, 530, 540, 554, 561, 569, 588, 599, 608, 622, 625
Lozan Anlaşması (4.7.1923), 8
Lozan Konferansı (20.11.1923 4.2.1923, 23.4.1923 - 24.7.1923), 187, 480, 492, 525, 538, 545, 559, 570, 581, 594, 600, 607

M

Macaristan, 11, 290, 574
Maku, 155
Marmara Denizi, 488, 561
Maraş, 134
Maşad, 131
Meğri, 176
Mersin, 337, 462
Merv, 131
Mezopotamya, 38, 378, 405, 573, 576
Mısır, 127, 132, 399, 492, 504, 573
Mondros Bırakışması (30.10.1918), 11, 20, 30, 101, 106
Moskova, 8, 20, 30, 49, 50, 90, 101, 120, 132, 144, 150, 162, 171, 184, 195, 206, 218, 220, 232, 240 253, 262, 276, 296, 301, 322, 330, 342, 351, 366, 378, 388, 397, 405, 416, 425, 436, 448, 454, 469, 488, 497, 514, 525, 534, 559, 590, 609, 621
Moskova Anlaşması (16.3.1921), 139, 200, 209, 220, 313, 327, 339, 366, 378, 392, 406, 417, 469, 512, 534, 614
Moskova Konferansı, 195, 200, 209, 216, 279
Mozdok, 59
Mudanya Bırakışması (11.10.1922)
Mudanya Konferansı, 473
Murat Suyu, 11
Murgul, 327
Musul, 113, 131, 203, 334, 378, 482, 591, 627
Muş, 160

N

Nahcivan, 149, 151, 169, 176, 183, 211, 216, 303, 327, 410, 624
Novorossisk, 141, 160, 190, 268, 322, 333, 346, 396, 457

O

Odesa, 102, 106, 132
Ordubad, 176,
Osetya, 162

P

Paris, 111, 131, 152, 167, 186, 204, 324, 385, 471, 485, 509, 586, 622
Petrograd (Leningrad), 12, 22, 316, 342
Petropavloskoye, 79
Petrovsk (Mohaçkale), 48, 56, 101
Piyatigorsk, 59, 61
Pirsagat, 76
Polonya, 12, 113, 132
Poti, 55

R

Refahiye, 39
Roma, 167, 233, 217, 266, 427, 443, 478, 495, 598, 623

Romanya, 217, 290, 378, 405, 427, 471, 500, 522, 544, 562, 576
Rostov, 159, 173, 297

S

Sakarya, 323, 402, 422, 619
Sakarya Savaşı, 325, 422, 619
Samsun, 104, 331, 465
Sarıkamış, 21, 143, 159, 162, 174, 180
Sevr Anlaşması (10.8.1920), 145, 166, 178, 201, 246, 285, 472, 501, 526, 572, 611
Sivas Kongresi (4 - 11.9.1919), 106
Soloyan, 76
Suriye, 11, 228, 462, 574, 585

Ş

Şahbuz, 155
Şahtahtı, 153, 177, 178
Şemahı, 28, 74, 78, 80
Şuşa, 152, 246

T

Tahran, 131
Tebriz, 26
Terek, 57, 60
Tiflis, (Tbilissi), 14, 21, 54, 65, 90, 111, 130, 144, 154, 162, 178, 185, 197, 203, 219, 264, 295, 315, 329, 335, 370, 392, 412, 429, 446, 621
Trabzon, 11, 22, 63, 104, 119, 141, 150, 168, 174, 182, 203, 243, 296, 321, 346, 370, 457
Trabzon Konferansı (14.4.1918), 25
Tuapse, 149, 157, 174, 290, 270

U

Ukrayna, 12, 102, 264, 325, 331, 365, 382, 394, 420, 431, 444, 474, 533, 539, 544, 559, 569, 571, 582, 597, 509
Urmiye, 26
Urfa, 134
Uşak Kongresi, 190

V

Van, 11, 145, 166, 174, 181, 248, 279, 303, 316, 327, 351, 369, 397, 410, 429, 616, 626
Venedik, 500
Versailles, 112, 520
Viyana, 12, 626
Vladikafkas (Orconikidze),188

W

Washington, 379, 485, 623

Y

Yugoslavya, 290, 319, 324, 378, 406, 466, 474, 499, 507, 572
Yunanistan, 135, 186, 142, 290, 295, 319, 378, 406, 466, 474, 499, 507, 572

Z

Zengizor, 151, 179, 206, 246, 349, 371

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

A

Abilov İbrahim (Azerbaycan SSC Ankara Büyükelçisi), 327, 329, 495
Adamov E.E. (Sovyet Uzmanı), 236
Adnan Bey (Adıvar), 337
Ahmet Muhtar Bey (TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Vekili, Tiflis Elçisi, Moskova Büyükelçisi), 293, 314, 490,
Ahmet Nesimi Bey (Osmanlı Hariciye Nâzırı), 12, 18, 82, 86
Akçura Yusuf, 22
Ali Fuat Paşa (Cebesoy) (Batı Cephesi Kumandanı, Moskova Büyükelçisi), 106, 176, 188, 193, 207, 211, 269, 270, 284, 292, 301, 321, 335, 351, 363, 375, 415, 429, 451, 612
Ali Rıza Bey (3. Fırka Kumandan Vekili), 141
Amadori (İtalya'nın Moskova Ticaret Temsilcisi), 478
Aralov S. İ. (RSFSC Ankara Büyükelçisi), 329, 335, 449, 450, 463, 472, 484, 490, 503, 534, 559, 590, 624
Arens (RSFSC Lozan Konferansı Uzmanı), 497, 604
Asquith Herbert (Lord) (Eski İngiltere Başbakanı), 247
Astahov G. (RSFSC Trabzon Haberleşme Bürosu Şefi), 203
Avezzana (Baron) (İtalya'nın Paris Büyükelçisi), 479
Aziz Bey (Osmanlı Hükümeti Dağıstan Elçiliği Üyesi), 168

B

Baha Sait (Karakol Cemiyeti'nin Kafkas Temsilcisi), 109, 117, 127
Bahattin Şakir (İttihatçı lider), 144, 150
Balfour Arthur James (Lord) (İngiltere Dışişleri Bakanı Vekili), 466, 501
Bammatov Haydar (Dağıstan Cumhuriyeti Başbakanı), 58
Berrere Camille (Fransa'nın Lozan Konferansı Temsilcisi), 480
Beatty (Lord) (İngiltere Birinci Deniz Lordu), 113
Bedri Bey (İttihatçı lider), 144, 146
Bekir Sami (Kunduk) (TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı), 134, 142, 158, 162, 176, 180, 198, 212, 232, 243, 251 279, 287, 299, 314
Bekzadyan A. (Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri), 185, 194, 200, 256, 274, 283, 287
Bennett John G. (İngiliz İstihbarat Servisi Görevlisi), 102
Berens (RVFSC Lozan Konferansı Uzmanı), 555
Bernstorff (Kont) (Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi), 29, 32
Berzin Y (RSFSC Lonrda Ticaret Temsilcisi Yardımcısı), 472, 509
Bompard Maurice (Fransa'nın Lozan Konferansı Temsilcisi), 586
Briand, 299
Brodovski, S.İ. (RSFSC Berlin Büyükelçisi), 604
Budienniy Semen Mihailoviç (Kızılordu Albayı), 104

C

Caltrophe (İngiliz Amirali),101
Cavit Bey (11. Fırka Kumandanı), 183
Celâl Bey (Bayar) (TBMM Hk. Dışişleri Bakanı Vekili), 445
Celâl Efendi (Kurye Subayı), 141
Celâl Nuri Bey (İleri) (Gazeteci), 167
Cemal Paşa (İttihatçı lider), 144, 150, 165, 170
Cevat Abbas (Gürer) (M.Kemal'in Yaveri), 104
Child Richard W. (ABD Lozan Konferansı Temsilcisi), 491
Churchill Winston Spencer (İngiliz Harbiye Nâzırı), 113
Crowe Sir Eyre (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı), 479, 481, 492
Curzon Of Kedleston George Nathaniel (İngiliz Dışişleri Bakanı), 111, 130, 162, 179, 186, 188, 335, 471, 488, 491, 508, 549, 554, 561, 585
Czernin (Kont) (Avusturya Dışişleri Bakanı), 114

Ç

Çaparidze P (Bakû Sovyeti İçişleri Halk Komiseri), 77
Çeretelli İraklii Georgiyeviç (Gürcü Menşevik Lideri), 68

Çermoyev Abdülmecid "Tapa" (Dağıstan Temsilcisi), 58
Çheidze Nikolai Semenoviç (Kafkas Seym'i Başkanı), 68
Çhenkeli Akakii İvanoviç (Kafkaslarötesi Cumhuriyeti Başbakanı), 65, 69
Çiçerin Georgi Vasiliyeviç (RSFSC Dışişleri Halk Komiseri), 19, 25, 33, 52, 56, 64, 74, 87, 92, 106, 124

D

Damat Ferit Paşa (Sadrazam), 104, 175, 181, 247
De Martino (İtalya'nın Londra Büyükelçisi), 478
Denikin Anton (Beyaz Rus Generali), 102, 112, 127, 130
Derby (Lord) (İngiltere'nin Paris Büyükelçisi), 131
Dianian A. (Taşnak Ermenistan Dışişleri Bakanı), 185
Duca (Romanya Başbakanı), 483, 504
Dunsterville L. C. (İngiliz Generali), 28
Dzerjinski Feliks Edmundoviç (Çeka Başkanı), 71

E

Eliava Şalva (RSFSC'nin Türkiye ve İran Temsilcisi), 109, 173, 209
Emin Bey (Yüzbaşı) (TBMM Hk. Moskova Elçiliği Görevlisi), 454
Enver Paşa (Osmanlı Harbiye Nâzırı, İttihatçı lider), 14, 29, 32, 107, 142, 169, 172, 183, 191, 209, 211
Ethem Nejat (TKP Üyesi), 199

F

Farbman (İngiliz Gazetecisi), 476, 518
Ferit Bey (Birtek) (TBMM Hükümeti Genelkurmay Başkanı), 509
Fevzi Paşa, 116, 147, 168, 204, 212, 317, 320, 352, 493
Franchet d'Esperey (General) (Fransız İşgal Ordusu Kumandanı), 102
Franklin Bouillon Henri (Fransız Milletvekili), 187, 324, 333, 428, 471
Frunze Mihail Vasiliyeviç (Ukrayna Başkumandanı), 325, 330, 383, 420, 434, 444, 614, 622
Fuat Bey (Dağıstan Eşrafından), 179
Fuad Sabit Dr. (Anadolu'nun Kafkas Temsilcisi), 179

G

Galip Bey (Trabzon Valisi), 104
Galip Kemali (söylemezoğlu) (Osmanlı Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi), 625
Galli (İtalya'nın Paris Maslahatgüzarı), 473
Ganetski Yakov (RSFSC Kars Konferansı Temsilcisi), 408, 417
Garroni, 482, 490
Gegeçkori Evgenii Petroviç (Menşevik Gürcü Dışişleri Bakanı), 220
Gikalo (Dağıstan Partizan Birlikleri Kumandanı), 114
Gillespie Jullian (ABD'nin İstanbul Ticaret Ataşesi), 333, 474
Gregory S. D. (İngiltere Dışişleri Kuzey Bölümü Başkanı), 472, 508

H

Halil Bey (Menteşe) Osmanlı Hariciye Nâzırı Vekili), 15
Halil Paşa (Kut) (İttihatçı Lider), 107, 114, 120, 614, 625
Hamit Bey (Erzurum Valisi), 198
Hardinge (Lord) (İngiliz Dışişleri Bakanı Vekili), 112, 131
Harrington Sir Charles (İngiliz İşgal Ordusu Kumandanı), 472
Hatisyan (Ermenistan Başbakanı), 152
Hauschild (Almanya'nın Moskova Başkonsolosu), 78, 84
Hekker A.İ. (11. Kızılordu Kumandanı), 209, 213, 316, 321
Hilmi Bey (Ardahan Milletvekili), 181
Hinze Von (Alman Dışişleri Bakanı), 31, 181
Hodgson R.M. (İngiltere'nin Moskova Ticaret Temsilcisi), 326, 471
Hoffman (General) (Alman Doğu Ordusu Kumandanı), 13
Horne Sir Robert (İngiliz Çalışma Bakanı), 113
Hughes Charles Evans (ABD Dışişleri Bakanı), 482
Hüseyin (Hicaz Kralı), 378, 623

Hüseynov Mırza Davut (Azerbaycan SSC Dışişleri Halk Komiseri), 314, 328, 374
Hüsrev Bey (Gerede) (Kurmay Binbaşı), 105

İ

İbrahim Efendi (Kurye Subayı), 141, 150,
İbrahim Hakkı Paşa (Osmanlı Hükümetinin Berlin Büyükelçisi), 12
İbrahim Tali Dr. (Öngören) (TBMM Moskova Heyeti Üyesi), 319, 323, 327
İdris Bey (Çora) (TBMM Hükümeti Moskova Elçiliği Görevlisi), 454
İlyaçev (Albay) (Sovyetlerin İstanbul Temsilcisi), 109, 117, 127
İsmail Hakkı Bey (Osmanlı Hükümeti Dağıstan Elçiliği Üyesi), 168
İsmet Bey (Paşa) (İnönü) Genelkurmay Başkanı, Batı Cephesi Kumandanı, Dışişleri Bakanı), 164, 182
İzzet Paşa (Furgaç) (İstanbul Hükümeti Dışişleri Bakanı), 166, 175, 191, 202

J

Jelikovski, 564
Jlob D. N. (Kızılordu 19. Kafkas Süvari Alayı Kumandanı), 216, 220
Joffe Adolf (RSFSC'nin Berlin Büyükelçisi), 27, 30, 71, 81
Jordania Noi Nikolayeviç (Menşevik Gürcü Başbakanı), 205

K

Kalinin Mihail İvanoviç (RSFSC Merkez Yürütme Kurulu Başkanı), 331, 430, 485
Kamenev Lev (RSFSC Savunma Halk Komiseri), 13, 145, 172, 334
Kâmil Efendi (Bakû Kuryesi), 141,
Kâmil Efendi (Moskova Kuryesi), 159
Karahan Lev Mihailoviç (RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı), 19, 23, 49, 144, 150, 206, 235
Kara Vasıf Bey (Karakol Cemiyeti Başkanı), 106
Kasbekov S. S. (Dağıstan Savunma Sovyeti Üyesi), 114
Kâzım Bey (Dirik) (TBMM Hükümetinin Gürcistan Temsilcisi), 144, 209, 212, 220, 264,
Kâzım Bey (Orbay) (Doğu Cephesi Kurmay Başkanı), 142, 195, 205
Kâzım Bey (Orbay) (Doğu Cephesi Kurmay Başkanı), 142, 195, 205
Kâzım Efendi (Nuri Paşa'nın Maiyetinden), 108, 159
Kâzım Paşa (İnanç) (Batı Cephesi Kurmay Başkanı), 167
Kâzım Karabekir Paşa (Doğu Cephesi Kumandanı), 106, 110, 120, 139, 140, 154, 164, 172, 183, 198, 207, 221, 277, 286
Kerenski Aleksandr Feodoroviç (Rus Geçici Hükümeti Başbakanı), 36, 68
Keyes (Amiral) (İngiltere'nin Lozan Konferansındaki Deniz Sorunları Uzmanı), 488, 555
Kirov Simeon Mironoviç (RKP Kafkas Bürosu Üyesi, RSFSC Tiflis Elçisi), 109, 147, 160, 177
Kolçak Aleksadr (Beyaz Rus Amirali), 102, 127
Korkmazov Celâl (RKP Merkez Komitesi Üyesi), 173, 302
Konstantin (Yunan Kralı), 324, 380
Kotsyubinski Yuriy (Ukrayna SSC'nin Moskova Temsilcisi), 325, 382, 394
Kotyelnikov A. G. (RSFSC Ankara Elçiliği Kâtibi), 338, 623
Krasin Leonid B. (RSFSC Londra Ticaret Temsilcisi), 176, 284, 335, 442
Kuybişev N. V (11. Kızılordu Kolordu Kumandanı), 221
Küçük Han (İran Cangali Hareketinin Lideri), 26
Kühlmann Von (Alman Dışişleri Bakanı), 14, 28

L

Lagarde (Lozan Konferansı Geçici Sekreteri), 560
Latsis (Çeka Yöneticisi), 71
Legran B. V (RSFSC Kafkas Temsilcisi), 151, 178, 184, 190, 250
Lenin Vladimir İliç (Ulyanov), 25, 32, 71, 97, 161, 177, 183, 195, 201, 221, 262, 271, 284, 295, 316, 328, 331, 452, 476, 495, 518, 593, 623

Levandovski (11. Kızılordu Kumandanı), 152
Litvinov Maksim Maksimoviç (RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı),483, 544, 553, 564, 585
Lloyd George David (İngiltere Başbakanı), 113, 212, 508
Long Sir Walter (ingiliz Amirallik Lordu), 113
Luke Harry Charles (İngiltere'nin Kafkas Temsilcisi), 160, 626

M

Makinciyan Pağos (Ermenistan SSC İçişleri Komiseri), 408
Malleson (İngiliz Generali), 133
Massigli Rene (Lozan Konferansı Genel Sekreteri), 495, 588, 592, 600, 609
Marx Karl, 50, 338, 627
Marx Magdeleine (Gazeteci), 627
Mdivani Polikarp Gurgenoviç "Budu (RSFSC'nin Ankara Elçisi, Lozan Konferansı Temsilcisi), 190, 200, 250, 260, 277, 280, 314, 344, 538, 554
Mdivani Simeon (Menşevik Gürcistan'ın Ankara Elçisi), 203, 212
Menduh Şevket Bey (Esendal) (TBMM Hükümetinin Bakû Elçisi), 318, 391, 408
Mikoyan Anastas (RKP Yöneticisi), 183
Miller Joblin (Standard Oil Co Türkiye Temsilcisi), 338
Millingen (Van) (İngiliz Subayı), 167
Mirbach (Kont) (Almanya'nın Moskova Büyükelçisi), 22, 28, 54
Miyasnikov (Birlik Sovyeti Üyesi), 507
Molotov Vyaçeslav Mhailoviç (RKP Merkez Komitesi Üyesi), 334
Montagna (İtalya'nın Lozan Konferansı temsilcisi), 496
Montagu Sir Edwin (İngiliz Hindistan Bakanı), 113
Mougin (Albay) (Fransa'nın Ankara Temsilcisi), 337
Mraviyan Askanaz (Ermenistan SSC Dışişleri Halk Komiseri), 390, 408
Muhittin Paşa (Adana Askerî Temsilcisi), 462
Muhtar Bey (TBMM Hükümeti'nin Kars Konferansı Temsilcisi), 176, 180, 192, 212, 242, 252, 260, 279, 284, 293, 314, 320, 391, 408 482, 490
Mussolini Benito (İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı), 478, 482, 496, 597, 604
Mustafa Kemal (Atatürk), 102, 115, 122, 134, 140, 150, 164, 170, 185, 198, 215, 223, 230, 243, 250, 262, 271, 284, 314, 320, 331, 355, 422, 430, 450, 467, 472, 487, 495, 503, 523, 608, 624
Mustafa Suphi (TKP Genel Sekreteri), 23, 51, 103, 144, 165, 172, 186, 197, 207
Mutuşev Ahmat Han (Dağıstan Eşrafından), 61, 153

N

Naim Cevat Bey (Halil Paşa'nın Yaveri), 153
Naneyşvili Viktor İ. (RKP Kafkas Bürosu Üyesi), 108
Nerimanov Meriman (Azerbaycan SSC Merkez Yürütme Kurulu Başkanı), 173, 359, 507
Natsarenus S. P (RSFSC Ankara Elçisi), 316, 323, 332, 374, 381, 399, 416, 420
Nayral de Bourgon P. E. (General) (Fransız İşgal Ordusu Kumandanı), 427
Norman (RSFSC'nin Kars Konsolosu), 330, 446
Nuri Paşa (Killigil) (Osmanlı Kafkas Ordusu Kumandanı, İttihatçı Lider), 29, 97, 107, 114, 122, 130, 149, 201, 323

O

Odişelidze İ.Z. (Menşevik Gürcü Generali), 17
Ohancanyan (Taşnak Ermenistan İçişleri Bakanı), 178
Orahelaşvili M. D. (Gürcistan SSC Temsilcisi), 318
Orconikidze Grigori Kostantineviç "Sergo" (RKP Kafkas Bürosu Üyesi), 147, 153, 178, 188, 192, 201, 215, 220, 258, 279, 280
Ordinskiy (RSFSC Dış Ticaret Halk Komiserliği Ankara Temsilcisi), 458

Osman Bey (Lazistan Milletvekili), 149, 162, 176

Ö

Ömer Lütfi Bey (Albay Dr.), 106

P

Pallavicini (Marki) (Avusturya'nın İstanbul Büyükelçisi), 12
Pelle (General) (Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri), 471
Peters (İngiltere'nin Moskova Ticaret Temsilcisi Yardımcısı), 476, 522
Petrovski G.İ. (RSFSC İçişleri Halk Komiseri, Ukrayna SSC Merkez Yürütme Kurulu Başkanı), 48, 331, 422, 430, 444
Pichon Stephen (Fransa Dışişleri Bakanı), 114
Poincare Raymond (Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı), 471, 485, 531, 545
Preziosi (İtalya'nın Paris Maslahatgüzarı), 478
Przevalskiy (General) (Rus Kafkas Cephesi Kumandanı), 19
Paşkovski, 61

R

Radek Karl (III. Enternasyonal Genel Sekreteri), 110, 145, 627
Rakovski Hristiyan Georgiyeviç (Ukrayna SSC Lozan Konferansı Temsilcisi), 538, 540, 553
Ramişvili Noi Vissarionoviç (Menşevik Gürcü Dışişleri Bakanı), 191
Rauf Bey (TBMM Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakan Vekili), 21, 106, 115, 134, 159,
Rauf Bey (Mustafa Kemal'in Yaveri?) ,337, 468, 490, 534, 559, 589
Rawlinson A. (Albay) (İngiliz Ordusu, Erzurum Temsilcisi), 115
Refet Paşa (Bele TBMM Hk. İçişleri ve Savunma Bakanı), 323
Reşat Bey (12. Fırka Kumandanı), 154
Rıfat Paşa (Osmanlı Hk.'nin Berlin Büyükelçisi), 31, 85
Rıza Nur (TBMM Sinop Milletvekili, Maarif Vekili), 193, 208, 302, 317, 321, 335, 364, 452, 472, 503, 523, 612
Rikket, 561
Riyankovski (RSFSC'nin Lozan Konferansı Sekreteri), 497
Robeck (de) Sir John (İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri), 152, 167, 172
Rumbold Sir Horace (İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri, Lozan Konferansı Temsilcisi), 475, 497
Rüştü Bey (3. Fırka Kumandanı), 119
Ryan Sir Robert (İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği Tercümanı), 175

S

Sabanin (Sovyet Heyeti Başkanı), 161, 236, 347
Saffet Bey (Arıkan) (TBMM Hk. Moskova Heyeti Askerî Uzmanı), 316, 342, 364
Saim Bey (Önhon) (TBMM Hk. Moskova Elçiliği Görevlisi), 454
Salih Paşa (Sadrazam), 247
Salih Zeki (TKP Üyesi), 168
Samsanov, 364
Seyfi Bey (Düzgören) (TBMM Hk. Moskova Heyeti Askerî Uzmanı), 148, 164, 176, 316
Sforza (Kont) (İtalyan Dışişleri Bakanı), 203
Sklianski (RSFSC Başkumandan Yardımcısı), 177
Sokolnikov G. Y. (RKP Merkez Komitesi Üyesi, Maliye Bakanı), 48, 334
Stalin Jossef Vissarionoviç (Cugaşvili) (RSFSC Milliyetler Komiseri), 28, 175, 183, 194, 207, 216, 278, 319, 328, 334
Stambulinski Aleksandr (Bulgaristan Başbakanı), 483
Stern François (Romanyalı ajan), 167
Stokes (Albay) (İngiltere'nin Kafkas Temsilcisi), 111, 178, 182
Suad Bey (TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Yardımcısı), 423
Surits Y. Z. (SSCB Ankara Elçisi), 497, 608
Süleyman Sami (TKP Üyesi), 169
Svanidze Aleksandr (Gürcistan SSC Dışişleri Halk Komiseri), 319, 325, 408

Ş

Şahtahtinski Behbud (Azerbaycan SSC Savunma Halk Komiser), 318, 408
Şant (Taşnak Ermenistan'ın Moskova Temsilcisi), 145, 150
Şaumyan Stepan (Bakû Sovyeti Başkanı), 26, 41, 71
Şeboldayiev Boris P (Dağıstan Komünist Yöneticisi), 114
Şerif Efendi (Kurye Subayı), 153
Şeripov, 60, 64
Şeynman A. L. (Tiflis'te Sovyet Elçisi), 178, 195, 252

T

Talât Bey (Doğu Cephesi Kumandanlığının Tiflis Temsilcisi), 175
Talât Paşa (Osmanlı Sadrazamı, İttihatçı Lider), 17, 29, 31, 51, 85, 117, 142, 624
Talipzade Yusuf Ziya Bey (TKP Üyesi), 169
Tarhov V (Kafkas Süvari Alayı Kumandanı), 155, 624
Tevfik Paşa (Sadrazam), 181, 202
Troçki Lev Davidoviç (Bronştayn) (RSFSC Dışişleri Halk Komiseri, Kızılordu Başkomutanı), 17, 177
Tuozzi Kaualer (İtalya'nın Ankara Temsilcisi), 333
Turhan Bey (Maliye Müfettişi), 22

U

Upmal Angarski Y Y (RSFSC Ankara Elçilik Kâtibi), 176, 203
Uzun Hacı (Şeyh) (Dağıstan Eşrafından), 60

V

Vehbi Bey (Karesi - Balıkesir Milletvekili), 193
Vehip Paşa (Osmanlı 3. Ordu Kumandanı), 17, 22
Veli Bey (Burdur Milletvekili), 391, 408
Veltman M. İ. (Pavloviç M.) (Sovyet Yazarı), 186
Venizelos Elefterios (Yunan Başbakanı), 102, 483
Veysel Bey (Ünüvar) Nahcivan Müfrezesi Kumandanı), 152, 176, 183
Vorovski Vaslav Vaslavoviç (RSFSC Roma Ticaret Temsilcisi, Lozan Konferansı Temsilcisi), 495, 497, 538, 540, 588, 606
Voznessenski (RSFSC Dışişleri Doğu İşleri Müdürü), 146, 150
Vrangel Piotr Nikolayeviç (Beyaz Rus Generali), 161, 173, 217, 240, 462,
Vratzian Simeon (Taşnak Ermenistan Başkanı), 205, 250

W

Wardrop Sir (İngiltere'nin Kafkas Temsilcisi), 111, 130
Wilson (Mareşal) (İngiltere Genelkurmay Başkanı), 112, 114
Wise (İngiliz Dışişleri Görevlisi), 508
Weygand (Fransız Generali), 491

Y

Yakuboviç, 347
Yakup Bey (Eski Reşt Şehbenderi),114
Yakup Şevki (Şevket) Paşa (Kafkas Ordusu Kumandanı), 21, 97
Yastrebov A., 347
Yeldarhanov (Çeçen Millî Sovyet Başkanı), 59, 60
Yendzelhanov (Azerbaycan Eşrafından), 65
Yenukidze (Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Sekreteri), 346
Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) (TBMM Hükümeti İktisat Bakanı, Dışişleri Bakanı), 142, 162, 174, 181, 199, 270, 302, 319, 324, 523, 512

Z

Zeki Paşa (Osmanlı Hükümeti Berlin Askerî Ataşesi), 13, 48
Zeki Hakkı Bey, (TBMM Hükümeti Moskova Maslahatgüzarı), 464
Ziya Bey (Ekinci) (TBMM Hükümeti Moskova Elçiliği Görevlisi), 454, 555

Stefanos Yerasimos

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA TÜRK–SOVYET İLİŞKİLERİ

1917-1923

Stefanos Yerasimos, bu kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Ekim Devrimi'yle ileri bir aşamaya geçen Türk-Sovyet ilişkilerini ele alıyor. Yazar, bu yeni dönemde Sovyetler Birliği'nin tüm dış ilişkilerini, bu arada Türk-Sovyet ilişkilerini de kapsayan "Dokumenti Vneşney Politiki SSSR"deki (SSCB Dış Politika Belgeleri) belgelerden kaynaklanarak iki ülke arasındaki ilişkileri ve Yeni Türkiye'nin gelişimini "Kurtuluş Savaşı"ndan başlayarak Lozan Konferansı'na dek adım adım inceliyor. Türk-Sovyet ilişkilerini Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileri bütününden koparmadan inceleyen yazar, "Kurtuluş Savaşı" yıllarının toplumsal ve ekonomik çerçevesini, ince denge hesaplarını, dostluk, kuşku ve bunalımları, karar ve kararsızlık dönemlerini çeşitli kaynak ve belgelerle besleyerek sergiliyor. İlk ilişkinin kurulmasından, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının uğradığı suikaste, Ankara'daki yönetici kadronun iç çekişmelerinden Lozan Konferası'na uzanan Cumhuriyet Türkiyesi'nin doğuşunun karmaşık ortamında iç içe giren ilişki ve çelişkiler yumağını somut durumlarıyla ortaya koyan bu çalışmanın önemli bir yanı da kitaptaki belgelerin hemen hepsinin –birkaçı dışında– Türkçede ilk kez yayımlanıyor olmasıdır. Yalnızca bir belge aktarımı olmakla kalmayıp bu belgeler arasındaki ilişki ve bağlantıyı da ayrıntılarıyla inceleyen bu kitabın, "Kurtuluş Savaşı"nın ekonomik-politik gelişiminde bunların nicel-nitel katkılarının ne gibi aşamalardan geçip hangi noktalara ulaştığını da sergileyeceğine ve sunduğu tüm yeni bilgi ve belgelerle bu konudaki görüşlere yeni boyutlar getireceğine inanıyoruz.

ISBN 975-521-400-3
9 789755 214005

BOYUT KİTAPLARI